

28

ARAşTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

3. CİLT

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

28.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
3. CİLT

24 – 28 MAYIS 2010
İSTANBUL

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3266-3
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 148-3

YAYINA HAZIRLAYANLAR

A. Naci TOY

Candaş KESKİN

Kapak ve Uygulama

Mustafa ÇGL

Bu kitap İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın katkılarıyla basılmıştır.

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Philipp NIEWHNER, Eskişehir İli, Günyüzü İlçesi, Roma ve Bizans Dönemi Anıtları 2009 Yüzey Araştırması.*

Not: Araştırma raporları, dil ve yazım açısından Candaş KESKİN tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Allâme
Tanıtım & Matbaacılık
Hizmetleri

ANKARA-2011

İÇİNDEKİLER

Fethi Ahmet YÜKSEL, Osman AYTEKİN Artvin-Şavşat Kalesi 2009 Dönemi Arkeojeofizik Araştırmaları	1
Fethi Ahmet YÜKSEL, Emine DÖNMEZ Amasya (Harşena) Kalesi 2009 Arkeojeofizik Araştırmaları.....	13
Ayşe Ç. TÜRKER Byzantine Architectural Sculpture and Liturgical Stonework in Çanakkale Archeology Museum-Studies in 2009	27
Tayfun YILDIRIM, Tunç SİPAHİ 2009 Yılı Çankırı Çorum Yüzey Araştırması	39
Christopher H. ROOSEVELT Central Lydia Archaeological Survey, 2009 Results.....	55
Lutgarde VANDEPUT, Veli KÖSE, Mark JACKSON Pisidia Survey Project 2009:Research in the Territory of Pednelissos	75
S. MAZZONI, A. D'AGOSTINO, V. ORSI Uşaklı/Kuşaklı Höyük(Yozgat-Sorgun):the 2009 Survey(University of Florence) ..	91
Asnu BİLBAN YALÇIN Boğaziçi Topografyası: 2009 Araştırmaları	105
Suat ATEŞLİER Euromos Arkaik Mimarî Terracottaları (Arkaik Tapınak Üzerine Düşünceler)	123
H. VANHAVERBEKE, M. WAELEKENS, I. JACOBS, M. LEFERE, E. KAPTIJN, J. POBLOME The 2008 and 2009 Survey Season in the Territory of Sagalassos	139
Maria ANDALORO The Project on the Rock Paintings in Cappadocia and the Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi. Analyses and Restoration (Report 2009)	155
A. Osman UYSAL Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2009 Yılı Çalışmaları	173
Adnan DİLER, B.ÖZER, Ş. GÜMÜŞ, H.Ö. ÖZCAN, M.ELMAS, A.NOVALIÇ Bodrum Yarımadası Leleg yerleşimleri, Adalar, Aspat, Kisebüktü (Anastasioupolis), Mylasa Damlıboğaz (Hydai), Pilavtepe ve Sedir Adası Yüzey Araştırmaları- 2009.....	187
Peter RUGGENDORFER Untersuchungen zur städtebaulichen Entwicklung und zur Geschichte von Alinda 2009	207
Martin BACHMANN 2009 Yılı Oinoanda Çalışmaları	221

Martin BACHMANN	
2009 Yılı Kızılavlu Onarım Çalışmaları	231
Felix PİRSON	
Pergamon -2009 Çalışma Sezonunda Yakın Çevrede Yapılan Çalışmalar	237
Jean-Claude CHEYNET	
The Seals in the Turkish Museums, Specially in the Archaeological Museum of İstanbul	257
K. STROBEL, Chr. GERBER	
Feldforschungen in Tavium/Tawinija-Bericht über die Kampagne 2009	265
Elif ÖZER, Murat TAŞKIRAN	
2009 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması	279
Nilay ÇORAĞAN KARAKAYA	
2009 Yılı Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi Erdemli Köyü'ndeki Bizans Yerleşimi Yüzey Araştırması	297
Thomas Drew-BEAR	
Ankyra Sidera'dan Yeni Yazıtlar	311
Winfried HELD, Gonca CANKARDAŞ ŞENOL, Ahmet Kaan ŞENOL	
2009 Yılı Bybassos Araştırması.....	325
Ayşe AYDIN	
Tapureli A Kilisesi'ne Ait Mersin Müzesi'ndeki Kireçtaşı Mimari Parçalar	341
Veli KÖSE	
Aspendos Projesi: Aspendos Antik Kenti 2009 Sezonu Araştırmaları	353
Hatice PAMİR	
Hatay İli Antakya, Samandağı, Altınözü Ve Yayladağı Yüzey Araştırmaları 2009	371
Ferit BAZ	
Kapadokya Komanası'nda Epigrafik Yüzey Araştırmaları 2009.....	397
Fikri KULAKOĞLU, Kutlu EMRE, Ryoichi KONTANI, Sabahattin EZER	
Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Projesi (Kayap) 2009 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu	409
Osman AYTEKİN	
Artvin-Erzurum İlleri Çoruh Vadisi'ndeki Tarihi Yollar ve Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması, 2009	429
Onur ÖZBEK	
Saros Körfezi Kıyısında Yeni Prehistorik Yerleşimler: Pırnal Höyük ve Karabüvet Höyük ve Diğerleri: 2009 Yılı Araştırması	449
Şengül AYDINGÜN, Hasan KARAKAYA	
Edirne Müzesi'nden Geç Hitit Dönemi Ortostatları	463

ARTVIN-ŞAŞAT KALESİ 2009 DÖNEMİ ARKEOJEOFİZİK ARAŞTIRMALARI

Fethi Ahmet YÜKSEL*
Osman AYTEKİN

GİRİŞ

Artvin İli, Şavşat İlçesi, Şavşat Kalesi'nde 2009 yılında yapılan arkeolojik sondaj ve kazı çalışmalarına ek olarak jeofizik araştırmalarda yapılmıştır. Jeofizik çalışmalar başlıca iki soruya cevap aramak için a) Kalenin girişine ulaşımı sağlayan patikanın hangi yönden geldiğinin belirlenmesi ve b) Surlardan kopup yere düşen taş yığınları, kale iç alanın önemli bir kısmını kaplamış durumda olmasından, kalenin iç alanında herhangi bir mimarî yapının olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır¹.

ŞAŞAT KALESİ VE KONUMU

Şavşat Kalesi, Artvin kent merkezine yaklaşık 67 km. uzaklıkta bulunmakta olup Artvin-Ardahan bağlantılı karayolun üzerinde, ilçe girişinde yer alan Söğütlü Mahallesi'nin sınırları içerisinde olmak üzere ilçe merkezine uzaklığı 3 km.dir. Mülkiyeti Maliye Hazinesine ait kale; 207 ada, 61 No.lu parselde kayıtlı olup çevresi ile birlikte 12744,93 m².lik büyüklüğe sahiptir (Resim: 1). Şavşat Kalesi'nin ilk olarak kimler tarafından yaptırıldığı sorusu hâlen gizemliliğini korurken, ne zaman terk edildiği konusunda da somut bilgilerimiz bulunmamaktadır. Kalenin, terk edildiğinden bu yana uzun yıllar geçmesine rağmen, hâlâ büyük ölçüde ayakta oluşu bir şans olarak değerlendirilebilir. Bugüne kadar herhangi bir onarım geçirmeyen yapı, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 20.03.1987 / 3058 kararıyla tescillenmiştir. Kalenin kazı ve restorasyon çalışmalarına 2007 yılında başlanmıştır (Resim: 2)².

Surlarla çevrelenmiş bulunan asıl kazı alanı ise oval planlıdır (Şekil: 1) ve 66.75 x 60.80 m. ölçüsünde 4058,40 m² büyüklüğündedir. Kendi içerisinde 12 m.lik kod farkı bulunan kale, batıdan doğuya doğru yükselen meyilli bir iç alana sahip olup ortalama

* Yrd.Doç.Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL, Şavşat Kalesi Kazı Heyeti Yardımcı Araştırmacı, İstanbul Üniversitesi Müh. Fak. Uygulamalı Jeofizik A.B.D, 34320-Avcılar-İstanbul/Türkiye, fayuksel@istanbul.edu.tr
Yrd. Doç. Dr. Osman AYTEKİN, Şavşat Kalesi Kazı Başkanı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, SanatTarihi Bölümü, Van / Türkiye, osman.aytekin@batman.edu.tr

¹ Yüksel, 2009

² Aytekin, 2009

rakımı 941’dir (Resim: 1). Çevresi daha dik ve kayalıktır. Etrafı; karayolu, dere yatağı ve tarım arazisi ile çevrelenmiştir. Meskûn mahalden uzak bulunmaktadır.

Kaleye giriş, güneybatı tarafından bozulmuş durumdaki kapı ile sağlanmaktadır. Bu kapıya ulaşımı sağlayan patikanın hangi yönden geldiği tam olarak tespit edilememiştir. Ancak, bu güzergâhın belirlenerek, yeni bir yol ağının oluşturulmasına acilen ihtiyaç bulunmaktadır Kalenin günümüze ulaşan mimarî elemanlarının başında surlar ve kuleler gelmektedir. 0.60–2.00 m. değişen kalınlığa sahip bulunan surlar; düzgün sıralar hâlinde, kireç harcı ile tutturulan farklı büyüklüklerdeki moloz taş (dere taşı) örgüye sahiptir. Kuzey taraftaki surların ekseriyeti yıkılmıştır. Diğer cephelerdeki surlar yer yer 10.00 m.ye ulaşan yükseklikleri ile ayakta olmalarına karşın, orijinalde daha yüksek oldukları anlaşılmaktadır. Giriş yönünde, çok az bir bölümü korunan ikinci bir surun varlığı izlenmektedir. Surlardan kopup yere düşen taş yığınları, kale iç alanın önemli bir kısmını kaplamış durumdadır. Kalenin iç alanında herhangi bir mimarî yapının olup olmadığı bilinmemektedir.

JEOFİZİK ÖLÇÜMLER

Manyetik Yöntem

Yüzey araştırmaları sırasında görülebilen mimarî yapı kalıntılarının toprak altında kalmış temel, duvar, sütun, sütun kaidesi gibi yapı ünitelerinin belirlenmesi için jeofizik ölçümler yapılmaktadır. 2009 yüzey araştırması döneminde söz konusu alanda Jeofizik Ölçmelerde Manyetik ölçüler için Littlemore SCI. ENG CO. Oxford U.K. *Proton Magnetometer typ 820* jeofizik cihazları kullanılmıştır³.

Manyetik prospeksiyon yöntemiyle yer kabuğunun üst seviyelerinde yer alan az derindeki cisimlerin (jeolojik yapıların, arkeolojik olguların v.b.) boyutları, sınırları, derinlikleri v.b. bulunabilir. Jeofizik yöntemlerden biri olan Manyetik Yöntem cismin mıknatıslanmaya karşı göstermiş olduğu duyarlılığı esas alır. Manyetik duyarlılık (süseptibilite) (k), manyetizasyon (mıknatıslanma) şiddetinin (j) cismi etkileyen manyetik alan şiddetine (T) oranı olarak tanımlanır⁴.

Bu yöntemle yapılan prospeksiyonlarda mineral ve kayaçların hacim duyarlılığı dediğimiz süseptibilite çok önemlidir. Bir cismin manyetik anomali verebilmesi için süseptibilitesinin kendisini saran kayaçların süseptibilitesinden farklı olması gerekir. Aksi takdirde bir anomali elde edilemez dolayısıyla o sahada manyetik bir cismin varlığından bahsedilemez. Manyetit, ilmenit, pirotin, hematit, ojit, hornblend ve pirit dir.

Manyetik alanın düşey bileşeni proton manyetometresinin iki sensörü arasındaki fark sabit tutularak elde edilebilmektedir. Bu tarz ölçüye gradiyent ölçüsü denir. Gradiyent

³ İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Uygulamalı Jeofizik A.B.D.na ait Proton Manyetometresinin kullanılması için izin veren bölüm ve A.B.D. başkanlarına teşekkür ederiz.

⁴ Özdemir 2003

ölçüsü sensörün yüksek ve alçak seviyelerinde okunan manyetik alan farkının iki sensör arasındaki sabit tutulan uzaklık farkına bölünmesiyle elde edilir. Gradyent ölçüleri sığ anomali kaynaklarını daha iyi çözümleyebilmektedir⁵.

Manyetik ölçümler

Ölçüler 0,5x0,5 karelaj köşelerinden alındı. Toplam alanı ölçen proton magnetometresi kullanıldı. Ölçüler alt seviye, üst seviye okumaları yapılarak gerçekleştirildi. Alt ve üst farkı (gradyent) alınarak haritalandı. Ölçü alanının (16x24) ortasına yakın bölgede geniş bir mekâna ait olabilecek mimarî yapı temeline yorumlandı. Haritanın kenarlarında küçük mekânlar ve koridor gibi mimarî yapı temelleri olabilecek anomaliler belirlendi (Şekil: 1, Resim: 3).

Jeofizik (manyetik) yöntemle Şavşat Kalesi doğu kısmındaki ikinci kulenin batısında yer alan kuzey güney yönlü boş alanda 8 x 12 m. boyutlu 96 m² lik bir alan ölçüldü ve manyetik haritaları çizildi. Ölçüler kuzeyden güneye doğru alındı.

Manyetik ölçmelerde karelajlanan alanların karelaj köşelerinden proton manyetometresi ile total alan (toplam manyetik alan) ölçülmüştür. İki alanda toplam 480 m² arazinin manyetik ölçümü gerçekleştirilmiştir.

Manyetik haritalar incelendiğinde düzenli ve düzensiz manyetik anomalilerin varlığı göze çarpmaktadır. Düzenli anomaliler yapı temellerinin olabileceğini dağınık anomalilerin ise iki sebepten meydana gelebileceği düşünülmektedir. Bunlardan birincisi yapı taşları yığıntılarına ait anomaliler olabileceği gibi yapıya ait duvar temelleri veya mimarîye ait sütun kaideleridir. Özellikle dairesel formlu anomalilerin sütun kaide ya da tamburlarına ait olabileceği olasıdır. Ayrıca daha alt seviyelerdeki ana kayanın da etkisi söz konusudur.

Şavşat Kalesi A alanı Kalenin doğu duvarında yer alan kare formlu kulenin önünde olup kuzey güney uzanımlı 16x24 m. ebatlı 384 m²'lik bir alanı içermektedir (Resim: 3, Şekil: 1). Manyetik ölçmeler alt ve üst seviyede yapılmış ve bu iki seviye farkından da gradyent manyetik haritalar hazırlanmıştır (Şekil: 2, 3, 4, 5, 6, 7). Bu alanda yapılan manyetik ölçümlerden elde edilen manyetik haritalar incelendiğinde alanın orta taraflarında kare görünümlü bir anomali belirlenmiştir (Şekil: 3). Bu anomalinin bulunduğu lokasyona bir deneme Açması yapılmış ve mimarî unsurlar görülmüştür (Resim: 4). Fakat açma ilerletilmemiştir.

B alanı doğu batı uzanımlı olup 8x12 m boyutludur. Bu alan çardaktan kare kuleye doğru doğu yönüne uzanmaktadır (Şekil: 1, Resim: 5). Bu alanda elde edilen manyetik haritalar incelendiğinde mimarî formlar sergileyen magnetik anomaliler görülmektedir. 2010 yılında A ve B alanlarının kazılmasıyla bu anomalilerin mahiyetleri anlaşılacaktır.

⁵ Keçeli, 2009

KAYNAKÇA

- AYTEKİN, O., 2009, Şavşat (Satlel) Kalesi Kazı ve Restorasyon Çalışması 2008. 31, Kazı Sonuçları Toplantısı, 4. Cilt, 25-29 Mayıs 2009 Denizli, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No:3249-4, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No:141-4. S. 247-261. İsmail Aygöl OfSet Matbaacılık, Ankara.*
- KEÇELİ, A., 2009, Jeofizik, Jeoloji, Jeoteknik, Maden Mühendislerine Uygulamalı Jeofizik Zemin Etütleri TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası Eğitim Yayınları No: 9, Ekim Ajans Matbaacılık Hizmetleri, 479s., Ankara*
- ÖZDEMİR, M., 2003, Manyetik Prospeksiyon., İstanbul üniversitesi, Mühendislik Fakültesi*
- YÜKSEL, F. A., 2009, Artvin Şavşat Kalesi 2009 Dönemi Arkeojeofizik Raporu. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne sunulan Kazı raporu (yayınlanmamış).*

Resim 1: Artvin İli, Şavşat İlçesi, Şavşat (Satlel) Kalesi giriş tarafı.

Resim 2: Artvin İli, Şavşat İlçesi, Şavşat (Satlel) Kalesi jeofizik ölçümü.

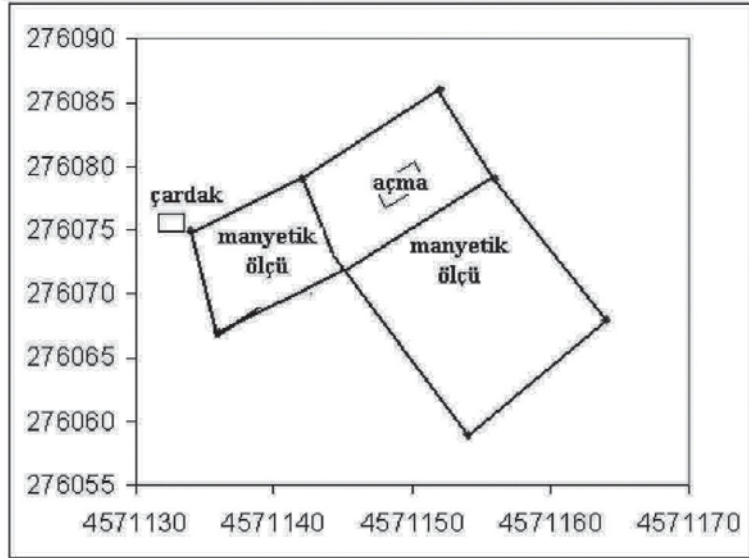
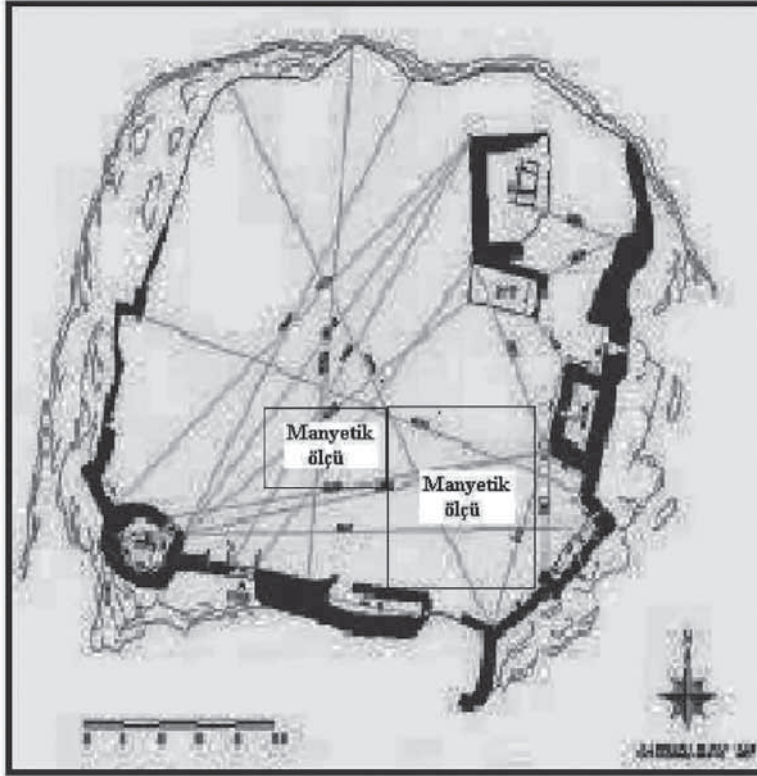
Resim 3: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu tarafı Kara Kule önü ve Şapel güneyi manyetik ölçü alanı.

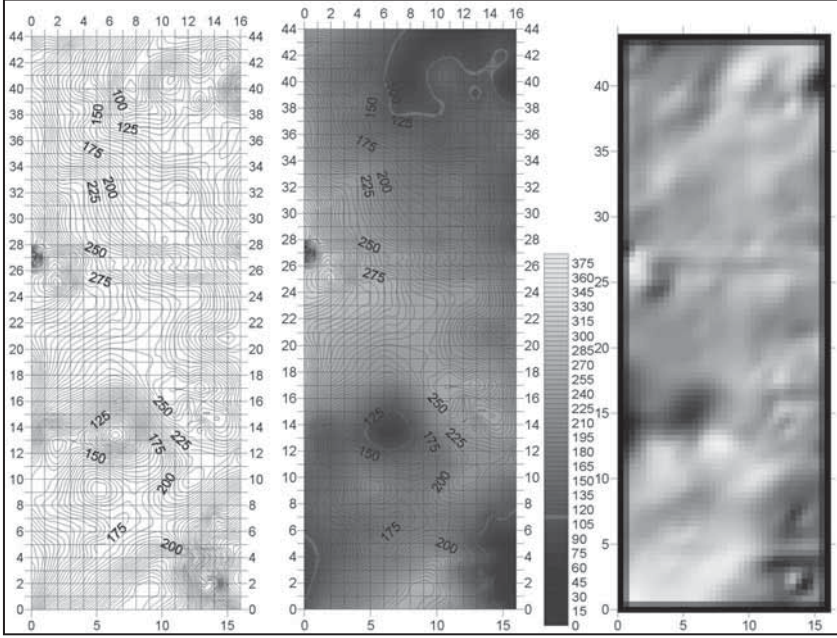
Resim 4: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu tarafı Kara Kule önü manyetik ölçü alanındaki açma.

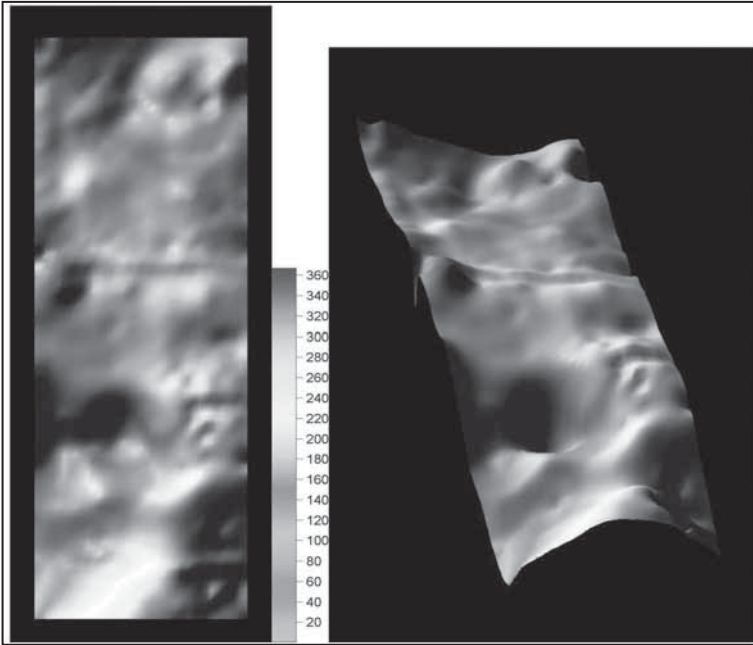
Resim 5: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu tarafı Kara Kule önü ve Şapel güneyi manyetik ölçü alanı.

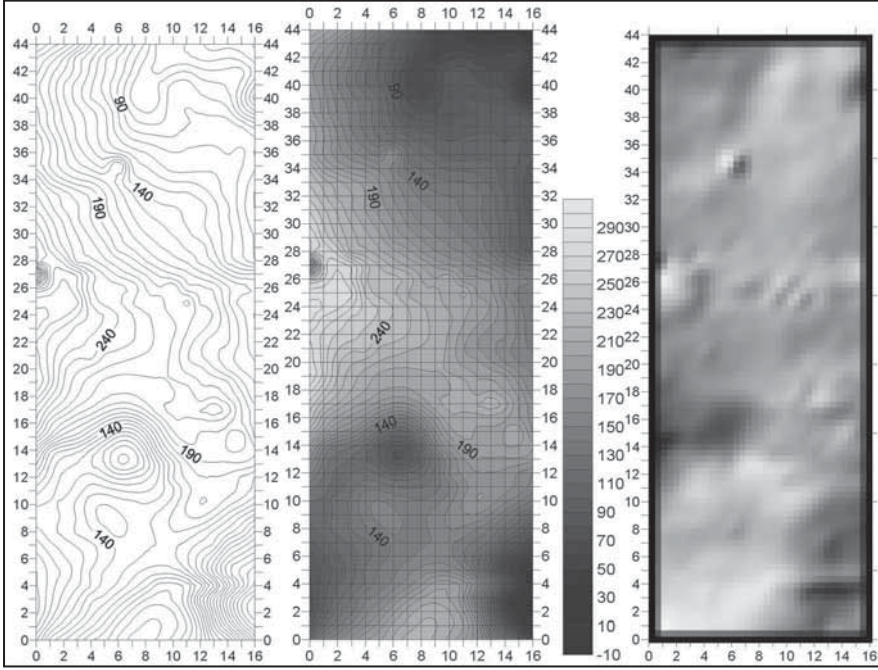
Şekil 1: Şavşat (Satlel) Kalesi yerleşim planı ve manyetik ölçü alanları ve koordinasyonları.

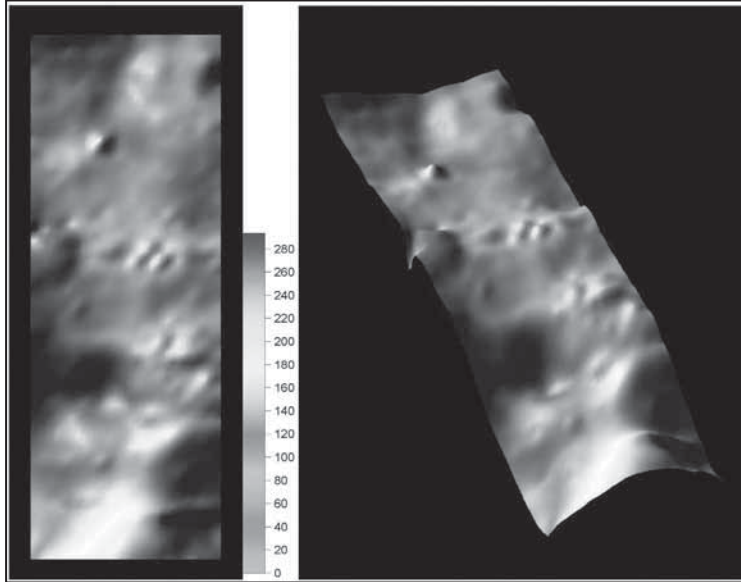
Şekil 2: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önu Şapel güneyindeki alanın manyetik iki boyutlu haritası (Şavşat A bölgesi alt değeri).

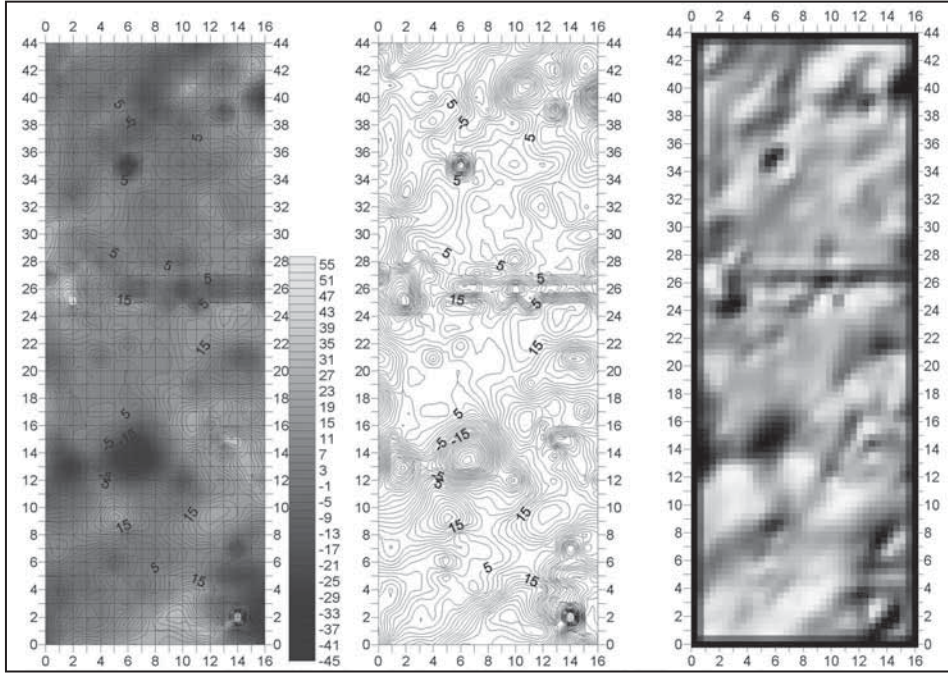
Şekil 3: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önu Şapel güneyindeki alanın manyetik iki ve üç boyutlu haritası (Şavşat A bölgesi alt değeri)..

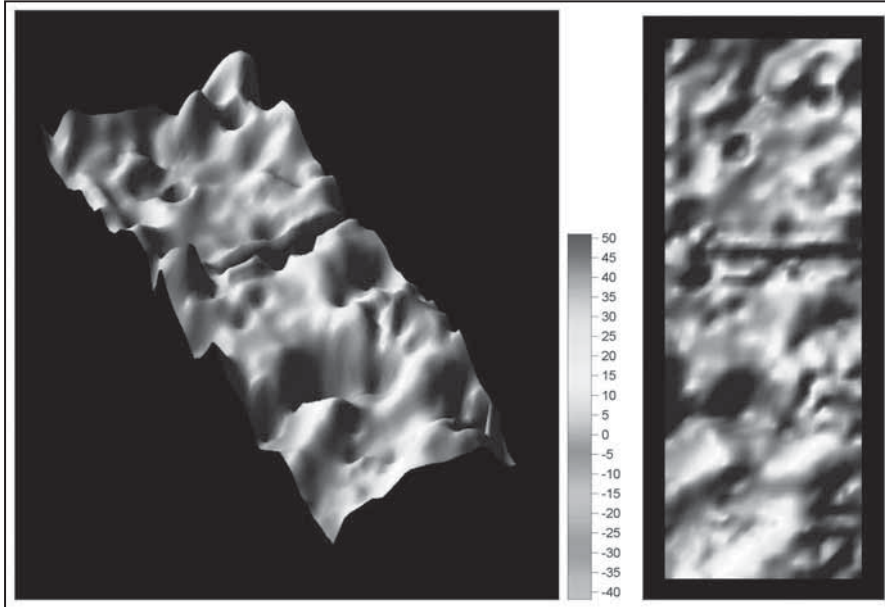
Şekil 4: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önü Şapel güneyindeki alanın manyetik iki boyutlu haritası (Şavşat A bölgesi üst değer).

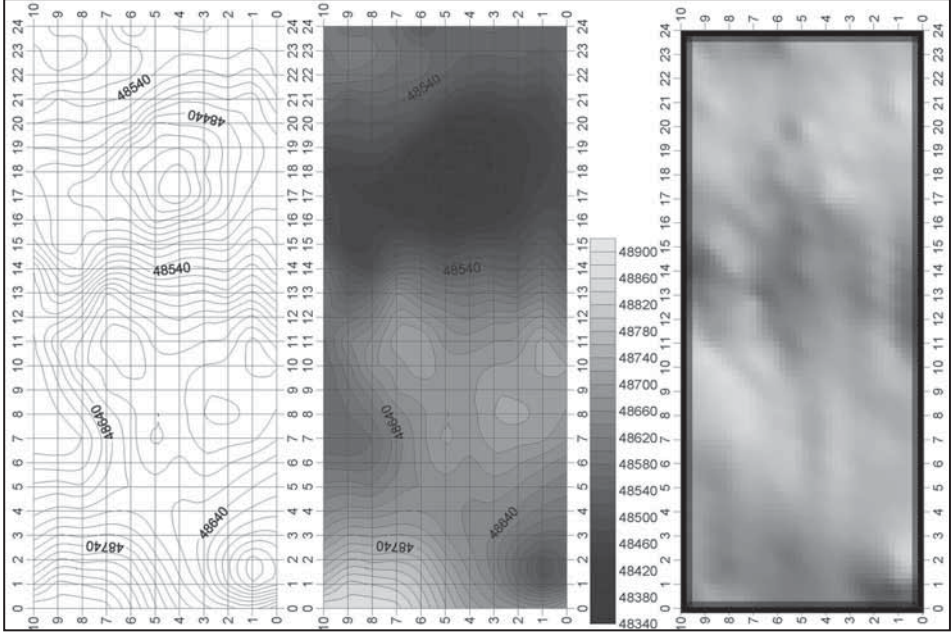
Şekil 5: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önü Şapel güneyindeki alanın manyetik üç boyutlu haritası (Şavşat A bölgesi üst değer).

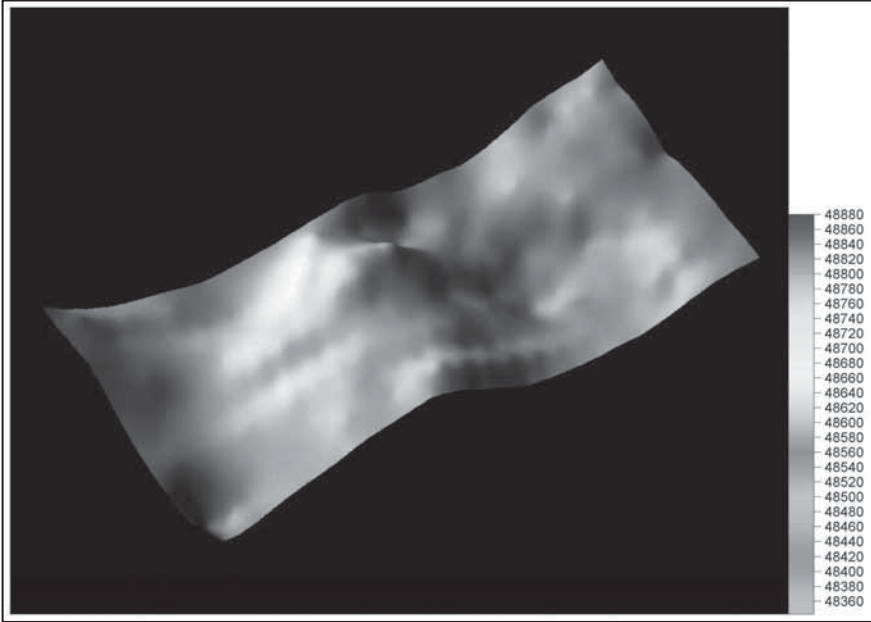
Şekil 6: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önü Şapel güneyindeki alanın manyetik iki boyutlu gradiyent haritası (Şavşat A bölgesi alt-üst değer farkı).

Şekil 7: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önü Şapel güneyindeki alanın manyetik üç boyutlu gradiyent haritası (Şavşat A bölgesi alt-üst değer farkı).

Şekil 8: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önünden kuzeye doğru B bölgesi (çardak güneyi) iki boyutlu manyetik harita (alt seviye manyetik ölçü).

Şekil 9: Şavşat (Satlel) Kalesi Doğu taraf Kara Kule önünden kuzeye doğru B bölgesi (çardak güneyi) üç boyutlu manyetik harita (alt seviye manyetik ölçü).

AMASYA (HARŞENA) KALESİ 2009 ARKEOJEOFİZİK ARAŞTIRMALARI

Fethi Ahmet YÜKSEL*
Emine DÖNMEZ

GİRİŞ

Amasya İli Orta Karadeniz'in iç ve Yeşilırmak Havzası olarak adlandırılan bölgenin orta kesiminde yer alır. 34° 57' 06" - 36° 31' 53" Doğu Boyamları ile 41° 04' 54" - 40° 16' 16" Kuzey Enlemleri arasındadır. Yüzölçümü 5.690 kilometrekaredir. İl, doğudan Tokat, güneyden Yozgat, batıdan Çorum ve kuzeyden Samsun illeri ile çevrilidir. Nüfus, 2000 yılı nüfus sayımı verilerine göre 365.231 kişi olup kilometrekare başına düşen kişi sayısı ortalama 21 olarak belirlenmiştir¹. İl genelinde Sit alanlarının sayısı 470 olup, bunların 56'sı arkeolojik, 407'si kültürel/tarihi ve 7'si de doğal Sit alanlarıdır².

Amasya'da ilk yerleşme M.Ö. 5500 yıllarında başlayıp Hitit, Frig, Kimmer, İskit, Lidya, Pers, Helenistik - Pontus, Roma, Bizans, Danişmend, Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinde de kesintisiz olarak devam etmiştir. Amasya merkezinde uygarlıklarından derin izler bırakan Pontuslar'ın (M.Ö.333-M.Ö.26) Krallarının ölümünden sonra kayalara oymak suretiyle yaptıkları Kral Kaya Mezarları ve M.Ö. 26 - M.S.395 tarihleri arasında Roma egemenliğine geçen ilimiz ve çevresinde bu uygarlığa ait su kanalları, kaleler köprüler vb. eserlerden bazıları günümüze kadar gelebilmiştir.

Amasya 1075 Selçuklu, 1246 Moğol, 1265 İlhanlılar, 1341 Uygur Türklerinden Ertana Beyliği ve 1402 yılından sonra Osmanlı idaresinde yönetilmiş ve 22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan "Amasya Tamimi" ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da ilk önemli adımın atıldığı yer olmuştur³.

Amasya (Harşena) Kalesi şehri savunmaya elverişli olan Harşena Dağı üzerinde Erken Tunç Çağında (M.Ö. 3200) inşa edilmiştir. Kalenin iç duvarları kesme taş, surları

* Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet YÜKSEL, Ani Kazı Heyeti Yardımcı Araştırmacı, İstanbul Üniversitesi Müh. Fak. Uygulamalı Jeofizik A.B.D, 34320-Avcılar-İstanbul/ TÜRKİYE. fayuksel@istanbul.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Emine DÖNMEZ, Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazı Başkanı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Öğretim Üyesi, 34459, Beyazıt-İstanbul / TÜRKİYE, edonmez@istanbul.edu.tr

¹ Amasya İli Stratejik Planı 2007-2011

² Müze Müdürlüğü, 2006

³ Amasya Belediyesi Stratejik Planı (2006 – 2009)

moloZ taştan yapılmıştır. Sekiz savunma kademesine sahiptir (Resim: 1, Resim: 2). Kalenin oturtulduğu Harşena Dağı'nın gúney eteklerinde kalker kayalara oyularak yapılan Kral Kaya Mezarları Yeşilırmak Vadisi'nde irili ufaklı 18 tane bulunmaktadır. Bölge "Krallar Vadisi" olarak da adlandırılır. Gúnumúzde Kral Kaya Mezarları ve Kızlar Sarayı ören yeri olarak bilinen bölge Helenistik ve Roma dönemlerinde bu özelliğini korumuştur. Antik Çağ yazarı Strabon, mezarların krallara ait olduğunu belirtmektedir.

Amasya Valiliği İl Özel İdaresi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Araştırma Raporunda stratejik amaç olarak Kúltür varlıklarını açığa çıkarmak, varlık ve değerlerini koruyarak sürdürülebilirliklerini sağlamak amacıyla, gerekli kazı çalışmaları ile bakım, onarım ve restorasyon faaliyetleri yürütüleceğini; bu amaçla İl Kúltür ve Turizm Müdürlüđünün sorumluluğuında Amasya'nın genelinde 3 adet kazı çalışması yapılacağını belirterek, kazı çalışması alanlarından birinin Amasya Kalesi ve Kızlar Sarayında kazı yapılması ve Sarayın ortaya çıkarılmasını planlamıřtır⁴.

Amasya ve çevresi çok farklı jeolojik dönemlerde birbirinden çok farklı ortamlarda gelişmiş kaya toplulukları ile zengin ve oldukça karmaşık bir jeolojik yapıya sahiptir. Bölgede gözlenen kaya birimleri gúnumúzden yaklaşık olarak 430 milyon yıl önce oluşmuş ve metamorfizmaya uğramış kayalardan gúnumúzde ovalarda çökelen alüvyona kadar uzanmaktadır. Bölge jeolojisi Paleozoyik yaşlı dayanıklı metamorfik kayalardan havza içlerinde ve akarsu yataklarında oluşmuş güncel zayıf birimlere kadar uzanan çeşitlilikle kaya topluluklarına sahiptir. Bu kaya toplulukları arasındaki sınırlar çoğunlukla eski tektonizmaya bağlı olan yapısal hatlar kontrolündedir. Güncel çökeller ise aktif faylarla kesilir.

Amasya, Anadolu'daki en eski yerleşim yerlerden biri olmasından dolayı coğrafi konumu ve genç tektonizma içerisinde aldığı yer nedeniyle tarih boyunca bir çok depreme şahit olmuştur. Bu depremlerin yıkıcı etkileri Amasya Kalesi ve Selçuklu-Osmanlı Dönemi eserlerinde görúlmektedir. Bu yapılar deprem hasarından dolayı birçok tamir izleri içerir.

Jeofizik arkeolojide son zamanlarda çok yaygın olarak uygulanmaktadır. Jeofizik bilimi ile arkeolojik kazı yönlendirilerek, kalıntılar bozulmadan, daha çabuk, daha az giderle çıkarılır. Arkeolojik aramalarda, jeofizik, arkeolojik sondaj kazılarında önce başvurulan ve yeraltında gömülü kalıntıların yer, biçim, uzanım, derinlik özelliklerini iki ve üç boyutta veren tek bilimsel yöntemdir. Son zamanlarda üretilen bilgisayar destekli Jeofizik cihazlarla yeraltının hız, iletkenlik, yoğunluk, mıknatıslanma, sıcaklık gibi fiziksel özellik değişimleri, yeraltına sinyal yollanarak veya yerin doğal sinyalleri

⁴ Amasya Valiliği İl Özel İdaresi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Araştırma Raporu

algılanarak saptanır. Arkeolojide kullanılmak üzere geliştirilmiş duyarlılıkta elektronik ve bilgisayar teknolojisi ürünü olan bu aygıtlar; GPR (yeraltı radarı), mikrogravimetre, magnetometre, termal infrared, NMR, rezistivite, spectral elektromagnetik, uzaktan algılama (uydu resimleri), sismik ve metal detektörler olarak sayılabilir.

Türkiye’de arkeolojide jeofizik yöntemlerin uygulanması 1960’lı yıllarda, Keban Barajı inşası öncesi, Keban kurtarma kazıları ile başladı. Günümüzde yerli ve yabancı araştırmacılar antik kent oturma alanlarının belirlenmesi, yeraltı odalarının, akropol ve nekropollerin bulunması, tümülüs ve höyük araştırmaları, uygarlık yaşı (arkeometri) belirleme gibi uygulamalarla, özel ve tüzel kurumlar, üniversite, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü jeofizik çalışmaları, ören yerlerinde ve arkeolojik sit alanlarında, önemle talep etmektedir.

Bugüne kadar Amasya Harşena Kalesi’nde hiçbir jeofizik ölçüm yapılmamıştır. Bu amaçla, Jeofizik Çalışmalar 2009 yılı çalışma planına yönelik olarak Amasya kalesinin Top Kulesi Mevkii ve İç Kale’de gerçekleştirildi⁵.

Jeofizik Araştırmaları

Amasya Müzesi’nin 2007 yılı müze kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan taş döşeme yolun doğusundaki alanda ve Top Kulesi Mevkii’nde olmak üzere iki lokasyonda, jeofizik (jeomanyetik) etüdü çalışması yapıldı. Jeomanyetik ölçmelerden amaç toprak altındaki olası arkeolojik yapı kalıntılarına ait ayrıntılı derinlik, uzanım ve konum bilgilerine ulaşmaktır (Resim: 3, Resim 4).

Jeofizik çalışmalarına başlamadan önce, topografik ölçüm çalışmaları yapılarak, Top Kulesi mevkii ve İç Kale alanları 1m. aralıklarla karelejlandı (Resim: 5). Belirlenen konumlarda jeofizik (Manyetik yöntem) ölçüm planlandı. Jeofizik Ölçmede Manyetik ölçü için Littlemore SCI. ENG CO. Oxford U.K. *Proton Magnetometer typ 820* cihazı kullanıldı⁶.

Manyetik prospeksiyon yöntemiyle yerkabuğunun üst seviyelerinde yer alan az derindeki cisimlerin (jeolojik yapıların, arkeolojik olguların v.b.) boyutları, sınırları, derinlikleri v.b. bulunabilir. Jeofizik yöntemlerden biri olan Manyetik Yöntem cismin mıknatıslanmaya karşı göstermiş olduğu duyarlılığı esas alır. Manyetik duyarlılık (süseptibilite) (k), manyetizasyon (mıknatıslanma) şiddetinin (j) cismi etkileyen manyetik alan şiddetine (T) orana olarak tanımlanır⁷.

⁵ Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Arkeolojik Kazıları Projesi 2009. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri N 3437/15092009, Proje Yürütücüsü Yrd. Doç. Dr. Emine DÖNMEZ.

⁶ İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Uygulamalı Jeofizik A.B.D.’na ait Proton Manyetometresinin kullanılması için izin veren bölüm ve A.B.D. başkanlarına teşekkür ederiz.

⁷ Özdemir 2003

Bu yöntemle yapılan prospeksiyonlarda mineral ve kayaçların hacim duyarlılığı dediğimiz süseptibilite çok önemlidir. Bir cismin manyetik anomali verebilmesi için süseptibilitesinin kendisini saran kayaçların süseptibilitesinden farklı olması gerekir. Aksi takdirde bir anomali elde edilemez dolayısıyla o sahada manyetik bir cismin varlığından bahsedilemez. Manyetit, ilmenit, pirotin, hematit, ojit, hornblend ve pirit dir.

Proton Manyetometresi Nükleer Manyetik Rezonans tekniğine göre çalışan bir alettir. Toplam alanı ölçer. Manyetometrenin sensörü içinde hidrokarbon içerikli sıvı bulunmaktadır. Hidrokarbon sıvısı içinde hidrojen atom çekirdeği veya bir yörünge üzerinde dönen protonlardan faydalanıldığından proton manyetometresi denilmiştir. Su, alkol v.b. sıvılarda dönme hareketi halinde olan protonlar dönen magnetik dipoller gibi davranış gösterirler. Bir bobinden akım geçirilerek düzgün bir manyetik alan uygulandığında söz konusu dipoller geçici olarak uygulanan alana göre dizilme ve kutuplaşma davranışı gösterirler. Uygulana akım kesildiğinde protonlar yer manyetik alanı veya herhangi bir doğrultuda bir yörünge etrafında dönmeye neden olur. Bu protonlar aynı bobin içinde küçük bir sinyal oluştururlar. Oluşan bu sinyalin frekansı bobinin doğrultusuna yani manyetometrenin sensörüne bağımsız olup toplam manyetik alan şiddeti ile doğru orantılıdır⁸.

Manyetik alanın düşey bileşeni proton manyetometresinin iki sensörü arasındaki fark sabit tutularak elde edilebilmektedir. Bu tarz ölçüye gradiyent ölçüsü denir. Gradiyent ölçüsü sensörün yüksek ve alçak seviyelerinde okunan manyetik alan farkının iki sensör arasındaki sabit tutulan uzaklık farkına bölünmesiyle elde edilir. Gradiyent ölçüleri sığ anomali kaynaklarını daha iyi çözümleyebilmektedir.

Amasya Harşena Kalesi'nde 2009 yılı jeofizik ölçüm çalışmalarında karelejlanan alanların karelej köşelerinden proton manyetometresi ile total alan (toplam manyetik alan) ölçülmüştür. İki alanda toplam 439 m² arazinin manyetik ölçümü gerçekleştirilmiştir.

Manyetik haritalar incelendiğinde düzenli ve düzensiz manyetik anomalilerin varlığı göze çarpmaktadır. Düzenli anomaliler yapı temellerinin olabileceğini dağınık anomalilerin ise iki sebepten meydana gelebileceği düşünülmektedir. Bunlardan birincisi yapı taşları yığıntılarına ait (tüf ve bazalt taşlar) anomaliler olabileceği gibi yapıya ait duvar temelleri veya mimariye ait sütun kaideleridir. Özellikle dairesel formlu anomalilerin sütun kaide ya da tamburlarına ait olabileceği olasıdır. Ayrıca daha alt seviyelerdeki mimarî yapı kalıntılarının da etkisi söz konusudur.

⁸Keçeli, 2009

Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı kazısı Top Kulesi (Kale_a) bölgesinde (Resim: 3) 13m. x 15 m.lik alanda (X yönü doğuya doğru 13 m. ve Y yönü kuzeye doğru 15 m.) ilk y yönünde (kuzeye doğru) 2.5 m.ye kadar 0.5x0.5 grid aralığında alt ve üst manyetik ölçü alındı (Şekil: 2 ve 7). 2.5 m. den sonra 1 m. x 1 m. grid aralığında X ve Y yönünde sadece alttan ölçü alındı (Şekil: 3, 4, 5, 6).

Top Kulesinde alınan manyetik ölçülerden hazırlanan haritanın güneyden kuzeye doğru ilk 2,5 m. lik kısmı incelendiğinde bir birine paralel iki anomalinin doğu batı yönelimde olduğu görülmektedir (Şekil: 7). Aynı haritanın 2.5 m. den sonraki kısmında ise, 6-7 m.ler arasında doğu batı uzanımlı başka bir yatay gidişli anomali görülmektedir (Şekil: 3,4, 5, 6).

Amasya Harşena Kalesi, Kale girişi camii kısmında yapılan manyetik ölçülerden elde edilen manyetik haritalar incelendiğinde alanın güney tarafında kalan ve daha önce kazılan kesime ait ortaya çıkartılan duvarların güney kuzey bir miktar daha devam ettiği görülmektedir (Resim: 4, 5; Şekil: 8, 9, 10). Kale girişi cami alanına ait manyetik haritanın orta ve kuzeye doğru kesimlerinde düz gidişli ve köşeli dönüşlü anomaliler görülmektedir. Bu anomaliler olasılıkla mimarî yapılara ait temeller olabilir (Şekil: 10).

SONUÇ

Amasya Harşena Kalesi Kale 2009 Arkeolojik kazılarında toprak altında kalan bina temellerinin belirlenmesi amacıyla Jeofizik (Manyetik) yöntem kullanılmıştır. Top Kulesi Mevkii ve İç Kale alanlarında 1x1 m. kareli aralıklı noktalarda manyetik ölçüler alındı.

Manyetik ölçülerin yorumlanması sonucu hazırlanan ve iki ve üç boyutlu haritalarda düzenli manyetik anomaliler saptandı. Bu anomalilerin yapı temellerine ait olabileceği düşünülmektedir. 2010 Arkeolojik kazı döneminde bu lokasyonların kazılmasını önermekteyiz.

KAYNAKÇA

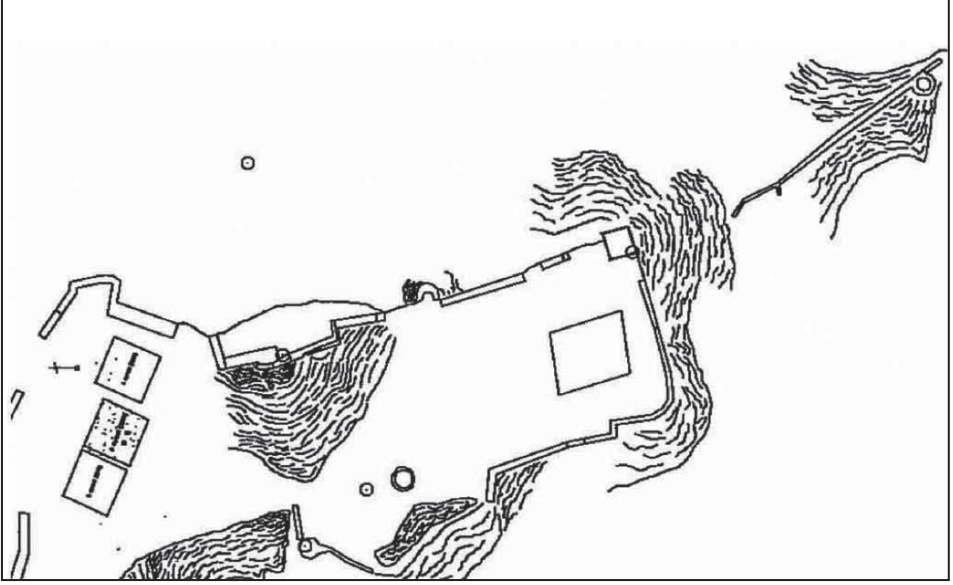
- Amasya Valiliği, 2007, Amasya Valiliği Stratejik Planlama ve Proje Koordinasyon Ofisi, İl Stratejik Planı, Kültür ve Turizm, stratejik amaç: 1, 2007-2011
- Amasya Valiliği İl Özel İdaresi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Araştırma Raporu İlke Planlama Ltd., AMASYA İLİNE YÖNELİK PROJELER, İlke & Kayhan Ortaklığı.
- Amasya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2006, Amasya İlinde Bulunan Sit, Anıtsal Yapı ve Ören yerleri Verileri.
- Amasya Belediyesi Stratejik Planı (2006 – 2009)
- Dönmez, E., 2009, Amasya Harşena Kalesi Ve Kızlar Sarayı Kazısı 2009 Dönemi Raporu. İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) N 3437/15092009.
- Keçeli, A., 2009, Jeofizik, Jeoloji, Jeoteknik, Maden Mühendislerine Uygulamalı Jeofizik Zemin Etütleri TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası Eğitim Yayınları No: 9, Ekim Ajans Matbaacılık Hizmetleri, 479s., Ankara
- Özdemir, M., 2003, Manyetik Prospeksiyon., İstanbul üniversitesi, Mühendislik Fakültesi
- Yüksel, F. A., 2009, Amasya Harşena Kalesi 2009 Dönemi Arkeojeofizik Raporu. İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) N 3437/15092009 (yayınlanmamış).

Resim 1: Amasya Harşena Dağı üzerinde Erken Tunç Çağında (M.Ö. 3200) inşa edilmiş Harşena Kalesi.

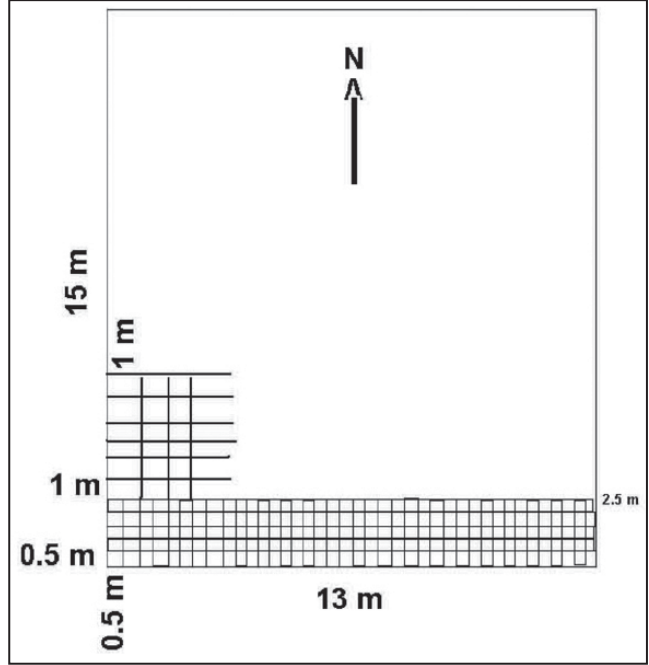
Resim 2: Amasya Harşena Kalesi, Kale girişi cami.

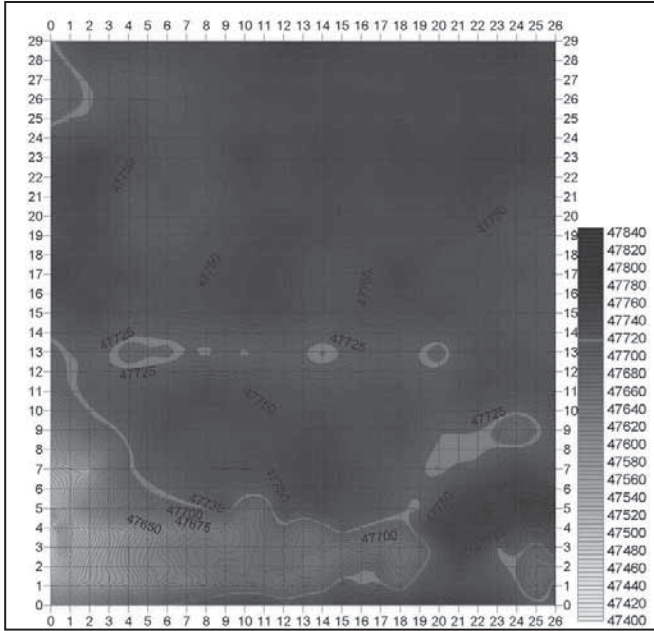
Şekil 1: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi manyetik ölçü alanı krokisi.

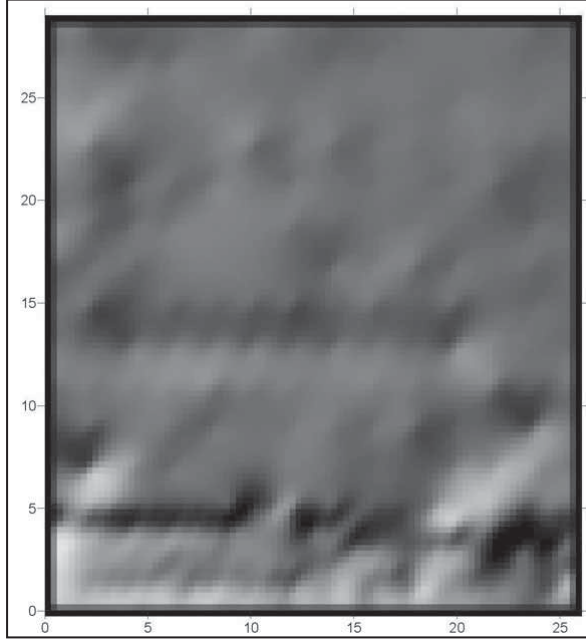
Resim 3: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi manyetik ölçü alanı.

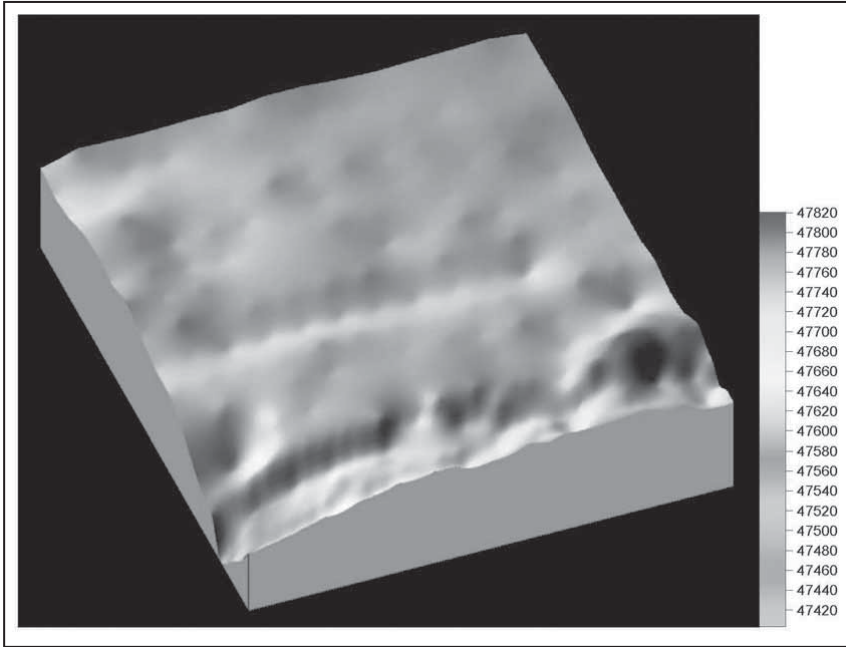
Şekil 2: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi manyetik ölçü alanı Karelaj boyutları.

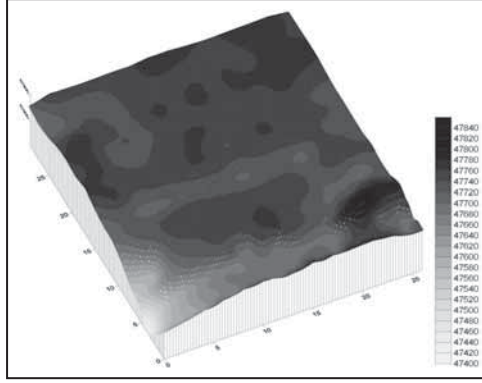
Şekil 3: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi manyetik haritası.

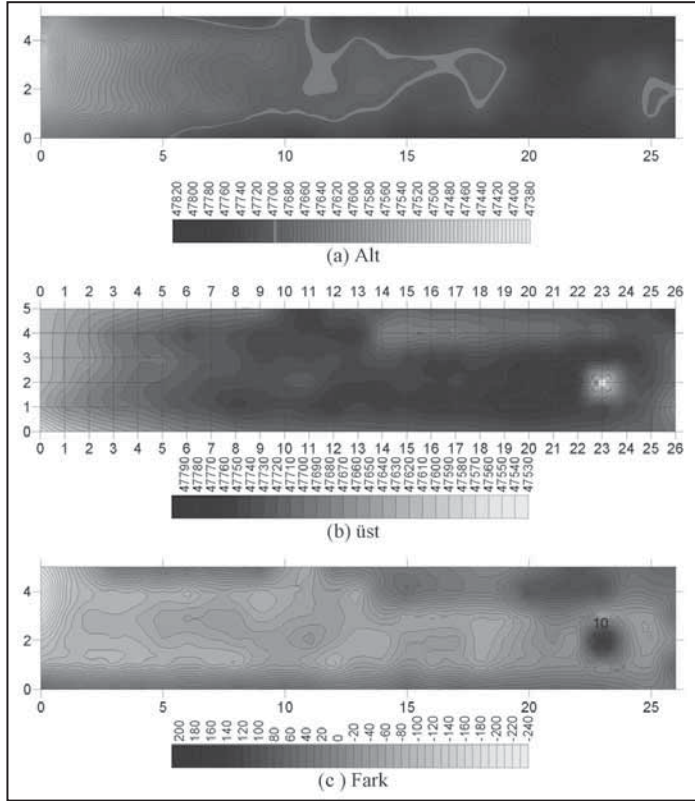
Şekil 4: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi iki boyutlu manyetik haritası.

Şekil 5: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi üç boyutlu manyetik haritası.

Şekil 6: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi üç boyutlu manyetik haritası.

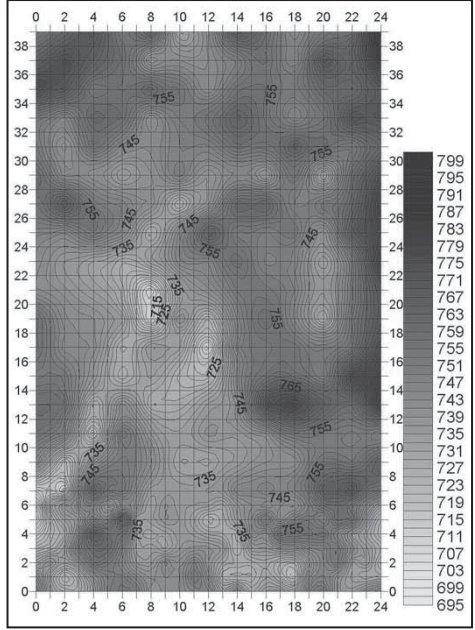
Şekil 7: Amasya Harşena Kalesi Top Kulesi iki boyutlu manyetik haritası. İlk 2.5 m.lik kısım 0.5x0.5 m. kareli manyetik harita. a) manyetik aletin sensörü yerden 14 cm. yukarıda alınan ölçü ile hazırlanan manyetik harita, b) manyetik aletin sensörü yerden 45 cm. yukarıda alınan ölçü ile hazırlanan manyetik harita ve c) manyetik aletin sensörü yerden 14 cm. yukarıda alınan ölçü ile hazırlanan manyetik gradyan haritası.

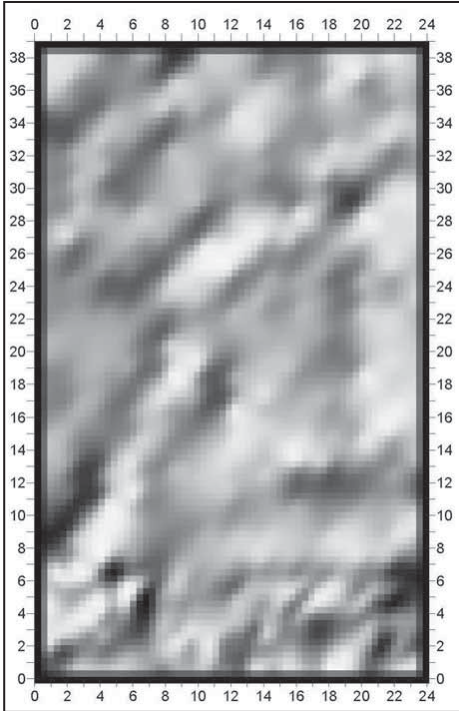
Resim 4: Amasya Harşena Kalesi kale girişı cami alanı.

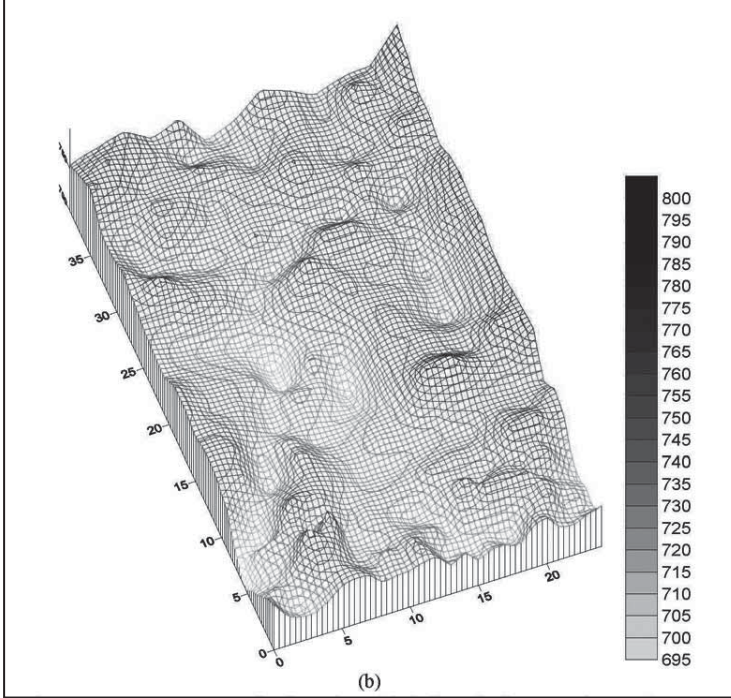
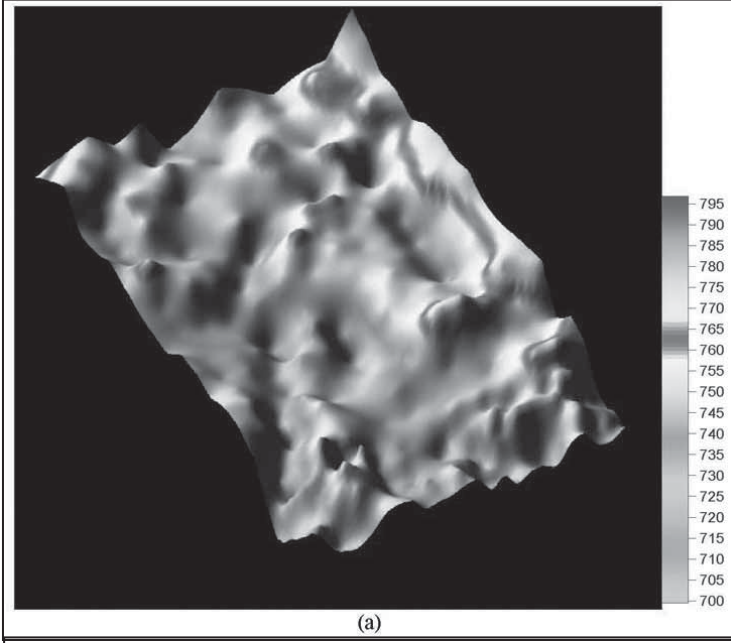
Resim 5: Kale girişı cami alanı eski kazı alanı.

Şekil 8: Amasya Harşena Kalesi kale girişi cami alanı manyetik haritası.

Şekil 9: Amasya Harşena Kalesi kale girişi cami alanı manyetik haritası.

Şekil 10: Amasya Harşena Kalesi kale girişi cami alanı üç boyutlu manyetik haritası.

BYZANTINE ARCHITECTURAL SCULPTURE AND LITURGICAL STONEWORK IN ÇANAKKALE ARCHEOLOGY MUSEUM - STUDIES IN 2009

Ayşe Ç. TÜRKER*

Some of our studies of 2009 in Çanakkale Archaeology Museum consisted of the examination of piers, colonettes carved as a monolith with their capital, epistyl fragments, ambo staircase and balcony screen and table pedestals among the stone works of liturgic use¹.

Piers are represented with some 13 specimens. Soffit motif is generally used as decoration. There are some 11 specimens with at least one face being decorated with soffit. Among the specimens are also columned piers indicating high type of templon institutions. These piers have survived up to the present with a broken column on the upper section; however, a trace of column base is visible (Figs. 1-4). These columned piers were produced of gray veined white marble. As five of the piers are broken, it is not possible to detect whether they are of columned type. Of these piers, four were produced of gray veined white marble. On the other hand, the material of one work is granite. In these works, either faces without any soffits were left after having been smoothly treated or there are cavities intended for the insertion of the barrier slab. A composition of folded branches with a stylized plant motif situated between them on the face against the face with soffit as well as a screen cavity are present on the same face in one of these piers (Fig. 5). Moreover, there is a screen cavity on one of the side faces, too.

Piers, in which cavities on a folding branch are filled with stylized plant motifs, are also present among the stone works of the Church of Hagios Sergios and Bachos in Mani². This rectangular pier must have been used in a high type of templon. Some of the hexagonal pier in its upper section is also preserved. Some two piers with a similar

* Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Science and Letters, Department of History of Art.

¹ Our studies in 2009 were performed between November 6 and 26, 2009 with the permission of the Ministry of Culture and Tourism. I would like to extend my thanks to Nurten Sevinç, the Museum Director, Ayşenur Bozkurt, Özgür Çavga, Musa Tombul, Ömer Özgen and Çağman Esirgemez, the archaeologists, for their assistance during our studies.

² N. B. Δραγδάκη, *Byzantine Sculptures of Mani*, Atina 2002, Fig. 261.

decoration composition were used in the reconstruction drawing of the templon of the Church of Hagios Petros, located outside the Gardenitsa Village and stated to be a single-nave church³. However, the plant form and decoration style observed on the piers at both churches differ from the specimen in Canakkale Archaeology Museum. A similar decoration composition is also present on a frame in Tiran Archaeology Museum. Stylized half palmettes are situated between the folding parts of the branch in the composition concerned⁴. It is understood that there is a similar composition in three piers in Eskisehir Museum⁵.

No soffit is present on two of the piers we examined. One of them was produced of gray veined white marble and indicates a high type of templon institution (Fig. 6). Some of the hexagonal pier has survived in preserved form up to the present. The dimension of the rectangular pier is 16x16 cm. The pier is decorated with a braid motif on the front face and a cross situated on a panel over it. The braid motif is quite orderly engraved, and there are holes between the braids, indicating the use of a drill. The rear and side faces are orderly engraved but contain no decoration. Depending on the works that have survived up to the present, it might be stated that the braid motif was frequently used in different types of works such as column capital, architrave, pier and screen that were particularly dated to the middle Byzantine Period.

The second pier without any soffits is designed with a capital carved as a monolith in the upper section (Fig. 7). The material of this pier is a red stone. A rather large cross motif is engraved on front and rear faces. A similar type of pier is used together with the side screens of an ambo staircase⁶.

There are six pier specimens that are fully preserved and that yield a measurement of height. Their heights were measured as 120, 112, 100 and 89 cm. The origins of three specimens of the piers are registered. Accordingly, two of them were carried to the museum from Biga (Fig. 1), while one of them was carried to the museum from Ezine Dalyan.

In the surveys, it is indicated that the low and high types of templon institutions might have been simultaneously used. Nevertheless, it is considered that although the piers used in the templons had a width and depth of around 25 to 30 cm. in the early

³ Δρανδάκη 2002, Fig. 282.

⁴ S. Muçaj, "La sculpture décorative des IXe-XIe siècles de l'église de la vierge à Ballsh (Glavititza)" *BCH Suppl* 49, Fig. 9.

⁵ E. Parman, *Ortaçağda Bizans Dönemi'nde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, 126, inv. nu. A.119.82.

⁶ A. K. Ορλάνδου, "Παλαιοχριστιανικοί αμβώνες της παρούς" *APXEION*, Tome. IA, 1969, 201, Fig. 20; 203, Fig. 22.

Byzantine period, the measurements of width and depth decreased to 15 cm in the middle Byzantine Period⁷. Accordingly, of the piers in Canakkale Archaeology Museum (Figs. 1, 2 and 5), four can be considered among the works of the early Byzantine period, whereas the other nine piers can be considered among the works of the middle Byzantine period.

The columns carved as a monolith with their capitals are represented with 11 specimens. A similar decoration composition is detected on five of them (Figs. 8 and 9). The column ends with two frames on the upper section, with one being thin and the other one being thick. Stylized plant motifs are situated at the corners of the bowl-shaped capital. The lateral leaves of these plants extend towards the two faces of the capital and join the sections, which extend from the leaf at the other corner, in the middle. Of the capitals, two show similarity in terms of workmanship (Fig. 8), whereas a similar shaping is found in three specimens (Fig. 9).

In one of the works, the column narrows upwards and ends with a frame that forms a projection out from the surface in the upper section. Four large leaves at four corners on the capital are simply shaped, and the marginal sections fold outwards, thereby forming the surface, on which the abacus will settle. The capital form of the work carried to the museum from Biga shows similarity to the work brought from Çınarlı/Kuskoy. However, it is more roughly shaped.

In one of the capitals, the two faces of the capital are decorated with a stylized plant motif covering the whole surface. On the other hand, the other two faces are orderly engraved but undecorated. In one specimen, the column and the capital have a hexagonal form, unlike the others. There is a stylized plant motif on one of the faces of the capital. The other faces are orderly engraved and left undecorated.

The works under examination include two fragments of the same epistyl⁸. These fragments, produced of gray veined white marble, are registered with two different inventory numbers. The total preserved length of the two pieces is 235 cm. The sections of the architrave settling on the supporting elements are undecorated. There is an interlace composition composed by repeating specific motifs between these empty surfaces. The decoration observed on the epistyls reflects the characteristic style of the middle Byzantine period. The origin of the epistyl is registered as Karacaören Village.

In addition, fragments of altar and ambo were detected among the works of liturgic use in the museum. There are four works that might have been used as altar

⁷ U. Peschlow, A. Peschlow-Bindokat, M. Wörrle, "Die sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile (II) Antike und byzantinische Denkmäler von der bithynischen Schwarzmeerküste", *Istt.Mit.* 52 (2002), 518-519.

⁸ A. Ç. Türker, "Byzantine Architectural Carvings from Abydos in Hellespontus" *ANES* 47 (2010), Fig. 8.

pedestals (Figs. 10-12). Of them, two pieces brought to the museum from Troia (Fig. 10) and Bolayır are of identical type. The grooved body section of the table pedestal opens like a fan at the bottom and forms the base section, on which the pedestal settles on the floor. At the upper section is a similar shaping in order to situate the table top. Both works were produced of gray veined white marble. Pedestals of a similar form characteristic were found in İznik and Kurşunlu⁹, in the garden of the Kizil Avlu in Pergamon, Paros¹⁰, and during the excavation of the basilica of Kourion in Cyprus. Of them, the work in Kourion was produced of basalt¹¹.

The origins of the other two pedestals in the museum are unregistered. One of these two fragments (Fig. 11) has a similar form; however, the pedestal is ungrooved and smoothly shaped. On the other hand, the other pedestal (Fig. 12) is broken. In this work with a smaller pedestal width than those of other specimens, the pedestal has a form that is similar to twisted columns.

Among the works in the museum are three screens of ambos (Fig. 13). Two of them are lateral screens of a staircase. One of the screens was brought from Akkoy, Ezine¹². It is one of the side screens of a staircase likely to have belonged to a double-stair type ambo. The marble screen is carved using high relief technique. It is observed that the whole surface of the screen is filled with a single composition. There is a peacock figure on the panel in the middle section of the screen framed with three fillets. The head of the figure is situated as looking backwards. In the wing and tail sections, the texture of the feathers is intended to be described with scraped lines. One of its legs and the surface of the head are corroded. The empty surface between the head of the figure and its wing section is filled with a folded branch composition. One edge of this branch passes behind the neck of the bird and extends to the section of its legs. This edge of the branch at the lower section ends with a flower while the section on the upper corner of the panel ends with a motif of the point of an arrow. The folded branches here fill the empty sections of the panel. However, the samples, where peacocks are depicted in compositions enriched with folded branches and bunch of grapes surrounding them in the way they symbolize the heaven are observed on different groups of work as of the early Byzantine period¹³.

⁹ Y. Ötügen, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa (İstanbul Mitteilungen Beiheft 41)* Tübingen, 1996, Tafel 18.1-2.

¹⁰ A. K. Ορλανδου, "Εκ της χριστιανικης μεσσηνης αγιος ιωαννης ο ριτανας", *APXEION*, Tome. IA, 1969, 140, Fig. 46.

¹¹ A. H. S. Megaw, *Kourion Excavations in the Episcopal Precinct*, Harvard University Press, 2007, 341, pl.7.3, g.42.

¹² A. Ç. Türker, "Byzantine Architectural Sculpture from Akköy on the Middle Scamander Valley in Hellespontus" *Hacettepe University Journal of Faculty of Letters*, 26.1, (2009), Fig. 13.

¹³ E. Parman, "Bizans Sanatında Tavuskuşu İkonografisi. *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar*, Güner İnâl'a Armağan, Ankara 1993, 389-390.

The second fragment of ambos (Fig. 13) again belongs to the lateral screen of a staircase. The upper section of the screen of ambo staircase is broken. There is a bolt designed to enter into the pier on the right side face of the screen. The lower section is roughly incised and there is a rectangular seem joint. The back side is properly incised. The composition on the front side of the screen is in high relief technique. It is understood that there is a composition with two divisions on this side. The surface of the screen is divided diagonally into two divisions. The section, where the upper panel is located, is broken. In the lower panel, there are plants situated inside a cantharos in the middle section framed by fillets. The work was produced of white marble.

The third fragment was carried to the museum from the garden of Canakkale Secondary School¹⁴. The screen of ambo podium has a convex slope (Fig. 14). The side and lower faces of the screen are properly incised. However, a simple organization containing thin fillets on the upper edge is observed on the back side. The composition on the front side of the screen is incised in low relief technique. There is abrasion particularly in the upper section on the surface of the screen. The composition is composed of two lion figures. The lions are situated reciprocally on both sides of the symmetry axis in the middle of the screen. Constituting the symmetry axis in the middle and composed of two fillets, the line settles down on a base in the lower section. In the upper section of this line, there is a bull head in the section corresponding to the area between the head of lions. With their large bodies, the lions cover the area on the screen completely. Their tails are situated in the section remaining between the frame and body in parallel to the dorsal line. The bodies of lion figures are filled with a decorative understanding. It is observed that there is hatching composed of horizontal and vertical lines to form small squares in the middle section of the body. There are lines on the body that represent the hairs on the bodies of the lions. It is possible to observe mane on the head that surrounds the faces of figures. Nevertheless, the sections, where faces are located, are abraded and facial details are invisible. Inside the frame at the left upper corner of the screen is a flower motif with.

The lateral screens of ambo staircases included in the works of liturgic use are engraved in high relief technique. According to decoration technique, these screens can be dated to the first half of the 6th century. The composition on the screen of ambo podium is engraved in low relief technique. With its decoration technique and composition, this screen must have belonged to the second half of the 6th century.

¹⁴ Türker, 2010, Fig. 7.5.

Fig.: 1

Fig.: 2

Fig.: 3

Fig.: 4

Fig.: 5

Fig.: 6

Fig.: 7

Fig.: 8

Fig.: 9

Fig.: 10

Fig.: 11

Fig.: 12

Fig.: 13

Fig.: 14

2009 YILI ÇANKIRI ÇORUM YÜZEY ARAŞTIRMASI

Tayfun YILDIRIM¹
Tunç SİPAHİ

2009 yılında önceki yıllarda belirlediğimiz hedefler doğrultusunda arazi taramalarına devam edilmiştir². Çorum İli sınırları içinde devam eden araştırma programımızda tespiti yapılan höyük, düz yerleşim, mezarlıklar ve tümülüsler aşağıda sıralanmıştır:

1. GÖKÖREN TÜMÜLÜSÜ 200901

Çorum, Alaca İlçesi, Keşlik Köyü,
40°13'26.10"K
35° 1'37.98"D

Köy sınırları içindeki Gökören Barajı'na yakın bir noktada, baraj göletinin güneydoğusundadır. Çevredeki üç yükselti yer alır; bunlardan en güneybatı ucta yer alanı bir tümülüstür. Tümülüste kaçak kazı gerçekleştirilmiş olup kaçak kazı çukurunun derinliği 5 m. civarındadır. Kaçak kazı çukurunun kesitinde bir taş yığıntısı görülmüştür.

2. GÖKÖREN ÇEVRE TARLALARI 200902

Aynı bölge, aynı pafta
40°13'45.54"K
35° 0'8.34"D

Gökören Baraj Göleti'nin çevresinde yer almaktadır. Geniş bir alanda yayılmış çanak çömlek kırıkları mevcuttur. Göletin yaklaşık 500 m. kuzeybatısında yer alıyor. Seramikler M.Ö.2. bin yıla ve Roma Çağına aittir.

3. GÖKÖREN HÖYÜK 200903

¹ Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı;
Doç. Dr. Tunç SİPAHİ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, tuncsipahi@gmail.com. 2009 yılı araştırmamıza Bakanlık temsilcisi olarak Hüsnü Genç, ekip üyesi olarak Arş. Gör. Hande Çalışkan, Arkeolog Betül Fındık, öğrenciler İbrahim Piroğlu, Halime Şanver katılmışlardır.

² T. Sipahi, T. Yıldırım, "2006 Yılı Çorum-Çankırı İlleri Yüzey Araştırması", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3.Cilt, (28 Mayıs – 01. Haziran 2007 Kocaeli), Ankara 2008, s.277-280.
T. Yıldırım, T. Sipahi, "2007 Yılı Çorum ve Çankırı İlleri Yüzey Araştırması", 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (26-30 Mayıs 2008 Ankara), s.91-92.

40°13'42.78''K

34°59'41.64''D

Aynı bölgede yer alan orta büyüklükte bir höyüktür. Bölgeye stratejik yönden hâkim bir coğrafi konumdadır. Etekleri geniş bir alana yayılmıştır. Höyük yüzeyi kısmen tarla olarak kullanılmış ve tarlalar höyüğün eteklerini bazı yerlerde dik olarak kesmiştir. Yerleşim, güney güneybatı yönünde kireçtaşı ana kayaya sırtını yaslamış durumdadır. Yüzeyinde yer yer kaçak kazı izleri mevcut olup M.Ö.3-2-1 bin yıl ve Galat (Roma) seramiği tespit edildi.

4. *TEBERİK ÇİFTLİĞİ MEVKİSİ 200904*

Çorum, Alaca İlçesi, Aşağı Ekmekçi Köyü

40°10'0.18''K

34°40'47.82''D

Alaca Höyük yakınlarında Tahirabad'ın köy arazisine arazisine yakın bir konumdadır. Burası çevreye kapalı, tarımsal faaliyetin yoğunlaştığı bir yerdir. Yüzeyde kaçak kazı izleri tespit edildi. Bölgede pişmiş toprak künk parçası izleri görüldü. Bunlardan bir tanesinin sağlama yakın olan parçaları yerinde tespit edildi. Buradaki yerleşim Bizans çağına ait olmalıdır. Yerleşim izleri karşı yamaçlara kadar devam etmektedir, çevrede küçük ölçekli tümülüsler belirlendi.

5. *KÜÇÜKHİRKA KÖYÜ BİZANS ESERLERİ 200905*

Çorum, Alaca, Büyükhırka Köyü

40° 2'39.90''K 34°41'39.24''D

40° 2'32.94''K 34°41'40.08''D

40° 2'32.82''K 34°41'40.68''D

40° 2'32.28''K 34°41'43.68''D

40° 2'31.26''K 34°41'40.20''D

Köyden Suludere'ye giden yolun kavşağında mimarî bir parça görüldü, üzerinde haç tasviri yer almaktadır. Üstünde günümüze ait yazılar mevcut. Köy camisinin duvarında ve ev avlusunda başka parçalar taespit edildi. Olasılıkla çevrede bir Bizans kilisesi mevcuttur.

6. *GÖZTEPE TÜMÜLÜSÜ 200906*

Çorum, Alaca, Büyükhırka Köyü

40° 3'55.11''K

34°46'41.77"D

Köye giderken 1.4 km. mesafede, yolun sağ tarafında bölgenin en yüksek noktası olan Göztepe'nin köye olan yamacındaki meşe çalısı ormanı içinde yer alır. Üst kesiminde 1.60 X 1.30 genişliğinde bir kaçak kazı çukuru açılmış, çıkan toprak çukurun etrafına yığılmıştır. Yaklaşık 3 m. derinlikte düzgün örgülü iki taş sırası ortaya çıkarılmıştır. Bu kesimden itibaren kaçak kazı sırasında çukur açılmaya devam edilmiş ve yaklaşık 11 metre derinliğe kadar inilmiştir. Bu seviyede ortaya çıkarılan duvarın çevresi açılan tünellerle kontrol edilmiştir. Yakın çevrede başka sondaj çukurları görüldü; bölgede kaçak kazının sistemli bir şekilde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Kaçak kazıyı yapanlar kolluk kuvvetleri tarafından yakalanmış olup yargı süreci devam etmektedir.

7. SARISÜLEYMAN HÖYÜĞÜ 200907

Çorum İli, Alaca İlçesi, Sarısüleyman Köyü

40°13'51.54"K

35° 5'20.52"D

Köyün hemen kuzey girişinde yer almakta olup (evlere 500 metre mesafede) 100X90 m. ölçülerindedir. Bu çevre höyük mevki olarak tanınmaktadır (büyük tarla mevki yanı). Höyüğün yüzeyi ve çevresi ekili tarladır. Tarımsal uygulama nedeni ile yüksekliği azalmıştır. Küçük ölçeklidir. ETÇ seramikleri toplandı.

8. GÜVENDİK KALE HÖYÜK 200908

Çorum, Sungurlu İlçesi, Güvendik Köyü

40° 8'5.34"K

34° 3'50.46"D

Delice Irmağı kenarında, hâkim bir noktadadır. Höyüğün Delice'ye bakan yamacı konglomera bir kayalığa yaslanmıştır. 185X160 m. ölçülerinde ve 45 m. yüksekliğindedir bir höyüktür. Höyüğün yaslandığı kayalık kesimde M.Ö.2. bin, diğer kesimlerde M.Ö.3. bin yıl yerleşim izleri belirgindir. Burada Alaca'dan bilinen siyah, kırmızı renkli ETÇ seramiği var. Höyüğün genel görünümü Boyalı Höyük'e benzemez. Güvendik Kale Höyük, Delice çevresi höyüklerinin genel özelliklerini taşır. Resuloğlu'na doğru uzanan havza üzerinde yer almaktadır. Höyüğe bakan karşı yamaçlarda M.Ö. 3. bin yıla ait olabilecek mezarlık izleri tespit edilmiştir.

9. GÜVENDİK ETÇ İSTASYONU 200909

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Güvendik Köyü

40° 7'55.59"K

34° 6'44.96"D

Bir önceki Kale Höyük ile aynı bölgeyi paylaşır. Höyüğün kuş uçuşu 4000 m. doğusundadır. Buradaki dar vadi Delice Irmak havzasına açılıyor. Vadiye hâkim (köye göre) sol yükseltide bir çıkıntı halindeki bu ETÇ yerleşimi, istasyon niteliğindedir. Bölgede bu tür küçük merkezlerin bölgeye hâkim noktalara yerleştirildiği tespit edilmiştir.

10. MÜDÜ MEZARI MEVKİSİ 200910

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Sarıkaya Köyü

40° 4'18.78"K

34°15'17.10"D

Köyün 1300 m. batısındadır. Roma Dönemi'nde mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. İri mezar küplerine ait parçalar geniş bir alana yayılmıştır. Çevre tarlalarda yerleşime işaret eden düzgün taşlar mevcuttur.

11. TAVDOLU TEPE 200911

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Büyükbolatlı Köyü

40° 3'13.68"K

34°16'29.70"D

Roma yerleşimidir. Kuru bir tarla, yabani otlarla kaplıdır. Büyükbolatlı Köyü'nü gören bir noktadadır. Köyün yaklaşık 1.5 km. kuzeyinde kalır. Ayrıca burada Roma Çağına ait bir mezarlık alanı da mevcuttur. Kayalık alanda yer alır. Kaya yarıkları mezar olarak kullanılmış olup yer yer kaçak kazı izleri mevcuttur. İri boy küp kırıkları var. Ayrıca eski künk parçaları görüldü. Vatandaşlar tarafından Taşoluk Tepe ve Öteyüz çevresinde de künk parçalarının bulunduğu beyan edildi. Sivri Tepe Mevkii'sinde de bir Roma mezarının açılarak tahrip edilmiş olduğu görüldü. Kayalık bir tepe üstünde yer alır. Mezarın taş örgü sıraları belirgindir. Bu çevrede Özbağ Deresinin bereketli havzası doğu batı yönünde uzanmaktadır. Bu kesinde Özbağ Deresi'ne daha küçük Tuzlu Dere, Domuz Deresi ve Geyik Deresi bağlanmaktadır. Yarımsöğüt yönünden gelen dere ve çevresindeki havza batıda Delice'ye ulaşır.

12. PANCARLI TEPE 200912

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Büyükbolatlı Köyü

40° 1'43.26"K

34°16'28.38"D

Özbağ havzasında, köyün 193 derece, 930 m. güneyindedir. Bir yükseltinin

eteklerinde geniş alana yayılmış bir Roma yerleşimidir. Roma dönemi çanak çömlek kırıkları ve pişmiş toprak taban döşeme parçaları görüldü.

13. SELLİK MEVKİSİ 200913

Çorum İli, Sungurlu İlçesi

40° 1'31.50''K

34°16'4.20''D

Tarlaların arasındaki düz alanda yer alan bir Roma yerleşimidir. Çok seyrek seramik tespit edildi.

14. DEREKİŞLA ÇEVRESİ 200914

Çorum İli, Sungurlu İlçesi Derekışla çevresi

40° 19'33.96''K

34° 19'1.24''D

Köy çeşmesinin 150-200 m. karşısında iki tepe mevcuttur. Tepelerden küçük olanında kültürel bir iz tespit edilmedi. Diğerinde ise M.Ö.1. bin yıl ve Roma yerleşimi mevcuttur. Yükseltinin kuzeybatısı kayalık, kuzeydoğu ve güneydoğuda seramik parçaları araziye yayılmış durumdadır. Çevrede Roma seramiği mevcut, çevrede kaçak kazı çukurları görüldü.

15. SARIKAYA HACIBAĞ MEVKİSİ 200915

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Sarıkaya Köyü

40° 03'52.32''K

34°18'43.80''D

Yüksek, bölgeye hâkim bir konumda yer alır. Tepede kaçak kazı çukurları tespit edildi. Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları toplandı.

16. BÜYÜKBOLATLI KÖYÜ 200916

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Büyükbolatlı Köyü.

40° 2'19.67''K

34°16'36.57''D

Köy camisinin içinde duvarda devşirme olarak kullanılmış bir mezar taşı belirlendi. Mezar taşının yüzeyinde ayna ve tarak tasvirleri yer almaktadır.

17. BAĞCILI MEZARLIK MEVKİSİ 200917

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Bağcılı Köyü

40° 03'45.72''K

34°14'52.26''D

Köy mezarlığının arkasındaki yamaçlarda Roma, kuzeybatı yamaçlarda M.Ö.3. bin yıl ve M.Ö. 2. Bin yıl seramikleri var. Kuzeybatıda M.Ö.3. bin yıla ait olanlar daha yoğun, M.Ö.2. bin seramik parçaları ise seyrek. Doğal bir yükseltinin çevresindeki yerleşimlerdir. Bu bölgede devam eden araştırma sırasında Sungurlu İlçesi Alembeyli çevresine bakıldı. M.Ö.1. bin yıl ve Roma çağı yerleşim izleri bu çevrede mevcuttur.

18. ÇİÇEKLİKELLER KÖYÜ MEVKİSİ 200918

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Çiçeklikeller Köyü

40° 0'15.18''K

34°16'50.58''D

Köy camisinin girişinin eşik taşı önünde üstü halı ile kapatılmış, tabana gömülü halde bir Roma yazıt parçası görüldü. Çevrede devam eden arazi taramalarında Helenistik Roma tümülüsleri belirlendi. Çevre tarlalarda da bu dönemlere ait seramikler mevcuttur.

19. ESKİCE HÖYÜK 200919

Çorum İli, Mecitözü İlçesi, Eskice Köyü

40°37'7.74''K

35° 9'47.64''D

Çorum'dan gelirken Mecitözü kavşağını geçtikten 2-3 km. sonra sol taraftadır. Köyün girişinden 214 derece güneybatıda ve 470 m mesafede yer alır.Orta büyüklükte, oval yapılı bir höyüktür. Seramik az sayıda görüldü. Höyükte kaçak kazı izi tespit edilmedi. M.Ö. 3. ve 2. Bin yıl yerleşimleri var. Vadiye hâkim, bereketli bir havza içinde yer alır. Höyüğün etekleri tarla ve bahçe olarak kullanılmaktadır. Höyük merkez olmak üzere 200 m. çapındaki bir alanda seramiğin yayıldığı belirlendi.

20. Belege Tepesi 200920

Çorum, Mecitözü İlçesi, Tekçam Köyü

40°42'25.32''K

35° 6'9.72''D

Köyün güneybatısında, mezarlığın güneyindedir. Tepedeki ana kayalığın çevresine ve üstüne yerleşmiş M.Ö.3 bin yerleşimi tespit edildi. Doğal kayalık mimari ile birlikte kullanılmıştır. Kayaların arasında duvarlara ait olabilecek taşlar mevcuttur. Çok sayıda

kaçak kazı çukuru görüldü. ETÇ seramiği (Alaca Höyükten bilinen) yaygındır. Burasının Kışladeresi camisi için taş ocağı olarak kullanıldığı köylüler tarafından beyan edildi. Az da olsa M.Ö.1 bin yıl seramiği görüldü. Olasılıkla M.Ö.1.binde bölgeyi kontrol eden bir istasyon olmalıdır. Ayrıca ana kayanın bazı yerlerinde düzgün açılmış oyuklar görüldü; bunlar kurban veya su kültü ile ilgili olmalılar. Buradan 1-2 km. güney mesafedeki bir yükselti, “Gözetleme Tepesi” adını taşıyor, “Postalcı Tepesi” olarak da geçiyor; burada kalıntıların olduğu söylendi. Belege tepesi, bölgenin en yüksek noktalarından birisidir. Mezarlık çevresinde Roma yerleşim izleri var. Ayrıca Bebuk Mevkii’inde yerleşim izleri olduğu vatandaşlar tarafından bildirildi.

21. BOĞAZKAYA KÖYÜ ÇEVRESİ 200921

Çorum İli, Mecitözü İlçesi, Boğazkaya Köyü

40°34’4.80”K 35°27’2.58”D (mezar taşı)

40°34’2.46”K 35°26’59.82”D (camideki mil taşları)

Köyün kuzeyden girişinde sağda kalan bir bahçe duvarında mezar taşı tespit edildi. Köy camisinin girişinin iki tarafında Roma mil taşları var. İki parça halinde olabilirler. Bir bahçe duvarında mezar taşları görüldü. Geykoca Köyü’nde de mimarî kalıntılar tespit edildi. Yine Kozören Köyü’nde cami girişinde yere baş aşağı konulmuş bir mil taşı mevcuttur.

22. BAYINDIR KÖYÜ 200922

Çorum İli, Mecitözü İlçesi, Bayındır Köyü

40°30’53.94”K

35°21’33.12”D

Köyün girişinde iki sütun başlığı var. Bu mimarî elemanlar Yeniören Mevkii’sinden getirilmiş. Ayrıca Kayaardı Mevkii’sinden de parçaların geldiği söyleniyor. Bir evin duvarında bir mezar taşı yer almaktadır.

23. LÜEPLER MEVKİSİ 200923

Çorum İli, Mecitözü İlçesi, Bayındır Köyü

40°30’57.48”K

35°22’15.30”D

Değirmenlerin üst kısmında Gazi Çetin’in tarlası 100 X 100 metre ölçülerindeki bir alanda Roma yerleşimi taban kiremitleri var. Köyün doğusundaki son evin 80.39 derece doğusunda ve 660 m. uzağındadır. Ayrıca köyün güneyinde Büvet başı veya özü olarak

tanınan mevki önemli, testilerin çıktığı söylendi. Köy içinde bir tümülüs var. Çevrede bir başka tümülüs görüldü. Bir başka mevkideki (Kayaardı) bakır cürufalarının varlığından bahsedildi.

*24. DAYINCAK MEVKİİ'Sİ (Kerhane Tepesi olarak vatandaş tarafından tanınıyor)
200924*

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, İnalözü Köyü
40°01'21.60''K
34°11'17.04''D

Karşılıklı iki yükselti aradan Dayıncak Çayı geçer. Kuzeydoğudaki yükseltide seramik yok, aşağı tarlalarda çok zayıf M.Ö.2. bin yıla ait seramik var. Güneydoğudaki yükseltinin eteklerinden M.Ö.1. bin yıl ve Roma Çağı seramikleri toplandı. Çevre tarlalarda da zayıf M.Ö.1. bin ve Roma seramikleri görüldü.

25. SEKİYURT DAYINCAK 200925

39°58'16.68''K
34°13'51.36''D

Aynı çevrede, Dayıncak Deresi'ne inen yamaçlarda Helenistik ve Roma seramikleri var. Mezarlarda ve yamaçlarda kaçak kazı izleri görüldü. Mezarlık alanının kuzeybatısındaki kesimlerde yerleşim izleri mevcut.

26. ORTAKIŞLA HÖYÜK TEPE 200926

Çorum İli, Sungurlu İlçesi, Orta Kışla Köyü
39°58'39.30''K
34°14'6.18''D

Köyün kuzey girişindeki son evlerin 295 derece kuzeybatısında 750 m. uzaklıktadır. ETÇ çanak çömleği ağırlıklı, yanı sıra nadir M.Ö.2. bin yıl seramikleri var. Yayvan yapılı, büyükçe bir höyük, kaçak kazı izi mevcut değil. Seramik kuzey kesimlerde daha fazladır. Höyüğün 140 m. kuzeybatısından (321 derece) dere geçiyor. Bu kesimde höyüğün dereye doğru burun şeklinde bir uzantısı var. Karşı sırtlarda mezarlık izleri mevcut. Taşlı bir zemin yapısına sahiptir. Höyüğün kuzey yamaçları dik olarak tarlalara doğru iner.

27. İNALÖZÜ KÖYÜ ÇEVRE TARLALARI 200927

Çorum İli, Merkez İlçe, İnalözü Köyü
40°30'37.03''K
34°34'40.90''D

Mezarlık Mevkii'si olarak adlandırılan yerde iki yükselti görüldü. Burada yapılan incelemelerde kültürel iz tespit edilemedi. Daha sonra "Hüyük" olarak tanınan, ancak bir tümülüs olduğu anlaşılan tepeye çıkıldı ve kaçak kazı izleri görüldü. Kazı aracı ile kazı yapılmış, derin bir çukur mevcut. Çukur 4 X 0,7 m. Genişliğinde ve 3.5 m. derinliğindedir. Tepede bir kazı çukuru daha var. Kaçak kazı sırasında çok derine inilmemiş olup mezar odası bulunamamıştır. Tümülüsün çevresindeki tarlalarda çok geniş bir alanda yaygın Geç Roma ve Bizans Çağı kalıntıları var. Buralarda bir iki kilise yapısının varlığından bahsedilmektedir. Özellikle Ortaçağ'da geniş alanlı bir yerleşim söz konusudur. Çevrede başka Tümülüslerin varlığı belirlendi.

28. HACIAHMETDERESİ KÖYÜ ÇEVRESİ 200928

40°30'44.58''K

34°35'29.82''D

Yakın çevrede, Hacıahmet Deresi Köyü'nün yaklaşık 700 m. doğusunda yola 50 m. mesafede küçük bir yükseltidir. Tarla içindedir. Kuzeybatı kesimleri düzlenmiş ve tarla haline getirilmiştir. Küçük ve yayvan bir yapıdadır. Yüzeyde Klasik dönem çanak çömleklerine rastlandı. Ekili alanlarda M.Ö. 2. bin yıla ait olabilecek parçalar var. Çevre tarlalarla kot farkı mevcuttur. Höyüğün etekleri iki kademeli traktör yolu yapılarak düzenlenmiş durumdadır. Höyüğün tarladan yüksekliği yak. 2-3 metre olup yüzey toprağı çakıllı ve taşlıdır. Bu çevrede bir Geç Roma yerleşimi ve mezarlık alanı mevcut olabilir; bu döneme ait günlük seramiklerle ve küplere ait parçalar mevcut. Yol, geniş bir yayılım gösteren eski yerleşimin ortasından geçiyor (40°30'43.08''K; 34°35'33.48''D).

29. ESKİÖREN HÖYÜK 200929

40°35'23.52''K

34°34'42.84''D

Eskiören Köyü'nün kuzey giriş noktasından 14.7 derece kuzeybatı yönünde 1440 m. uzaklıktadır. 70 m. güneyinden karayolu geçmektedir. Kızılırmak'ın 1.4 km. güneyindedir. Tuzluburun Mevkii'sinin de güneyinde kalmaktadır. Kaçak kazı çukurları var. Mimarîye ait büyük taşlar mevcut. İri boy küp parçaları görüldü. M.Ö. 1, 2 ve 3. Bin yıl yerleşimleri var. Çanak çömleklerden ETÇ III son safhanın güçlü bir şekilde temsil edildiği anlaşılmaktadır. Üst seviyelerde Klasik dönemler varlığı çanak çömleklerden belirlenebilmektedir. Höyüğün yüzey toprağı taşlıdır. Kuzeybatıda bir çeşme, hemen batısında da küçük kuru bir dere yatağı mevcuttur. Tepe ve yamaçlarda kaçak kazı çukurları belirlendi. Doğu yamaçları dik, dere höyüğü kısmen çevreler. Kuzeydoğusunda

kayalık bir yükselti var. Köyün yaklaşık 600-700 m. güneydoğusunda kalıyor. Daha sonra bu höyükten hareketle çevredeki Söğütpınar, Çukurören Sardede mevkiilerinde yüzey taramalarına devam edildi.

30. ELİCEK HÖYÜK 200930

Çorum İli, Merkez İlçe, Eliceck Köyü

40°19'53''K

34°46'55''D

M.Ö. 3., 2., ve 1. bin yıllara ait seramikler görüldü ve tespitler gerçekleştirildi. Ayrıca Tekke Mevkii'sinde Roma izleri belirlendi (40°20'08''K; 34°46'49''D).

31. KÜLAH KÖYÜ VE ÇEVRESİ 200931

Çorum İli, Alaca İlçesi, Külâh Köyü

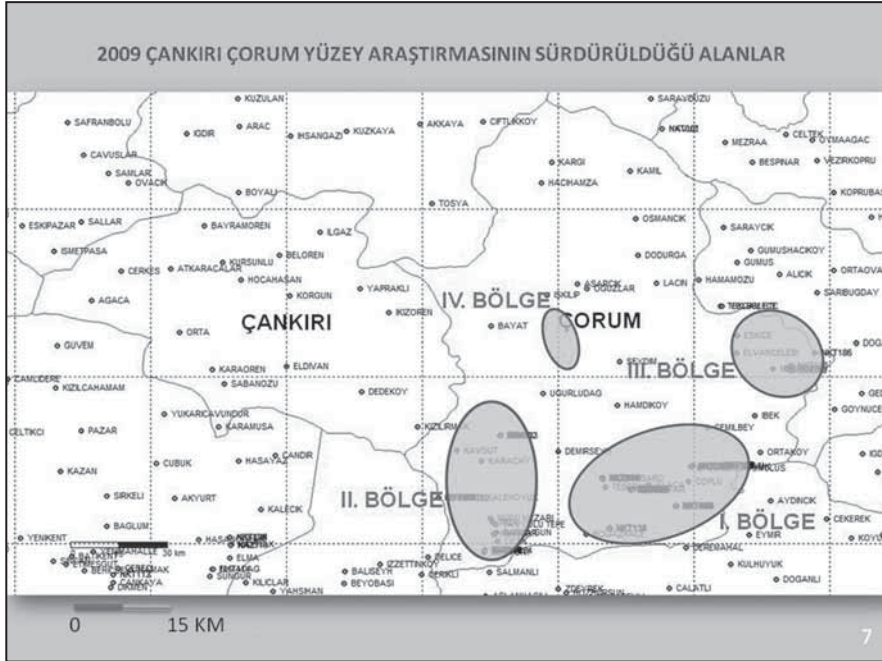
40°08'06''K

34°39'56''D

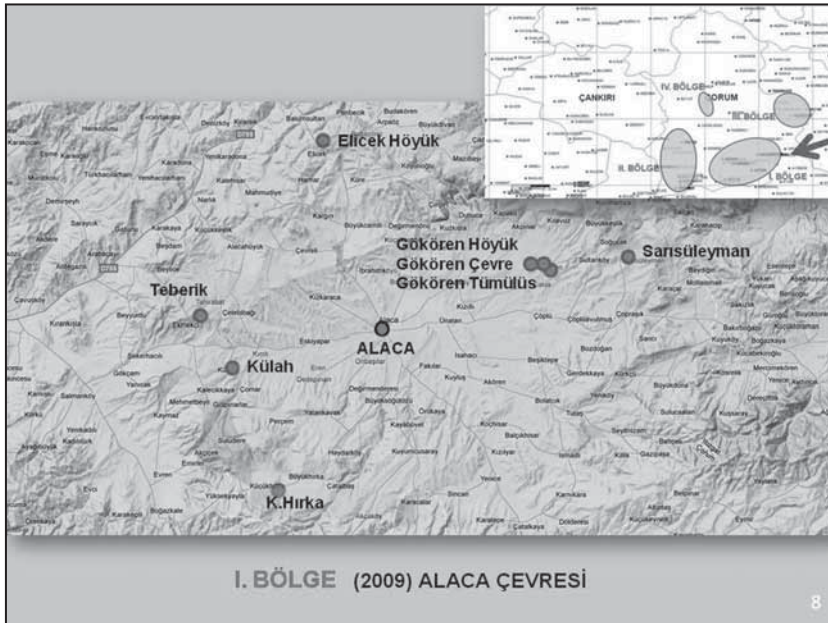
Köyün girişindeki bir park alanına çevredeki Roma yazıtlarının taşınarak yere sabitlenmiş olduğu görüldü. Çevrede yapılan yüzey taramalarında Roma Dönemi seramiklerine rastlandı. Köy mezarlığında yapılan incelemelerde ise M.Ö. 2. ve 1. bine ait olabilecek parçalar görüldü. Ayrıca Kayalık Mevkii'sinde ve çevre tarlalarda güçlü M.Ö. 1. bin yerleşimine işaret eden çanak çömlek parçaları belirlendi (40°08'07''K; 34°40'57''D). Bunların büyük çoğunluğu boyalı Frig seramiğidir. Külâh Köyü Sungurlu Alaca yolunun hemen güneyinde bir yükselti üzerinde yer almaktadır. Bulunduğu noktadan Eskişehir ve çevresi görülebilmektedir. Eskişehir'de önceki yıllarda yapılan kazılarda bulunan Frig seramikleri yayınlanmıştır³. Eskişehir'de Frig çağına ait güçlü bir Frig yerleşimin varlığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda Eskişehir çevresinde yoğunlaşan arasındaki vadilerde araştırmalarımız sırasında çevre yükselti ve bunların arasındaki küçük vadilerde devam etmiştir. Yaklaşık 5 km. çapındaki bir alanda süren bu taramalar sırasında Eskişehir'in her dönemde bölgeye hâkim bir merkez olduğu tespit edilmiştir. Bu konumuyla da önem taşıyan Eskişehir'de 2010 yılında başlayacak olan arkeolojik kazılar tamamlayıcı ve öğretici veriler sağlayacaktır.

2009 yılı yüzey araştırmamız sırasında tespit edilen ve yukarıda tanımlanan yapılan noktalar ile bu yılın araştırma programı tamamlanmıştır. 2010 yılında son üç yılın araştırma programında belirlenen hedefler doğrultusunda yüzey taramalarımıza devam edilecektir.

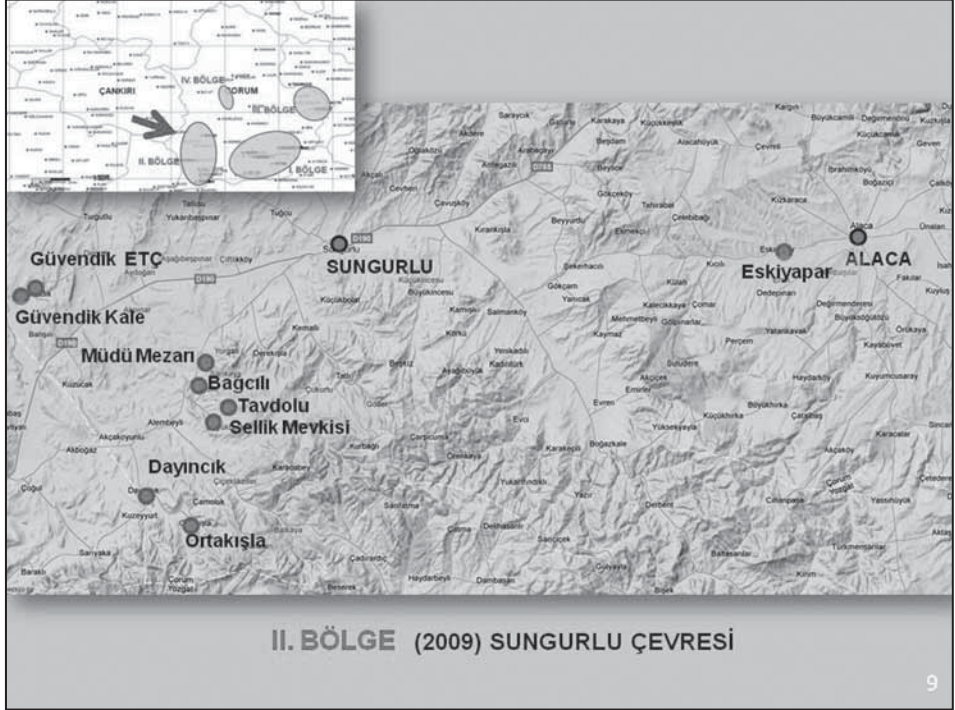
³ Bayburtluoğlu, İ., "Eskişehir, Frig Çağı", Türk Tarih Kongresi Bildirileri VIII, 1979, 293-305

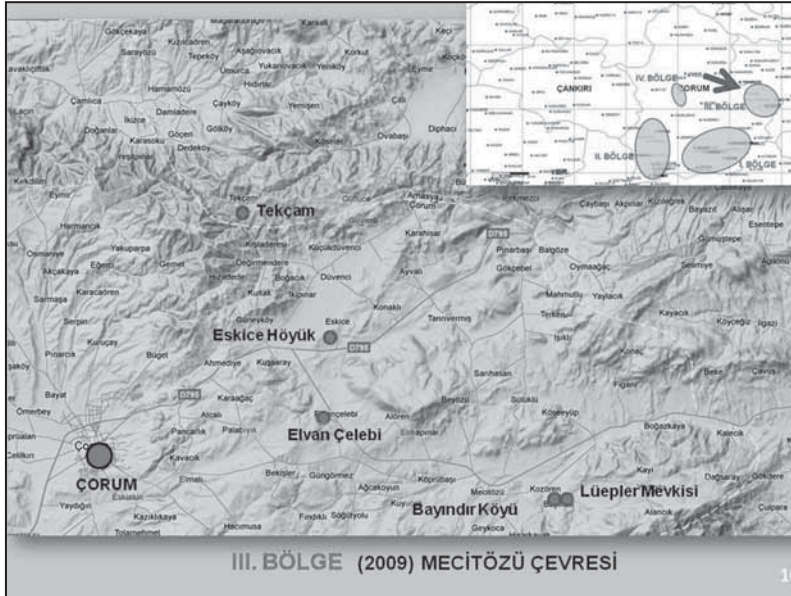
Harita: 1

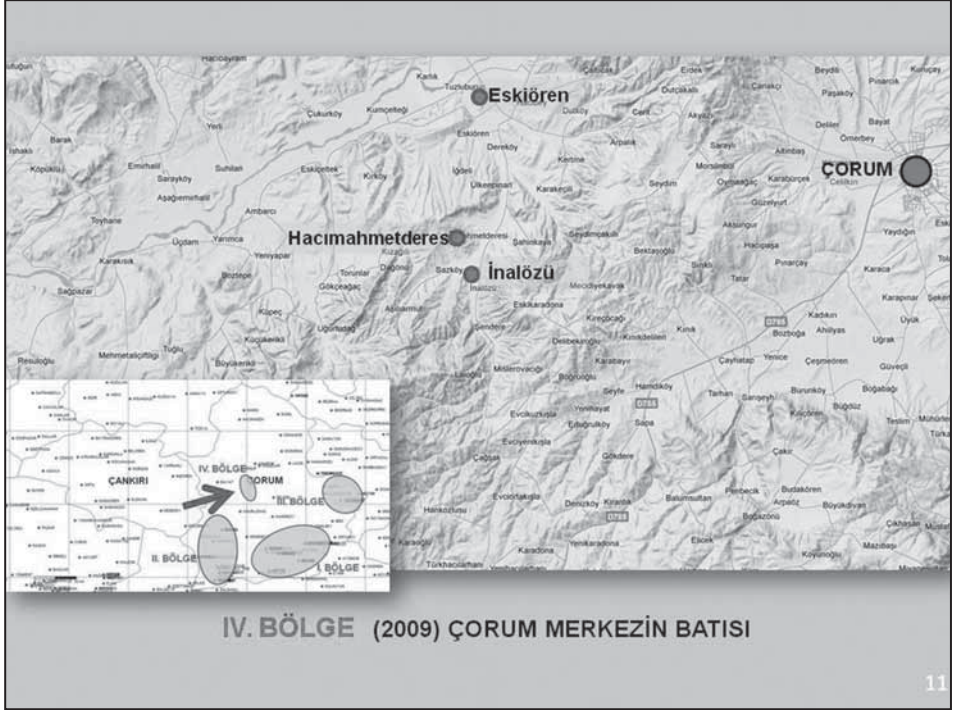
Harita: 2

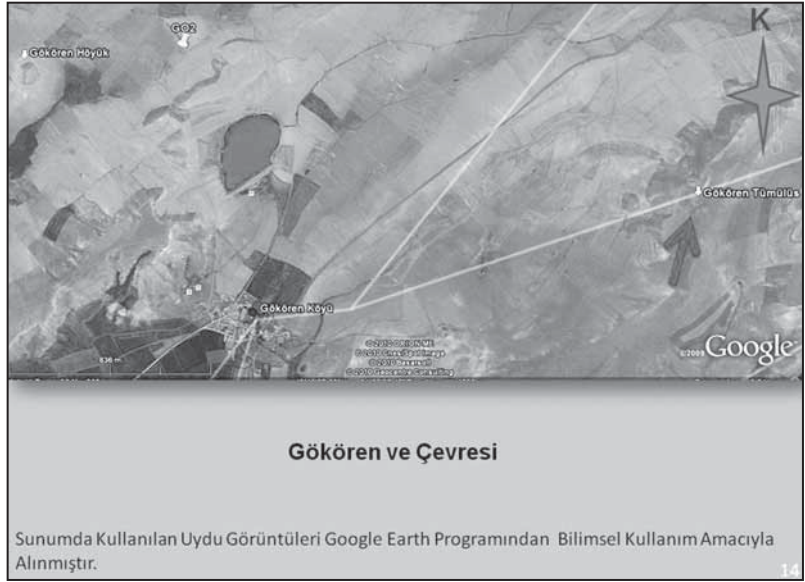
Harita: 3

Harita: 4

Harita: 5

Harita: 6

Harita: 7

KÜÇÜKHIRKA KÖYÜ BİZANS ESERLERİ
200905

40° 2'39.90"K 34°41'39.24"D
 40° 2'32.94"K 34°41'40.08"D
 40° 2'32.82"K 34°41'40.68"E
 40° 2'32.28"K 34°41'43.68"E
 40° 2'31.26"K 34°41'40.20"E
 Çorum İli, Alaca İlçesi,
 Büyükhırka Köyü

Köye girerken Suludere kavşağında mimari parça görüldü, üzerinde haç tasviri var; Bizans dönemi. Yüzeyi günümüze ait yazılarıyla kaplı. Köy camisinin duvarında ve ev avlusunda parçalar mevcut. Olasılıkla burada geçmişte bir Bizans kilisesi vardı.

24

Harita: 8

Güvendik Kale Höyük
200908

40° 8'5.34''K
34° 3'50.46''D

Çorum, Sungurlu İlçesi,
Güvendik Köyü

Delice Irmağı'nın doğu kıyısında,
Delice kıyısı konglomera bir kayalığa yaslanmıştır. Höyüğün yapısı bölgeye uygun olup Boyalı höyüğe benzerlik gösterir. Resulğolu'na doğru uzanan vadide yer alır.

Harita: 9

Güvendik Kale Höyük

Resim: 1

CENTRAL LYDIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY: 2009 RESULTS

Christopher H. ROOSEVELT*

I. INTRODUCTION

The fifth season of the Central Lydia Archaeological Survey (CLAS) project took place between 22 May and 29 June 2009, with a total of 23 days spent conducting fieldwork and the remaining time devoted to the processing and analysis of finds. As indicated in previous annual reports (Roosevelt 2007; Roosevelt and Luke 2008, 2009, 2010), the ultimate goal of the project is to record accurately the locations of sites of cultural activity in the area of central Lydia surrounding the ancient Gygaean Lake (Marmara Gölü), comprising parts of the districts of Ahmetli, Saruhanlı, Gölarmara, and Salihli in the province of Manisa (Fig. 1). The project aims to understand better the multi-purpose use of the landscape for settlement, burial, and resource exploitation from prehistoric to modern times and shifts in such use in response to environmental, socio-political, and economic changes, such as lake formation and drought, imperial conquest, agricultural intensification, industrialization, and economic development.

Our primary 2009 fieldwork goals were to conduct intensive survey at Kaymakçı, the largest second millennium BCE site in the region (and possibly in all western Anatolia) and to continue regional field survey along the northern side of the Gygaean Lake with systematic field walking and ground-truthing methods. Laboratory work focused on refining the ceramic typology; efforts concentrated also on establishing a centralized database system to manage and eventually make public all project files: photographs, drawings, maps, and other documentation of our sites and finds. In addition, time was spent in discussions with local stakeholders and officials for purposes of further developing a regional Heritage Management Plan. Community Outreach included informational town

* Christopher H. ROOSEVELT, Department of Archaeology Boston University 675 Commonwealth Avenue Boston, MA 02215 USA
Christina LUKE Department of Archaeology Boston University 675 Commonwealth Avenue Boston, MA 02215 USA

meetings and a children's educational painting competition focusing on the natural and archaeological heritage of the region, both arranged in collaboration with village muhtars. Additional results of the past year not to be presented here include continuing database work, typological and chemical characterization studies of ceramic finds, and several scholarly presentations and publications (Luke 2010; Luke and Roosevelt 2009a, 2009b; Roosevelt 2009, 2010a, 2010b, and 2010c).

II. INTENSIVE SITE AND REGIONAL FIELD SURVEY

A. Intensive Site Survey

i) Kaymakçı

Work at Kaymakçı in 2009 built on preliminary survey conducted in 2001 (Roosevelt 2003), extensive survey in 2006 (Roosevelt and Luke 2008), intensive microtopographic and geophysical mapping in 2007 (Roosevelt and Luke 2009), and architectural survey in 2008 (Roosevelt and Luke 2010). As established from this earlier data, it is clear that the 8.6 ha citadel of Kaymakçı contains a number of different features and sectors within its bastioned and gated fortifications (Fig. 2): lower southern and southeastern sectors, potentially small houses nestled in streets and/or workshop areas; a central sector characterized by additional circuits of fortification and at least two gates defining an inner citadel and abutting terraces; and a western sector containing the remains of large buildings, possibly including a building of megaron form.

Survey work in 2009 focused on areas outside the citadel, on the lower slopes of the site. Following a survey protocol similar to that adopted in 2008 for the site of Bozyer (Roosevelt and Luke 2010), a Real-Time Kinematic Geographic Positioning System (RTK GPS) (Topcon HiperLite+) was used to locate all survey units precisely by overlaying a virtual 40 by 40 meter grid on the previously documented upper site and extending that grid down the slopes in all directions. In addition, the RTK GPS was used to conduct microtopography survey of a few key areas. These included areas immediately southeast and northeast of the citadel, on the slopes of the site where access ramps may have been located and where an Iron Age tumulus was constructed on top of a second-millennium BCE terrace.

Within each 40 by 40 meter grid square spaced evenly over the site, a 2.52-meter-radius circle was inscribed on the ground to create a 20-square-meter survey unit. A total of 455 survey units of this type were surveyed in 2009 (Fig. 3). Within each survey unit ground cover, land use, ground visibility, and other characteristics were recorded on a survey form, all finds were counted, and diagnostic finds were collected for documentation,

photography, and drawing, as necessary. All survey-unit and find data was then entered into the project database system.

The 2009 survey data was then combined with that from previous years of survey at Kaymakçı using Geographic Information System (GIS) software (ArcGIS). As shown in Figure 3, the citadel and uppermost slopes of Kaymakçı (as surveyed in 2007) are relatively dense with material remains (ceramic finds, in this case); as one continues down the slopes the density of finds varies. As one continues along the ridge west-northwest towards Gür Dag, material remains drop off quickly, suggesting that the western boundary of the site should be located immediately west-northwest of the bastion and megaron-like building(s) of the western sector. Furthermore, several terraces to the immediate east of the citadel appear to be devoid of material culture; yet the density of contemporary finds on the upper and lower northeastern slopes and along the shore of the Gygaean Lake confirms the occupation of these areas in connection with the citadel at Kaymakçı. Similarly, the southwestern and southeastern slopes of the site are covered with material remains of varying density. The remains extend to the southwest at least as far as an area preliminary defined as a cemetery based on the discovery there of a number of looted pithos and cist graves.

The 2009 survey of Kaymakçı adds to our understanding of the extent of the site, which we are actively working to define with the goal of future excavations. The site includes not only the well-fortified 8.6 ha citadel, but also several possible access ramps, lower terraces, and varying densities of settlement in three directions down the slopes as far as the modern agricultural fields on the southwest and the shores of the Gygaean Lake on the northeast. The material culture over this entire area is suggestive of relatively continuous settlement, similar to known second-millennium BCE patterns of lower settlement elsewhere in Anatolia. At Troy, notably, a relatively small citadel (c. 2 ha) is accompanied by a much larger lower town, with size estimates ranging from 20 ha to 40 ha (Korfmann 2004; Jablonka and Rose 2004; Pernicka, Aslan, and Jablonka 2010). Kaymakçı, too, then, can be considered to subscribe to a similar form, with an upper citadel of 8.6 ha and a lower settlement of varying density that extends over at least 75 ha.

ii) Kılcanlar Höyük

The settlement mound of Kılcanlar Höyük has been known to archaeologists and Manisa Museum staff at least since the early 1960s. It is located c. 250 meters west of the village of Kılcanlar, north of the Gygaean Lake, on land that has belonged to the family

of İsmail Şanlıoğlu, of Akhisar, since the 1960s; in the 1970s and 1980s the land was used to grow cotton and/or tobacco; today the site is covered by an olive orchard that is deeply and annually plowed (Fig. 4). Grab samples of pottery and other finds from its surface were collected by members of the Archaeological Exploration of Sardis in 1964, 1980, and 1981 (Hanfmann 1965; Greenewalt et al. 1985), by Manisa Museum staff in 1975, and by Recep Meriç's survey team in 1984, and Meriç also made a topographic map of the site (Meriç 1985). Though unpublished, data on the material, kindly shared by the Archaeological Exploration of Sardis, indicates activities on the site ranging from the Early Bronze Age through the Byzantine or Ottoman eras, with a noted concentration in the second millennium BCE.

In order to establish the chronological range and density of material at Kılcanlar Höyük, we returned to it in 2009 to conduct microtopography survey and to make systematic collections following the same protocol that was used at Kaymakçı earlier in the season. A morning of microtopography survey established the dimensions of the 175 by 325 m site as covering c. 4.3 ha with a maximum height of 11.5 meters above the surrounding plain. Subsequently, 20-square-meter survey units (again defined by 2.52-meter-radius circles) were spaced evenly within a 40 by 40 meter grid virtually superimposed over the entire 4.3 ha of the site for a total of 34 survey units.

As at Kaymakçı, the results from the Kılcanlar Höyük survey were entered into a Geographic Information Systems database; the result is a map that visually represents the density of material culture over the mound with the southeastern areas showing the highest concentrations (Fig. 5). During the course of the intensive survey, the high density of fieldstones was noted repeatedly. These appear on the surface because of annual and deep plowing, and they probably represent the now ruined stone foundations of structures once spread over the entire site. As shown in Figure 5, multiple different time periods are represented, from Early Bronze Age through Turkish, confirming the importance of Kılcanlar Höyük for understanding the broad culture-history of central Lydia.

Given the density of finds across the site, it is clear that Kılcanlar Höyük was a popular place to live for several millennia. A concentration of material dating to the second millennium BCE, as noted previously, suggests the importance of the site in the regional network of second-millennium sites in central Lydia. It appears quite likely, in fact, that it was the primary lower settlement for which Asartepe, located c. 155 meters above and c. 1.4 kilometers to the north of Kılcanlar Höyük, served as a fortified citadel, perhaps used primarily in times of duress (Fig. 1).

B. Regional Field Survey

In addition to intensive site survey, in 2009 CLAS continued regional field survey along the edge of the foothills north of the Gygaean Lake. Survey units were usually defined by agricultural field boundaries through which survey teams of between two and six people walked parallel tracks at intervals of 20 meters. Assuming a two-meter wide observation swath for each surveyor, this protocol results in 10% coverage of each survey unit. Over the course of 10 days, we surveyed 204 such survey units, focusing primarily on the area between the current paved road that skirts the northern edge of the lake and the lower foothills of the mountains to the north. As shown in Figure 6, this methodology resulted in good coverage of these areas, primarily of fields with good ground visibility. Fields to the south of the road were surveyed when there was a topographic rise that would preclude major overburden of lacustrine deposits. As typical to our field and lab routines, all finds were counted, and diagnostic finds were collected. All survey unit and find documentation, photography, and/or drawings were then entered into a database.

A map showing the density of ceramic finds per square meter from each survey unit shows that many contained little or no cultural material. This is significant as it probably shows that further survey in the plain between the Gygaean Lake and the foothills is unnecessary, as lacustrine deposits have surely covered over any potential points of ancient activities in this area. Survey units in which cultural materials were collected, however, show that the range of chronological periods represented spans at least the second millennium BCE and the Turkish period (Table: 1).

Table 1. Numbers of survey units with material from specific chronological periods along the northern edge of the Gygaean Lake.

Period	Number of sites
Second Millennium BCE	5
Lydian	10
Hellenistic	7
Roman	10
Late Roman / Byzantine	52
Byzantine	16
Ottoman	2
Unclear	20

In addition to survey units, fields with high densities of finds and/or with architectural or other notable features were established as points of interest (POIs) or by more specific titles (e.g., tumuli). These POIs serve as labels for areas of special interest that would

more usually be defined as archaeological “sites.” In 2009, we identified one previously undocumented tumulus, and established 14 other POIs, including 9 settlement sites, 2 cemeteries, 2 quarry areas, and one singleton limestone bathtub-shaped sarcophagus of Lydian or Late Lydian type that was found removed from its original context. The chronological range of these finds extends from the Early Bronze Age through the Byzantine period, as detailed in Table 2. That the majority of POIs were recorded in the foothills north of the lake calls for continued survey of the foothills in future years.

Table 2. Points of interest and previously undocumented tumuli with type, UTM easting, UTM northing, and chronological period(s) represented.

ID	Name	Type	UTM Northing	UTM Easting	Period(s)
POI09.01	Kılcanlar Höyük	Settlement	4281640	586368	EBA–Byzantine
POI09.02	N/A	Settlement	4282400	587800	Byzantine
POI09.03	N/A	Cemetery	4282668	587784	Unclear
POI09.04	N/A	Marble Quarry	4282849	587955	Unclear
POI09.05	Şahbazın Çiftliği	Settlement	4281211	588744	Late Roman – Byzantine
POI09.06	Kepekli Burun	Settlement	4280854	588663	Late Roman – Byzantine
POI09.07	N/A	Settlement	4280704	589197	Late Roman – Byzantine
POI09.08	N/A	Marble Quarry	4280900	589575	Unclear
POI09.09	Çitlembik Sırtı	Cemetery	4280988	590604	Early Modern
POI09.10	N/A	Sarcophagus	4279770	590079	Lydian
POI09.11	Kaş Tepe North	Settlement	4279377	590359	Unclear (Late Roman – Byzantine?)
POI09.12	Kaş Tepe South	Settlement	4279103	590760	Unclear (Prehistoric?)
POI09.13	Fırınderesi	Settlement	4278468	591697	Late Roman – Byzantine
POI09.14	Tınaztepe	Settlement	42777654	592030	Lydian–Late Roman
T09.12	Kılcanlar Ha	Tumulus	4278877	592239	Lydian–Achaemenid (?)

Of these POIs, Tınaztepe (POI09.14) stands out as one of the more significant sites in the area (Fig. 7). It has been known at least since 1981, when Archaeological Exploration of Sardis members noted a rectilinear foundation of roughly dressed limestone blocks just below its highest point and collected a Lydian skyphos sherd among later Hellenistic and Roman finds (Greenewalt et al. 1985: 57). The site was visited again briefly in 1995 by Manisa Museum staff and again in 2001 (Roosevelt 2003; 2009).

During the 2009 season, CLAS team members surveyed fields on and around the

site and mapped the remains of what appears to have been a circuit wall, enclosing the northern terminus of the site and extending towards the south and the lakeshore (Fig. 8). The remains of this wall are uniformly composed of unworked or sparingly worked fieldstones set without the use of mortar; the wall trace takes several “jogs” as it turns around the contours of the artificial hill on which it was built. In addition to the wall, dense ceramic concentrations were noted especially at the southern terminus of the site.

Before this work, we hypothesized that the site was founded by the second millennium BCE: its form is characteristic of the known second millennium BCE fortifications in the survey area (Fig. 7), and its wall construction matches well with known second-millennium BCE walls at the nearby site of Kızbacı Tepesi (POI07.04) (Fig. 1). Finds from 2009, however, provide no support for this dating, showing only that the site was used by the Lydian period, with activities continuing at least into the Byzantine period. Two Roman inscriptions found in the nearby town of Kemerdamları refer to a sanctuary of Apollo Pleurenos at Pleura (“on the shore”) and may refer to this place, fitting as it would be for a sanctuary so named (Roosevelt 2009).

III. MATERIAL ANALYSIS AND DATA MANAGEMENT

As in previous years all finds continue to be managed in a database system. Updates to the system in 2009 designed by P. J. Cobb and C. H. Roosevelt and implemented by Cobb include a new MySQL database with front-end data entry and manipulation through OpenOffice.org software. The benefits of this system are that it is robust, non-proprietary (open access), and cross-platform. In addition to these benefits, the new database system will help in the process of publishing our data on the internet with documentation, photography, and drawings linked for field survey and finds. In addition, over the course of the 2008–2009 academic year, CLAS senior archaeologist N. P. Özgüner and CLAS researcher C. Curtis digitized and geo-rectified all maps and aerial imagery in the possession of the project. A digital elevation model (DEM), compiled by CLAS researcher M. N. Sneeringer, is now available for the project area. What is more, key features on these maps have been digitized, including ancient and modern features that currently define and/or impact the landscapes of central Lydia: the lake boundary, water canals, roads, villages, etc. The sequencing of landscape changes can be visually illustrated by comparing multiple different sets of aerial imagery, especially those from 1949, the mid-1990s, and 2006. Less useful for detailed studies are Landsat images; yet these, too, have provided resolutions high enough to derive broad patterns such as changing lake boundaries and river courses.

Digitalization has also been implemented with regard to illustrations: all find

and architectural drawings are now finalized using Adobe Illustrator. CLAS members A. Berman and O. Shoucair focused on perfecting protocols for how to illustrate ceramics, which can be used in coming years for all CLAS illustrations for presentations, reports, and publications.

IV. EARLY MODERN ARCHAEOLOGY AND RECENT HISTORIES

The set of virtual maps we have recently compiled enables a variety of studies: viewshed analyses of intervisibility between sites (such as the second millennium BCE citadels or the tumuli); broad changes in lake levels owing to drought or irrigation activities; destruction of tumuli over time; and recent historical shifts in settlement and land use. During the 2009 season, consideration of early modern archaeology and recent histories included investigation of currently unoccupied villages and local vestiges of the Turkish War of Independence, expressed especially in war trenches excavated on Lydian tumuli in and around Bin Tepe.

A. Currently unoccupied villages

For example, a number of communities around the Gygaean Lake have been resettled in the last 50 years, including Eski Hacıveliler, Hacıbeyler, Kılcanlar, Şahbazın Kulesi, Hacıhasankıran, Yeniköy, etc. This dramatic shift in settlement location points to a distinct and recent phenomenon of drastic changes in where people live. Local information suggests that people wanted to be closer to their fields, specifically by the mid 1970s, the very period when intensive agricultural production increased dramatically in Turkey. Census data for the region gathered by CLAS researcher E. Cobb shows interesting parallels witnessed all over Turkey: from the 1980s to the present, urban centers continue to grow as rural villages shrink. We hope analysis of these recent and dramatic changes will add a depth of understanding to our longer-term understandings of land-use changes in the area.

B. Traces of the Turkish War of Independence

In addition to settlement history, we are studying the material remains of recent events in Anatolia's military history that are clearly visible both in archival aerial images and on the ground today. We have located patterned trenches on at least ten tumuli and two other places of relatively high elevation, including the three largest tumuli in the central part of Bin Tepe and a string of smaller tumuli located along its southern limit (Fig. 9). Owing to previous knowledge of the local history of the area, we presumed these

trenches were somehow associated with the Turkish War of Independence fought in this area between 1919 and 1922. This area happens to be of great interest for the physical configuration of the Turkish defenses in 1919 and 1920 along the so-called Milne Line that temporarily set the limits of the Greek occupation before their invasion to the east (Ergül 2007). This frontier between Greek and Turkish forces bisected central Lydia, from a pass at the western edge of the Gygæan Lake, towards a point between Sardis and Salihli to the southeast, crossing directly through Bin Tepe and across the Hermus River valley. The patterned trenches in and around Bin Tepe, then, are the physical remnants of this short-lived frontier.

Most of the trenches appear to be the remains of rifle trenches, and probably rifle trenches belonging to the Turkish line of defense against the eastward Greek expansion before June 22, 1920. Our interpretation of them as Turkish rifle trenches derives from contemporary manuals on rifle trench construction (e.g., Solano 1917), from their similarity to rifle trenches known from sites like Conk Bayırı at Gallipoli, and from their general orientation to the west, and usually more southwest than northwest. Ongoing work in the archives of libraries in Salihli and Manisa and with archival aerial imagery, by team members Elvan Cobb and Pınar Özgüner, respectively, aims to further pinpoint the movement of military forces in this area to better understand and potentially preserve these important remains of the recent past, ensuring that this local history will be available to future generations.

V. HOLISTIC HERITAGE MANAGEMENT AND COMMUNITY OUTREACH

In order to understand and balance the various perspectives of what central Lydia means to various stakeholders, we are in the process of writing a holistic Heritage Management Plan for the area. As part of the plan, we intend to offer educational programs to diverse audiences, and we have begun this process already. In addition, we have continued our program of tumulus-condition reassessment and have begun the process of formally registering sites within our survey area for the purpose of their long-term protection as SİT alanı. At the request and with the collaboration of the director of the Manisa Museum of Ethnography and Archaeology, in 2009 we also helped register sites in Lydia that fall outside our survey area. Finally, we have begun to consider various issues, some conflicting, that arise when planning for the management and sustainable development of both cultural heritage and other economic resources within the study area.

A. Community Outreach

To initiate our community outreach programs in 2009, we held a town meeting and an educational program for local children in Tekelioğlu, the village in which we stay during the course of our work season. With the collaboration of the muhtar of Tekelioğlu, we gathered around 30 local residents for the town meeting, in which we made clear our gratitude for their hospitality and discussed the procedures and aims of our archaeological project. The event allowed for free dialogue and interested conversations about the varying importance of archaeology, agricultural productivity, SİT alanı, and tourism. Around 30 local children attended our other educational program. We took the group to the top of Karnıyarık Tepe, a tumulus excavated by the Archaeological Exploration of Sardis in the 1960s, discussed with them the identification and importance of both natural and archaeological features in the central Lydian landscape, and then provided them with sets of watercolor paints and brushes to be used in a painting competition: “The 1st Annual ‘Nature-History-Archaeology through Children’s Eyes’ Painting Competition.” The event was a happy and large success, and we intend to continue it in future years.

B. Tumulus Reassessment

Following protocols from previous years, a number of previously studied tumuli were revisited for purposes of recording their condition. Plunder and destruction from agricultural and infrastructure building (water management and roads), continue to damage the cultural heritage of central Lydia, especially the tumuli.

Reassessment work in 2009 concentrated on tumuli located on the northern side of the Gygaean Lake, with limited visits to other monuments. Initially recorded as part of an extensive survey of Lydia in 2001 (Roosevelt 2003, 2006), ten tumuli were reassessed. Of these ten tumuli, seven showed changes in condition deriving from looting and/or agricultural activities that had taken place since 2001.

In addition to those listed above, a number of tumuli in Bin Tepe continue to be disturbed by agricultural activities: the diameters of several tumuli are decreased considerably each year by field plowing on and around the edges of the mounds. In addition, olive and other fruit trees are planted on the slopes of the tumuli. Both of these patterns could be made very clear with more aerial imagery, especially by comparing a current QuickBird satellite image with that from 2006 and with earlier aerial photographs.

C. Cultural Heritage and Resource Management

Tekelioğlu, the location of our lab and accommodations for the 2009 season, sits at the juncture of issues related to the management and sustainable development

of both cultural heritage and other economic resources. It is here that the spheres of massive economic development (industry and business), intensive agriculture, including irrigation practices and organic farming, archaeological site preservation, and eco- and rural tourism intersect. Nestled in the rolling hills of Bin Tepe, the town is the focus of renewed growth: a number of organic farming entities (including the German Rapunzel, and the local Alyattes and Bin Tepe olive companies) now have fields in and around the village and spread throughout Bin Tepe and its surroundings. The recent and widespread adoption of organic farming and drip irrigation points to concerted efforts to manage both water and agricultural resources within a responsible, holistic approach. These seemingly progressive developments, however, may be in conflict with the best practices of cultural heritage management.

For example, the major canal systems put in place in the early 1990s, originally intended to control flooding, seem to have led directly to the plunder of tumuli. A sequence of aerial and satellite images from 1949, 1994/1995, and 2006 confirm that those tumuli located closest to canals as well as roads show increased signs of damage, especially between 1994 and 2006.

Sustainable agriculture and the potential for eco- and rural tourism are very real, positive, economic factors for this region. Furthermore, government subsidies for olive production, replacing earlier tobacco subsidies, make olive orchards economically attractive options to local farmers. Yet olives have been planted over the surfaces of whole tumuli, and a forest of olive trees in Bin Tepe would significantly obscure the visibility of the tumuli that give the area its name. How can the seemingly compatible, conceptual practices of sustainable agriculture and eco- and rural tourism be balanced with the hazards they represent for cultural heritage protection? We look forward to the sustainable resolution of such seeming conflicts of interest in the future.

VI. CONCLUSIONS AND PLANS FOR THE FUTURE

The 2009 season provided a number of positive gains both in our archaeological investigation of the region and towards our goal to preserve it for future generations. Our intensive surveys of Kaymakçı and Kılcanlar Höyük revealed glimpses of the density and chronology of occupation at those sites, with new understandings of the vast extent of the lower settlement at Kaymakçı. We have suggested elsewhere that Kaymakçı may be a regional capital of the second-millennium BCE, perhaps that of the Seha River Lands known from Hittite archives, and we are making preparations for its future excavation. Our

regional survey and material analyses continued to make new discoveries of sites and to refine our understanding of ceramic typologies dating from the Early Bronze Age through recent times, with important gains with respect to specific sites, such as Tinaztepe, and specific historical events, such as the Turkish War of Independence. Finally, our activities related to heritage management planning continued to grow with the implementation of town meetings and local educational programs that we hope will increase the local valuing of archaeological landscapes in central Lydia for the future. With permission from the General Directorate, we hope to continue our research in central Lydia in future years, aiming to refine further our understandings of discoveries made to date, especially the important sites of the second millennium BCE, including Kaymakçı, to complete our regional and intensive site surveys, and to work towards developing and implementing a holistic heritage management plan that will preserve the cultural and environmental resources of central Lydia for generations to come.

ACKNOWLEDGEMENTS

The 2009 season could not have been conducted without generous support from private donors, Boston University, and the U.S. National Science Foundation. Many special thanks to these sponsors and supporters; to our survey team members (A. K. BERMAN, E. COBB, P. J. COBB, Dr. M. M. KERSEL, N. P. ÖZGÜNER, and M. N. SNEERINGER); to our Ministry of Culture and Tourism Representative from the Aydın Museum, E. YILMAZ; to the Archaeological Exploration of Sardis, especially its former and current directors, C. H. GREENEWALT, jr., and N. D. CAHILL, respectively, and T. YALÇINKAYA; and to the Manisa Museum, especially its director, M. TOSUNBAŞ, and S. ATUKEREN, E. TORUNLAR, and T. KOÇYİĞİT. For research permissions and general assistance, we gratefully thank also the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism, especially M. AYAZ and A. USTA. Finally, as is our custom, we thank the local villagers and farmers in central Lydia who each year accommodate our team, offer access to fields, and provide their insightful views about the area, both present and past. For further information about the project, please consult the more extensive 2009 project report submitted to the Ministry of Culture and Tourism and/or contact us at chr@bu.edu and/or cluke@bu.edu and/or please visit our project website at <http://www.bu.edu/clas>.

WORKS CITED

- ERGÜL, T. 2007. *Kurtuluş Savaşı'nda Manisa*. 2nd printing. Ankara: Kebikeç Yayınları-Sanat Kitabevi.
- GREENEWALT, C. H., jr., D. G. Sullivan, C. Ratté, and T. N. Howe. 1985. "The Sardis Campaigns of 1981 and 1982." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research Suppl.* 23: 53–92.
- HANFMANN, G. M. A. 1965. "The Seventh Campaign at Sardis (1964)." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 177: 2–37.
- JABLONKA, P., and C. B. ROSE. 2004. "Late Bronze Age Troy: A Response to Frank Kolb." *American Journal of Archaeology* 108: 615–30.
- KORFMANN, M. 2004. 'Troia in Light of New Research'. Keynote lecture at Dies academicus Universität Trier, Nov. 2003. *Reden an der Universität Trier* 2004 (2): 1–70. <http://www.uni-tuebingen.de/troia/eng/trier_eng.pdf>
- LUKE, C. 2010. "Heritage Preservation in Central Lydia." In *The Lydians and Their World. Catalogue of an Exhibit at the Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Museum, İstanbul*, edited by N. D. Cahill, 389–403. İstanbul: Yapı Kredi Culture, Art, and Publishing.
- LUKE, C., and C. H. ROOSEVELT. 2009a. "The Central Lydia Archaeological Survey: Documenting the Prehistoric through Iron Age Periods." In *Tree-Rings, Kings, and Old World Archaeology and Environment: Papers Presented in Honor of Peter Ian Kuniholm*, edited by S.W. Manning and M.J. Bruce, 199–218. Oxford: Oxbow Books.
- . 2009b. "Memory and Meaning in Bin Tepe, the Lydian Cemetery of the 'Thousand Mounds'." Paper presented at *Tumulİstanbul: Tumulus as Sema: International Conference on Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*. Koç University, İstanbul, Turkey; June 2009.
- MERİÇ, R. 1985. "1984 yılı İzmir ve Manisa illeri yüzey araştırmaları." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 3: 199–208.
- PERNICKA, E., R. Aslan, and P. Jablonka. 2010. "2008 Yılı Troia Kazı Sonuçları." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31 (2): 165–81.
- ROOSEVELT, C. H. 2003. "Lydian and Persian Period Settlement in Lydia." Unpublished PhD Dissertation, Cornell University.

- . 2006. “Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian- and Persian-Period Settlement Patterns.” *Journal of Field Archaeology* 31.1: 61–76.
- . 2007. “Central Lydia Archaeological Survey: 2005 Results.” *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24 (2): 135–54.
- . 2009. *The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander*. Cambridge / New York: Cambridge University Press.
- . 2010a. “Lydia Before the Lydians.” In *The Lydians and Their World*. Catalogue of an Exhibit at the Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Museum, İstanbul, edited by N. D. Cahill, 37–73. İstanbul: Yapı Kredi Culture, Art, and Publishing.
- . 2010b. “Beyond Sardis: New Light on the Archaeology of Central Lydia, Western Anatolia.” Invited lecture sponsored by the Harvard Archaeology Seminar Series; Cambridge, Massachusetts; 3 March 2010.
- . 2010c. “Probing and Preserving the Past in Western Turkey: The Central Lydia Archaeological Survey.” Invited lecture co-sponsored by the Institute for the Study of the Ancient World, New York University, and the Turkish American Society, New York; 15 March 2010.
- ROOSEVELT, C. H., and C. Luke. 2008. “Central Lydia Archaeological Survey: 2006 Results.” *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25 (3): 305–26.
- . 2009. “Central Lydia Archaeological Survey: 2007 Results.” *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26 (2): 433–50.
- . 2010. “Central Lydia Archaeological Survey: 2008 Results.” *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 27 (2): 1–24.
- SOLANO, E. J., ed. 1917. *Field Entrenchments. Spadework for Riflemen*. American Edition. Harvey Military Series. New York: George U. Harvey.

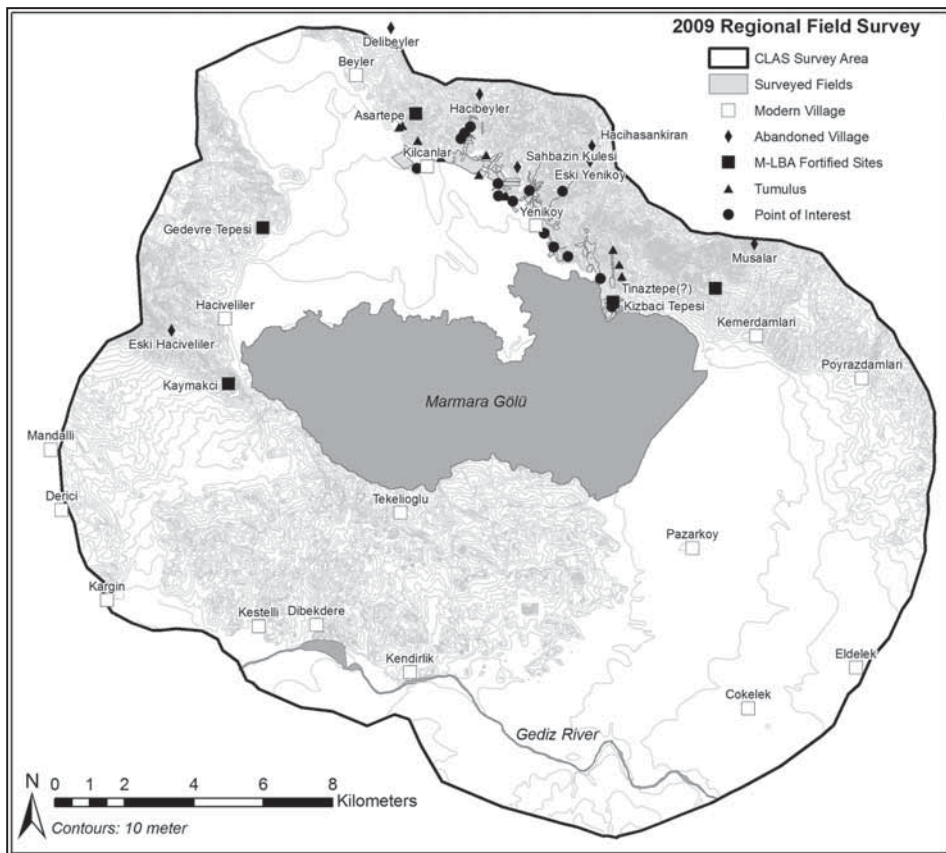

Figure 1: Map of the CLAS survey area, showing contour lines, modern towns, Marmara Gölü, and areas of focus during the 2009 season.

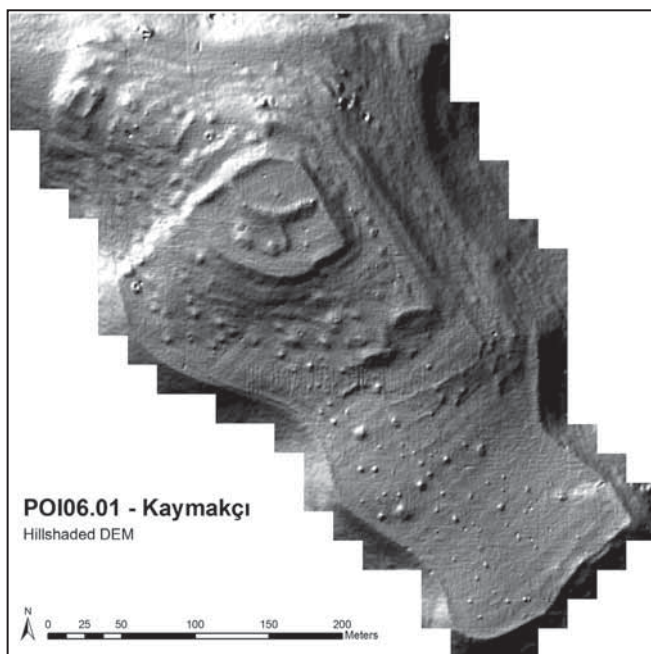

Figure 2: Hillshaded Digital Elevation Model (DEM) of the citadel of Kaymakçı (POI06.01).

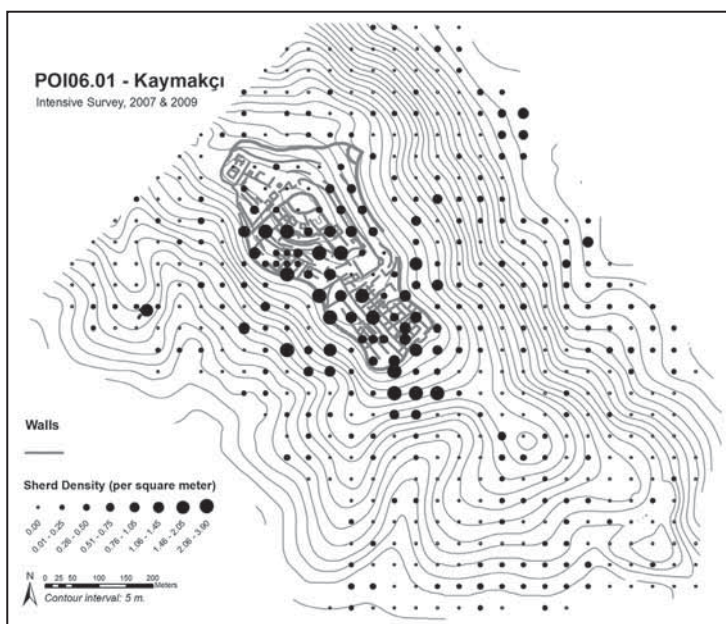

Figure 3: Map of Kaymakçı showing ceramic sherd densities per square meter superimposed over contour lines and a sketch plan of the citadel.

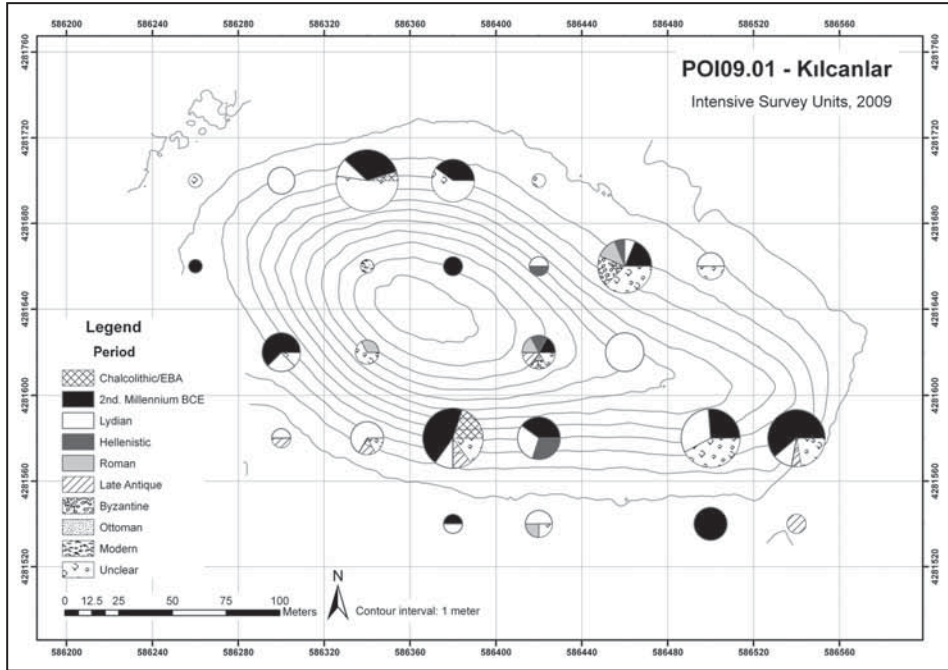

Figure 4: View of Kılcanlar Höyük (POI09.01) from the northwest.

Figure 5: Contour map of Kılcanlar Höyük showing pie graphs of chronological periods represented at each 20-square-meter survey unit as indicated by ceramic finds. Pie graph sizes correspond to relative densities of finds.

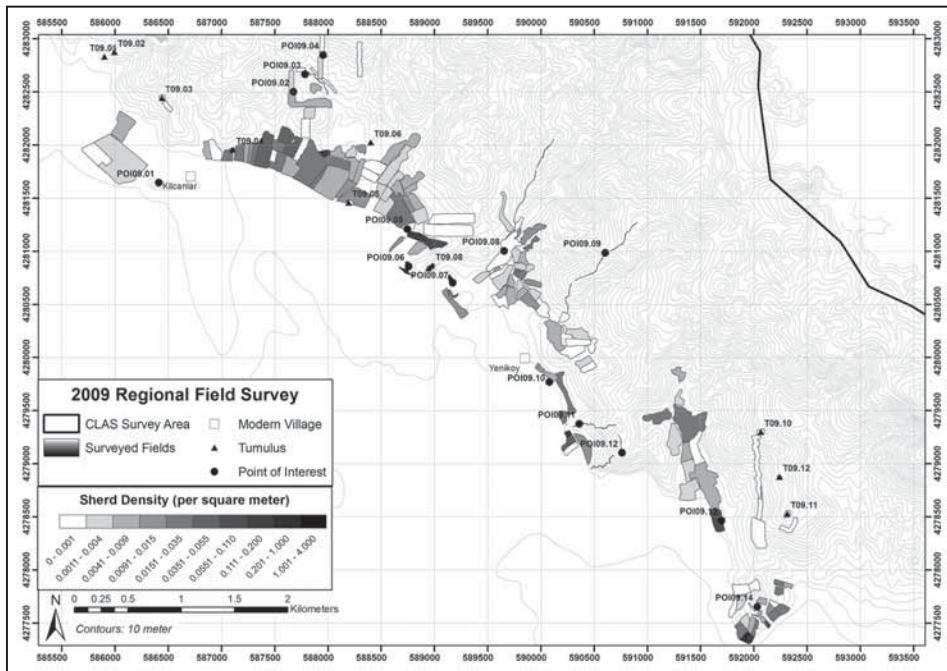

Figure 6: Map showing field survey units north of the Gygaean Lake with relative densities of pottery per square meter indicated by the shading of field areas.

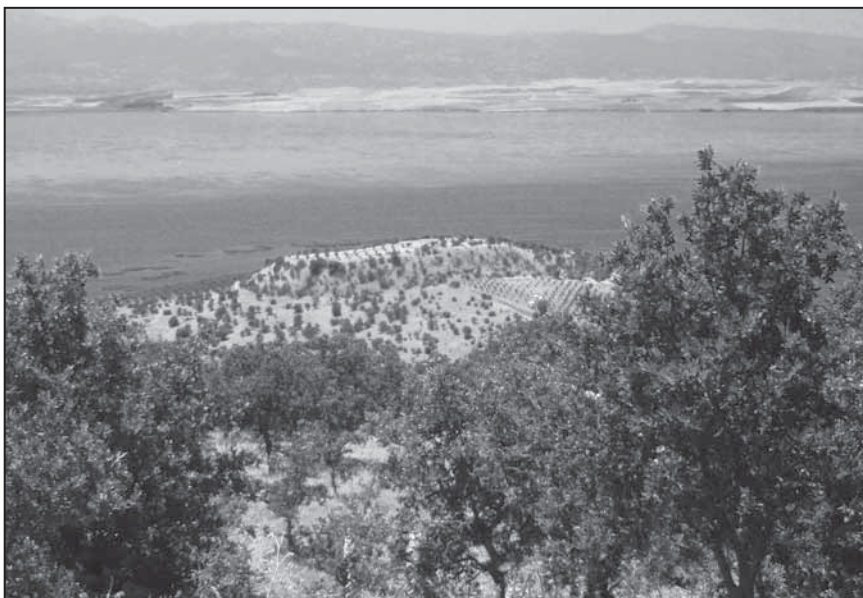

Figure 7: View of Tınaztepe (POI09.14) from the north, overlooking the Gygaean Lake (Marmara Gölü).

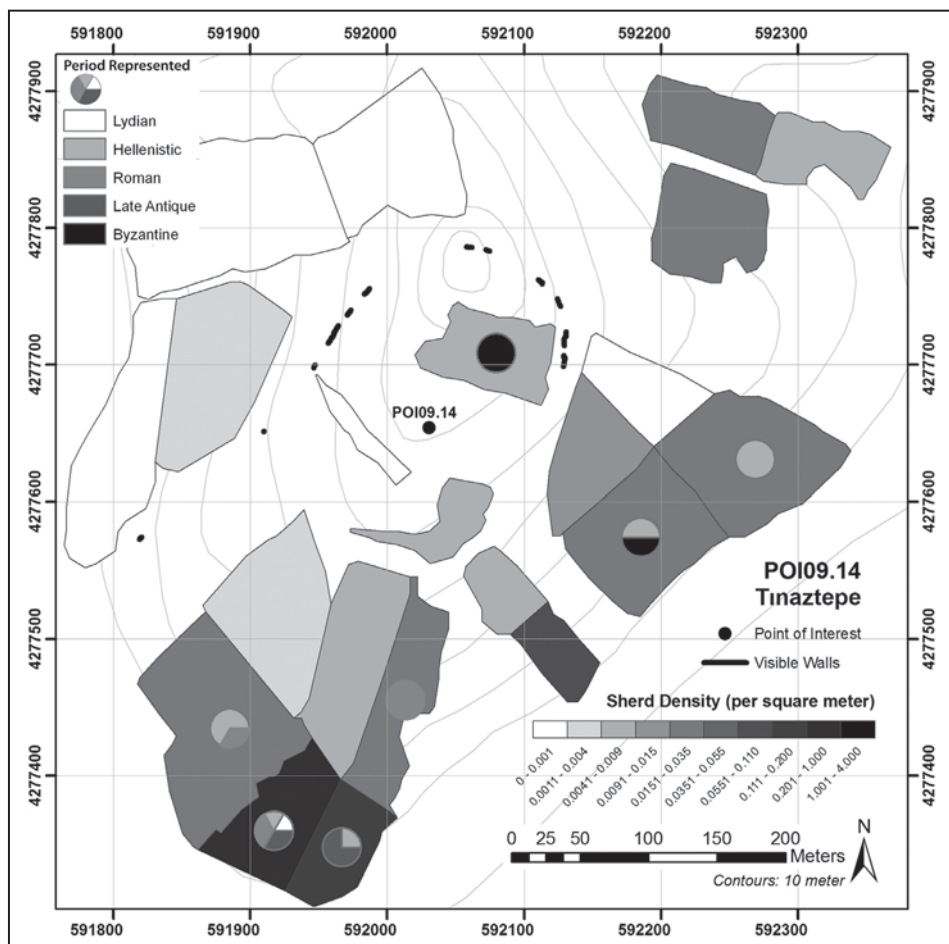

Figure 8: Contour map of Tinaztepe showing pie graphs of chronological periods represented within each surveyed field as indicated by ceramic finds. The relative density of pottery per square meter is indicated by the shading of field areas.

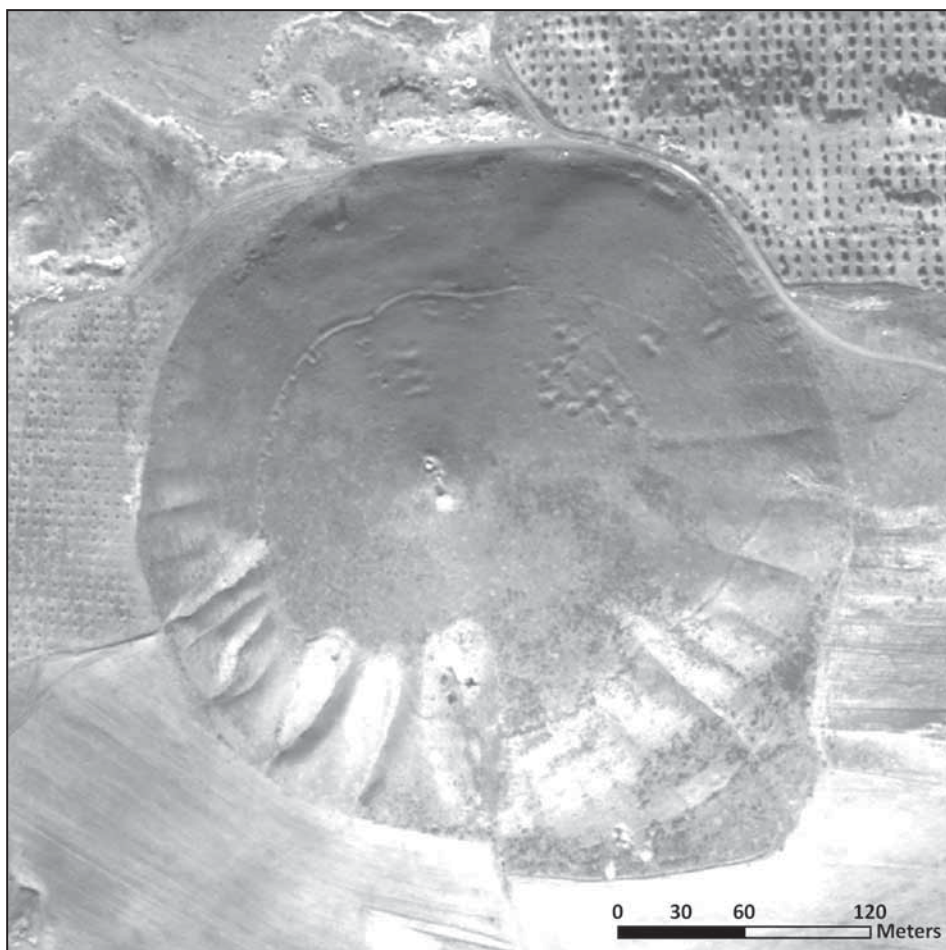

Figure 9: QuickBird satellite image of Kocamutaf Tepe (or the Tumulus of Alyattes), showing the locations of rifle trenches (on the west) and other field entrenchments (on the northeast) dating to the Turkish War of Independence.

PISIDIA SURVEY PROJECT 2009: RESEARCH IN THE TERRITORY OF PEDNELISSOS

Lutgarde VANDEPUT*
Veli KÖSE
Mark JACKSON

1. Introduction

Fieldwork of the Pisidia Survey Project took place in July 2009 under direction of Lutgarde Vandeput (BIAA, director) and Veli Köse (Hacettepe, Ankara). The international team consisted of archaeologists from Newcastle and Exeter University (UK). The Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü from Hacettepe University drew maps using Real Time GPS, alongside Sabri Aydal who was working at other sites, using a total station. A team of geophysicists from Kiel University in Germany surveyed at several locations. The Turkish government was represented by Emine Yılmaz from the museum at Samsun and Muhammet Selim Erdoğan from Antalya Koruma Kurulu. We would like to thank the General Directorate for Cultural Heritage and Museums for granting us permission to continue our research in Pisidia.

Funding came from the British Institute at Ankara, Newcastle University and the Roman Society, London.

The 2009 fieldwork season had three foci. As in previous years of survey¹, the locating and identification of sites in the territory of Pednelissos continued. Detailed architectural and ceramic survey from previous seasons was taken further by recording additional sites which represent specific types of settlement. In addition to these areas of focus, detailed investigation of the ceramic production centres discovered in 2008 was begun.

* Dr Lutgarde VANDEPUT, British Institute at Ankara, Tahrir Caddesi 24, Kavaklıdere, Ankara, TURKEY. lvandeput@biaatr.org.

Dr Veli KÖSE, Hacettepe University, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Blok B11, 2. Kat, 06800 Beytepe –Ankara, Turkey. velikose@hacettepe.edu.tr

Dr Mark Jackson, School of Historical Studies, Armstrong Building, Newcastle University, NE1 7RU, UK. m.p.c.jackson@newcastle.ac.uk.

¹ Vandeput 2007 and 2009; Vandeput and Köse 2008, 2009 and 2010; Vandeput, Köse and Jackson 2009.

2. Extensive survey: location and identification of remains

One aim of the survey in the territory of Pednelissos has been to identify as many remains as possible and to locate them with hand-held GPS units. A first objective in 2009 was to re-examine sites identified and located in the 2007 field season².

New discoveries further underpinned the pattern that emerged in 2007 and 2008. A dense network of isolated buildings as well as larger settlements of different types dating from Hellenistic to late Roman times were located. This revealed a situation which differs strongly from present-day land-use in the region.

An isolated structure resembling the large farmsteads or so-called villas discovered in previous years was located at Kozan, Yelli Belen. Individual features, such as window frames executed with well-cut ashlar blocks were recorded in previously identified examples, but this one is too badly preserved to allow such conclusions.

It is interesting that several cisterns in the immediate vicinity as well as scanty remains of buildings of lesser quality, possibly housing facilities for staff, are preserved nearby. On the top of the rocky outcrop near the main building of the farmstead, remains of walls seem to identify a refuge in times of danger.

A second possible isolated farmstead of this type or an unfortified cluster of houses was identified at Gebiz, but the site is only visible as a scatter of ceramics. Its location resembles more those of large isolated farmsteads than those of fortified ones.

Apart from the stronghold above the farmstead in Kozan, Yelli Belen, two more strongholds or 'kale' were identified. The first at Yumaklar, Siğilli Mahalle, Arı taşı is located on an isolated outcrop, close to sites identified in 2007. Those consisted of a village with defensive walls and at least two large isolated farmsteads. The stronghold guards an ancient road, which is said by the local population to link Sillyon and Selge. The second stronghold is located at Haspınar, Caparlar mahalle, Musa Kayası and is situated at the end of a spur, overlooking a wide area. The remains at both strongholds consist of few walls only. The walls are built of largely unworked boulders and roughly shaped stones of easily transportable measurements. The few remaining walls at Musa kayası especially, are of very poor quality.

Amongst the newly discovered sites also are the remains of an ancient 'rural' bridge at Demirciler, Gökkaya mevkii, which provides a glimpse of the infrastructure in this area in Antiquity (Fig. 1). The bridge is built of large, roughly shaped stone slabs

² In 2007, over 60 new sites were identified in the southeastern 'sector' of the territory of Pednelissos alone. Subsequently, the field-notebooks which were in our laptop bag were stolen from our car with our computer. As a result, we were left with the coordinates of the sites, but were no longer able to identify which sites these coordinates represented.

resting on sturdy, stone pillars and spans a stream which is now dry in summer, but which may have contained water throughout the year in Antiquity. The bridge is wide enough to have carried carts and four wheeled wagons.

Among the smaller, isolated features recorded, is a well preserved rock-cut arcosolium tomb (Fig. 2), cut into the limestone outcrop above the remains of the ceramic production centre at Kadirgürü mevkiisi, near Gebiz. The slab which must have originally covered the burial in the middle of the bottom of the tomb is broken, leaving two bench-like features along the side walls underneath the vault. The arch was surrounded by three, now very badly weathered fasciae, which seem to have rested on capitals. The very shallow remains do not allow a reconstruction. Traces of a rock-cut gable are visible on one side of the tomb. Inside, a simple profile runs along the side walls at the level of the capitals on the façade, emphasising the lower edge of the vault. The back wall may have been plain or may have housed a niche or another feature, but the wall has been severely damaged and nothing is preserved. The tomb itself has been opened, completely emptied and destroyed. Arcolosia tombs appear especially in Pisidia, Cilicia and Lycia and are dated to the middle imperial period. Many examples are located at Sagalassos, in its territory as well as in the necropoleis of Termessos and in the Kibyratis³.

3. Detailed architectural and ceramic survey

Detailed mapping of exemplary sites for each of the settlement types identified in 2007-2008 was successfully continued.

An isolated farmstead on a rocky outcrop at a location known as Kaplanpınarı mevkiisi belonging to the present-day village of Demirciler was mapped in detail (Fig. 3). The heavy outer walls, consisting of large, hardly worked stone boulders surround the remains of few rooms (Fig. 4). These are laid out on a small terrace at about half way up the outcrop. The walls of the rooms consisted of stone soccles with upper parts probably constructed of perishable materials. One wall of the building was rock-cut and the upper storey was set back and almost entirely carved into the bedrock. Within the walls, remains from several press installations are preserved. In 2008, the fortification walls and buildings constructed against them as well as few structures constructed on bedrock were mapped at Haciosmanlar Kayası. The remains on top of the acropolis could not be studied in 2008. They were mapped in the 2009 field season, but they are badly preserved (Fig. 5).

³ Köse 2005, 135-147.

Kocamehmetler Asarı at Yumaklar köyü seems to have been inhabited from the Hellenistic till the Late Antique period. During the 2009 season, mapping of the site with real time GPS was initiated by Mustafa Türker and his team from the Jeodesi and fotogrammetri department of Hacettepe University, Ankara. Most buildings are erected in stone and some are standing several meters high. Several manors (“Herrenhaus”) from the Hellenistic period were mapped and the settlement is walled (Fig. 6), but no civil public monuments were detected. In fact, monumental structures are lacking entirely apart from a badly destroyed monument of the Doric order (Fig. 7), most probably a temple, in the lower city. It seems unlikely that an independent polis would not build its public monuments to conform to the traditions and customs in the region. The site is located close to Sillyon in Pamphylia and Pednelissos and Selge in Pisidia. The remains in Kocamehmetler Asarı therefore seem to indicate that it never housed an independent community, but rather that it depended on one of the poleis in the close vicinity. The site can not be compared to the small, independent, walled sites around Sagalassos⁴ or small poleis such as Sia or Melli⁵, because all public monumental architecture is lacking. In the imperial period, the site grew and spread over the lower terraces of the outcrop. In this phase, it can be seen as a large, rich village as they were also discovered in the territory at Sagalassos⁶. The site certainly continued its existence in the late Antique period and seems to have occupied the same area as in earlier times, or possibly even more. The available information from buildings and ceramics do not allow fine and differentiated enough dating to trace a detailed development within the settlement. Location and remains of the ruins at Kocamehmetler Asarı rather seem to suggest comparison with the larger settlements with partial self-governement or *kome*, as they were discovered in the territory of Kyaneai and elsewhere in Lycia as well as in Termessos from the Hellenistic period onwards⁷. Further research at the site will hopefully reveal more precise data on the development of the site, but the settlement seems to have thrived till the 7-8th cent AD, as numerous finds of Late Roman D ware indicates. This development again matches observations in the territory of Sagalassos, where the population withdrew to larger villages in this period⁸, unlike in Kyaneai where the earlier centres lived on, but small villages seem to have become the most important form of settlement⁹. Further research will hopefully provide further clues as to its status.

⁴ Vanhaverbeke and Waelkens 2003, 217.

⁵ Mitchell 1996; Vandeput – Köse 2002.

⁶ Vanhaverbeke and Waelkens 2003, 244-245; 286.

⁷ Kolb 2008, 207-211.

⁸ Vanhaverbeke et al. 2004, 259.

⁹ Kolb 2008, 391-397; 406-412.

4. Late Roman pottery production sites

Late Roman pottery production sites near Gebiz represented a last and major focus of attention. A team from Newcastle University directed by Dr Mark Jackson and supervised by Katie Green joined the Survey to follow up the discovery of four pottery production sites where ceramics in Cypriot Red Slip Ware-type forms were found in 2008¹⁰. No production centres of this ware have been found anywhere previously. Material of this kind was first identified by Waagé at Antioch¹¹. Hayes suggested that the ware probably came from Cyprus and he recommended that Late Roman D be renamed Cypriot Red Slip Ware accordingly¹². The origin of this material in Cyprus has been investigated by others working on the island who have carried out archaeometrical studies and who seem happy to leave the production of the material on the island¹³. Scholars working in Turkey, for example at Perge and other sites in the wider region, have argued for the possibility of production centres in southern Asia Minor¹⁴. Our aims in conducting intensive surveys of these sites and analyses of their material were to collect evidence that would enable us to address research questions associated with the production of this material in Pisidia.

The sites, Kömbeci mevki, Çamlık, Cami Yıkığı and Kadirgürü mevki, are located near Gebiz, a few kilometres from each other and are ideally located for exporting their goods downstream via a tributary to the Aksu River to Perge and beyond. The objectives were: to carry out topographical and geophysical surveys and to collect artefacts and clay samples; to record and quantify all ceramics according to forms and fabrics and finally to export samples of the ceramics and raw clay for chemical and petrological analysis so that the material could be compared against so-called CRSW types from both Cyprus and Turkey, and to export fragments of kilns and pottery for thermoluminescence dating.

At Kadir Gürü Mevkii (Gebiz), all ceramic material from 27 squares (5m x 5m) across the site was collected, counted and weighed: here table wares and basins were produced in a variety of forms including those typical of so-called CRSW. Geophysical survey revealed kiln-shaped features identified by the magnetometer which corresponded very well with wasters collected on the ground. A similar methodology was carried out at Kömbeci mevki where the site is built on a steep, partly wooded slope down to a tributary of the Küçükaksu river. Clear evidence of production of tiles and table wares

¹⁰ Vandeput and Köse 2008

¹¹ Waagé 1948: 52

¹² Hayes 1972, 371-386

¹³ For example: Meyza 1995; Rautman 1995; Daszkiewicz and Schneider 1997

¹⁴ Atik 1995, 161; Firat 2000; Poblome, Degryse, Cottica and Firat 2001

was found. At Cami Yıkığı, the majority of the site had been bulldozed to level an area for an orange grove. But evidence of pottery dumping was visible in the exposed section to the north of the new field, and the magnetometer pinpointed the location of surviving kilns to complement the surface data.

The fabric of the material from the kilns is relatively homogenous. The types recovered from the kiln sites are recognizably those of Cypriot Red Slip published elsewhere¹⁵. The vast majority of examples recovered from the kiln sites fit neatly into Hayes' long-standing types (Fig. 8), but we also found several transitional forms and types published for example in the assemblage at Perge¹⁶. The discovery of these sites in southern Turkey demands that the confusing term Cypriot Red Slip be avoided when discussing this particular material. Waagé's original name Late Roman D seems a preferable option.

The discovery across the Eastern Mediterranean of so much material in LRD forms, reflects similarities in past consumer patterns and social ideas over this wide area and reveals something of the shared identity of those consuming these products. This pottery tradition also reflects the exchange of other economic goods which do not survive in the archaeological record across this region. These bowls stack easily inside each other because of their open forms and were readily transported alongside other –more valuable– cargos. Remains of press installation elements from the territory of Pednelissos seems to indicate that olive oil was one of the goods exported.

We hope to continue research on all aspects of the survey during the 2010 field season.

Özet

Uluslararası ekip üyeleri İngiltere, Newcastle Üniversitesi ve İngiltere, Exeter Üniversitesi mensuplarıdır. Hacettepe Üniversitesi Joedezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü diferansiyel GPS kullanarak, Sayın Sabri Aydal diğer yerleşimlerde çalışırken, harita çizimlerini gerçekleştirmişlerdir. Almanya, Kiel Üniversitesi'nden bir ekip de çeşitli noktalarda jeofizik araştırmalar yapmıştır. Bakanlık Temsilcilerimiz, Samsun Müzesi'nden Sayın Emine Yılmaz ve Antalya Koruma Kurulu'ndan Sayın Muhammet Selim Erdoğan'dı. Kendilerine çok teşekkür ederiz. Ayrıca bu izni vererek bizlere çalışmalarımıza devam etme olanağı sağlayan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne de çok teşekkür ederiz.

¹⁵ see for example Hayes 1972; Meyza 2000

¹⁶ Atık 1995; Fırat 2000

2009 yılı çalışma sezonu başlıca üç alan üzerinde yoğunlaşmıştır. Pednelissos şehir toprakları üzerinde yeni yerleşimlerin saptanması ve tanımlanması çalışmaları, yerleşim tipleriyle ilgili teşhis edici özellikler sağlayan detaylı mimarî ve detaylı keramik buluntu araştırmaları ve 2008 yılında tespit edilmiş olan keramik üretim merkezlerinin ileri derecede incelenmesi.

Pednelissos yüzey araştırmasının en önemli amaçlarından biri çağlar boyunca bölgede süregelen yerleşim düzeninin en iyi şekilde anlaşılabilmesi için, bu topraklar üzerinde yer almış olan yerleşimlerin mümkün olduğunca fazla sayıda el GPS leri yardımıyla tespit edilmesidir. 2007 yılı çalışma sezonuna ait kazı defterlerinin çalınmış olması nedeniyle, 2009 yılında bu yerleşimleri yeniden ziyaret etmek üzerinde yoğunlaştık.

Geçmiş yıllarda “villa” olarak nitelediğimiz bağımsız yapılara benzer, geniş bir çiftlik yapısına Kozan, Yelli Belen’de rastlanmıştır. Ancak bu örnek günümüze çok kötü durumda ulaşmış olduğu için, bir sonuca varmak mümkün olmamıştır. Kozan, Yelli Belen Köyündekine benzer bağımsız bir ikinci geniş çiftlik yapısının kalıntıları da Gebiz’de tespit edilmiştir.

Kozan, Yelli Belen’deki çiftlik yapısının yukarısında yer alan kaleden başka, iki yeni “kale” daha tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Yumaklar, Sigilli Mahalle, Arı Taşında, ikinci kale ise Haspınar, Çaparlar Mahallesi’nde ovaya doğru uzanan burnun en ucunda yer alan ve geniş bir bakış açısına sahip olan Musa Kayası’nda yer almaktadır.

Yeni bulunan yerleşimler arasında bir antik köprünün de kalıntıları vardır. Bu köprü Demirciler, Gökkaya Mevkii’ndedir ve antik çağda bölgedeki altyapı hakkında fikir edinmemizi sağlar. Pekçok daha küçük boyutlu bağımsız yapı Hasdümen, Makbara ve Gebiz’de tespit edilmiştir. Bunlar bölgedeki kalıntıların yoğunluğuna işaret eder.

2008 haritanın çizilmesine seçilmiş örnek yerleşimlerin detaylı olarak haritalanması çalışmaları ile başlanmıştır. Bu çalışmaya 2009 yılında da başarıyla devam edilmiştir. Pekçok yerleşim hem topografik haritalarının çıkarılması, hem de sahip oldukları yapıların tek tek incelenmesi amacıyla hem total station hem de real time GPS kullanılarak incelenmiştir.

Kocamehmetler asarı’ndaki bulunan tarihi yapılara ait detay ölçümleri, ülke koordinat sisteminde diferansiyel GPS ölçümü tekniği ile yapılmıştır. Çalışmada 3 adet Leica Sistem 500 GPS aleti kullanılmıştır. 5 ve 29 Temmuz 2009 tarihleri arasında yapılmış olan bu proje çalışmasında toplam 3212 adet noktaya ait koordinat ölçümleri yapılmıştır.

Çalışma sonuçları Kocamehmetler Asarı'ndaki yerleşimin Helenistik Çağdan Geç Antik Döneme kadar iskân edildiğine işaret eder. Yapıların çoğu taştan yapılmıştır. Bu nedenle bazıları birkaç metre yüksekliğe kadar korunagelmışlerdir. Herhangi bir anıtsal yapıya ait kalıntı yoktur. Bu durum burada yaşayan halkın hiçbir zaman tam bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır.

Modern Demirciler Köyü'ne bağlı Kaplanpınarı Mevkii'sindeki kayalık bir dağ çıkıntısı üzerinde yer alan bağımsız bir çiftlik yapısının detaylı haritası çıkarılmıştır. Büyük, sert kaya parçalarıyla işlenmiş ağır dış duvarlar korunagelmış birkaç odayı çevrelemektedir. Duvarların içinde birkaç ezme taşına ait kalıntı vardır. Çalışma tamamen ayrı bir yerleşim olan Haciosmanlar Kayası'nda devam etmiştir.

2008 yılında kırmızı sırlı Kıbrıs Malları benzeri üretim yapan 4 merkez bulunmuş. Bu üretim merkezleri Kömbeci Mevkii, Çamlık, Cami Yıkığı ve Gebiz yakınlarındaki Kadirgürü Mevkii'sinde yer alırlar. Üretilen malların Perge'ye ve daha ötesine ihraçlarını kolaylaştıracak bir konumda Aksu Nehri'nin bir kolu üzerinde yer alırlar. Buradaki amaçlarımız topografik ve jeofiziksel araştırmalar yapmak; buluntu ve kil örnekleri toplamak; tüm keramik örnekleri kayıtlara geçirmek; formlarına ve yapıldıkları malzemeye göre miktarlarını belirlemek ve son olarak da işlenmemiş kil örneklerini kimyasal ve petrolojik analizler yapabilmek üzere yurtdışına götürmektir.

Kadirgürü Mevkii'nde (Gebiz) 27 adet kesitten bulunan tüm keramik malzeme toplanmış, sayılmış ve tartılmıştır. Jeofizik araştırma sırasında magnetometre ile fırın- biçimli bazı şekiller saptanmıştır. Benzer bir yöntem Kömbeci Mevkii'sinde de kullanılmıştır. Cami Yıkığı'nda yerleşimin büyük bir kısmı tahrip edilmiştir. Ancak bu tahrip olmuş alanın altüst olmuş kuzey kısmında keramik artıkları açığa çıkmıştır ve manyetik araştırma da yüzey araştırmasını doğrular şekilde korunagelmış olan fırınlara işaret etmiştir.

Bu keramik üretim merkezlerinde bulunmuş olan keramik tipleri Geç Roma Dönemi olarak tanınan tiplerle ve Hayes tipolojisine (1972) uymayan geçiş evrelerine ait malzemeye benzerlik göstermektedir. Anadolu'nun güneyinde bu tip keramik merkezlerinin bulunmuş olması, bu tip keramikler tartışılırken "Kıbrıs kırmızı sırlı mallar" benzetmesinin kullanılmaması gerektiğini önermektedir. Şu an için Waage'in original adı olan Geç Roma Dönemi demek daha uygun bir çözüm olarak görülmektedir.

BIBLIOGRAPHY

- N. ATIK 1995, *Die Keramik aus den Südthermen von Perge. Istanbuler Mitteilungen Beiheft 40*, Tübingen.
- M. DASZKIEWICZ and G. SCHNEIDER 1997, Chemical composition of Cypriot Red Slip Wares from Kourion and Nea Paphos. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 8, 139-143.
- N. FIRAT 2000, 'So-called "Cypriot Red Slip Ware" from the habitation area of Perge (Pamphylia)', *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 36, 35-38.
- J. W. HAYES 1972, *Late Roman Pottery*, London.
- F. KOLB 2008, *Burg – Polis – Bischofssitz. Geschichte der Siedlungskammer von Kyaneai in der Südwesttürkei*, Mainz am Rhein
- V. KÖSE 2005, *Nekropolen und Grabdenkmäler von Sagalassos in Pisidien in Hellenistischer und Römischer Zeit, SEMA 7*, Turnhout.
- H. MEYZA 1995, 'Cypriot Sigillata and Cypriot Red Slip Ware: problems of origina and continuity' in H. Meyza and J. Mlynarczyk (eds.) 1995 *Helenistic and Roman Pottery in the eastern Mediterranean: advances in scientific studies*, Warsaw: Polish Academy of Sciences, 179-202.
- H. MEYZA 2000 'Cypriot Red Slip Development of the Ware (an attempt at refinement)' *Third International Congress of Cypriot Studies 16-20 April 1996*. Nicosia, Society of Cypriot Studies, 507-529.
- S. MITCHELL 1996, Pisidia, *Anatolian Archaeology* 2, 19-21.
- J. POBLOME, P. DEGRYSE, D. COTTICA and N. FIRAT 2001, 'A new early Byzantine production centre in western Asia Minor. A petrographical and geochemical study of red slip ware from Hierapolis, Perge and Sagalassos', *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 37, 119-126.
- M. RAUTMAN 1995 'Neutron Activation Analysis of Cypriot and Related Ceramics at the University of Missouri' in H. Meyza and J. Mlynarczyk (eds.) 1995 *Helenistic and Roman Pottery in the eastern Mediterranean: advances in scientific studies*, Warsaw: Polish Academy of Sciences, 331-349.
- L. VANDEPUT 2007, Pisidia Survey Project 2007: A Survey in the Territory of

- Pednelissos, *Anatolian Archaeology* 13, 33-35.
- L. VANDEPUT 2009, Late Antiquity in the Taurus Mountains: Remains in Pednelissos and its Territory, *Colloquium Anatolicum* 8, 23-44.
- L. VANDEPUT and V. KÖSE 2002, Pisidia Survey Project: Melli 2000, *Anatolian Studies* 52, 145–152 (with further bibliography).
- L. VANDEPUT and V. KÖSE 2008, Pisidia Survey Project 2008. Research in the Territory of Pednelissos, *Anatolian Archaeology* 14, 32-33.
- L. VANDEPUT and V. KÖSE 2009, Pisidia Survey Project 2007: remains in the territory of Pednelissos, in 26. AST, vol. 3, Ankara 45-58.
- L. VANDEPUT, V. KÖSE and M. JACKSON 2009, Pisidia Survey Project 2009: pottery and more in the territory of Pednelissos, *Anatolian Archaeology* 15, 31-32.
- L. VANDEPUT and V. KÖSE 2010, Pisidia Survey Project: survey in the territory of Pednelissos, in 27. AST, vol. 2, Ankara, 179-194.
- H. VANHAVERBEKE and M. WAELEKENS 2003, The Chora of Sagalassos. The Evolution of the Settlement Pattern from Prehistoric until Recent Times, SEMA V, 2003, Turnhout.
- H. VANHAVERBEKE, F. MARTENS, M. WAELEKENS and J. POBLOME 2004, “Late Antiquity in the territory of Sagalassos”, W. Bowden, L. Lavan and C. Machado (ed.) *Recent Research on the Late Antique Countryside, Late Antique Archaeology* 2, Leiden, 247-280.
- F.O. WAAGÉ 1948, *Antioch-on-the-Orontes IV Part One Ceramics and Islâmic Coins*. Princeton: Princeton.

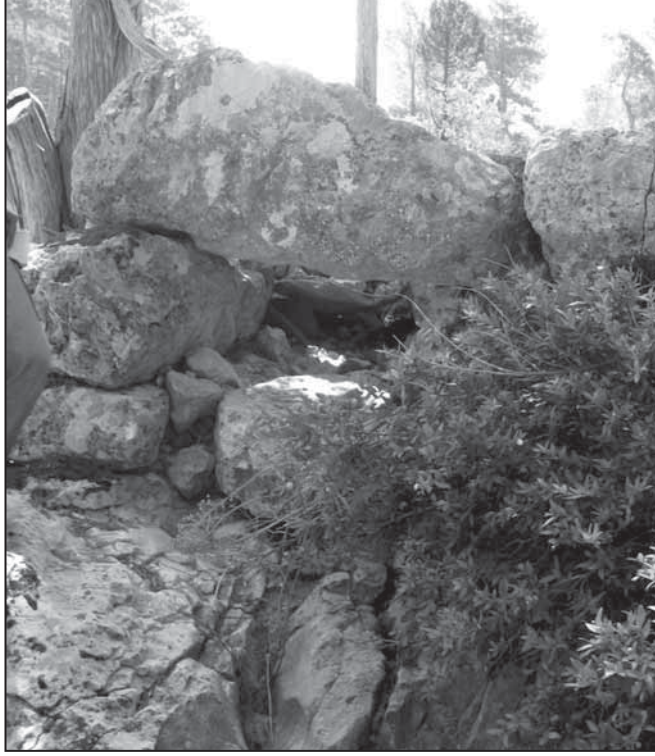

Fig. 1: Ancient bridge at Demirciler köyü, Gökkaya mevki.

Fig. 2: Arcosolium tomb in the rock outcrop above Kadirgürtü mevkiisi, near Gebiz.

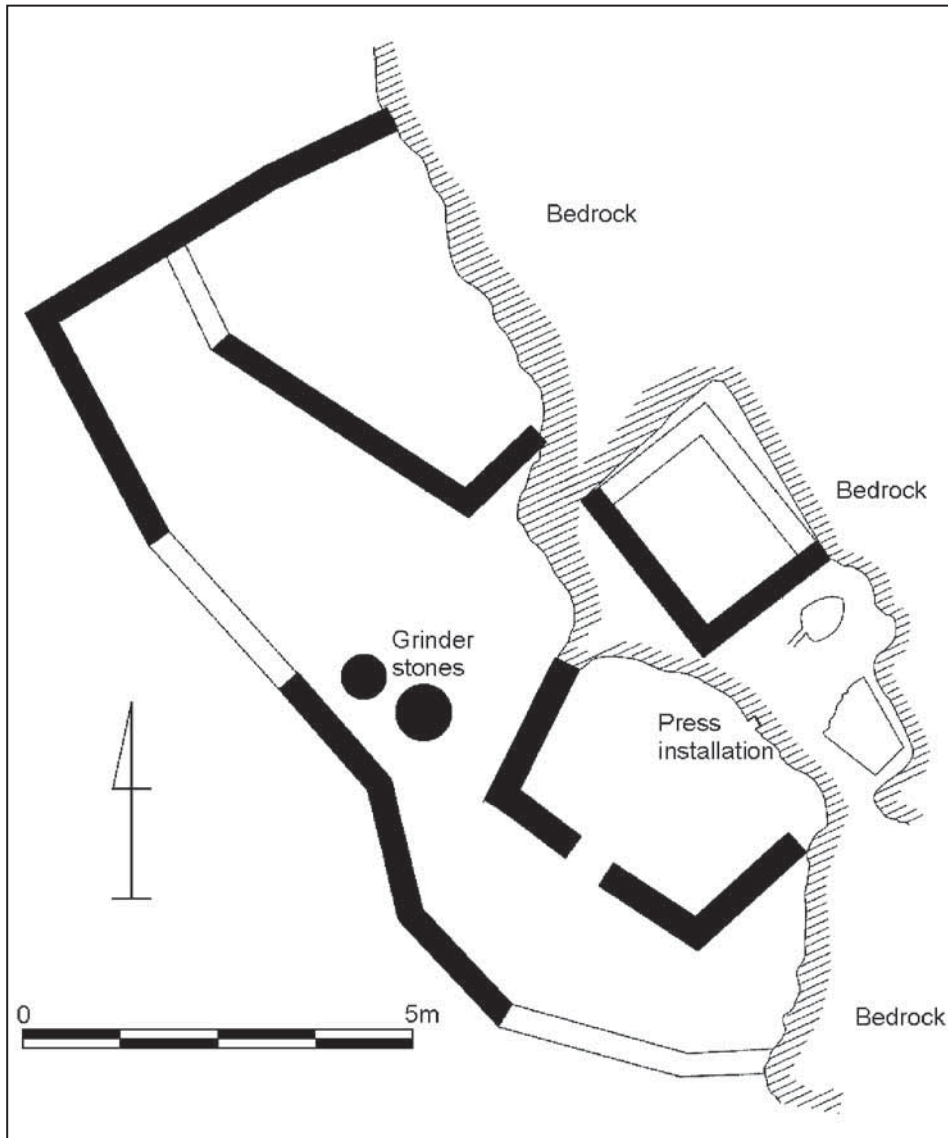

Fig. 3: Isolated fortified farmstead at Kaplanpınarı mevkiisi, Demirciler Köyü.

Fig. 4: View of the walls, protecting the isolated farmstead at Kaplanpınarı Mevkii'si, Demirciler Köyü.

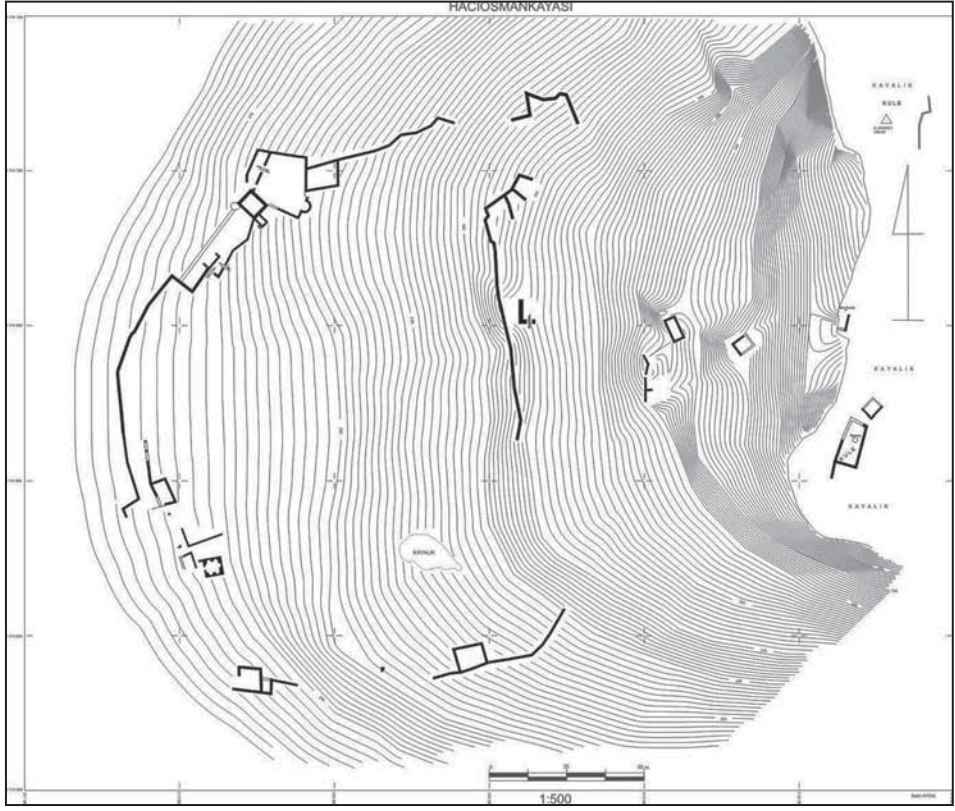

Fig. 5: Plan of the settlement on Hacı Osmanlar Kayası, Hacı Osmanlar Köyü.

Fig. 6: View of the walls surrounding Kocamehmetler Asarı, Yumaklar Köyü.

Fig. 7: Ruins of the Doric temple at Kocamehmetler Asarı, Yumaklar Köyü.

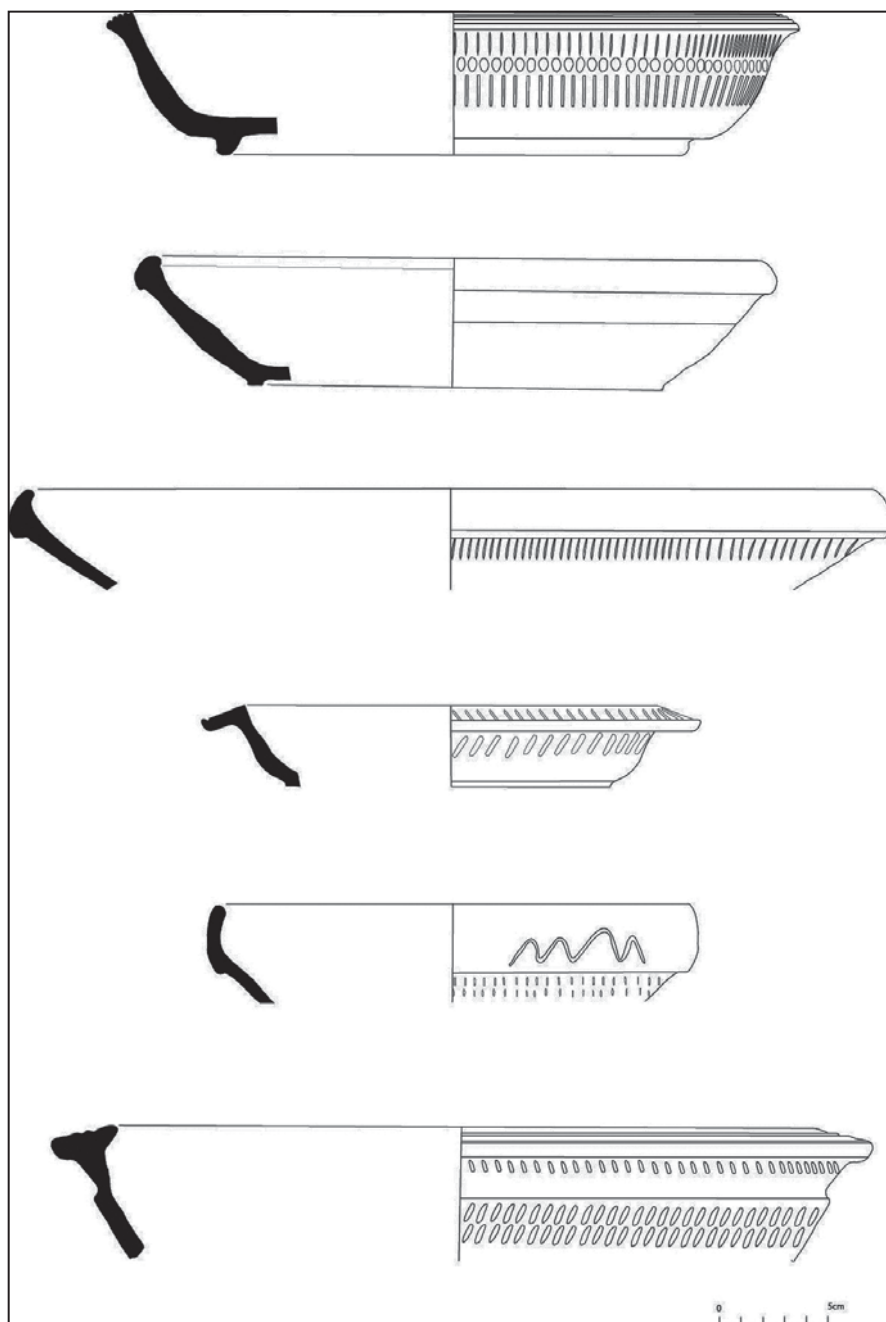

Fig. 8: Overview of the types of Red Slipped Ware from the production centra in the territory of Pednelissos.

UŞAKLI/KUŞAKLI HÖYÜK (YOZGAT-SORGUN): THE 2009 SURVEY - (UNIVERSITY OF FLORENCE)

S. MAZZONI*
A. D'AGOSTINO
V. ORSI

Introduction

The second season of surface survey at Uşaklı/Kuşaklı Höyük, in the central Anatolian plateau (Yozgat province), carried out in September 2009, has produced clear evidence to reconstruct the history of occupation and settlement development in the valley of the Egri Öz Su.¹

Uşaklı/Kuşaklı Höyük is a multi-period mound located on a wide plain north-west of the Kerkenes Dağ and to the south of the highway linking the modern towns of Yozgat and Sorgun (Fig. 1). It is marked in the old maps of the land register of Sorgun² with the name of Uşaklıhöyük but it was recorded in different ways: Kusachakly by E. Forrer, Kuşaklı by H.H. von der Osten (then prevailing in the literature), and Uçaklı by P. Meriggi.³

The survey included different surveying activities (topography, magnetic and

¹ We wish to express our sincere gratitude to the Director of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Orhan Düzgün, to the Director of Excavations, Gökhan Bozkurtlar, and his staff for granting us the permission to conduct this research and for their invaluable support. We are truly grateful also to Emel Özçelik of the Museum of Eskişehir, who gave us gracious and wise assistance, and to Director of the Yozgat Museum, Hasan Senyurt for his kindness. We thank the Sorgun District Governor, the İlçe Kaymakani, Ertugrul Kiliç and the Military Head Commander of Sorgun, the İlçe Jandarma Komutani, Hakan Öztürkmen for their kind welcome and aid during our stay in the region. The guardian of the Kerkenes house, Mehmet Ergiyas, and the Muhtar of Sahmuratlı, Osman Muhratdagi, made our stay there easy in every way. We are indebted to Prof. Tangianu, Director of the Istituto Italiano di Cultura for her support and interest. Funding was provided by the University of Florence and the Foundation OrMe, Oriente Mediterraneo. The mission is grateful to G.D. and M.E.F. Summers for their generous guide and support.

² We thank our 2009 representative, Emel Özçelik, who made enquiries with the communal authorities which own old maps of the land register.

³ Forrer, E. 1927, "Ergebnisse einer archäologischen Reise in Kleinasien", 1926, *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 65, 1927: 33 ; von der Osten H.H., *Explorations in Hittite Asia Minor 1927-1928* (Oriental Institute Publications 6), Chicago 1929 : 37,38, Figs. 31-32 ; Meriggi P., "Ottavo e ultimo viaggio anatolico", *Oriens Antiquus* 10,1971: 62, Pl. X.1-2. See Summers 1995: 53-55.

geoelectric analyses, systematic collection of materials in grid) which produced a wealth of information on the nature and chronology of the site. Two findings of the 2009 field season are especially noteworthy because they help us to clarify the chronology of 2nd millennium occupation of the site and contribute to differentiate the categories of data useful to define the history of the settlement (Fig. 2 and for location Fig. 4).

A clay bulla (UK09.Ob.1) with two sealed impressions was found on the northern outer slope of the terrace. The readable impression was made by a circular stamp: the field is framed by an arc of a guilloche and an arc of spirals; in the middle there is a motif, partially eroded, probably a double-headed eagle with spiralled body and open wings, but the quite different rendering of the motif on the top right could indicate a different animal's head (lion?). The seals of this group are attributed to the Old Hittite period, around the 17th-16th cent.⁴

The second important finding comes from the surface of the southern area on the slope of the plateau and is a fragment of a Hittite cuneiform tablet (UK09.Ob.2), extremely burned and vitrified, presenting writing on both sides. The fragment has been preliminarily dated between the 14th and the 13th cent. B.C. and belongs to a magical ritual.⁵

Surveying activities

Distinct and coordinated archaeological, topographic, geophysical and geological surveying operations have been organised. The primary objective of the activities⁶ in 2009 was to explore intensively areas to the west and south-west of the previous survey in order to map the distribution of artefacts and possibly correlate it with additional subsurface architecture identified by geophysical prospection.

The site of Uşaklı/Kuşaklı Höyük lies within a simple drainage basin that consists of one main stream with small tributaries. In 2009, our surveying activities were intensified and expanded in the site as well as in the territory around according to the 2008 map presented to the General Directorate. The geomorphologic study involved the geological

⁴ See S. Mazzoni in Mazzoni S., D'Agostino A., Orsi V., (eds.), 'Survey of the Archaeological Landscape of Uşaklı/Kuşaklı Höyük (Yozgat)', *Anatolica* 36 (2010): 111-163.

⁵ See C. Corti in Mazzoni *et alii* 2010.

⁶ *Director*: S. Mazzoni; *archaeologists*: A. D'Agostino, V. Orsi, B. Chiti; *topographers and geomagnetic surveyors*: G. Carpentiero, E. Mariotti; *geomorphologists*: R. Salvini, A. Cartocci, M.C. Salvi; *epigrapher*: C. Corti; *draughtsman*: S. Martelli; *students*: G. Della Lena Guidiccioni; D. Fossati, R. Ranieri, W. Bucci, F. Longo.

This report is the product of teamwork, compiled and edited by the authors. S. Mazzoni researched and composed the introduction and conclusion; A. D'Agostino and V. Orsi are responsible for the section on surface activities and collecting.

survey and GPS measurement of rock outcrops and morphological features (Fig. 3).⁷ Talus of blocks of granitoids at the foot of the hills, alluvial fans of gravel to sand-sized fragments of rocks along topographic breaks, alluvium along tributaries and the main stream, and soil on gentle slopes constitute the main depositional features of this area.

We can actually document that the occupation's *floruit* of the land around Uşaklı/Kuşaklı Höyük can be dated in the Late Roman/Byzantine period: no potsherds and material of the 2nd or 1st millennium were found on the 2008-2009 surveyed sites. The earlier occupation of the valley has been documented 2 km south of Uşaklı/Kuşaklı where the little site of Taşlık Höyük produced a discrete number of hand-made sherds dating probably to the Late Chalcolithic and Early Bronze Age.⁸

Systematic investigations have so far concerned the large extended terrace at the foot of the Uşaklı/Kuşaklı high mound, involving a total area of ca. 30,000 square meters.

The first two campaigns of geophysical prospection concerned the northern and eastern part of the terrace at Kuşaklı/Uşaklı Höyük. The site (elevation: 1116-1136 m above sea level) consists of a high mound and a large extended terrace with a low, slightly sloping base: the entire extension of the settlement is about 10 ha, while the central mound covers an area of 2 ha (Fig. 4)⁹. The area for geophysical prospection was chosen in order to investigate that part of the lower city which seemed the most accessible for data acquisition.

With the aim of integrating different kinds of geophysical prospection with other survey methodologies, magnetic surveying was undertaken together with a geoelectric survey. The geo-magnetic and resistivity survey provides evidence of a curtain of casemate walls and large buildings on the terrace and its adjacent edges; their plans and regular walls, their size and the division into different units of rooms can be better compared with ceremonial and institutional buildings of the Late Hittite period (Fig. 5).¹⁰

Further architectural remains scattered over the surface were also observed and mapped, such as large-sized stones, blocks of granite carefully worked, apparently *in situ*, which have already been identified in the course of the preceding surveys as parts of a Hittite gate,¹¹ and individual stones, assigned to the Hittite period on the basis of the

⁷ R. Salvini, who is in charge of geomorphologic prospection, provided us with this preliminary information. For more details see the report of R. Salvini in Mazzoni *et alii* 2010, *op. cit.*.

⁸ See S. Mazzoni, A. D'Agostino, V. Orsi, 'Kuşaklı 2008 Survey Season (Yozgat-Sorgun) – 1st Preliminary Report', 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. CILT*, 2010, Ankara 2010, p. 119; fig. 8: 52-58.

⁹ See E. Mariotti in Mazzoni *et alii* 2010, *op. cit.*

¹⁰ See G. Carpentero in Mazzoni *et alii* 2010, *op. cit.*

¹¹ Summers M.E.F., Summers G.D., Ahmet K., 'The Regional Survey at Kerkenes Dağ: an Interim Report on

cutting and polishing techniques employed.¹²

An intensive sampling strategy of all the artefacts relating to the main topographical or surveyed units was at first aimed at achieving precise spreadsheets of the different categories of finds (Fig. 5). We have to say that serious limits to a correct understanding of the initial localization of artefacts, the original distribution and composition of the archaeological record are posed by post-depositional activities such as human intervention and natural events. In particular, intense agricultural activities and erosion, previous visits to the site and collections carried out in past years, might have resulted in quite marked modifications of the original location of the artefacts and their consistency.

It would, in fact, be more correct to define our activity as a sort of 're-surveying' of the site first covered by unsystematic explorations conducted by travellers and scholars and, in recent times, by American and British colleagues. The collections of surface sherds carried out by O.R. Gurney and then by G.D. and M.E.F. Summers, in the framework of the Kerkenes Dağ Survey Project,¹³ provided us the first organised pieces of information concerning the main phases of occupation.¹⁴

In each of the surveyed units we picked up all the artefacts from the surface. In the course of this season, a total of approximately ca. 490 Kg of samples were recovered within the surveyed area.

The corpus consists of 10,674 potsherds for a total weight of approximately 326 Kg (ca. 266 kg of Common Ware; ca. 56 Kg of Storage Ware; ca. 4 Kg of Kitchen Ware), but also a notable quantity of roof tiles (593 fragments of *tegulae* and 71 of *imbrices* for a weight of ca. 155 Kg) and 82 fragments of middle-sized burnt slags (ca. 9 Kg) were collected (Fig. 6). Very scarce is the amount of lithics.

The density of roof tiles clearly indicates some form of occupation on the site in 'late' periods (Late Roman/Byzantine), which was mainly concentrated on the lower terrace. The dispersed distribution pattern on the S-SE slope of the terrace might have resulted from erosion and ploughing, while both 'cappuccina' burials or structures might have been located on the terrace.

The sample of slags includes different variants of melted combustion residuals. The concentration within the same area of both slags and irregular geomagnetic anomalies could reflect an interconnected phenomenon.

the Seasons of 1993 and 1994', *Anatolian Studies* 45 (1995): 53-55.

¹² See B. Chiti in Mazzoni *et alii* 2010, *op. cit.*

¹³ Summers *et alii* 1995, *op. cit.*: 69-72; Gurney O. R., 'The Hittite Names of Kerkenes Dağ and Kuşaklı Höyük', *Anatolian Studies* 45 (1995): pp. 53-59.

¹⁴ See A. D'Agostino and V. Orsi in Mazzoni *et alii* 2010, *op. cit.*

As for pottery, 1281 diagnostic and 9393 generic potsherds have been selected and recorded.¹⁵ The 2008-2009 systematic collection yielded a good representative sample of ceramics (17,880 potsherds). Preliminary ware and form typology applied to the sherds which were widespread all over the surveyed area, provided us valuable elements to date the occupation periods on the site.

The sherds documenting a late occupation dating from late Iron Age onwards till the more recent Late Roman/Byzantine periods were scattered mainly on the western portion of the terrace and in proximity of the high mound slope.

Iron Age period sherds show no specific concentration in any area, which may be the result of modern agricultural disturbances and erosion. Near the base of the slopes of the high mound, and on different points of the terrace, we found black painted sherds (Alişar IV type) and polychrome sherds dating to the Middle/Late Iron Age (Fig. 7).

A considerable proportion of the collected sherds can only be dated to very broad periods, or overlaps two or more periods. For the moment we are able to present the ceramics according to very general chronological ranges.

Typical findings distributed on the terrace are represented by curved and shallow bowls, with similar tempers and surface treatment. They constitute our 'drab' repertoire, establishing a close similarity with ceramic wares and shapes of the Hittite repertoire. The correspondence of 2nd millennium sherds and some buried structures identified by the geomagnetic survey can hardly be considered fortuitous. In particular, the density of Drab Ware diagnostic sherds over a limited area of the northern and eastern slopes may suggest that architectural remains appearing beneath the surface might belong to the Late Bronze Age period.

The distribution of red-slipped sherds is homogeneous and covers wide sectors of the terrace with a major density on the south-eastern slopes of the terrace, where a fair number of diagnostic sherds, such as carinated bowls with triangular handles and sherds with impressed stamps, generally good markers of the *karum* and old Hittite period, are also mainly distributed. Spouted jars and beak spouts and vertical handles have to be dated to the same span of time (Fig. 8, top).

The only traces of earlier occupation of the site are a few hand-made and 'Cappadocian' painted sherds, dating to the transition from the Early Bronze Age to the Middle Bronze Age, with a noteworthy concentration at the foot of the high mound and at the base of the northern terrace slope.

¹⁵ 26 diagnostic sherds were recovered within the survey areas first explored during the 2008 work season.

Storage jars and *pithoi* cannot be dated with certainty exclusively on the basis of morphology. In some cases, the use of both red slip and white/buff slip on the rim or below it offers comparisons with specimens documented at Kuşaklı Höyük/Sarissa and Bögazköy/Hattuša.

Some sectors of the site show traces of more intense occupation in certain periods. In fact the assemblage collected during a survey is not a random sample but is generally dominated by material that lay on or close to the original land surface. According to the distribution of diagnostic sherds, the 2nd millennium material evidence appears to be concentrated mostly on the low slopes of the terrace.

It is often difficult to draw a clear distinction among the different phases of 2nd and 1st millennium BC and, at the moment, we are not able to assert if our red slip ware sherds belong to the Middle/Late Bronze Age horizon instead of the Iron Age. We can only highlight that the majority of the diagnostic sherds seem to have good parallels with types found at Middle Bronze Age/Late Bronze Age sites. We have some types that we can hardly consider chronological markers of a century as they are represented in 2nd millennium BC assemblages of all periods. In many cases, however, and in particular in the case of body sherds, this does not exclude the possibility that they may instead pertain to the Iron Age horizon.

Taken together the 2008 and 2009 seasons of surveying provided us with the first pieces of systematic information about the occupational history of the mound. The preliminary analysis of the ceramics lead us to suggest the site was mainly occupied from the end of the Early Bronze Age to the Byzantine period, with an intensive occupation during the 2nd millennium BC: the majority of the collected and diagnostic sherds can be assigned in fact to this period.

Concluding remarks

The materials collected in the survey of Uşaklı/Kuşaklı Höyük and its adjacent area give evidence of a continuous occupation of this sector of the plain from the 2nd millennium BC to the Medieval period. The floruit of the occupation was most probably reached during the Late Roman and Byzantine period. The site has provided materials, pottery and tiles from the entire lower town or low terrace extension and its outskirts. Scatters of materials (tiles and pottery) were also found in the hills to the south of the site and in the adjacent valleys and hillocks.

In the Iron Age the area was apparently little settled; clearly no mounds or scatters of materials belong to this phase.

The floruit phase of the site was reached in the course of the 2nd millennium BC. During this period the site already covered more than 10 ha., as suggested by the distribution of diagnostic sherds.

Instead, no materials of the Old Hittite or Imperial periods have yet been collected in the territory, a fact which seems to indicate that, in the course of the 2nd millennium BC, occupation might have been concentrated only in the town of Uşaklı/Kuşaklı Höyük, while in the surrounding land it might have been of a rather ephemeral and sparse nature, not easily detected by the survey.

The 2009 results and especially the sealing and the fragment of tablet give further hints to the identification of the site with a Hittite centre. We can resume the main points of the discussion: O.R. Gurney had suggested the identification with Zippalanda¹⁶; textual sources place in fact Zippalanda two or three days (in two different itineraries) from Hattuša (which lies nearly 43 km to the north of Uşaklı/Kuşaklı). According to the Spring festival, the Hittite king worshipped Mount Daha, the seat of a Storm God, after having reached Zippalanda, and moving to Ankuwa. Kerkenes Dağ might be Mount Daha, as O.R. Gurney pointed out, lying about 30 km as the crow flies to the north of Alişar Höyük, which had already been identified with Ankuwa by I.J. Gelb.¹⁷ The position of Uşaklı/Kuşaklı might consequently fit the location of Zippalanda well and its distances from the Hittite capital and Ankuwa. It is however clear that only the exploration of the site will produce the final proof to this hypothesis.

¹⁶ 'The Hittite Names of Kerkenes Dağ and Kuşaklı Höyük', *Anatolian Studies* 45 (1995): 69-71. In a religious festival the Hittite king, moving from Hattuša, reached Hattu and Mount Puskurunuwa. From there, the king arrived on the third day in Zippalanda, where he worshipped Mount Daha (probably Kerkenes Dağ). The next day, he reached Ankuwa.

¹⁷ For the debate on the identification of Ankuwa, see Gurney 1995, *op. cit.*: 70, note 9.

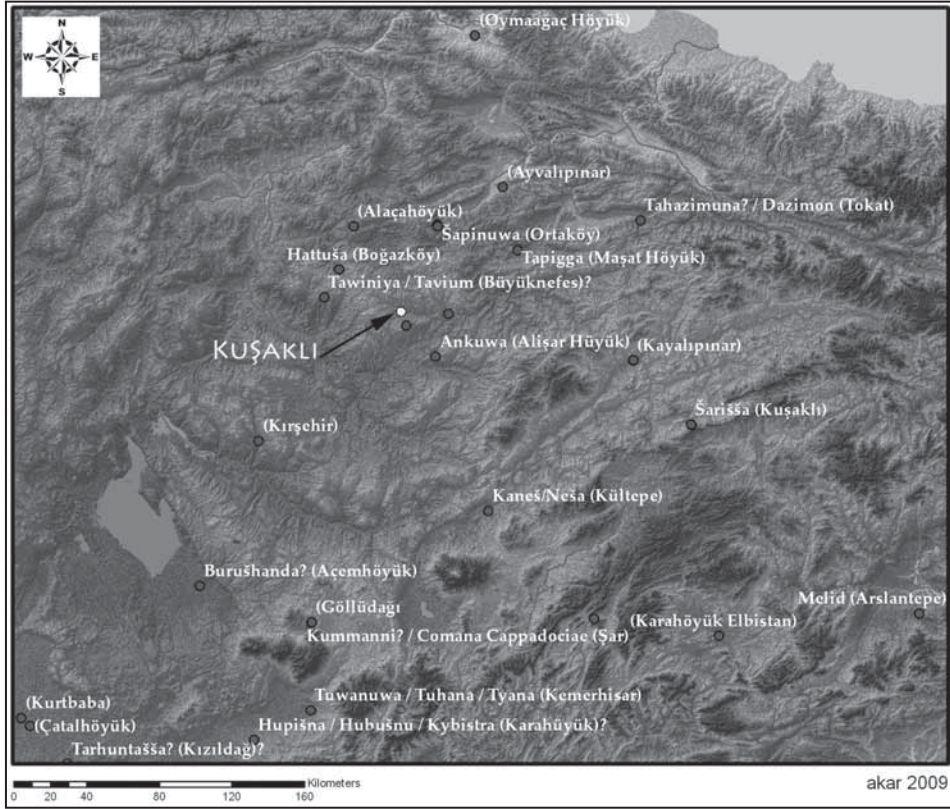

Fig. 1: Maps of Central Anatolian Plateau showing the location of Uşaklı/Kuşaklı Höyük and other sites (by M. Akar)

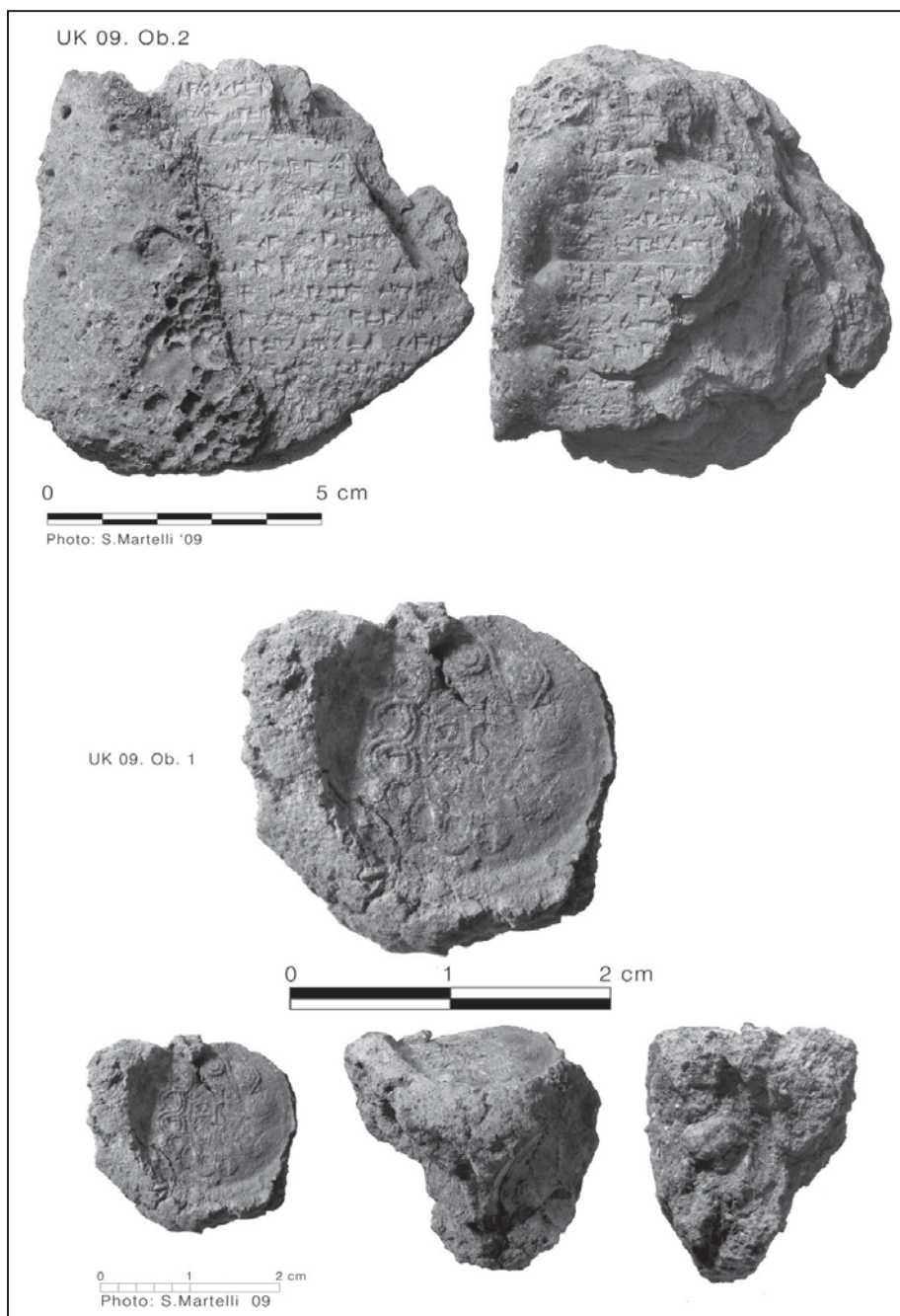

Fig. 2: Obverse and reverse of the tablet UK09.Ob.2 and the clay bulla UK09.Ob.1 (photo by S. Martelli)

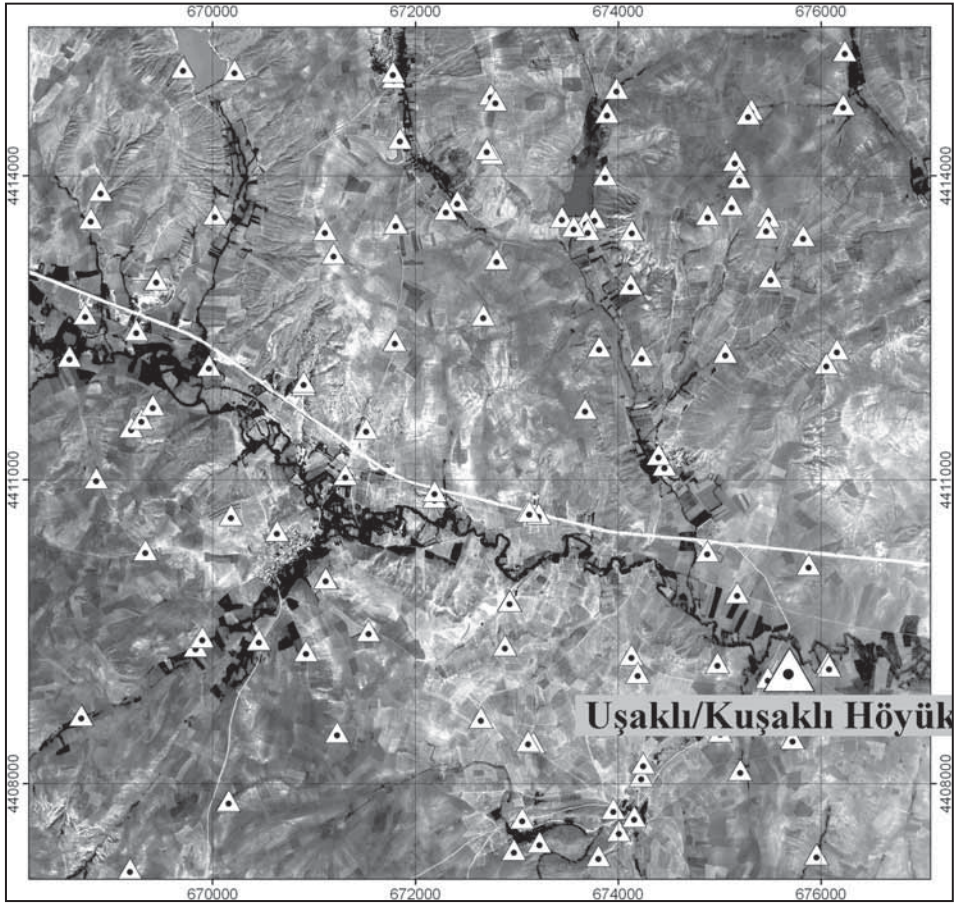

Fig. 3: Spatial distribution of GCPs shown over the GeoEye image (by R. Salvini).

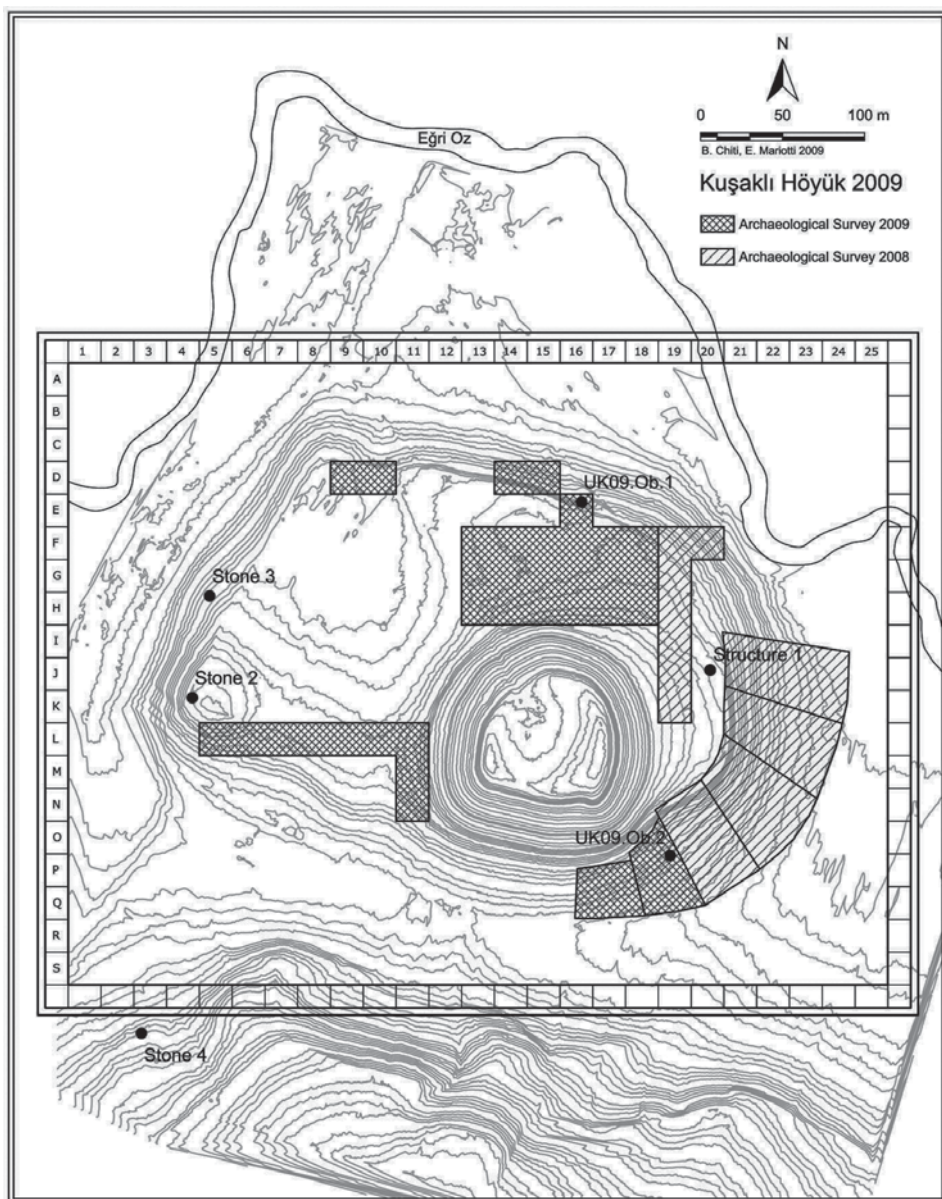

Fig. 4: Topographic map of Uşaklı/Kuşaklı Höyük (by E. Mariotti): archaeological survey areas, location of architectural remains and remarkable objects found on the surface (by B. Chiti).

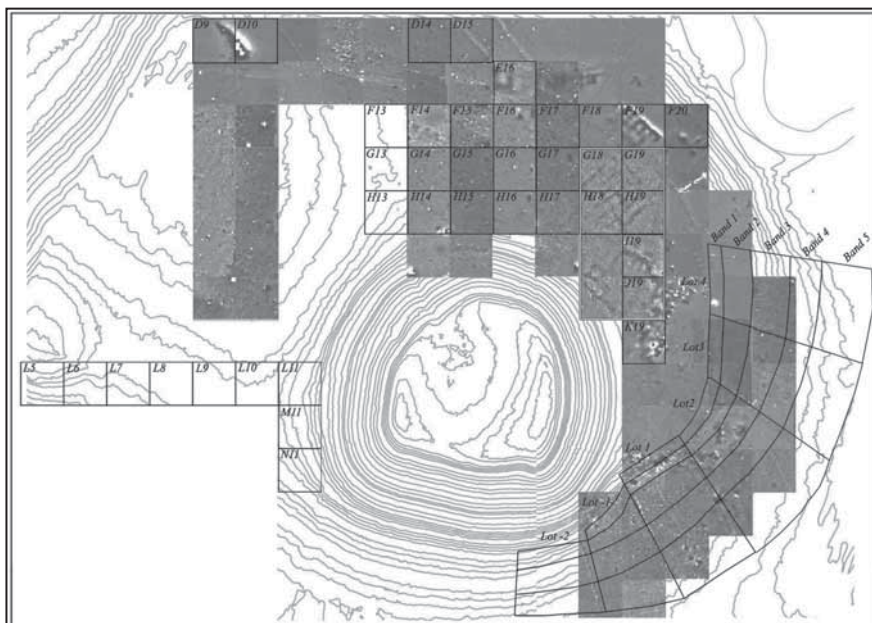

Fig. 5: The magnetic and geoelectric survey results and the grid for surface collecting (graphics adapted from G. Carpentero and B. Chiti plans).

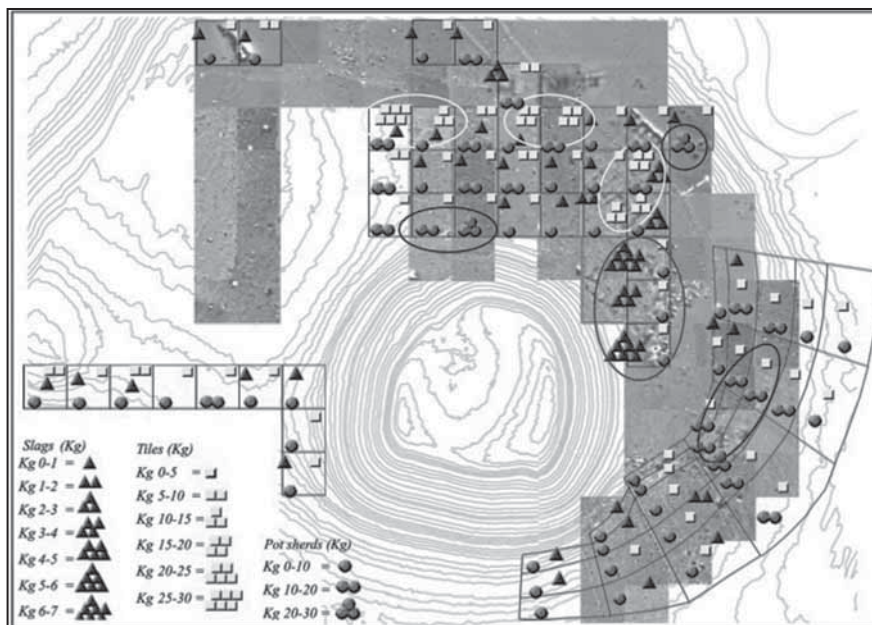

Fig. 6: Spreadsheets of different categories of findings (by V. Orsi).

Fig. 7: Potsherds from the foot of the mound (1st millennium BC).

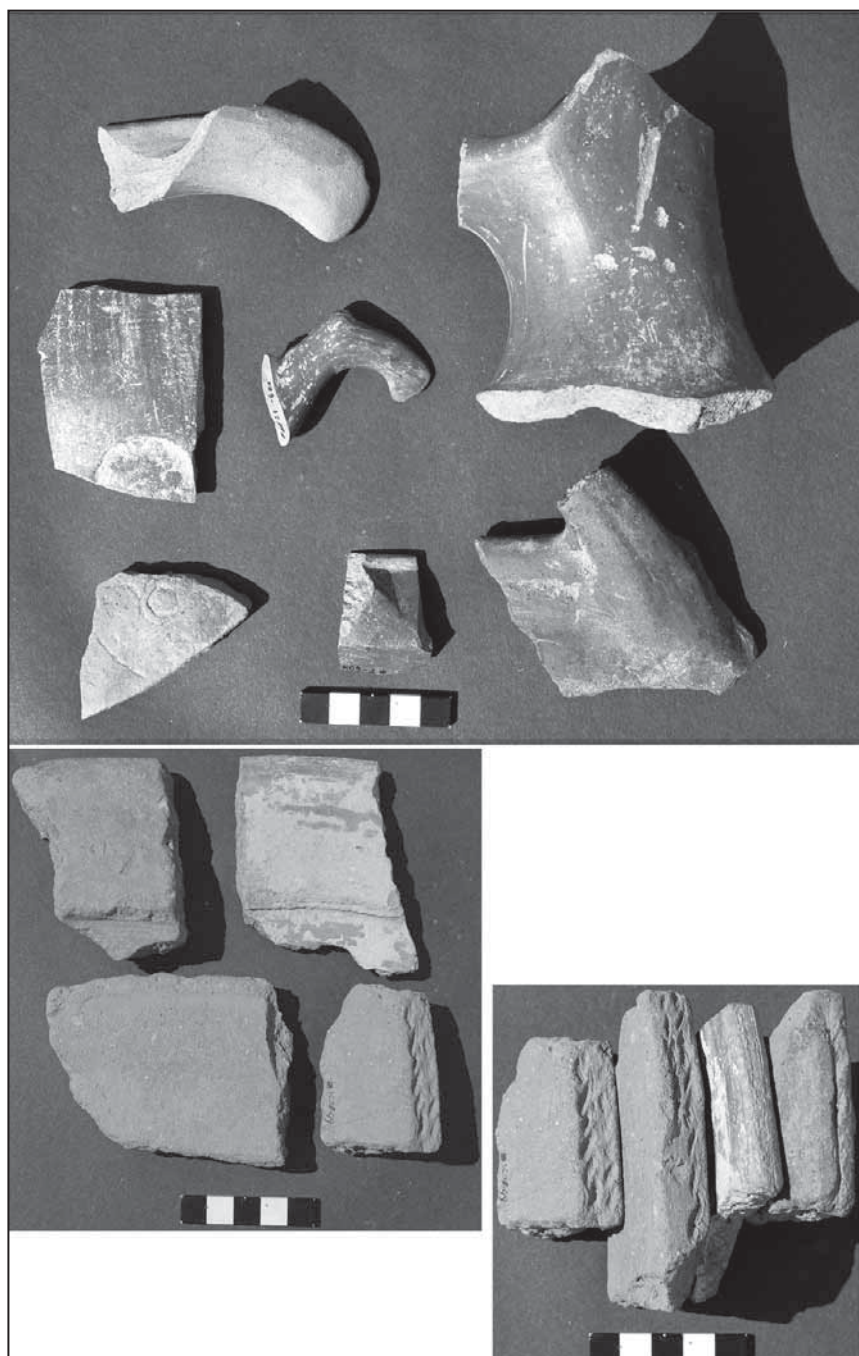

Fig. 8: Potsherds from the terrace (2nd millennium BC).

BOĞAZIÇI TOPOGRAFYASI: 2009 ARAŞTIRMALARI

Asnu Bilban YALÇIN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün verdiği izin ile İstanbul Üniversitesi adına başlattığımız 'Boğaziçi Topoğrafyası' konulu arkeolojik yüzey araştırmamız 7-19 Temmuz 2008 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Ekibimizde sanat tarihçileri Aslı Onur, Gülşah Soylu, Çağlar Erdoğan, Serdar Gündoğdu, filolog Erendiz Özbayoğlu, tarihçi Birsal Küçüksipahioğlu ve Bakanlık temsilcimiz Yıldırım İnan görev almışlardır¹.

2008 araştırmalarına Beykoz İlçesi, Anadolu Hisarı'nda başlanmıştır. Burada, Rumeli Hisarı Müzesi'ne bağlı olan Anadolu Hisarı incelenmiştir.

Anadolu Hisarı, İstanbul Boğazı ve Göksu Deresi'nin Boğaza karıştığı yer arasında uzanan, üçgen şeklindeki toprak parçası üzerinde bulunur.

Hisar Sultan Yıldırım Beyazıt tarafından yaptırılmıştır². Tarihi kaynaklar kalenin yapılış tarihi hakkında farklı bilgiler vermektedir. Aşıkpaşazade tarihine göre 1390-91 arasına; Nişancı Mehmed Paşa tarafından da 1394-95 yılına tarihlenir. Kale 1452 yılına kadar orijinal halini korumuştur. Bu tarihte Sultan II Mehmed bir hisarpeçe eklemiştir. Böylece aynı yıl yapılan Rumeli Hisarı ile birlikte Boğaz yolu ile Bizans'a gelebilecek yardımı kesme amacı taşımaktaydı. Fetihden sonra bu görevi sona ermiş ve suçlu yeniçeriler için hapishane işlevi görmüştür.

Hisarın çevresi yapıldığı XIV yüzyıl sonundan itibaren oldukça değişmiştir. Kalenin çok kenarlı dış duvarları önceden deniz kıyısında bulunmaktaydı. Daha sonraları sahilin, Göksu'nun getirdiği killi çamur tabakası üzerinde toplanan dolma toprak ile dolduğu anlaşılmaktadır.

* Prof. Dr. Asnu Bilban YALÇIN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Ordu cad. No.196, 34459 Laleli- İstanbul; e-mail; yalcinab@istanbul.edu.tr

¹ Araştırmamıza izni veren TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne; Genel Kurmay Başkanlığı ve Boğaz Komutanlığı'na; yardımlarından dolayı Beykoz Belediye Başkanı Sn. Yücel Çelikkale'ye, Başk. Yard. Sn. Nevin Çalışkan'a; Hüsrar-Önder Köse çiftine; Lite Tur idarecileri ve Sn. Tansu Demir'e; araştırmamızın her anında bize yardımcı olan Bakanlık temsilcimiz Sn. Yıldırım İnan'a destek ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. 2007 yılından itibaren Projemize burs vererek gerçekleşmesini sağlayan A.Onassis Vakfına bize sağladığı destekten dolayı içten teşekkürü borç biliriz..

² A.Gabriel, *Chateaux turcs de Bosphore*, Paris 1941(İstanbul Türk Kaleleri), İstanbul 1975, 19-45; E.H.Ayverdi, *Fatih devri mimarisi*, IV, İstanbul 1974(2.ci baskı), 617-624; S.Toy, 'The castles of Bosphorus', *Archeologia*, 80(1930), 215-228;R. Anhegger, 'Anadolu Hisarı', *Encyclopaedia of Islam*, I, Leiden 1954, s.481; S.Eyice, 'Anadolu Hisarı', *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1993, 251-253.Çalışmamızda bize her türlü kolaylığı sağlayan Hisarlar Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

Hisar, iç kale ve iç duvarları ile doğal bir kayalık üzerine kurulmuştur. İç kale olarak tanımlayabileceğimiz kısım dikdörtgen planlı bir kuledir. Girişte dört köşeye benzeyen bir zemin katı bulunmaktadır ve bu kat küçük bir kemerle kubbelenmiştir. Bu yan kemerin üzerinde kulenin üst açıklığı bulunmaktadır. Özgün halinde zemin katında girişi bulunmayan kuleye daha sonraki dönemlerde bir kapı açılmıştır.

İçkale duvarı 2-3 m. kalınlığında, beşkenar şeklinde gelişir. Dört köşesinde yuvarlak kuleler bulunmaktadır. Duvar üzerinde mazgallar, kenar korkuluklarının koruduğu bir yuvarlak yol farklı yüksekliklerle duvar üzerinde devam eder. Dış kale duvarları çok kenarlı bir sur halinde gelişir. Köşelerde kuleler yer almaktadır. Duvar örgüsü genelde harçla sağlamlaştırılmış taş sıralardan oluşur. Bazı kısımlarda tuğla sıraları da görülmektedir. Güney-batı kulesinin alt kısmında görülen balık sırtı biçiminde tuğla dizimi geç Bizans Dönemi'nde görülen tuğla cephe süslemelerin andırsa da yapının Bizans tarafından yaptırıldığı anlamına gelmez. Ancak, Bizanslı ustaların çalıştırılmış olması ihtimali olabilir.

Kalede 1928 yılında İstanbul Belediyesi bazı tamir işleri yapmıştır. Bu sırada bazı duvarların yıkıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet öncesinde de hisarpeçeden dışarıya açılan iki kapı yıkılmıştır. Bu noktada genişletilen yol sahil caddesi olarak açılmıştır (Resim: 1). Bu yanlış uygulamalarla Hisar özgün plan ve görünümünü kaybetmiştir.

Çalışmalarda Hisar'da kullanılmış olan devşirme malzemeler tespit edilmiştir. Bir önceki araştırma sezonunda Rumeli Hisarı'nda tespit edilen çok sayıda Bizans Dönemi'ne ait malzemeye karşıt, Anadolu Hisarı'nda az sayıda devşirme görülmektedir. S.Eyice³ burada kullanılmış olan devşirme parçalar olduğunu belirtmekte ancak malzemeyi tanımlamamaktadır. Çok olmamakla birlikte, bitkisel süslemeli bir fragman yanında (VI yy. özgün süsleme özellikleri gösteren), çoğunluğu sütun gövdesi olan parçalar Hisarın devşirmelerini oluşturmaktadır (Resim: 2-3).

Anadolu ve Avrupa yakalarında, askeri yasak bölgelerde verilen izinler çerçevesinde dönüşümlü olarak yaptığımız çalışmalarımız doğrultusunda, Sarıyer ilçesi çalışmalarımızda Rumeli Kavağı ile Rumeli Feneri arasında bulunan Sarıyer Deniz Er Eğitim Taburu arazisi kısmen incelenmiştir⁴. Geniş bir araziye sahip olan Deniz Er Eğitim Taburu'nda ana yola yakın alanlar ve yangın yollarının kullanılabilir kısımlarında tarama yapılarak GPS ile ölçümler alınmıştır. Aralıklarla devam eden çalışmalarda, ormanlık bölgelerde, girişlere yakın yerler referans alınarak taramalar devam etmiştir. Harita üzerinde ve GPS ölçümleri sonucunda taranan bölgeler işaretlenmiştir. Aşırı sık ormanlık olan bölgede görülebilen bir su kaynağı olmuştur. Su kaynağına vana takılmış olması

³ *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 61-62.

⁴ Her yıl olduğu gibi Genel Kurmay Başkanlığı'ndan aldığımız izinler sonucunda Boğaziçi bölgesinin kuzey bölgelerindeki 2.ci derece askeri alanlardaki incelemelerimiz devam etmiştir. Verdikleri izin için Genel Kurmay Başkanlığına ve desteklerinden dolayı İstanbul Boğaz Komutanlığına teşekkür ederiz.

bunun muhtemelen yangın için yapıldığını göstermektedir. Ancak bölgede aradığımız yapının daha önceleri var olduğuna dair önemli bir gösterge sayılabilecek olan su kaynağı önemlidir.

Bölgenin askeri kullanıma geçmeden önceki görünümü hakkında alınan bilgilere göre burada, 30-40 yıl öncesine kadar bir kule olduğu öğrenilmiştir. Köyün yaşlıları tarafından eski bir yapı olarak tanımlanan bu kulenin aradığımız Mavromolos Kompleksine veya tarihi kaynakların bahsettiği yakınlardaki kuleye ait olması muhtemel olabilir. Arazide yapılan taramada bahsedilen kule veya benzeri bir yapı kalıntısına rastlanılmadı. Ancak arazideki alanımızı kısıtlamamız açısından önemli olan bu bilgi neticesinde tali yola yakın bir noktada keramik parçaları ve taştan örülmüş set kalıntıları görüldü.

Sarıyer Uskumruköy’de özel bir arazide bulunan kalıntılar, mülk sahibinin izni ile araştırılmıştır (Resim: 4-5). Burada yoğun toprak tabakası altında duvarlar olduğu anlaşılmaktadır. Kısmen iyi görünen duvarların ölçüsü alınmış, fotoğrafları çekilmiş, çizim yapılmış ve GPS koordinat ölçümleri alınmıştır. Bir kaç yapıdan oluşan bir kompleks olduğu düşünülen kalıntılarda görülen duvar örgüsü orta Bizans Dönemi’ne işaret etmektedir. Yaptığımız tarihi kaynaklar araştırmalarında bölgede bu döneme ait yapı veya yapıların adı geçmemektedir. Ancak daha ayrıntılı bir çalışma bu önemli kalıntıların kimliği hakkında bilgi verebilir.

Beykoz İlçesi çalışmalarına, bu sezon da yoğun olarak askeri bölge içinde, aldığımız izin doğrultusunda, devam edilmiştir. Yoros Kalesi ve Poyrazköy arasında kalan kalenin kuzey tarafında, SAT birliği içindeki arazinin taranmasına başlanmıştır. Aralıklarla devam eden araştırmalarda, kalenin kuzey-doğusunda, Şehitlik mezarlığından itibaren kuzeye doğru yangın yollarından girilerek arazi taranmıştır. Buradan Keçilik olarak bilinen birlik üssü mevkiinden Karantina Koyu’na gidilmiş ve doğruya doğru, daha önceleri var olan su yatağına paralel olarak orman içinden ilerlenmiştir. Burada Osmanlı Dönemi’nde yapılan karantina binalarının devam ettiği görülmüştür.

Aynı bölgeyi kıyıda taramak amacıyla Komutanlık binası olan Marko Paşa Köşkü’nden, Yoros Kalesi’nin batı eteklerine tekabül eden tüm kıyı şeridi Karantina Koyu’na kadar taranmıştır (Resim: 6). Burada arazi sarp ve dik olduğundan, ancak deniz üzerindeki kayalık üzerinden kıyı takip edilebilmiştir (Resim: 7). Bir sütun gövdesi parçası (Resim: 8) ve bazı eski ev kalıntılarının dışında herhangi bir ize rastlanmamıştır. Yoros Kalesi’nin denize olan uzantısı ve burun incelenmiş ve savunmanın doğal olarak sağlandığı ve kale duvarlarının deniz kıyısına inmediği görülmüştür. Osmanlı Dönemi’nde yapıldığı belirtilen kulenin izine rastlanmamıştır. Yine tarihi kaynakların Boğaz’ın iki yakasını girişte koruyan ve bu noktada olduğu belirtilen zincir bağlantısına ait hiç bir ize rastlanmamıştır.

Yine askeri bölge içinde, Macar Tabya denilen mevkiide incelemelere devam edilmiştir. Burada, denize yakın, Lumbar ağzı denilen mevkiide bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı, doğu cephesinde bir girişi ve batısında bir penceresi bulunan (kuzey duvarında bulunan pencerenin daha sonra açıldığı anlaşılmaktadır) tonozlu yapının askeriye tarafından depo, mutfak gibi amaçlarla kullanılmış olduğu öğrenilmiştir. Yapının pencere seviyesine kadar orijinal tuğla/taş örgüsünü koruduğunu üst örtüsünün sadece tuğla olarak yapıldığı gözlemlendi. Buradaki dikdörtgen tonoz yapısının Osmanlı Dönemi'nde görüldüğü ve bazı örnekler olduğu bilinmektedir. Ancak yapının alt kısmındaki tuğla ölçüleri Osmanlı öncesi, ortaçağ malzemesine de yakınlık göstermektedir.

Aynı bölgede, tonozlu yapının güney-doğusunda, orman içinde, sık bir bitki örtüsü altında kemerli-beşik tonozlu duvar kalıntıları tespit edilmiştir (Resim:9). Tuğla örgüsünün erken Bizans Dönemi'ne işaret ettiği tonozlu duvarlar 2009 yılı araştırmasının en önemli buluntusunu oluşturmaktadır. Yoğun bitki örtüsünden ve tonozların toprak altında devam etmesinden dolayı sadece tuğla ölçüleri alınabilmektedir.

Bu kalıntıların Yuşa Tepesi eteklerinde olup, kiliseye dere yatağı yolu ile bağlantılı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca görevli subaylar tarafından araştırmamızdan kısa bir süre önce birliğin girişinde, kalıntıların kuzeyinde, dere islâhi çalışmalarının yapıldığı aktarılmıştır. Bahar aylarında aşırı yağmurlar sonucu tepeden çamurlu suların inmesiyle burada islâh çalışmaları yapılmıştır. Kazı sonucunda dere yatağı boyunca aralıklarla tuğla örgülü duvarlara rastlandığı belirtilmiştir. Çalışmalar sırasında çekilen fotoğraflarda tuğla örgülü duvarlar görülmektedir (Resim: 10-11). Bunlar düzenli bir şekilde tepeye doğru gitmekte olup muhtemelen kilise ile bağlantılıydı. Bu durumda kilise, ve tarihi kaynaklarda belirtilen yapı kompleksine ait izlere rastladığımız anlaşılmaktadır. Bu buluntular büyük önem taşımaktadır.

Kilisenin imparator Iustinianos tarafından VI. yüzyılda ihtişamlı bir şekilde yeniden yapıldığını bilmekteyiz. Tarihçi Prokopios kiliseye yakın Argyronion Burnu'nda (Macar Tabya Burnu) imparatorun bir cüzzamhane yaptırdığını belirtmektedir. Bunun hastalıkları iyileştiren din şehidi tabip Aziz Pantaleimonos'a adanan kilisenin yakınlarında olması rastlantı değildir. Orta Bizans Dönemi'nde kilise bugünkü görülen formunda yenilenmiş ve bir manastır kilisesi olarak işlevine devam etmiştir. Zaten kilise civarında, tepeden sahile inen yamaçta duvar izlerine rastlamamız buna kanıt olarak gösterilebilir.

Bu durumda tespit ettiğimiz kemerli/tonozlu strüktürler önemli bir kompleksin parçasını oluşturmaktaydı. Bu kalıntıların, İstanbul'un erken ve orta Bizans Dönemi'ne ait ve tarihi kaynaklarda adı geçen önemli bir yapılar gurubuna ait izler olduğu anlaşılmaktadır.

Yine yakınlarda, Macar Tabya askeri alan içinde, kalıntılara yakın bir noktada Korinth düzeninde bir sütun başlığı tespit edilmiştir (Resim:12). Başlık, çeşme altında, tekne işlevi için içi oyulmuş olarak kullanılmaktadır. Prokonnesos (Marmara Adası) mermerinden yapılmış ve iyi durumda olan başlık, uçları dışarıya doğru eğilen, iki taç sırası stilize akantus yapraklarının üzerinde köşe volütleri ve boncuk dizili astragalus ve dalgalı abakusu ile düzgün ve itinalı bir işçilik göstermektedir. Başlık, V. yy. sonu ile VI. yy.ın ilk yarısında, başkent taş atölyelerinin standard biçimde ürettiği Korinth başlıklarındandır. Bu tip başlıkların (Kautzsch VII kategori) genel özellikleri kalathosa yapışkın ve plastik değerlerini kaybetmiş akantus yaprakları, bitkisel desenlerin grafiksel uygulanışı ve özellikle yaprak uçlarının birbirlerine dokunarak boşluklarında 'akantus maskesi' denilen optik yansımayı oluşturmalarıdır⁵. Tarih veren bir başlığın yakında bulunması bu durumda önem taşımaktadır.

2009 araştırma sezonunda İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve Boğaziçi bölgesinden gelen eserler de verilen izin ile incelenmiştir.

Öncelikle, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin 1924 yılında Anadolu Kavağı, Yuşa Tepesi Mevkii'nde bulunan Bizans Dönemi'ne ait kilisede yapılan kurtarma kazısı sonucunda Müze'ye getirilen parçalar incelenmiştir. Müze'nin kazısına ilişkin haberler 30'lu yıllarda yayınlanmıştır⁶. Yapı daha sonra S. Eyice tarafından kısa süreli incelenmiştir⁷.

Yüzey araştırmamız boyunca aralıklarla incelemelerde bulunduğumuz Yuşa Tepesi'nde bulunan kilise kalıntısı önem taşımaktadır⁸. Kubbe ile örtülü tek nefli yapının doğu kısmında bir büyük apsis ve bunun iki yanında apsisli küçük mekânlar bulunmaktadır. Yapının bugün kuzey ve doğu kısmı ayakta kalabilmiş, güney ve batı tarafları tahrip olmuştur. Yapının içinde ve çevresinde mermerden sütun gövdesi ve parçalanmış halde döşeme levhası parçalarına rastlanmıştır. Yapının mermer döşemesine ait renkli mermerden sütun gövdesi ve paye parçası bulunmaktadır⁹. Yapının orijinal kimliği hakkında; XIX. yüzyıl yazarlarından itibaren yapı kalıntısı Hagios Panteleimonos kilisesi olarak bilinmektedir. Prokopios'un yazdığına göre İzmit'in hekim din şehidine

⁵ Kaynakça için bak. A.-B. Yalçın, "İstanbul ve Boğaziçi Üniversitelerinde bazı Bizans mimarî plastik eserler", *Prof.Dr. I.Demirkent anısına* İstanbul 2008, 301.

⁶ T. Makridy, "Archaeologische funde, Türkei", *Archaeologischer Anzeiger* (1929)I/II, sütun 356-357, Resim 16-19 (M. Schede, sütun 357 dipnot 1). Buluntu ile aynı dönemlerde yayımlanan diğer haberler: E. Mamboury, "Les fouilles byzantines à Istanbul et dans sa banlieue immédiate aux XIXe et Xxe siècles", *Byzantion* XI (1936), 248-249; R. Janin, "La topographie de Constantinople byzantine. Études et découvertes (1918-1938)", *Echos d'Orient* 38 (1939), 148.

⁷ S. Eyice, "Remarques sur deux anciennes églises byzantines d'Istanbul: Koca Mustafa Paşa camii et l'Église du Yuşa Tepesi", *Actes du IXème Congrès International des Etudes Byzantines*, Thessalonique 1953, Athina 1954, cilt I, 190-195; a.y., *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 68-72).

⁸ Bak. A.-B. Yalçın, "Boğaziçi Topografyası: 2007 araştırmaları", 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2008, s. 13-26; A.-B. Yalçın, 'Eski ve Ortaçağda Boğaziçi', *XII Ortaçağ-Türk dönemi kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Çanakkale 15-17 Ekim 2008*, İzmir 2010, 453-455.

⁹ Prokonnesos mermerinin dışında *occhio di pavone rosso* olarak bilinen tek tip renkli mermer kullanılmıştır.

adanmış bir kiliseyi İustinianos “*zaman tahrip ettiği için*” yeniden yaptırmıştır (Lib. I,IX,11). Theofanes Continuatus’un vakayinamesi imparator Romanos Lekapenos Dönemini (920-944) aktarırken bu bölgede bulunan Hagios Panteleimonos Kilisesi için, imparatorun kiliseyi “temellerinden yaptırdı” terimini kullanır (Lib. VI, 50). Duvar örgüsü ve plan orta Bizans Dönemi’ne yakın olmakla birlikte sistemli ve tam bir arkeolojik araştırma yapılmadan bu önemli yapının kronolojisini ve mimarî tarihindeki yerini belirlemek kolay olmamaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin kaçak kazı ihbarı sonucunda 1924 yılında yaptığı kısa çalışmada devşirme olarak kullanılmış klasik kabartmalar ve bazı küçük buluntular elde edilmiştir. Bunlardan kabartmalı üç parça (env.no. 4060-4061-4061) ’Çağlar boyu İstanbul’ bölümünde vitrinde teşhir edilmektedir¹⁰ ve depoda bulunan 4064 env.No.lu parça ile malzeme, kalınlık ve teknik açısından benzer olup muhtemelen ortak bir süsleme bloğuna ait olmalıydı. İlk üç kabartma parçasında, hareket halinde insan ve at vücut ve bacakları görülmektedir. Dördüncü parçada bir kadın figürü görülmektedir (Resim: 13).

İşçilik açısından yerel bir atölye eseri olduğu – muhtemelen Byzantion- düşünülen zarif hareketli figürlü kabartmalar İ.Ö. V. yüzyıla tarihlenmektedir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde bulunan bu dört parça kabartmanın 1923’deki Lehmann-Haupt tarafından yapılan yayında Berlin Müzesi’nde bulunan bir kabartma (env.no K102) ile üslupsal benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. Bu kabartma Dr. J. Van Millingen tarafından Yoros Kalesi’nde yaptığı araştırmalar sırasında ’bir balıkçıdan aldığını’ belirttiği ve Berlin Müzesi’ne sattığı parçadır¹¹. Büyük bir ihtimalle eskiçağa ait parçalar kilisenin yakınlarında bulunan bir yapıya ait olmalıydı. Byzantion’lu Dionysios bölgede bir nymphaeumdan bahsetmektedir (*Per Bosporum Navigatio*, XCV, 5)¹². Ayrıca Herakles’in *klinesi* olarak bilinen bir anıtsal yer Yuşa Tepesi’nde çevresinde bulunmaktaydı. Kabartmaların tarihi kaynaklarda adı geçen bu anıtlara ait olması büyük bir ihtimal olarak gözükmektedir.

*Bu mermer malzemenin fazla uzaktan getirildiğini düşünmüyoruz. Hem Bizans hem Türk Döneminde devşirme malzeme belli başlı durumlarda ve bazen de kural dışı hallerde kullanılmış ve çoğu zaman yakınlardan getirilmiştir*¹³.

¹⁰ Vitrinde bulunan üç parçanın ölçülerini alamadık ve fotoğraf çekimini vitrin camı arkasından gerçekleştirmek zorunda kaldık.

¹¹ A.-B. Yalçın, “Topografia storica e archeologica del Bosforo”, *Proceedings of XV International Congress of Christian Archaeology*, Toledo 2008, baskıda.

¹² Dionysios’un eserinin, farklı yorumlu iki tercümesi nisan ve mayıs aylarında okuyucuya sunulmuştur: *Dionysios Byzantios Anaplos Bosporou, Per Bosporum Navigatio, Deniz Yoluyla Boğaz*, çev. Erendiz Özbayoğlu TB yayınevi Eskiçağ ve Ortaçağ Klasikleri, İstanbul Nisan 2010 (Grekçe, Latince metin ve Türkçe tercümesi ve geniş bir açıklamalar bölümü ile) ve *Dionysios Byzantios Boğaziçinde Bir Gezinti*, çev. Mehmet Fatih Yavuz, YKY İstanbul Mayıs 2010.

¹³ Birincisi, kullanılan malzemenin özelliğidir: yapı malzemeleri binanın çeşitli yerlerinde, fark gözetilmeden, kullanılır. İşlenmiş taş eser genelde süslemesine göre değerlendirilir. Bizans dünyasında antik dönem eserleri her zaman kültürel geçmişin sembolü olarak önemli sayılmışlardır. Bunun yanında kendi tarihlerinin daha

Yapıda kullanılan diğer devşirmeler arasında Marmara Adası (Prokonnessos) mermerinden yapılmış 4059 env.No.lu bir levha parçası bulunur (Resim: 14). Ajurlu teknik ile balık sırtı deseni ihtiva eden dikdörtgen formdan bir fragmandır. Soffitleri hatırlatan biçimde gelişen ve küçük boyutları ile ufak bir alanı ayırma işlevinde kullanıldığı anlaşılan parça, motif, işçilik ve tipoloji açısından V.-VI. yüzyıllara tarihlenir. Env. No.su 4058 olan küçük boyutlardaki parçanın ön yüzünde, maktap deliklerinin bulunduğu ve damarları belirgin geniş bir yaprak deseni görülmektedir. Yaprığın yanında hayvan ayağına (?) benzer bir form görülmektedir. Parçanın örgü biçiminde bir desen ile çerçevelendiği anlaşılmaktadır. Üslupsal açıdan yapraktaki işleme ve çizim erken Bizans Dönemi'ne işaret etmekle birlikte, yanındaki figürün tam olarak anlaşılmasından dolayı, tarihleme zorlaşmaktadır. Yuşa Tepesi kilisesinden gelen son parça küçük bir impost başlıktır (env.no 4055)¹⁴ (Resim: 15).Sadece iki yüzü işlenmiş olan başlığın küçük bir sütunun üzerinde olduğu ve diğer iki cephesinin işlenmemiş olması bir köşe konumunda yerleştirilmiş olduğunu düşündürmektedir (templumun köşesinde, naosa bakan cepheye doğru). S. Eyice'nin 'yapıda böyle bir başlığa ihtiyaç gösteren yer bulunmadığını' belirtmesine rağmen¹⁵, yüzey araştırmamızda tespit ettiğimiz sütun gövdeleri parçaları yapı içinde (sütunların taşıdığı kubbeli bir naos olmamasına rağmen) veya çevresinde sütun kullanımına işaret etmektedir. Başlığın bir yüzünde roset diğerinde içiçe geçmeli silmeli üçlü halkalar bulunmaktadır. Üst kısımda ve köşelerde stilize silmeler abakus ve volütleri hatırlatmaktadır. Tipik orta Bizans desen ve işçiliği gösteren bu tip başlıklara çok sayıda Yunanistan'da rastlanmaktadır. En güzel örnek Fokidas'ta Hosios Lukas Manastırı kathedikonunun ikonostasisinde *in situ* olarak bulunanlardır (XI yy.bası)¹⁶.

Müze'de incelediğimiz diğer parçalar arasında sütun başlıkları yer almaktadır. Bunların çoğu S. Eyice tarafından yayınlanmış (*bak. Bizans Devrinde Boğaziçi, İstanbul 1976*) ancak tanımlanmaları ve tarihlenmeleri konusundaki yeni değerlendirmelerimizi aşağıda sıralayabiliriz.

önceki dönemlerinde yapılmış eserler de yeniden kullanılmıştır. Bu durum genelde yapı malzemelerinin zor bulunduğu dönemlerde yoğunlaşır. Türk kültüründe ise, örneğin Selçuklu dünyasında antik dönem eserleri takdir görmüş ve özgün hallerindeki gibi belirli yerlerde süsleme elemanı olarak kullanılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde bu olay farklı bir şekilde değerlendirilmiştir; işlenmiş mermerler süslemesine bakılmaksızın yapıların farklı yerlerinde taşıyıcı eleman olarak veya gözden uzak bir şekilde değerlendirilmiştir. Nadir olarak figüratif veya olmayan süslemeli devşirme malzemenin öncelikli bir konumda değerlendirildiğini görürüz; A.-B.Yalçın, Constantinople after the Fall: the use of Byzantine spolia sculpture in early Ottoman buildings (1453-1500c.), *Proceedings of the Symposium on Constantinople: 550 years after the Fall*, Universitat de Granada 2003, 67-88.

¹⁴ S. Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 72 Resim 87; L. Bouras, *O gliptos diakosmos tou naou tis Panagias sto monastiri tou Osiou Louka*, Athina 1980, 97, Resim 162; M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelte. Studien zu Typologie und Chronologie*, Bonn 1997, 20, 182, kat. 24 lev.6.

¹⁵ *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 72.

¹⁶ L. Bouras, *O gliptos diakosmos tou naou tis Panagias sto monastiri tou Osiou Louka*, Athina 1980. Bunun yanında Thebe, Eubeia, Chios'ta bulunanlar sayılabilir. Ülkemizde varyantları İznik Arkeoloji Müzesi örneklerinde görülebilir (env.no. 1503, 640, 64, 679).

Env. 4447 No.lu Korinth düzeninde başlık Beylerbeyi'nde bulunmuştur. Marmara adası mermerinden yapılma başlık, V. yy. sonu ile VI. yy. ilk yarısı görülen başkent atölyelerinin üretimine dahil edilebilir¹⁷.

Env. 5977 No.lu volütsüz impost başlık Kanlıca'da bulunmuştur¹⁸. Ters dönmüş kesik piramit biçimindeki başlığın iki uzun kenarı işlenmemiştir. Kısa kenarlarında 5 tane dil motifli bir sıra ve bir mask görülmektedir. VI yüzyıla tarihlenir.

Env. 2792 No.lu impost başlık Kuruçeşme'de bulunmuştur¹⁹. Başlığın dört cephesinde sarılan defne yapraklarından oluşan ghirlandların ortaya çıkardığı bir süsleme görülmektedir. Yine Müze'de 5460 env.No.lu işlenmesi bitmemiş olan başlıkla aynı gruba girmektedir. Benzer biçimde az sayıda örnekler arasında Fethiye-Kaya'da bulunan ve Kahire Gayer-Anderson Müzesi'ndekiler sayılabilir²⁰. Başkent atölyelerinin VI. yüzyılda ürettikleri ve Sasani motiflerinden esinlendikleri değişik bir varyatın örneğidir.

Env. 5452 No.lu iki bölümlü başlık Tophane'de bulunmuştur²¹. Koç protomları ise süslü üst bölümü ve ince dişli akantus yapraklarından oluşan tek sıralı bitkisel süslemesi alt bölümü oluşturur. Çok sayıda örnekleri ile VI yüzyılın ilk yarısına tarihlenir.

Env.76.52 No.lu panolu tipte impost başlık Rumeli Hisarı'ndan gelmiştir (Resim: 16). Nadir bulunan tipolojideki başlığın bir eşi Boğaziçi Üniversitesi kampüsü içinde bulunmaktadır ve tarafımdan yayınlanmıştır²². Erken İustinianos Dönemi başkent in seçkin atölyelerinde üretilmiş olan başlık itinalı ajur tekniği ve kaliteli işçiliği ile önemli

¹⁷ Son zamanlarda yapılan yapılan çalışmalarla Korinth başlıklarının tipolojileri, üretimleri ve tarihlendirmeleri üzerine geniş bir kaynakça oluşmaya başlamıştır. Geçen yüzyılın başlarında bu konuda öncü çalışma olan R. Kautzsch, *Kapitellenstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*, Berlin-Leipzig 1936 yayını günümüzde de temel kaynak olarak önemini korusa da bazı çalışmalarda yeni sınıflandırmalar görülmektedir: A. Pralong, "Remarques sur les chapiteaux corinthiens tardifs en marbre de Proconnèse", *L'acanthé dans la sculpture monumentale de l'antiquité à la Renaissance, Actes du colloque international tenu à la Sorbonne 1-5 octobre 1990*, Paris, CTHS 1993,133-146; aynı yazar, "La typologie des chapiteaux corinthiens tardifs en marbre de Proconnèse et la production d'Alexandrie", *Revue Archéologique*, 1/2000, 81-101.

¹⁸ N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*, catalogue revu et présenté par C. Metzger, A. Pralong et J.-P. Sodini, Paris 1990, 118,kat. n.220.

¹⁹ Kautzsch, a.g.e., 199, n. 662; S. Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 24-25, Resim 10-11; C. Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia. Umbildung und Auflösung antiker Formen, Entstehen des Kämpferkapitells*, München 1984, 83, Resim 77. C. Barsanti, "L'esportazione di marmi dal Proconneso nelle regioni pontiche durante il IV-VI secolo", *Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte*, s. III, XIII (1989),182-184, Resim 135; T. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4.bis 6. Jahrhundert n. Chr.* (Asia Minor Studien 14), Bonn 1994, 83-84 kat. n. 204-206.

²⁰ J.-P. Sodini, "Restes Byzantines au sud de Fethiye (Makri, Telmessos) en Lycie occidentale", *Euphrosynon Aferoma M. Chatzidakis, II, Athina1992, 558*(Fethiye-Kayabaşlığı); J.-P.Sodini-C.Barsanti-A. Guiglia Guidobaldi, "La sculpture architecturale en marbre au VIe siècle à Constantinople et dans les régions sous influence Constantinopolitaine", *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, Città del Vaticano 1998, 322 Resim 16 (Kahire başlığı).

²¹ S. Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 18 Resim2. Bu tip başlıklar hak. bak. C. Barsanti, "Capitello bizantino", *Enciclopedia dell'Arte Antica*, Sec. Suppl. 1971-1994, Roma 1994, 870-871; U. Peschlow, "Kapitell", *Reallexikon für Antike und Christentum*, Sond. aus Band XX, Stuttgart, sütün 103-106.

²² A.-B.Yalçın, "İstanbul ve Boğaziçi Üniversitelerinde bulunan bazı Bizans mimarî plastik eserler", *Prof. Dr. I. Demirkent Hatıra Kitabı*, İstanbul 2008, 701-714.

ve güzel bir örnektir.

Env. 2794 No.lu korkuluk levhasının tek yüzü işlenmiştir (Resim: 17). Burada bir haçın kolları birleşerek dairevi formlar içinde yapraklar bulundurmaktadır. Erken Bizans Dönemi'nde görülen yonca yapraklı formların daha sonraki dönemlerde görülen bir varyantını oluşturmaktadır. Yaprakların işleyişi ve formun modeli orta Bizans Dönemi'nde görülenlere yakındır²³.

Env. 4714 No.lu çörtten Rumeli Hisarı'ndan gelmektedir²⁴. Stilize aslan başı görülmektedir. Müze'deki diğer örnekler²⁵ ve Hisar'da devşirme olarak kullanılmış olanlarla *in situ* olarak günümüze gelen tek örnekler Hosios Lukas Theotokos Kilisesi'nde bulunmaktadır²⁶ ve buna göre tarihlendirmeler X-XII. yüzyıllar arasındır.

Env. 904 No.lu mezar taşı Tophane'de bulunmuştur²⁷. Cepheden bir erkek figürünün belden alt kısmı görülmektedir. Yazıtta 'keşiş Paulos' adı geçmektedir. Özgün halinde kakma tekniği ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Özgün halinde, boşlukların içine muhtemelen renkli cam macun veya renkli taş yerleştirilmişti. Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenir.

Env. 2793 No.lu mezar steli Kuruçeşme'de bulunmuştur²⁸. Dikdörtgen levhanın altındaki yazıtta İsa'ya bir yakarış yazısı bulunmaktadır. Üst kısımda kazıma tekniği ile işlenmiş bir *chrismon* görülmektedir. İki yanında ruhun kurtuluşuna gönderme yapan yunus tasvirleri bulunmaktadır.

Env. 82.199 No.lu lahit Rumeli Hisarı'nda yapılan bir ihbar neticesinde 1982 yılında Müze'ye getirilmiştir. Yanlarında bitmemiş olduğu anlaşılan kemerli bir motif, ön kısa yüzünde stilize bir kartal ve bir karenin köşelerine yerleştirilmiş dört yapraklı yonca deseni stilize şekilde işlenmiştir. Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenebilir.

Env. 5118 No.lu levha Büyükdere'de bulunmuştur²⁹. Kenarı payeli olarak işlenmiş olan büyük boyuttaki levhanın (yük. 1,40 m. gen. 0,91m.) iç kısmında küre üzerinde haç deseni yer almaktadır. Muhtemelen bir ambon platformunun uç kısmına ait olması gereken parça büyük boyutu ve kompozisyon açısından Aya Sofya'nın büyük batı penceresinde

²³ A.-B. Yalçın, "Some remarks on the Constantinopolitan and Anatolian influences on the Middle Byzantine sculpture of eastern Macedonia and western Thrace", *Proceedings of First International Congress on Balkan Studies*, Kavala 2004, s. 117-139.

²⁴ S. Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, Resim 45; N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*, a.g.e., 174, kat. 352.

²⁵ N. Fıratlı, *La sculpture byzantine figurée au Musée Archéologique d'Istanbul*, a.g.e. 173-176.

²⁶ L. Bouras, a.g.e., 37-48.

²⁷ S. Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 17 Resim 3.

²⁸ S. Eyice, *Bizans devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, 25 Resim 12.

²⁹ N. Fıratlı, "İstanbul ve civarından üç not", İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 5 (1952), 56-63, Resim 34; A. Guiglia Guidobaldi, "Il finestrone occidentale", *Santa Sofia di Costantinopoli, L'arredo marmoreo della grande chiesa giustiniana*, yay.haz. A. Guiglia Guidobaldi and C. Barsanti, Città del Vaticano 2004, 307 Resim 186.

Resim 1: Anadolu Hisari.

Resim 2: Anadolu Hisarı, devşirme.

Resim 3: Anadolu Hisarı, devşirme.

Resim 4: Sariyer, Uskumruköy, duvar kalıntıları.

Fig. 8: Potsherds from the terrace (2nd millennium BC)Resim 5: Sariyer, Uskumruköy, duvar kalıntıları.

Resim 6: Yoros Kalesinden kuzey sahili.

Resim 7: Yoros kalesi sahili.

Resim 8: Yoros kalesi sahili, sütun gövdesi.

Resim 9: Beykoz, Macar Tabya mevki, tonozlu duvar kalıntıları.

Resim 10: Beykoz, Macar Tabya mevki, askeri çalışmalarda görülen duvar örgüleri.

Resim 11: Beykoz, Macar Tabya mevki, askeri çalışmalarda görülen duvar örgüleri.

Resim 12: Beykoz, Macar Tabya mevkii, başlık.

Resim 13: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Yuşa tepesi Bizans kilisesinden devşirme.

Resim 14: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Yuşa tepesi Bizans kilisesinden devşirme.

Resim 15: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Yuşa tepesi Bizans kilisesinden başlık.

Resim 16: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Rumeli Hisarı'ndan İmpost başlık.

Resim 17: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, levha.

EUROMOS ARKAİK MİMARİ TERRACOTTALARI (ARKAİK TAPINAK ÜZERİNE DÜŞÜNCELER)

S. ATEŞLİER*

Söke-Milas arasında yer alan modern yolun Selimiye çıkışında, Milas'a yaklaşık 15 km. uzaklıkta yer alan Euromos'da Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu'nun başkanlığında 1969-1975 yılları arasında kazı ve onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazı ve onarım çalışmaları sırasında yapının kuzeybatısında ortaya çıkarılan bir *Bothros* içinde 742 parçadan oluşan arkaik çağ mimarî terracotta grubu ortaya çıkarılmıştır¹.

Euromos Arkaik Dönem pişmiş toprak mimarî levhaları içinde yer alan yanal sima ve antefiks parçaları², kutsal alan içinde, İon düzeninde iki adet ana yapının varlığını göstermektedir. Uzun oluklu yanal simaların kullanıldığı yapıyı 1 numaralı yapı olarak isimlendiriyoruz. Malzeme içinde en büyük grubu oluşturan, 20 cm. genişliğe ve 17.2 cm. yüksekliğe sahip, volüt motifli büyük beşgen antefiksleri kullanan yapıyı ise 2 numaralı yapı olarak isimlendiriyoruz. Kutsal alan içinde yer aldığını düşündüğümüz iki ana yapıdan 1 numaralı İon yapısının yanal simaları ile aynı kalıptan çıktığı anlaşılan Milet Kalabaktepe örneklerinden K 92. 1. 41 envanter numaralı yanal sima parçasının korunan fascia-kyma kısmının ölçüleri, Kalabaktepe'de yer alan İonik düzenli bir yapı ile (Artemis Khitone tapınağı?) Euromos 1 numaralı yapı arasındaki çatı-bağını göstermektedir. Kalabaktepe'de bulunmuş bir diğer parça olan K 86. 24.7 envanter numaralı yanal sima parçası üzerindeki lotus ölçülerinin de Euromos malzemesi ile aynı olması, Miletos ile Euromos arasındaki üretim ilişkisini perçinlemiştir.

Euromos yanal sima levhalarının 24 cm. uzunluğundaki yağmur olukları, kutsal alan içinde yer alan 1 numaralı Arkaik yapının (muhtemelen tapınak) genel çatı yapısı konusunda bize yardımcı olmuştur. Uzun olukların, yapının muhtemelen kerpiçten olan

* Doç. Dr. Suat ATEŞLİER, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın/ TÜRKİYE. E-mail: ateslier@gmail.com

¹ Serdaroğlu 1971, 47-48; Serdaroğlu 1972; Mellink 1972,182; Mellink 1973, 184; Serdaroğlu 1973, 37; Serdaroğlu 1982, 351. Abb. 3-4; Mitchell- A.W. McNicoll 1978-79, 81; Ateşlier 2006, 59-78; Ateşlier 2010a; Ateşlier 2010b.

² Ateşlier 2006, 73. Resim 1, 3-4; Ateşlier 2009, 151-158; Ateşlier 2010a; Ateşlier 2010b.

cella duvarlarını çatıdan akacak yağmur sularından koruma amaçlı yapılmış olması gerekir. Peristyl olmayan bir yapının cella duvarı yağmur sularına ve kötü hava şartlarına karşı daha savunmasızdır. Uzun oluklu yanıl simaların kullanıldığı Euromos 1 yapısı, aynı Milet Arkaik Athena Tapınağı³ ve Dilek Yarımadası'nda, Mykale'nin üzerindeki Arkaik Tapınakta⁴ olduğu gibi peristyl bir yapı olmamalıdır. Miletos ile Euromos arasında saptadığımız pişmiş toprak mimarî levhaların üretim ilişkisi karşısında, muhtemelen Euromos'tan sipariş alan Miletos'lu gezici bir atölyenin Euromos'ta çalışmış olduğunu söyleyebiliriz.

Euromos iki numaralı Arkaik İon yapısının völütlü antefiks ölçüleri ile H. Lohmann'ın Arkaik Panionion Tapınağı olarak yorumladığı, Dilek Yarımadası'nda, Mykale'nin üzerinde yer alan Arkaik Tapınakta bulmuş olduğu aslan başlı antefiksler birebir aynı ölçülere sahiptirler. Eşit ölçülerdeki antefiksler, çatı yapılarının birbirlerinden uzak olmadığını göstermektedir. H. Lohmann, tüm planını ortaya çıkardığı Arkaik Tapınağın Herodotos'un bahsettiği⁵ Panionion'daki yapı olması gerektiği belirtir⁶. Doğubati yönündeki yapı 100 attik ayak ölçüsüne (29.4 m.) sahiptir. Lohmann tapınağın bir Hekatompedos olduğunu ve üç bölümden meydana geldiğini belirtir. Tapınak, derin ve altı sütunlu bir pronaos, kareye yakın planlı enine eksen iki sütunlu bir naos ve dikey ekseninde yerleştirilmiş üç sütunlu bir batı odasına sahiptir. Yapı peristyl değildir. Mermer stylobat üzerine dikilmiş sütunların alt çapı 52 cm. olup, yükseklikleri yaklaşık 6 metredir. Kerpiçten yapılmış yapı duvarları 1.5 m. yüksekliğindeki taş temel üzerine inşa edilmiştir. Pronaos duvarlarının önünde bulunan ante başlığı antenin henüz tam olarak bitirilemediği göstermektedir. Sütun tamburları ne kendi aralarında, ne de stylobat ile kenetlenmişlerdir. Tam bitirilemediği anlaşılan sütunların yivsiz oldukları anlaşılmaktadır. H. Lohmann, tapınağın sütun başlıklarının, torus başlığı olarak adlandırılan, volütleri sadece çizilerek ama kabartmasız olarak yapılmış başlıklar olduğu belirtir. Tapınağın biri pronaostan naosa, diğeri batı odasına kuzeyden girişi sağlayan iki kapısı bulunmaktadır. H. Lohmann, tapınağın kerpiç duvarlarının üstüne geisonun bir ön aşamasındaki kenetlenmiş taş blokların geldiğini belirtmektedir. Tapınağın ahşap çatı iskeletinin üzerinde Korinth çatı kiremitleri ile kaplı bir beşik çatı yar almaktadır. Siması bulunmayan bu çatı sisteminde kabartmalı aslan başlı antefiksler yer almaktadır. H. Lohmann tapınağın M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında bir yangın sonucu yıkılmış olduğunu ve muhtemel bir deprem sonucu tapınak duvarların eğildiğini saptamıştır. Arkaik Ephesos ve Didyma tapınaklarında olduğu gibi,

³ Held 2000, 51. Abb. 32.

⁴ Lohmann 2007, 575-590, Fig. 1.

⁵ Herodotos I. 148.

⁶ Lohmann 2007, 575-590.

tapınağın M.Ö. 7. yüzyıla ait erken Arkaik naiskosu yıkılmamış ve yapıya gösterilen saygı gereği cellanın ortasında korunmuştur. Son gözlemlerimiz doğrultusunda, Euromos'da da benzer bir durumun söz konusu olduğuna aşağıda değineceğiz.

Milet Arkaik Athena Tapınağı'nda 1957 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında bulunan bir adet volüt-palmet frizi parçasının (Milet AT 1957 N75) Euromos'da bulunan örnekler ile birebir aynı ölçü ve profillere sahip olması, eserlerin muhtemelen aynı atölyenin ürünü olabileceğini göstermiştir. Söz konusu kalıp birlikteliği, Euromos 1 numaralı Arkaik Ion yapısı ile Miletos Arkaik Athena Tapınağı arasında yakın bağların olabileceği konusunda bizleri umutlandırmaktadır. Miletos Arkaik Athena Tapınağı 25.75 m. uzunluğunda bir naos'a ve uzun, dar bir cellaya sahiptir⁷. W. Held'in önerisinde, tapınağın pronaosunda uzunlamasına ekseninde yerleştirilmiş iki sütunu, naosunda ise gene uzunlamasına ekseninde yerleştirilmiş sekiz sütunu bulunmaktadır. Dış yüzeyi kesikler ile düzlenmiş, dikdörtgen biçimli kesme mermer blokların kullanıldığı duvarların⁸ üst kısmını kerpiç bloklar oluştuyordu.

Arkaik mimarî terracottaların ortaya çıkarıldığı eski açmayı yerinde incelemek ve Zeus Lepsynos Tapınağı'nda gözlemlerde bulunmak amacı ile Euromos'a düzenlediğimiz bir gezi sırasında dikkatimizi çeken birkaç ayrıntı üzerinde durmak istiyorum. Altar ile tapınağın cephesindeki podyum basamakları arasında çok dar bir mesafe bulunmaktadır (Resim: 1), bu mesafe öylesine dardır ki, altar ile podyum basamaklarının arasında adeta kanalı andıran bir görüntü ortaya çıkmıştır. Altar ile tapınak arasındaki mesafenin bu kadar dar olmasının altında mutlaka bir neden yatıyor olması gerekir. Altarın tapınak podyumuna doğru bakan batı kenarında yer alan dış kenar temel bloklarının kenar çerçevelerinin perdahlanmış, orta kısımlarının ise *anathyrosis*'e sahip olması (Resim: 3), bu blokların aslında altarın orijinal dış kenar blokları olmadığını, bu kenarda en azından bir sıra daha bloğun yer alarak diğer bloğa yapışacağını göstermektedir. Çünkü *anathyrosis* işçiliğine sahip bloklar bir diğer taş birleştirme için bu şekilde işlenmektedir⁹. Eğer altarın batı kenarı boyunca en az bir sıra daha blok yer alıyor idiyse, bu durumda tapınağın cephe podyum basamakları ile altarın batı kenarı üst üste binmektedir. Altar ve tapınak podyumu arasındaki bu ilişki, altarın tapınaktan daha erken olduğunu ve tapınak inşa edilirken altarın batı kenarından en az bir sıra bloğun yerinden çıkarılarak tapınağa yer kazandırıldığını göstermektedir. Nitekim, Ü. Serdaroğlu da altarın Geç Helenistik Dönem'e ait olduğunu vurgulamış¹⁰, kazı sırasında bulunan mimarî ve yazıt parçalarına dayanarak tapınağın

⁷ Held 2000, 51. Abb. 32.

⁸ Held 2000, Taf. 3c.

⁹ Bingöl 2004, 54-57; Nylander 1970, 35-38; Ratte 1989, 86.

¹⁰ Serdaroğlu 1971, 48; Mitchell – McNicholl 1978-1979, 81.

Helenistik Dönem'e ait bir evresinin olması gerektiğini belirtmiştir¹¹. Altarda kullanılan kenetlerin biçimleri ise altarın en az iki evreye sahip olduğuna ışık tutar. Altarın, tapınağın cephe podyumuna bakan batı kenarındaki anathyrosisli blokların ve altarı çevreleyen tüm temel bloklarının üzerinde görülen kırlangıç kuyruğu kenet yuvaları altarın ilk evresine aittir (Resim: 1-3). Bu blokların üzerinde yer alan in-situ bir blok üzerinde görülen düz kenetler ikinci evreyi temsil etmektedir. Kazı sırasında bulunan eserler de göz önüne alındığında, düz kenetlerin kullanıldığı ikinci evre Helenistik Dönem'e, kırlangıç kuyruğu kenetlerinin¹² kullanıldığı birinci evre ise Arkaik Döneme işaret eder.

Zeus Lepsynos Tapınağı'nın kuzeydoğu kesiminde, üst üste dizilerek tasnif edilmiş çok sayıda dikdörtgen, mermer kesme bloklar yer almaktadır (Resim: 4-5). Mermerden işlenmiş küçük kesme bloklar, Zeus Lepsynos Tapınağı'nda kullanılan anıtsal bloklar ile gerek ölçü gerekse işçilik açısından ayrılmaktadır. Yan yüzlerinin anathyrosisli oluşunun yanında, ince-sivri keski ile detaylandırılmış cephe işçiliği dikkat çeker. İonia'daki birçok çağdaş Arkaik tapınakta yaklaşık 1-1.5 m. yükseliğindeki taş temeller üzerine kerpiç duvarların kullanıldığı düşünülürse¹³, Zeus Lepsynos Tapınağı'nın kazı ve temizlik çalışmaları sırasında, terracottalar gibi topluca ortaya çıkarılan bu kesme mermer blokların Arkaik tapınağa ait olabileceğini yadsımamak gerekir.

Zeus Lepsynos Tapınağı'nın altara bu denli yakın inşa edilmesinin farklı nedenleri olmalıdır. Altarın tapınağa bakan kenarından en az bir sıra blok yerinden sökülerek tapınağın cephesindeki podyum basamaklarına yer kazandırıldığına göre, tapınağın inşa edildiği sırada, bir başka nedenle geriye doğru da çekilemediğini işaret eder. Zeus Lepsynos Tapınağı'nın ne daha geriye, ne de daha ileriye doğru inşa edilememiş olması, altar dışında bu hareketi engelleyen muhtemel bir başka erken yapının varlığını da göstermektedir. Yeni tapınakların inşasında mümkün olduğunca eski kutsal yapıların korunmaya çalışıldığı bilinmekte olup, eski tapınaklara gösterilen saygı gereği yapılar geç yapıların içinde bir şekilde değerlendirilmektedir. Örneğin, Euomos'a en yakın anıtsal kutsal alan olan Labraunda kutsal alanındaki Klasik Çağ Zeus Tapınağı'nın inşasında da yaklaşık aynı durum söz konusudur. 6x8 sütunlu bir peripteros olan yapının kareye bu kadar yakın sıra dışı bir plan sergilemesinin altındaki nedenler araştırılınca Klasik yapının, in antis planlı Arkaik tapınağı aynen kullandığı, cella arka duvarına topukları

¹¹ Serdaroğlu 2004, 122, 143; Mellink 1972, 182.

¹² Hellström–Thieme 1982, 18-19, Fig. 4; Hellström 2007, 123, 'Oikoi' binasının stylobat bloklarında ince, kırlangıç kuyruğu kenetler kullanılmıştır; Nylander 1966, 130-146; Nylander 1970, 42-45; Ratte 1989, 55-60; Müller Wiener 1988, 82-86; Gruben-Koenigs 1968, 705, Abb. 13a-c; Bingöl 2004, 100-102, Resim 156; Çetin 2003, 63-64, Lev. 73-74, 78a.

¹³ Dilek Yarımadası, Panionion?: Lohmann 2007, 583; Milet Kutsal Yol, "Ostbau": Tuchelt 1989, 159, Abb. 17-18; Miletos Arkaik Athena Tapınağı: Held 2000, Taf. 3c, 4a-b; Weber 1999, 424-426.

ekleyerek Klasik tapınağa bir opisthodomos oluşturulduğu anlaşılmıştır¹⁴. Klasik Çağ Zeus Tapınağın doğu tarafında yer alan kare biçimli küçük yapının muhtemelen Arkaik tapınağa ait bir sunak olduğu düşünülmektedir. Kazı ekibi, bu sunak yapısının kutsal sayılmasından dolayı yeni tapınağın doğuya doğru uzatılarak büyütülemediği görüşündedir¹⁵. Euromos Zeus Lepsynos Tapınağı'nın cellası içinde yer alan naiskosun¹⁶ merkezindeki kült heykeli kaidesi, sahip olduğu işçiliği ile yapının diğer mimarî bloklarındaki işçilikten ayrılmaktadır (Resim: 6-7). Mermer kesme taşlardan yapılmış kült kaidesi bloklarının taş işçiliği, Arkaik yapıya ait olduğunu düşündüğümüz kesme mermer blokların (Resim: 4-5) ve kazı sırasında bulunmuş olan Arkaik konsol başlığının (Resim: 8) işçiliği ile çok yakın benzerlik içindedir. Kaideye kullanılan blokların işçiliğinin, içinde bulunduğu naiskosun işçiliğinden çok daha kaliteli ve ince oluşu, iki yapı arasındaki farklılığı gözler önüne sermektedir. Zeus Lepsynos Tapınağı'nın cellasının içinde yer alan naiskosun muhtemel eski kült kaidesini adeta sardığını ve koruma altına aldığını söyleyebiliriz. Arkaik tapınağa ve kutsal alandaki diğer iki yapıya ait mimarî terracottaları bir bothros içinde saklayarak eski kutsal yapılara gösterilen saygının altar ve kült heykeli kaidesi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz, nitekim benzer şekilde, Dilek Yarımadası'nda, Mykale'nin üzerindeki Arkaik tapınakta¹⁷, Samos Heraion'unda¹⁸, Artemision'da¹⁹ ve Didymaion'da²⁰ da eski yapıların yeni evre içinde bir şekilde değerlendirildiğini, yapıya sahip çıkıldığını ve saygı gösterildiğini görüyoruz.

Prof. Dr. Ümit Serdaroğlu'nun 1979 yılında Berlin'de düzenlenen "*Palast und Hütte*" sempozyumunda ilk kez bilim dünyasına tanıttığı, kazı sırasında bulunmuş olan Arkaik bir başlık (Resim: 8)²¹ gerek kayıp olması ve gerekse sadece iki fotoğrafının yayınlanmış olması dolayısı ile arkaik mimarî çalışan bilim adamlarınca tartışma konusu olmuştur²². Ü. Serdaroğlu, makalesinde başlığı M.Ö. 5. yüzyılın başlarına tarihlemiştir²³.

Euromos'a gerçekleştirdiğimiz bir gözlem gezisi sırasında söz konusu başlık tapınağın güneydoğusunda bulunmuştur (Resim: 8). Ayrıca, henüz bilim dünyasına tanıtılmamış olan, aynı başlığın stil özelliklerine sahip başka iki başlığa ait parçalar

¹⁴ Hellström – Theme 1982, 39-43; Baran 2008, 44, Resim 5-7.

¹⁵ Hellström 2007, 111-113.

¹⁶ Anadolu'da Euromos dışında sadece Didymaion ve Kastabos Hemiaia tapınağında örneği vardır.

¹⁷ Lohmann 2007, 575-590, Fig. 1. Tapınağın M.Ö. 7. yüzyıla ait erken Arkaik naiskosu yıkılmamış ve yapıya gösterilen saygı gereği naosun ortasında korunmuştur.

¹⁸ Mossé 1993, Fig. 1; Tomlinson 1976, 124-127.

¹⁹ Bammer 2008, 117, Resim 9; Tomlinson 1976, 127-132.

²⁰ Tuchelt 1991, 87, Fig. 1; Tomlinson 1976, 132-136.

²¹ Serdaroğlu 1982, 351-352, Abb. 5.

²² Baran 2006, 25, Lev. 9. 1-2. Dipnot 90. A. Baran başlığı görmediğini belirtmiştir. Ü. Serdaroğlu'nun makalesinde yer alan eser fotoğrafındaki ölçeğin 50 cm. olduğu varsayılarak başlığın yaklaşık 1.60 m. uzunluğunda olması gerektiği belirtilmiştir.

²³ Serdaroğlu 1982, 354.

da aynı alanda gözlenmiştir. Arkaik, İon konsol başlığı, 72.2 cm. uzunluğa, 38.8 cm. yükseliğe ve 25.2 cm. genişliğe sahiptir. İon konsol başlığının volütleri, völüt gözünün üzerinden başlayarak kıvrım yaparlar. Başlığın her iki kenarında da yer alan völütler kabartma yapılmaksızın, sadece derin çizgilerle belirtilmişlerdir. Başlığın üst yüzeyinden başlayan “üçgen flama” formu kabartma bezeme, pulvinusu tamamen dolanarak kıvrım yapar. Başlığın arka kısmının yüzeyi, völütlerin yer aldığı ön kısma oranla daha yüksek bırakılmıştır. Her iki cepheye bakıldığında, başlığın yapı içinde kullanıldığı noktada yapıdan dışarı taşan kısmı ve yapı duvarına giren dilimi kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Arka kenarın yukarıya doğru yükselen iki basamak şeklinde işlenmiş olması, başlık dilinin yanaştırıldığı bloğun, sağlamlığı arttırmak üzere kademeli köşeye sahip olduğunu, ya da arkada yer alan blok sıralarını göstermektedir. Çizgisel volüt bezemesinin Arkaik İon mimarlığında zaman zaman kullanıldığını görüyoruz. Didyma’da bulunmuş olan, sol yarısı korunmuş bir İon başlığı parçasının üzerinde völüt merkezinden kıvrım yaparak uzanan çizgisel völüt örnek gösterilebilir²⁴. G. Gruben başlığı M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Bir başka örnek ise Dilek Yarımadası’nda, Mykale’nin üzerindeki Arkaik Tapınakta kullanılan volütleri sadece çizilerek ama kabartmasız olarak yapılmış başlıklardır²⁵. Konsol başlığın duvar içindeki yuvasına yerleştirilmesine yarayan uzantı, völüt zemininden 0.5 cm. daha yüksek olup, daha kaba bir işçilik gösterir Başlık, İon kapı lentoları üzerine yerleştirilen İon konsoluna ait olabileceği gibi²⁶, Phokaia Arkaik Athena Tapınağı’nda 2005 yılında bulunan griphon ve at protomlarına benzer bir amaçla da kullanılmış olabilir²⁷. Ö. Özyiğit, griphon ve at protomlarının sıra halinde ve cella duvar taşları ile birlikte bulunmuş olması nedeniyle, cella duvarının dış yüzeyinde, sütunların arasından görünecek şekilde bir at ve bir griphon protomu olacak şekilde sıralandıklarını düşünmektedir²⁸.

Terracottaların çalışılması sırasında malzemenin bir kısmının içinde bulunduğu eski bir kasanın üzerinde kazı ekibince yazılmış bir not dikkatimizi çekmişti. Bu not üzerinde kazı sırasında bulunan “kuros gövde parçasının sandığın dışında tutulduğu” belirtiliyordu. Terracottalar ile birlikte bir adet de kuros gövde parçası bulunmuş ve malzemeden ayrı bir yere konulmuştu. Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi depolarındaki arayışlarımız geçen yıl sonuç verdi ve terracottaların tarihlenmesinde son derece önemli olan, Arkaik Döneme ait mermer kuros gövde parçası değerlendirilmeye alındı (Resim:

²⁴Gruben 1963, 137-140, Abb 29-31.

²⁵Lohmann 2007, 583.

²⁶Büsing-Kolbe 1978, 116-128; Gruben 1993, Abb. 6.

²⁷Özyiğit 2007, 344-347, Resim 6-10.

²⁸Özyiğit 2007, 344.

9)²⁹. Söz konusu mermer kurosun mimarî terracottaların değerlendirilmesine büyük bir katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Kuros 49 cm. yükseliğe ve 47 cm. genişliğine sahiptir. Baş ve gövdesinin alt kısmı kayıp olan kuros gövde parçasının sol kolu bilek üzerinden, sağ kolu ise omuz birleşim yerinden kırıktır. Üzerine himation giymiş olan kurosun sırt kısmına dökülen boncuk-saç kümelerinden beş dizisi korunmuştur. Sol omuzundan aşağı doğru inen ve göğüs kısmında altı sıra pileden oluşan himationun alt kumaşı bel kısmında sağa doğru kıvrım yaparak döner. Aynı durum kurosun sırtında da paralellik gösterir. Satın alma yolu ile müzeye kazandırılan benzer bir başka örneğin buluntu yerini bilemiyoruz ancak bu kurosun da Euromos veya yakınlarından getirilme olasılığı bulunmaktadır³⁰. Kurosun kasları plastik olarak izlenebilmekte, vücut ve anatomik detaylarının hacim kazandığı gözlenmektedir. Omuz eğimi doğala yakın bir biçim gösterir. Pazı ve göğüs kasları doğal verilmeye çalışılmış olan kurosun dirsek içinin vücuda doğru hareketlenmeye başlamış olması eserin olgun Arkaik sınıfa dahil olduğunu gösterir³¹. Kuros, birlikte bulunduğu Euromos mimarî terracottaları üzerinde tasvir edilen tanrılar korteji figürleri ile de yakın benzerlikler gösterir (Resim: 10). Kanatlı atların çektiği arabaların kasalarında yer alan ikili (tanrıça-tanrı) grupların erkek figürlerinde genellikle kısa kollu khiton üzerine giyilen himationu kuros üzerinde çıplak gövde üzerinde görüyoruz. Eğer aşınmadan dolayı yıpranmadı ise kuros üzerinde himationdan başka bir giysi gözlenememektedir. Euromos kuros u ile yakın benzerlik gösteren örnekler M.Ö. 550-540 yıllarına tarihlenirler. Bu örnekler içinde en dikkat çekenleri, Richter'in Melos Grubuna dahil ettiği Samos kuros u³² ile Paris kuros u³³ gösterilebilir, ayrıca Myus kuros u³⁴ ve Pitane kuros u³⁵ da Euromos kuros u ile yakın benzerlik içindedir.

²⁹ Yıldız 2002, 18. Fig 5-8. Eu. 1973. Müze env. no: 7245. Kazı env. no: 57. IX açması, -1.23 m.

³⁰ Yıldız 2002, 26. Fig. 29-32.

³¹ Stewart 1990, 125-127; Himmelmann-Wildschütz 1965, 24-42; Kokkorou-Alevras 1997, 150-160.

³² Richter 1970, Fig. 624-627; Freyer-Schauenburg 1974, Taf. 59-60; Boardman 1985, Fig. 84.

³³ Richter 1970, Fig. 616-619.

³⁴ Blümel 1963, 64. Abb. 217-219.

³⁵ Atila-Şahan 2006, 48-49. Resim 19.

KAYNAKÇA

- ATEŞLİER 2006 Ateşlier, S., Euromos Arkaik Mimarî Terracottaları Üzerine İlk Gözlemler [First Preliminary Report on the Archaic Architectural Terracottas from Euromos], *ArkDer* 8, 59-78.
- ATEŞLİER 2009 Ateşlier, S., Euromos Arkaik Mimarî Terracottaları, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 151-158.
- ATEŞLİER 2010a Ateşlier, S., Archaic Architectural Terracottas from Euromos, Caria”, *Suppléments du Bulletin de Correspondance Hellénique*, éditée par l’École française d’Athènes, sous le titre *Figurines de terre cuite en Méditerranée orientale grecque et romaine. Production et Diffusion, Iconographie et Fonction. Colloque international, 2-6 juin 2007 / Izmir, Turquie*, 2009.
- ATEŞLİER 2010b Ateşlier, S., The Archaic Architectural Terracottas from Euromos and Some Cult Signs, *Labraunda and Karia. An International Symposium Commemorating 60 Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda*. The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, 20-21 November 2008, Boreas (2010).
- ATILA-ŞAHAN 2006 Atila, C.- Şahan, M., *Bergama Müzesi*, Bergama Belleten 15, Bergama.
- BAMMER 2008 Bammer, A., Peripteros’dan Dipteros’a. *Efes Artemisionu. Bir tanrıçanın Kutsal Alanı*, Viyana.
- BARAN 2006 Baran, A., *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarîsi*, Ankara, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- BARAN 2008 Baran, A., The Archaic Temple of Zeus Labraundos, *Anatolia* 30, 21-46.
- BİNGÖL 2004 Bingöl, O., *Arkeolojik Mimarîde Taş*, İstanbul.
- BLÜMEL 1963 Blümel, C., *Die Archaisch Griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin*, Berlin.
- BOARDMAN 1985 Boardman, J., *Greek Sculpture. The Archaic Period*, London.
- BÜSING-KOLBE 1978 Büsing-Kolbe, A., *Frühe griechische Türen*, JdI 93, 66-174.
- ÇETİN 2003 Çetin, C., *Magnesia Ad Maeandrum Artemis Tapınağı Altarı, Altyapısı ve Çevresiyle İlişkisi*, Ankara, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- FREYER-SCHAUENBURG 1974 Freyer-Schauenburg, B., *Bildwerke der Archaischen Zeit und des Strenges Stils*, Samos Band XI, Bonn.

- GRUBEN-KOENİGS 1968 Gruben, G. – Koenigs, W., *Der Hekatompedos von Naxos*, AA, 693-717.
- GRUBEN 1963 Gruben, G., *Das archaische Didymaion*, JdI 78, 115-142.
- GRUBEN 1993 Gruben, G., Die Inselionische Ordnung, *Varia Anatolica* III, 97-109.
- HELD 2000 Held, W., Das Heiligtum der Athena in Milet, Der Archaische Tempel, *MilForsch* 2, Mainz am Rhein, 45-94.
- HELLSTRÖM-THİEME 1982 Hellström, P. – Thieme, T., *Labraunda, The Temple of Zeus*, Stockholm.
- HELLSTRÖM 2007, Helström, P., *Labraunda*, İstanbul.
- HİMMELMANN-WİLDSCHÜTZ 1965 Himmelman-Wildschütz, N., Beiträge zur Chronologie der archaischen ostionischen Plastik, *IstMitt* 15, 24-42.
- KOKKOROU 1997 Kokkorou-Alevras., Ionian Sculpture of the Archaic period on Dorian Rhodes, *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese*, Ed. I. Jenkins, G. Waywell, British Museum Press, 150-156.
- MELLİNK 1972 Mellink, M.J., Archaeology in Asia Minor, *AJA* 76, 165-188.
- MELLİNK 1973 Mellink, M.J., Archaeology in Asia Minor, *AJA* 77, 169-193.
- MOSSÉ 1993 Mossé, C., Les Polykrateia Erga a Samos: Un Example D'Architecture Tyrannique, *Varia Anatolica* III, 77-82.
- MÜLLER WİENER 1988 Müller Wiener, W., *Griechisches Bauwesen in der Antike*, München.
- NYLANDER 1966 Nylander, C., Clamps and Chronology, *IrAnt* 6, 130-146.
- NYLANDER 1970: Nylander, C., *Ionians in Pasargadae*, Uppsala.
- RATTE 1989 Ratte, C. J., *Lydian Masonry and Monumental Architecture at Sardis*, University of California at Berkeley.
- ÖZYİĞİT 2007 Özyiğit, Ö., 2005 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, 28. *Kazı Çalışmaları Toplantısı*, Ankara.
- RİCHTER 1970 Richter, G. M. A., *Kouroi: Archaic Greek Youths: a study of the development of the Kouros type in Greek sculpture*, New York, London.
- SERDAROĞLU 1971 Serdaroğlu, Ü., Euromos. 1969, 1970, *AnatSt* 21, 47-48.
- SERDAROĞLU 1972 Serdaroğlu, Ü., Hacıbayramlar Kazısı , *Anatolia* 16, 77-84.

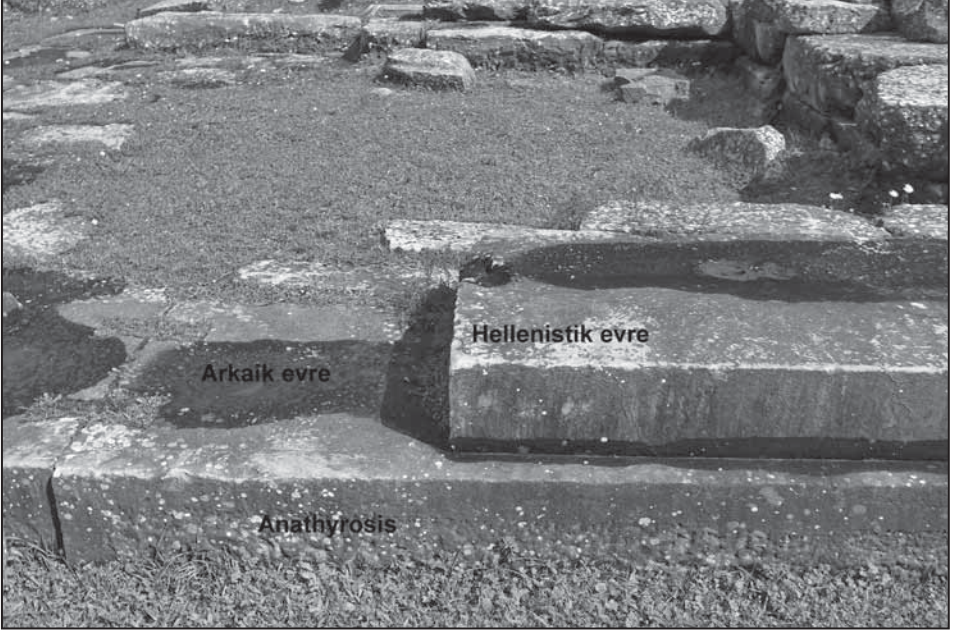
- SERDAROĞLU 1973 Serdaroğlu, Ü., Euromos. 1971, 1972, *AnatSt* 23, 36-37.
- SERDAROĞLU 1982 Serdaroğlu, Ü., Bautätigkeit In Anatolien Unter Der Persischen Herrschaft, In D. Papenfuss , V. M. Strocka (Eds.), Palast Und Hütte, Beiträge Zum Bauen Und Wohnen Im Altertum Von Archäologen, Vor- Und Frühgeschichtlern, Tagungsbeiträge Eines Symposiums Der Alexander Von Humboldt-Stiftung, Bonn-Bad Godesberg, Veranstaltet Vom 25.-30. November 1979 In Berlin, Berlin, 347-356.
- SERDAROĞLU 2004 Serdaroğlu, Ü., *Lykia-Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarîsi*, İstanbul.
- STEWART 1990 Stewart, A., *Greek Sculpture*, New Haven, London.
- TOMLINSON 1976 Tomlinson, R. A., *Greek Sanctuaries*, London.
- TUCHELT 1989 Tuchelt, K., Didyma. Ausgrabungen an der Heiligen Strasse 1985 und 1986. Der Ostbau, *AA*, 157-173.
- TUCHELT 1991 Tuchelt, K., Drei Heiligtümer von Didyma und ihre Grundzüge, *RA*, 85-98.
- YILDIZ 2002 Yıldız, M., *Bodrum Müzesinde Yer Alan Bir Grup Arkaik Torso*, Aydın (Yayınlanmamış Lisans Tezi).
- WEBER 1999 Weber, B. F., Die Bauteile des Athenatempels in Milet, *AA*, 415-438.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim:4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

THE 2008 AND 2009 SURVEY SEASON IN THE TERRITORY OF SAGALASSOS

H. VANHAVERBEKE¹

M. WAEKENS²

I. JACOBS²

M. LEFERE²

E. KAPTIJN²

J. POBLOME²

1. The Territorial Archaeological Survey of 2008

H. VANHAVERBEKE

M. WAEKENS

1.a. Introduction: preliminary research

The previous survey seasons (1999-2006) focused on the suburbia or immediate surroundings of Sagalassos (the area within a radius of 5 km from the city centre). In the course of these years our knowledge on land use and settlement in this area has vastly expanded, showing a transition from a much diversified form of farming in the beginning, to semi-residential villas with olive or vineyards during the period AD 300-450, and then again a very intensive and varied form of farming ending in the later 6th century AD.

The aim of the 2008 and 2009 surveys was to explore areas located further away from Sagalassos, more precisely in the periphery of the city's territory during Roman Imperial times in order to understand how these areas evolved before, during and after the rise of Düzen Tepe (a thus far Classical to mid-Hellenistic proto-urban settlement, ca. 1.8 km SW of Sagalassos) and of Sagalassos itself. The 'intensive' survey of 2008 aimed at investigating the valleys and hills near Bereket, the basin located at the furthest distance from Sagalassos and at the highest altitude (1412 m) of all basins within the city's territory. The Bereket Valley had already been the object of non-systematic reconnaissance surveys in 1996³, and in more recent years was also systematically drilled for sedimentological

¹ H. Vanhaverbeke, Mehmet Akif Ersoy Üniv., Burdur, Turkey.

² M. Waelkens, *Sagalassos Archaeological Research Project*, Blijde Inkomststraat 21, 3000 Leuven, Belgium.

³ Waelkens, M. et al. (2000) The 1996 and 1997 surveys in the territory of Sagalassos. In: M. Waelkens and L. Loots (eds) (2000) *Sagalassos V, Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997*. Leuven U.P.: 53-74, Figs. 60-75.

and palynological research by D. Kaniewski and E. Paulissen⁴. In the course of the 2008 survey, several sites were discovered, some of which were already known in this area since 1996 or even before (note. 1 and Map. 1).

1. A Roman village located at the site of Yayla within the village of Büğdüz⁵.
2. A fortified mountain top site, provided with cisterns and known as Kale located within the village. Kökez. The site had been identified as being pre-Hellenistic in date⁶.
3. The village of Bereket, which contains many, mostly early Imperial architectural elements and altars, said to have come from the site of Kirselik, located to the west of Bereket⁷.
4. An (early Roman) village site of Kirselik located on a low hill south of Bereket village and within its territory, which seemingly was the site of an early Roman to early Byzantine village known from an inscription as 'Moatra' in Antiquity. In the lower fields east of the village site, a mausoleum still standing upright at the time of G. Bean's visits in 1956, 1957 and 1959, which was already completely dismantled in 1996 and its remains scattered over Bereket village and in its cemetery. The very rich architectural decoration of the monument clearly showed that it was of an early Imperial (Augustan) date and was carved by stone carvers coming from Sagalassos. This suggests the presence of an elite domain in the immediate vicinity of the mausoleum from the reign of Augustus onwards⁸.

I. b. Aims

Our primary aim was to gain information on the land use and occupation in selected sections of this area, in order to correlate the archaeological information with the palynological data. The latter showed several phases of paleofires, both natural and anthropogenic ones. The latter certainly occur from Classical times onwards, with a first peak from ca. 200 BC onwards. Moreover, the palynological record showed that due to the stability established by Augustus coinciding with a 'climatic optimum' from ca. 20

⁴ Kaniewski, D., V. De Laet, E. Paulissen and M. Waelkens (2007a). Long-term effects of human impact on mountainous ecosystems, western Taurus Mountains, Turkey, *Journal of Biogeography* 34(11): 1975-1997; Kaniewski, D., E. Paulissen, V. De Laet, K. Dossche and M. Waelkens (2007b) 3000 years BP high-resolution physical landscape history inferred from an intramontane basin in the Western Taurus Mountains, Turkey, *Quaternary Science Reviews* 26(17-18): 2201-2218; Kaniewski, D., E. Paulissen, V. De Laet and M. Waelkens (2008), Late Holocene fire impact and post-fire regeneration from the Bereket basin, Taurus Mountains, Southwest Turkey, *Quaternary Research* 70(2): 228-239.

⁵ Waelkens et al. (2000): 64, fig. 69-70.

⁶ Waelkens et al. (2000): 54, Figs. 57-58.

⁷ Waelkens et al. (2000): 54-74, Figs. 59-67.

⁸ Waelkens et al. (2000). For references to older sources, see Waelkens et al. (2000) 54; for the current remains, see Figs. 60-65.

BC until AD 300, the elite ventured in long-term investments, such as olive cultivation (first yield only after ca. 10/12 years), which lead to an enormous deforestation by means of a man-made paleofire to obtain arable land and lasting three centuries until cooler and wetter climatic conditions made olive culture impossible at this height of 1412 m (nowadays only possible at heights of 900 m), thus far the highest known location of olive cultivation⁹.

I.c. Methodology

During the 2008 survey season all above mentioned sites were revisited except for Yayla in the village of Büğdüz. Previous archaeological surveys had already identified several fortresses (Turkish toponym “kale”) in the immediate vicinity of Sagalassos that were visited and studied using ‘*viewshed analysis*’. The survey of “kales” at larger distance from the city (1993-1997) confirmed that many of them contained traces of (extensive) fortification walls or (smaller) forts. At that time, the dating of these “kales” was difficult since the pottery retrieved was highly non-diagnostic. Since then, however, progress in ceramologic research has been substantially improved, not in the least by stratified material from Düzen Tepe and Sagalassos proper, so that new surveys at these sites had become more profitable in order to extend the chronological sequence of the regional pottery. Once the chronology established, empirical observations that some of these “kales” were seemingly strategically located, controlling large stretches of land, to keep an eye on neighbouring “kales”, to enhance communication (by fire) or to control movement, also allowed to check such hypotheses more rigorously by using *GIS* techniques.

I.d. Results

The 2008 campaign was highly successful as site location within the Bereket basin could be followed throughout a long period of time.

The site at Kale (Kökez) (Fig. 1) located at the so-called ‘yayla’ of Bereket (Map. 1) was revisited and proved to be more extensive than originally thought. The site consists of a mountain top (the actual Kale Tepe), surrounded on its southern side by a wall in dry rubble. Inside, a number of structures could be delineated. South of Kale Tepe, in a beautifully secluded “yayla”, the main area of settlement was located, on its north and south sides contained by rather steep mountain slopes, in the west and east by walls in dry rubble. Until some 25 years ago, this area was still cultivated, as extent terrace walls and abandoned wheat fields testify. Numerous sherds were picked up, some in

⁹ See the articles by Kaniewski mentioned in note 2.

pristine condition, as well as a number of flint tools and grinding stones. The outline of several structures could be mapped. Preliminary dating of the pottery suggests an early occupation from the 7th to the 5th century BC (cf. painted wares), and a major occupation in Classical-Early Hellenistic times, which is also reflected in the deforestation of the basin (see note 2) continuing into Early Roman times, with some post-Roman activity. It is clear that occupation of the area predates the first clear signs of intensive cultivation in the pollen diagram.

In the Bereket basin (Fig. 2), making use of GPS (to plot transects in this rather flat area) and satellite images, 33 transects of lengths varying between 300 to 1200 m were walked with a distance of 20m between surveyors, in such a way that the hill slopes and the plain itself were covered (cf. Map 1). Where walking transects proved to be difficult (because of wooded areas), the surveyors crossed the area at more irregular distances. In total nearly 8 km² were covered. Most of this area is cultivated (esp. wheat), and harvests were just finished, so survey conditions were perfect. The hills surrounding the valley are covered with wood, and here survey was more difficult. All surface remains in the basin were counted and/or collected and, when deemed necessary measured and photographed, whether they be part of a “site” or need to be considered “*offsite*”. The data collected in this way will be added to the already computerised data of the previous surveys in GIS. In order to gain more detailed information on land use, soil samples were taken for laboratory analyses (on trace metals) by the archaeometrist of our team (cf. Map. 1). Several places of interest were noted, where archaeological material is either abundant or has specific characteristics. The analysis of the finds has only been preliminary, a fuller analysis will occur later.

Some 100 m east of the present-day cemetery (itself full with antiquities from Kirselik), the well-preserved remains of a ‘höyük’ were discovered (Map. 1; Fig. 3). It is noticeable in the landscape because of its slightly higher terrain and its distinct lighter colour. Large pottery fragments, flints, as well as parts of mudbrick walls can be seen at the surface. This höyük has only recently been destroyed, as villagers tell us, but it is to be expected that, with the rate of agricultural activity in the basin, within a few years, most of it will have been ploughed out. The höyük covers nearly a hectare and its pottery most probably dates to the EBA.

In the western part of the Bereket basin, the outline of the known site at Kirselik could clearly be traced on the basis of high densities of tiles, brick and domestic pottery during the transect survey. The site covers an area of ca. 12 ha (Kirselik 1 on Map. 1), while a second cluster of archaeological activity (ca. 2.5 ha) (Kirselik 2 on Map. 1) can be

distinguished to the NW of Kirselik 1. Preliminary analysis of the pottery finds indicates a strong component of Late Hellenistic to Middle Imperial times (ca. 2nd century BC – 2nd century AD). In view of the extent of the site, Kirselik 1 is either a small village or a large estate. The occurrence of sarcophagi in the neighbourhood, as well as many decorated architectural elements (in the fields and in the modern village of Bereket, Fig. 4), indicate the presence of monumental tombs and elite burials. One of them was the now destroyed mausoleum of Augustan times, showing elite investment in the development of the city's territory once Augustus had established favourable peaceful conditions. However, archaeological indicators for actual villas (such as *'tesserae'*, *'crustae'*, hypocaust tiles or window glass) were not retrieved.

Further north, in the western part of the Bereket basin, near the present-day woods in the area, another concentration of pottery (few building ceramics) was discovered (Kavaklık on Map. 1), the function and date of which is as yet undetermined. Guided by an earlier discovery of V. De Laet, the location of a small area of primary metal working (iron) was located in the middle of the wooded area above the village of Bereket (metallurgy on Map. 1). Numerous chunks of iron ore and slags were discovered, some of which were sampled. Finally, at the eastern entrance to the Bereket basin, the remains of a couple of dry rubble structures were noticed on the east-facing hillslope, just north of the road from Bereket to Kayış (watchtower on Map. 1), associated with seemingly post-Roman pottery (Fig. 5).

Further analysis of the pottery and the spatial distribution of the artifacts, as well as of the area's topography, will furnish more detailed information on past life in this small remote area. However, it is apparent from the above that, in spite of its remoteness, the basin shows a very clear occupation pattern. The bottom of the basin was occupied and exploited already at the latest from the EBA ('höyük') onwards. Then there may have been a short period of pastoralism, documented by the palynological coring. From the earlier Iron Age onwards (7th-5th century BC), however, as in most other valleys of the territory of Sagalassos, a well fortified hilltop site was established at Kale, defended both by its natural location and by its walls. This settlement seems to have reached its greatest expansion during Classical and Hellenistic times. The palynology (note. 2) showed a first period of a rather substantial deforestation for agricultural purposes ca. 200 BC, which perhaps not surprisingly corresponds with the period when the Seleucids had a vast grip over the city's territory and also good relations with it. Once the first emperor Augustus established peaceful conditions and stability in the region for centuries, the elite, most likely coming from Sagalassos itself or at least appealing to the city's stone carvers

and architects moved in to develop olive cultivation on estates. As the 'mausoleum' is Augustan and the 'klinè' sarcophagus 2nd century AD, this elite must have lived most of the year if not throughout the year at their estate, where they were then buried. Whether or not the village of Moatra, which developed nearby was an independent 'dèmos' of the city or a village inhabited by peasants working the olive yard estate cannot be established. In any case, the remains at Kavaklık, as well as the traces of metallurgical activities in the valley indicate that the elite estate and the village of Moatra were not the only places of activity. Some Christian remains document the continuity of occupation of Moatra until late antiquity. Whether this was also the case for the estate is uncertain and even dubious as a deterioration of the climate according to the pollen record (note. 2) around AD 300 with colder and wetter conditions eliminated the possibility for a continuous olive cultivation. The seemingly post-Roman pottery around what was a watch tower near the eastern entrance to the valley suggest some form of occupation in post-Roman times.

II. The territorial archaeological survey of 2009

H. VANHAVERBEKE
I. JACOBS
M. LEFERE
M. WAEKENS

In 2009 the territorial archaeological survey explored more systematically and in more detail the western part of the valley of Bağsaray, between the villages of Kayıs, Ovacık, and Bağsaray. This region constitutes the southernmost section of the ancient territory of Sagalassos, in Hellenistic times most likely belonging to the territory of the neighbouring city of Keraiteai, but seemingly, together with the adjoining valley of Çeltikçi attributed to Sagalassos by the emperor Augustus. Both valleys had already been surveyed in a 'non intensive' way in 1994¹⁰. In order to apprehend here as well the changing settlement pattern throughout time, a number of earlier visited sites was revisited in the Bağsaray basin. These were the sites of Kale (Ovacık/Kayıs), Çatal Pınar and Demirli (Map. 2). Currently a palynological coring programme is also being carried out in this basin, but its preliminary results concern the post 7th century AD period.

The site of Kale (Ovacık/Kayıs) occupies the top and the southern slopes of the mountain range separating the small basin of Ovacık from the large basin of Bağsaray (Fig. 6). The site offers wide views on the surrounding area and was clearly in use because

¹⁰ Waelkens, M. et al. (1997) The 1994 and 1995 surveys on the territory of Sagalassos. In: M. Waelkens and J. Poblome (eds) *Sagalassos III. Report on the Fourth Excavation Campaign of 1993*, Leuven U.P.: 52-65, Figs. 48-64.

of this strategic advantage. The Kale itself was fortified with big limestone boulders over much of its top area (Fig. 7), except in those parts which were protected naturally. Lower down the slopes, several secondary lines of defence were established. Over a surface of ca. 22 ha, the remains of numerous small buildings in dry rubble masonry were recorded. The ceramic assemblage of the site includes primarily Early Iron Age (more or less contemporary with those of Kale at Kökez) to (early) Hellenistic sherds. During Hellenistic times the focus of occupation seems to have moved to the lower slopes on the east, at a site known as Ovacık (Fig. 7). The site (esp. its highest parts) was still sporadically in use during the Roman and Byzantine period, closer to the Ovacık valley bottom, which served as the settlements primary catchment area.

As at Bereket, the changed conditions of Imperial times, also lead to a transfer of the main settlement to the other site of the same mountain. Here, at Çatal Pınar, a new major settlement was established (Fig. 8). The higher and middle slopes of the mountain, which are far less steep than those at Kale-Kökez are literally covered with pottery. At first sight, the pottery ranges from Roman to Byzantine/Selçuk date. The remains of at least one church were discovered, preserving an inscribed door lintel mentioning its donation by a deacon. Much of the surface remains seem to relate to burials (human bone fragments, glass bracelets, the remains of at least one *in situ* tile grave, remains of monumental tombs). However, the site was occupied as well, as is shown by the broad range of pottery shapes, and was involved in the cultivation of olives (cf. three olive presses). At the moment it is difficult to separate the possibly different functions that the site fulfilled during subsequent chronological phases. Preliminary, it seems that one is dealing with a Roman settlement, less defended by its location than its predecessor on the other site of the mountain, as this was no longer a condition during this period. This was followed by an (early) Byzantine occupation of the site, during which period at least one church was erected. During Byzantine/Selçuk times, it seems that a small settlement was installed here as well, together with a necropolis. The Kale at that time, and possibly also earlier, was re-occupied, and possibly served as a refuge for the settlements inhabitants.

Another parallel with the situation found in the Bereket Valley was the presence of the elite in the development of the countryside. In fact, on the other side of the valley and facing Çatal Pınar there is a secluded yayla, located north of the road from Bağsaray to Akyayla, ca. 6 km west of the former village, known as Demirli. The site consists of a number of large meadows which today offer excellent grazing land, fed by several springs, and is surrounded by pine-clad hills. The ruins of several dozens of buildings can be noticed at the surface surrounding the meadows, but largely hidden and overgrown by

the forest stands (Fig. 9). Some of these structures were built with limestone ashlars and more elaborate architectural fragments (columns, benches, door lintels). They represent the remains of several Roman monumental tombs throughout time. These tombs were built both in ashlars and with fieldstones and embellished with columns, architraves, etc. During the previous non-intensive surveys at Demirli, fragments of small statuary had already been found¹¹. In 2009 the head of a life-sized female limestone statue of high quality, representing a woman with a hairdo inspired by that of Faustina Minor or Lucilla and thus belonging to the reign of Marcus Aurelius was recovered (Fig. 10). Three olive press weights were noticed as well, indicating the economic basis of the settlement. However, purely residential structures could not (yet) be distinguished. They are possibly located higher on the slopes. Visibility here is minimal here and only few sherds could be collected.

Except for the höyük at Bereket, as in the latter basin, the earliest substantial remains discovered in this survey stem from the Early Iron Age (ca. 800-600 BC), when a substantial community seems to have occupied first the top of the Kale at Ovacık/Kayıs continuing in the Classical and Early Hellenistic period (ca. 600-200 BC), when they seemed to have moved to the lower slopes of the same mountain range. At some point during the later Hellenistic period or rather at the beginning of the Roman period (ca. 200 BC – AD 100?), when defence was no longer the primary concern of any settlement, the need for strategic site locations evaporated and the new focus of settlement was nearer the valleys, on the opposite southern slopes of the same mountain range, where a new community was established at Çatal Pınar. This settlement remained the major nucleus throughout the next centuries (ca. 200 BC - AD 1300 (?)). It was joined, in Roman times by an exclusive community of Roman landowners, living on the opposed north-western slopes of the same basin, who were buried near their estate(s), at Demirli. Olive cultivation must have constituted one of the pillars of the economic basis of these communities, but it cannot be excluded that as today the superb grazing lands of this yayla were exploited as well. During the Byzantine/Selçuk period (ca. 800 – AD 1300 (?)) Çatal Pınar remained in use, as a settlement with its own necropolis and the higher slopes seemingly functioned as a refugee centre. The later fate of this community is as yet unclear.

The 'intensive' territorial surveys carried out in two peripheral valleys of the territory of Sagalassos, that of Bereket and that of Bağsaray, thus seem to suggest a settlement pattern, which should also be checked both by restudying the previously collected pottery of the non-intensive surveys and by well-focused new surveys. After the

¹¹ Waelkens et al. (1997): 65, Fig. 66.

rather sudden collapse of the EBA II höyüks' near the arable land in the valley bottoms, not much is known of what happened in the territory of Sagalassos. Yet, the ongoing 2010 survey identified some new Middle to Late Bronze Age settlements in the Valley of Burdur, complementing what was already exposed there by J. Mellaart. This will be documented in the next survey reported. At the latest by the 8th century BC a new type of settlement clearly emerged: naturally and artificially extremely well-fortified hilltop settlements located in strategic positions, which each seems to have controlled a single valley. This picture at first sight is also reflected by that of the Iron Age pottery studied in the ongoing PhD by D. Braekmans, who for the Early Iron Age apparently could identify pottery productions whose output almost never was spreading to neighbouring valley systems, but remained contained within their own valley. These hilltop settlements seem to have continued into Classical and Hellenistic times, when they reached their highest density of occupation and probably of prosperity. From the latter period onwards, their population seems to have started moving towards lower less well defended slopes, whereby the old 'kale' still could serve as a refuge centre. One should ask oneself if this did not reflect the increasingly improving and warmer climate that allowed for instance olive cultivation up to higher altitudes until the zenith was reached at an altitude of ca 1400 m a.s.l. in Augustan times, when a 'climatic optimum' continued for nearly three centuries. The stability inaugurated by Augustus' reign seemingly induced local aristocrats and/or aristocrats from Sagalassos itself to invest into long-term cash-crop production like that of olive culture (besides increasing grain production). This resulted not only in new settlements that again were located either close to or even inside the valley bottoms, but also the creation of large estates where a land holding aristocracy went to live permanently. After AD 300, when the climate deteriorated in such a way that olive culture had to leave the higher valley bottoms, and starting with the instability of the 5th to 6th century AD, some of the rural population seems to have reoccupied some of the older hilltop settlements for reasons of security. The continuation of our surveys in well-selected other valley systems should check whether this preliminary settlement movement picture is applicable to all or most of the territory of Sagalassos.

Fig. 1: View from Kökez Kale (wall in the foreground) on the “yayla”.

Fig. 2: View on the eastern reaches of the Bereket basin.

Fig. 3: Surveying at Bereket Höyük.

Fig. 4: . Fragment of 2nd century AD limestone klinè lid at Kirselik 1.

Fig. 5: View from the watchpost on the eastern access to the Bereket basin.

Fig. 6: View from the north on the Kale of Ovacık/Kayış.

Fig.7: One of the fortification walls on the Kale of Ovacık/Kayış The site of Ovacık occupies the slopes in the center right of the picture.

Fig.8: View on Çatal Pınar from the east.

Fig. 9: View on the yayla of Demirli. The remains of the elite estate are hidden by the trees in the background. The tallest hill in the background is that of Çatal Pınar.

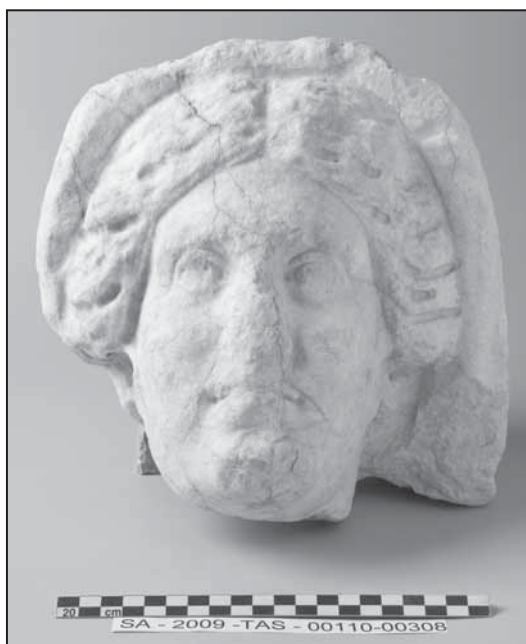
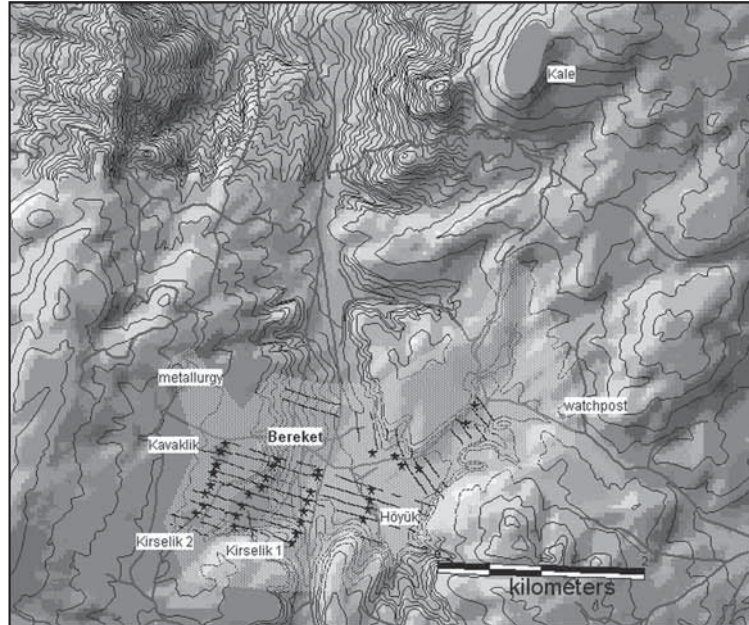
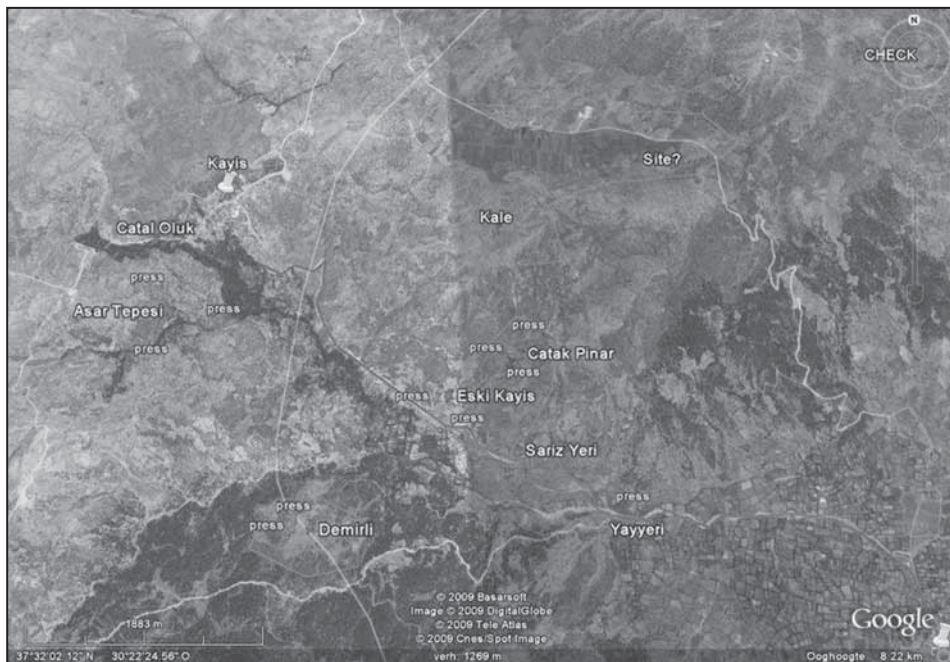

Fig.10: Head of a mid-Antonine female funerary statue from Demirli.

Map. 1: Areas surveyed in the vicinity of Bereket in 2008. In red interesting features are indicated; stars represent the location of soil samples taken.

Map. 2: Overview of the sites explored during the 2009 archaeological survey.

THE PROJECT ON THE ROCK PAINTINGS IN CAPPADOCIA AND THE CHURCH OF THE FORTY MARTYRS IN ŞAHİNEFENDİ. ANALYSES AND RESTORATION (REPORT 2009)

Maria ANDALORO*

The Tuscia University research mission “*Rock paintings in Cappadocia. For a project of knowledge, conservation and valorization of the church of the Forty Martyrs at Şahinefendi and its territory*” took place between 26 August and 3 October 2009 (Fig. 1). This research mission is part of a bigger project called “*For a data bank of wall paintings and mosaics of Asia Minor (4th-15th centuries): images, materials, techniques of execution (1996-2010)*”, and follows the first phase conducted in Turkey from the 1996 to the 2005 on the island of Küçük Tavşan and on many other sites in the territory of the Gulf of Mandalya¹.

* Full Professor of History of Medieval Art of the Faculty of Conservazione dei Beni Culturali in the University of Tuscia, Viterbo. The members of the research team that contributed to the 2009 campaign are: prof. dr. Maria Andalaro, prof. Marco Carpiceci, Livia Alberti, Gaetano Alfano, Michele Benucci, Giulia Bordi, Silvia Borghini, Cristina Caldi, Gülseren Dilelitas, Piero Ledda, Carmela Malomo, Claudia Pelosi, Paola Pogliani, Giuseppe Romagnoli, Sara Scioscia, Daniela Sgherri, Valeria Valentini, Domenico Ventura, Valerio Vittorini.

Università degli Studi della Tuscia, Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali, Largo dell'Università snc, 01100 Viterbo – Italy, tel. +390761357083; fax. +390761357145; andalaro@unitus.it.

¹ See M. Andalaro, *Küçük Tavşan Adası 1996 the Wall-Paintings: Chronological Sequence, Technique and Materials* in *The XV International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, (Ankara, 26-30 May 1997) Ankara 1998, pp. 183-200; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: 1997 Report in The XVI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Tarsus, 25-29 May 1998), Ankara 1999, pp. 183-201; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: 1998 Report in The XVII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 24-28 May 1999), Ankara 2000, pp. 109-122; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: 1999 Report in The XVIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 22-26 May 2000), Ankara 2001, pp. 87-102; Eadem, *Küçük Tavşan Adası Fifth Campaign Balance and Perspectives in The XIX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 8 May-1 June 2001), Ankara 2002, pp. 125-136; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: 2001 Report in The XX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 27-31 May 2002), Ankara 2003, pp. 153-168; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: 2002 Report in The XXI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 26-31 May 2003), Ankara 2004, pp. 211-224; Eadem, *Le pitture della chiesa di Küçük Tavşan Adası in Asia minore*, in *Le vie del Medioevo a cura di A. Quintavalle* (Atti del Convegno Internazionale di Studi, Parma, 28 maggio-1 ottobre 1998), Milano 2000, pp. 73-87; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: 2003 Report in The XXIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry*, Ankara 2006, pp. 41-44; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: 2004 Report in The XXIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Antalya, 30 May-3 June 2005), Ankara 2006, pp. 44-56; Eadem, *Küçük Tavşan Adası: final report 1996-2005*, in *The XXIV International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Cannakale, 24 May-2 June 2006) Ankara 2007, pp. 1-14.

The second phase of the main project (2006-2010)² involved the church of the Forty Martyrs at Şahinefendi³ and a group of pictorial decorations in the region of Ürgüp, Cappadocia, at the sites indicated in the next pages.

The successful development of our work in Turkey these past fourteen years and, in particular, the activities carried out during the 2009 campaign were made possible thanks to the consent and support of the mission by the General Direction of Monuments and Museums of the Turkish Republic.

For the 2009 survey in particular, we are greatly indebted to the Cultural Ministry Deputy, Murat Gülyaz of the Archaeological Museum of Nevşehir, who has always supported our activities in the territory. We are bound to him not only by a professional relationship, but even more because our commitment in Cappadocia stems from his immense love for that land.

Our deeply felt memory and gratitude also goes to Halis Yenipinar, director of the Archaeological Museum of Nevşehir: he has worked with dedication and seriousness to safeguard the Cappadocian territory and has been attentive along with us not only to its conservation, but also to the fact that it should be effectively valorized.

The work carried out during the 2009 campaign has made it possible, in synthesis, to achieve the following results, divided into three main sections A, B, C:

A) at Şahinefendi

- the restoration of the mural paintings of the church of the Forty Martyrs has begun, which is the crucial point of the entire work programme in Cappadocia;
- the study of the paintings of the church of the Forty Martyrs has continued as well as an analysis of the architectonic remains surrounding it;

² M. Andaloro, *Rock paintings of Cappadocia: images, materials and state of preservation* in *The XXV International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Kocaeli, 28 May-1 June 2007), Ankara 2008, pp. 163-178; Eadem, *Project for the rock paintings in Cappadocia. The church of the Forty Martyrs at Şahinefendi* in *The XXVI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 26-30 May 2008), Ankara 2009, pp. 187-200; Eadem, a cura di, *L'Università della Tuscia in Cappadocia - Kapadokya'daki Tuscia Üniversitesi*, in *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura - Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition (Rome, 18 June-3 July 2009) Rome 2009, pp. 108-115; Eadem, *Project on the rock paintings in Cappadocia. The church of the Forty Martyrs in Şahinefendi (Report 2008)*, in *The XXVII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Denizli, 25-29 May 2009), Ankara 2010, pp. 517-533.

³ G. de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*, II, Paris 1932, pp. 156-174; M. Restle, *Byzantine Wall-painting in Asia Minor*, I, Greenwich 1967, pp. 64-65, pp. 158-160; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris 1991, pp. 205-207; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale. Images et spiritualité*, St. Léger Vauban 2001 (ed. it. *L'arte della Cappadocia*, Milano 2001), pp. 44-45, p. 85, pp. 127-128, p. 142, pp. 194-195, p. 200, p. 274, pp. 338-339, pp. 341-342, p. 347; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité au moyen âge*, Turnhout 2002, p. 110, p. 215, p. 216, f. 49b; M. Andaloro, edited by, *Terre di roccia e pittura. La Cappadocia e il Mediterraneo*, Acts of the Congress (Viterbo, 19-21 June 2008), in press.

- the elaboration of the 3D model of the church has been completed;
- an analysis of methods for a touristic valorization of the church and its territory has been initiated.

B) in the other sites under examination by the mission

- the pictorial decoration was examined in order to make an in-depth study of some aspects of the medieval painting in Cappadocia.

C) as far as the plan of diagnostic investigations is concerned

- at Şahinefendi and in the other sites analytic-scientific investigations have been carried out which are aimed at increasing the data bank, the primary aim of the project conducted in Turkey since 1996, and at a better understanding of the techniques of execution and the different forms of deterioration of the paintings;
- in the church of Şahinefendi, a remote monitoring system of the micro-climatic conditions of the church has been implemented.

A - THE CHURCH OF THE FORTY MARTYRS AT ŞAHİNEFENDİ

It gives me great pleasure to inform you that the 2009 campaign witnessed the set-up and initiation of a workshop for the restoration of the wall paintings of the church of the Forty Martyrs at Şahinefendi, the pivotal monument of the University of Tuscia mission in Cappadocia.

This intervention has been carried out in accordance with the commission of the Koruma Kurulu of Nevşehir, and under the supervision of Fazıl Açıkgöz, director of the Archaeological Museum of Niğde and restorer, who, for the entire mission, has taken part in the work on the scaffolding along with his Italian and Turkish colleagues (Fig. 2). We extend our heartfelt thanks to the members of the commission, to his president Prof. Dr. Yüksel Dinçer and to Fazıl Açıkgöz.

The first important results of the intervention were the object of a specific report in the archaeometry section of this Symposium, under the direction of Silvia Borghini, restorer of the Archaeological Office of Rome and, since 2001, a member of the team of restorers working in our mission⁴.

In extreme synthesis: during the 2009 campaign the operations regarded the walls and vault of the south aisle, and the small area in front of the aisle itself. From a

⁴ Compare M. Andaloro, S. Borghini, *The restoration of the church of the Forty Martyrs at Şahinefendi in Cappadocia. 2009 campaign*, in *The XXVIII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Istanbul, 24-28 May 2010), in press.

methodological point of view, it was decided to limit the intervention to a circumscribed part, albeit vast, of the church: this made it possible to completely carry out in this area all those operations related to the intervention of restoration, the intention being to consider all the problematics connected therein so as to better plan the following work campaigns. The following operations were carried out: cleaning, consolidation and the aesthetic presentation (stuccoing and reintegration) of the paintings, which now that they are no longer covered by thick layers of lampblack can be newly appreciated for their forms and colours (Fig. 3). It is foreseen that a further three campaigns of restoration will complete the intervention.

The cleaning of the paintings stimulated a revision of the mapping of the stratification of the painted layers that had been made in the past campaigns. In 2009, the analysis was conducted with the aid of magnifying lenses, a portable video-microscope and photographic documentation using grazing light. A total of four distinct decorative stages were distinguished (Fig. 4), the third of which is the most extensive and includes the Christological cycle and the representation of the Forty Martyrs, which extends across the two aisles. Of particular interest was the discovery of a pictorial stage, which was unknown up to now, individualized in the apse and south aisle, wherein, when attentively observed, a praying figure can be seen below the figure of St. Damian, in proximity to the apsidal arch (Fig. 5). Belonging to the same stage are also the traces of an ochre aureole outlined in black and the green and red brushstrokes visible in the calotte of the south apse in the lacunae of the pictorial stratum of a subsequent period.

The topographical organization of the church of Şahinefendi continued by determining, by means of analysis and recording, the nucleus of artificial cavities localized in the area immediately surrounding the church. Each cave was analyzed according to its functional characteristics and by analyzing the traces in the negative of subsequent excavations, a chronological sequence was established relative to the rupestrian formations around the church of the Forty Martyrs. In the campaign of 2009, the reconnaissance availed itself of the support of a group of instructors of the C.A.I. (Italian Alpine Club), who, by using alpine techniques, were able to reach caves located at considerable heights with respect to the plan of the campaign (Fig. 6).

The surveys carried out on Orta Tepe, the high ground against whose slopes the church of Şahinefendi is situated, led to the individualization of the remains of a settlement datable to the 1st millennium B.C., while those carried out on the summit of Kale Tepe, in the nearby village of Taşkinpaşa, have revealed the existence of a fortified medieval settlement (Fig. 7).

During the 2007 campaign the church was surveyed using a laser scanner and high-resolution digital images were contextually acquired. In 2009, the laser data were processed with JRC 3D Reconstructor software, which is specially designed for archaeological applications by using the full resolution of digital images overlapped on a 3D mesh. By now the model has been completed and we have mapped out the high-resolution images on a mesh obtained from point clouds. This operation was made possible by the extraction of a highly detailed 3D model and high-resolution digital rthophotos (Fig. 8).

With regard to the study of systems of valorization of the church of the Forty Martyrs and its territory, one of our fundamental objectives during these years in Cappadocia, the presence on the site of about 60 Italian visitors allowed us to carry out a test on a rather numerous and varied group. This involved an itinerary that had been proposed in the past campaigns whereby the church of Şahinefendi was the departure point for a walking tour that led to the monastery of *Beş Parmak kilisesi* and the archaeological area of Sobessos. This proposed itinerary was received with enthusiasm and interest by the visitors, who appreciated not only the elevated value and variety of the historic-artistic sites, but also pointed out the particularity of the landscape in which these are located. Keeping in mind the future valorization of the area, the presence of the Italian Alpine Club instructors also facilitated the mapping out of climbs of different degrees of difficulty for reaching the ummits of Orta Tepe and Kale Tepe, as well as others of significance in the area.

B - THE OTHER SITES

In the campaign of 2009, the pictorial contexts of another 12 churches located in the region south of Ürgüp were examined (Fig. 9). These are:

- at Mustafapaşa Hagios Basilios⁵, Tavşanlı Kilise⁶, Derin Dere Kilisesi⁷, Sarica Kilise no. 1⁸;
- at Çardak la Eskii Cami⁹;
- in the Güllü Dere St John Ayvalı Kilise (church no. 4)¹⁰ and the Süslü Kilise (church no. 5)¹¹;
- at Çökek the Çökek kilisesi¹²;

⁵ G. de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les église ripestres de Cappadoce*, Paris 1932, II, pp.105-111; N. Thierry, *Mentalité et formulation iconoclastes en Anatolie*, in « Journal des Savants », 1976, pp. 81-119, esp. pp. 88-95; Epstain A.W., *The 'Iconoclast' churches of Cappadocia*, in « Iconoclasm. IX Symposium of Byzantine Studies », Birmingham 1975 (1977), pp. 103-111; Pallas D.I., *Une note sur la décoration de la chapelle de Hagios Basileios de Sinasos*, in « Byzantion », 48 (1978), pp. 208-225; N. Thierry, *L'iconoclasm en Cappadoce d'après les sources archéologique*, in « Rayonnement grec: hommages à Charles Delvoye », Bruxelles 1982, pp. 389-403, esp. pp. 395-396; J. Lafontaine-Dosogne, *Pour une problématique de la peinture d'églises byzantines à l'époque iconoclaste*, in « Dumbarton Oaks Papers », 41 (1987), pp. 329-330; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris 1991, pp. 184-186; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale. Images et spiritualité*, St. Léger Vauban 2001 (ed.it. *L'arte della Cappadocia*, Milano 2001), p. 39, p. 40, p. 56, p.160, p. 339; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité au moyen âge*, Turnhout 2002, pp. 136-137, f. 19.

⁶ G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, pp. 78-99; M. Restle, *Byzantine Wall-painting in Asia Minor*, Greenwich 1967, I, p. 69, pp. 152-153; III, fig. 388-402; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 182-184; Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 20, p. 160, p. 195, p. 254, p. 334, p. 340; M. Andaloro, a cura di, *La Cappadocia. Le chiese bianche e le chiese dipinte - Kapadokya. Beyaz kiliseler ve renkli kiliseler*, in *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura - Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition (Rome, 18 June-3 July 2009) Rome 2009, pp. 55-56.

⁷ C. Jolivet-Lévy, *Note sur ue église inédite de Cappadoce* in « Revue des Etudes Byzantines », 34 (1976), p. 333; G.P. Schiemenz, *Jacobsbrunnen im tiefen Tal*, in « Orientalia Christiana Analecta », 204 (1977), pp. 147-180, esp. pp. 155-180; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 189-191; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 20, p. 58, p. 157, p. 342.

⁸ H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, pp. 208-209; G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, pp. 47-49; J. Lafontaine-Dosogne, *Sarica kilise en Cappadoce*, in « Cahiers Archéologiques », 12 (1962), pp. 263-284; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 150-151; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 223-224; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 173, p. 199, p. 308, p. 310, p. 389 n.30.

⁹ H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, pp. 247-248; M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, I, Vienne 1979, pp. 34-36; II, pl. 14-15, fig. 36-45; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, p. 155; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 34.

¹⁰ N. Thierry, M. Thierry, *Ayvalı kilise ou pigeonier de Güllü Dere*, in « Cahiers Archéologiques », 15 (1965), pp. 97-154; N. Thierry, *Un atelier de peintures du début du Xe siècle : l'atelier de l'ancienne église de Tokali*, in « Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France », 1971, pp. 170-178; N. Thierry, *Haut Moyen Âge en Cappadoce. Les églises de la région de Çavuşin*, Paris 1983, I, pp. 135-181; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 140-141; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 37-43; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 30, p. 43, p. 45, p. 58, p. 125, p. 140, p. 147, p. 157, p. 159, p. 181, p. 183, p. 187, p. 193, p. 203, p. 223, p. 301, p. 307, pp. 335-336, p. 339, p. 342, pp. 385-386; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 24, 25; pp. 152-154; C. Jolivet-Lévy, *Prime rappresentazioni del Giudizio Universale nella Cappadocia bizantina (X^o secolo)*, in V. Pace, a cura di, « Alfa e Omega : il Giudizio Universale tra Oriente e Occidente », Castel Bolognese (RA) 2006, pp. 47-51.

¹¹ M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, p. 142, III, fig. 342-343; N. Thierry, *Haut Moyen Age*, I, pp. 182-189; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 44-46; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, p. 119.

¹² Thierry N., *Matériaux nouveaux en Cappadoce* (1982), in « Byzantion » 54 (1984), pp. 315-357, esp. pp. 351-354; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, p. 209; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 45; M. Andaloro, a cura di, *Güllü Dere, chiesa n.5 (Süslü Kilise)*, in *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura - Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition (Rome, 18 June-3 July 2009) Rome 2009, p. 126.

- in the Kizil Çukur the Church of Saints Joachim and Anne¹³ and the Üzümlü¹⁴;
- at Cemil the two churches of Keslik Manastır, Arcangelos¹⁵ and Hagios Stephanos¹⁶.

The investigations carried out at these sites, which date from the 7th to the 13th centuries, have indicated that studies be made of the monuments that are chronologically older in particular, so as to understand what repercussions the iconoclastic controversy (8th–9th century) had on the painting of Cappadocia.

Among the various cases analyzed, we are presenting here that of the church of Saint Stephen at Cemil: the paintings of the church of Saint Stephen, whose dating oscillates between the 7th and 9th centuries, represent one of the most interesting cases of pictorial decoration that was produced in Cappadocia at the time of the iconoclastic controversy, and an understanding of its pictorial stratifications may provide useful information for the comprehension of that complex stage of Byzantine painting. At Cemil, a mapping of the overlapping strata of the painted layers was implemented with the AutoCAD programme on a photographic base, using a close-up analysis of the pictorial surfaces and the aid of magnifying lenses. Three niches of the left wall and the left side of the apsidal arch were analyzed showing a succession of four different decorative stages that were not present simultaneously in the building (Fig. 10). Furthermore, it is also possible to point out that the presence of anthropomorphic decorations refers substantially to the earliest and oldest

¹³ N. Thierry, M. Thierry, *Eglise de Kizil Tchoukour, chapelle iconoclaste, chapelle de Joachim et Anne*, in « Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres », 50 (1958), pp. 105-146 ; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 25-26, pp. 144-145 ; III, fig. 344-354 ; A.W. Epstein, *The 'Iconoclast' churches*, pp. 103-111, esp. pp. 108-110; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 47-50 ; N. Thierry, *Haut Moyen Age en Cappadoce. Les églises de la région de Çavuşin*, Paris 1994, II, pp. 203-237; N. Thierry, *L'iconographie cappadocienne de l'affront fait à Anne*, in "Apocrypha", 7 (1996), pp. 261-272 ; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 56, p. 89 n.3, p. 160, pp. 305-306; M. Andaloro, a cura di, *Kizil Çukur, chiesa dei Santi Gioacchino ed Anna*, in *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura - Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition (Rome, 18 June-3 July 2009) Rome 2009, pp. 126-127.

¹⁴ G. P. Schiemenz, *Die Kapelle des Styliten Niketas in den Weinbergen von Ortahisar*, in « Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik », 18 (1969), pp. 239-258; N. Thierry, *L'église peinte de Nicéas, Stylite, et Eustrate, clisurarque ou fils de clisurarque*, in « Congrès International d'Etudes Byzantines », XIV, Bucarest 1971 (1976), t.III, pp. 451-455; Rodley, *Cave monasteries of byzantine Cappadocia*, Cambridge 1985, pp. 184-189 ; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 53-56 ; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 30, p. 37, p. 56, p. 131 ; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, f. 16; pp. 126-127, p. 202; M. Andaloro, a cura di, *Kizil Çukur, chiesa dello Stilite Niceta (Üzümlü Kilise)*, in *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura - Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition (Rome, 18 June-3 July 2009) Rome 2009, p. 126.

¹⁵ G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, pp. 128-145; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, p. 155; L. Rodley, *Cave Monasteries*, pp. 157-160; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 157-160; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 137, p. 139, p. 143, p. 147, p. 158, pp. 201-202, p. 255, p. 304, p. 339, p. 342; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, p. 98, p. 187, f. 15.

¹⁶ G. de Jerphanion, *Une nouvelle province*, II, pp. 146-155; M. Restle, *Byzantine Wall-painting*, I, pp. 16-17, pp. 156-157; III, fig. 409-413 ; N. Thierry, *Haut Moyen Age*, I, pp. 1-33; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines*, pp. 161-163; C. Jolivet-Lévy, *La Cappadoce médiévale*, p. 35, p. 335; N. Thierry, *La Cappadoce de l'antiquité*, pp. 119, 124-125, 126, 130, 131, 133, f.15.

decoration of the building, that of the iconoclast period.

In order to confirm the stratigraphic sequence ascertained by means of visual observation, 10 samples of the strata and coloured material characterizing the constitutive materials of the layers were taken.

C - THE PLAN OF DIAGNOSTIC INVESTIGATION

Following the methodological approach of the previous campaigns in Turkey¹⁷, during 2009 survey the rock paintings of several selected churches have been examined. The *in situ* investigations have been carried out by portable instruments: video microscope and reflectance spectrophotometer. Moreover micro samples of plasters, pigments and other materials have been collected in order to carry out laboratory analysis to deepen the knowledge of the constitutive materials and of the state of preservation.

Totally one hundred acquisitions with video microscope and sixty six colour measurements have been realized.

As regards the sampling, fifty nine microsamples have been collected for laboratory analysis.

The microsamples have been examined in the Laboratory of Diagnostics for Conservation and Restoration “Michele Cordaro” of University of Tuscia by means of polarizing microscope, DRIFT FTIR (Fourier Transform Infrared) and μ -FTIR analyses.

When required other techniques have been employed to characterize pigments and binders like micro Raman and SEM-EDS (Scanning Electron Microscope – Energy Dispersive Spectroscopy). In this report the preliminary results will be related.

The examined churches are reported in table 1.

Some observations about video microscope acquisitions and colorimetric measurements are now related. Video microscope is a non invasive methodology of analysis that allows a close examination of the painted surfaces. A Dino-Lite instrument connected to a portable computer has been used. The acquisitions have been realized at two different magnifications: 50X and 200X. Reflectance spectrophotometer allowed the measurement of surface colour and to study the chromatic changes owing to the restoration intervention.

Each point of acquisition and colour measurement has been indicated with an

¹⁷ U. Santamaria, G. Agresti, C. Pelosi, A. Pernella, *Rock painting's materials in Cappadocia: Şahinefendi Forty Martyrs Church*, in *XXX International Symposium of Excavations, Survey and Archeometry* (Ankara, 26-30 May 2008), Ankara 2009, pp.307-316; C. Pelosi, U. Santamaria, G. Agresti, F. Castro, D. Lotti, P. Pogliani, *Project on the rock paintings in Cappadocia. Analytical investigations of the church of the Forty Martyrs in Şahinefendi*, in *XXXI International Symposium of Excavations, Survey and Archeometry* (Denizli, 24 – 29 May 2009), Ankara 2010, pp. 535-552.

alphanumeric mark and photographed. Colorimetric measurements have been subsequently elaborated by means of Excel software and the reflectance spectrum has been discussed in comparison with literature references and laboratory data bases. The spectrum of together with chromatic coordinates ($L^*=30,32$; $a^*=15,63$ and $b^*=10,67$) allows to suppose the presence of a red ochre¹⁸ in the red-brown surface.

Video microscope acquisitions have been also realized in the churches examined in the previous campaign in order to verify some analytical findings and to put in evidence the state of preservation.

For example in the church nr 5, Süslü Kilise, the green surface exhibits the colorimetric parameters of a green earth (Fig. 11). Colorimetric data are: $L^*=74,3$; $a^*=-5,20$ and $b^*=7,11$. The dominant wavelength is 530 nm: all these values are in accordance with those of a dark grayish green earth reported in literature references¹⁹.

Moreover, the acquisitions and colorimetric measurements taken during 2009 campaign, after restoration and cleaning of the painted surfaces, have been compared with those realized in the previous campaigns. The surface cleaning has clearly increased colour saturation and the legibility of the paintings (Fig. 12).

As regards colorimetric data, a comparison of a green surface before and after the restoration intervention at Şahinefendi was made. The reflectance spectrum underwent only an important change of the colorimetric parameter b^* indicating a less red component.

During the 2009 campaign a complete revision of the mortars in Şahinefendi church has been carried out in order to compare the cross section examination with the in situ analysis of the pictorial phases. This revision work led to elaborate an overall table which allowed a better comprehension of the pictorial layers in the church of Şahinefendi. A single page of the table is showed in (Fig. 13). Sample description, cross section image, aggregates typologies and number of layers are reported in the table.

Fifty nine microsamples have been taken from the examined churches in order to analyze pigments, mortars, binders and restoration materials. Each sample has been photographed at stereo microscope in order to obtain a complete documentation of the analytical path. The stratigraphic and chemical analyses of these samples are still in progress and they will be completed in the next few months.

During the 2009 campaign the system of remote monitoring of the micro-climatic conditions of the church of the Forty Martyrs that had been set up in 2008 was optimized.

¹⁸ K. Helwig, *Iron Oxide Pigments. Natural and Synthetic*, in *Artists' Pigments, A Handbook of Their History and Characteristics*, Volume 4, Barbara H. Berrie, Editor, National Gallery of art, Washington, 2007, p.55.

¹⁹ C. A. Grissom, *Green earth*, in *Artists' Pigments, A Handbook of Their History and Characteristics*, Volume 1, Robert L. Feller, Editor, National Gallery of art, Washington, 1986, pp. 144-146.

The device positioned at Şahinefendi makes it possible to determine the values of relative humidity and temperature by means of a probe placed in contact with the pictorial surface; the data furnished by the probe are recorded and sent to a control centre that then transmits them through a modem to the Internet. Once they are on Internet, the data can be consulted at any time and from any location outside of the church.

Finally, I wish to conclude by highlighting two other aspects of our work.

During the 2009 mission was also experimented the immersive representation of the rupestrian places, obtained by means of a computerized elaboration of the photographs using specific equipment. The photographs were taken in the church of the Forty Martyrs at Şahinefendi, of Hagios Stephanos at Cemil, of Saint John Ayvalı Kilise (church no. 4) at Güllü Dere, and of Saints Joachim and Anne at Kizil Çukur. This system allows for the acquisition of navigable images of the buildings and their paintings without a 3D model base, thereby eliminating the need for making complex relief operations: the aim of the operation is that of a more comprehensible rendering of the complexity of the Cappadocian rupestrian architecture as well as that of pointing out the relationship that links it to the wall paintings (Fig. 14).

I am pleased to conclude with a presentation of the exhibition entitled “Lands of Rock and Painting. Cappadocia and Rupestrian Lazio”, which was held in Rome from 18 June to 3 July 2009 (Fig. 15). The event included not only the exhibition of more than one hundred photographs – these represent the results of the years of our mission and were chosen in order to show a vast public the territory of Cappadocia – but also conferences, poetry readings, projections of historic photos, and films and documentaries about the rupestrian habitat. The exhibition catalogue was published in Italian and Turkish.²⁰

²⁰ M. Andaloro, *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura - Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition (Rome, 18 June-3 July 2009) Rome 2009.

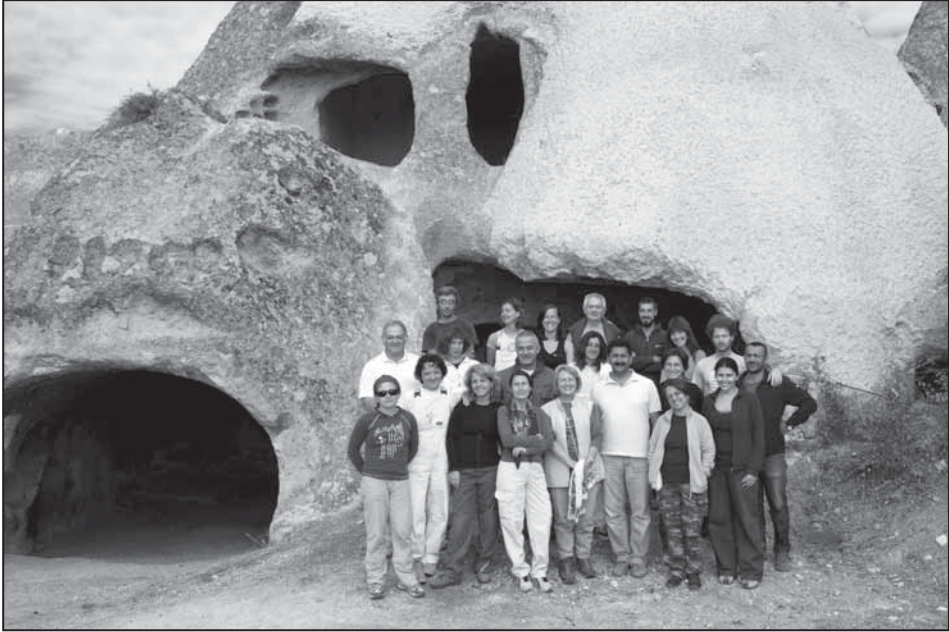

Fig. 1: 2009 Survey's team.

Fig. 2: Şahinefendi, church of the Forty Martyrs, the restorers team at work.

Fig. 3: Şahinefendi, church of the Forty Martyrs, Nativity (part.) during and after restoration.

Fig. 4: Şahinefendi, church of the Forty Martyrs, summary table of the four decorative stages.

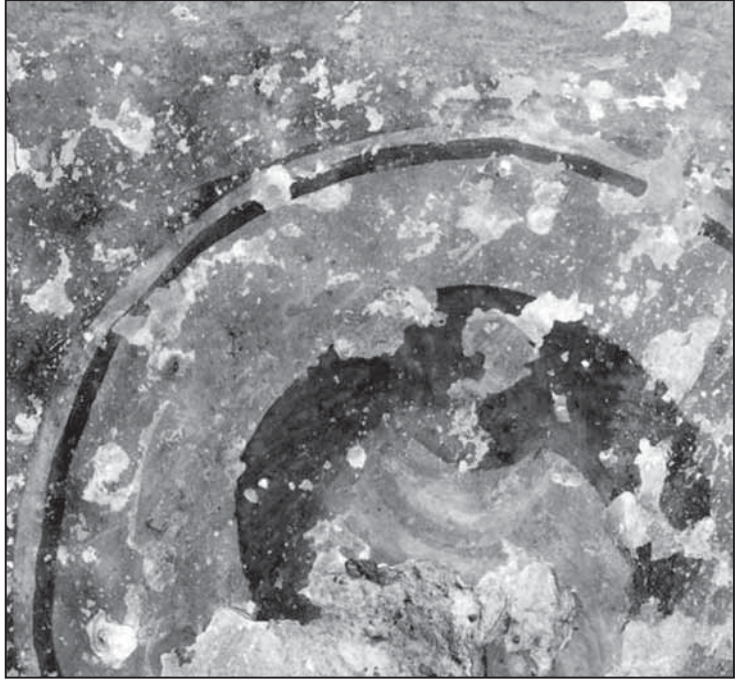

Fig. 5: Şahinefendi, church of the Forty Martyrs, praying figure visible below the figure of St. Damian.

Fig. 6: Şahinefendi, Beş Parmak Kilisesi monastic complex, achievement of caves located at considerable heights by using alpine techniques.

Fig. 7: Taşkinpaşa, Kale Tepe, remains of a fortified medieval settlement.

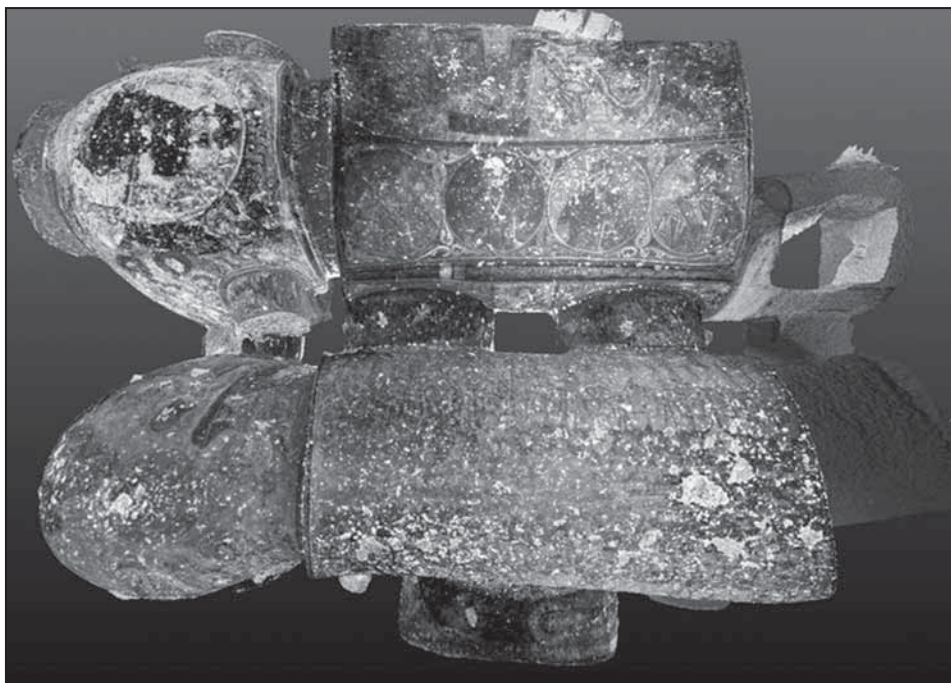

Fig. 8: Şahinefendi, church of the Forty Martyrs, the 3D model.

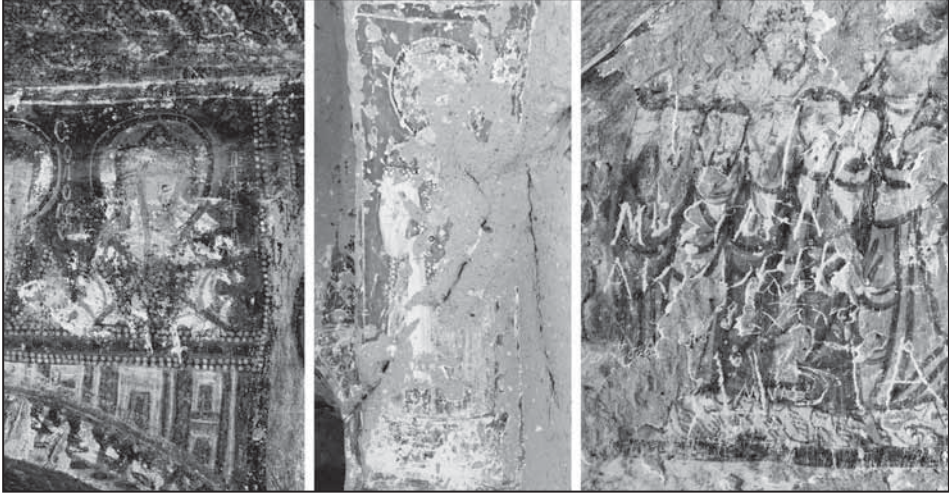

Fig. 9: Güllü Dere, church of Saint John; Çökek, Çökek kilisesi; Mustafapaşa, Derin Dere Kilisesi.

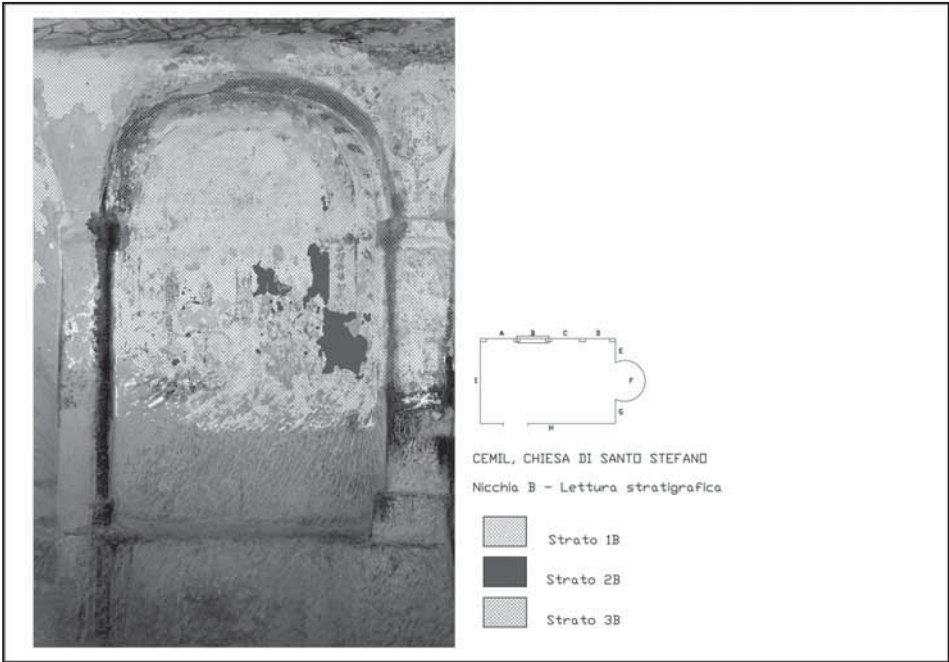

Fig. 10: Cemil, Hagios Stephanos Kilise, succession of the decorative stages in the niche B.

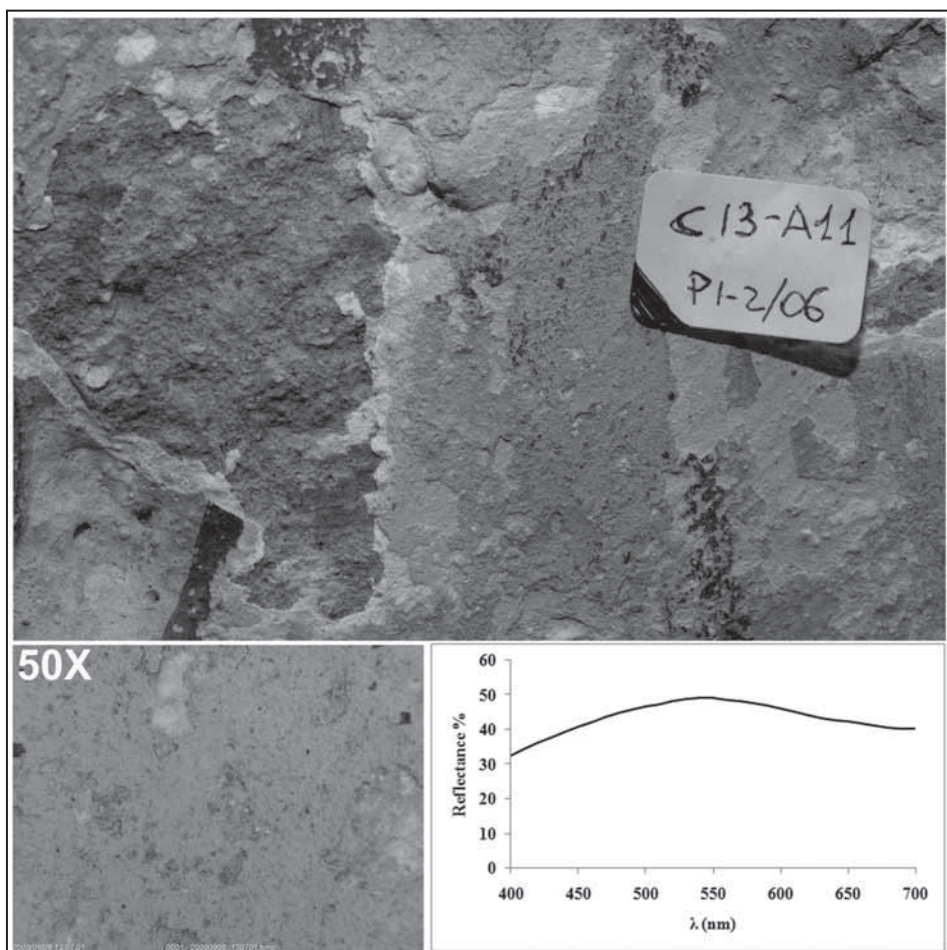

Fig. 11: Güllü Dere, Church n°5, Süslü Kilise, green area: point of measurement, video microscope acquisition and reflectance spectrum.

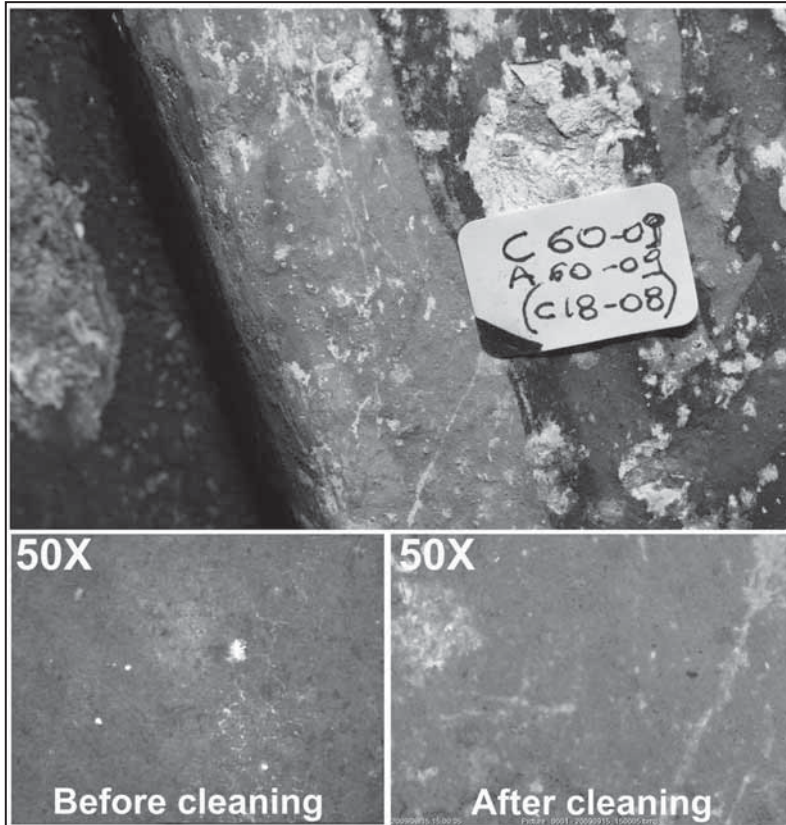

Fig. 12: Şahinefendi, church of the Forty Martyrs, South nave, apsidal arc: video microscope acquisitions before and after the cleaning work.

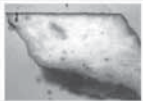
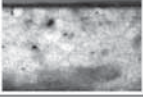

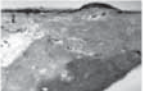
Sample Nr.	Point of sampling	Description of the mortar	Cross section	Limonite	Straw and fibres	Gypsum	Other aggregates	Organic materials	Preparatory layer	Pictorial layer
89-06	South Nave, Unit B12, Red frame	White mortar with few red grains		X	X	X		X	White, thickness 50 µm	Red pictorial layer, thickness 10-30 µm. Over there is a thin grey layer
92-06	South apse, unit B11. Blackened area	Pink mortar with several limonite aggregates		X	X	X	X	In the preparatory layer and in the mortar	White, thickness 50 µm	Raman analysis revealed the presence of gypsum
95-06	North nave, unit A11, niche a3. First pictorial phase (?)	White mortar with black aggregates (tuff, 1 mm)		Rare		ND	Tuff	X	White, thickness 100 µm	Red color made of hematite and magnetite, thickness 10-20 µm
107-06	North Nave, unit A11, niche a2. The Crucifixion, blackened area	Brown mortar with unhomogeneous composition		X		X	X	X	White, thickness 50 µm	The following layers may be observed: yellow layer, goethite (30-40 µm), white layer, calcite 30-40 µm; black layer, carbon black (5-30 µm)

Fig. 13: Şahinefendi, church of the Forty Martyrs, a page of the table elaborated for the comparison of the mortars.

Fig. 14: Cemil, Hagios Stephanos Kilise, immersive representation of the church.

Fig. 15: Rome, Ex - GIL in Trastevere, photographic exhibition “Land of rocks and painting. Cappadocia and rupestrian Lazio”.

ÇANAKKALE İLİ ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

A. Osman UYSAL*

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle sürdürülmekte olan Çanakkale ili Ortaçağ ve Türk Dönemi yüzey araştırmasının 2009 dönemi için 17.10.2009 tarihinde çalışmaya başlanılmış ve çalışmanın ilk etabı 28.10.2009 tarihinde tamamlanmıştır. Çalışmanın ikinci etabında, gerekli izinler alınarak 21.11.2009 tarihinde Gelibolu Yarımadası'ndaki Akbaş Mevkii'nde jeofizik araştırması yapılmıştır.

Yüzey araştırmasına, ekip listesinde isimleri verilen elemanlardan Prof. Dr. A. Osman Uysal başkanlığında Bakanlık temsilcisi Ayşegül Ünal ile birlikte, Doç. Dr. Ayşe Çaylak Türker, Yard. Doç. Dr. Zekiye Uysal, Yard. Doç. Dr. Alptekin Yavaş, Dr. Mesut Dünder, Araş. Gör. Yusuf Acioğlu, Araş. Gör. Oğuz Koçyiğit ve Uzman Türker Türker katılmışlardır. Akbaş Mevkii'ndeki jeofizik çalışması ise, Çanakkale Müzesi'nden bir elemanın katılımıyla, Doç. Dr. Ayşe Çaylak Türker yönetiminde Uzman Türker Türker, Mehmet Baş, Mümtaz Hisarlı, Ertuğ Çelik ve Emre Damcı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu dönem çalışmaları kapsamında, Yenice İlçesi'ne bağlı Pazarköy'deki caminin rölöve eksiklikleri giderilmiş; Akköy'deki seramik alanında ve özellikle Gelibolu İlçesi'ne bağlı köy ve kasabalar ile metruk yerleşim alanlarında araştırmalar yapılmıştır.

Ezine'ye bağlı Akköy'de, önceki yıllarda tespit edilen seramik fırınları alanına bu mevsim de gidilerek, tarlaların sürülmesi sonucu yüzeye çıkan seramik ve üç ayak parçaları toplanmıştır (Resim: 1). Bu malzemeler bir tutanakla Çanakkale Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmişlerdir. Beylikler Devri seramikçiliği açısından taşıdığı öneme dikkat çektiğimiz¹ Akköy'deki fırın-atölye alanında acilen kurtarma kazısı yapılmalıdır.

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale/TÜRKİYE.

¹ Bkz.; A.O. Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikçilik", *Ezine Değerleri Sempozyumu* (29-30 Ağustos 2008, ÇOMÜ –Ezine MYO), Çanakkale.2008, s.1-26; A.O. Uysal, "Akköy: Tarih ve Seramik", *XI. Ortaçağ –Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (17-19 Ekim 2007, Ege Üniversitesi), İzmir.2009, s.401-412.

Yoksa, Türk seramik tarihi için çok önemli gördüğümüz bu merkeze ait arkeolojik izler tanımlanamadan silinip kaybolacaklardır.

Yenice'nin Pazarköy Beldesi'ndeki Ulu Camii'nin rölöve eksikleri tamamlandıktan sonra, araştırma Gelibolu İlçesi sahasına kaydırılmıştır. Gelibolu Yarımadası üzerinde Pazarlı ve Karainebeyli köylerinden itibaren kuzeye doğru tüm ilçe coğrafyası taranmıştır.

Daha önce incelediğimiz ve muhtelif makalelerde² konu ettiğimiz Karainebeyli'deki eserlerin son durumları fotoğrafla belgelenmiştir. Aynı şekilde 2008'de incelemeler yapılan Gelibolu merkez³, eski Cumalı ve eski Burhanlı Harabeleri⁴ ile Süleymaniye ve Ilgardere Köylerine tekrar gidilerek hem yapıların ve kalıntıların son durumları belgelenmiş, hem de araştırmanın eksik kalan kısımları tamamlanmıştır.

Ilgardere Köyü'nde özellikle mezar taşları incelenmiştir. (Resim: 2) Ilgardere Köyü'nün tarihi bakımdan zengin sayılabilecek bir mezarlığı vardır. Burada H.1042/M.1632'den XIX. Yüzyıl sonlarına kadar tarihlenebilen taşlar dikkati çekmektedir. Şahideler arasında Osmanlı Devrinin kavuk, fes v.d. gibi muhtelif başlıklarını taşıyan örneklerin yanı sıra silindirik veya çokgen sütun biçimli olanlar da önemli bir grup oluşturmaktadır.

Yalova-Karainebeyli arasındaki Yolağzı Köyü'nde yer alan caminin rölövesi çıkarılmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Yapının inşa malzemesi ve üslup özellikleri XIX. yüzyıla uygun düşmektedir. (Resim: 3)

Gelibolu yarımadasında bir tepenin güney yamacına kurulmuş olan Pazarlı Köyü'nde mimarî açıdan kayda değer bir yapıyla karşılaşılmamıştır. Köyün camisi 1959 ve 1973 tarihlerinde yenilenmiştir. Buna mukabil köyün kuzeydoğu tarafındaki mezarlık çok sayıda tarihî mezar taşını barındırmaktadır. Fakat mezarlığın büyük bir bölümü çalı-çırpı ile kaplanmış ve şahidelerin çoğu yıkılıp toprağa gömülmüşlerdir. Bu nedenle, sadece ayakta kalabilmiş bazı şahideler belgelenebilmiştir. Bu şekilde toplam onbir mezar taşı belgelenmiştir. Bunlar H.1220/M.1805-06 (Resim:4) ile H.1309/M.1891-92 (Resim: 5) yılları arasına tarihlenmektedirler.

² Bkz.; A. O. Uysal, "Gelibolu'nun Karainebeyli Köyü'nde Osmanlı Eserleri", *VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (7-9 Nisan 2003, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), İstanbul. 2006, s.153-163; A. O. Uysal, "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu* (27-28 Ağustos 2008, ÇOMÜ- Gelibolu MYO), Çanakkale.2008, s.101-131.

³ Buradaki türbeleri daha önce yayınlamıştık. Bkz.; A.O. Uysal, "Gelibolu Türbeleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu* (Prof.Dr. Gönül Öney'e Armağan), (10-13 Ekim.2001, Ege Üniversitesi), Bidiriler, İzmir.2002, s.567-578.

⁴ Yüzey araştırması kapsamında incelediğimiz Eski Burhanlı Köyü ve eserleri bu yıl ayrı bir sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur. Bkz.; A.O. Uysal, "Gelibolu Yarımadasında Bir Osmanlı Yerleşimi: Yenişehir (Burhan)", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (14-14 Ekim 2009 Pamukkale Üniversitesi, Denizli), baskıda.

Cevizli Köyü'nde tarihî yapı olarak pek bir şey kalmamıştır. Sadece bir hamam kalıntısı ile köy meydanındaki yenilenmiş çeşmenin üzerinde bulunan inşa kitabesi ve onarım kitabesi tespit edilip kayıt altına alınmıştır. (Resim:6)

Çeşme nişinin üst tarafındaki kitabede “*Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât / Kozludere li el-Hacı Mehmed / Rızaen-lillah fâtiha / sene 1177*” ibareleri yer almaktadır. Alt taraftaki kitabede ise “*Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât / Ya'kub Ağanın oğlu Hacı / Kadir sene 1229 Recep*” satırları okunmaktadır.

Buna göre çeşme H.1177/M.1763-64 tarihinde Kozludere li Hacı Mehmed tarafından yaptırılmış ve H. Recep 1229/ M. Haziran-Temmuz 1814 Tarihinde Yakup Ağa oğlu Hacı Kadir tarafından tamir ettirilmiştir. Çeşmenin inşa kitabesindeki “Kozludere” ismi ilgi çekicidir. Bahsedilen yerleşimin adına son bir asır öncesinin kayıtlarında rastlayamadık. Buna karşılık XVI. yüzyıl kayıtlarında Gelibolu livasının Feri-Baba (Karı-Yaya) Nahiyesi'ne bağlı köyler arasında Kozludere de geçmektedir. Burası Cevizli ile aynı yerleşim midir? Yoksa sonradan metruk hâle gelmiş başka bir yer midir? Halil İnalçık, söz konusu yerleşimin Bolayır'ın Çanakale Boğazı tarafında olduğu görüşündedir. İnalçık, *Düstûrnâme*'ye dayanarak, Osmanlıların yarımada ilk fethettikleri yerin Akça-Burgaz olduğunu ve bu yerleşimin Kozludere Vadisi'nde bulunduğunu ileri sürmektedir.⁵ Fakat köydeki çeşme kitabesi, Kozludere'nin Cevizli Köyü'nün eski adı olma ihtimalini güçlendirmektedir. Kanûnî'nin Süleymaniye vakfiyesindeki kayıtlar da Kozludere'nin şimdiki Cevizli Köyü olması gerektiğini göstermektedir.

Bazı köy evlerinin duvarlarında ve avlularında Bizans Devri mimarî parçaları görülmüştür. Köyün mezarlığında çok sayıda tarihî mezar taşı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı toprağa gömülmüş durumdadır. Mezarlığın, ortasından yol geçirilmek suretiyle tahrip edildiği belirlenmiştir. Cevizli Mezarlığı'ndaki şahideler H.1059/M.1649-50 ile H.1265 / M.1848-49 yılları arasına tarihlenmektedirler. Şahidelerden bazıları dörtgen prizma biçiminde olup yükseklikleri 2 m.yi aşmaktadır. Bazıları ise Ilgardere'deki XVII. yüzyıl şahideleri gibi sütun formundadır. (Resim:7)

Eski Eceabat-Gelibolu asfalt yolunun Cevizli-Gelibolu arasındaki kesiminde taştan yuvarlak kemerli, tek gözlü bir köprü bulunmaktadır. Üzerinde tarih tespitine yarayacak herhangi bir iz yoktur. Köprü'nün geç dönem işi olması mümkün görünmektedir (Resim: 8).

Eski bir Hristiyan yerleşmesi olan ve mübadele sırasında boşaltılıp, Balkanlardan gelen Türklerin iskân edildiği *Bayırköy*'de bir manastırdan geriye mevkii ismi kalmıştır.

⁵ Bkz.; H. İnalçık, “Batı Anadolu’da yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu* (18-20 Ekim 2004, Balıkesir Üniversitesi), Balıkesir.2005, s.33, 35.

Köydeki caminin bir kiliseden dönüştürüldüğü ileri sürülmektedir. Tayfur'daki caminin kayda değer bir mimarî özelliği bulunmamaktadır. Fındıklı ve Değirmendüzü köyleri de Balkan göçmenleriyle meskündür.

Gelibolu'nun kuzeybatısına düşen Bolayır, yarımadaının Saroz Körfezi'ne bakan bir yamacına kurulmuştur. Kasaba, Gazi Süleyman Paşa'nın fetihleri sonucu Türk topraklarına katılmıştır.⁶ Süleyman Paşa'nın ölümünden (M.1360) sonra tanzim edilmiş olan vakfiyesine göre; burada kendisi tarafından bir imaret (zaviye), cami ve kervansaray yaptırılarak Seydî Kavağı, Bolayır ve Demircili Köyleri vakfedilmişti.⁷ Süleyman Paşa, ölümünden sonra imarete gömülerek üzerine türbe yapılmıştır. Bu eserlerden cami, onarımlar geçirerek günümüze gelebilmiştir. (Resim: 9) Caminin içindeki minberin bazı parçaları özgün gözükmemektedir. Kare plan üzerine kubbeli türbe, onarım görmesine rağmen aslî biçimini korumaktadır. (Resim: 10) Buna karşılık kervansaraydan geriye küçük bir duvar parçası ile bu duvar üzerindeki bir çeşme kalmıştır. Türbe çevresinde ve cami avlusunda geç devir mezar taşları bulunmaktadır. Bunlardan türbe avlusunda yer alan lahit biçimli mezar Kelami Paşa'ya ait olup H. Rebiül-evvel 1245 / M. Ağustos 1829 tarihini taşımaktadır. Ayak ve baş taşları sağlam durumdaki mezar Barok üslupta bezemelere sahiptir. Avluda yerde yatan ayak ve baş taşları ise Gelibolu Kaymakamı Süleyman Bey'in kayın validesi Nefise Hanım'ın mezarına aittir. H. Muharrem 1246 / M. Temmuz 1830 tarihini taşımaktadır. Türbeyi içine alan avludaki en dikkat çekici mezar vatan şairi Namık Kemal'inkidir. Neo-klasik üslupta düzenlenen lahit biçimli mezar üzerinde şairin adı yazılıdır. (Öl.1888).

Türbeyi kuşatan avlunun kuzeydoğusundaki küçük ve dar girintinin yamacında, ağaçların arasında gözden kaçmış bir hamam kalıntısı tespit edilmiştir. Üzerinde herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. Üslup açısından Erken Osmanlı Devrine uygun düşmektedir. Arşiv kayıtlarında II. Murad Devrinden Derviş Bayezid'in Bolayır'da bir kervansaray ve hamamının bulunduğu kayıtlıdır.⁸ Kervansaray yok olmuştur. Ancak, bizim tespit ettiğimiz hamam, muhtemelen Derviş Bayezid'e ait olan hamamdır (Resim:11).

Günümüzde Kavak Beldesi olarak bilinen Seydî Kavağı Köyü de Gazi Süleyman Paşa tarafından fethedilmiştir. XVII. yüzyılda köye uğrayan Evliya Çelebi; henüz meydana gelmiş bir deprem nedeniyle harap durumda olduğunu, eski binalarının hâlâ görünmekte

⁶ Ş. Tekindağ, "Süleyman Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul.1940(1997), s.192.

⁷ E.H. Ayverdi, "Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:7, Ankara.1968, s.19-20.

⁸ Bkz.; M.T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul.1952, s.325.

olduğunu anlatır.⁹ Saroz Körfezi'ne ulaşan fay hattı nedeniyle sürekli depreme maruz kalan köydeki tarihî eserler yıkılıp yok olmuş ya da yenilenmişlerdir. Ayverdi, Kavak'ta sadece Süleyman Paşa Camii'nin bulunduğunu zikreder.¹⁰ Burada, yukarıda adını verdiğimiz kolonizatör dervişlerden Derviş Bayezid, II. Murad Döneminde bir zaviye yaptırarak; köydeki hamamı ve kervansarayı, Bolayır'daki kervansaray ile hamamı ve Gelibolu'daki kervansarayı vakfetmişti.¹¹ Yapılardan zaviye ve kervansaray mevcut değildir. Fakat köyde kullanılmakta olan hamamın, söz konusu Derviş Bayezid hamamıyla ilgisi olabilir. (Resim: 12) Aynı şekilde; M.1475 tarihli tapu tahrir kayıtlarına göre; Mukbil Ece'nin Seydî Kavağı'nda yer alan kervansaray¹² da yıkılmıştır. Arşiv kayıtlarında adı geçen Bedreddin Bey Zaviyesi'nin, yerleşimdeki Bedreddin Bey Mahallesi'nde yer aldığı sanılmaktadır.¹³ Şimdi mevcut değildir. Kavak Beldesi'nde Namaz Tepe, yöre halkı tarafından yağmur duası yapılan bir mevkidir. Buradaki Kurt Baba ve Kerami Baba yatırıları, üzerinde türbe olmayan mezarlardır. Kavak'da tarihî bakımdan en önemli kalıntılar mezar taşlarıdır. Genellikle geç döneme tarihlenen mezar taşlarının ayrıntılı biçimde envanterleşmesi gerekiyor.

Bu arada Vilâyet salnâmelerinde Kavak Çayı üzerinde Saruca Paşa tarafından yaptırılmış büyük bir köprüden söz edilmektedir.¹⁴ Bugün için köprünün sadece ayaklarına ait izler görülmektedir.

Kocaçeşme Köyü'nde tespit edilen tek cepheli, dilimli kemer nişli çeşme, H.1159/ M.1746-47 tarihi itibarıyla bir geç devir Osmanlı eseridir. (Resim: 13)

Yülüce (Yüklüce) Köyü'nün adına XVI. Yüzyıl kayıtlarında rastlanmasına rağmen; yerleşimdeki cami ve çeşme de geç dönemden kalmıştır. Çeşmenin önündeki mezar H.1127/M.1715 tarihli olup, Hacı Mustafa adında bir şahsa aittir.

XVI. yüzyılda Gelibolu'ya bağlı bir nahiye konumunda olan Evreşe'de, okulun bahçesinde göze çarpan Musa Dede Türbesinin sadece temelleri kalmıştır.

Adilhan Köyü'nün adına ilk kez Kanunî'nin vakfiyesinde (M.1557 civarı) ve M.1569 tarihli kayıtlarda rastlanmaktadır.¹⁵ Adilhan, XVI. yüzyılda Evreşe Nahiyesi'ne bağlı birçok köy gibi İstanbul'daki Süleymaniye Külliyesi'ne vakfedilmiş mülkler

⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.5, Haz.: Y.Dağlı-S.A. Kahraman-İ.Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.2001, s.167.

¹⁰ E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, C.IV, İstanbul.1989(2), s.851.

¹¹ M.T. Gökbilgin, a.g.e., s.325.

¹² Bkz.; İ. Sezgin, *XV ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.1998, s.63.

¹³ Bkz.; İ. Sezgin, a.g.e., s.135.

¹⁴ Bkz.;M.M. Kulu, "Çanakkale Yerel Tarihi ile İlgili Bir Kaynak: Vilâyet Salnâmeleri", *Çanakkale Tarihi*, III, İstanbul.2008, s.1322.

¹⁵ Bkz.; İ. Sezgin, a.g.e., s.163.

arasında yer almaktadır.¹⁶ Köyde bugün için bir hamam kalıntısı göze çarpıyor. (Resim: 14) Camisi yenilenmiştir. Tamir görmüş çeşmenin inşa tarihi belli değildir. Fakat üzerine yeni yazı ile ondördüncü yüzyıl ibaresi konulmuştur.

Kalealtı Köyü yakınındaki bir kalıntı ilk bakışta Erken Osmanlı Devri işi gibi görünüyor. (Resim: 15) Fakat bir tepenin üzerine kalın duvarlarla inşa edilmiş binanın daha eski olma ihtimali de vardır. Buradaki kalıntı için arşiv kayıtlarına da bakmak gerekiyor.

Araştırma kapsamında; yarımada'nın Saroz Körfezi ile Marmara Denizi arasında kalan kesimini boydan boya kapatan ve Justinian Duvarı adıyla bilinen surun kalıntıları da takip edilmeye çalışılmıştır. Bugün için büyük bir bölümü ortadan kalkmış durumdaki duvarın bazı parçaları askerî alan içindedir. Duvarın Marmara Denizi'ne dayanan ucunda bir parça halen görülebilmektedir. Bizans Devrinde ve Osmanlı Devrinde Eksamilion adıyla bilinen yerleşme ki bugün Ortaköy adıyla anılır, kalıntıları da askeri alan içinde kalmaktadır.

Bu duvarın Marmara'ya dayandığı hat ile Gelibolu arasındaki kıyı kesiminde yapılan yüzey çalışmalarında Bizans Devri yerleşimlerine işaret eden seramik kırıklarına rastlanılmıştır. Şimdiki Demirtepe Köyü hizasından itibaren Gelibolu'ya doğru kıyı boyunca devam edildiğinde, eski Gelibolu-Şarköy yoluna ait taş döşemeler görülmektedir. Bu hat üzerinde, kıyıdan 1-1,5 km. içerde, denize bakan yamaçlara kuruldukları anlaşılan iki yerleşme izi, seramik buluntulardan anlaşılmıştır. Bunlardan ilki Demirtepe Köyü'nün –kuş uçuşu- 2,1 km. güneybatısında; ikincisi ise 3,1 km. güneybatısında kalmaktadır.

Bu güzergâhta üçüncü bir yerleşim izi, Bolayır'ın altında, Marmara Denizi'ne akan Soğuk derenin ağzında göze çarpıyor. Burası, yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci yerleşim alanının 1,28 km. güneybatısında ve kıyıdan 850 m. içerde kalmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Halil İnalıcık, buradaki yerleşimin Erken Dönemdeki Akça-Burgaz olduğunu düşünmektedir.¹⁷ Bugün yerleşimden geriye muhtemelen XIX. yy. sonu- XX. yy. başlarından bir çeşme kalmıştır. Bu yapının “Kozludere Çeşmesi”¹⁸ adıyla anılıyor olması ilgi çekicidir. Ancak, Halil İnalıcık'ın Akça-Burgaz ile Kozludere'yi aynı yerleşim gibi görme eğilimine karşılık, XVI. Yüzyıla ait Süleymaniye Vakfiyesi'nde, bunlar Feri-Baba (Karı-Yaya) Nahiyesi'ne tâbi ayrı ayrı köyler olarak zikredilmektedir.¹⁹ Aynı kayda nazaran Kozludere Köyü, şimdiki Cevizli Köyü'nün mevkiine daha uygun düşerken;

¹⁶ Bkz.; K.E. Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.1962, s.27.

¹⁷ H. İnalıcık, a.g.m., s.33,35.

¹⁸ Bkz.; H. İnalıcık, *Devlet-i Aliye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, İstanbul.2009, s.51.

¹⁹ Bkz.; K.E. Kürkçüoğlu, a.g.e., s.27.

vakfiyedeki “*mezra-i Çine Deresi der-miyân-i Akça-Burgaz ve Karye-i Güneyli*”²⁰ ifadesi Akça-Burgaz’ın lokalizasyonu açısından bir fikir vermektedir. Buna göre, Çine Deresi Mezrası Güneyli Köyü ile Akça-Burgaz arasında kalmaktadır. Güneyli Köyü, Gelibolu’nun kuzeyindeki sırtta hâlen mevcuttur. Fakat vakfiyede yön belirtilmediği için Çine Deresi, Güneyli’nin kuzeyine mi, yoksa güneyine mi düşmektedir. Bunun belli olmayışı Akça-Burgaz’ın hangi sahilde aranması gerektiği konusunda ikileme neden olmaktadır. Tarihçilerin genel yaklaşımı, yarımada’nın ilk fetih hareketlerinin Anadolu tarafından olması nedeniyle, Akça-Burgaz’ı Çanakkale Boğazı veya biraz yukarda Marmara kıyısında aramak yönünde görünüyor. Ancak Gazi Süleyman Paşa Vakfisi’nde vakıf arazilerin tanımı yapılırken kullanılan ifadeler, Akça-Burgaz’ın boğaz tarafında değil de Saroz Körfezi tarafında olduğunu düşündürüyor.²¹ Bu sorunun çözülebilmesi için tarihî kayıtları topoğrafyaya aplatik etmeyi denemek sağlıklı bir sonuç verebilir.

Hâlen Soğuk Dere ağzındaki tarlalarda XIX. yy. işi, Grekçe “Galata” damgalı tuğla parçaları görülmektedir. Tuğlaların 25,5x12x5 cm. boyutlarıyla Trakya Bölgesi’ndeki Geç Osmanlı devri tuğlalarından oldukları anlaşılmaktadır. Bayırköy yakınındaki Galata da eski bir Hristiyan yerleşimi olup, mübadele sırasında boşaltılarak buraya Balkanlardan gelen Türkler yerleştirilmiş ve köyün adı Cumhuriyet Devrinde “Sütlüce” olarak değiştirilmiştir.

Soğuk Dere’den güneybatıya, Gelibolu’ya doğru 4 km. kadar devam edildiğinde, Namazgâh Tepe’nin aşağısında, diğerleri gibi yamaca kurulmuş bir yerleşimin iziyle daha karşılaşılmaktadır. Burada taş yığınlarının arasında 32x32x3 cm. boyutlarında bir tuğla tespit edilmiştir.

Akbaş Mevkii’nde yapılan jeofizik araştırması ise, antik Sestos Kale harabesinin içinde muhtelif duvar kalıntılarının bulunduğu sonucunu vermiştir.

²⁰ K.E. Kürkcüoğlu, a.g.e., s.27.

²¹ E.H. Ayverdi, “Gazi Süleyman Paşa Vakfisi ve Tahrir Defterleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:7, Ankara.1968, s.20-21.

Resim 1- Akköy'den seramik örnekleri.

Resim 2- Ilgardere Köyü Mezarlığı.

Resim 3- Yolağzı Köyü Camii.

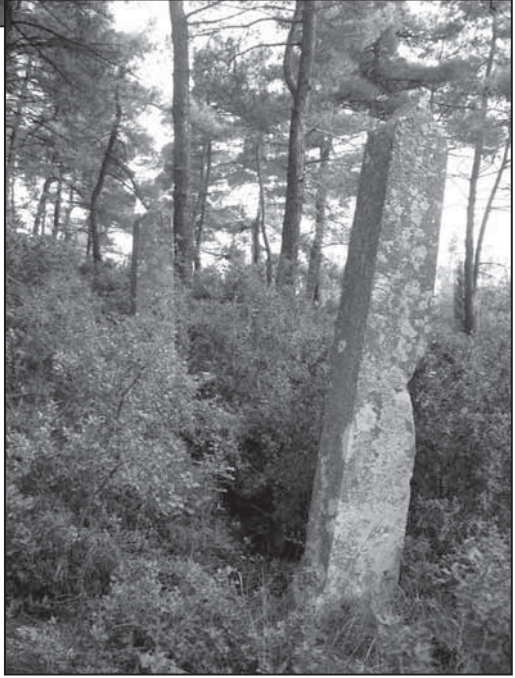
Resim 4- Pazarlı Köyü.

Resim 5- Pazarlı Köyü.

Resim 6- Cevizli Köyü Çeşmesi.

Resim 7- Cevizli Mezarlığı'nda mezar taşlar.

Resim 8- Cevizli-Gelibolu arasındaki köprü.

Resim 9- Bolayır Gazi
Süleyman Paşa Camii.

Resim 10- Bolayır Gazi Süleyman Paşa Türbesi.

Resim 11- Bolayır Derviş Bayezid Hamamı.

Resim 12- Kavak Köyü Hamamı.

Resim 13- Koca Çeşme Köyü Çeşmesi.

Resim 14- Adilhan Köyü'nde hamam kalıntısı.

Resim 15- Kalealtı Köyü yakınlarında bir harabe.

BODRUM YARIMADASI LELEG YERLEŞİMLERİ ADALAR, ASPAT, KİSSEBÜKÜ (ANASTASIOUPOLIS), MYLASA DAMLIBOĞAZ (HYDAI), PİLAVTEPE VE SEDİR ADASI YÜZEY ARAŞTIRMALARI-2009

A.DİLER*
B.ÖZER
Ş. GÜMÜŞ
H. Ö. ÖZCAN
M. ELMAS
A. NOVALİÇ

Bodrum Yarımadası

Bitez: Bodrum Yarımadası 2009 Yüzey araştırması¹ bugüne dek araştırma olanağı bulamadığımız Pedasa'nın Leleg Dönemi'nde denizle bağlantısını sağlayan Bitez Limanı ve çevresinde başlatılmıştır². Yapılan çalışma sonucunda, bugünkü Bitez Beldesi'nin gerek merkez gerek iç kesimlerinde gerçekleşen yoğun yapılaşma nedeniyle antik kalıntıların büyük ölçüde tahrip olduğu, ancak henüz yapılaşmamış kırsal alanlarda ise yer yer korunduğu görülmüştür. Bitez Beldesi'nin güneybatısında, Kelerlik Tepesi'nde yapılan incelemede tepenin güneybatı yamacında yerleşime tanıklık eden Helenistik ve Roma Dönemi'nden seramik ve çatı kiremidi parçaları saptanmıştır. Güney yamaçta görülen üç kaya oygusu mezardan biri sağlam olarak günümüze ulaşmış, diğerlerinin ön cephesi büyük ölçüde tahrip olmuştur. Kaya oygusu mezarlardan birinin önünde ele geçen kapı bloğu ve stel altlığı nekropol alanından günümüze ulaşan diğer kalıntılardır. Araştırmada

* Prof. Dr. Adnan DİLER, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Bekir ÖZER, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Hatice Ö. ÖZCAN, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE.

Uzman Şahin GÜMÜŞ, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE
Arkeolog Melike ELMAS, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE

Mimar, Adnan NOVALİÇ Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Bina Bilgisi İstanbul /Türkiye

¹ Verilen izin için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak katılan sayın Nihal Metin'e ayrıca adları yukarıda yazılı ekip üyelerimize ve bölümümüz öğrencisi Murat Barış'a çalışmalarımıza yakın ilgi gösteren Bitez, Yalı, Bodrum ve Konaklı Belediyesi Başkanlıklarına çok teşekkür ederim.

² Bugüne dek yürüttüğümüz yüzey çalışmaları ışığında Pedasa territoriumunun, doğuda Torba kavşağı, batıda Kazderesi doğal vadileri ile sınırlandırıldığı görülmüştür; yerleşimin territoriumunun kuzey ve güney sınırları ise her iki kıyıda da denizle buluşuyordu.

saptadığımız bu veriler ışığında Kelerlik Tepesi'nin en geç Roma Dönemi'nde bir nekropol alanı olarak kullanıldığını söyleyebiliyoruz³. Bunun yanında alanın tarımsal amaçlı olarak da kullanıldığını gösteren veriler de saptanmıştır. Tarımsal alan kullanımının önemli bir kanıtı da Kelerlik Tepesi'nin güneybatısında saptadığımız kaya oygusu üzüm presidir (Resim: 1). Yüzeydeki geç dönem amphora ve pithos parçaları işliğin uzun süre kullanıldığını göstermektedir. Alandaki tarımsal faaliyetlerin bir diğer göstergesi ise, zeytin işliğine ait bir litus parçasının tepe yamacında bulunmasıdır.

Bitez Beldesi'ndeki ikinci çalışma Yel Değirmeni Tepesi'nde gerçekleştirilmiştir. Tepe üzerinde ayrıca antik çağda yerleşim olduğuna ilişkin bazı kanıtlar belirlenmiştir. Bunlar, gömüt ya da kuyuya ait olabilecek duvarlar, değirmen yakınındaki kaya havanı, öğütme taşı ve bir *litus*'dan oluşmaktadır. 1.02x0.68 m. ölçülerinde ve 0.70 m. yüksekliğindeki *litus* alanda bugün tahrip olmuş olan bir işliğe aittir. Tepe üzerinde yerleşik yakın döneme tarihlenebilecek yel değirmenin üst yapısı ve gövdesinin önemli bir bölümü tabana kadar tahrip olmuştur.

Bitez Beldesi, Balçılar Mevkii'ndeki araştırmalarımızda kaya oygusu iki mezar tespit edilmiştir. Kalıntılar, güney-kuzey yönünde konumlanmış ve genel olarak basit düzenlenmişlerdir. Bölgedeki araştırmamızda güney yönde Meşe Tepe'ye doğru yükselen yamaçlar üzerinde ise, arazi mülkiyet sınırı ve hayvan ağılı oluşturma amacıyla kuru duvar tekniğinde oluşturulmuş duvarlar görülmüştür. Burada dikkat çekici olan duvarların alt bölümünde görülen antik yapılara ait mimari bloklardır. Önemli bir kısmı yakın zamanda oluşturulan çevirmelerde kullanılmış olması nedeniyle tahrip olan yapı malzemeleri, büyük olasılıkla alanda yerleşik eski bir çiftlik evine aittir. Geniş eğilimli arazilerde yer yer izlenen tarım terasları ile aynı yerde saptadığımız bir *litus*, bunun önemli bir kanıttır. Özellikle Pedasa territoriumun doğusunda Dağbelen ve yarımadaının güneybatısında Termira-Aspat çevresinde görülen “bağlama delikli” *litus* 'lara benzeyen örnek, 0.62 m., 0.40 m. boyutlarındadır. Meşe Tepe'nin yamaçlarında görülen modern tarım terasları, antik çağdaki tarımsal faaliyetlerin bu bölgede günümüzde de devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca tespit edilen zeytin işliğine ait bir ağırlık taşı da bu etkinliklerin diğer bir göstergesidir.

Bitez Bölgesinde yapılan yüzey araştırmasında Efekent Konutlarının görüldüğü alanda, konutların arkasındaki dik kaya yükseltisi içine yan yana oyulmuş kaya mezarları tespit edilmiştir. Mezarların ön cepheleleri daha sonra yapılan müdahale ve doğal nedenlerle büyük ölçüde tahrip olmuştur. Batı taraftaki gömütün ön tarafında tabanı düzeltilmiş

³ Karya'nın kıyı ve iç bölgeleri ile Bodrum Yarımadası'nda bugüne dek yürüttüğümüz araştırmalar Akropol, sur yada çevirmelerle tanımlanan alanlar dışındaki yerleşim territoriumlarının hem tarım hem de gömü amaçlı kullanıldığını göstermiştir. Karş A. Diler, “Oil and Wine Production of the Halicarnassos Peninsula in Karia, ed. Ü. Aydınoglu – A.K. Şenol, *Antikçağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2010, 135 vdd.

zemin üzerinde kaya çanakları ile gömü teknesinin yan tarafındaki dik kaya cephesi üzerinde nişler görülmektedir. Bunlardan kaya çanaklarının ölü kültüne yönelik sunular, nişlerin ise derinliklerinin 0.40 m.den fazla olması nedeniyle kremasyon kapları için kullanıldığını söyleyebiliriz⁴.

Gündoyları, Kocataşdibi Mevkii'nde yapılan incelemelerde anakaya yükseltisinin güneybatı cephesine kare formlu oyulmuş bir niş tespit edilmiştir. Yaklaşık 5 m. yüksekliğindeki kaya cephesine oyulmuş, yanlarda 0.65x0.62 m. ölçülerinde ve 0.63 m. derinliğinde olan bu niş, boyutları ve özellikle derinliği nedeniyle bir urne nişi olmalıdır. Kayalık alanın doğu yüzünde ise üçgen formlu bir tapınım nişi belirlenmiştir.

Kocataş Mevkii'nin kuzey yamacında ise modern bahçe duvarı altında kalmış anakaya üzerine oyulmuş zeytinyağı işliği saptanmıştır. Duvar altında kalan işliğin anakaya oyulmuş pres yatağının - duvar dışında kalan- az bir bölümü görülse de bunun dikdörtgen biçimli olduğu ve üzerindeki akıtma kanalı ile önde yerleşik 0.50 m. çapında bir toplama havuzuna bağlandığı anlaşılmaktadır.

Bitez Beldesi, Yalı Mahallesi'nde, daha sonra ön tarafına inşa edilmiş bir tesisin arka tarafında, yan yana sıralanan kaya oygusu gömütler ve örgü duvar tekniği ile inşa edilmiş oda mezarlardan oluşan bir nekropol alanı saptanmıştır.

Bitez Beldesi'nin doğusunda, Gümbet Beldesi sınırları içinde yapılan yüzey araştırmasında, Akberrak Sitesi içinde eğimli arazi üzerinde yamaçta yan yana sıralanan çok sayıda kaya oygusu basit mezarlar tespit edilmiştir. Kapı bloğu korunmuş olan örneklerin soyulup soyulmadığı tam olarak anlaşılamamaktadır.

Orak Adası: Bodrum Yarımadasında ekibimizce sürdürülen ve yarımada çevresinde geçen yıl başlattığımız adalar araştırmasına bu yıl Orak Adası ile devam edilmiştir. Yarımadanın güneydoğusunda adanın doğu üst doruğuna yakın tepe üzerinde dikdörtgen planlı bir Leleg yapısı ile bu yapının 40 m. kadar uzağında bir şapel ve Leleg yapısının güney tarafındaki alt düzlükler üzerinde başlayan ve adanın güney kıyısına dek süren paralel tarım terasları tarafımızdan incelenmiştir. Belirlenen kalıntılardan adanın doğu üst tepesindeki Leleg yapısı dıştan 15x17 m. boyutlarındadır (Resim: 2). Eğimin fazla olduğu kuzey-doğu tarafta dışarı doğru basamak şeklinde taşan blok dizilerinin oluşturduğu sağlam bir alt yapı ile anakaya oturtulan yapı temel ve üst duvarlarında dikdörtgen, yamuk ve yer yer polygonal bosajlı duvarlara sahiptir. İki katlı olan yapının dış duvarla sınırlanan alanı içinde koridorla bağlanan oda grupları yerleşiktir. Yapı içindeki bu koridorun yaklaşık 2 m. doğusunda ona paralel yaklaşık 1.00 m. kadar genişlikte olan bir koridor daha bulunmaktadır. Yerini tam olarak saptayamasak da bu koridor, yapının doğu

⁴ Nişler ve kaya çanaklarının işlevi için bak. A. Diler, "The northern Rock Necropolis of Caunus" *Asia Minor Studien* 44,2002, 63 vdd.

tarafında bir odanın daha olmasını olanaklı kılmaktadır. Yapıda tarafımızdan yapılan incelemede koridorun batı tarafında kalan odaların nispeten özgün haliyle korunduğu, buna karşın kuzeydoğudaki odanın sıvanarak daha sonra bir sarnıca dönüştürüldüğü görülmüştür. Binada kaçak kazıcılar tarafından ciddi şekilde tahribat yapıldığı ve odadan koridora bir delik açıldığı tespit edilmiştir. Yapılan tahribat sonucu bu alana su taşıyan *tubuli* içine yerleştirilmiş kurşun boru bulunmuştur⁵.

Yapı üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde, taş işçiliği ve özellikle koridor ve oda üst örtüsünde görülen yalancı tonoz tekniği nedeniyle Leleg Dönemi'nin geç tarihinden olasılıkla erken 4.yüzyılın ilk çeyreğinden olduğunu sandığımız yapı, ilk yapım evresinde büyük olasılıkla iki katlıydı. Ancak ikinci kata ait kalıntılar korunmamıştır. Yapı içinde izlenen harçlı moloz taş eklentiler ise, Bizans Dönemi'ndendir. Kalıntının Helenistik Dönem ve Mausollos zamanında bir “karakol-gözetleme kulesi” olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Kalıntı yarımada sıkça gördüğümüz “*pyrgos*”lardan özellikle alt kat duvarlarının kalın olmasıyla ayrılmaktadır⁶. Ayrıca, compound türü çiftlik evleri ve bunların dikdörtgen planlı önemli örneklerinde olduğu gibi tarım ve hayvan için gereksinim duyulan açık alana sahip değildir⁷. Buna karşın tasarı farklı olsa da Pedasa Territoriumu'nda yerleşik Zindanören gibi oval evler ve duvarlarının kalın olması nedeniyle Theangella Leleg yapısıyla ilişkilendirilebilir. Burada karşılaştırma için yapıları birbirine yaklaştıran ilişki ise, ikinci katların varlığıdır. Bu olgu kalın duvarların oluşturulma nedenini de açıklamaktadır. Yapının 20 m. doğusunda, Bizans Dönemi'ne ait tek nefli bir şapel kalıntısı bulunmaktadır.

Kargıcak Koyu: Orak Adası'nın karşısındaki Kargıcak Koyu'nun doğusunda gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tepe yamacında iki ayrı yerde Leleg yapıları tespit edilmiştir. Tek odası görülebilen ilk yapının giriş kapısı ve duvarları tonoz seviyesine kadar korunmuştur. Kalıntının ana giriş kapısı batıya bakmaktadır; korunan oda 3.70x4.10 m. ölçülerindedir. İkinci yapı ise, ilk örneğin 10 m. kuzeyinde yerleşiktir. Dıştan 17.93x13.90 m. ölçülerindeki yapı, sağlam duvarlarla sınırlanan ve koridorlar ile geçit sağlanan oda gruplarından oluşmaktadır (Resim: 3). Bu özelliği Orak adasındaki yapı ile benzerdir. Koridorlar ile beş odaya ayrılmış olan yapı Leleg örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Yapının ana girişi güneybatı yönündedir. Koridorlarla bağlanan odalardan doğu yönden yapıya bir giriş daha tespit edilmiştir. Güneydoğusunda oda önündeki koridorun çökmesi nedeniyle giriş kapanmıştır. Yapı, kaçak kazılar nedeniyle tahrip olsa da tonoz üst örtü seviyesine

⁵ Bölge için oldukça önemli arkeolojik değeri olan bu borular ile kaçak kazılar sonucu açığa çıkarılan mermerden yapılmış, altta 0.38 m. çapında ve 0.60 m. yüksekliğindeki masa altlığı (*arula*) taşınarak tutanakla Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir.

⁶ Leleg Dönemi dikdörtgen ve oval biçimli çiftlik evleri için bak. W. Radt, *Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos, IstMitt* Bei.3. 1970, 202 Abb.17 vdd

⁷ Bak. Radt 1970, abb.16

kadar sağlam kalabilmiştir. 3 m. yüksekliğinde korunmuş olan yapının iki katlı olduğu, ilk katın zemini üzerinde, temel seviyesinde korunmuş duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Leleg Dönemi yapısının işlevi konusunda kesin bir yargıya varmanın güçlüğüne karşın, tasarı ile Orak Adası'ndaki yapı ile benzer bir işleve yönelik olabileceğini önerebiliriz. Olasılıkla kalıntı, Orak Adası ile anakara arasındaki deniz ve kara yollarını kontrol eden, konumu ve mimarisine yansıyan, sağlam ve iki katlı yapısı ile yaşama ve savunma işlevini birlikte üstlenmiş olmalıdır.

Theangela: Theangela, Mausollos'un synokisim politikasında Myndos ile birlikte Halikarnassos'a bağladığı kentlerin dışında tuttuğu iki yerleşmeden biridir. Perslere karşı kurulan Delos Birliği'ne üye olan ve İ.Ö. 480 yılındaki Salamis Deniz Savaşı'nda Pers donanmasının krali kaptanları arasında olan Dynast Pigres'in sülalesinden aynı adı taşıyan beyin yönetimi altında olan Theangela, Halikarnassos'un dışında yerleşik ve Leleg Dönemi öncesinden başlayıp Mausollos zamanı ve sonrasında da yarımadanın en önemli yerleşmelerinden biriydi. Theangela çalışmaları, kentin özellikle Leleg Dönemi ve sonrasında tarihsel süreçteki gelişimini en iyi şekilde yansıtan sur yapısı üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Araştırmamıza kentin batı uç noktasındaki gözetleme kulesinden başlanmıştır. Kule kent territoriumunu kuzey, güney ve batı taraftan kontrol eden bir görüş açısına sahiptir. Gerçekte dört köşede sağlam bastionlar ile güçlendirilen ve ortada geniş bir avlu oluşturan yapısı ile alan küçük bir iç kale işlevinde tasarlanmıştır. Köşelerde 2.80–2.05 m. kalınlığındaki sur duvarlarıyla bağlanan kuleler yer yer korunsu da kuleleri birleştiren surlar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Özellikle kulenin inşası ve alanın iş makinalarıyla düzeltilmesi sırasında kalıntılara ciddi zararlar verilmiştir. Kentin bu önemli noktasında yerleşik batı kulesindeki duvar örgü tekniği ve kule köşelerinde kullanılan silmeler nedeni ile kalıntının Mausollos zamanında inşa edildiğini söyleyebiliriz. Kule yapısının güneydoğu yakınında yoğun bir yapı yıkıntısı saptanmıştır. Yerleşmenin güneybatısında, sur doğrultusunun altına doğru alçalan eğimli araziler üzerinde ise birbirine paralel tarım terasları saptanmıştır. Tarım teraslarının kent düzlüğüne yakın üst kuzey tarafında izlenen gölet ve çiftlik evleri, yerleşmenin tarımsal etkinliklerle ilgili kalıntıları olarak değerlendirilebilir. Batı kulesinin doğu tarafındaki kaya sarnıçları da tarafımızdan ayrıca incelenmiştir. Theangela'da yerleşme, batı kulesi ile bu kule ve yerleşimin oturduğu tepe düzlüğü ile bu düzlüğün doğuya doğru uzanan ve doğu tarafta en yüksek noktasına ulaşan iki tepe ve bu tepeler arasındaki teraslar üzerinde oluşturulmuştur. Batı tarafta, köşelerinde kuleleri olan küçük bir "karakol-iç kale" ile sınırlanan tepenin kuzey ve güneyi surlar ile çevrelenmiştir. Surlar, yer yer bastionlar ile güçlendirilirken, özellikle doğu ve kuzeydoğuda gözetleme ve savunma işlevi gören kuleler ile donatılmıştır. Sur ve kule yapıları genel olarak aynı döneme işaret eder. Kenti çeviren surlar İ.Ö. 4. yüzyıl

işçiliğini yansıtır. Buna karşın özellikle kentin doğu bölümündeki yapı terasları ve surlar özellikleriyle bu tarihten daha erken döneme ait olmalıdır. Bunlar daha iri bloklardan yapılmışlardır ve daha çok polygonal tekniğe yakın işçilik gösterirler. Mausollos Dönemi surları ise, bosajlı duvar tekniğinde inşa edilmişlerdir.

Theangela yüzey araştırması, özellikle Leleg Dönemi yapıları ile Mausollos Dönemi ve sonrası yapılarının aynı yerleşim yeri içinde karşılaştırılmasına olanak sağlaması nedeni ile önemlidir. Çalışmada surlar, yapı terasları, sarnıçlar ve doğudaki tepe üzerindeki yapısal elemanlar incelenmiştir. Leleg Dönemi kalıntılarından önemli bir yapı ise, kenti her iki uçtan sınırlayan iki tepenin ortasına yakın düzlük üzerinde yerleşiktir. Burada kentin orta noktasında, dor mimarî elemanlarının devşirme olarak kullanıldığı geç dönem yapısının oturduğu teras duvarının yıkılması nedeniyle ortaya çıkan teras dolgusunun araştırması da yapılabilmektedir (Resim: 4). Teras duvarı 2.50 m. yüksekliğinde korunmuştur. Teras dolgusu içinde İ.Ö. 4.yüzyıla ait seramik parçalarının bulunması teras duvarının yapım tarihi hakkında fikir vermektedir. Bu terasın üzerinde saptadığımız dor düzeninde sütun gövdesi ve basit silmelerle donatılmış saçaklık parçaları ile dikdörtgen yapı olasılıkla aynı yüzyıla ait olmalıdır. İçten 5.70x2.70 m. ölçülerinde tasarlanmış kalıntının batı kısa iç duvarlarında nişlerin oluşturulduğu görülmüştür. Mekânın boyutlarının küçüklüğüne karşın, dor başlıkları, saçaklık ve diğer mimarî parçalarda görülen nitelikli işçilik yapının bir anıt olabileceğini düşündürmektedir.

Theangela'da gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasında kentin belirlediğimiz en önemli kalıntılarından biri, ikinci tepe arasındaki kent yapılarının doğu surlarına yakın eğimin fazla olduğu yerde, inşa edilmiş olan teras-surdur. Kuzey-güney yönde uzayan teras-sur, kuzey tarafta kent suru ile birleşmektedir. 2 m.den fazla yükseklikte korunmuş olan kalıntı, köşelerindeki silmeler nedeni ile Mausollos Dönemi öncesine tarihlendirilebilir.

Theangela'da iki tepenin ortasındaki sırtta yer alan konut, boyutu ve işçiliği ile dikkat çekmektedir. 5.95x15 m. ölçülerinde olan dikdörtgen plana sahip yapı, arka arkaya sıralanan üç odadan oluşur ve yapının ana girişi batı uzundur. İyi korunmuş olan alt katta yapılan kaçak kazılar neticesinde bu katın zemini yer yer tahrip edilmiştir. Yapının iki katlı olduğu üst kata ait duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Alt kat planının üst katta da aynen uygulandığı korunan izlerinden anlaşılmaktadır.

Theangela doğu tepesi teras-suru doğusunda güneyden kuzeye doğru kırılarak uzayan sur kalıntısı tarafımızdan ayrıca incelenmiştir. Alazeytin Kalesi örneklerine benzeyen ince uzun ve iyi işçilikli taşlardan oluşturulan bu surlar, Theangela'da Mausollos Dönemi öncesinde inşa edilmiş olmalıdır. Doğru surların kuzeye doğru yönelen bölümünde ve bunların kuzeye doğru olan uzantılarında surların yer yer kuleler ile güçlendirildiği saptanmıştır. Kuzeydoğuda izlenen kapı açıklıkları bu yönden giriş olduğunu da

göstermektedir. Kentin bu kesimindeki kapılardan birinin üçgen alınlıklı olması önemlidir. Çünkü Pigres'in mezarı gibi Theangela'da ve Theangela dışında bu tür kapı alınlıkları erken bir geleneğin ürünüdür. Orta mekândan bir kapı açıklığı ile iç mekânlara geçilen yapının odaları kenarlarda 3 m.den daha kısadır. Yaklaşık 2 m. yüksekliğince korunan yapı, kendisine bağlanan duvar uzantıları ve uzun dış duvarlarındaki nişler nedeni ile bugün görebildiğimizden daha geniş bir alana yayılmaktadır. Kaçak kazı ile açığa çıkan ağırlığı nedeni ile taşıyamadığımız yazıtın yerinden alınarak Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde korunması yararlı olacaktır.

Theangela'da sürdürdüğümüz en önemli araştırma, teras surun batı tarafında yoğun bitki örtüsü altında ilk kez Muğla Kültür Envanteri ekibince yapılan yüzey çalışması sırasında saptanan ve olasılıkla bir yapının tespit edilemeyen iki Ptolemaios, bunların eşleri ve Dioskurlara adanması ile ilişkili yazıtın bulunduğu alanda gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucu söz konusu yazıt ile ilişkili olabileceğini düşündüğümüz bir yapının planı elde edilmiştir (Resim: 5). İnce uzun ve düzgün bloklardan oluşturulan ve 12 m. uzunluğundaki yapı yan yana en az üç mekândan oluşmaktadır

Geriş: Yarımada'nın kuzeybatısında bugünkü Yalıkavak sınırları içerisindeki Geriş Köyü ve çevresinde yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Yerleşimin en yüksek noktasındaki büyük bir terasın üzerinde konumlanan 9.10x10.96 m. ölçüleri ile kareye yakın planlı olan kulenin oturduğu tepe doğu, batı ve güney yönden anakaya üzerine oturan bir teras üzerindedir. Kule, Mausollos Döneminde inşa edilen sur ve kulelerde görülen tarzda, düzgün sıralar oluşturan bosajlı izodom tekniğini gösterir. Kulenin oturduğu teras, eğimin fazla olduğu batı tarafta statik nedenlerle aşağı doğru genişleyen ve polygonal örgüye dönüşen kyklobik bloklardan inşa edilmiştir. Tepenin kuzey ve kuzeybatı köşesinde oldukça yüksek bir duvarla yüksekliği 8 m. yi bulan teras oluşturulmuştur.

Geriş (Burgaz) Kalesi'ndeki surlar tarafımızdan 150 m. kadar izlenebilmiştir. 1.00–1.50 m. kalınlığında ölçülen surların bugün korunan yüksekliği 2.50 m.ye kadar ulaşmaktadır. Burgaz Tepesi'nde yerleşimi sınırlayan surlar, kule altındaki teras duvarının kuzeydoğu alt kısmına doğru yönlendirilmiştir. Buradan başlayarak batıya ve güneye doğru ilerleyerek güneydoğuda dik kaya yükseltisi ile birleşir. Böylece yerleşimin en zayıf bölümünün surlarla çevrildiği anlaşılmaktadır.

Burgaz Kale 2009 yüzey araştırmasında ayrıca, kuzey surların önünden başlayarak eğimli arazi boyunca ilerleyen çok sayıda tarım terası saptanmıştır. Arazi dokusuna göre oluşturulmuş olan bu teraslar, batıya doğru ilerler ve aynı yoğunlukta güney surlarının önü ile kule terasının güneyi ve güneydoğusu boyunca devam ederler.

Köy içerisinde evin bahçe duvarında devşirme olarak kullanılan 0.47x0.34 m. boyutlarındaki bir blok üzerinde iki satırdan oluşan bir yazıt⁸ tespit edilmiştir. Yazıt II.

⁸ Yazıt, Epigrafi Güray Ünver tarafından incelenmiştir ve kapsamlı yayına hazırlanmaktadır.

Ptolemaios'un kızkardeşi ve eşi olan II. Arsinoe ile ilişkilidir. ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ (*Kardeşsever Arsinoe'nin*) ifadesi ile M.Ö. 3.yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Resim: 6).

Burgaz Tepe'nin batı yamacında yoğun bitki örtüsü altında kalmış, yarımadaya özgü yuvarlak planlı bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 7). İki odası sağlam olan yapının güney odası yıkılmıştır ve bindirme tekniğinde yapılmış örtüye sahiptir. Kaletepe'nin batı yamaçlarında bulunan bu kalıntı, Bodrum Yarımadası'nda Pedasa Territoriumu'nda ve Mumcular Beldesi çevresinde yer alan yuvarlak Leleg çiftlik evleriyle (compound) aynı plan özelliklerine sahiptir. Araştırmalarımız, yapının daha önce araştırmacılar tarafından saptandığını ve planının elde edildiğini ortaya koymuştur. Yapıyı oluşturan blokların taşınması nedeniyle tanınmayacak kadar özgünlüğünü kaybeden yapı Aspat'ta tarafımızdan bulunan compound ile birlikte yarımada Halikarnassos'un batısındaki ikinci örnek olmaktadır. Geriş Köyü sınırları içerisinde Samanlık Tepe olarak adlandırılan bölgede ayrıca yüksek kapasite ile üretim yapan zeytinyağı atölyesi tespit edilmiştir (Resim: 8).

Yalıkavak, Küdür Yarımadası: Küdür Yarımadası'ndaki araştırmalarımıza Çataltepe'nin kuzeydoğusundaki koydan başlanmıştır. Koy içerisinde daha önceki yıllarda tespit ettiğimiz zeytinyağı işliğinin yol açma çalışmaları sırasında büyük oranda tahrip olduğu görülmüştür

Çataltepe'nin kuzey yamaçlarında yerleşik tarım terasları antik çağda koy ve çevresinde küçük ölçekli bir kırsal yerleşimin olduğunu göstermektedir. Yarımadanın ortasında, Yalıkavak Belediyesi'nin atık su arıtma tesisinin güneydoğusunda temel izleri görülebilen yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Kaçak kazılarla kısmen güney duvarları açığa çıkarılan ve tahrip edilen yapının planı elde edilememiştir.

Yarımadanın batısında, Paşa Koyu'nun kuzeyindeki tepe üzerinde ilk kez yapı kalıntılarına ait izler görülmüştür. Çalışmada yapı kalıntılarının kuzeybatısındaki kayalık alanda iki adet kaya oygusu mezar saptanmıştır. Güneydeki oda mezarın üst örtüsü ve cephesi doğal nedenlerle tahrip olmuştur.

Küdür Yarımadası'nın güneyindeki Pamukluk Tepe oldukça dik bir yamaca sahiptir Pamukluk Tepenin zirvesinde, Hristiyanlık Dönemi'nde tapınma amaçlı kullanıldığına kanıt olabilecek bir kaya kilisesi tespit edilmiştir. Kilisenin apsisi anakaya üzerine yaslanmaktadır. İzlerden içinin freskolarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Tek nefli olduğunu düşündüğümüz kilisenin batı yöndeki duvarları büyük oranda tahrip olmuştur. Tepenin kuzey kesiminde 5 m. uzunluğunda büyük bloklardan örülmüş teras duvarı erken dönem özelliği göstermektedir.

Aspat (Strobilos): Bugüne dek yaptığımız çalışmalar, ilk yerleşim izlerinin hem kale hem aşağı kentte İ.Ö. 7.yüzyıla dek gittiğini belirlediğimiz Aspat Kalesi'nin Geç Antik Çağda Karya Bölgesi'nin en önemli liman yerleşmelerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Aspat 2009 çalışmaları kentin kuzey yamaçlarındaki Geç Antik Çağ sivil yapıları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Aspat ve çevresinde yürütülen TÜBİTAK destekli proje kapsamında yerleşim ve territoriumun haritası elde edilmiştir (Resim: 9). Aspat çalışmalarımız tepe çevresindeki yerleşim kalıntılarının üç doğal teras üzerinde yoğunlaştığını göstermiştir. Yerleşim terasları arasındaki bağlantı ise yatay ve tepeye doğru yönelen kaya merdivenleri ile sağlanmıştır.

Mimarî kalıntılar gibi mimarî parçalar da Aspat/Strobilos tarihini aydınlatmada yardımcı olmaktadır. Kale içindeki ambon parçaları ve kale duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmış az sayıda da olsa erken Bizans Dönemi'ne ait mimarî plastik parçalar, alandaki yerleşimin İ.S. 6. yüzyıla kadar gerilere gittiğini kanıtlayan önemli arkeolojik verilerdir.

Aspat yüzey araştırmalarımız Aspat Dağı'nın azmak ve denize dönük alt yamaçlarının Bizans Dönemi ve öncesinde hem kült hem de ölü inançları etrafında toplayacağımız türden kalıntılarla donatıldığını göstermiştir. Burada ilginç olan, kaya tapınım tahtlarının yanında benzerlerini yarımada da hiçbir yerde görmediğimiz türden kemer cepheli ve ortası silmeli eski kült nişlerinin Bizans Dönemi'nde gömü alanı olarak kullanılmış olması ve niş içlerinin lahit tekneleri ile donatılmış olmalarıdır.

Termera: Turgutreis Akyarların kuzeyindeki Mandıra Köyü yakınında yerleşik Asarlık (Termera?) ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında surlar, sur içindeki yapılar, nekropol kalıntıları ve kent territoriumunda inceleme yapılmıştır (Resim: 10). Nekropol alanında yapılan çalışmada yerleşim güneybatı alt yamacındaki kaya oygusu mezarların dokümantasyonu yapılmıştır. Burada ilginç olan kaya mezarlarının cephesi ve kent giriş kapısının üçgen alınlık şeklinde tamamlanmış olmasıdır. Surlar, kent kapılarının, anıtsal yapı ve kent kapılarının üçgen alınlık ile taçlandırılması yarımada Theangela, yarımada dışında Thera ve Hydas gibi erken yerleşmelerde eski bir gelenek olarak karşımıza çıkar. Yapıya anıtsallık kazandıran bu uygulamanın dinsel bir simge ile de ilişkilendirilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Bizim araştırmalarımız Bu türden kapı geleneğinin yarımada kaya oygusu mezarda da Helenistik ve Roma Çağı boyunca kullanıldığını göstermiştir. Özellikle Termera, Hydas ve Theangela ve Thera gibi Karya'nın eski yerleşmelerinin 2. Bin Anadolu ve aynı kapı geleneğinin yaygın şekilde kullanıldığı Miken Kültürü ile geleneksel bağlarının anlaşılmasında yönlendiricidir. Termera'da yürüttüğümüz çalışmalar, özellikle dış sur ile Akropol Tepesi arasında yoğun bir yapılanma olduğunu göstermiştir. Yapı kalıntıları bu alan üzerinde topografyaya uygun olarak daha

çok kuzeybatı–güneydoğu yönündeki teraslar üzerinde oluşturulmuştur. Terasların yapım tekniği Mausollos Dönemi öncesi bir tarihi göstermektedir. Yapı yoğunluğu, mezar ve yapı işçilikleri Termera’nın yarımadaının önemli ve erken tarihli bir yerleşmesi olduğunu göstermektedir. Termera surlarının Mausollos Dönemi öncesine Miken Dönemi’ne dek uzanabileceği anlaşılmaktadır. Akropol’un, güneydoğu alt yamacında kaçak kazı çukuru etrafında gözlemlediğimiz çanak çömlek parçaları arasında İ.Ö. 4.yüzyıldan Geometrik Dönem öncesine tarihlenebilecek malzemenin görülmesi bu savı desteklemektedir.

Kissebükü (Anastasioupolis): Kissebükü’ndeki çalışmalarımıza bu yıl akropolün bulunduğu tepenin batı yamacındaki mağarada devam edilmiştir (Resim: 11). Kuzey-güney yönde uzanan doğal çökme sonucunda oluşan mağaranın güney tarafında derine yönelen 11 basamaklı bir düzenleme yapılmıştır. Bu girişe kuzey taraftan yönelen koridor şeklindeki mağara girişinin üzeri büyük tek parça taşlarla kapatılmıştır. Kissebükü Akropolü’nun bu önemli mağarasının suya ulaşan bir işleve mi hizmet ettiği, yoksa kült amaçlı mı kullanıldığı konusunda daha kapsamlı bir çalışmaya gereksinim duyulmaktadır. Kissebükü sur araştırmalarımız surların en geç Arkaik Çağda inşa edildiğini göstermektedir. Surlar, Karya ve Halikarnassos yarımadaının erken Demirçağ geleneğinde testere diş şeklinde inşa edilmiştir. Kazı yapılmamış olması nedeniyle sur içi yapıları hakkında somut bir görüş öne sürülemez de Akropolis yapı terasları üzerindeki kalıntılar yerleşimin Helenistik ve Roma Çağı boyunca kesintisiz devam ettiğini göstermektedir. Yapıları doğu ve batı limanı arasında geniş bir alana yayılan aşağı kent ise geç antik çağ ve Orta Bizans Dönemi arasında kesintisiz bir yapılanma süreci gösterir.

Yüzey araştırma alanlarımızdan olan Sedir Adası ve Aspat (Strotilos) yerleşmeleri ile Kissebükü (Anastasioupolis) arasında ortak bir özellik bu üç yerleşmenin de kıyı Karya’nın Bizans Dönemi arkeolojisi için önemli bilgileri vermesidir. Kısa bir değerlendirme yapılacak olursa bu üç kentin de Helenistik Çağ öncesine giden yerleşim evrelerine karşın Geç Antik Çağ’dan başlayarak Orta Bizans Dönemi’ne dek süren uzun süreçte kesintisiz önemli bir yapılanma süreci geçirmiş olması ortaktır. Her üçünde de hem yerleşim modeli hem de askeri, sivil ve dinsel yapılar ölçeğinde gelişimi izlemek olanaklı olabilmektedir. Kent merkezini belirleyen surlar Bizans Çağı’nda onarılarak kullanılmaya devam etmiş Pagan Dönemi’nin dinsel yapıları kiliselere dönüştürülmüş geçmişin deniz ticareti ve özellikle tarım ürünlerine dayalı ekonomik yaşamı -ölçeği belirli ölçülerde küçülse de- yerleşim ve kent ekonomisindeki önemini korumuştur.

Mylasa, Damlıboğaz (Hydai)–Sarıçay Ovası: Damlıboğaz’da akropolün doruğunda yapılan yüzey araştırmaları Damlıboğaz Köyü’nün yaslandığı Kale Tepesi

üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Akropol tepesinin doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına topoğrafik konumuna uygun şekilde donatılan surlar, doğudan akropole kolayca ulaşılan tepenin doğu kesiminde ve bunun batıya doğru uzanan yan kesimlerinde görülür (Resim: 12). Doğu tarafta en yüksek 1.50 m. yüksekliğince korunan surların burada ölçülebilen genişlikleri 3 m. kadardır. Sur duvarlarının dış çizgisi izlenebilmesine karşın, iç sınırları tahribat nedeni ile güçlüklerle seçilebilmektedir. Akropol surları aynı karakterde genelde kabaca kesilmiş, uzunlukları ve genişlikleri en çok 0.30-0.40 m.den daha küçük moloz taşlardan oluşturulmuştur. Genelde iyi korunmuş kuzey yönde surlara yaslanmış yapı gruplarına ait kalıntılar da görülmüştür. Bunlardan 4.00x3.20 m. ölçülerindeki yapının taş işçiliğinin surlara benzemesi yapıyı kule(?) olarak yorumlamamıza neden olmuştur. Kuzey surlarının içinde güney ve kuzey yamaçlarda yeralan kalıntılar ise kent akropolündeki yerleşim alanlarıdır. Akropol yerleşmesinin içinde yer alan sivil yerleşime ait kalıntıların kuzeybatı surlarına yakın alanlarda yoğunlaştığı görülmüştür. Burada yapılan incelemede yüzey toprağı üzerinde görülen geniş alanlara yayılmış taş bloklar ve duvar uzantıları saptanmıştır. Akropol içindeki çanak şeklindeki geniş çukur ve söz konusu alanın batı tarafında görülen yoğun taş yıkıntıları, aynı yerde maden ocağı çalışmaları sırasında tahribat yapıldığını göstermektedir.

*Pilavtepe'*deki araştırmalarımız sonucunda tepenin kuzey yamaçlarındaki tarla duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılan mimarî bloklar ve sütun tamburu tespit edilmiştir. Çevrede yapılan incelemelerde çok sayıda antik bloğa ait olabilecek kırılmış mimarî parçalar saptanmıştır (Resim: 13). Yüzeyde görülen mimarî bloklardan alanda Roma Dönemi'nde yapılaşma olduğunu söylemek mümkündür. Tepenin eteğindeki tarlada yüzeyde görülen, aralarında Tunç Çağ ve daha eskiye giden yoğun miktardaki seramik ve çatı kiremiti parçaları, yerleşmenin ovaya doğru kısmen genişlediğini göstermektedir. *Pilavtepe'*nin bizim araştırmalarımız tarafından ortaya konulan en önemli özelliğı Geç Tunç Çağı'ndan başlayıp Demir Çağ içlerine dek uzayan süreçte kesintisiz yerleşim verilerini sunmasıdır. 2010 çalışmalarında alanda jeofizik etüt yapılması planlanmaktadır. Bu çalışma ile tepenin Geç Tunç pitos gömü ve Miken Dönemi oda mezarların yerlerinin belirlenmesi ve yerleşim tepesindeki kalıntı yoğunluğunun dönemleri ile saptanması amaçlanmaktadır.

Sedir Adası (Kedreai): 2009 yılı çalışmaları *Sedir Adası'*nın nekropolü olan *Anakara'da* Orata Adası ve *Sedir Adası'*nda gerçekleştirilmiştir. *Anakara'da* yapılan çalışmalarda gömütler incelenerek daha önce çizimi yapılamayan bazı örneklerin dökümantasyon çalışmaları tamamlanmıştır. Çalışma sırasında nekropol alanında küçük liman kıyısındaki bir sandık mezarın kaçakçılar tarafından açılarak yağmalandığı

tespit edilmiştir. Orata Adası'nda yapılan çalışmada daha önce tarafımızdan araştırılan adanın doğu tarafında yer alan kubbeli yapının batı tarafı, tarafımızdan kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır (Resim: 14). Araştırmalarımız, geniş bir kaya yarığının dört yönde de düzenlenmesi sonucu oluşturulan bu alanın bir “ayazma” olabileceğini düşündürmektedir.

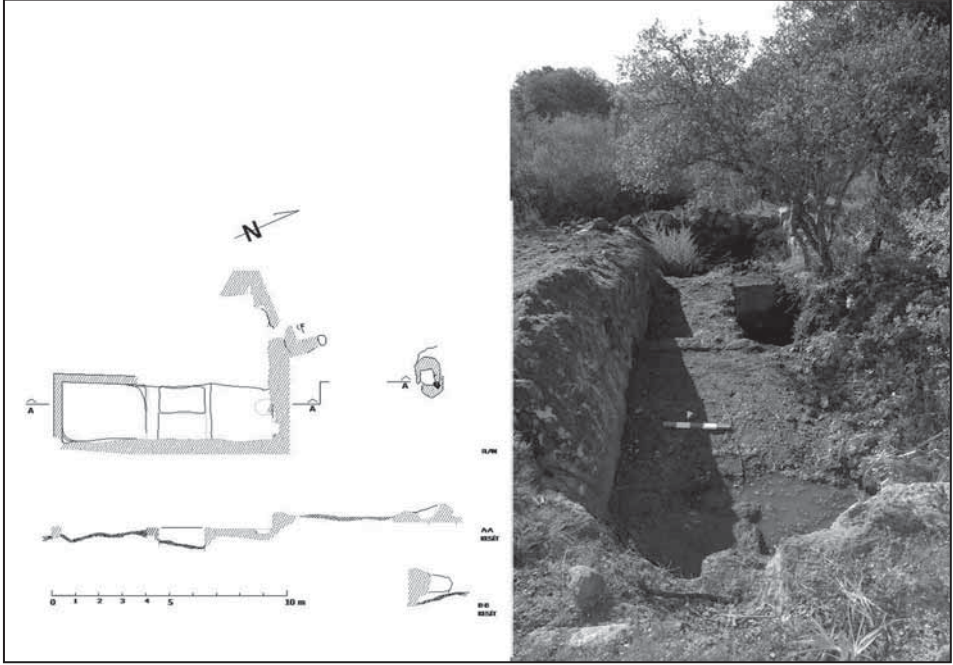
Sedir Adası'nın kuzeydoğu uç kısmında yerleşik vaftizli kilisenin güneyindeki iç kale tarafımızdan ayrıntısı ile incelenerek alandaki yapıların ayrıntılı çizimleri elde edilmiştir⁹. Adada bugüne dek yürüttüğümüz çalışmalarda tespit ettiğimiz altı kilisenin üçü bazilikal, diğerleri tek nefli plan özelliği göstermektedir. Yerleşim bir ada üzerinde yer alsa da antik bir kenti tanımlayabilecek tüm özelliklere sahiptir. Kedreai kiliselerinin konumlarına bakıldığında, Hristiyanlık Dönemi yapılarının antik kentlerdeki dağılımına uygun bir seyir gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre adanın en büyük kilisesi olan Büyük Bazilika, kent surları dışında ve yerleşim merkezinden uzaktaki konumu ile Iasos'daki Balık Pazarı Bazilika'sı¹⁰ gibi kentin en erken yapısı olduğu söylenebilir. Ada'nın ikinci bazilikal grubunu ise üç apsisliler oluşturur. Mozaikli Bazilika'nın adadaki diğer bazilikal yapılardan farkı, İstanbul'daki Studios Bazilikası'nda¹¹ olduğu gibi kareye yakın naosunun, kısa tutulmuş neflerden oluşmasıdır. Mozaikli Kilisenin, antik dönem surlarına çok yakın konumda olmasına rağmen devşirme büyük blok taş kullanımı Büyük Bazilikaya oranla daha azdır. Sütunlu bazilika, antik dönem surları içinde yer alan iki yapıdan biridir. Kaynaklarda antik döneme ait bir tapınağın yerine yapılmış bir kilise olarak tanımlanan¹² yapının naosu içinde antik yapıya ait iki sütun tamburu, büyük çaplı kaideler, postamentler ile bir yazıtlı blok bulunmaktadır. Surların dışında bulunan Kistak Kilisesi ve sarnıç, malzeme olarak Mozaikli Kiliseye benzese de bu yapıda tuğla kullanımının arttığı görülmektedir. Adanın ikinci tek nefli yapısı olan Doğu Kilisesi, sur duvarlarının çok yakınında olmasına karşın, sur duvarı yerine antik malzeme kullanılarak yapılan yeni duvar ile kalıntının kuzey cephesini oluşturmuştur. Apsis yarım yuvarlağının önünde gömme olarak yapılmış sekizgen formlu bir vaftiz havuzu yer alır. Bu mekânla birlikte yapının işlevi konusunda iki görüş ileri sürülebilir. İlki buranın bir vaftizhane yapısı olduğudur. Diğer bir görüş ise, bu yapının hem kilise hem de vaftizhane olduğudur.

⁹ Sedir Adası'nda bugüne dek yaptığımız yüzey araştırmaları sonucu elde ettiğimiz bilgiler ile Sedir Adası Kedreai Kitabı ve İngilizce- Türkçe broşürler hazırlanmış ayrıca Avrupa Birliği SMAP III Gökova Körfezi Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Projesi çalışmaları kapsamında Adanın Yönetim planı tamamlanmıştır. Karş. SMAP III Avrupa Birliği Gökova Projesi Ek-6 Sedir Adası (Kedreai) 2009. Diğer taraftan yayınlar ile adanın arkeolojisini bilim dünyasına tanıtmaya hazırlığı içinde olduğumuzu bildirmek isteriz. Ada'nın dinsel ve askeri yapıları ayrıca kapsamlı makaleler olarak yayına hazırlanmaktadır.

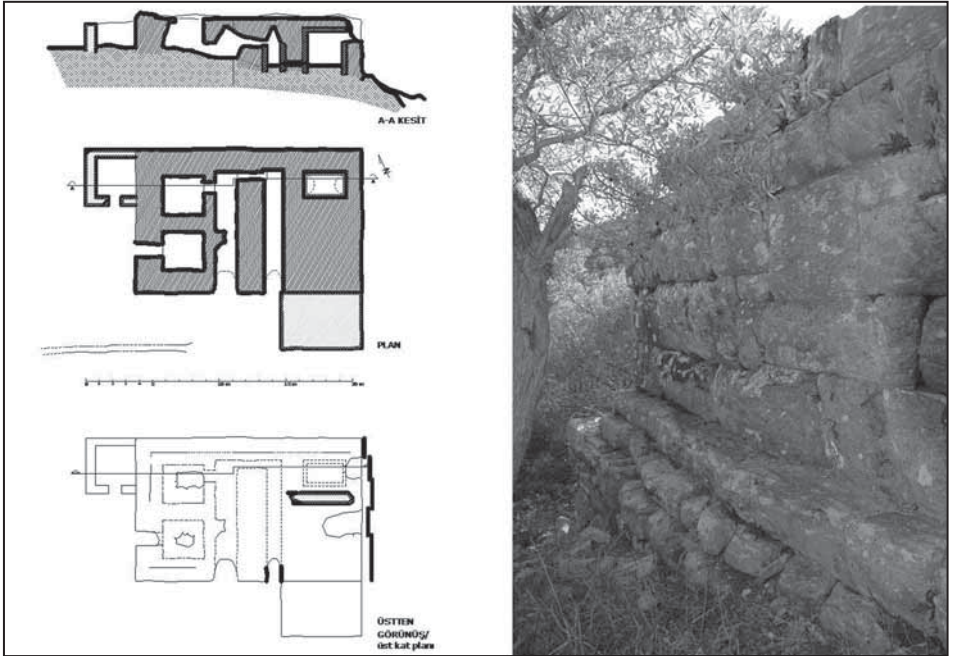
¹⁰ U. Serin, Early Christian and Byzantine Churches at Iasos in Caria: An Architectural Survey, *Monumenti di Antichità Cristiana*, seri II. XVII. Citta del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 2004.

¹¹ A. Van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, 35- 54, fig.12, 13.

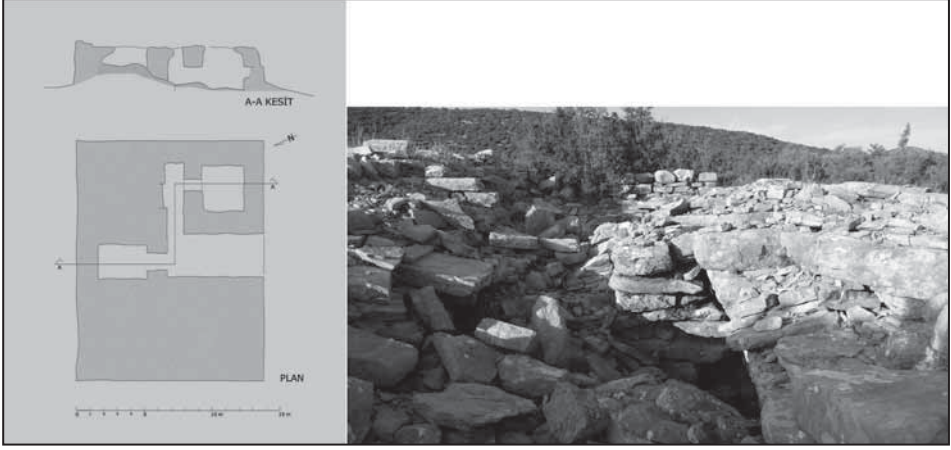
¹² G.Guidi, “Viaggio di Esplorazione in Caria”, *Annuario IV-V,1921-1922*,378-385.

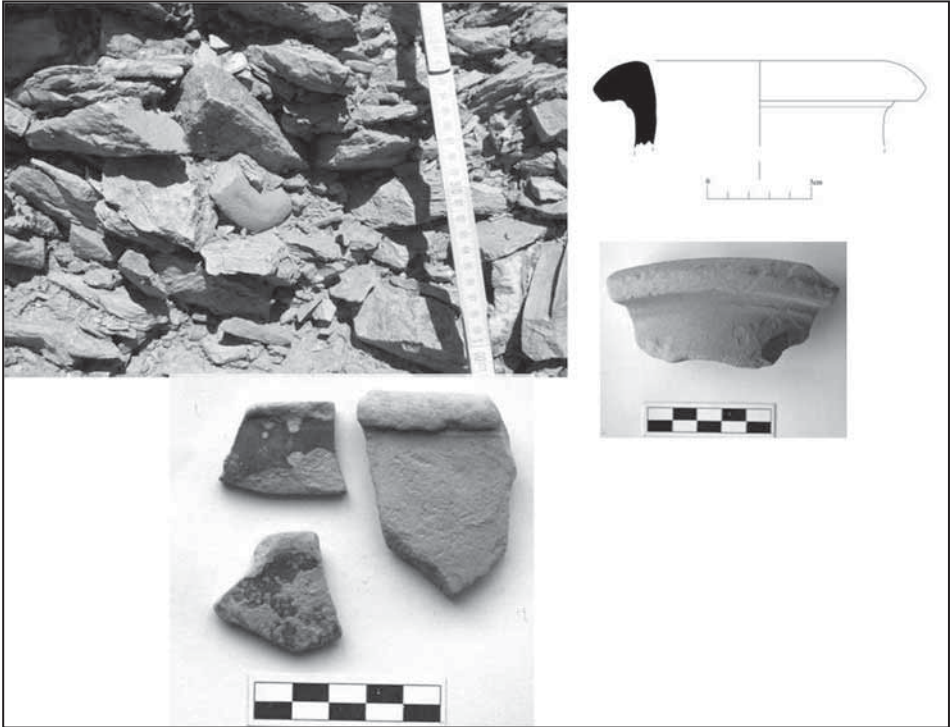
Resim 1: Bitez, üzüm işliği.

Resim 2: Orak Adası, Leleg yapısı.

Resim 3: Kargıcak Koyu, Leleg yapısı.

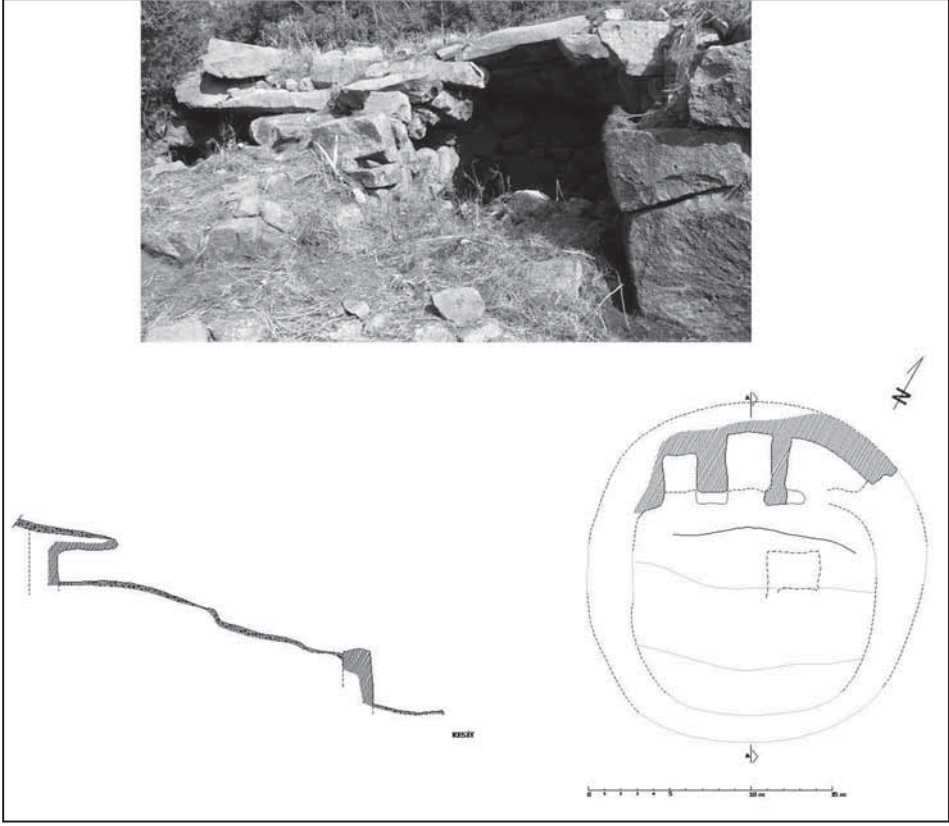
Resim 4: Theangela, Orta teras dolgusu.

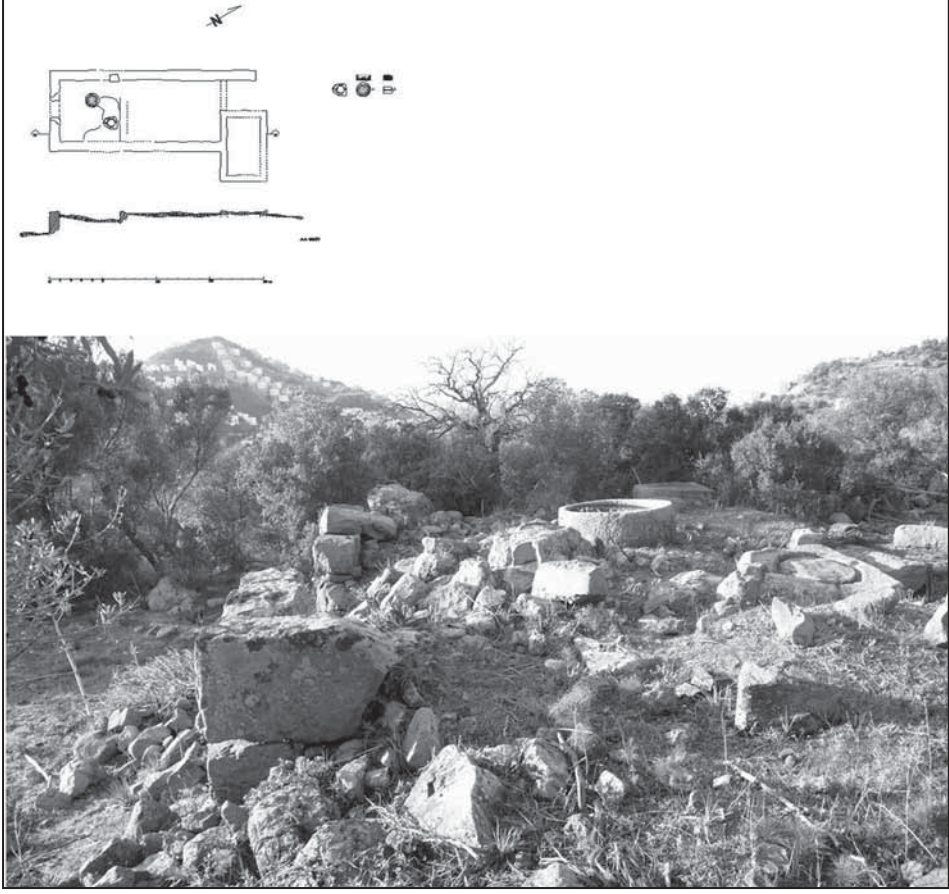
Resim 5: Theangela, Ptolemaioslar eşleri ve Dioskurlar'a ithaf yazıtının bulunduğu yapı.

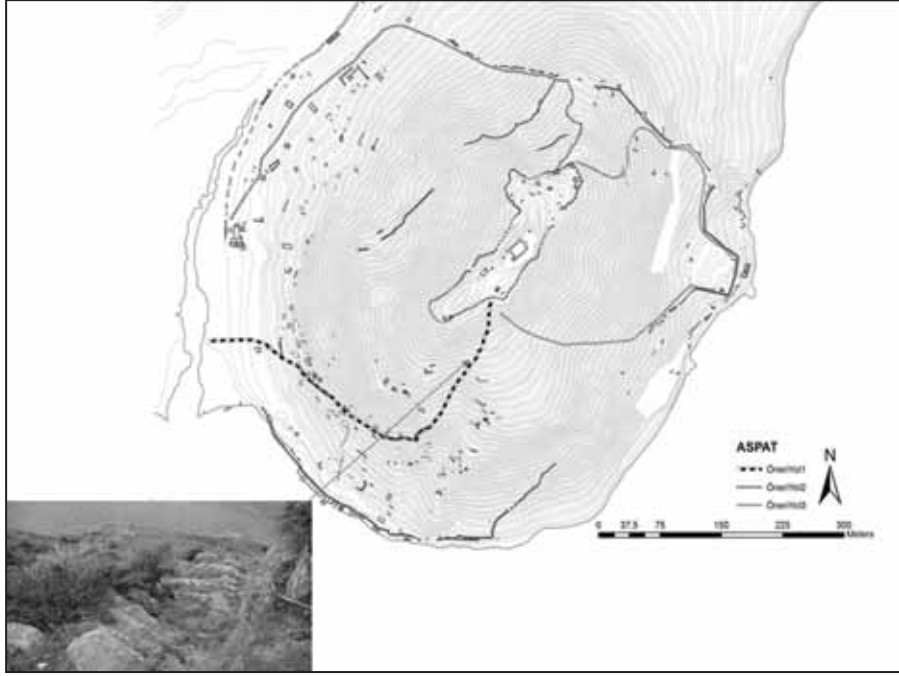
Resim 6: Geriş, II. Arsinoe ile ilişkili yazıt.

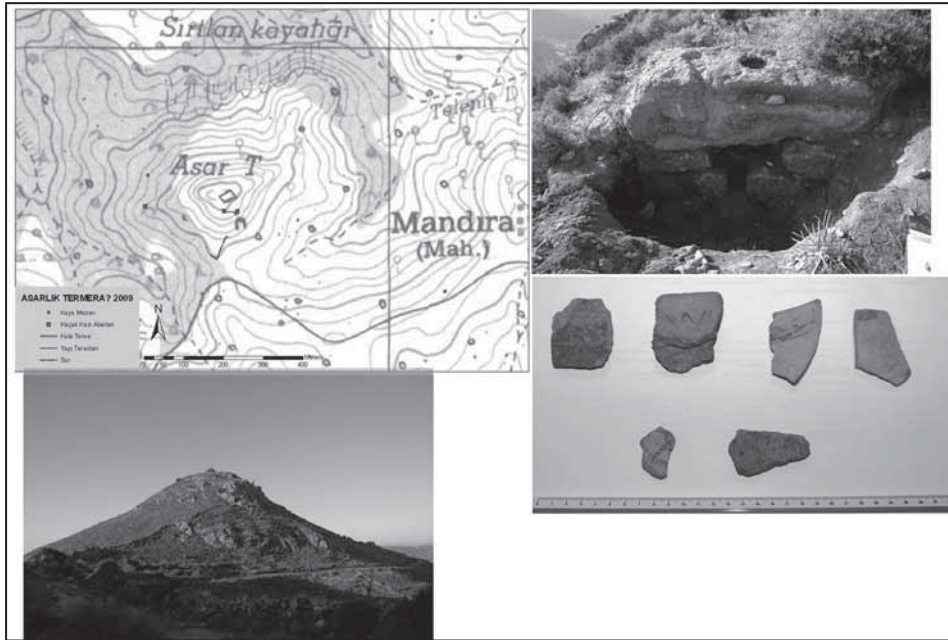
Resim 7: Geriş, Compound yapı.

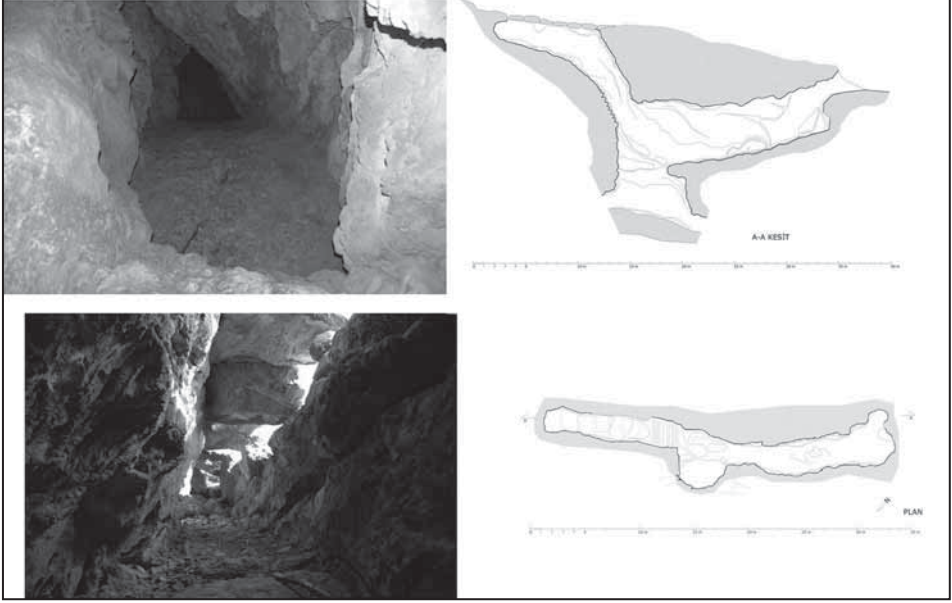
Resim 8: Geriş, Samanlık Tepe zeytinyağı işliği.

Resim 9: Aspat (Strobilos), Kaya yolu.

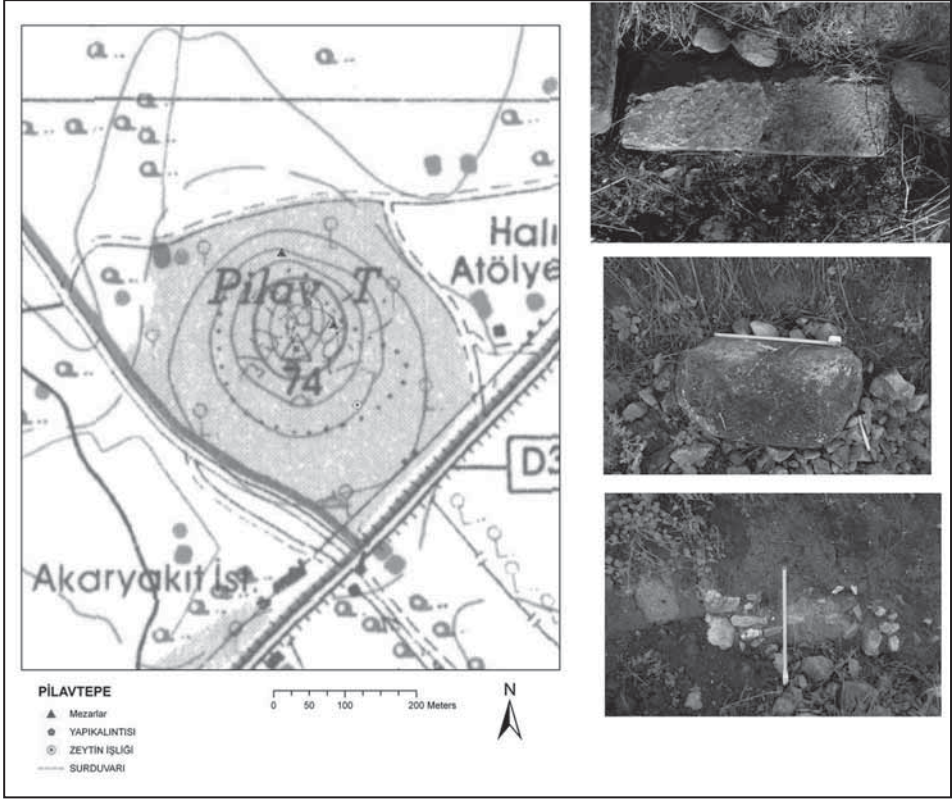
Resim 10: Termira/Asar Tepe.

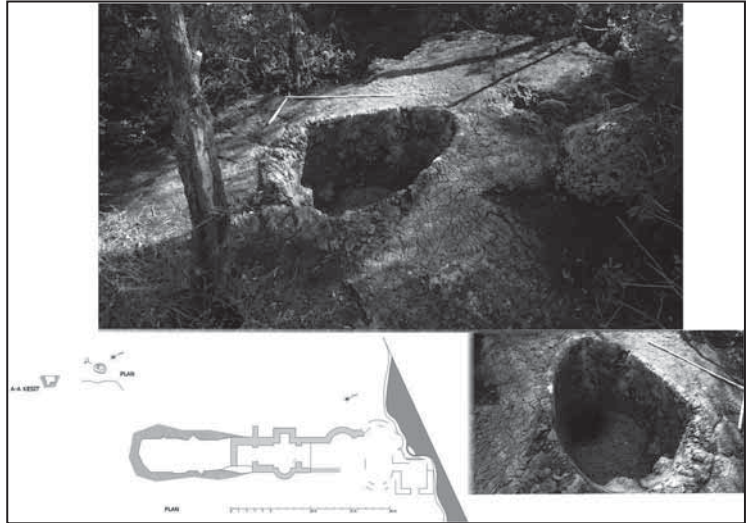
Resim 11: Kissebükü (Anastasioupolis), mağara.

Resim 12: Damlıboğaz (Hydai), sur.

Resim 13: Pilavtepe, kalıntılar.

Resim 14: Sedir Adası/Kedreai, apsisli yapı-ayazma.

UNTERSUCHUNGEN ZUR STÄDTEBAULICHEN ENTWICKLUNG UND ZUR GESCHICHTE VON ALINDA 2009

Peter RUGGENDORFER*

In Fortsetzung der 2007 begonnener Untersuchungen, in deren Rahmen die Geschichte des Ortes sowohl im Spiegel der materiellen Kultur als auch der historischen Quellen erfasst und der Transformationsprozeß der Siedlung von der spätklassischen Periode bis in byzantinische Zeit analysiert werden, konzentrierten sich die Arbeiten 2009 auf folgende drei inhaltliche Schwerpunkte:

Zum einen auf das Heiligtum in der Unterstadt und damit verbunden auf die Fragen nach der Weihung des Tempels und nach der sakralen Topographie von Alinda in allgemeinen.

Zum anderen auf die Agora mit der nördlich daran anschließenden Bebauung sowie auf das Stadion, das nach der Zeichnung von J. Huyot und dem Plan von P. Trémaux im Nordosten der Stadt zu suchen ist, und auf eine nicht weit davon gelegene, sehr gut erhaltene Zisterne.

Und schließlich auf jenen byzantinischen Kirchbau, der neben der Kirche an der Agora dazu beiträgt, die Monumentenkenntnis und städtebauliche Struktur von Alinda als Bischofssitz zu erweitern¹.

* Dr. Peter RUGGENDORFER, Institut für Kulturgeschichte der Antike, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Bäckerstr. 13, A-1010 Wien, AVUSTURYA

¹ Die Kampagne dauerte vom 14. bis 25. September 2009. Ich danke dem Kultusministerium der Republik Türkei für die Erteilung der Survey-Genehmigung und der Regierungsvertreterin, Frau Mehtap Ateş von der Generaldirektion für Kulturgüter und Museen in Ankara, für die gute Zusammenarbeit. Ebenso gilt mein Dank dem Direktor des Museums in Aydin, Herrn Emin Yener, für seine Unterstützung im administrativen Bereich und für sein Interesse am Fortgang des Projekts. Gedankt sei herzlich auch dem Belediye-Başkan von Karpuzlu, Herrn Hilmi Dönmez, für die großzügige Möglichkeit, das Belediye Guesthouse als Quartier für das Survey-Team nutzen zu können. Teilnehmer der Kampagne waren neben dem Verf. Frau Mag. Johanna Köck (Archäologin, Wien), Herr DI Christian Kurtze MSc GIS (Geodät, Wien), Frau Mag. Birgit Öhlinger (Archäologin, Innsbruck), Herr Prof. Walter Prochaska (Montanuniversität Leoben), Frau Mag. Lilli Zabрана MSc (Archäologin/Bauforscherin, Berlin/Wien).

1. Das Heiligtum in der Unterstadt

Die steingerechte Dokumentation und bauhistorische Deskription am Heiligtum der Unterstadt dienten ebenso wie die terrestrischen und GPS unterstützten Vermessungsarbeiten in erster Linie der Aufnahme des Temenos, wobei im Detail Fragestellungen nach der Erstreckung und damit verbunden nach der Erschließung des Bezirks nachgegangen wurde².

Im Westen wird das Temenos heute 2,80 m vor der Rückseite des Tempels durch eine niedrige, lediglich in einer Steinlage erhaltene Terrassenmauer begrenzt. Bautechnik und –materialien, hier v.a. die Verwendung von Spolien, weisen die Terrassenmauer als nachträglichen Einbau fortgeschrittener Zeitstellung aus. Hinweise auf einen Vorgängerbau dieser Mauer ließen sich nicht feststellen, so dass davon ausgegangen werden kann, dass der Tempel mit seiner hoch aufragenden Substruktion von Westen her ehemals frei ansichtig war. Ein schmaler Durchgang in der südlichen Mauerhälfte stellt die Verbindung zu dem korridorartigen, abgetreppten Aufgang an der Südwest-Ecke des Tempels und weiter auf die Heiligtumsterrasse dar. Aufgrund seiner baulichen Ausführung und Einbindung in den architektonischen Bestand ist er als Teil der originären Phase der Anlage anzusprechen (Abb. 4).

Westlich der Terrassenmauer bildet das etwas tiefer liegende Areal eine schmale, beinahe flach verlaufende Terrasse aus, welche im Westen vor einem relativ steilen Geländeanstieg durch eine sich an der Oberfläche schwach abzeichnende Mauer begrenzt und im Süden durch einen hohen, sorgsam aus großen Quadern gefügten Mauerzug gefasst ist (Abb. 1). Aufgrund identischer qualitativer und bautechnischer Kriterien dieser südlichen Mauer mit der südlichen Peribolosmauer des Heiligtums darf mit großer Wahrscheinlichkeit von einer gleichzeitigen Entstehung der beiden Mauerabschnitte ausgegangen werden. Die Verbindung dieser Terrasse mit dem Tempel über den abgetreppten Aufgang gibt Anlaß zu der Frage, ob das Areal ursprünglich nicht auch Teil des Tempelbezirks war und dieser dadurch ehemals wesentlich größere Ausdehnung besessen hat, als bisher angenommen wurde. Die starke Verschüttung läßt bedauerlicher Weise keinerlei Hinweise auf eine architektonische Innengestaltung der Terrasse zu und erbringt so keine weiteren Aufschlüsse, die zur Klärung der Frage dienlich wären.

Der Hauptzugang ins Heiligtum ist zweifelsfrei im Osten zu lokalisieren, wo sich eine Eingangssituation mit einem in situ befindlichen Schwellstein erhalten hat (Abb.2)³. Sowohl der Verlauf der Peribolosmauer als auch der Zugang sind anhand ihrer obersten Fundamentlagen deutlich im Gelände erkennbar, allerdings wurde das Areal

² Die Bauaufnahme und architektonische Analyse wird Frau L. Zabrana verdankt.

³ Vgl. Ruggendorfer 2008, 86.

wie auch die Architektur im übrigen Heiligtum zu einem noch nicht näher bestimmbar Zeitpunkt – wohl im Zusammenhang mit der Gewinnung von Baumaterial – systematisch abgebaut. Interessant ist, dass große Ansammlungen von Steinabschlag, wie diese bei der Zerschlagung von größeren Architekturen üblicher Weise anfallen, im Bereich des Heiligtums fehlen. Daher darf davon ausgegangen werden, dass man bei der Demontage sowohl des Tempels als auch der Innenbebauung des Temenos von einer kleinteiligen Zerschlagung der Bauglieder Abstand genommen hat. Wie daher im Falle eines systematischen Abbaus naheliegender Weise anzunehmen ist, könnte dies durch eine im vorhinein festgelegte Bestimmung der formatierten und leicht wiederversetzbaren Architekturglieder als Baumaterial – möglicherweise für die Neuerrichtung oder die Reparatur eines Gebäudes (oder auch der Stadtmauer) begründet gewesen sein.

Die bauhistorische Aufnahme des Zugangs im Osten erbrachte klar, dass es sich bei diesen Strukturen nicht um den ursprünglichen, sondern um einen sekundär gestalteten Eingang handelt, wobei diese Umbauten dann nochmals durch lose geschichtete Steinsetzungen zusätzlich (vermutlich rezent) überformt wurden. Ein Teil des originären Zugangs, eine Torschwelle, konnte 2009 allerdings südlich des sekundären Haupteingangs in der östlichen Peribolosmauer noch in verkippter Position und zum Teil in die Mauer eingebunden nachgewiesen werden (Abb. 3). Der Block wurde im Zuge der Neuanlage überbaut, wobei mit dieser Baumaßnahme die Anhebung des Laufniveaus im Bereich des Zugangs und eine geringe Erweiterung des Temenos gegen Osten einhergegangen sind.

Das neu geschaffene Niveau stimmt mit dem Oberflächenniveau einer benachbarten unterirdischen Zisterne überein, die als einzige von einer Reihe von Wasserspeicherbauten auf dem Plateau östlich des Tempels architektonisch aufwendiger gestaltet ist und daher in ihrer oberflächigen Kontur durch eine halbkreisförmige Steinsetzung mit den Resten zweier kleiner Pfeiler fassbar ist. Es bleibt abzuwarten, ob die Aufnahme des Reservoirs genauere Aufschlüsse zur zeitlichen Stellung und dahingehend ergibt und, ob zwischen der Errichtung der Zisterne und der Umgestaltung des Eingangs in das Temenos ein direkter chronologischer bzw. baulicher Zusammenhang bestanden hat.

Ein Teil der Bebauung an der Südwestecke des Temenos ist ebenso wie das südwestliche Ende der Südhalle auf Höhe des Tempels über den steilen Hang abgerutscht, so dass die südliche Peribolosmauer in diesem Abschnitt stark beschädigt ist. Offenbar wurden im Zuge einer antiken Reparatur die ausgerissenen Enden der stehengebliebenen Mauern im abgerutschten Abschnitt neu gesetzt und der Hang gesichert, wovon eine große Anzahl bearbeiteter Blöcke zeugt. Die heute sichtbaren Stoßflächen und die nicht aneinander anpassenden Stoßfugen dieser Blöcke bezeugen deutlich, dass sich

die Werkstücke nicht in ihrer ursprünglichen, sondern einer sekundären Versatzposition befinden.

Frage nach der Weihung des Tempels

Im Zusammenhang mit der Frage nach der Weihung des Tempels wurden die relevanten vorliegenden historischen und materiellen Quellen einer eingehenden Untersuchung unterzogen. Grundsätzlich entspricht die städtebaulich bevorzugte und abgesetzte Position oberhalb der eigentlichen Siedlung und nur wenige Meter unterhalb des höchsten Punktes der Unterstadt der Lage auf einer Akropolis. In der älteren Forschung ging man tatsächlich auch wiederholt von zwei Akropolen in Alinda aus, wobei für die eine stets das Gelände im Bereich des Tempels geltend wurde, und für die andere fälschlicher Weise immer die Oberburg ins Auge gefaßt wurde⁴. Während für die Oberburg durch die aktuellen Untersuchungen in Bezug auf die spätklassisch-hellenistische Anlage eine ausschließlich militärische Funktion v.a. durch den Nachweis der drei auf einander abgestimmten Verteidigungssysteme – sogen. Südbastion, Unter- und Oberburg – nunmehr als erwiesen gelten kann⁵, lassen hingegen die topographischen und baulichen Faktoren auf der Erhebung der Unterstadt jedenfalls darauf schließen, dass dort die architektonischen Reste des bedeutendsten bzw. des zentralen Heiligtums von Alinda evident sind.

Aus den epigraphischen, philologischen und numismatischen Quellen sind wegen der spärlichen Befundlage nur einige wenige konkrete Aussagen zur sakralen Topographie von Alinda zu gewinnen⁶. So tradiert die Ehreninschrift für Dionysios und die Priesterin Aristonike aus Mesevli Mysterien und eine nicht näher bezeichnete Göttin, wohl Demeter oder möglicherweise auch Kybele, und einen Kult für die “gemeinsam verehrten Götter”⁷. Durch eine weitere Weihinschrift in „late characters“ an einem Altar wird der Kult für Zeus Soter evident⁸. Die bekannte und oft herangezogene Nachricht von Stephanos von Byzanz über ein Adonion mit der Statue der Aphrodite eines Praxiteles bezieht sich auf den Ort Alexandria ad Latmos, wobei der Nachweis zur Gleichsetzung dieses Ortes mit

⁴ s. Bean 1974, 206-208; Özkaya – San 2003, 106. Zur Oberburg als Teil der spätklassisch-hellenistischen Befestigung und der in byzantinischen Zeit eingebauten Siedlung nun Ruggendorfer 2008, 88-91 Abb. 2. 6; ders., Das Survey-Projekt „Alinda“, <http://homepage.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0908/48alinda.htm> (web-Zitat vom 20. Juli 2010) und B. Öhlinger – P. Ruggendorfer, Alinda – Development and transformation of a North-Karian settlement, in Edgü, 2010 139-151 bes. 146-148.

⁵ s. Ruggendorfer 2008, 88-91 Abb. 2.

⁶ s. nun die Zusammenstellung und den Kommentar von G. Bockisch zu diesen Quellen, Bockisch – Ruggendorfer – Zabрана (in Druck).

⁷ Cousin – Deschamps 1894, 39-41; Wilhelm 1916, 43-48; Bockisch – Ruggendorfer – Zabрана (in Druck).

⁸ Paton – Myres 1896, No. 39, 241-242.

Alinda nicht gesichert zu erbringen ist⁹.

Von den beiden im Jahre 2008 im dislozierten Kontext in der Unterstadt gefundenen Weihaltären erbrachte das Stück mit der Reliefdarstellung einer Labrys erfreulicher Weise nun erstmals eine Weihung an Zeus Labraundos¹⁰. Diese beiden Altäre sind ebenso wie eine weitere Gruppe von Votivaltären aus Altfinden, die im Garten der Belediye gelagert sind und zu deren Fundumstände keine Einzelheiten vorliegen, Zeugnis reger sakraler Aktivität, doch kommt allen diesen Stücken in Bezug auf die Weihung des Tempels keine Aussagekraft zu.

Ein Blick auf die publizierte numismatische Evidenz erbringt derzeit ab der Mitte des 2. Jh. v. Chr. Prägungen, die auf dem Avers einen jugendlichen Kopf und auf dem Revers ein Blitzbündel, manchmal umgeben von einem Olivenkranz, zeigen¹¹. Im 2. Jh. v. Chr. erscheinen vermutlich auch Apollon oder Dionysos¹², jedoch tragen die meisten hellenistischen Prägungen auf der Vorderseite Herakles und auf dem Revers eine Keule, die von einem Löwenfell oder einem Eichenkranz, dem Symbol des dodonischen Zeus, umschlossen sein kann¹³. Aus der Kaiserzeit liegen verbreitet Revers-Darstellungen von Zeus, den Dioskuren, Serapis und Isis, Apollon und Herakles vor¹⁴.

Zusammenfassend wird so ausschnittsweise das Spektrum der sakralen Landschaft von Alinda erkennbar, für die Erörterung der Frage nach der im Tempel verehrten Gottheit ergibt sich daraus derzeit aber keine ausreichende Grundlage. Hinsichtlich einer Bedeutungshierarchie lassen sich unter Berücksichtigung der punktuellen Befundlage und der ihr zugrundeliegenden Zufälligkeit allenfalls Indizien gewinnen, die in Richtung einer dem karischen Pantheon zu erwartenden Stellung des Zeus weisen.

2. Die Agora mit dem nördlich anschließenden Areal sowie das Stadion und die Zisterne im Nordosten der Stadt

Die auf der Agora mit hohem Detailgrad durchgeführten Dokumentationsarbeiten dienten der Aufnahme der Bebauung entlang der nördlichen Langseite des Platzes. Hier kann nun ein Hallenbau ausgemacht werden, der wie sein Pendant im Süden zweischiffig gestaltet war, dies belegen zahlreiche in situ verbliebene Säulenschäfte (Abb. 5)¹⁵.

⁹ Bean 1974, 201; Özkaya – San 2003, 105 und nun Bockisch – Ruggendorfer – Zabrana (in Druck).

¹⁰ Vgl. Ruggendorfer 2008, 88 Abb.5 und Bockisch – Ruggendorfer – Zabrana (in Druck).

¹¹ BMC 10, 8. Cf. <http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=193&pos=3> (web-Zitat vom 23. Oktober 2009).

¹² <http://www.cobb.msstate.edu/museum/cgi-bin/obj.cgi?object=1972-009&collection=JB> (web-Zitat vom 23. Oktober 2009).

¹³ Zur Rolle des Zeus als Vater des Herakles und zu ähnlichen Prägungen mit einem Eichenkranz aus Pronnoi und Herakleia am Latmos s. Huttner 1997, 168; Imhoof-Blumer 1901, Kat. Nr. 2, 106.

¹⁴ Head 1897, Abb. 2, 9-12.

¹⁵ Vgl. Ruggendorfer a. O. 85.

Das Interkolumnium ist etwas kleiner als das der Säulenstellung der Südhalle, ebenso weisen die Säulen geringe Durchmesser auf. Das Tiefenmaß beider Hallen liegt bei knapp 11m, allerdings schließen an das nördliche Schiff der Nordhalle überraschender Weise kleinteilige, durch massive Quadermauern getrennte Räume von unterschiedlicher Größe an. Diese Kammern waren untereinander nur teilweise durch Türen verbunden und durchwegs von Süden, von der Halle aus, zu begehen. Allem Anschein nach waren die Räume zudem zweigeschossig, wobei die Untergeschoße in den Hang gesetzt sind und die Obergeschosse – wie vereinzelt Türschwellen nahelegen – teilweise an der Hallenrückseite vom Hang her betreten werden konnten.

Der neue Hallenbau erstreckte sich nur etwa bis zur Mitte der Platzanlage. Danach ändert sich gegen das nordwestliche Ende der Agora hin die Struktur der flankierenden Bebauung. Allerdings sind in diesem Abschnitt die wenigen ansichtigen antiken Reste durch byzantinische und vornehmlich rezente Strukturen stark überformt, so dass derzeit keinerlei Aussagen zur Struktur des ehemaligen baulichen Bestands getroffen werden können. Lediglich aufgrund der Position der gewaltigen, hoch anstehenden Terrassenmauer und aufgrund des Vergleichs ihres Standorts mit der Lage der Rückwand der Nordhalle kann grundsätzlich attestiert werden, dass für die architektonische Gestaltung dieses Abschnitts wesentlich mehr Raum gegen Norden, also weiter Richtung Hang, zur Verfügung gestanden hat.

Neben der Nordhalle konnte mit dem gleichfalls neu nachgewiesenen Torbau an der östlichen Schmalseite die Erschließung der öffentlichen Platzanlage in ihren Grundzügen geklärt werden. Auf rund 10m Länge flankiert je eine Säulenreihe die Einmündung eines ca. 3,60m breiten Weges, der axial auf die Platzanlage, leicht ansteigend zuläuft und teils gepflastert ist, teils über den entsprechend bearbeiteten Felsen geführt wird (Abb. 6). Vor allem von der südlichen Säulenstellung sind zahlreiche Schäfte in situ erhalten und erlauben gemeinsam mit den teilweise daneben im Versturz angetroffenen Architraven, das Interkolumnium der Säulenarchitektur mit rund 2,60m zu bestimmen. Wie bei der Nordhalle tragen die Säulenschäfte keinerlei technische Anschlüsse in Form von Dübellöchern. Reste eines Nordsüd orientierten Stylobates und vereinzelt weitere in situ verbliebene Säulen weisen darauf hin, dass sowohl im Norden als auch im Süden des Propylons Säulenstellungen angeschlossen haben und somit die gesamte Ostseite durch eine durchgehende Säulenarchitektur abgeschlossen war.

Die erste graphische Ansicht von Alinda wurde im Jahre 1820 von einem Mitglied der Society of Dilettanti, dem französischen Architekten Jean-Nicolas Huyot, angefertigt und zeigt neben der Agora und der massiven südwestlichen Befestigungsmauer der Unterstadt

am rechten Bildrand den relativ gut erhaltenen Bau eines Stadions¹⁶. Bereits Richard Chandler passierte 1765 bei seiner Ankunft in Alinda als eines der ersten Monumente der Siedlung das Gebäude und erwähnt knapp seinen zerstörten Zustand und, dass es zu dieser Zeit zur Abhaltung des Bazars genutzt wurde¹⁷: „We rode by these, and through a ruined stadium, now the bazar, or market, the way lying between the shops, which formes a street.“ Im Stadtplan von Philippe Le Bas aus dem Jahr 1847 findet sich das Gebäude am nordöstlichen Rand der Siedlung – im Bereich der heutigen Orteinfahrt – verzeichnet¹⁸. Dies stellt auch die derzeit letzte faßbare Erwähnung des Bauwerks dar. Schon der Plan von Pierre Trémaux¹⁹ aus dem Jahr 1862 gibt das Monument nicht mehr wieder und die ersten Berichte des 20. Jhs. beinhalten keine Nachrichten über das Gebäude. Heute ist sein mutmaßlicher Standort in einer Senke zwischen zwei Höhenrücken durch die moderne Überlandstraße und Wohnbauten stark überformt und überbaut. Im Zuge einer Begehung konnten sowohl an der östlichen aber v.a. entlang der westlichen Hangkante im Felsen an einigen Stellen über mehrere Meter verfolgbare Abtreppungen festgestellt werden (Abb. 7). In den oberen Zonen des Westhangs lagerten noch verstreut undekorierte Baublöcke unterschiedlichen Formats und meist langrechteckigen Zuschnitts, die auf eine ehemalige Bebauung hindeuten. Wenngleich außer einer Distanzmessung zwischen den Abtreppungen am Westhang und einer schräg gegenüberliegenden Einarbeitung im Felsen von grob 30m keine Angaben zu Grundmaßen möglich sind, stellen die Abarbeitungen und die angetroffenen Architekturblöcke mit großer Wahrscheinlichkeit die Überreste des tradierten Stadions dar, das wohl einem, im großen Stil organisierten Steinraub zum Opfer gefallen ist.

Unweit westlich des Stadions und der modernen Orteinfahrt liegt am Hangfuß eine große gedeckte Zisterne, deren südliche Seite in den ansteigenden Hang eingetieft ist. An den Innenwänden haben sich große Flächen mit wasserabweisenden Verputz erhalten und die grob gearbeiteten, einfachen steinernen Stützen, auf denen die teilweise in situ befindliche Eindeckung aus großen Steinplatten ruht, tragen Reste von Sinter (Abb. 8). In der östlichen Hälfte des Gebäudes, das über keine Zugangsöffnung verfügt, mündete vermutlich durch die südliche Außenwand der Zulauf ein. Ein Auslaß scheint sich gleichfalls im Osten befunden zu haben, wie eine hinter einer separat abgemauerten Kammer gelegene und heute sehr zerstörte Öffnung in der nördlichen Außenwand nahelegt.

¹⁶ Abgebildet J. und L. Robert 1983, 9 Abb. 5.

¹⁷ Chandler 1971, 164.

¹⁸ Le Bas –Waddington 1847-1877, Taf. 62.

¹⁹ Trémaux 1863, Alinda Taf. 1.

In der näheren Umgebung der Zisterne sind zudem offensichtlich mehrere großflächige bauliche Strukturen zu lokalisieren, von denen sich in den angrenzenden Feldern Mauerzüge, teilweise mit monumentalen Ausmaßen, über längere Abschnitte verfolgen lassen. Nicht weit entfernt gegen Norden sind in der Ebene einige freistehende spätklassisch-hellenistische Sarkophage der großen Nordnekropole der Unterstadt anzutreffen, welche dokumentieren, dass hier das Ende der bewohnten Siedlung gelegen hat.

3. Die Kirche beim Diateichisma im Süden und Alinda als Bischofssitz

In dem Diateichisma im Süden des Siedlungsgebietes, zu dem auch der gut erhaltene Mauerabschnitt südlich des Theaters zählt, war unweit der Westmauer der Unterstadt ein Tor eingelassen. Beide Torgewände, von denen das westliche noch in mehreren Steinlagen besser erhalten ist, befinden sich in situ. Der mächtige, über 4,50m lange Torsturz liegt direkt vor dem Durchgang. Der Zugang zum Tor wird vor der Mauer verteidigungstechnisch äußerst geschickt durch eine steile Rampe gebildet, die zunächst parallel zur Mauer verläuft und dann im rechten Winkel auf den Durchgang zugeführt wird. Angreifer konnten so über eine relativ lange Strecke direkt von der Mauer aus unter Beschuß genommen werden, zugleich war es ihnen nicht möglich, Rammgerät gegenüber dem Tor in Stellung zu bringen.

Unmittelbar nördlich des Tores finden sich die rudimentären Reste einer kleinen byzantinischen Kirche, die neben der großen im Jahre 2008 östlich der Agora identifizierten Kirche jetzt den zweiten bekannten Kirchenbau in Alinda darstellt²⁰. Neben der Außenschale der nach Südosten ausgerichteten Apsis zeichnen sich in dem dicht mit Olivenbäumen bestandenen Gelände v.a. die Konturen der Außenwand des nördlichen Seitenschiffes und der nördlichen Säulenstellung sowie Reste der südlichen Außenwand ab (Abb. 9). Zum Zeitpunkt der Errichtung der Kirche stand das Tor in der Stadtmauer nicht mehr in Verwendung. Das legen die Reste eines gepflasterten Weges etwas östlich der Kirche nahe, der von der Ebene kommend, hangaufwärts Richtung Tempel und von dort weiter Richtung Oberstadt verläuft und bis in die Spätzeit der Siedlung in Verwendung stand.

²⁰ Zur großen Kirche vgl. Ruggendorfer 2008, 85-86.

ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS

- G. E. BEAN, Kleinasien 3. Jenseits des Mäander. Kleinasien mit dem Vilayet Mugla (Stuttgart u. a. 1974)
- G. BOCKISCH – P. RUGGENDORFER – L. ZABRANA, Temple and altars for Greek and Carian gods – new evidence for religious life in Alinda during the late Classical and Hellenistic period, in *Halicarnassian Studies* (in Druck)
- R. CHANDLER, *Travels in Asia Minor 1764-1765* (Nachdruck London 1971)
- G. COUSIN – G. DESCHAMPS, *Voyage de Aidin à Priène*, BCH 18, 1894, 39-41
- A. EDGÜ (Hrsg.), *Archaeology and rural architecture in Southern Aegean region* (Istanbul 2010) türk.-engl.
- B. V. HEAD, *A catalogue of the Greek Coins in the British Museums – Caria* (1897)
- U. HUTTNER, *Die politische Rolle der Heraklesgestalt im griechischen Herrschertum*, *Historia Einzelschriften* 112 (Stuttgart 1997)
- F. IMHOOF-BLUMER, *Kleinasiatische Münzen* (Wien 1901)
- PH. LE BAS – W. H. WADDINGTON, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure, fait pendant les années 1834 et 1844* (Paris 1847-1877)
- V. ÖZKAYA – O. SAN, *Alinda. An ancient city with its remains and monumental tombs in Caria*, REA 105, 2003
- W. R. PATON – J. L. MYRES, *Karian Sites and Inscriptions I and II*, JHS 16, 1896, No. 39, 241-242
- J. und L. ROBERT, *Foilles d'Amyzon en Carie* (1983)
- P. RUGGENDORFER, *Die Ergebnisse der Feldforschungen in Alinda*, AST 27, 3, 2008
- P. RUGGENDORFER, *Das Survey-Projekt „Alinda“*, <http://homepage.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0908/48alinda.htm> (web-Zitat vom 20. Juli 2010)
- P. TRÉMAUX, *Explorations archéologique en Asie Mineure* (Paris 1863)
- A. WILHELM, *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, *Sitzungsberichte. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse* 175, 1916, 43-48

Abb. 1: Die Terrasse westlich des Tempels (im Vordergrund), im Hintergrund die niedrige Terrassenmauer mit dem Durchgang, die hohen Substruktionen und die Reste des Stufenunterbaues des Tempels (Photo: P. Ruggendorfer, ÖAW Inv. Nr. IMG_2124_2).

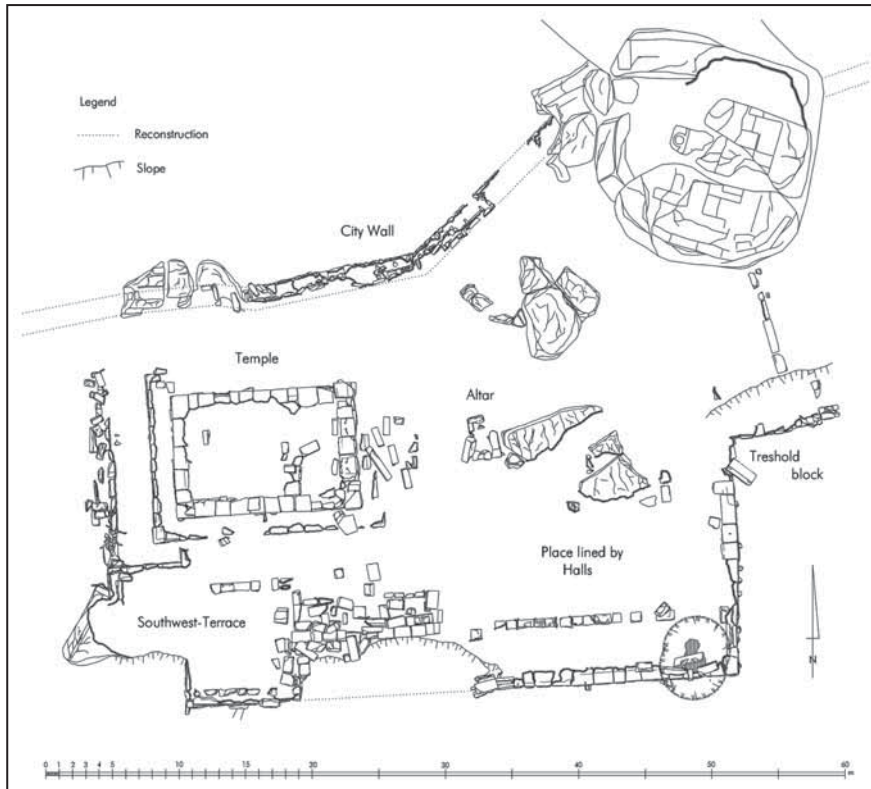

Abb. 2: Plan des Heiligtums in der Unterstadt, Stand 2009 (Planverf.: Lilli Zabрана, ÖAW Inv. Nr. Alinda 2009/Tempel 01).

Abb. 3: Schwellstein des ursprünglichen Zugangs in das Heiligtum in der östlichen Peribolosmauer (Photo: L. Zabrana, ÖAW Inv. Nr. 2009-09-22-030_01).

Abb. 4: Aufgang zur Heiligtumsterrasse an der Südwest-Ecke des Tempels (Photo: L. Zabrana, ÖAW Inv. Nr. CIMG 4248_02).

Abb. 5: Agora. Schäfte der inneren Säulenstellung der Nordhalle in situ (Photo: J. Köck, ÖAW Inv. Nr. IMG_5967_01).

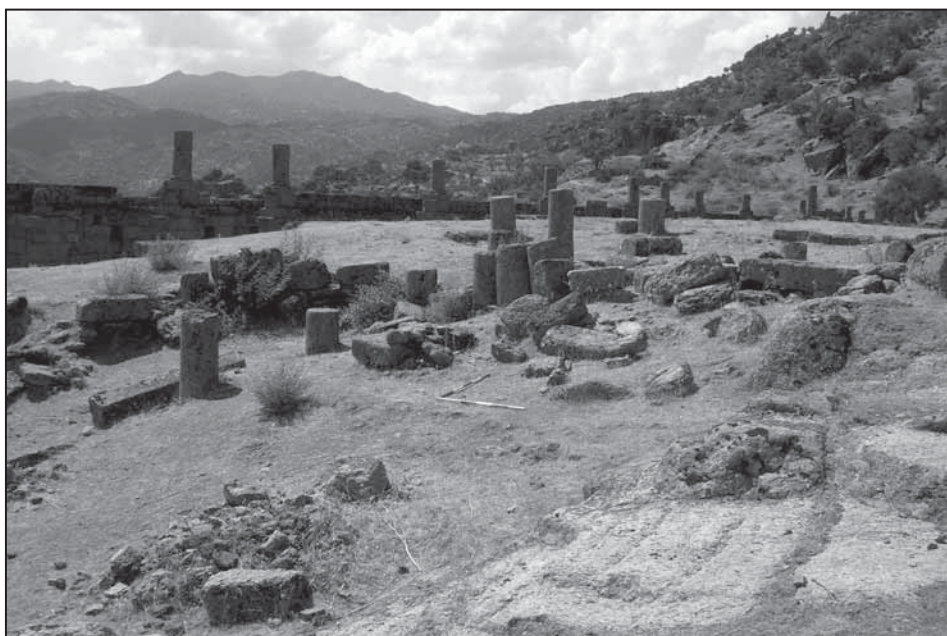

Abb. 6: Agora. Ansicht des Propylons von Osten (Photo: P. Ruggendorfer, ÖAW Inv. Nr. DSCN 2721).

Abb. 7: Felsarbeiten am mutmaßlichen Standort des vollständig abgetragenen Stadions (Photo: P. Ruggendorfer, ÖAW Inv. Nr. CIMG 6624_01).

Abb. 8: Zisterne. Ansicht der Abdeckplatten und der Stützen im Inneren, an der Wand im Hintergrund Wasser abweisender Mörtel (Photo: P. Ruggendorfer, ÖAW Inv. Nr. DSCN 3399_02).

Abb. 9: Die 2009 gefundene Kirche im Süden, im Vordergrund Reste der Apsis, im Hintergrund Säule des nördlichen Seitenschiffs in situ (Photo: P. Ruggendorfer, ÖAW Inv. Nr. DSCN 3536).

2009 YILI OINOANDA ÇALIŞMALARI

Martin BACHMANN*

Giriş

Oinoanda yüzey araştırması 2009 kampanyası 15 Temmuz – 15 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirildi¹. Oinoanda'nın Esplanade adı verilen Helenistik agorasındaki binaların belgelenmesi, 2009 yılı çalışmalarının ana odağı olmuştur². Bu şekilde Diogenes Yazıtı'nın kamu alanındaki konum ve işlevini tespit etmeyi ümit ediyoruz. Bunun yanı sıra Oinoandalı Diogenes'in yazıt fragmanlarının üç boyutlu belgeleme çalışmaları başarılı şekilde sürdürüldü. Aynı zamanda tüm ören yerine dağılmış haldeki fragmanların haritalanması süreci tamamlandı. Sonuçta, kentin karmaşık topografyasına dağılmış Diogenes yazıtının hemen hemen tüm parçalarını GPS koordinatları ile hassas şekilde haritaladık. Epigrafya araştırmaları programı aynı zamanda felsefi olmayan Oinoanda yazıtlarının incelenmesini de kapsıyordu. Her iki alanda da, kentin özellikle epigrafik potansiyelini vurgulayan, dikkat çekici yeni bulgular elde edildi. Jeofizik araştırmalar ise bilhassa kentin gelişimini araştırmaya yönelik olarak sürüyordu. Ayrıca, Oinoanda'nın su sistemi ile inşaat ve teknoloji tarihi açısından önemli olan İmparatorluk dönemi suyunu belgeleme çalışmaları yapıldı.

* Dr. Martin BACHMANN. Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi. İnönü Cad. 10 TR-34437 Gümüşsuyu-İstanbul/TÜRKİYE. bachmann@istanbul.dainst.org

¹ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne izin ve destek verdiği için ve projeye yakın ilgi gösteren Bakanlık temsilcisi Sayın Zerrin Akdoğan'a çok teşekkür ederiz. 2009 yılı ekibinin üyeleri, Diogenes fragmanları üzerinde çalışan M. F. Smith (Oinoanda ve Diogenes yazıtı üzerine bilgi ve deneyimi projenin yine temel parçasıdır) ve J. Hammerstaedt (Köln Üniversitesi); Diogenes fragmanlarının GPS belgelenmesinde Smith ve Hammerstaedt'e yardımcı olan M. Obryk, I. Y. Song, O. Thiessen, A. Rasselberg (hepsi Köln Üniversitesi'nden) ve K. Berner (Karlsruhe Teknik ve İktisat Yüksek Okulu); Esplanade ve çevresindeki yapıların ayrıntılı yapısal kayıtlarını yapan E. Laufer (Köln Üniversitesi), D. Roos (Karlsruhe Üniversitesi), N. Koch (Karlsruhe Üniversitesi), O. Ayaz (Akdeniz Üniversitesi), A. Zeitler (FH Regensburg), U. Herrmann (TU Wien); Diogenes fragmanlarının üç boyutlu taramalarını gerçekleştiren K. Berner, B. Fischer ve M. Gildenpennig (Karlsruhe Teknik ve İktisat Yüksek Okulu); Esplanade ve Helenistik kent surunun jeofizik incelemesini yapan C. Klein, K. Dünnbier, M. Proksch (Kiel Üniversitesi); Bizans kilisesi, hamam kompleksi ve Esplanade'nin güneybatısındaki kaya formasyonunun yüzey taramasını gerçekleştiren E. İlter ve V. İnan (Ankara); sitin incelenmesine ve epigrafya araştırmalarına katkıda bulunan N. Milner (BIAA), V. Köse (Hacettepe Üniversitesi) ve G. Staab (Köln Üniversitesi); ve su temin sistemi ve sukemerini inceleyen K. Berner (Karlsruhe Teknik ve İktisat Yüksek Okulu) ve M. Bachmann idi.

² Daha geniş bilgi: http://www.dainst.de/index_8097_de.html ve M. Bachmann, Oinoanda'da Arazi Çalışmaları 2009/Fieldwork at Oinoanda 2009, ANMED 8/2010 (baskıda).

Esplanade’de araştırmalar

Helenistik Dönem’e ait büyük Esplanade’nin her bir taşının tek tek belgelendiği ayrıntılı yapısal kayıtlar 2009 yılında tamamlanmıştır. Söz konusu alan yaklaşık 25.000 m² olup, bir önceki yıl oluşturulan üç boyutlu nokta bulutu modeli sayesinde bitirilmifitir³. Esplanade’nin kuzey stoa, güney kenardaki portiko, kuzeybatı köşedeki Dorik pseudo-peripteros gibi yapıları ile, kuzeydoğu köşedeki kamu yapısı, Esplanade’nin doğu giriş binası ve Esplanade’yi kentten ayıran masif Erken Bizans savunma duvarı da yapısal kayıt çalışması çerçevesinde incelenmiştir (Resim: 1). Tamamlanan taş planının yakından incelenmesi sonucu Esplanade’nin inşaat evreleri daha iyi anlaşılacaktır.

Ayrıca Esplanade’de yer alan yapı elemanlarının  l me ve çizim çalışmaları da bu  er eve de çok faydalı olacaktır.  rnek olarak, inceleme sonuçlarının ilk değerlendirmesine göre, Kuzey Stoa  ift yarım-sütunlu payelerinin yaklaşık 5 m. yüksekliğinde olduğu hesaplandı (Resim: 2). Esplanade’nin bir bütün olarak kente nasıl entegre olduğunu saptayabilmek için, 2009 yılında, çevredeki alanlar da yerüstü lazer tarayıcı ile belgelenen alana dahil edildi. Bu amaçla bariyer duvarın hemen batısında yer alan Vespasianus döneminden eski hamam üç boyutlu olarak tarandı (Resim: 3). Ayrıca Esplanade’nin güneybatısında tepecik gibi görünen ve antik kentte önemli bir işlevi olduğuna işaret eden bir kaya formasyonu da tarandı.

Bu olağanüstü kent merkezi alanının gelişimi ve Helenistik kökeni hakkında daha fazla bilgi toplayabilmek amacıyla, önceki yıl deneme amaçlı gerçekleştirilen jeofizik incelemeler tüm Esplanade’yi kapsayacak şekilde genişletildi (Resim: 4). Sonuçta jeofizik incelemelerde Esplanade’nin kendisinin, tüm mimarî yapılarla birlikte, çevredeki mimar nin yeraltı mek nlarına nazaran çok daha net şekilde görülebildiği anlaşıldı. Üstelik güney portikonun daha önce bilinmeyen alanlarının da yapısal belgelemenin mümkün olduğunu gösterdi. Kimi anomaliler daha eski yapıların kalıntılara ait olabilir; bu durum, Helenistik Esplanade’nin asıl görünümünü anlamada büyük önem kazanacaktır.

Diogenes Yazıtı’nın araştırılması

Diogenes yazıtının araştırılması da çeşitli yöntemlerle sürdürüldü. Ana iş, bilinen ancak henüz GPS koordinatları alınmamış fragmanların lokalizasyonu idi.  nceki yıl, 2007⁴ ve 2008⁵ yıllarında keşfedilen 30 yeni parça ve de 2007’den önce yayınlanan

³ M. Bachmann, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul şubesi’nin yeni araştırma projelerinden Oinoanda (Lykia), 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, 9-16.

⁴ M. F. Smith – J. Hammerstaedt, The Inscription of Diogenes of Oinoanda. New Investigations and Discoveries (NF 137-141), Epigraphica Anatolica 40, 2007, 1-11.

⁵ M. F. Smith – J. Hammerstaedt, Diogenes of Oinoanda: The discoveries of 2008 (NF 142-167), Epigraphica Anatolica 41, 2008, 1-37.

220’den fazla parçanın 130’u bulunmuş ve haritalanmıştı. Geri kalan parçaların yaklaşık 40 kadarı 1997 kazılarında sonra tekrar gömülmüştü⁶. 19. yüzyılda da saptanan 27 parça ise 20. yüzyıldaki İngiliz araştırmalarında tekrar bulunamamıştı. 20. yüzyılda İngiliz araştırmalarında saptanan diğer parçaların yerinin bulunmasında da güçlükler yaşandı, çünkü 2008 yılındaki haritalama çalışmaları, ören yerinde arazide yürüyerek gerçekleştirilmişti. Önceki araştırma sonuçlarının sistematik olarak değerlendirilmesi ve GPS kullanımı sayesinde İngiliz araştırmalarının 15 parçası daha yeniden keşfedildi. Ayrıca, arazide yürüyerek yapılan çalışma sırasında 1885 yılında Fransız ekspedisyonu tarafından bulunan⁷, 1895 yılında Avusturya ekspedisyonu⁸ tarafından tekrar görülen ve o zamandan beri bir daha bulunamayan iki fragman daha saptandı (YF 229 ve YF 236). Ve nihayet bir dizi yeni bulgu da geldi ancak bir önceki yılın başarısı yanında bunlar çok dikkat çekici değildir (Resim: 5). Diogenes stoasından gelen bu 15 fragman içinde yine tamamı yazıtlı parçalar yer almaktadır. Bu bloklardan birindeki metin, asıl metnin en uzun kısmına uymakta ve Diogenes yazıtını toplamda nerdeyse 16 kolona çıkarmaktadır. İçerik açısından en önemli yeni bulgu ise Diogenes’in aşk acıları üzerine oldukça sıra dışı düşüncelerini içeren ve önceki yıl kısmen görülebilen bir kısmını tamamlıyor. Yeni bulunan fragmanlar tekrar Hammerstaedt ve Smith tarafından yayına hazır hale getirilmiştir⁹. Projemizin 2007 yılında başlamasından bu güne kadar ele geçen yeni fragman sayısı 50’ye ulaştı. Diogenes Yazıtı parçalarının haritalanması ile ilgili çalışma tamamlanabilmesine karşın lazer tarayıcı ile üç boyutlu belgeleme çalışmaları henüz tamamlanma aşamasına çok uzaktır. Bir önceki yıl taranan 30 parçadan sonra bu sene de 40 parça tarandı. Yazıtın sol kesiminden 2009 yılında seçilen parçalarla bu kesimin üç boyutlu bir rekonstrüksiyon denemesi hazırlanabildi (Resim: 6).

Oinoanda’dan Felsefi Olmayan Yazıtlar – Yeni Buluntular

2009 yılı çalışmaları, Oinoanda’nın epigrafik önemine büyük katkıda bulunan, felsefe dışı içerikli yazıtlar açısından oldukça verimli geçti. Yeni bulgular arasında Tanrıça Nemesis (YÇ 1234) için bir heykel kaidesinden bilhassa söz edilmeli çünkü bu parça, 2.-3. yüzyıllarda adalet dağıtan tanrı kavramı hakkında bize bilgi sağlayabilecektir¹⁰. Yazıt, tanrıçaya, yorumlanması hiç de kolay olmayan özel bir dilde atıfta bulunmaktadır. Diğer

⁶ M. F. Smith, “Excavations at Oinoanda 1997. The New Epicurean Texts”, *AnatSt* 48, 1998, 125-131.

⁷ G. Cousin, *Inscriptions d’Oenoanda*, *Bulletin de correspondance hellenique* 16, 1892.

⁸ R. Heberdey – E. Kalinka, *Die philosophische Inschrift von Oinoanda*, *Bulletin de correspondance hellenique* 21, 1897.

⁹ J. Hammerstaedt – M. F. Smith, *Diogenes of Oinoanda: The discoveries of 2009* [NF 167-181], *şurada EA* 42/2009; 1-38; M. F. Smith, *Diogenes of Oinoanda: News and Notes III* [2009] bkz: *Cronache Ercolanesi* 40/2010.

¹⁰ Yeni bulunan felsefi olmayan fragmanlar Nicholas Milner tarafından yayına hazırlanacaktır.

bulgular arasında mezar yazıtları ve Poseidon'a ithaf edilmiş küçük bir kaya kabartması sayılabilir.

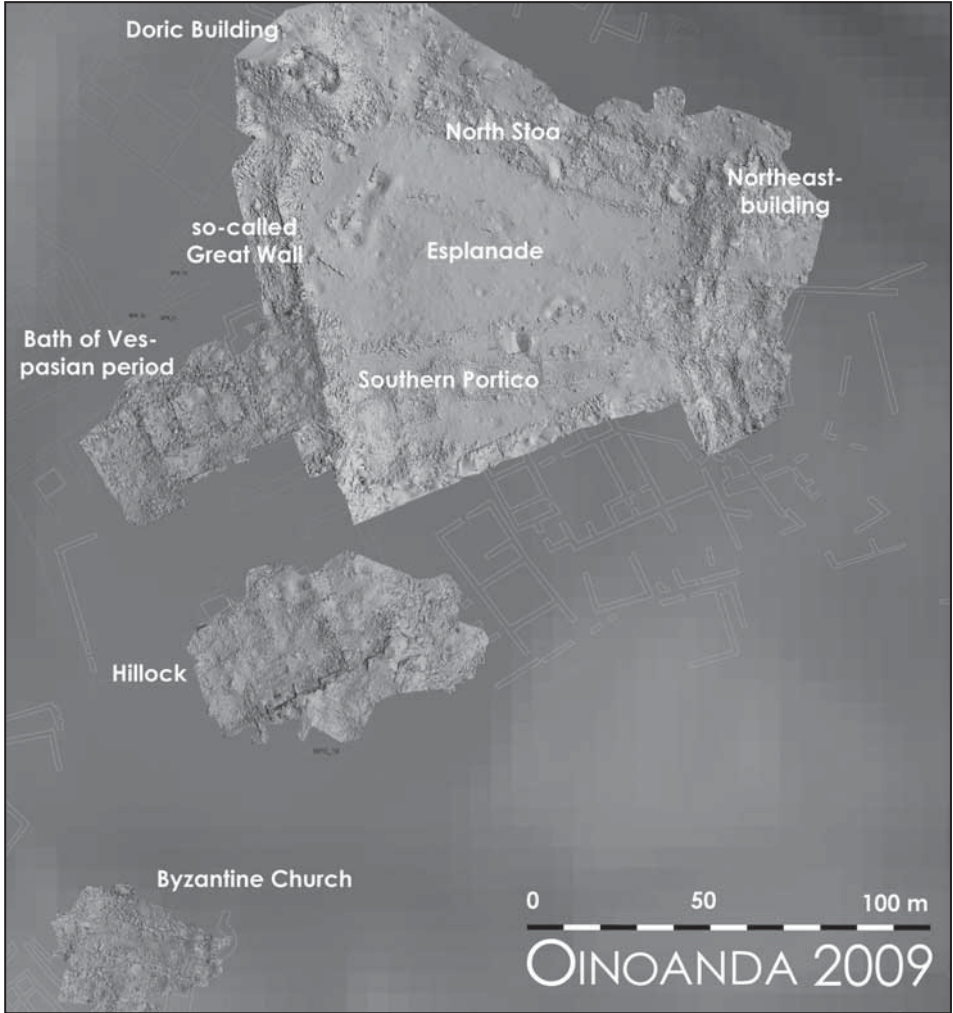
Oinoanda Çevresinde Topografik İncelemeler

Oinoanda'nın su temin ve dağıtım sistemi E.C. Stenton ve J. Coulton tarafından her açıdan incelenmiş ve kentin hamam kompleksleri ile kontekste oturtulmuştu¹¹. Ancak yine de Oinoanda'nın sukemerinin mimarî formu ve su temin sisteminin teknik özellikleriyle ilgili açıkta kalan bazı sorular vardı. Dolayısıyla bugün hâlâ ayakta olan yapı kalıntılarının belgelenmesine başlandı. Ayrıca kentsel alanın güneyinde, kuş uçuşu 3.5 km. kadar mesafede kaynaktan itibaren suyu ayrıntılı şekilde izlendi. Kaynaktan 500 m. kadar sonra aralarında yaklaşık 5 m. kot farkı olan iki ayrı paralel kanal ayırt edildi. Bu gözlem, su yolunun zaten tespit edilmiş olan çok evreli kullanımı ile uyumludur ve belki de karstik masifte kaynağın çıktığı yerde meydana gelen doğal bir değişmeden kaynaklanmış olabilir. Su yolunun iki güzergâhı ve kaynağın yeri GPS koordinatları ile belgelendi (Resim: 7); haritalama çalışmasına önümüzdeki yıl da devam edilerek su yolunun asıl güzergâhı ve çeşitli inşaat evreleri saptanacaktır.

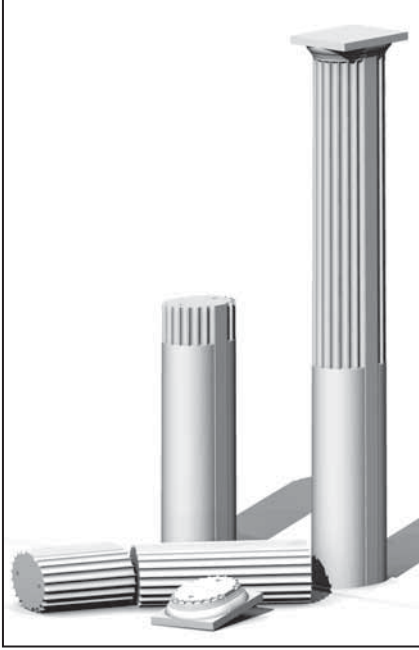
Sonuç

2009 yılında yapılan çalışmaların odak noktasını Esplanade'nin yapı belgelenmesi oluşturmuştur. Ayrıca Oinoanda Diogenes Yazıtı parçalarının üç boyutlu değerlendirilmesi çalışmaları da başarıyla sürdürülmüştür. Bu çok nadir felsefi yazıtın hemen hemen kentin tüm alanına yayılmış olan parçaları plan üzerinde tespit edilmiştir. Böylece, Diogenes Yazıtı'nın bulunabilen tüm parçaları karmaşık kent topografyasında GPS koordinatlarıyla belirlenmiş olmaktadır. Oinoanda'da felsefi içerikli olmayan yazıtlar üzerine yapılan diğer çalışmalar da epigrafya araştırma programını tamamlayan çalışmalardandır. Her iki bölgede de elde edilen heyecan verici buluntular, Oinoanda'nın özel epigrafik potansiyelini yeniden vurgulamaktadır. Oinoanda'da yapılan jeofizik araştırmaların amacı, kent gelişimini anlamaya yönelikti. Hakkında çok az bilgi olan Helenistik Dönem kent dokusu bu çalışmanın merkezini oluşturmaktaydı. İmparatorluk Dönemine ait ve teknik tarihi açısından önemli olan Oinoanda sukemeri ve su yolu araştırmaları ise diğer belgeleme çalışmalarıydı.

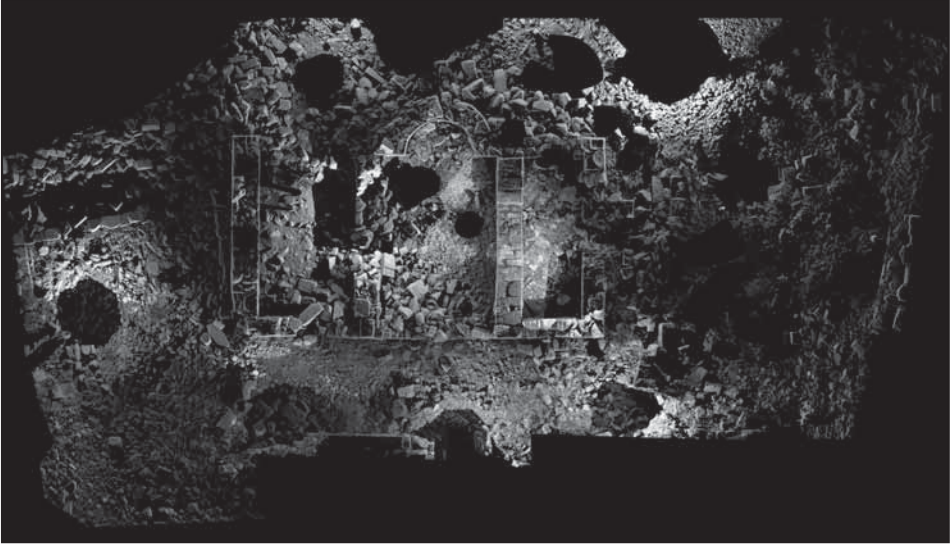
¹¹ J. J. Coulton – E. Stenton, "Oinoanda. The Water Supply and Aqueduct", AnatSt 36, 1986.

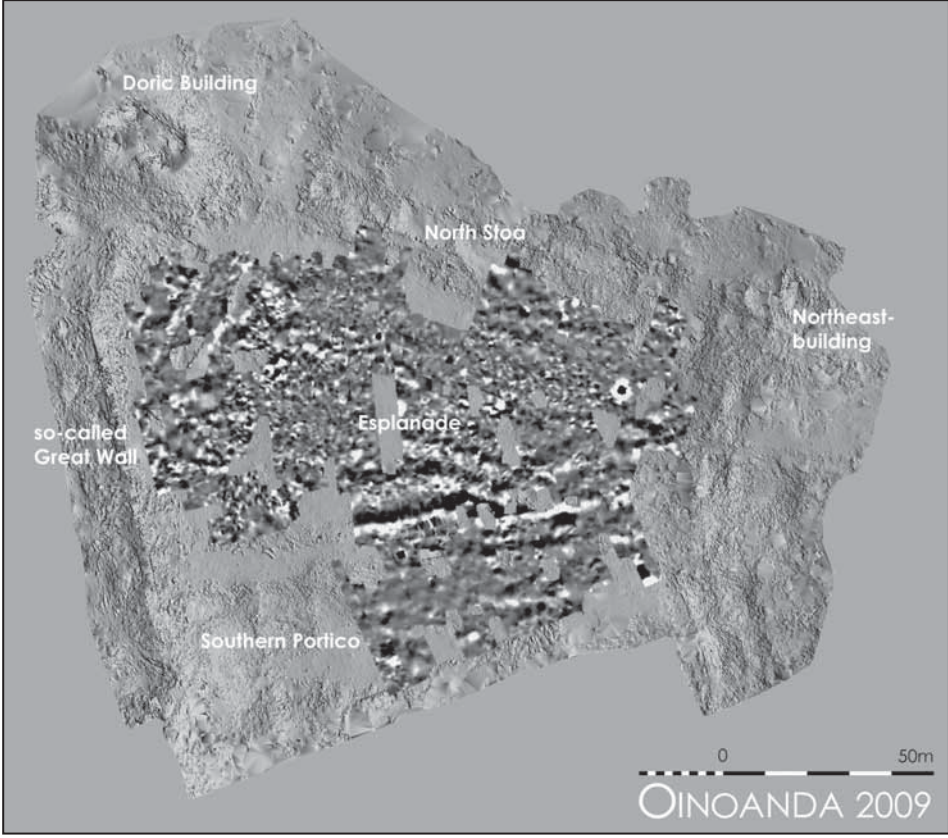
Resim 1: Esplanade'nin 2008 yılında çıkartılan nokta bulutu modeli, yapısal kompleksler ve güneybatı yönünde bitişik alanlar ise 2009 yılında belgelendi (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi/E. Ilter/Th. Götzelt).

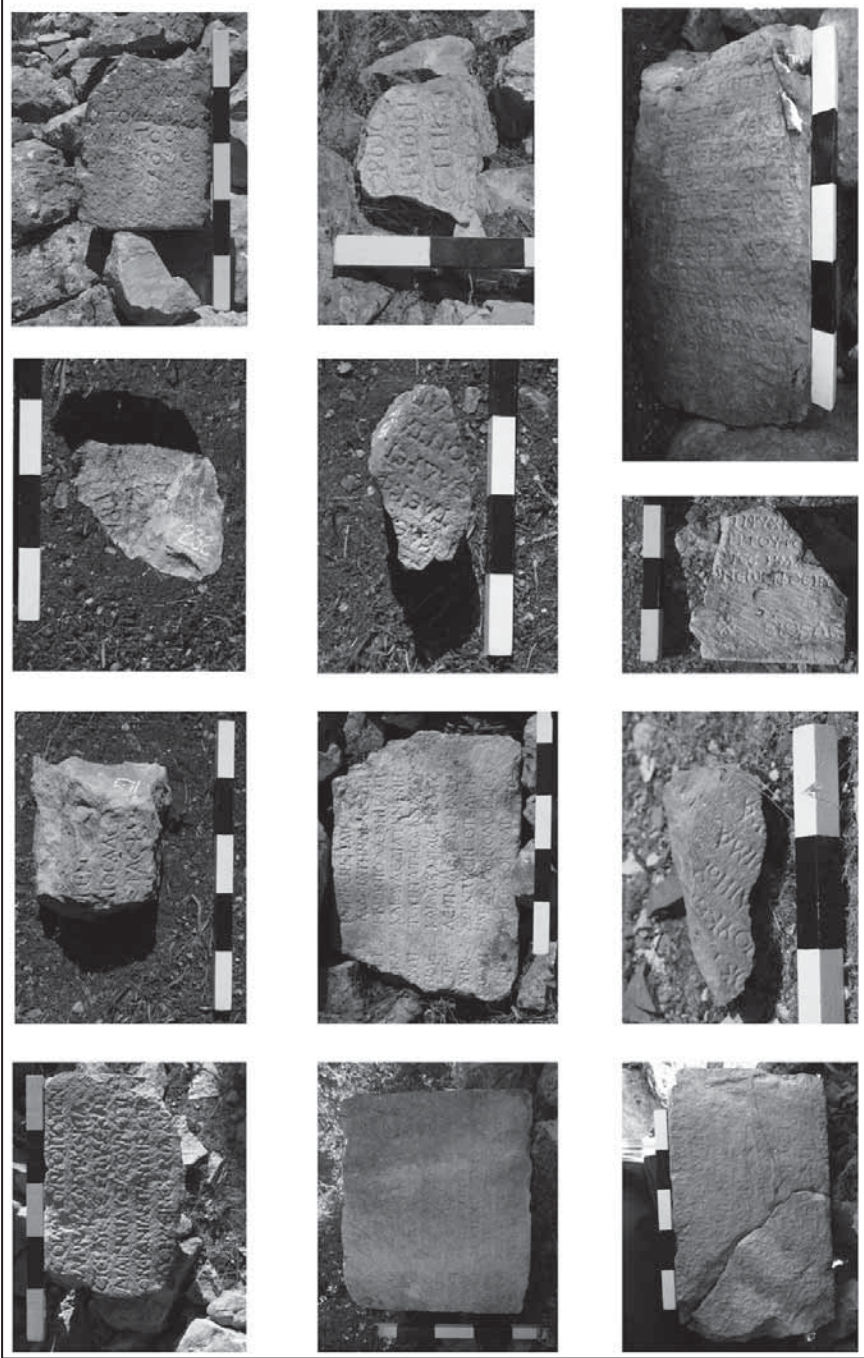
Resim 2: Kuzey stoadaki çift yarım-sütunlu payelerin hipotetik rekonstrüksiyonu (N. Koch/Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi).

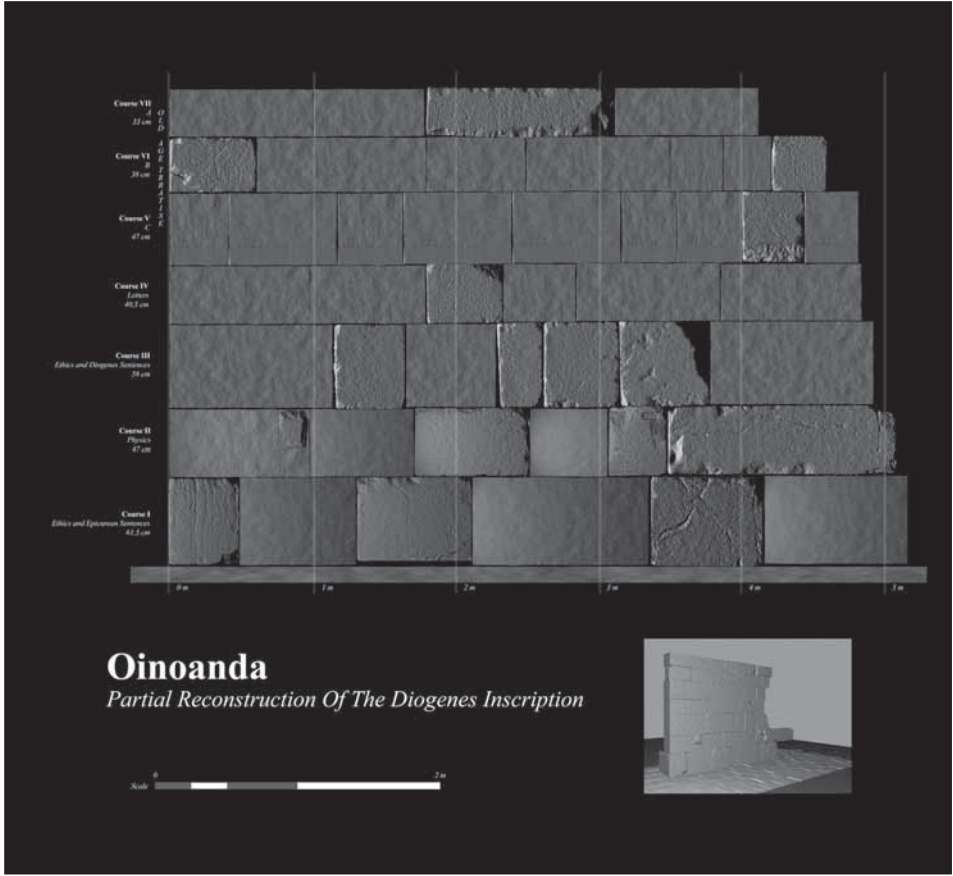
Resim 3: Vespasianus döneminden hamam kompleksinin nokta bulutu modeli (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi/E. Ilter).

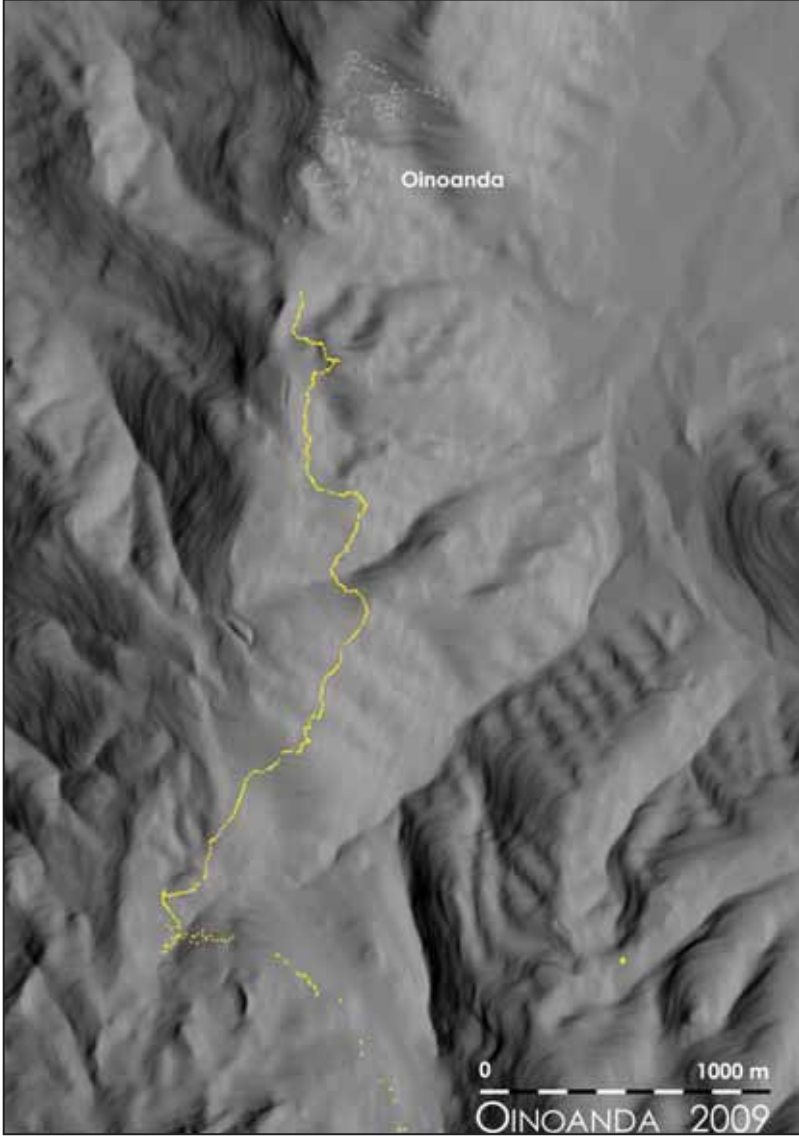
Resim 4: Esplanade'nin, 2009 yılında elde edilen jeofizik sonuçlarının da işlendiği nokta bulutu modeli (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi/Th. Götzelt).

Resim 5: Diogenes yazıtına ait 2009 yılında yeni keşfedilen parça örnekleri (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi).

Resim 6: Yazısız boş bloklar ile tamamlanmış olarak Diogenes yazıtının sol kesiminin hipotetik rekonstrüksiyonu (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi/K. Berner).

Resim 7: Oinoanda coğrafi bilgi sisteminde (GIS) suyunun güzergâhı (Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Oinoanda Projesi/Th. Götzelt).

2009 YILI KIZIL AVLU ONARIM ÇALIŞMALARI

Martin BACHMANN*

Giriş

2009 yılı Kızıl Avlu restorasyon çalışmaları iki alanda yoğunlaşmıştır¹. Güney kulenin iç mekânının müzeleştirilmesi ve restorasyonu ana odağı oluşturmuş, bunun yanı sıra güneyde bulunan Roma Dönemi tonozlu bodrumun restorasyonuna başlanmıştır. Buranın kötü durumu havadan çekilmiş tarihsel fotoğrafta bile görünmektedir (Resim: 1). Bodrumda yapılan restorasyon çalışmaları yenidir ve Selinus'un büyük temel duvarını ve iki büyük payanda girişini kapsamaktadır.

Güney kule çalışmaları

Güney kule çalışmalarının sonunda, iç mekânında Kızıl Avlu'nun heykel ve mimarî donanım örneklerini sunan bir sergi hazırlanmıştır (Resim: 2). Bunlar bir zamanlar büyük beyaz mermer heykellerde yer alan, yan avlulardaki büyük destek figürlerinin koyu renk mermerden baş, kol ve bacak parçalarından oluşmaktadır. Karşı duvarda mermer duvar kaplaması ve eskiden yuvarlak kuleleri taçlandırmış olan saçak örnek olarak gösterilmiştir. Bu parçalar ve tüm mekân ayrıca bilgilendirme panoları ile açıklanmıştır.

Birkaç yıl önce Kızıl Avlu kazıları sırasında güney avluda bulunan aslan torsosu, yuvarlak mekânın doğu tarafındaki büyük nişe yerleştirilmiştir. Bu figür özellikle ilgi çekicidir, çünkü Pergamon sunağındaki rölyeflerden bilinen, aslana binen Kybele motifini yansıtmaktadır.

Roma Dönemi tonozlu bodrum

İkinci odak noktasını, yuvarlak kulenin bitişiğinde bulunan ve Kızıl Avlu'nun güneydoğu köşesini kapsayan Roma Dönemi'ne ait tonozlu bodrum oluşturmaktaydı (Resim: 3). Buradaki hazırlık sürecinde ve temizlik çalışmalarında birkaç ilginç buluntu

* Dr. Martin BACHMANN. Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi. İnönü Cad. 10 TR-34437 Gümüşsuyu-İstanbul/TÜRKİYE. bachmann@istanbul.dainst.org

¹ Daha geniş bilgi: <http://www.dainst.de/index.php?id=7282&sessionLanguage=tr>.

saptanmıştır. Bunlardan biri, şimdiye dek bilinmeyen bir merdiven çıkışı ve Geç Osmanlı Dönemi'ne ait, iki keramik fırınıdır. Buluntular restorasyon çalışmaları öncesi detaylı olarak belgelenmiştir. Buradaki çalışmaların amacı, büyük alanlardan çalınmış, doğaltaştan yapılmış duvar yüzlerini tekrar tamamlamaktır.

Bodrumun kuzey duvarı, çalışma öncesi kötü bir durumdaydı. Her iki taraftan çalınan duvar yüzleri, taşıyıcı duvarı tonoz ağırlığından dolayı statik bakımından tehlikeye sokmuştu. Duvar, duvar yüzlerinin itinalı bir şekilde tamamlanmasıyla sağlamlaştırılmıştır. 2009 yılında bodrumun tüm duvarları bu şekilde koruma altına alınmıştır.

Güney bodrum bölümündeki buluntulara kısaca değinmek gerekmektedir. Yeni bulunan antik merdiven temizlenip, restore edilmiştir ve çalışmaların bitiminde tekrar kullanılabilir hale getirilecektir (Resim: 4). Merdivenin önündeki fırında, yoğun keramik buluntuları saptanmıştır. Burada, Geç Osmanlı Dönemi'nin geniş üretim yelpazesini gösteren, birçok çömlek parçası ve neredeyse tamamen sağlam çömlekler bulunmuştur (Resim: 5). Kızıl Avlu'nun başka bir bölümünde saptanan Milet işi buluntular, bu yapıda Osmanlı Dönemi'nin yüzyıllar boyu süren çömlekçilik geleneğine işaret etmektedir. Fırın, 1839/40 yıllarına ait büyük bir bakır sikke yardımıyla, Sultan 1.Abdülmecit Dönemine tarihlendirilebilir². Tarihsel fotoğraflara dayanarak da, Kızıl Avlu'daki çömlek üretiminin 1.Dünya savaşına kadar sürdüğünü bilmekteyiz.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ve Federal Almanya Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi Dr. Eckart Cuntz'un katılımlarıyla gerçekleşen bir törenle, Pergamon'daki Kızıl Avlu'nun restore edilen bölümü 27.9.2009 tarihinde açılmıştır.

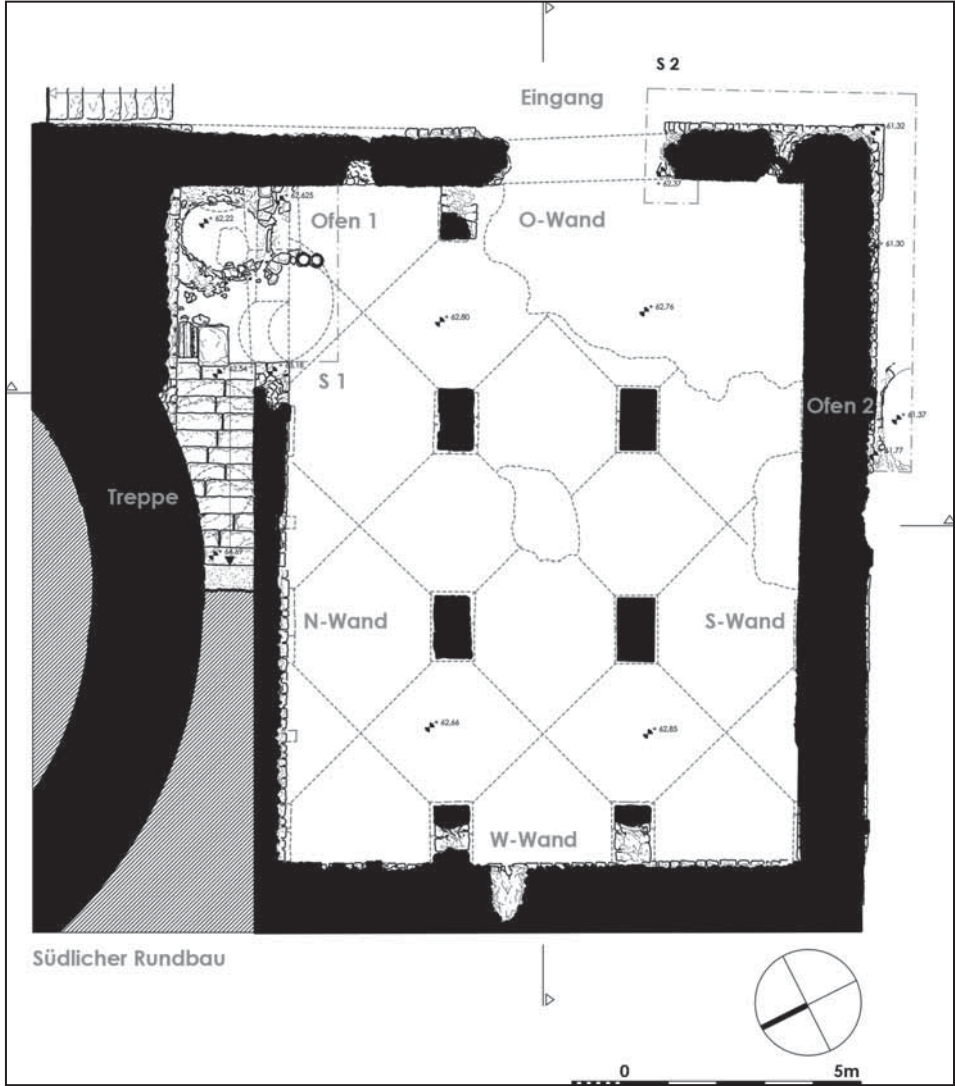
² Sikke, 40 Mecidiye değerini taşımaktadır. Karşılaştırmız: N. Pere, Osmanlılarda Madeni Paralar (İstanbul 1968), Levha 59, No. 902.

Resim 1: Kızıl Avlu'da restorasyonu yapılan bölümlerin güneydoğudan çekilmiş tarihi hava fotoğrafı. 1930'lu yıllar.

Resim 2: Panoramik bir fotoğrafta, yuvarlak mekânda bulunan sergi. Merkezi doğu niş ile birlikte.

Resim 3: Rölövede Roma Dönemi tonozlu bodrumun planı.

Resim 4: Bodrumun temizlenmiş ve yeniden yapılmış antik merdiven çıkışından kültü yapısının zemin yüzeyine bakış.

Resim 5: Güney bodrumda keşfedilen çömlek fırınından çıkarılan Geç Osmanlı Dönemi keramik kaplar.

PERGAMON -2009¹ ÇALIŞMA SEZONUNDA YAKIN ÇEVREDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

VON WIEBKE BEBERMEIER, HELMUT BRUCKNER BARBARA HOREJS, MARIA KNIPPING, STEFFEN SCHNEIDER, BRIGITTA SCHUTT, MARTIN SEELIGER VE MARTIN ZIMMERMANN'IN KATKILARIYLA

Felix PIRSON*

2006 yılında Atarneus ve Kaikos'un (Bakır Çay) batı vadisinde, Elaia'da ve tarihöncesi yerleşim tepesi Yeni Yeldegirmen-tepe çevresinde başlatılan çalışmalar devam ettirilmiştir². Kaikos Vadisi'nde yapılan jeoarkeolojik araştırmalar yenidir ve orada yerleşik olan arkeolojik yüzey araştırmaları çerçevesinde yürütülmektedir³. Elaia'daki jeofizik taramalarda önemli yöntemsel gelişmeler kaydedilmiştir, burada sığ su bölgesinde sadece jeomanyetik ile değil, 2009 yılından beri jeoelektrik ile de çalışılmaktadır⁴.

* Prof. Dr. Felix PIRSON, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi. İnönü Cad. 10 TR-34437 Gümüşsuyu-İstanbul/TÜRKİYE. pirson@istanbul.dainst.org

¹ Metnin Türkçe'ye çevrilmesinde emeği geçen İ. Banu Doğan, Hülya Çatak ve Ali Akkaya'ya çok teşekkür ederim.

Kısaltma listesi: DAI'nin güncel yayın yazım kuralları kılavuzunda (www.dainst.org/index_141_de.html) görülenlerin dışında aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır:

Conze u. a. 1912/1913: A. Conze – O. Berlet – A. Philippson – C. Schuchhardt – F. Gräber, Stadt und Landschaft, AvP I (Berlin 1912/1913)

Pirson 2004: F. Pirson, Elaia, der maritime Satellit Pergamons, IstMitt 54, 2004, 197-213.

Pirson 2007: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2006, AA 2007/2, 13-70.

Pirson 2008: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2006, AA 2008/2, 83-155.

Pirson 2009: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2008, AA 2009/2, 129-213.

Ayrıntılı önraporlar AA'da yıllık olarak yayınlanmaktadır. Daha geniş bilgiye www.dainst.org/index_650_de.html adresinden ulaşılabilir. Bu yılki çalışmalar 27 Temmuz- 26. Eylül 2009 tarihleri arasında yapılmıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü Pergamon Kazısı, bu yıl da çalışmaları destekleyen tüm kurum ve kişilere teşekkür eder. Bunların başında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Almanya Büyükelçiliği Kültür bölümü (Ankara) ile Zeytinadağ Belediyesi gelmektedir. Maddi katkıda bulunanlar ve işbirliği yapılanlar, ilgili bölümlerde yer almaktadır. Genel Müdürlüğü temsilen çalışmalara bu yıl Ertan Yılmaz (Aydın ve çevresi Müzesi Müdürlüğü) katılmıştır. Kendisine yardımlarından dolayı çok teşekkür ederiz.

² Tüm projeler Pergamon kazısı çatısı altında yürütülmüştür (Yönetici: F. Pirson). Bilimsel yönetici: Atarneus ve Batı Kaikos Vadisi: Martin Zimmermann (Münih); Elaia: F. Pirson (İstanbul); Yeni Yeldegirmen-tepe: Barbara Horejs (Viyana). Atarneus ve Elaia projeleri DFG programı 1209'un ağırlık merkezi olan "Helenistik Polis'in parçasıdır, Yeni Yeldegirmen-tepe projesi de Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün Efes Kazısı ile birlikte yürütülmektedir.

³ B. Schütt yönetimindeki Berlin Freie Universität Fiziki Coğrafya bölümü Coğrafi Bilimler Enstitüsü ile ortak olarak "Topoi. The Formation and Transformation of Space and Knowledge in Ancient Civilizations" başlıklı DFG araştırması kapsamında.

⁴ Bu çalışmalar Harald Stümpel yönetimindeki Kiel Üniversitesi Coğrafi Bilimler Enstitüsü tarafından DFG programı 1209 çerçevesinde uygulanmaktadır.

Projeler hakkında ayrı ayrı bilgi verilmeden önce, kısaca Pergamon ve çevresindeki yüzey araştırmalarının strateji ve yöntemleri hakkında bilgi aktarılacaktır.

Yüzey araştırmasının amacı, Pergamon Kentinin oluşumu ve çevresiyle ilişkisini analiz etmek ve tarihsel olarak yorumlamaktır. Dikkate alınacak bölgenin yayılımı aşağıdaki gibidir: Kaikos Vadisi (Bakır Çay), kuzey bitişiğinde Pindasos (Kozak) sıra dağları, güneyde Aspendos (Yüntağ) ve batıdaki Atarneus ve Gryneion sahil şeridi (Resim: 1), yaklaşık olarak Attaloslar'ın hakim olduğu bölgenin merkezi, yani Helenistik Dönem Pergamon Kentinin önemli kaynaklarını korumak için⁵, ana kara ve deniz yollarının askeri gözetiminin yapıldığı bölge. Araştırmalar doğanın, karayollarının, yerleşim şeklinin tümüne olduğu kadar münferit alanlara, kaynak kullanımı ve çevrenin fonksiyonel ve sembolik dağılımına uyum sağlamaktadır. Bunu yaparken de sadece Helenistik Dönem değil, tarihöncesi ve Helenistik Dönem öncesi dönemler ve aynı şekilde Roma ile Bizans Dönemi de dikkate alınmaktadır. Çünkü yalnızca birbirini takip eden dönemlerden oluşan bir araştırmayla çevre, yerleşim şekli ve çevrenin düzenlenmesi ile ilgili güvenilir tarihsel bildirimler açık olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir proje de ancak uzun süreli ve birçok proje ekibinin katılımıyla gerçekleştirilebilir. Çalışmalar halen Kaikos Vadisi'nin batı yarısı ve sahil şeridinde yoğunlaşmıştır. Gelecekte yukarıda bahsi geçen bölgenin diğer alanlarında da çalışılmalıdır, bu da açıktır ki mevcut bölgenin genişletilmesi ya da yer değiştirmesiyle ilgili izin alınması koşulunu gerektirmektedir.

Var olan üç arkeoloji ve iki jeoarkeoloji projesinin sonuçlarının karşılaştırılabilmesi amacıyla, tüm projeler aynı ölçüm ağı (PerKSys2005) ile çalışmaktadır ve projelere ait bulgu ve buluntular Pergamon-CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) çerçevesinde belgelenmektedir. Haritaları bir araya getirmeye (standartlaştırmak) devam edebilmek ve jeoenformasyon sistemi için ortak yüzleri hizmete sunabilmek amacıyla 2009 kampanyasının hemen ardından uydu resimleri ve eski haritalar temelinde 3-boyutlu model ile birlikte yeni bir harita oluşturulmuştur. Aşağıda ilk geçici durumu tanıtılacaktır (Resim: 1)⁶.

Ayrıca, yaygın ve yoğun arazi araştırması sırasında farklı alanlardaki araştırma yerlerinin planlanmasına dayanan, farklı yoğunluklarda çalışılması gereken -örneğin geçitler gibi- birimler, tanımlanmıştır. Çünkü tüm araştırma bölgesini kapsayan eşit yoğunlukta bir araştırma, tahsis edilen zaman ve personel açısından gerçek dışıdır ve güncel olarak fazlasıyla kullanılan bir çevrede bu mümkün olmadığı gibi mantıklı da değildir.

⁵ Karşılaştırınız: F. Pirson, Das Territorium der hellenistischen Residenzstadt Pergamon: Herrschaftlicher Anspruch als raumbezogene Strategie, C. Jöchner (Yay.) içinde, Räume der Stadt. Von der Antike bis heute (Berlin 2008), 29.

⁶ Pergamon-CBS'nin bu bölümü bitirme tezi olarak Dirk Liebisch tarafından Freie Universität Berlin Fiziki Coğrafya bölümü Coğrafi Bilimler Enstitüsü'nde yapılmıştır.

Proje üç adım halinde tasarlanmıştır: Kırsal bölgelerin farklı alanlarında bulunan yerleşimlerin yoğunluğunu gösterecek olan yerleşmeler ve seçilmiş koridorlar yoğun bir şekilde araştırılmaktadır⁷. Bununla beraber buluntu yoğunluğunun istatistiksel olarak değerlendirilmesi için seçilen alanlar tanımlanmaktadır ve bu alanların içinde bulunan tüm insan yapısı nesneler belgelenerek değerlendirilmektedir. Bunun sonunda keramik yüzey araştırması çerçevesinde tüm tanımlayıcı parçalar toplanıp, tanımlanmaktadır. Geniş alanlar- örnek olarak Elaia Kent Bölgesinin çevresinde 1,5 km. yarıçaplı bir alanda kapsamlı olarak araştırılmaktadır, yapı kalıntıları ve tanımlayıcı çanak çömlek parçası yoğunlukları da belgelenmektedir⁸. Geriye kalan araştırma bölgesinde –örnek olarak Elaia Kenti’nin 5 km.lik çevresinde– sadece bilinen yerleşim yerleri, bölgede göze çarpan noktalar ya da yerel halkın bildirimlerine dayanan ve araştırmaya değer bulunan alanlar da gerektiğinde yoğun olarak araştırılmaktadır. Örneğin bu yöntemle “Pergamon Kırsalı” adlı projedeki araştırma bölgesinin 28 km²’si yoğun olarak araştırılmıştır, bu da toplam yaklaşık 225 km² büyüklükte bir alanın %12’sidir.

F.P.

Yeni Yeldeğirmentepe

Yeni Yeldeğirmentepe’de (Resim:1) 2008 yılında başlatılan yüzey araştırması, 2009 yılında, Kaikos Vadisi’nin tarihöncesinde iskân edilmesi temelindeki sorular ile devam ettirilmiştir⁹. Yerleşim yeri olarak işlevsel tanımı, yüzeyde görülen dağınık yapı kalıntıları ve geçen yılki karakteristik buluntu dağılımıyla belirlenmiştir. 2008 yılındaki yoğun araştırmalar öncelikle tepenin üzeri ve kuzey bitişiğindeki bölge ile sınırlı olduğundan dolayı, buluntu alanının genişliği ve somut kronolojisi geçici olarak cevaplanamamıştır. 2009 yılında yapılan 4 günlük bir yüzey araştırması çerçevesinde, buluntu malzemesinin günümüzdeki dağılımını tanımlayabilmek için (Resim: 2) tepenin doğusunda, güneyinde ve batısında üç alan (Alan 3-5) 170 m. uzunlukta ve 10 m. genişlikteki şeritler halinde araştırılmıştır. Alandaki buluntu dağılım modelinin değerlendirilmesi öncelikle modern tarımın yoğunluğunu yansıtmaktadır. Taşınmış ağır toprak kütlesi, yerleşim alanının yayılımı hakkında doğrudan bir çıkarsamaya olanak vermese de, buluntu istatistikleri en azından aşağıdaki bilgileri sağlamaktadır: Tepenin etrafındaki alanların tümünde buluntu göstergesi yüksektir, fakat kuzeyden güneye doğru ayrı ayrı alanlarda durum belirgin olarak farklılaşmaktadır. Tepeye 130 m. mesafeye kadar buluntu dağılımı sabit yoğunluktadır

⁷ Anlamı, “Pergamon Kırsalı” ve “Elaia” projelerinde 20 m. aralıklı sıralar halinde yapılan tam yüzey araştırmasıdır. Prehistorik Yeni Yeldeğirmentepe’deki yoğun yüzey araştırmasının yöntemi için bkz. aşağı.

⁸ Anlamı, tepelik ya da dağlık arazide yaklaşık 100 m²’ye 5 parçadan fazla, düzlük alanlarda sürülü tarım alanlarında 100 m²’ye 10 parçadan fazla düşmesidir.

⁹ Sorular ve yüzey araştırmasının arka planı ile 2008 yılı çalışmaları için bkz. B. Horejs, Pirson 2009 içinde, 168–174.

ancak sonrasında hızla azalmaktadır. Dağılımdaki bu belirgin kırılma, ne arazinin kenarıyla ne de başka yerden geçen tarla ya da arsa sınırlarıyla açıklanabilmektedir. W. Dörpfeld'in 100 yıldan fazla bir zaman önce yaptığı gözlemler bizim gözlemlerimizi en azından Yeni Yeldeğirmenitepe'nin güneyindeki alanda doğrulamaktadır. W. Dörpfeld, O. Hepding ve P. Schazmann, yoğun tarım olmayan bir dönemde, 1908 yılında yaptıkları küçük bir kazıda, tepenin güney kısmının biraz uzağında keramik gözlemlenmiş ve bundan dolayı da tarihöncesine ait kullanımın yayıldığı alanın daha fazla olduğunu tahmin etmişlerdir¹⁰. 2009 yılında belgelenen yüzeysel buluntu dağılımı ile 1908 yılındaki izlenimler arasında anlam bağı kurulduğunda yerleşim bölgesinin yatay olarak en azından güney istikâmetine doğru genişlemiş olduğu kesindir; ancak diğer yönlere doğru genişlemesine ilişkin güçlü kanıtlar da vardır.

Halen devam eden değerlendirmelerin geçici sonuçlarına göre Yeni Yeldeğirmenitepe'de Geç Kalkolitik Dönemden İlk Tunç Çağı'na kadar oturulduğu görülmektedir. Bu geçici tarihlendirme, keramik malzemesi çalışmasını ve tipolojik benzerlikleri temel almaktadır (Resim: 3). 2009 yılında başlayan silis analizinin sunduğu yelpaze, çeşitli, olasılıkla da yerel hammaddelerden oluşmaktadır. Üretim artıklarının sıklığı, çekirdekler ve çekirdek parçalarından dolayı bir veya birkaç silis kırma yerinin yerleşim çevresinde bulunduğu varsayılabilir. Yerleşim alanının sadece tepenin üzerinde olmadığı muhtemelen etrafındaki bölgeleri de kapsadığı görülmektedir. Bu hipotezi doğrulamak için jeofizik tarama gerekmektedir. Bunun da önümüzdeki çalışma sezonunda bitirilmesi planlanmıştır. Kaikos Vadisi'nde bir yandan farklı hammaddelerin yerlerinin belirlenmesi, bir yandan da başka buluntu alanlarının araştırılması, kültür tarihi sorularını daha ileriye taşıması açısından ümit vaat etmektedir. Son olarak, yeni arkeolojik verilerle bir bölgenin tarihöncesine ait önemli sonuçlar beklenmektedir. 1950'li yıllarda yapılan son yüzey araştırmalarının ardından bölgede bu konuda başka çalışma yapılmamıştır ve araştırılan alanda eskiden kazılan Yortan nekropolü etkisi hâkimdir¹¹.

B.H.

Atarneus ve Pergamon Kırsalı

2009 yılında çalışmaların ağırlık noktası bir taraftan Atarneus'daki buluntuların belgelenmesinin tamamlanması, diğer taraftan da Atarneus'un kuzeyinde bulunan tepe bölgelerinde ve Teuthrania'nın batısındaki Kaikos düzlüğünde yapılması gereken iki yoğun yüzey araştırmasından oluşmaktaydı (Resim: 1). Dikili'ye giden asfalt yolun yakınlarında bulunan iki tepe, yani Molla Mustafa Tepe ve Tatar Tepe de Kaikos

¹⁰ W. Dörpfeld, Ausgrabungen in Pergamon. Technisches und Architekturtagebuch Pergamon 1908, 16–23; W. Dörpfeld – H. Hepding, Die Arbeiten zu Pergamon 1908–1909, AM 35, 1910, 345–526.

¹¹ Yüzey sonuçlarının kültür tarihi açısından daha geniş bir bağlamda yorumlanması için bkz. B. Horejs, Neues zur Frühbronzezeit in Westanatolien, F. Blakolmer ve diğ. (Yay) içinde, Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 2009. Tagung Salzburg, 6.–7.3.2009 (baskıda).

Vadisi'ndeki arazi araştırmalarına dahil edilmiştir. Ancak çok yağmurlu bir kiş sonrası yoğun bitki örtüsü nedeniyle her iki tepede de sadece ilk taramalar yapılabilmiiştir. Bu yoğun yüzey araştırmalarının yanı sıra, Kane yarımadasında keşifler gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında bulunan, Hatipler Kalesi'nde bir kent yapısı, Deliktaş yakınlarında kuleli bir çiftlik kalıntısı ve Bademli Ilıcası yakınlarında bir Roma dönemi kaplıca harabesi, tarama çalışmalarının ağırlık merkezini oluşturmuştur.

Son iki çalışma sezonunda yaygın ve yoğun yüzey taramasının kombine olarak yürütülmesi, kırsal yerleşme biçimlerine ilişkin çok yönlü bir spektrumu gündeme getirmiştir. Helenistik Dönem'de nispeten yoğun yerleşilmiş ve tarımsal açıdan yoğun olarak kullanılmış bir bölgeyi gözümüzün önüne getirebilmekteyiz; bu bölgede köyler ve çiftliklerden başka kutsal bir coğrafyanın varlığı da görülebilmektedir. Bu çeşitli yerleşme biçimlerinin canlılığı ve çokluğu, Atarneus'un (Resim: 4) tamamen çöküşüyle zıt konumdadır. Bu kentin halkı olasılıkla, hem tepelik arazide hem de Kaikos Vadisi'nde yer alan uzaktaki ekim alanlarında sığınak bulmuşlardır. Ne olmuş olursa olsun, tarımsal yerleşim Helenistik Dönem'de hissedilir lde gelişmiştir.

Atarneus'un çöküşü, bundan dolayı, bataklık haline gelmeye bağlı değil, aksine, bunun öncesinde Pergamon'un bölgeyi tamamen kontrolü altına alması sonucu olmuş olmalıdır. Yeni metropol tarafından gitgide artan oranda emilmeye ilişkin işaretler her durumda yoğunlaşmaktadır. 2007 yılında gözlenen, Pergamon krallarının yapı faaliyetlerinin ve tahkim edilmiş alanların azalması, daha doğrusu Erken Helenistik Dönem'de tahkimat yapılarındaki yeni anlayıřın¹² yanı sıra, keramik değerlendirmesinde Pergamon ithal mallarının başat olduğu göze çarpmaktadır. Sikke basımı M.. 3. yüzyılda tamamen Pergamon darpları ile yer değişirmiştir.

2009 Çalışma sezonunda başka bir gözlem daha yapılabilmiiştir; bu gözlem, kentin çöküşünün belki de bir dış müdahaleyle açıklanabileceğidir. Kane yarımadasında yer alan Hatipler Kalesi adlı bir tepe üzerinde bir kent keşfedilmiştir; buraya şimdiye dek yalnızca 1900 civarında kısa bir ziyaret yapılmıř¹³, bundan sonra da tamamen unutulmuştu. Burada elde edilen bulgular, Atarneus'un gelişimiyle açık paralellikler göstermektedir (Resim: 1. 47). Kent klasik bir dış sura sahiptir. Bu sur, Helenistik Dönem'de tepenin kenarında özenli işlenmiş kesme taş duvardan yapılma küçük bir surla tamamlanmıştır. Yerleşmenin yapısı geri Atarneus'tan açıkça daha küçüktür, ancak 2009'da incelenen yüzey keramiği karşılaştırmaya olanak veren bir spektrum sunmaktadır. Demir ağ, Arkaik ve Klasik çağlara ait malların yanı sıra, yalnızca Helenistik Dönem keramiği bulunmaktadır; İmparatorluk dönemi malları ise hiç yok gibi görünmektedir. Krallık metropolünün

¹² M. Zimmermann, Pirson 2008 içinde, 127 vd.

¹³ Conze ve diğ. 1912/1913, 118. Yerin tanımı Tabula Peutingeriana' da aktarılan Attaleia (bkz. F. Stauber'de yeni kaynakçalar, Die Bucht von Adramytteion I [Bonn 1996] 231-234) ile bu n raporda yeri yoktur ve bundan dolayı başka bir yerde daha detaylı açıklanacaktır.

görüş mesafesinde bulunan ve olasılıkla Pergamon'un inisiyatifiyle iyi tahkim edilmiş bu yerleşme de, Geç Helenistik Dönem'de terk edilmiştir.

Atarneus'taki ve Hatipler Kalesi'nde yeniden keşfedilen kale benzeri yerleşmedeki gelişimi aynı tarihi bağlam içine yerleştirmek ve terkedilmelerinin sebeplerini aramak akla yakın gelmektedir. Bu önemli bulgu, Kalerga Tepe ve Memeli Tepe'deki daha küçük Helenistik kalelerin yüzey keramik bulgularıyla da örtüşmektedir. Burada da daha yeni Roma keramiği hiç yoktur; 1907 yılında P. Friedländer ve H. Pringsheim tarafından kazılan Teuthrania'daki¹⁴ durum özellikle kayda değerdir çünkü bugün hala kaçak kazılarla yüzeye keramik gelmektedir. Bundan başka, benzer bir keramik bulgusu da Eriğöl Tepe'de C. Schuchhardt'ın dikkatini çekmiştir: "Kale Yunan döneminde mevcut olup görünen o ki Roma Dönemi'nde bulunmamaktaydı"¹⁵. Yerleşme kurulmasına çok elverişli olan, Kaikos Vadisi'ndeki küçük kale tepeler, Roma İmparatorluğu Döneminde yerleşimden yoksun kalmış gibi görünmektedir.

Adı geçen kentleri ve daha küçük Helenistik kaleleri aynı şekilde ilişkilendiren bu dikkat çekici saptamanın, özellikle bu yerlerin hemen yakınında yoğun Helenistik ve İmparatorluk dönemi kırsal iskan olması nedeniyle açıklanması gerekmektedir (Resim: 6). Köy arazilerinin yoğun yönetimi, esas itibarıyla bu yerlerin kullanıldığı düşüncesini beraberinde getirmektedir. Bu durum Tartar Tepe ve Molla Mustafa Tepe örneğinde kanıtlanabilmektedir; her iki tepede de İmparatorluk dönemi yerleşme izlerine rastlanmaktadır. Teuthrania'da ise en azından güneybatı ve kuzeydoğu eteğinde bir yerleşme saptanmıştır¹⁶. Ancak en yüksek noktasına çok özenle kaplanmış yol üzerinden oldukça iyi erişilebilen tepenin terk edilişi, buradan anlaşılmamaktadır, özellikle de Arkaik-Klasik Dönemden itibaren bu ovada bir yerleşimin varolduğu açıktır.

Burada izah edilen durum, buraların terk edilmesinde Pergamon'un tarihiyle ilişkili politik nedenlerin rol oynadığını akla getirmektedir. Kırsal kesim içerisinde tahkimatlı yerleşimlerin yasaklanması Pergamon'un amacı olamayacağından, M.Ö. 1.yy. da yerleşimlerin devam etmeyişi, Romalıların inisiyatifinden kaynaklanıyor olmalıydı. Pergamon'un Pontus Krallığı'nın merkezi olduğu 1. Mithradates savaşının tarihsel konteksti bağlamında olabilir. Burada Pergamon için çok dramatik olan bu yılların tüm ayrıntılarını vermek mümkün değildir, ancak Romalıların Mithridates ile zafer kazanmalarından sonra Sulla'nın cezai önlem almasını hatırlamak yeterli olacaktır. Zira Sulla Asia vilayetinde polisleri cezalandırma yetkisine sahipti, bunun yanı sıra Sulla tarafından açıkça Aristonikos ayaklanmasındaki tutum hatırlatılmaktaydı. Takip eden on yılda ve Lukullus tarafından yapılan reformlara kadar publicaninin adeta terör olarak

¹⁴ W. Dörpfeld, Die Arbeiten zu Pergamon 1908–1909, AM 35, 1910, 394.

¹⁵ Conze ve diğ. 1912/1913, 117.

¹⁶ Conze ve diğ. 1912/1913, 115.

adlandırılabilir rejimini kendine çeken hatırı sayılır ceza ödemeleri (App. Mithr. 63), polisler yüklenmiş ve paraları toplamak için bölgeye asker dağıtılmıştı. Ayrıca, özgür bırakılan köleleri sahiplerine geri döndürme uygulaması, büyük huzursuzluğa neden olmuştu. Appian, Batı Anadolu'daki polislerin karşı koyması nedeniyle çok sayıda katliam yaşandığını kısaca bildirmiştir. Birçok kentin surları yıkılmış, diğerleri yağmalanmış ve halkı köleleştirilmiş olmalıdır (App. Mithr. 61)¹⁷. Ayrıntılar karanlıkta kalmıştır ancak, Mithradates'in yönetim merkezi olarak Pergamon'un kendine ait kaleleri ve kırsal kentleriyle birlikte bu cezalardan nasibini almış olduğu kabul edilebilir. Bu görüşü destekleyecek başka şeyler de vardır; örneğin kırsal kesimdeki kalelerden gelen arkeolojik bulgular, özellikle atarneus ve Hatipler Kalesi'ndeki kentler bu Roma müdahalesini önemli ölçüde yansıtmaktadır.

Önümüzdeki 2010 ve 2011 çalışma sezonlarında, kırsal bölgede yapılan yoğun yüzey araştırmasına bu kapsamda devam edilecek, keramik yüzey araştırması ve surun belgelenmesine yoğunlaşacağımız Hatipler Kalesi üzerindeki yerleşme daha yakından araştırılacaktır. Böylece, yerleşme yapısının tarihini daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Özellikle keramik değerlendirmesi, yukarıda ortaya konan ve MÖ 80 civarına tarihlenebilecek olan, yerleşimlerin terk edilmesi olgusu hipotezini sınavacaktır.

M.Z.

Aşağı Kaikos Vadisi'nde Jeoarkeolojik Araştırmalar- İlk Sonuçlar

Pergamon'un batı tarafındaki arazi, 2009 yazından beri jeoarkeolojik bir proje çerçevesinde araştırılmaktadır. Araştırmalar, Aşağı Kaikos Vadisi'nin birikinti ovası ve bunun kenar yükseltisinde, özellikle Geç Kalkolitikten İlk Tunç Çağı'na kadar yerleşim gösteren Yeni Yeldeğirmenitepe ve Antik Dönem yerleşmesi Atarneus yakınlarına kadar olan bölgede yoğunluk kazanmıştır (Resim: 1). Bu projenin amacı, bölgenin rekonstrüksiyonu sayesinde arkeolojik sorunlara ışık tutmak ve Kaikos Vadisi'nin Holosen oluşma döneminde gelişim modelini elde etmektir.

Yeni Yeldeğirmenitepe çevresinde saptanan tortulanma durumu, menderes akarsu ağı için karakteristiktir¹⁸. Buradan, –insanların yoğun müdahalesi olmasa- günümüz Kaikos'unun da benzer sedimanları ve yığılmayı gösterebileceği ve akarsu sisteminin temelde değişmeyeceği sonucu çıkarılabilir. Henüz kesin tarihlendirme yoksa da, Yeni Yeldeğirmenitepe civarında yerleşmenin başlamasından bu yana, yaklaşık en az 3,5 metrelik bir sediman biriktiği anlaşılmaktadır.

Atarneus civarındaki sondajlarda (Resim: 7) döküntü malzeme saptanmıştır, bunlar olasılıkla tepenin yamaçlarından olmalıdır. Blok bakımından fakir olan tabakaların geldiği

¹⁷ Bkz. C. Marek, *Geschichte Kleinasien in der Antike* (München 2010) 345–351.

¹⁸ Genel bakış için, A. G. Brown içinde, *Alluvial Geoarchaeology* (Cambridge 1997), 18.

bölgenin, akrpolisin güneydoğusundaki vadide olduğu sanılmaktadır, katmanlaşmanın birikinti tortulu olduğu söylenebilir. En üst birimdeki (1) organik katkının yüksek oranda olması, kolüviyal birikintinin, yani yüksek bölgelerden taşınan üst katmanların varlığına işaret etmektedir¹⁹. Kolüviyal birikintinin varlığı ise ormansızlaştırma ve otlak açma gibi araziye yönelik insan müdahalelerini göstermektedir. Mevcut daha eski birimlerde ortaya çıkan antropojenik bileşenler, kolüviyal birikinti oluşumunun daha başlarında insanların Atarneus akropolisinde arazinin değişmesinde rol oynadığı izlenimini vermektedir.

2009 yılında yapılan arazi araştırmasının ilk sonuçları, aşağı Kaikos Vadisi'nin jeolojik arşiv bakımından zengin olduğunu ve arazinin yüksek çözünürlüklü rekonstrüksiyonu için büyük bir potansiyel taşıdığını göstermektedir. Çevrenin, hem prehistorik bir yerleşim hem de Klasik-Helenistik bir polisin incelenmesi, Holosen'in daha geç dönemlerinin farklı zaman aralıklarını anlamaya ve insanlarla çevreleri arasındaki etkileşim hakkında çıkarsama yapmaya olanak tanımaktadır. Projenin devamında ilk olarak, laboratuvar analizleri ve kesin tarihllemelerle mevcut sonuçlar geliştirilecek ve eksikleri tamamlanacaktır. 2010 yazında yapılacak olan ikinci arazi çalışmasının ana hedefi, daha başka jeolojik arşivlerin yararlanılır hale getirilmesidir. Diğer çalışmaların yanı sıra, polen içeren sedimanlardan bilgi alabilmek amacıyla sondajlar gerçekleştirilecektir. Böylece, bitki örtüsünün geçmişte nasıl olduğunu yeniden canlandırabilmek mümkün olacaktır.

S.Sch., W.B., B.Sch.

Elaia

Önceki yıl olduğu gibi bu yıl da, jeodezi, yaygın ve yoğun yüzey araştırması, jeofizik tarama ve jeoarkeoloji gibi alanlarda çalışılmıştır²⁰. Çalışmaların ağırlık noktasını, kentin içlerinde, sel yatağı arazisinde, sıg sulardaki duvar yapılarında jeomanyetik ölçümlerin yoğunlaştırılması, kent alanında ve surun dışında 200 m. mesafede bulunan bir alanda istatistiksel buluntu belgelemesinin ve keramik yüzey araştırmasının tamamlanması, çevrede seçilen alanlarda istatistiksel buluntu belgelemesi ve keramik yüzey araştırması yapılması, kentin çevresinde bulunan diğer yerlerde yaygın yüzey araştırmasına devam edilmesi yanında kapalı liman havzasının dolma tarihçesinin ve Elaia Koyu'nun paleocoğrafyasının anlaşılması için jeoarkeolojik sondajların yapılması ve son olarak topografik haritanın geliştirilmesi ve çevrede yeni nirengi noktasının tespit edilmesi oluşturmaktadır. BozYTEPE üzerindeki tümülüste Bergama Müzesi'yle ilkbaharda ortak yapılan kurtarma kazısı ayrı bir makalede sunulmuştur²¹.

¹⁹ A. G. Brown, Slope Erosion and Colluviation at the Floodplain edge, M. Bell – J. Boardman (Yay.) içinde, Past and Present Soil Erosion (Oxford 1992) 77–87.

²⁰ En son çalışmalar için bkz. Pirson 2009, 182–191.

²¹ S. Feuser – A. Sarioğlu, F. Pirson, Pergamon içinde – Bericht über die Arbeiten der Kampagne 2009, AA 2010/2 (baskıda); a.y., F. Pirson, Pergamon içinde – 2009 Yılı Çalışma Raporu, KST 2010 İstanbul

Elaia'da bu yıl yapılan çalışmalar, farklı alanlarda önemli yeni sonuçları beraberinde getirmiştir. Yerleşim tarihçesi, dönemlere göre buluntu dağılımının CBS'de oluşturulmasıyla önemli ölçüde açık anlaşılır hale gelmiştir (Resim: 8-11). Bu sonuçlar başka yöntemlerle de desteklenmektedir. Böylece arkeolojik olarak saptanabilen, ani kent genişlemesi ve Helenistik Dönem'de yükselen buluntu sayısı ile kapalı limana radyokarbon yöntemiyle M.Ö. 4.-3. yüzyıllara tarihlenen dalgakıranın eklenmesi ve aynı dönemde çevreye doğru açıkça yoğunlaşan antropojenik etki birbirine uyum göstermektedir (bkz. aşağı). Yoğun tarımsal kullanım yaklaşık olarak dönüm noktasına kadar varlığını sürdürmüştür; bununla birlikte sonradan tarım faaliyetlerinde bir azalma ile orman örtüsüne yapılan insan müdahalesi de saptanabilmektedir. 7. yüzyılın başlarından itibaren, bu dönemde arkeolojik olarak kanıtlanabilen kentin terk edilişiyle uyumlu olarak, nadasa bırakılmış büyük alanlar hesaba katılmalıdır. Bunun nedeni her şeyden önce, 3.-4. yüzyıllarda kapalı limanın dolmaya başlamasıdır; 6. yüzyılda işlevi ortadan kalkmış olmalıdır. 3.-4. yüzyıllarda karalaşma süreci tüm koyda başladığı için, 2007 yılında görüntülenen kanal yapısı, daha doğrusu seyire elverişli su yolunun²² da bu döneme ait olduğu düşünülebilir. Bu kanal, doğal bir akarsu ile bağlantılı olup ilerleyen karalaşma esnasında Elaia'dan deniz tarafına bir çıkış yolu daha sağlamaktaydı. 7. yüzyılda koyun güneyinde bugün hala iniş yeri olarak kullanılan kıyı dili oluştuğunda²³, Elaia limanlarının artık kullanılmadığı kesin olarak bellidir ve yerleşme Püsküllü Tepeler tarafına, kuzeye doğru yer değiştirmiştir.

Elaia'nın Attalosların donanma üssü olarak anlaşılmasında, dokların yerinin belirlenmesi sorunu, açık liman bölgesinde bulunan platform benzeri yapıların taranması sayesinde bunların konum ve büyüklüklerinin *neoria*'nın konuşlandırılması için tamamiyle uygun görünmesiyle, çözüme doğru gitmektedir (Resim: 12). Elbette bu açıklama, şimdilik varsayımsal kalacaktır.

Araştırma alanının Yüntdağ'ın küçük tepelerine, güneydoğuya doğru yayılması, başka İlk Tunç Çağı buluntu yerlerinin keşfiyle sınırlı kalmamış, Kaikos Vadisi'ne, yani Attalos krallığının merkezine güneyden girişin sembolik işgali ve askeri güvenliğe ilişkin ilk ana hatların belirmesi mümkün olmuştur. Bu bağlamda özellikle Gavur Evleri buluntu yeri (Resim: 1) ilgi çekicidir.

Elaia'nın kuzeyinde bulunan Bozyertepe üzerindeki tümülüs de yüksek sembolik etkiye sahip önemli bir nokta olmalıdır²⁴. Kazılar buranın, gömüte ait bir iz bulunmazken, büyük olasılıkla uzaktan görülebilen bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Troas'daki tümülüs ile karşılaştırıldığında, Bozyertepe'deki anıtın mitolojik çağlara ait kahramanların

(baskıda).

²² Pirson 2008, 131 vd.

²³ H. Brückner – M. Seeliger, Pirson 2009 içinde, 198 vd.

²⁴ Bkz. Dip. 21.

mezarlarını hatırlatan bir kenotaf olabileceği akla gelmektedir²⁵. Bu gibi hatırlatıcıların Pergamon çevresi ve Elaia için mümkün olması, yalnızca Pergamon hanedanının meşruiyetinde Telefos mitosunun ve Elaia'nın efsanevi geçmişi²⁶ üzerine söylenenlerin önemini değil, aynı zamanda Marc Aurels zamanından Elaia'nın kente ait tunç darbını da işaret etmektedir; bunun arka tarafında, deniz yolculuğu yaptığı sandıktan çıkarken etrafı hayretler içerisindeki balıkçılar tarafından sarılmış olduğu halde, Telefos'un annesi Auge betimlenmiştir²⁷. Elaia çevresinde Geç Klasik ve Erken Helenistik Dönem'de karadan ve denizden görülebilen, kent ve civarının kahraman geçmişine ait anıları canlı tutan bir tümülüs bulunduğunu düşünmek de tamamıyla olasıdır.

F.P.

Elaia Koyu'nda jeoarkeolojik araştırmalar

2008 yaz sezonunda Elaia Koyu'nda başlanan ilk jeoarkeolojik çalışmaların ardından, 2008'de yapılabilen 9 sondaj²⁸ 2009'da yapılan 14 başka sondajla tamamlanmıştır.

Kapalı liman içinden alınan ELA 13 sondaj profili, denizel sedimanlarla başlamaktadır (Resim: 13). Olasılıkla M.Ö. kal. 391 ve 209 yılları arasındaki zaman diliminde yapılmış olan Liman dalgakıranı liman alanını açık denizden ayırmaktadır; burası arazi yüzeyinin yaklaşık 7 metre aşağısından başlayarak lagünel bir ortam göstermektedir. Liman Helenistik ve Roma Dönemlerinde kullanılmış ve sonra yavaş yavaş terk edilmiştir. Karalaşma süreci lagünel tabakaların bitmesiyle birlikte, arazi yüzeyinin 3,10 metre aşağısından başlamaktadır; M.S. kal. 283-381 yılları öncesine tarihlenebilir. İri taneli sedimanlar arazi yüzeyinin yaklaşık 1,80 metre aşağısına kadar uzanmaktadır. M.S. kal. yaklaşık 340-532 yıllarından bu yana da bugün hala mevcut olan sedimantasyon ortamı hüküm sürmektedir.

Liman alanının kara haline gelmesinin yukarıda anlatılan tarihçesinden başka, 2009'da yapılan sondajlar üç sorunun daha açıklığa kavuşmasını sağlamıştır: 2008'de Elaia Akropolisi ile kentin kuzeybatısındaki Bozyertepe arasında bir dizi sondaj yapılmış ve denizin maksimum transgresyonunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Transgresyonun uç noktası mekânsal olarak ELA 3 sondajıyla ve zamansal olarak M.Ö. kal. 2418-2009 yıllarıyla sınırlandırılabilir. Bu bulguların sınanması amacıyla 2009'da ELA 3'ün bulunduğu yerin hemen yanında, ELA 17 sondajı arazi yüzeyinin 11 metre aşağısına kadar daldırılmıştır. O da aynı şekilde transgresyonun uç noktasını kaydetmektedir ve radyokarbon tarihlemesiyle M.Ö. kal. 2129-1927 yılları aralığını vererek şimdiye kadar

²⁵ Karşılaştırınız: Kossatz-Pompé a.y. (Dip. 128) 180 vd.

²⁶ T. S. Scheer, *Mythische Vorväter* (München 1993) 71-152; Pirson 2004, 199-201.

²⁷ LIMC III (1986) 49 Nr. 26 Lev. 59 s. v. Auge (Ch. Bauchhenss-Thüriedl). Den Hinweis auf dieses Stück verdanke ich Giuseppe Ragone (Rom).

²⁸ H. Brückner – M. Seeliger, Pirson 2009 içinde, 194-199.

elde edilen sonuçları (arazi yüzeyinin 4,90 m. altından alınan ELA 17/14 örneği [b. d. y.²⁹’nin 0,71 altında]) onaylamaktadır.

Maksimum deniz transgresyonunu başka bir alanda elde edebilmek için, bir dizi başka sondaj, koyun batısında gerçekleştirilmiştir. Buna göre transgresyonun uç noktası Bozyertepe’nin uzantılarının yakınında yer almaktadır ve orada M.Ö. kal. 1733–1534 yılları arasına tarihlenmektedir (arazi yüzeyinin 4,04 m. altından alınan ELA 20/16SG örneğinin radyokarbon tarihi [b. d. y.’nin 1,79 m. altında]). Koyun bu daha batıdaki, yani daha denize doğru yer alan bu kesimde maksimum transgresyonun en yüksek noktasına göre oluşturulan regresyon, koyun daha karaya yakın kesiminde olandan ancak birkaç yüzyıl sonra kendini göstermiştir.

Elaia kapalı liman alanından alınan ELA 13 ve 16 sondajları, polen analizine zemin oluşturmuştur. Bulgulara ilk toplu bakış için, arazi yüzeyinin aşağısında 0,85 m. ile 9,70 m. aralığında beş sediman örneği Hohenheim Üniversitesi polen laboratuvarında her zaman kullanılan yöntemle göre hazırlanmıştır. (Resim: 14), en önemli polen türlerini içeren basitleştirilmiş bir diyagramı göstermektedir. Arazi yüzeyinin 6,75 m. (M.Ö. kal 391–209), 2,55 m. (M.S. kal 283–381) ve 1,92 m. (M.S. kal 340–532) aşağısından alınan radyokarbon tarihleri kronolojik bir düzen göstermektedir.

Elaia Koyu’ndan alınan polen profillerinin genel yorumu, yaklaşık olarak aşağıdaki gibidir: En geç M.Ö. 4./3. yüzyıldan başlayarak, yoğun bir antropojenik etki saptanabilmektedir. Doğal orman örtüsü, geniş ölçüde gerilemiştir; azalan ormanlar, yoğun kullanım sonucu maki ya da friganaya dönüşmüştür. İnsan etkisinin az olduğu ya da hiç olmadığı, meşe oranı yüksek doğala yakın ormanların kalıntıları olasılıkla yalnızca Elaia’dan uzakta ve yüksek yerlerde bulunuyordu. Tarım ve otlak alanları kentin çevresinde başat konumdaydı.

Zaman dönümüne kadar olan yüzyıllarda yoğun kullanım sonucu ormanların azalması sürmüştür. Böylelikle Elaia çevresinde en baskın bitki örtüsünü maki ve daha da azalmış olarak frigana oluşturmaktadır. İnsanın yaptığı etkiyi gösteren bitkilerin oranı bu dönemde hâlâ yüksektir.

Takip eden yüzyıllarda tarımın gerilemesi ve orman örtüsü üzerinde antropojenik etkinin gevşemesi nedeniyle makiler toparlanmaya başlamış ve meşeler tekrar yaygınlaşmıştır. Bu durum (Geç) Roma Dönemi’nde Elaia’nın öneminin azalmasıyla uyumludur. Bitki örtüsünün doruk noktasına ulaşmasına götüren gelişim yine de M.S. 7. yüzyıla kadar olmamıştır. Bunun da nedeni insan faktörünün azalması ama bununla birlikte yine de sürmesi olmalıdır. Boş bırakılan alanlarda çam ağacı yoğun biçimde yayılmıştır.

Dikkat çekici olan - ve bugüne kadar anlaşılamayan – polen örneklerinde neden

²⁹ b. d. y. = bugünkü deniz yüzeyi

zeytin (*Olea* sp.) ve asmanın (*Vitis*) çok az oranda görüldüğü sorunudur. Bu durum özellikle yağ elde edilen ağaçlarda şaşırtıcıdır, çünkü zeytin çok eskiden beri yetiştirilmektedir. D. Kaniewski ve diğ., Doğu Akdeniz Bölgesi'nde zeytin yetiştiriciliği için G.Ö.³⁰ 3600–3200 tarihlerini vermektedir³¹. M. Engel ve diğ., Mesenya/Yunanistan'da zeytinin Orta Tunç Çağı'ndan itibaren bulunduğunu kanıtlamışlardır³². Adı eski Yunanca'da “zeytin” anlamına gelen ve M.Ö. 5.–4. yüzyıllardan Roma İmparatorluğu Döneminin başlarına kadar sikkelerinin arka yüzünde zeytin dalı bulunan Elaia için zeytin yetiştiriciliği ana gelir kaynağı olarak kabul edilebilir³³. Bu nedenle Elaia kapalı liman bölgesinden alınan profilde zeytin polenlerinin nadir olarak bulunması tuhaftır ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Son olarak işaret edilmesi gereken, eski bir limanın polen profili açısından en iyi yer olmayışıdır; çünkü kullanımı esnasında bir limanda sürekli olarak insan eliyle sedimanların bozulması söz konusudur, örneğin liman alanının temizlenmesi ya da demir atılması ve alınması nedeniyle. Bu yüzden gelecek arazi çalışmasında antropojenik etkinin kesinlikle dışlanabileceği bir yerden polen profili alınacaktır. Elbette mevcut durumda bu üç radyokarbon yaşının kronolojik olarak birbirini doğru sırada takip etmeleri bozulmamış bir sedimantasyona işaret etmektedir.

H.B., M.S., M. K.

Resim kaynakçası:

Tüm resimler AAE Pergamon arşivinden (İstanbul – Berlin) alınmıştır.

Resim 1: D. Liebis

Resim 2: D. Ambroso, M. Börner, A. Hoscislawski, Ch. Kurtze

Resim 3: B. Engels, B. Horejs, I. Benda-Weber

Resim 4: Ölçüm: D. Ambroso, A. Hoscislawski; Umzeichnung: F. Forster, V. Füssl, J. Friedl, A. Marx, A. Matthaei

Resim 5: F. Pirson

Resim 6: İşleme A. Matthaei, Temel: Quickbird, Kanal 3, 2, 1, Belgeleme 2008

Resim 7: S. Schneider

Resim 8-11: EMI Harita (İstanbul) ve TU Karlsruhe, Institut für Geodäsie (Harita). İşleme S. Feuser

Resim 12: EMI Harita (İstanbul) ve TU Karlsruhe, Institut für Geodäsie (Harita); Institut für Geophysik der Universität Kiel - Eastern Atlas. Jeofizik tarama Meyer & Ullrich GbR. İşleme S. Feuser

Resim 13: H. Brückner

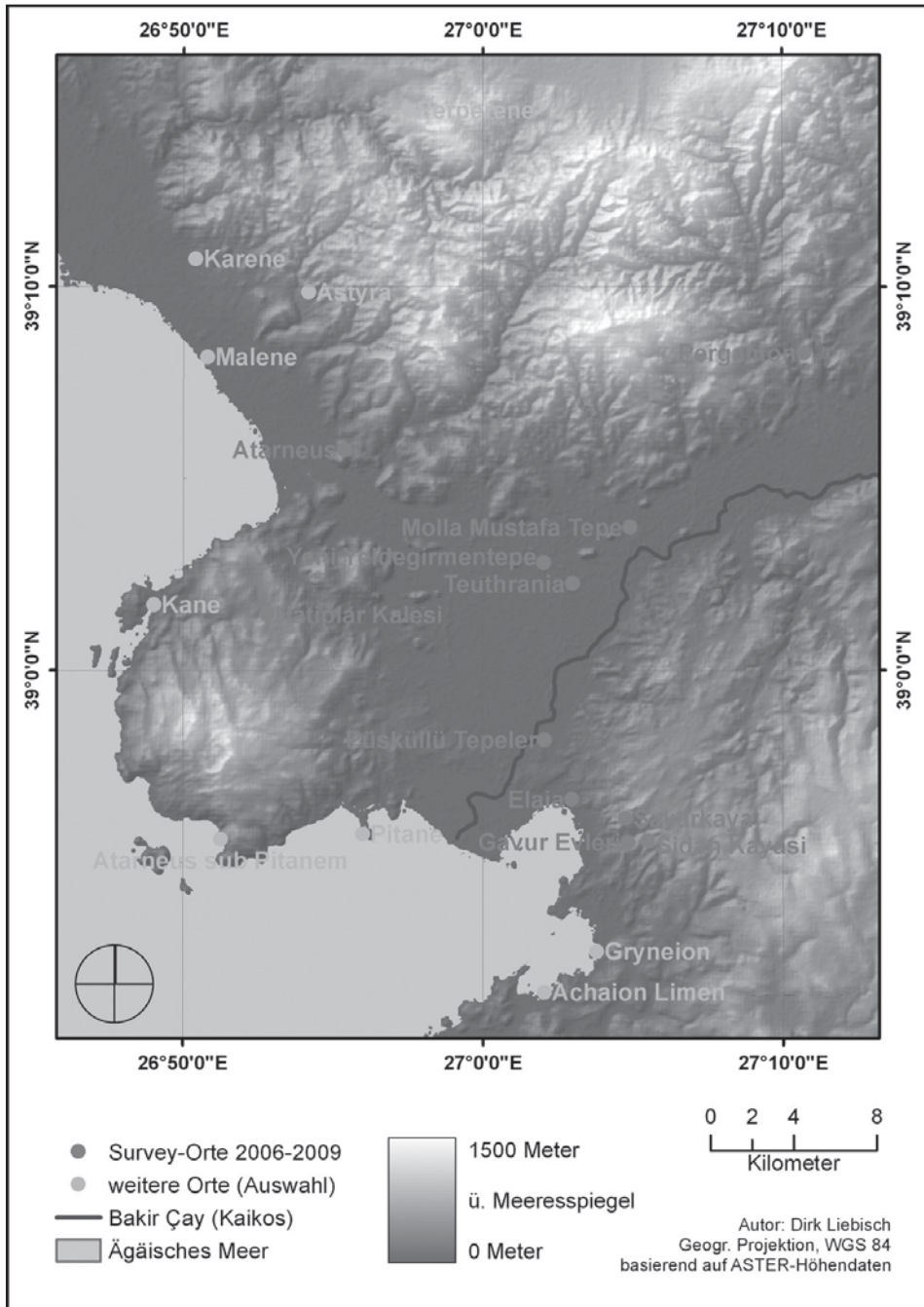
Resim 14: M. Knipping

³⁰ BP = günümüzden önce (MS 1950'den önce)

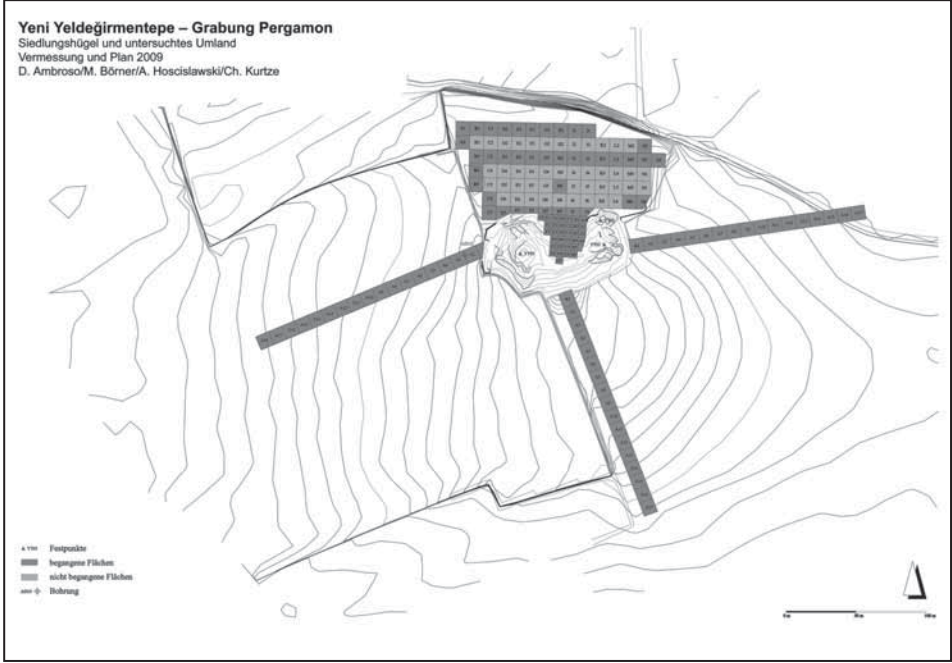
³¹ D. Kaniewski – E. Paulissen – E. van Campo – J. Bakker – K. van Lerberghe – M. Waelkens, Wild or Cultivated *Olea europaea* L. in the Eastern Mediterranean During the Middle-late Holocene? A Pollen-numerical Approach, *The Holocene* 19 (7), 2009, 1039–1047.

³² M. Engel – M. Knipping – H. Brückner – M. Kiderlen – J.C. Kraft, Reconstructing Middle to Late Holocene Palaeogeographies of the Lower Messenian Plain (Southwestern Peloponnese, Greece): Coastline Migration, Vegetation History and Sea Level Change, *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 248, 2009, 257–270.

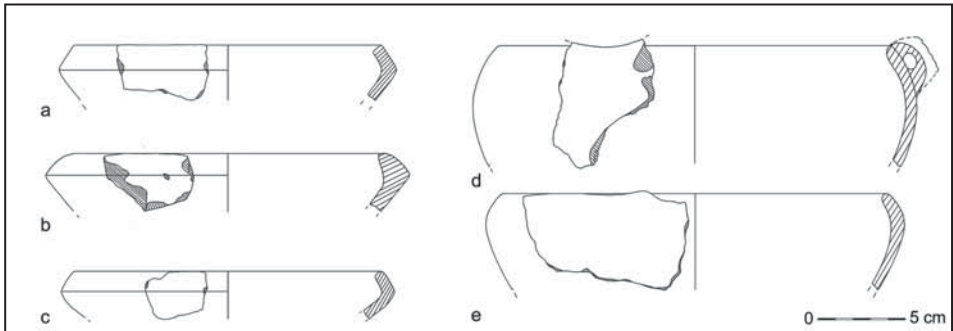
³³ F. Pirson, Elaia, der maritime Satellit Pergamons, *IstMitt* 54, 2004, 204 Dip. 38.

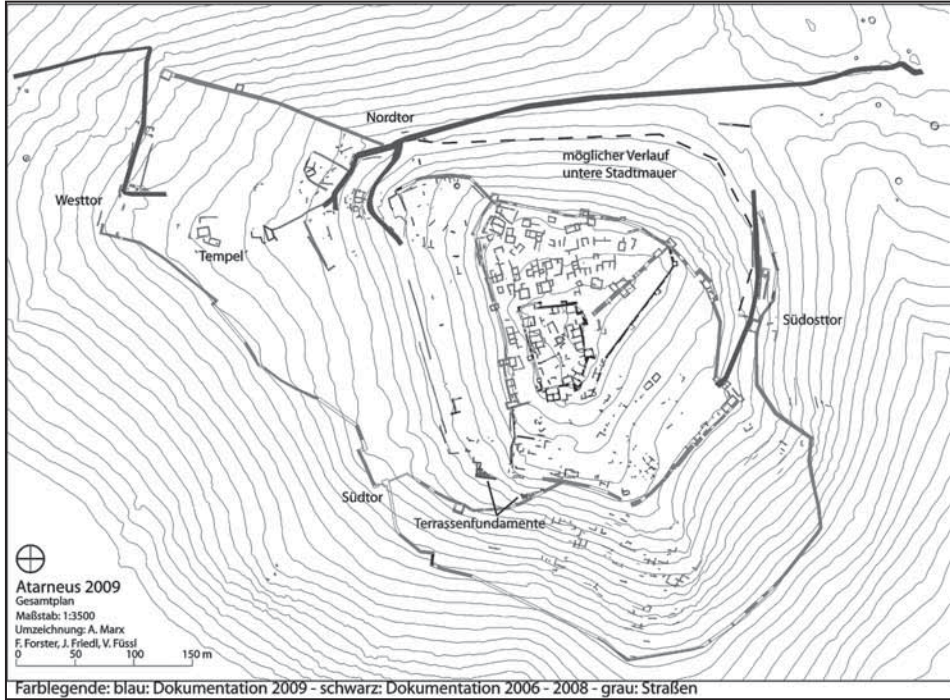
Resim 1: Pergamon, yakın çevre. Pergamon CBS'sinin bir parçası olarak, Kaikos'un batı vadisinin yeni arkeolojik haritası (2009 durumu).

Resim 2: Yeni Yeldeğirmenitepe. 2008-2009 yüzey araştırmalarında incelenen alanların gösterildiği yerleşme tepesi ve çevresinin topografik planı.

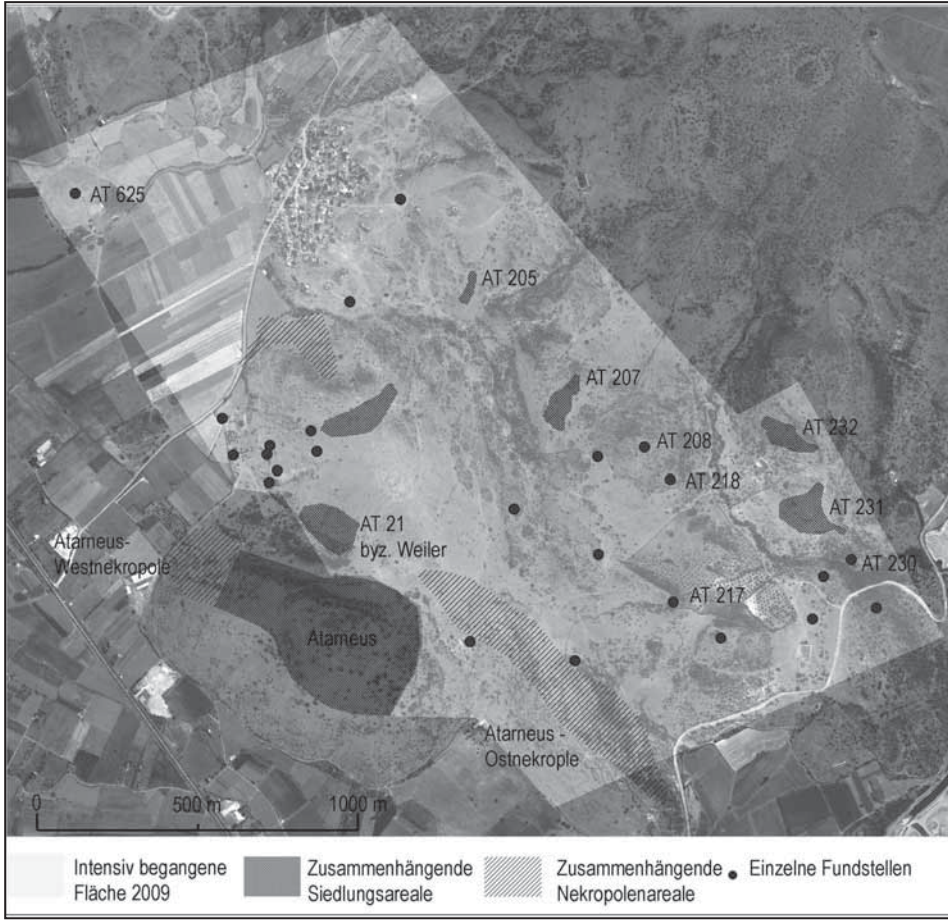
Resim 3: Yeni Yeldeğirmenitepe. Yüzey araştırması buluntularında en sık rastlanan keskin ağız kenarlı (a-c) çanak tipleri ve içe çekik ağız açıklığı (d-e).

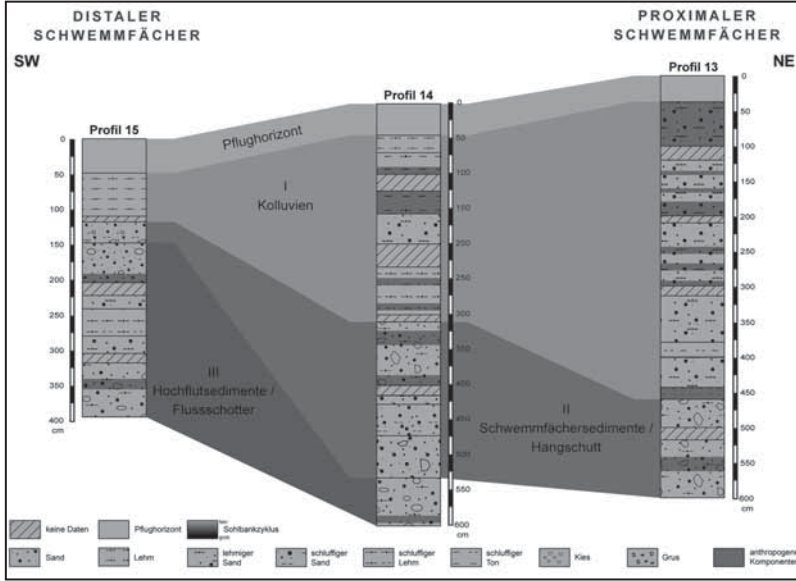
Resim 4: Pergamon kırsalı, Atarneus. Kent planı. Belgeleme durumu: Eylül 2009.

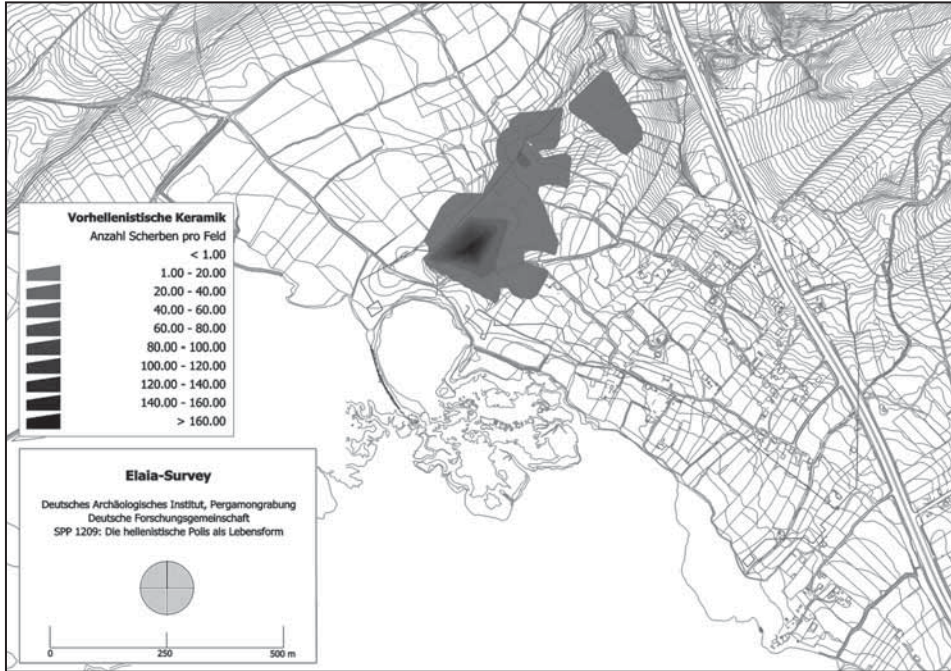
Resim 5: Pergamon kırsalı, Hatipler Kalesi. En yüksekteki yerleşme platosuna bakış.

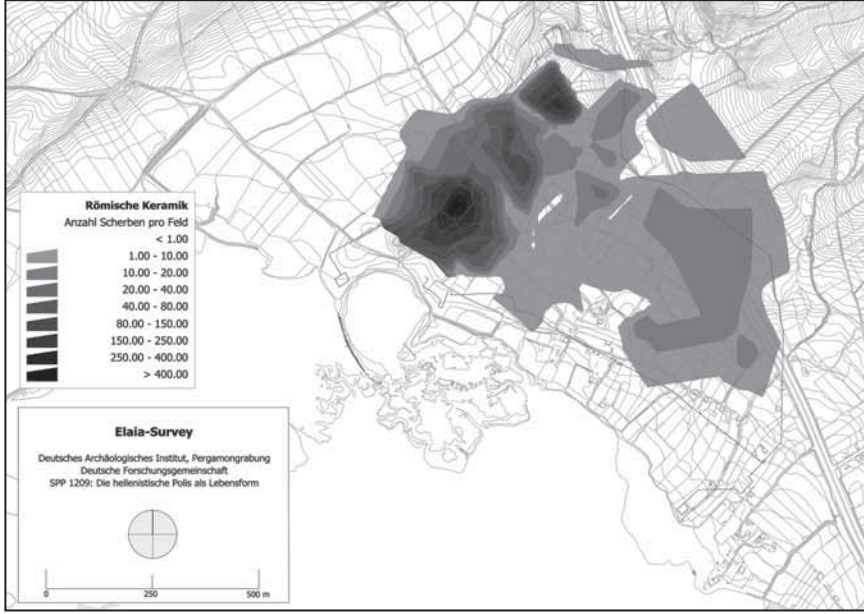
Resim 6: Pergamon kırsalı. Atameus çevresinde yaygın ve yoğun yüzey araştırmasında incelenen buluntu yerlerine genel bakış.

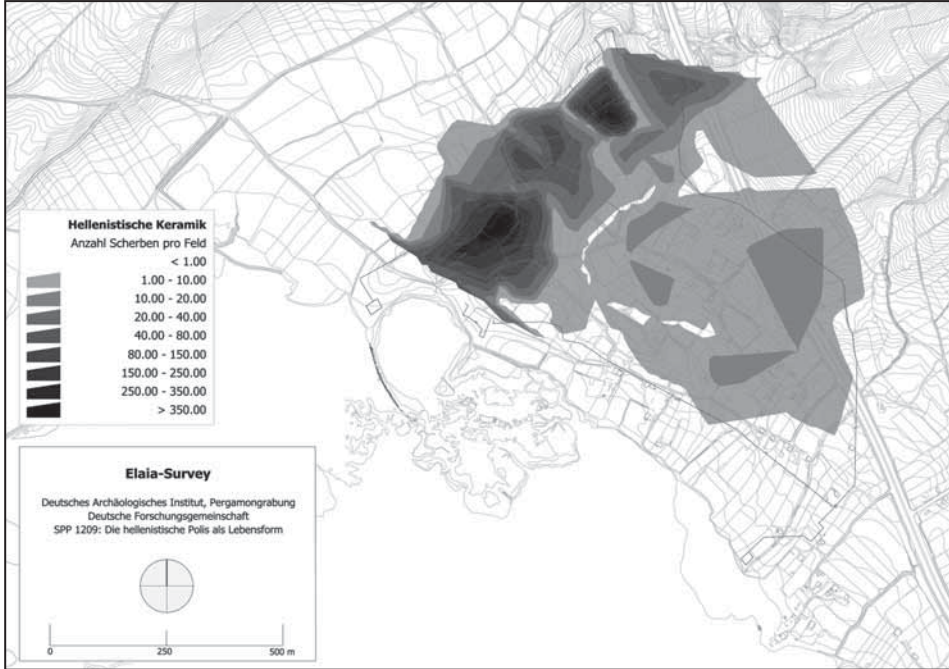
Resim 7: Kaikos batı vadisi jeoarkeolojisi. Profil 13-15’de tane büyüklüğü dağılımı ve tortulanma ortamının rekonstrüksiyonu.

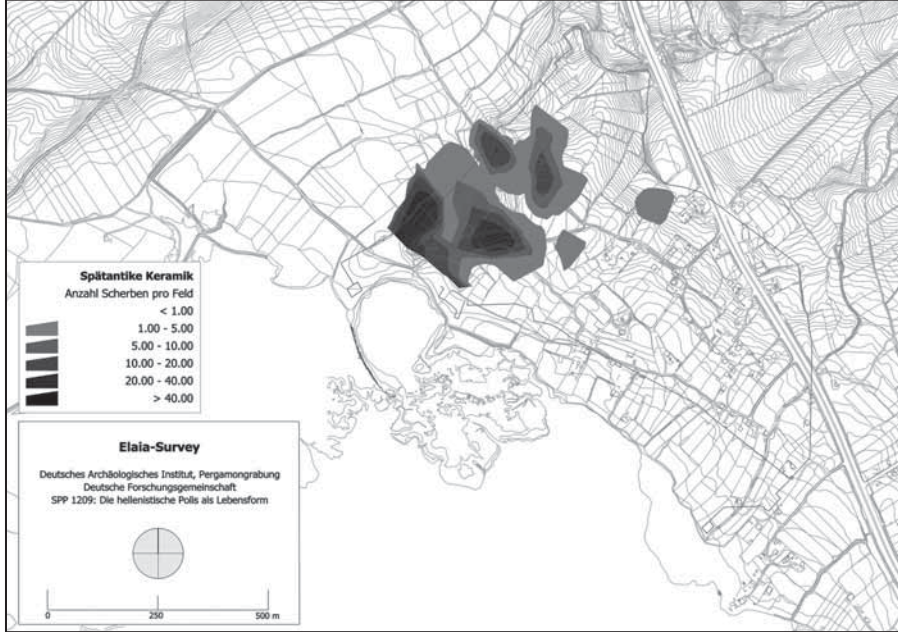
Resim 8: Elaiia, yüzey araştırması. CBS içindeki değerlendirmeye göre Helenistik öncesi keramiğinin dağılımı.

Resim 9: CBS içindeki değerlendirmeye göre Helenistik keramiğin dağılımı.

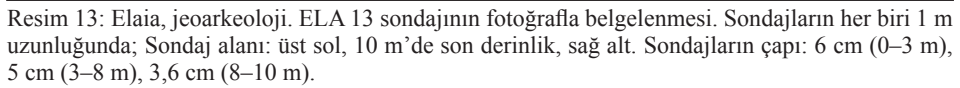
Resim 10: Elaia, yüzey araştırması. CBS içindeki değerlendirmeye göre Roma keramiğinin dağılımı.

Resim 11: Elaia, yüzey araştırması. CBS içindeki değerlendirmeye göre Geç Roma keramiğinin dağılımı.

Resim 12: Elaia, jeofizik taramaların değerlendirmesi. 2009 durumu (Ö. 1: 7500).

THE SEALS IN THE TURKISH MUSEUMS, SPECIALLY IN THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF İSTANBUL

Jean-Claude CHEYNET*

Some twenty years ago, I began searching for seals and other inscribed objects in the provincial Turkish museums. Turkish museums have plenty of Byzantine objects. A great number of Byzantine coins have been discovered and are preserved in museums. Until the 11th century, Asia Minor was ruled mostly by the Byzantine emperors. One can find coins, seals, and also liturgical objects, as well as breadstamps, censers and objects from everyday life. Byzantine coins have been studied less attentively than coins of the earlier periods. They could nevertheless provide precious data on economic fluctuations during the Byzantine period. Among objects frequently present in Turkish museums, I am particularly interested in Byzantine seals, while colleagues in Paris work on breadstamps, liturgical objects, and crosses. It is nevertheless difficult to know in advance what one will find in a particular museum.

Byzantine seals are lead objects of a relatively small size. They are not fancy. However, working with Byzantine seals is justified as it is one of the most active field in Byzantine studies. Seals were given to civil servants, to bishops and clerics, and to members of the imperial family to seal letters, military orders, purses and different types of objects such as reliquaries.

The Byzantines made great use of seals, in particular lead seals. This metal is preserved if it remains underground; it is corroded if it is exposed to oxygen. We have discovered a considerable number of lead seals. Their number is estimated at between 70,000 and 80,000. New discoveries happen all the time, either through official excavations or through clandestine searches with a metal detector. When they are discovered during scientific excavations, one can hope for publication, but hundreds are discovered unofficially and smuggled out of the country to be sold and therefore there is no way to know where exactly they were discovered.

*Jean-Claude CHEYNET, Université de Paris IV Sorbonne, Membre de l'Institut universitaire de France

Seals were used to authenticate an object or a letter. They helped keep letters secret. They were also used to seal objects such as reliquaries to make sure relics were not stolen or exchanged. They sealed purses and coffers full of gold, to make sure the amount deposited would remain intact.

Most of the seals are preserved in museum collections. Sixteen thousand five hundred seals are kept at Dumbarton Oaks in Washington, thirteen thousand at the Hermitage Museum in Saint Petersburg, some ten thousand in the Bibliothèque Nationale in Paris. Most of the time, we have no indication concerning the origin of the seals. We can assume many of them came from Istanbul. It is a pity because the geographical origin of seals is an important element in their study. Seals sometimes traveled with the letters or the objects they protected or stamped, but often seals provide an indication of the place where the civil servant using them worked. Almost all provincial Turkish museums have lead seals in their collections. We can be sure that they are likely to hail from the region where the museum is located. This gives us a presumption of geographical origin for the seal.

The biggest collection of Byzantine lead seals is to be found in the Istanbul archaeological museum and it was curated by Turan Bey, until his retirement in May 2010. It should come as no surprise that the biggest collection in Turkey should come from the capital of the Byzantine Empire. Turan Bey welcomed me to study the seals of this ever-increasing collection and provided me important information on the origin of the collection and on the provenance of many seals.

This important collection had already attracted the attention of scholars. A century ago, Jean Ebersolt published the seals that were in the Archaeological museum of Istanbul during his lifetime. This very useful work was published in the *Revue numismatique* and allowed scholars to discover many seals of great historical value. Unfortunately, he did not provide a lot of information but just mentioned the seals, without proper scientific publication. He did not transcribe what was written on the seal and he did not provide a picture. This is not up to the standard of scientific publications. In some cases, Ebersolt's description is so incomplete and unclear that it is impossible to know today what seal he referred to. For example, at one point, he only provides a list of first names and there are many that are the same, as certain given names, Jean, Nicolas, Constantin, were very popular and common.

Since Jean Ébersolt published the Istanbul archaeological museum seals, the collection of the archaeological museum has continued to grow, notably as a result of the donation of seals from the Russian Institute of Constantinople, the transfer of lead seals

from the Ethnographic Museum in Ankara, the purchase of some private collections, and more infrequently via excavation of seals in or around Istanbul, but few publications took place until 2007. Vitalien Laurent, who belonged to the Catholic Order of the Assumptionists, had seen the collection some seventy years ago. He created a database, which I was able to look at thanks to father Albert Failler, director of the Institut français des études byzantines. I wish to thank him for allowing me to read Father Laurent's files. The database is difficult to use because the seals have been moved and their inventory number is no longer what it was in Laurent's time. Unfortunately, a great number of the seals that Vitalien Laurent could read are now so corroded that one can hardly read the inscription nowadays. Nevertheless these files allowed me to read things that otherwise would have been too corroded to discern.

In 1991, A. Müller Hennig published some well-preserved seals, but this article had no follow up¹. The Austrian scholar, Werner Seibt came to Istanbul to take pictures of the seals Ebersolt had published and he or his collaborators sometimes mention these seals that are preserved in the Istanbul Archaeological Museum. Finally, in 2007, Véra Bulgurlu, Professor at the Marmara University, who wrote her doctoral dissertation on the seals published in Ebersolt's time, published her work². This is the first scientific publication of around 350 seals preserved in the Museum. She added commentary of the most important seals and a glossary of titles and functions and provided high quality pictures of the seals. Bulgurlu's book is written in Turkish and offers to the Turkish people an indispensable tool to work on seals present in other museums, in private collections and excavations depots.

I am charged with publishing the whole collection of seals preserved in the Istanbul Archaeological Museum. This publication shall also be signed by Turan Bey and Dr Véra Bulgurlu. The Suna and Inan Kirac foundation is offering financial support to this project, by paying for a postdoctoral student to prepare the publication. Ms Esra Erdogan works on editing the text and preparing the pictures for publication. She has also worked in the museum, checking the diameters of the seals. She came to Paris to work on the book and read in the Byzantine library. Part of her mission is to help to build an excellent library for the study of seals in Istanbul. It is important to train Turkish scholars in Byzantine sigillography and the Paris Center for Byzantine studies is well equipped to do that. Ms. Esra Erdogan has learned a lot about sigillography and I am very pleased to see her progress. I wish to thank Mr. Kirac for showing such an interest in Byzantine seals and

¹ A. MÜLLER HENNIG, Bizans imparator ailelerine ait kursun mühürler, *Bülten (The Turkish Numismatic Society)*, 29-30, 1991, p. 31-38.

² V. BULGURLU, *Bizans Kurhun Mühürleri* Istanbul 2007.

Mr. Birol for meeting with me and Dr. Turan Bey to make sure the publication is a high quality one and meets our standards for scientific publications. A new collection for seals is set up and after the Istanbul collection, I hope to publish the provincial collections as well.

The book on the Istanbul Archaeological Museum will be a big one. The Museum owns around 2000 seals. The oldest ones entered the collection in the 19th century and are very corroded. Some of them were already damaged or incomplete when they entered the collection. We publish around 1600-1700 seals including the doubles, which is a considerable number. The book follows the pattern set by V. Laurent for the publication of seals :

The imperial seals: almost one hundred that go from the 4th century up until the Paleologi.

Seal of the emperor Phocas (602-610)

The central administration is represented by more than 230 seals, a small group of which relate to eunuchs.

The provincial administration, with fewer resources, only had around 130 seals but the civil servants continually sent reports, orders for information, or advice to the central government.

Seal of Basil, protospatharios *epi tou Chrysotriklinou* (dignity), megas chartoularios and judge of Boukellerioi (provincial circonscription) (mid XIth c.)

The dignitaries of the Empire are many within this collection of seals, with more than 230 for the first time.

Seal of Philaretos Brachamios, magistros (dignity) and duke (third quarter of the XIth c.)

The Church (clerics and monks). These 140 seals provide a complete sampling of all the different types one can encounter in this area: patriarchs, metropolitans and bishops, abbots of monasteries, and more rarely unknown monks. Other lead seals contain no information identifying the status of their owners, but some, around 115, offer the family name of their owners, which supplements the information we have on Byzantine high society. Other seals offer less information with regard to the administrative or social history of the Empire. We distinguish:

- Seals with only a first name,
- Anonymous seals,
- Seals bearing only iconographic designs.
- The book ends with incomplete seals, still offering useful information.

The contribution of the collection in Istanbul is considerable as it's publishing will include more than a thousand new pieces. .

We are uncertain about how to photographically reproduce the seals. It is possible to display the seal together with a reading of it as well as a commentary. The first option was chosen by the editors of the Dumbarton Oaks collection. It is the favored option for historians, because it allows them to check the transcription and the iconographic motive while reading the commentary. But we have decided to give rein to Turan Bey in this regard who wanted to have all the seals grouped together. For museum curators, it is a much quicker way to check seals and find parallels. A compromise solution was to have the plates printed in a separate book, so that those interested in the text could see the seal, while reading the commentary. Museum curators and archaeologists responsible for excavations may want to be able to identify seals, while comparing new seals with already known ones. Finally, we have chosen to reproduce the seals bigger than they are; instead of a 1:1 scale we have chosen a 1.5/: scale. Some of the seals are very small and this is the only way to make the inscription readable. Others are poorly preserved. Making them bigger than they are will allow readers to check the proposed transcriptions.

Finally, the book will have many indices. We shall provide an index for family names, for titles and functions, for place names, for images and metric seals. She shall also give a glossary to help readers sort out Byzantine titles and functions, and understand all technical terms. The book will be published in French, because I am writing it, but we decided to add sections in Turkish; the introduction and the glossary will be both in French and Turkish. Each new section shall be introduced by a text in Turkish, explaining the importance of the section for the history of the administration and for the prosopography and outlining the major new pieces, which are not found in other collections. These pages provide from beginning to end a little picture of the administration and of Byzantine society.

This book is an illustration of cooperation between France and Turkey. France has a long tradition of sigillographers and it is important to transmit this tradition to Turkish scholars. The library of the Kirac center is now rich enough in books and rare articles on sigillographic matters to allow Turkish scholars to do research in that field. The library has bought all the books available on the market in that specific field. While in Paris, Ms. Esra Erdogan photocopied books and articles that out of print. The Kirac center is now in possession of a collection equivalent to that of the Parisian Byzantine Center. Istanbul has now a specialized library in Byzantine sigillography and I hope that many

other publications will benefit from that transfer of knowledge.

This publication of the seals at the Istanbul archaeological museum is now reaching its final stage and the books will be ready to publish in the fall of 2010. This is not the end of the collaborative effort between the Byzantine Center in Paris and the Suna and Inan Kirac foundation. New projects will follow. First, we intend to proceed with the publication of collections of seals preserved in provincial museums. I have been to a number of museums in the last 20 years and I have published the collections of the museums of the following cities: Hatay, Tarsus, Iznik, Manisa and Seljuk³. A young colleague in Paris has published the seals of the museum in Nigde and Kayseri⁴. Véra Bulgurlu and Ahmet İlaslı have published part of the collection of seals preserved in the museum of Afyon⁵. Véra Bulgurlu, Esra Erdogan, myself and my students in sigillography, shall continue to search the museums for seals and we intend to make them available to the larger public of scholars and students interested in the Mediaeval past of Turkey. With the help and collaboration of museum curators, new publications are to be expected in the near future. They will reveal the treasures of many Turkish museums.

We are now establishing a database of seals preserved on the different collections around the world. The Suna and Inan Kirac Institute will participate in this major endeavor. Esra Erdogan shall enter data in the common database. We are now testing the database design. This project was prepared by a group of international scholars, who had in mind the great advantage such a global database accessible from the web would bring to scholars around the world. We intend it to be a tool, which will enable students and scholars to have access to these objects and to the historical information they hold. It will be a tool accessible to those living far from libraries and far from the different important collections of seals as well as those privileged enough to work in ancient universities, which have the benefits of holding rich library collections and learned scholars in all fields of knowledge. The important task of this database is to provide a picture of the seals. We know that seals are destroyed by their exposure to oxygen and many will no longer be legible in the years to come, unless a chemical protection stops the corrosion in progress. It is a costly process and not available to most institutions. Therefore it is extremely important that we be allowed to take pictures and make sure that future

³ J.-Cl. Cheynet, Les sceaux du musée d'Iznik, *REB* 1991, p. 219-235, 4 pl. ; Sceaux byzantins des musées d'Antioche et de Tarse, *Travaux et Mémoires* 12, 1994, p. 391-478, XVI pl. ; Sceaux de plomb du musée d'Hatay (Antioche), *REB* 54, 1996, p. 249-270 ; Les sceaux byzantins du musée de Manisa, *REB* 56, 1998, p. 261-267 ; Les sceaux byzantins du musée de Selçuk (Éphèse), *Revue numismatique* 155, 1999, p. 317-352 + 5 pl.

⁴ S. Métivier, Sceaux des musées de Kayseri et de Nigde, *SBS* 10, p. 61-74.

⁵ V. Bulgurlu – A. İlaslı, Seals from the Museum of Afyon, *SBS* 8, p. 131-149.

generations be able to see the seals as we see them today. If it had been done in the past, we would be able to read many more seals than we can today. This is a matter of urgency for some collections. We owe it to future generations. Pictures will be offered in a form, which protects the rights of museums to allow publication or not. They will be clear and good pictures but not of a quality necessary for publication.

The database is also intended for other objects such as stamping material, breadstamps, amphora stamps, seal-rings. Béatrice Caseau is in charge of this second database and hopes to add the collections of such objects in the care of Turkish museums to those of Western European and American museums. This database will serve as an archive and as a tool to help future publications, serving the community of archaeologists and museum curators. Finally, a database of Byzantine coins is being set up by Cécile Morrison in Paris. The number of coins recovered is enormous. Byzantine coins have been studied with less attention than coins of the earlier periods. They could nevertheless provide precious data on economic fluctuations during the Byzantine period. I hope to see all of these endeavors progress and show how much collaborative international work can do wonders. The task of 19th century scholars was to publish texts in a scientific manner. Our task is to grasp all the possibilities provided by the internet age, which can bring together scholars and museum curators in the task of enriching our knowledge of the past.

Seal of the emperor Phocas (602-610)

Seal of Basil, protospatharios *epi tou Chrysotriklinou* (dignity), megas chartoularios and judge of Boukellerioi (provincial circonscription) (mid XIth c.)

Seal of Philaretos Brachamios, magistros (dignity) and duke (third quarter of the XIth c.)

FELDFORSCHUNGEN IN TAVIUM/TAWINIJA - BERICHT ÜBER DIE KAMPAGNE 2009

K. STROBEL*
Chr. GERBER

Büyüknefes'teki Tavium Antik Kenti ve civarındaki bölgede, Uluslararası Tavium/Tawinija Projesi çerçevesinde yürütülen çalışmalara T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün desteği ile 2009 yılında da devam edilmiş ve proje 2009 yılı itibarıyla sona erdirilmiştir. Proje Klagenfurt Üniversitesi'nden Univ. – Prof. Dr. K. Strobel'in (Avusturya) genel başkanlığında ve Dr. Ch. Gerber'in (Heidelberg Üniversitesi) çalışma başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmaları 24 Temmuz – 31 Ağustos 2009 tarihleri arasında yapılmıştır. Ekibe 28 Temmuz – 2 Ağustos tarihlerinde Graz Üniversitesi'nden (Avusturya) Prof. P. Scherrer üç asistanı ile, 14 Ağustos – 31 Ağustos tarihleri arasında İtalya'dan Prof. Dr. M. Fales (Udine Üniversitesi) öğrencileri ile katılmışlardır. Bakanlık temsilcisi olarak Ankara Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Sayın Baykal Aydın bek çalışmalara eşlik etmiştir. Kendisine gösterdikleri destek ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. Yozgat Müze Müdürü Vekili Sayın Hasan K. Şenyurt'a da yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç biliriz.

Graz Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsünden Prof. Dr. Peter Scherrer, Dr. Gabriela Koiner ve Dr. Ute Lohner-Urban'dan oluşan bir ekip, kent alanında ve özellikle Zeğreg Tepe olarak adlandırılan alanda yoğun araştırmalar yapmışlar ve yeni bir kazı projesi için başvuruda bulunmuşlardır.

Zeğreg Tepe'deki yüzey araştırmalarında, platonun doğu yamacında, duvar kalıntılarına ait olduğu düşünülen dikkate değer yapı basamakları tespit edilmiştir. Plato üzerindeki diğer duvar kalıntıları hava fotoğraflarıyla saptanabilmiştir. 31.07.2009 tarihindeki bu fotoğraflama çalışmalarında bir zeplinden yararlanılmıştır. Yüzey araştırmalarında bir ayağı korunmuş, sandaletli, formundan dolayı İ.Ö. 6./5. yüzyıllara tarihlenmesi mümkün, bir pişmiş toprak heykelcik parçası bulunmuştur. Bu buluntunun özelliği erken dönemlere tarihlenmesi ve kutsal alanlara bırakılan terrakottalardan

* Prof. Dr. K. Strobel, Klagenfurt Üniversitesi, AVUSTURYA.
Dr. Ch. Gerber, Heidelberg Üniversitesi, AVUSTURYA.

olmasıdır.

Platoda tespit edilen üç kaçak kazı çukuru muhtemelen yağmalanmış Bizans mezarlarına aittir. Zeğreg Tepe yüzey araştırması buluntularının incelenmesi sırasında mermer parçalar (bir heykelin alt bacağına ait bir parça ve bir Korinth başlığına ait bir yaprak parçası) ve cam bilezikler ortaya çıkmıştır. Bunlardan ikincisi muhtemelen yağmalanmış Bizans mezarlarındanır. Mezarlar daha önceden burada bulunan bir kiliseye işaret ediyor olabilir. Kısa bir süre önce Büyüknefes camii karşısındaki inşa çalışmaları sırasında ortaya çıkan bir diğer friz bloğu belgelenebilmiştir. Bu blok daha önceden bilinen iki blokla birlikte Roma Dönemi anıtsal yapılarından birinin Ranke frizine aittir. Köylüler bu blokların tümünün Zeğreg Tepe’den geldiği bilgisini vermişlerdir. Bu da Zeğreg Tepe üzerinde bir Roma tapınağı olduğuna işaret etmektedir. Zeğregtepe, kent alanı ve Büyüknefes’teki fotoğraflama çalışmaları bir “Geologger” yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Bölgesel Arkeolojik Yüzey Araştırması 2009’da sona ermiştir. Daha önceden keşfedilen fakat tam olarak incelenmeyen yerleşim yerleri tekrar ziyaret edilmiştir. Bunlardan biri olan Aşağı Elmahacı Köyü’ndeki Kayalıboğaz yerleşimi bir taş ocağı nedeniyle yoğun tehdit altındadır. Burada von der Osten tarafından da onaylanan bir Hitit yerleşimi tespit edilmiştir. Derekışla Köyü’ndeki Ören Şehri’nin daha önceden tespit edildiğinden daha büyük olmadığı görülmüştür. Yerleşim batıda Beyvelioğlu Köyü’ne kadar uzanmamaktadır. Erken Bronz Çağı ve Demir Çağları’na ait olan erken dönem yerleşimleri seramik buluntularıyla teyit edilmiştir. Köse Yusufllu Köyü’ndeki İnözü Mevkii’nde kilise kalıntılarıyla bir yer altı şehri aynı şekilde ikinci kez ziyaret edilmiştir. Büyükmahal Köyü Ören Mevkii’nde 2008 yılında Bizans mezar taşları ortaya çıkarılmıştır. 2009’da bu alanda bir Bizans yerleşimi tespit edilmiştir.

Ayrıca, Bişek’in güneyinde yer alan Musabeyli Barajı’nın etrafındaki bölge araştırılmıştır. Burada çoğunluğu seramik parçalar olan yüzey buluntularının yanı sıra iki adet yerleşim alanı saptanmıştır. Kazmalı’da bir Osmanlı yerleşimi tespit edilmiştir. Kalehöyük’te küçük bir Bizans kalesi olduğu görülmüştür. Bu alanda çok sayıda kaçak kazı çukuruna rastlanmıştır. Bu çukurlardan birinde bir su yoluna rastlanmıştır. Barajın bulunduğu yerde Çorak Köyü’ne ait Şehitler Mezarlığı araştırılmış, burada iki pres taşı tespit edilmiştir. Bu alanda da kaçak kazıcılar tarafından çok sayıda define çukuru açıldığı gözlenmiştir. Söz konusu alanda seramik buluntuya rastlanmamıştır. Ayrıca Bizans Dönemi’ne ait duvar kalıntılarının da gösterdiği gibi burada terk edilmiş bir Bizans yerleşimi bulunmaktadır.

Hacıçeşmesi Köyü’ndeki Eski Köy Mevkii (Demir Çağı, Helenistik, Roma ve

Bizans Dönemi) ve Biçikler Köyü Akçaağıl Burnu Mevkii (kalkolitik Çağa ait Yarıkkaya tipi bir seramik parça bulunmuştur) tekrar ziyaret edilmiştir. Ayrıca Zencir Köyü'ndeki Söğütçük Pınarı West buluntu yeri tekrar incelenmiştir. Burada erken kalkolitik çağa ait boyalı seramiklerin (% 12 oranda) yanı sıra nokta bezemeli seramik parçaları bulunmuştur. Cihanpaşa Köyü üzerinde 1 ve 2 Ağustos 2009 tarihlerinde Kaletepe'nin hava fotoğraflarının çekilmesi işlemi tamamlanmıştır. Profesör Strobel başkanlığında yapılan bu araştırmalar 2009'da tamamlanmıştır. Bu araştırmalar bölgedeki yerleşimlere genel bir bakış olanağı sağlamıştır. Gelecekte önemli olduğu düşünülen yerlerde kazı çalışmalarının yapılması bölgenin ve Anadolu'nun erken dönem tarihi açısından önem arz etmektedir.

Yassihüyük Udine Üniversitesi'nden İtalyan ekibin (Prof. F. M. Fales başkanlığında) çalışması Dr. Chr. Gerber'in ortaklığıyla ve nezaretinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar Büyüknefes buluntu deposundaki yüzey araştırması seramiklerinin incelenmesi, belgelenmesinin yapılmasını kapsamaktadır. Kazı sezonunun sonunda veri sağlayan nitelikteki tüm buluntular Yozgat Müzesi'ne teslim edilmiştir. Önem taşımayan seramik parçalar Genel Müdürlüğün izniyle Yassihüyük'te gömülmüştür. Belgeleme çalışmaları tamamlandıktan sonra seramik buluntuları yayınlanacaktır.

Prof. Strobel tarafından Tavium Projesinin kapanışı: Araştırma kampanyasının sonunda Büyüknefes deposundaki tüm buluntular Yozgat Müzesi'ne teslim edilmiştir: 27 kasa içerisindeki Tavium buluntuları, 23 kasa içerisindeki yüzey araştırması buluntuları ve 10 kasa içerisindeki Yassihüyük buluntuları (toplam 60 kasa).

FELDFORSCHUNGEN IN TAVIUM/TAWINIJA -

BERICHT ÜBER DIE KAMPAGNE 2009

K. STROBEL*
Chr. GERBER

Die zwölfte und letzte Kampagne der Feldforschungen in Tavium (Büyüknefes, Prov. Yozgat) erfolgte vom 24. Juli bis zum 31. August 2009. Wir danken der Generaldirektion für Denkmäler und Museen des Kulturministeriums in Ankara für die Erteilung der Genehmigung. Unser herzlicher Dank gilt auch Herrn Hasan K. Şenyurt, dem stellvertretenden Direktor des Archäologischen Museums Yozgat für seine Hilfsbereitschaft und Herrn Baykal Aydinbek von der Generaldirektion in Ankara, der uns vom Kulturministerium als Vertreter zugeteilt wurde. Mit seiner Voraussicht und seinem Verhandlungsgeschick hat er maßgebend dazu beigetragen, daß das Projekt reibungslos abgeschlossen werden konnte.

Die Arbeiten standen erneut unter der Gesamtleitung von Univ.-Prof. Mag. Dr. Karl Strobel (Universität Klagenfurt, Abteilung für Alte Geschichte, Altertumskunde und Archäologie, Österreich) und der örtlichen Leitung von Dr. Chr. Gerber (Universität Heidelberg, Deutschland). Vom 28. Juli bis zum 2. August nahm an der Kampagne ein Team von der Universität Graz unter der Leitung von Prof. P. Scherrer teil, vom 14.-31. August das Italienische Team unter der Leitung von Prof. M. Fales.

I. Tavium

Der Aufenthalt von Prof. Scherrer und seinen Assistenten galt dem Kennenlernen des Fundortes und der Begutachtung des Zeğreg Tepe als Ziel eines neuen Grabungsprojektes. In diesem Zusammenhang wurde am 31.08. von der Firma AirStudyo aus Antalya mittels eines Helium-Ballones Luftbildaufnahmen des Zeğreg Tepe angefertigt. Der Zeğreg Tepe ist nach der Büyükkale und der Küçükkale der dritte Hügel im Stadtgebiet von Tavium. In seiner Südflanke ist das Theater eingetieft worden, dessen Cavea als Hohlraum als einziges heute noch sichtbar ist. Da der Zeğreg Tepe eine viel größere Grundfläche hat als die anderen beiden Hügel, werden hier die Hauptheiligtümer von Tawiniya (hethitisches Heiligtum) und Tavium (Zeustempel) erwartet. Eine erneute detaillierte

* Prof. Dr. K. Strobel, Klagenfurt Üniversitesi, AVUSTURYA.
Dr. Ch. Gerber, Heidelberg Üniversitesi, AVUSTURYA.

Besichtigung des Hügels führte zum Ergebnis, dass entgegen der bisherigen Annahme noch bedeutende Kulturablagerungen auf dem Hügel vorhanden sind, die eine Grabung hier aussichtsreich erscheinen lassen. Prof. Scherrer und das Institut für Klassische Archäologie der Universität Graz haben sich für die Grabung ausgesprochen und sind bereit, die Grabung zu übernehmen, wenn die zuständigen Behörden in Ankara dieses Projekt genehmigen. Bis Ende Juli 2010 lag noch keine Genehmigung vor, wodurch die Zukunft der Unternehmung in Tavium stark gefährdet ist.

Der Aufenthalt des Teams des Instituts für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz mit Univ.-Prof. Dr. Peter Scherrer, Dr. Gabriele Koiner und Dr. Ute Lohner-Urban galt intensiven Begehungen des Stadtgebietes und besonders des Zeğreg Tepe als Ziel eines neuen angestrebten Grabungsprojektes.

Bei den Begehungen am Zeğreg Tepe konnten am Ostrand des Gipfelplateaus markante Geländestufen festgestellt werden, denen wahrscheinlich Mauern zugrunde liegen. Zwei Steinansammlungen mit künstlichen Vertiefungen (sog. Schalensteine, von Strobel als hethitische Kultmale interpretiert: Strobel – Gerber 2000, 238. 244 Abb. 8) sind wahrscheinlich als Mauerecken anzusprechen. Weitere Mauerzüge auf dem Gipfelplateau können auf Luftbildern festgestellt werden, die am 31.7.2009 mithilfe eines Helium-Zeppelins aufgenommen wurden. Die Begehung erbrachte den Fuß einer Terrakottastatue mit Sandale, der aufgrund seiner Form ins 6./5. Jh. v. Chr. datiert werden kann. Die Besonderheit dieses Fundes liegt in seiner frühen Datierung und in der Tatsache, dass Terrakotten als Votivgaben in Heiligtümern niedergelegt wurden.

Drei Raubgruben am Plateau stammen wahrscheinlich von Plünderungen byzantinischer Gräber. Die Durchsicht der Surveyfunde vom Zeğreg Tepe im Depot erbrachte Marmorfragmente (Unterschenkelfragment einer Statuette(?) sowie ein Blattfragment eines korinthischen Kapitells) und Glasarmreifen. Letztere stammen möglicherweise aus den beraubten byzantinischen Gräbern. Die Gräber könnten ein Hinweis auf die ehemalige Präsenz einer Kirche sein.

Bei einer Kontrolle der bereits aufgenommenen Architektur- und Steinfragmente konnte ein weiterer Friesblock dokumentiert werden, der vor kurzem durch Umbauarbeiten gegenüber der Moschee von Büyüknemes zum Vorschein gekommen war. Er gehört neben den beiden schon bekannten Blöcken zu einem Rankenfries eines kaiserzeitlichen monumentalen Baues und stammt nach Aussage von Dorfbewohnern ebenfalls vom Zeğreg Tepe, womit ein erster handfester Hinweis auf das Aussehen des Tempels in der römischen Epoche vorliegen könnte.

Die Fotografien am Zeğreg Tepe, im Stadtgebiet und in Büyüknemes wurden

mithilfe eines Geologgers georeferenziert. Der von der Technischen Universität Graz, Institut für Informatik (DI Christian Safran) zur Verfügung gestellte Geologger speicherte bei Begehungen im Gelände die jeweilige Position des Gerätes. Durch die Gleichschaltung der Zeiteinstellung von Geologger und Fotoapparat konnten die Daten in Graz synchronisiert und auf einer Karte positioniert werden. Zusätzlich speicherte der Geologger auch die begangene Route, wodurch der zurückgelegte Weg auf der Karte nachverfolgt werden kann.

II. Regionale archäologische Erkundung

An den Tagen ohne die Teilnehmer aus Graz bzw. aus Udine wurde die regionale archäologische Erkundung abgeschlossen. Dabei galt das Augenmerk den Siedlungen, die bereits bekannt, aber noch nicht eingehender besichtigt werden konnten. Zu diesen gehörten *Kayalıboğaz* bei Aşağı Elmahacı, der akut durch Steinbruchtätigkeit gefährdet ist; Teile des Hügeln sind bereits zerstört, ebenso ein Teil des Gipfelbereichs. Außerdem finden sich zahlreiche Raubgrabungen. Hier konnte die hethitische Besiedlung, die bereits von der Osten festgestellt hatte, bestätigt werden. Außerdem sind eine frühbronzezeitliche und eine spätrömisch-byzantinische Belegung von Bedeutung. Der *Ören Şehri* bei Derekişla erwies sich als nicht größer als beim Erstbesuch festgestellt, so dass seine Ausdehnung nach Westen in die Gemarkung von Beyvelioğlu nicht bestätigt werden konnte. Die gesamte Ausdehnung der römisch-byzantinischen Siedlungsfläche ist somit geringer als bisher angenommen. Eine ältere Besiedlung in Eisenzeit und Frühbronzezeit konnte durch weitere Scherbenfunde ebenfalls bestätigt werden. Die Höhlenanlage mit dem Kirchenrest *In Özü* bei Köseyusuflu wurde erneut besucht, bisherige Ergebnisse wurden bestätigt. Bei Büyükmahal wurde das Gelände *Ören* begangen, in dem nach Angaben der Dorfbewohner der Siedlungsbereich zu den im vergangenen Jahr geborgenen byzantinischen Grabsteinen liegt. Eine Siedlungsfläche konnte festgestellt werden; der Bereich, aus dem die neuen, aus der Straßenaufschüttung geborgenen Monumente stammen, war allerdings durch die Schottergewinnung zerstört.

Ferner wurde das Gebiet südlich von Bişek erkundet, in dem der Musabeyli-Staudamm errichtet wird. Hier konnten neben Streufunden (*Ören Deresi*) auch zwei Siedlungsflächen festgestellt werden: *Kazmalı*, eine kleine flache Siedlungsfläche am Zusammenfluß zweier Bachläufe (vor allem osmanisch), und *Kalehöyük*, eine kleine byzantinische Festungsanlage, die auf einem Sporn bergseitig durch einen tiefen Graben geschützt ist. Das Gelände ist stark durchwühlt. In einem Raubloch ist hier ein Wassergang angeschnitten worden. Unmittelbar in der Nähe der aktuellen Bauzentrale

wurde der Platz *Şehitler Mezarlığı* besucht (Er gehört zum Dorf Çorak). Dort konnten zwei Fragmente großer Keltersteine dokumentiert werden, von denen einer in der Art der byzantinischen Grabsteine verziert war. Tiefe Raubgrabungen durchziehen das Gelände, auf dem oberflächlich nur stark verfallene Mauerreste zu erkennen sind; Scherben waren im bewachsenen Gelände nicht zu finden.

Zwei Fundorte wurden nochmals besucht, da bei dem Erstbesuch die Bedingungen durch den Bewuchs sehr ungünstig waren (frisch abgeerntete Felder mit sehr viel Stroh und äußerst schlechter Sichtbarkeit): *Eski Köy* bei Hoçaçesmesi (Eisenzeit und hellenistisch-römisch-byzantinisch) und *Akcaagılburnu* bei *Biçikler* (spätchalkolithisch; hier ist erstmalig im Untersuchungsgebiet eine chalkolithische ritzverzierte Scherbe vom Typ Yarikkaya im Fundmaterial vertreten. Aufgrund der Einmaligkeit des Keramikensembles (frühchalkolithische bemalte Keramik) wurde der zu Zencir gehörige Fundplatz *Söğütçük Pınarı West* ebenfalls erneut aufgesucht. Hier wurden neben weiteren bemalten Scherben (Anteil 12%) auch zwei stichverzierte Scherben gefunden. Außerdem konnte im Südteil reiches Scherbenmaterial der mittleren Eisenzeit geborgen werden.

Auf dem *Kaletepe* von Cihanpaşa wurden am 1. und 2. August durch die Firma AirStüdyo ausführliche Luftaufnahmen angefertigt. Außerdem wurden die bisher festgestellten Bauspuren nochmals durch Begehung erweitert. Ein erster Bericht zu diesem wichtigen Fundplatz, einem großen Hekur in unmittelbarer Nähe zu Hattusa, erscheint in den Akten des Hethitologenkongresses in Çorum.

Auch wenn in der diesjährigen Kampagne nur wenige neue Fundstellen aufgetan werden konnten, wurde die archäologische Erkundung der Region im Rahmen des von Prof. K. Strobel geleiteten Tavium-Projektes abgeschlossen. Auch wenn das Projekt nun beendet ist und ein Überblick über die Besiedlungsgeschichte möglich ist, wird es auch in Zukunft noch neue Fundplätze zu entdecken und zu dokumentieren geben.

Die Arbeit des italienischen Teams der Universität Udine (Prof. F. M. Fales) erfolgte erneut unter der örtlichen Leitung und der Mitarbeit von Dr. Chr. Gerber. Sie galt ausschließlich der Weiterführung der Aufarbeitung der Survey-Keramik und erfolgte im Funddepot von Büyüknefes. Da am Ende der Kampagne das gesamte Fundmaterial in das Museum Yozgat verbracht werden musste, wurden alle nicht-diagnostischen Scherben aussortiert und anschließend in der Nähe des Yassihüyük wieder vergraben. Diese Aktion erfolgte am 28. August und hat Pioniercharakter, da erstmalig in der Türkei eine offizielle „Rückbestattung“ von Scherben durchgeführt wurde. Die ganzen diagnostischen Scherben sind ins Museum von Yozgat verbracht worden. Die diesjährige Dokumentation umfasste weitere Zeichnungen und Fotografien des Scherbenmaterials sowie die Vervollständigung

der Datenbankeinträge.

Am Ende der Kampagne wurden die archäologischen Funde des Depots in Plastikkisten verstaut und in das Museum Yozgat verbracht. Es sind 27 Kisten mit Funden aus Tavium, 23 Kisten mit Funden vom Regionalsurvey und 10 Kisten mit Material vom Yassihüyük (insgesamt 60 Kästen).

Das angemietete Haus wurde wieder seinem Besitzer übergeben und das gesamte Mobiliar in der für das Depot angemieteten Wohnung verbracht. Dieses wird nun von den Grazern weiter benutzt um im kommenden Jahr den Grundstock für das Grabungsprojekt zu bilden. Damit kann endlich das Surveyprojekt in eine Grabung überführt werden.

Die Ergebnisse der Feldforschungen sind in vier ausführlichen Vorberichten in den Istanbuler Mitteilungen der Jahre 2000, 2003, 2007 und 2010 veröffentlicht. Im letzten Bericht (IstMitt 60, 2010, z.Z. im Druck) wird auch ausführlicher über die Ergebnisse der Kampagne 2009 berichtet. Diesem Vorbericht ist auch eine bibliographische Liste mit all den relevanten Publikationen zu den Ergebnissen der Feldforschungen von Tavium und seiner Region 1997-2009 beigelegt.

Liste der neuen Fundplätze (Dorf, Flur, Datierung)

Dorf/Köy	Flur/Mevkii	Datierung/Tarihlenme
As. Elmahacı	<i>Kayalıboğaz</i>	FBZ-heth-EZ / ITÇ-Hitit-DÇ
Büyükmahal	<i>Ören</i>	(FBZ) röm-byz / (ITÇ) Roma-Bizans
Bişek	<i>Kazmalı Mev.</i>	MA-osm (?) / Orta Çağ-Osmanlı(?)
	<i>Kalehöyük</i>	byz / Bizans
Çorak	<i>Şehitler Mezarlığı</i>	byz / Bizans
Erneut besucht:		
Derekışla	<i>Ören Şehri</i>	(FBZ) EZ röm-byz / (ITÇ) DÇ Roma-Bizans
Hocaçeşmesi	<i>Eski Köy</i>	(CH)EZ-hell-röm-byz /(kalkolitik) DÇ-Hellenistik-Roma-Bizans
Biçikler	<i>Akcağılburnu</i>	spCH / Geç Kalkolitik
Zencir	<i>Söğütçük Pınarı West</i>	frCH / Erken Kalkolitik

Fig. 1: Kayalıboğaz bei Aşağı Elmahacı.

Fig. 2: Kayalıboğaz bei Aşağı Elmahacı, Raubgruben, Zerstörung durch Erdabschub.

Fig. 3: Ritzverzierte Scherbe von Biçikler-Akcağılburnu.

Fig. 4: Bemalte mitteleisenzeitliche Keramik von Söğütçük Pınarı West.

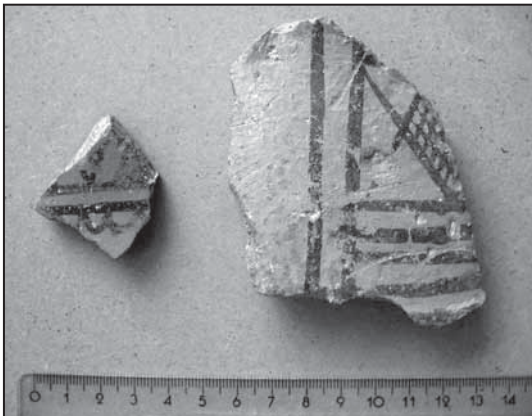

Fig. 5: Stichverzierte chalkolithische Scherben von Söğütçük Pınarı West.

Fig. 6: Byzantinische Kale bei Bişek von Nord.

Fig. 7: Kaletepe von Cihanpaşa, Luftaufnahmen durch die Firma AirStudyo.

Fig. 8: Kaletepe von Cihanpaşa Kontrollbegehung.

Fig. 9: Fragment eines verzierten byzantinischen Keltersteines aus Çorak-Şehitler Mezarlığı.

2009 YILI SİLLYON ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Elif ÖZER*
Murat TAŞKIRAN

Perge'yi 12 km. kadar Side yönünde geçince solda Abdurrahmanlar'dan 12 km. içerde, Antalya Ovası'na hâkim yüksek bir plato üzerinde kurulan Sillyon, Antalya İli, Serik İlçesi'ne bağlı Yanköy yakınında Asar Tepesi'nde konumlandırılmıştır¹ (Resim: 1).

2009 yılındaki birinci çalışma sezonunda araştırmaya ilk olarak Sillyon nekropolünde başlandı ve akropolisin kuzey, kuzeybatı ve güneybatı yamacı sistematik olarak tarandı. Bu alanlara poligon noktaları atıldı ve ülke koordinatlarına yerleştirildi. Araştırma boyunca Sillyon'da 117, çevresinde yapılan sistematik alan taramasında 32 olmak üzere toplam 149 buluntunun envanteri yapıldı. Sillyon çevresinde Yanköy Köyü ile Asar olarak adlandırılan Yanköy'e bağlı Kocagözler Mahallesi, Sillyon'un kuzeyine düşen Tekkeköy Köyü ve çevresinin araştırılmasında yoğunlaşıldı.

Nekropol kentin güneybatı, kuzeybatı ve kuzey yamacındadır. Tespit edilen mezarlar çoğunlukla khamosorion tipindedir. Mezarlar oldukça tahrip edilmiştir. Çoğunun kapağı yoktur bu nedenle nasıl örtüldükleri hakkında kesin bir fikir beyan etmek zordur ancak tespit edilen örneklerde bazen lahit kapağı gibi kapaklarla (ki genelde basık üçgen alınlıklı), bazen monolit büyük bloklarla tek parça halinde bazen de iki ya da daha fazla düzgün kesilmiş kireçtaşı bloklarla kapatıldığı gözlemlenmiştir (Resim: 2). Örneğin tekne kısmı daha geniş tutulan ve iki gömü yapıldığını düşündüren Sil09/21 No.lu khamosorion

* Doç.Dr. Elif ÖZER, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kınıklı Kampüsü, Denizli/TÜRKİYE. E-mail: eozer@pau.edu.tr;
Araştırma Görevlisi Murat TAŞKIRAN, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kınıklı Kampüsü, Denizli/TÜRKİYE. E-mail: mtaskiran@pau.edu.tr

¹ Sillyon antik kenti ve çevresi yüzey araştırmasının ilk çalışma sezonu Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi ile Suna-İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nün (AKMED) maddi katkılarıyla 2009 yılında gerçekleştirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimine, Suna-İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'ne (AKMED), Serik Kaymakamlığı ve Serik Kaymakamı Ahmet Ümit'e, Yukarıkocayatak Belediye Başkanı Enver Aputkan'a, BİM Akdeniz Bölge Bayiliğine, Belek Belediye Başkanı Yusuf Meccek ve Başkan yardımcısı Fevzi Yılmaz'a, Kadriye Belediye Başkanı İsmail Şahin'e teşekkür ederiz. Bakanlık temsilcimiz Erzurum Koruma Kurulu'ndan Erkan Tunç'a, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Musa Koç, Usame Yabancı, Nilgün Dündar, Hakan Dönmez ve Öznur Tütüncü'ye burada yeniden teşekkür etmek isteriz.

tipi mezarın kapağın tahrip olmasına rağmen, masif, dikdörtgen bir blok olarak tekne üstünde durmaktadır. Bu mezarın bulunduğu alan dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır ve kuzeydoğusuna düzgün kesilmiş taşlarla örülen bir duvarla diğer mezarlarla arasında sınır oluşturulmuştur.

Güneybatı nekropolde dikkat çekici bir husus yüksek ve tamamen bağımsız duran bir ana kaya üstüne işlenmiş bir mekân (Sil09/05) ile karşılaşılmasıdır (Çizim: 1). Defineciler tarafından tahrip edilen mekân kuzeydoğu-güneybatı yönündedir. Giriş kapısı kuzeydoğu olup, kapı üzerindeki lento bloğuna kadar *in-situ* olarak durmaktadır. Kuzeydoğu duvarında 2, güneybatı duvarında 5 adet hatıl yuvası vardır. Duvarlarda hiçbir şekilde harç ve harç izini rastlanılmamıştır. Güney batısına 3 basamağı belli olan bir merdiven bulunur. Tüm duvarların ana kayadan oyulması, duvarlarda hatıl yuvalarının bulunması, merdiven işlenmesi ve ayrıca bu mekânın nekropolde olması ilginçtir. Hatıl yuvaları mekânın üstünün ahşap ile taşınan bir üst yapı örtüsü olduğunu veya ikinci bir katı işaret etmektedir.

Kuzeybatı nekropolde güneybatı nekropol gibi ana kaya işlenmiş khamasorion tipi teknelerle yoğun olarak karşılaşılmasına hatta yine burada da tekli mezarlar çok olmasına rağmen farklı tertipler dikkat çekmektedir. Burada teknelerin ana kaya üstünde çoklu kümeler halinde bazen aynı bazen farklı yönlerde bir arada verilmesi ile sık karşılaşıldı. Bunlar aile mezarları olmalıdır.

Bu alanda kulenin çevresinde konumlandırılmış mezarlar daha fazladır. Mezarlardan ikisinde (Sil09/60 ve Sil09/66) çoklu düzenleme söz konusudur ve mezar kompleksi olarak tanımlanmıştır. Birinde (Sil09/60) tam 7 adet tekne aynı ana kayanın farklı yönlerine oyulmuştur. Sil09/61 No.lu yapının 5 metre güneybatısında, Sil09/66 No.lu yapının 10 metre kuzeyinde, Sil09/62 No.lu yapının 10 metre güneyinde kulenin de 80 metre güneyindedir. Ana kayanın kuzeybatı tarafında 4 basamaklı merdiven vardır. Merdivenin güneydoğusunda 56x56x28 cm. ebatlarında kare formlu bir oyuk bulunur. Muhtemelen bir sunu çukurudur. Bu mezar kompleksi olasılıkla bir aile mezarlığıdır. Diğerinde (Sil09/66) ise 3 tekne aynı ana kaya üstüne oyulmuştur. Buradaki dikkat çekici husus ise bir tanesinin ebatlarının çok küçük tutulmasıdır. Olasılıkla bir bebek mezarıdır. Burada da yine merdiven dikkat çekmektedir.

Kuzeybatı nekropoldeki Sil09/61 No.lu mezar da yine ana kaya üstüne oyulmuş chamosorien tipi bir teknedir. Sil09/60 No.lu mezarın 5 m. kuzeydoğusunda, Sil09/62'nin 6 m. güneydoğusundadır. Araştırmamız sürecince başka hiçbir mezarda karşılaşmadığımız ilginç bir özelliği vardır. Burada ana kayanın güneydoğu fasadına üst kısmı kavislendirilerek kemer görünümü verilen (h: 63 cm., gen: 45 cm., d: 30 cm.) bir niş oyulmuştur (Resim: 3).

Sil09/76-77 No.lu mezarlar ise kuzeybatı nekropoldeki diğer mezarlardan farklı olarak daha yüksek bir ana kaya üstündedir. Sil09/77 ana kayaya işlenmiş 7 adet khamosorion tipi mezardan oluşmuştur. Kuzey-güney yönündedir. Ana kayanın üst kısmında merdivenle çıkılan kare planlı bir mezar kompleksi vardır. Mezar kompleksinin güneybatı cephesinde yer alan iki teknenin kuzey kısa cephesi üzerinde iki adet kare oyuk işlenmiştir. Sunu alanı olarak düşünülen yerin batı ucunda 174-175 cm. uzunluğunda, 80 cm. genişliğinde ana kaya üstünde yükseltiyle oluşturulmuş bir alan mevcuttur.

Sillyon Nekropolü'nde 2009 yılı çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlara göre, kuzeybatı nekropoldeki mezarlarda çok kümeli tertip dikkat çeker. Yazıt ile karşılaşılmasına rağmen Sillyon'un erken nekropolünün de bu alan olma ihtimali hayli yüksektir. Çalışmalarımız ilerledikçe bu konuda daha net bilgilere ulaşacağımızı düşünüyoruz. Bununla birlikte kuzeybatı nekropolde Bizans Dönemi'nde defin yapıldığına dair bir örnek (Sil09/67) ele geçtiğinden bu dönemde de nekropol kullanımı devam etmiş olmalıdır. Kuzeybatı nekropolde yuvarlak, kare ve dikdörtgen sunu ve benzeri çukurluklar (Resim: 4), merdivenlerle çıkılan mezarlar, sanki mezardaki toplantı alanları gibi görünen kare alanlar fazladır. Mezarlarda oryantasyon genelde arazinin topografyasına göre belirlenmekle birlikte, kuzeydoğu-güneybatı, kuzey-güney yönleri daha fazla tercih edilmiştir. Çalışmalarımız ilerledikçe Sillyon Nekropolü daha fazla bilgi vermeye başlayacaktır.

Kentin güneybatı yamacında tespit ettiğimiz Sil09/01 iki odalı bir mekândır. Daha erken tarihli kireçtaşı bloklar devşirme olarak kullanılmıştır. Üstünde hatıl yuvaları işlenen ve moloz taşlarla örülmüş duvarlarda kiremit katkılı harç kullanılmıştır. I No.lu odanın güney duvarına, üst kısmı kavislendirilmiş bir niş işlenmiştir. Selçuklu ya da daha geç dönem yapısı olmalıdır.

Yanköy Araştırması

Antalya Serik İlçesi'ne bağlı Yanköy Antalya'ya 42 km., Serik'e 24 km. mesafededir. Sillyon'un kuzeydoğusunda yer alan Yanköy'de yapılan araştırmada toplam 14 eserin envanteri çıkarıldı. Bu eserlerin bir kısmı evlerde devşirme malzeme olarak kullanılmış bir kısmı ise köyün farklı yerlerine dağılmıştır. Eserlerden ikisi lahit, 3 adet altar ki; biri yazıtlı taşınabilir altar, 3 sütun tamburu, bir arşitrav ve parapet parçası ve 3 adet korinth sütun başlığı tespit edildi.

Yanköy'de tespit edilen bu eserlerin tarihleri Helenistik Dönem'den başlayarak MS. 3.yy. içlerine kadar gitmektedir. Korinth sütun başlıklarından yola çıkarak Sillyon'da Roma Dönemi'nde Korinth düzenli yapı veya yapılar olduğu sonucu çıkartılabilir (Resim: 5). (Tablo: 1).

Tablo 1: Antalya İli, Serik İlçesi Yanköy Köyü’nde tespit edilen mimarî plastik eserler

<i>Envanter No</i>	<i>Adı</i>	<i>Tarihi</i>
Sil09/A.MP.01	Üçgen alınlıklı lahit kapağı	MS.2.-3.yy.
Sil09/ A.MP.02	Altar	Roma Dönemi
Sil09/ A.MP.03	Yazıtlı Altar	Roma Dönemi
Sil09/ A.MP.04	Attik lahit kapağı	MS.2.yy. 3. çeyreği-3.yy.
Sil09/ A.MP.05	Sütun tamburudur	Roma Dönemi?
Sil09/ A.MP.06	Soffit bezemeli arşitrav parçası	Helenistik Dönem (MÖ.2.yy?)
Sil09/ A.MP.07	Parapet parçası	Roma Dönemi
Sil09/ A.MP.08	Lahit teknesi	MS.2.-3.yy.
Sil09/ A.MP.18	Korinth sütun başlığı	Severuslar Dönemi
Sil09/ A.MP.19	Altar	Roma Dönemi
Sil09/A.MP. 20	Korinth sütun başlığı	Roma Dönemi
Sil09A.MP.21	Korinth sütun başlığı	Roma Dönemi
Sil09/ A.MP.22	Sütun tamburu	Roma Dönemi
Sil09/ A.MP.23	Sütun tamburu	Roma Dönemi

Kocagözler Mahallesi Araştırması

Antalya Serik İlçesi’ne bağlı Yanköy’ün Kocagözler Mahallesi Sillyon Antik Kenti’nin batı ve güney yamacında yer alıp antik kente ulaşım buradan sağlanmaktadır. 15 haneli Kocagözler Mahallesi’nde 9 eserin envanteri çıkarıldı (Resim: 6). Bu eserler evlerin duvarlarında ve çeşitli yerlerinde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Sil09/A.MP.10 ve Sil09/A.MP.11 numaralı taç blokların nerden geldiği bilinmemekle beraber, iki blokta aynı yapıya ait olduğu süsleme ve ölçülerinden belli olmaktadır. Buradan Sillyon Antik Kenti’nde Antoninler Dönemine tarihlenen bir yapı inşa edilmiş olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Geç dönem malzemeleri de Bizans Dönemi’nde Sillyon’da yerleşimin aralıksız devam ettiğini ortaya koymaktadır (Tablo: 2).

Tablo 2: Antalya İli, Serik İlçesi Yanköy, Kocagözler Mahallesi'nde tespit edilen mimarî plastik eserler

Envanter No	Adı	Tarihi
<i>Sil09/A.MP.09</i>	Attik-İon sütun kaidesi	Roma Dönemi
<i>Sil09/A.MP.10</i>	Taç blok	Antoninler Dönemi
<i>Sil09/A.MP.11</i>	Taç blok	Antoninler Dönemi
<i>Sil09/A.MP.12</i>	Büst şeklinde oyulmuş dişi kalıp?	Roma Dönemi?
<i>Sil09/A.MP.13</i>	Korinth sütun başlığı	Helenistik-Roma Dönemi?
<i>Sil09/A.MP.14</i>	Attik kaide	Geç Roma-Bizans Dönemi
<i>Sil09/A.MP.15</i>	Mezar steli'dir	Roma Dönemi
<i>Sil09/A.MP.16</i>	Mimarî plastik blok	Roma Dönemi
<i>Sil09/A.MP.17</i>	Sütun başlığı	Bizans Dönemi

Tekke Köy ve Kepez Mevkii Araştırması

Tekkeköy Antalya İli'ne 38 km., Serik İlçesi'ne 30 km. uzaklıkta olup, Yanköy'e giden yol sapağından kuzeye doğru çıkıldığında ulaşılmaktadır. 2009 yüzey araştırmamızda Tekkeköy'e gidilerek Bali Baba Türbesi ve türbenin yanındaki erken dönem mezar taşları tespit edilmiş ve belgelenmiştir (Resim: 7). Bali Baba türbesi her ne kadar yerli halkın desteği ile tamir geçirmiş olsa da mekânda daha erken tarihli yine bir kutsal alanın varlığı anlaşılabilmektedir. Mekân bir su kaynağı yanındadır. Erken dönem malzemeleri devşirme olarak kullanılmıştır. Adak amaçlı kullanılan kayadan oyulmuş ve günümüzde de kullanımı devam eden mumluk erken dönemlerden itibaren ritüelin nasıl yapıldığı hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

Tekke Köy'ün doğusuna düşen Kepez, Sillyon'un yaklaşık 2 km. kuzeyindedir. Burada bir yerleşim tespit edildi. Yerleşimde öncelikle modern bir taş ocağının varlığı ile karşılaşılmıştır. İlk buluntu ana kaya üzerine işlenmiş bir mekândır (Sil09/A.24). Taş ocağının yaklaşık 300-400 m. doğusundadır. Ana kayanın batı fasadına bir niş işlenmiştir. Nişin üst kısmına kaya fasadına 2 adet kare hatıl yuvası yapılmıştır.

Bu kısımdan mekâna kaya oyulmuş merdivenlerle çıkılır. Ana kayanın güney cephesi düzleştirilerek bir koridor yapılmıştır. Koridorun kuzeyinde birbiri ile bağlantısız iki oda bulunur. Doğudaki odanın içinde bir adet sarnıç bulunur. Bu 2 odalı mekân ile bitişik ama daha alt kod'ta bir diğer ana kaya üzerine işlenmiş ve içi yuvarlak oyulmuş muhtemelen ışık olan bir diğer alan bulunur. Bölgede benzer örnekleri ile analoji yapıldıktan sonra daha detaylı sonuçlar elde edilecektir.

Diğer buluntu ise bir kale yerleşimidir (Sil09/A.25). Sillyon'un kuzeydoğusunda, Tekkeköy'ün doğusunda ve Yanköy'ün batısındadır. Yüksek bir tepe üstüne kurulmuş ve Geç dönemlerde de iskân görmüş bir kale yerleşimi görünümündedir. Güneyde bazı kısımlar çok sarp ve ulaşım imkanı vermediği için herhangi bir uygulama yapılmadan doğal haliyle bırakılmıştır (Resim: 8-9).

Diğer kısımlarında ise büyük kare bloklarla sur duvarı örülmüştür. Yerleşimin merkezinde bazı kısımları ana kayadan oyulmuş büyük ve birbirine bağlantılı pek çok mekândan oluşan bir yapı kompleksi bulunuyor. Kuzey-güney yönünde konumlandırılmıştır. Güneyde büyük bir giriş kapısı bulunur. Kapının batı kanadına ana kaya üzerine dikdörtgen bir niş işlenmiştir. Kapının doğu kanadı monolit bir blokla işlenmiş ve üst kısmı silme profilli yapılmıştır. Giriş kısmından sonra doğuda 2 küçük oda bulunur. Girişin batı arka kısmında ana kayadan işlenmiş 12 basamaklı bir merdiven vardır. Batı kanadı da kuzey yönünde arkaya doğru devam eder. Bu kısımda duvarın bir kısmı ana kayadan oyulmuş bir kısmı ise düzgün kesilmiş monolit bloklarla örülmüştür. Taş blokların bir kısmı üstünde kenet yuvaları görünmektedir. Mekânın batı yönünde de 2 oda bulunur. 2. odanın duvarları moloz ve daha erken tarihli olması gereken blokların devşirme kullanılmasıyla örülmüştür. Bu alanın doğusunda büyük bir menhir taşı vardır. Taşın ortasına dikdörtgen bir oyuk ve alt kısmına bir adet kare oyuk yapılmıştır. Fakat bu oyuklar taşın her iki tarafından da görülebilmektedir ve içinden bir objenin (ip?, zincir?) geçirilmesi için yapılmış olmalıdır ama çalışmalar ilerledikçe fonksiyonu daha net anlaşılabilecektir. Ana giriş kapısının yaklaşık 20 metre güneydoğusunda tekrar doğu-batı yönünde devam eden bir duvar yapılmıştır ve duvarda küçük bir niş dikkat çekmektedir (37x87x60 cm.). Nişin üst kısmı kemer gibi kavislendirilmiştir.

SERAMİK YÜZEY ARAŞTIRMASI VE DEĞERLENDİRMESİ

Sillyon'da 2009 yılı yaz sezonunda çeşitli alanlarda yapılan araştırmaların yanında yüzeyde seramik toplama işlemi de yapılmıştır. Seramik araştırması genelde kentin akropolis kısmında yapılmış, kentin güney-batı, batı ve kuzey-batı yamacı

boyunca devam eden nekropol alanındaki bazı mezarların etrafında ya da içinde bulunan çalışılmaya uygun görülen seramik parçaları da toplanılmıştır. Arazi çalışması sonucu toplam 214 parça seramik elde edilerek bunların envanter, fotoğraf ve çizim işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Sillyon ve çevresindeki araştırmamızın yanı sıra Sillyon'da seramik yüzey araştırması gerçekleştirildi ve 214 parça seramik toplandı. Seramikler İ.Ö.6.yy. sonundan, Osmanlı Devri'ne kadar tarihlenmektedir. Araştırmada bulunan önemli seramik parçalarından biri Kırmızı Figür krater parçasıdır. Attik hamuru olan bu ithal krater parçası muhtemelen Erken Klasik Döneme tarihlenmektedir (Resim: 10) (Çizim: 2).

Seramikler üzerinde yapılan çalışmalardan sonra M.Ö. 5. yy.dan Osmanlı Devrine kadar tarihlenen seramik örnekleri tespit edilmiştir. Yüzey araştırmasında bulunan en önemli seramik parçalarından biri ise Kırmızı figür bir krater parçasının tespit edilmesidir. Attik hamuru olan bu ithal parça muhtemelen Erken Klasik Döneme tarihlenmektedir. Bu da Sillyon'da bu dönemde yerleşimin varlığını ispatlayan bir diğer veri olarak değerlendirilebilir.

Yüzey araştırmasında tespit edilen seramikler özellikle kırmızı ve açık kırmızı (kiremit) renginde olan günlük kullanıma yönelik kap parçalardır. Bu nitelikteki parçaların gerek form gerek hamur yapısından Roma Dönemi seramiği olduğu söylenebilir. Yine M.S. 10-13.yy. içerisinde değerlendirilebilecek yeşil astarlı, bazı örneklerinde yeşil ve mavi tonda astar üzerinde kazıma çizgilerle çeşitli geometrik ve bitkisel motiflerin olduğu örneklerde yoğunur.

Ele geçen seramik örneklerinin büyük bir kısmının testi, çanak ve kase gibi günlük kullanımda görülen kap formlarına ait olduğu görülmüştür. Örnekler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda kaplarının nerdeyse tamamı yakının çarkta yapıldığı tespit edilmiştir. Bu da kentte seri bir fabrikasyonun olduğu ya da dışarıdan yoğun bir seramik ithalatının yapıldığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca yüzeyde yapılan çalışmalar sonucunda çok sayıda günlük kullanıma ait kaba seramik görülmüştür. Bu örnekler pithos ve mutfakta kullanılan kaplara ait olması gerekmektedir. Sillyon yüzey seramiklerinde testi (ki; genelde daha geç tarihlidir), tabak ve ardından pişirme kapları en yoğun karşılaşılan seramik formları gibi görünmektedir. Astar renk dağılımında kırmızı ve kahverengi renkleri ile daha sık karşılaşılmaktadır. Astar renginde krem ez az tercih edilen olmuştur.

YAZITLAR

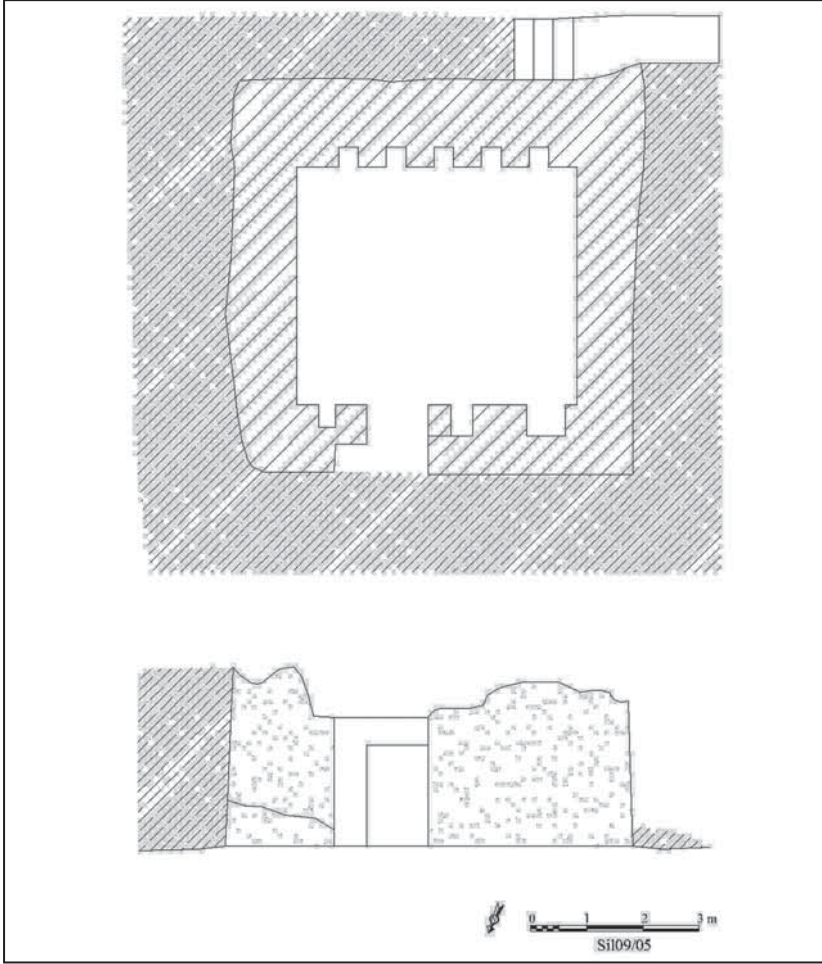
2009 yüzey araştırmasında Sillyon Antik Kenti'nde 4 adet, Sillyon çevresinde yapılan araştırmada ise Yanköy'de 1 adet olmak üzere toplam 5 yazıt tespit edilmiştir. Güneybatı nekropolde tespit edilen Sil09/Inc.32 malzemesi yerel kireçtaşı olan, basık üçgen alınlıklı, köşe ve tepe akroterli lahit kapağıdır. Kapak eğimli yüzeyde 6 satırlık çok iyi okunabilen yazıt vardır. Aur. ön adından dolayı lahit kapağı M.S.212 Constitutio Antoniana'dan öncesine tarihlendirilemez. Çevirisi: “*Krateros oğlu Au(relius) Krateros, Kenotaphion'u henüz hayattayken kendisi, karısı Aur(elia) Nike ve çocukları Aur(elius) Ilaros ve Aur(elius) Krateros için yaptırdı*” yazmaktadır (Resim: 11)².

Kuzeybatı nekropolde tespit edilen diğer yazıt bir postament üstündedir (Sil09/Inc.70). Malzemesi mermer olan postament *in situ* değildir. Üzerinde 27 satır yunanca yazıt bulunan kaidenin üst tarafında 4 adet kenet yuvası vardır Çevirisi üzerine çalışmalar devam etmektedir (Resim: 12).

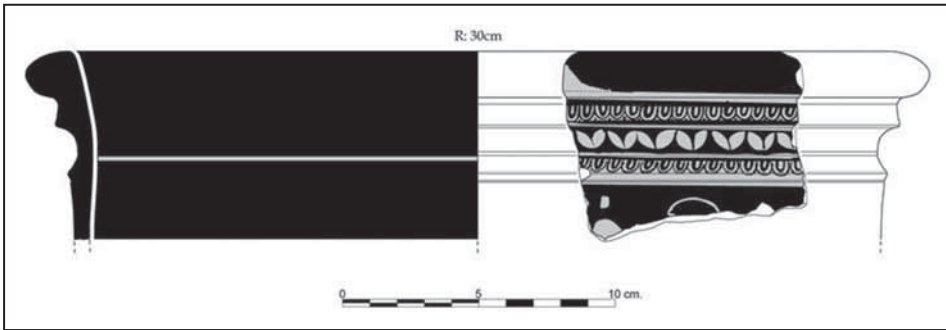
Diğer iki yazıt (Sil09/Inc.4, Sil09/Inc.5). Sillyon'un batı kısmında sur duvarı üstünde devşirme olarak kullanılmıştır. Yöre halkı tarafından Demir Kapı denilen kısımda bulunmuştur. Her iki yazıtta da 3 satır iyi okunabilen yunanca yazıt tespit edilmiştir. Harf karakterlerine göre Sil09/Inc.5 daha geç gibi görünmekle birlikte epigrafımız tarafından çalışıldıktan sonra daha ayrıntılı bilgiye ulaşılabacaktır.

Sillyon çevresinde yapılan araştırma esnasında Yanköy'de yazıtlı bir altar tespit edilmiştir (Sil09/A.Inc.03). Ön cephesinde 14, arka cephesinde 9 satır yazıt çok iyi okunabilen yazıt vardır. Üst kısmında kenet yuvası bulunur. Ön ve arka yüzlerdeki yazıtlarının stili birbirinden farklıdır. Altar köylüler tarafından yerinden sökülüp getirilmiştir. Üzerinde mavi boya görülmektedir. Kaide kısmı harçla tutturulmuştur. Üstte ikili silme vardır. Yazıtın çevirisi üzerine çalışmalar devam etmektedir.

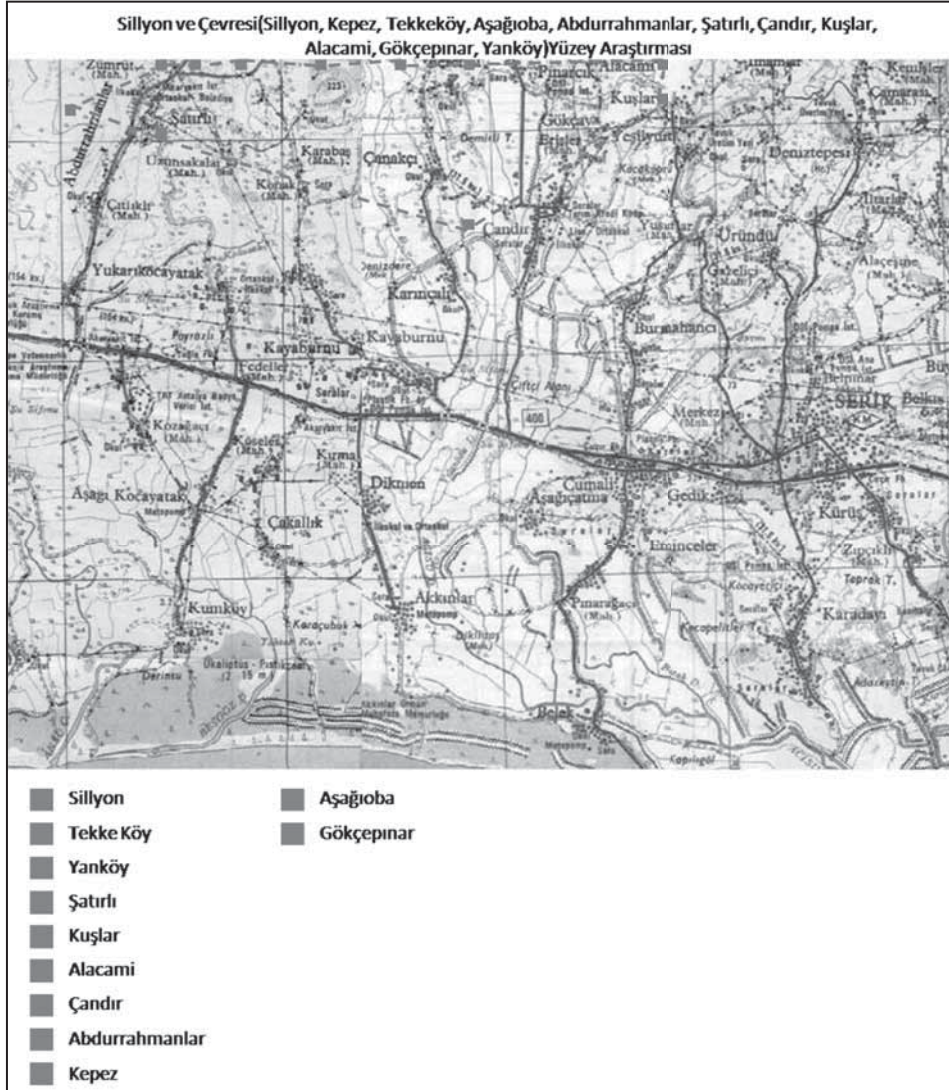
² Yazıtın çevirisini yapan Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Nuray Şahin'e çok teşekkür ederiz.

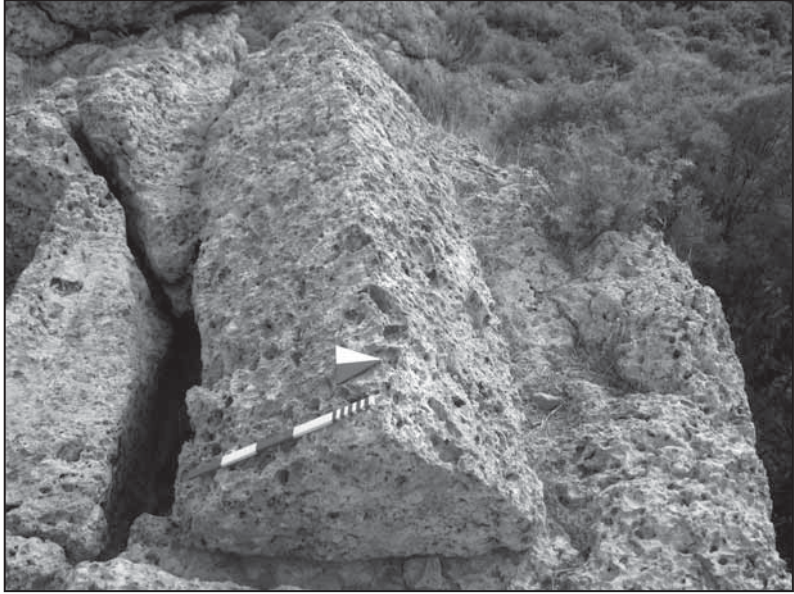
Çizim: 1

Çizim: 2

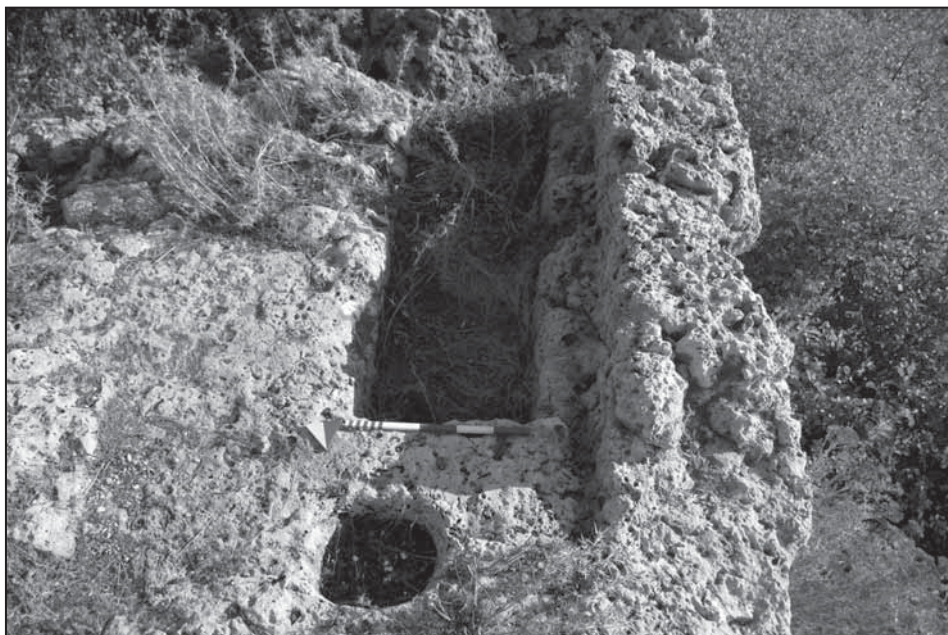
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

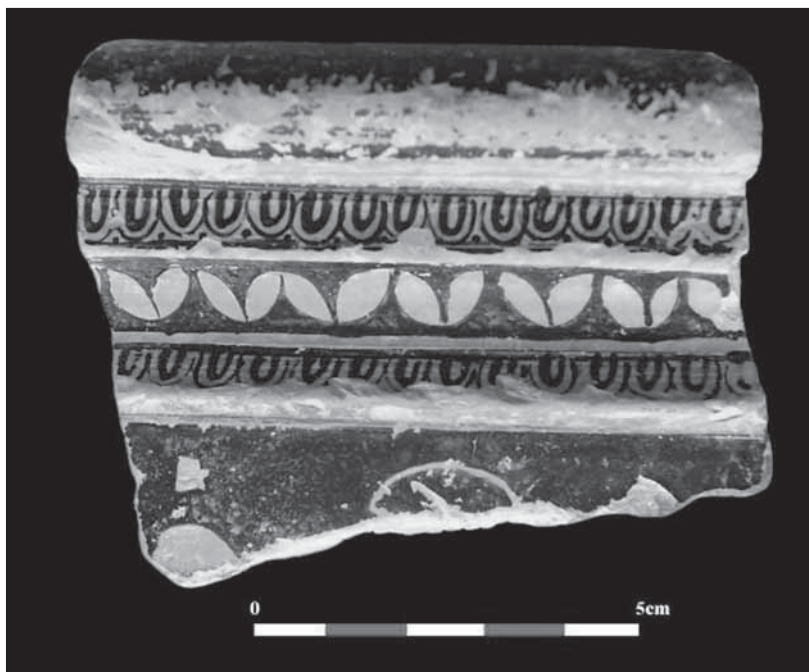
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

2009 YILI, KAYSERİ’NİN YEŞİLHISAR İLÇESİ ERDEMLİ KÖYÜ’NDEKİ BİZANS YERLEŞİMİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nilay ÇORAĞAN KARAKAYA*

2009 Yılında Kayseri’nin Yeşilhisar İlçesi Erdemli Vadisi’nde yaptığımız Yüzeysel araştırmamızda Erdemli Köyü’nün kuzeydoğusundaki Gül Bayır Mevkii’nde; “Ağ Asma ve Tavuklu Bucağı”ndaki kaya yapıları incelenmiştir¹.

Gül Bayır Mevkii’ndeki, köy halkı tarafından “Ağ Asma ve Tavuklu Bucağı” olarak adlandırılan bölgeler, kuzeybatı- güneydoğu yönünde sırt sırta iki kaya yerleşimidir. Tavuklu Bucağı Bölgesi’nin güney ve kuzey alanlarındaki kayalık cephelerde sivil yapıların olduğu tespit edilmiştir (Resim: 1). Ağ Asma Bölgesi’nin sadece kuzey bölümünde bulunan kayalık alan ise çeşitli dini ve sivil yapılara sahiptir (Resim: 2).

Tavuklu Bucağı Bölgesi’nin kuzey ve güney bölümlerinde tek mekândan oluşan basit tipte iki işlik vardır (Çizim:1). İşlik, kuzey cephesi tümüyle açık, dikdörtgen planlı bir merkezi mekân ile bu mekâna açılan yaklaşık dikdörtgen bir üzüm ezme havuzu ile sıra biriktirme haznesinden oluşur. Bilindiği gibi Erdemli’de şarap işlikleri yerleşimin en yoğun yapı grubudur². Kare ya da dikdörtgen merkezi bir mekân etrafında tek bir üzüm ezme havuzu ile sıranın toplandığı haznenin bulunduğu bu grup Erdemli’de “basit” plan tipinde incelenir³. Bu bölgedeki işlikler de Erdemli ile ortak özelliklere sahiptir. İşliklerin üzüm ezme havuzlarının ortalama boyutları 1.80X 1.55 m. dir. Dairesel planlı sıra biriktirme hazneleri ise yaklaşık 1.40 m. çapındadır. Düz tavanlı havuzların kanallarla bağlandığı sıra biriktirme hazneleri yuvarlak kemerli bir niş içine oyulmuş olup, zeminleri havuzlara oranla daha alçaktır.

* Doç.Dr. Nilay Çorağan Karakaya, Kayseri- Erciyes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi. nkarakayerciyes.edu.tr

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından verilen izinle yürütülen araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak Aynur Uğur katılmıştır. Bakanlık temsilcisi ile birlikte, çalışmaya eşlik eden Erciyes Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans öğrencilerinden; Ayşegül Çoktaş, Zeynep Kemaloğlu ve Selda Gül’e teşekkür ederim.

² Erdemli’deki şarap işlikleri için bk. N.Karakaya, Erdemli’de Ekmek ve Şarap, *Anadolu ve Çevresinde Orta Çağ*, 2, 2008, s.33-52, bil.s. 35-38.

³ Karakaya, 2008, s.35-36, çizim 4.

Tavuklu Bucağı'nda dini yapılara rastlanmazken, konutların yoğunluğu dikkati çeker. Bölgenin kuzey ve güney yakalarında, alt ve üst katlarda konutlar vardır. Kalabalık aileler için tasarlanmış konutlar, Erdemli'de olduğu gibi ön cephesi tümüyle açık bir giriş mekânına açılan, birbiri ile bağlantılı, düz tavanlı ve duvarları nişli odalardan ibarettir. Yerleşimin bazı bölümlerinde ise tek mekânlardan oluşan, düz tavanlı basit konut tipleri de görülür. Konutlardan birinde Erdemli'de olduğu gibi küçük bir fırın bulunmuştur⁴. Fırın, “ön mekân” olarak adlandırdığımız giriş mekânının bir duvarındadır. Erdemli vadisindeki konutlarda da aynı tipte küçük boyutta, yuvarlak kemerli nişlere oyulmuş fırınlara rastlanır. Fırınlara bu bölgede konutların giriş bölümlerinde olması Erdemli ile ortak özelliktir. Bazı duvarlarda ise su biriktirmeye yarayan tekneler dikkati çeker (Resim: 3). Kuzey yakanın doğu ucunda büyük boyutlarda, beşik tonozlu giriş bölümü olan, birbiri ile bağlantılı iki dikdörtgen mekân yer alır (Resim: 4). Mekânların duvarlarında çok sayıda yarım yuvarlak, dikdörtgen nişler vardır. Ayrıca batıdaki mekânın kuzey duvarındaki uzun geçitin, tam olarak nereye açıldığı belirlenmemiştir.

Ağ Asma bölgesinin kuzeyindeki kayalık cephede; kilise, ışık, ahır ile beraber çok sayıda konut tespit edilmiştir.

Kayalık cephenin batısında, doğu-batı doğrultusunda tek nefli, beşik tonoz örtülü bir kilise vardır. 2.54 X 4.13 m. boyutlarındaki bu yapıya giriş, güney duvarın eksenindeki kapı ile sağlanır. Yapının doğusunda yarım yuvarlak apsis bulunur. Güney ve kuzey duvarlarında, duvar payelerine atılan yuvarlak kemerlerle üç dikdörtgen niş oluşturulmuştur (Çizim: 2, Resim: 5). Batı duvar, köşelerdeki duvar payelerine atılan yuvarlak kör kemer ile hareketlendirilmiştir. Kemerler kayaya oyulmuş konsollara oturmaktadır. Kilisenin kuzey duvarındaki nişlerden batıdaki kuzey duvarında, eksende yer alan bir kapı ile düzensiz dikdörtgen bir mekâna geçilir. Duvarın doğusundaki orijinalde var olan yuvarlak kemerli diğer iki niş, daha sonra yıkılmış ve burada düz tavanlı dikdörtgen bir mekân oluşturulmuştur. Bu mekânın kuzey duvarındaki kapı, kuzeyde dikdörtgen bir mekâna açılır (Resim: 6). Mekânların gömü işlevini belirleyecek, herhangi bir gömüye rastlanmamıştır.

Kayalık cephenin yaklaşık merkezinde, düzensiz planlı bir ahır vardır. Ahıra giriş güney cephesindeki biri sonradan kapatılmış iki kapı ile sağlanır. Ahırın doğu ve batı duvarlarında yarım yuvarlak yemlikler ile beraber yemlerin depolandığı büyük nişler vardır. Kuzey duvarındaki geçit ise yaklaşık daire planlı bir mekâna açılır. Bu mekân, muhtemelen tek bir hayvan (at?) barındırmak içindir. Küçük baş hayvanlar için inşa edilen ahırın giriş bölümüne yakın bir yerde, Erdemli'de olduğu gibi seyis için tasarlanmış bir bölüm oyulmuştur. Yerleşimin alt seviyelerinde, küçük boyutlarda, küçük baş hayvanlar için yapılmış bir kaç ahıra daha rastlanmaktadır.

⁴ Erdemli'deki fırınlar için bk. Karakaya, 2008, s.34, çiz. 2,3, Resim3,4.

Ağ Asma Bölgesi'nde genellikle konutlar genellikle iki kat halinde düzenlenmiştir. Mekânlar arasında, iki katı birbirine bağlayan basamaklı kuyular vardır. Konutlar kare, dikdörtgen, düzensiz planlı tek mekânlı birimlerden oluştuğu gibi Erdemli'de olduğu gibi birbiri ile bağlantılı karmaşık planlı yapıları da içerir. Konutların duvarlarında yarım yuvarlak, dikdörtgen nişler, sekiler ve depolama amaçlı büyük boyutta, zemini derin nişler görülmektedir (Çizim: 3). Konutlardaki bazı nişler özenli işçiliğe sahiptir. Özellikle bölgenin doğusundaki bir yapının batı duvarındaki silme ile çevrelenmiş sivri kemerli niş, dikkat çekicidir (Resim: 8).

Kayalık alanın batı ucunda birbiri ile bağlantılı, büyük ölçüde tahrip edilmiş, düzensiz dikdörtgen planlı üç mekân, buradaki konutlara ait birimler olmalıdır. Mekânların duvarlarında çok sayıda yarım yuvarlak nişler vardır. Kilisenin doğusunda yer alan düzensiz planlı, doğu-batı doğrultusunda birbiri ile bağlantılı iki mekândan; doğudakinin tavanında bir baca dikkati çeker. Dolayısıyla konutlara ait mekânların bir bölümü mutfak işlevinde kullanılmıştır. Ayrıca aynı mekânın batı duvarında yukarı doğru uzanan geçitle üst kattaki yapıya ulaşılır. Üst kattaki bu yapı 7.00 X 3.14 m. boyutlarında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve düz tavanlıdır (Resim: 7). Yapının kuzey duvarında Erdemli'deki Yemekhane (Trapeza)'lerde görülen dikdörtgen nişler göze çarpar. Batı duvarındaki nişin iki yanındaki oluklar, zeminde doğu-batı doğrultusunda uzanan ve mekânın zeminini ikiye bölen geniş olukla bağlantılı olmalıdır. Zemindeki bu olukların işlevi henüz çözülememiştir.

Ağ Asma Bölgesi'nin doğu ucunda 4.80 X 3.40 m. ile 5.33X 7.31 m. boyutlarında dikdörtgen iki mekân birbirine bir hol ile bağlanır (A9). Güney cepheleri tümüyle açık olan batıdaki mekânın duvarlarında yarım yuvarlak nişler bulunur. Doğudaki mekânın güney cephesindeki kapı ise oldukça özenli bir işçiliğe sahiptir (Resim: 11). Kapı, kademeli yuvarlak kemerli bir niş içindedir. Kemer, dıştan dikdörtgen çerçeve oluşturan bir silme ile çevrelenir.

Kayalık cephenin merkezinde, üst katta, 14.28 X 6.93 m. boyutlarında, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı bir işlik vardır (B8), (Çizim: 4, Resim: 9). Yapıya, güneybatıdaki bir açıklık ile girilir. İşlik, duvar payeleri ile doğu batı yönünde, farklı genişlikte üç dikdörtgen bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerin kuzeyinde, ikisi batıda ikisi de merkezde olmak üzere dört büyük havuz bulunur. Bu havuzlara dışarıdan sekilerle çıkılır. Havuzlar arasındaki duvarlarda oluklara rastlanır. Yapının batı duvarında yarım yuvarlak ve dikdörtgen nişler, güney duvarında ise derin açıklıklar yer alır. Özellikle merkezi bölümün zemini güney duvarı önünde düzensizleşmiş ve yükseltilmiştir. Ayrıca merkezi bölümün zemininde, alt kat ile bağlantıyı sağlayan, kuzey cephesi basamaklı bir kuyu dikkati çekmektedir. İşliğin 1.63 m. genişliğindeki doğu bölümü, merkezi bölüme

güneyde küçük bir kapı ile bağlanır. Aynı bölümün batı duvarında merkezi bölüme açılan açıklıklar dikkati çeker. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bu bölümde havuz bulunmaz. Bu bölüm muhtemelen depolama işlevinde kullanılmıştır. İşlik, Erdemli’de gördüğümüz şarap işliklerinden farklı özellikler taşır. Yapı, birbiri ile bağlantılı 3.00-4.50 m. X 3.50-4.00 m. boyutlarındaki büyük havuzları ile üniktir. Burada Erdemli’de olduğu gibi küçük sıra biriktirme hazneleri yoktur. Muhtemelen çevredeki üç havuzda ezilen üzümün sırası merkezde yer alan büyük havuzda toplanır⁵. Büyük boyuttaki bu işlik, muhtemelen Tavuklu Bucağı ile birlikte Ağ Asma’nın ortak şarap üretimini karşılamaktadır.

İşliğin doğusunda, 6.67 X 8.80 m. boyutlarında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapı vardır (A7), (Çizim: 5, Resim: 10). Düz tavanlı yapının merkezinde, dört paye bulunmaktadır. Payeli olan bu bölümün kuzeyinde zemin yükseltilmiştir. Yapının doğu ve batı duvarlarında karşılıklı olarak, yaklaşık eş boyutlarda yedi dikdörtgen niş görülür. Yapının kuzeydoğusundaki kapı ile dikdörtgen planlı bir mekâna geçilir. Erdemli’de Bezirhane Manastırının merkezi konumunda yer alan “toplantı salonu” yaklaşık aynı plan özelliklerine sahiptir⁶.

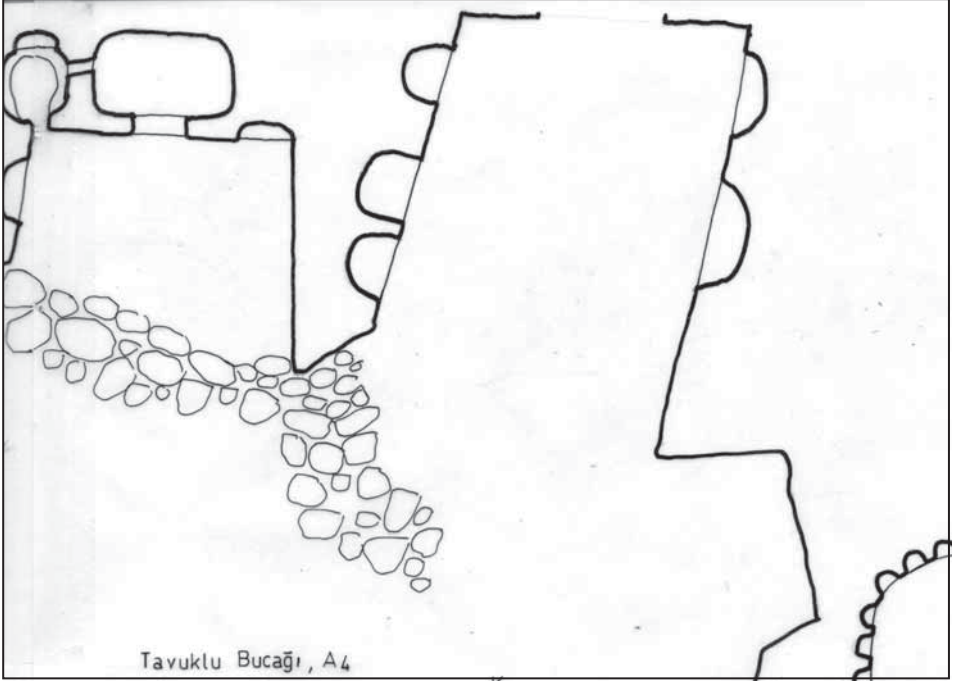
Bu yapı da Ağ Asma’da olduğu gibi kuzey-güney doğrultusundaki serbest desteklerle bazilikal plan özelliğindedir. Ayrıca batı ve doğu duvarlardaki nişler ile birlikte, kuzeydoğudaki küçük oda her iki yerleşimdeki yapıların ortak özelliğidir. Kapadokya bölgesinde 11. yüzyıla ait Hallaç Manastırı’nın toplantı salonu da aynı özellikleri taşımaktadır⁷.

Sonuçta, Tavuklu Bucağı ve Ağ Asma’yı birbiri ile bağlantılı tek bir yerleşim olarak incelemek mümkündür. Özellikle Ağ Asma Bölgesi yerleşimin merkezini oluşturur. Yerleşimdeki yapıların özellikleri, burada az sayıda, birkaç ailenin yaşadığını gösterir. Ağ Asma’da bulunan kilise, yerleşimin tek kilisesi, aynı yerde bulunan büyük boyuttaki işlik de yerleşimdeki şarap, sıra ihtiyacını karşılayan tek zirai yapıdır. Ağ Asma’da bulunan merkezi konumdaki idari yapı (A7) yerleşimin toplantı salonu olup, ahırların sayıca azlığı da yerleşimdeki nüfusun azlığını gösterir. Ayrıca yapıların Erdemli ile olan benzer mimarî özellikleri dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu yerleşim; Erdemli Vadisi ile bağlantılı, birkaç büyük ailenin yaşadığı küçük bir köy olmalıdır.

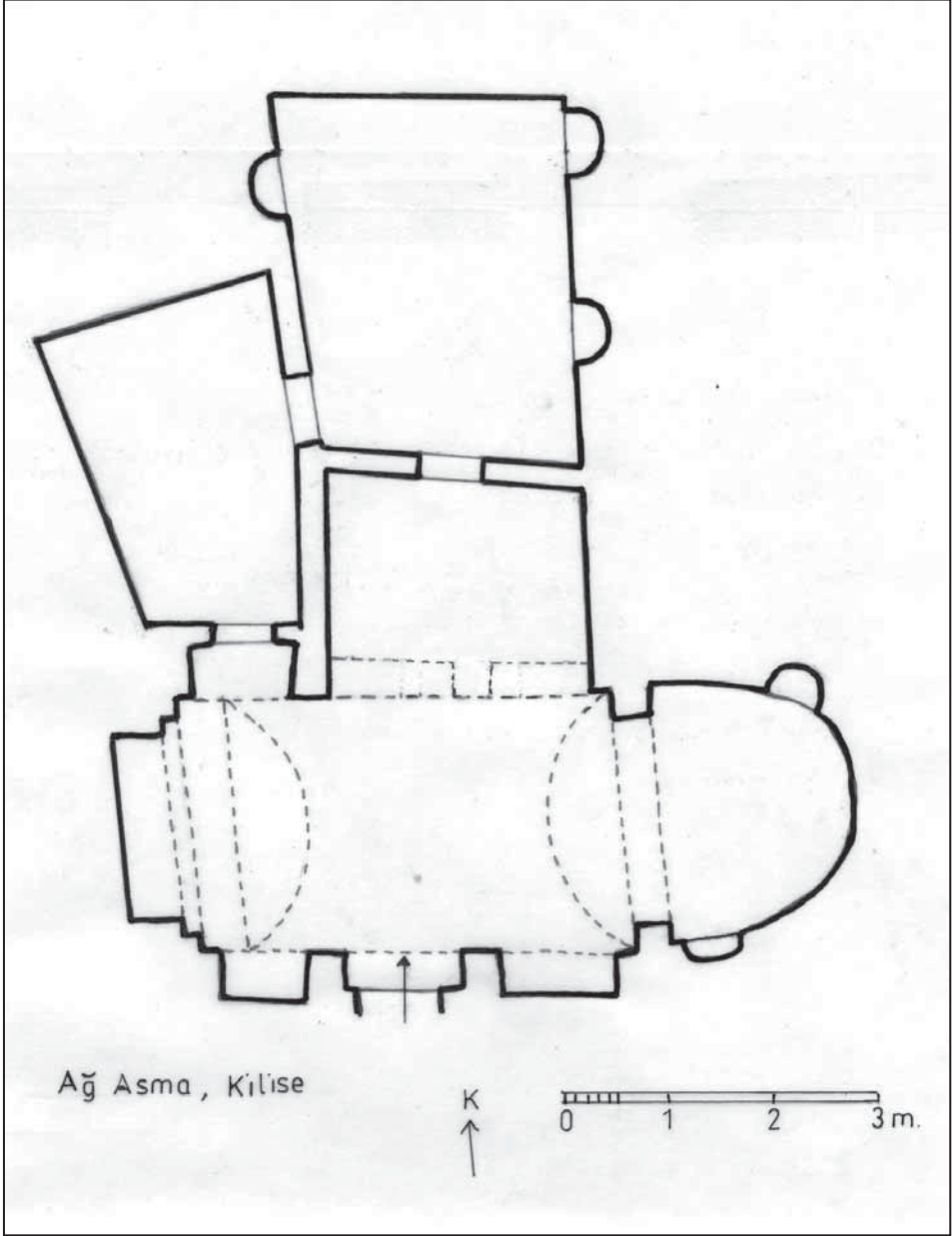
⁵ Erdemli’de aynı özellikleri gösteren işlikler 3. grupta incelenmiştir. Bk. Karakaya, 2008, s. 36, çiz.6.

⁶ N. Karakaya, 2004 Yılı, Kayseri’nin Yeşilhisar İlçesi, Erdemli Vadisi’ndeki Kaya Kiliseleri, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt:2, Antalya, 2005, s.116, çiz. 11, Resim3,4.

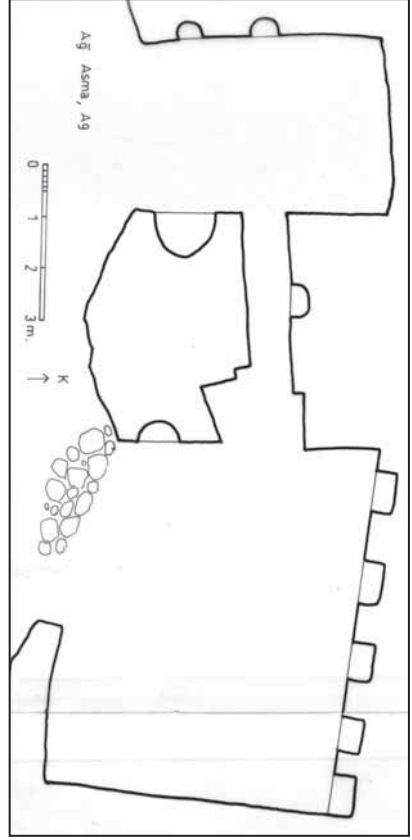
⁷ L.Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge 1985, Plan 2.

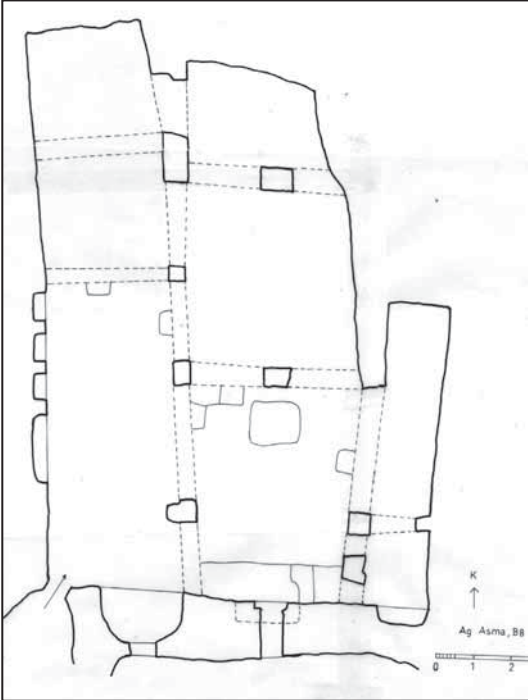
Çizim 1: Tavuklu Bucağı, ışık, ahır ve güvercinlik (N.Çorağan Karakaya).

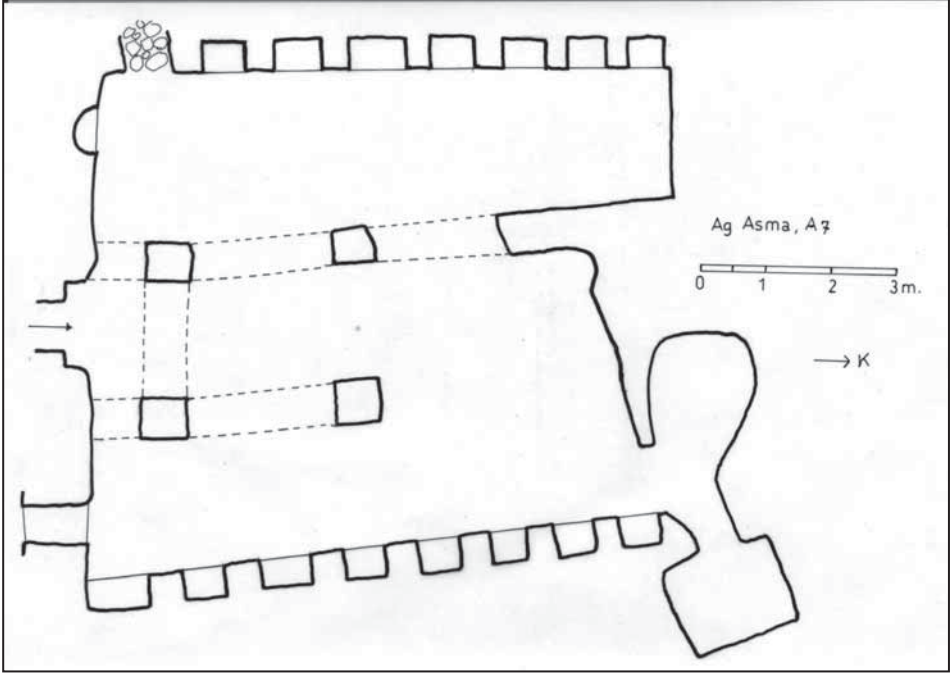
Çizim 2: Ağ Asma, KİLİSE(N.Çorağan Karakaya).

Çizim 3: Ağ Asma, Konut (A9), (N.Çorağan Karakaya).

Çizim 4: Ağ Asma, İşlik (B8), (N.Çorağan Karakaya).

Çizim 5: Ağ Asma, Yapı (A7), (N.Çorağan Karakaya).

Resim 1: Tavuklu Bucağı.

Resim 2: Ağ Asma.

Resim 3: Tavuklu Bucağı, Konut, su biriktirme teknesi ve fırın.

Resim 4: Tavuklu Bucağı, Konut, güney cephesi.

Resim 5: Ağ Asma, Kilise, batıya bakış.

Resim 6: Ağ Asma, Kilise, kuzeye bakış.

Resim 7: Ağ Asma, Yapı (?), kuzeye bakış.

Resim 8: Ağ Asma, Konut, batı duvar, niş.

Resim 9: Ağ Asma, İşlik (B8), kuzeye bakış.

Resim 10: Ağ Asma, Yapı, kuzeye bakış.

Resim 11: Ağ Asma, Konut (A9), güney cephe.

ANKYRA SIDERA'DAN YENİ YAZITLAR

THOMAS DREW-BEAR*

2009 yılında yaptığım yüzey araştırması süresince bana gösterilen yakın ilgi ve destek için, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Murat SÜSLÜ başta olmak üzere, tüm Genel Müdürlük personeline ve ayrıca, Kültür Bakanlığı tarafından, bu yüzey araştırmamda Bakanlık Temsilcisi olarak görevlendirilen Silifke Müzesi Arkeoloğu Sayın Özgür TOPBAŞ'a içtenlikle teşekkür ederim. Burada, Kütahya / Dumlupınar Üniversitesi'nde bu sene düzenlenmiş III. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu'nda, Kütahya Müze Müdürü Sn. Metin TÜRKTÜZÜN ile birlikte sunduğum bildirinin özetini takdim ediyorum.

Bildirimizde, Antik Mysia Abbaitis Bölgesinde (yani Kuzey Frigya'da) yer alan Ankyra Sidera şehrine ait yeni bulunmuş birkaç yazıt tanıtılacaktır. Haritada (Resim: 1) bu bölgenin önemli şehirleri yer almaktadır: Kotiaieion (Kütahya), Aizanoi (Çavdarhisar), Kadoi (Gediz), Tiberioupolis (Hasanlar ve Hisarcık tarafında), Synaus (Simav), Ankyra Sidera (Boğazköy, eskiden Kilise Köy). Bütün bu şehirler Roma Dönemi'nde gelişmiş, kendi adlarına sikkeler darp etmiş, mermer üzerine yazıtlar yazdırmış, daha sonra, Bizans Dönemi'nde piskoposluk statüsüne gelmişlerdi. Hudutlarının içinde kendilere bağlı kasabalar bulunuyordu, örneğin, Tiberioupolis'e bağlı olan Alianoi'ların kasabası (Kırgıl) ve Bizans kalesi Akrokos (Eğrigöz) veya Ankyra Sidera'ya bağlı olan kasaba Goloe (bugünkü Bahtıllı).

Simav İlçesi'nin Hisar Tepesi'nde kurulmuş antik Synaos Şehri'nin yakınlarında ve Boğazköy'de (önceden Kilise Köy) bulunan antik Ankyra Sidera Şehri'ne bağlı Goloe adını taşıyan Bahtıllı Köyü'nün yanında, kare şeklinde inşaa edilmiş bir Geç Roma askeri kışlası kısmen hala ayakta (Resim: 2, 3) - Frigya Bölgesinde oldukça nadir bir olay - fakat maalesef bir duvarı kaçakçılar tarafından kepçe ile kazılarak geçen sene tamamen yok edilmiştir (Resim: 4).

* Prof. Dr. Thomas DREW-BEAR, 31 rue Royale, 69001, Lyon/FRANCE

Yazıtların en önemlisi (Resim: 5), yakın bir zaman önce burada bulunmuş ve bir meslekdaşımız tarafından da kısaca yayınlanmıştır.¹ Bu metin, şövalye sınıfından ve *ducenarius* rütbesinde (yani 200.000 *denarii* maaş alan), İmparator Diocletianus'un Asya Eyaleti içindeki özel mallarının sorumlusu Marcus Aurelius Rusticus tarafından diktirilen İmparator Diocletianus'un bir heykel kaidesi üzerine Latince olarak kazınmıştır. Metnin ilk satırı, sıklıkla rastlanan bir formül kullanılarak, "Hayırlı olsun!" der - ve bu kaidenin diğer yüzünün üst silmesinde (Resim: 6) aynı formülü Grekçe okuruz. Ancak burada ilginç bir durumla karşılaşırız: bu tek satırdan sonra kaidenin gövdesi boştur, hiçbir yazıt kazınmamıştır. Anlaşıyor ki, aynı metnin hem Latince, hem de Grekçe olarak kazınması tasarlanmış, ama bu başlangıçtan sonra Grekçe tercümesinden vazgeçilmişti. Buna dayanarak şu sonuca varabiliriz: bu heykeli diktiren makamların görüş açısından Latince metin daha önemliydi, Grekçe metin ise bu yüzden kenarda bırakılmıştı. Halbuki Roma İmparatorluğu'nda iki resmi dil kullanılmaktaydı, batıda Latince ve doğuda Grekçe; ama büyük imparator Diocletianus'un gerçekleştirdiği ıslahatları arasında devletin her yerde Latince kullanması önemli bir hususdu.

Bu bölgenin - Mysia Abbaitis veya Kuzey Frigya diyelim - halkının büyük çoğunluğu elbette Latinceyi bilmiyordu, yani bu yazıtı okuyamazdı. Bu durumda sorulacak soru şu: neden Grekçe konuşulan bir ülkede bu imparatorun şeref yazıtı Latince olarak yazılmıştır? Bunun karşılığında yine Bahtıllı'da bulunan, 1976 yılında tarafımdan yayınlanmış iki yazıtta (Resim: 7), Diocletianus'tan sonra İmparatorlar olan II. Constantinus ve Constans'ın şeref metinleri Grekçe olarak yazılmıştır.² Nedeni şudur: Büyük Constantin'in bu oğullarının şeref yazıtları (yani bu imparatorların heykelleri) Bahtıllı'da yer alan ve kent statüsüne sahip olmayan Goloe'ye çok yakın Boğazköy'deki Ankyra Sidera şehri tarafından diktirilmişti, ama Diocletianus'un şeref yazıtı ve bu imparatorun heykeli ise Marcus Aurelius Rusticus adlı bir Roma Devlet "memuru" tarafından adanmıştır. Roma Dönemi'nde Anadolu şehirleri Grekçe dilini, İmparatorluk idaresi ise (bilhassa Diocletianus'un hükümdarlığından itibaren) Latince dilini kullanıyordu.

Bir parantez açıp şunu belirtmemiz gerekiyor: her ne kadar Ankyra Sidera Şehri'nin sikkelerinde ve yazıtlarında kullanılan dil Grekçe ise de, yine o şehrin nüfusu ırk olarak Anadolu'nun yerli halklarından biri, Abbaitis'li Mysia'lılar idi. Geç Helenistik Dönem'de "Myson Abbaiton", yani "Abbaitis'li Mysia'lıların", aşiretinin adına basılmış sikkelerin darphanesi, erken Roma İmparatorluğu zamanında da Ankyra Sidera Şehri'nin

¹ N. E. Akyürek Şahin, «Weihung eines Patrimonialprocurators für Kaiser Diokletian aus Mysia Abbaitis», *Gephyra* 5 (2008) s. 139-145.

² Th. Drew-Bear, *Chiron* 6 (1976) s. 280-293.

darphanesi olarak kullanılmağa devam etmiştir. Demek ki bu aşiret, Helenistik ve daha önceki dönemlerde dağınık şekilde, birbiriyle gevşek bağlantılara sahip olan köylerde yaşıyordu, ama Roma İmparatorluğu'nun getirdiği Yunan kültürü etkisi altına daha fazla giren Abbaitis'li Mysia'lılar, Ankyra Sidera ile Synaus adlı iki şehir kurmuştur.³

İmparator Constantin ailesine ait bu yayınlanmış iki heykel kaidesine ilaveten geçen yıl, yine Bahtıllı'da bir mezarlık duvarında, onlardan iki yüzyıl önce yaşamış İmparator Hadrianus'un heykel kaidesine kazınmış ve halen yayınlanmamış bir şeref yazıtı kopyaladım (Resim: 8). Tercümesi şöyle:

“Goloe Kenti, tanrı Traianus'un oğlu, tanrı Nerva'nın torunu İmparator Caesar Hadrianus'un (heykelini diktirdi)”

İşte Goloe Kasabası, asırlar boyunca Roma imparatorlarının heykellerini diktiriyordu. Aynı zamanda, bu oldukça faal kasaba kendi vatandaşlarının minnettarlığını kazanmış hayırsever özel şahısların heykellerini de diktiriyordu. Örneğin, yukarıda söz ettiğim antik askeri kışlada geçen sene Sn. Metin Türktüzün tarafından bulunan ve yine yayınsız bu şeref yazıtının tercümesi aşağıda verilmektedir:

“Yıl 82, Panemos ayının 19'u. Goloreanoi'lular, imparatoru seven, iki kez rahip, pazar yeri sorumlusu, işiyle uğraşmış olan, hazineden sorumlu, Kleandros'un oğlu Diodoros'u, kendilerine karşı gösterdiği hayırseverlikten dolayı onurlandırarak (bu heykeli) diktiler”.

Bu yeni metnin ilginç tarafı şudur: yazıtta ismi geçen şahıs Kleandros'un oğlu Diodoros'u önceden tanıyorduk, çünkü aynı kişinin ismi geçen yüzyılda, yine Bahtıllı'da kopya edilmiş başka bir yazıtta geçiyor.⁴ O kitabeye göre ise, bu aynı kişi, yani Kleandros'un oğlu Diodoros, İmparator Claudius'un heykelini diktirmiş. Eskiden yayınlanmış bu yazıt, yeni çıkan yazıtın tarihini kesinleştiriyor: bu hayırsever Goloe vatandaşı Kleandros'un oğlu Diodoros, muhakkaktır ki, İmparator Claudius zamanında yaşamış. Böylece öğreniyoruz ki, Goloe Kasabası M.S. I.nci yüzyıldan (yani İmparator Claudius'un hükümdarlığından) M.S. IV.ncü yüzyıla kadar (yani İmparator İkinci Constantinus ailesinin hükümdarlığına) Roma İmparatorlarının heykellerini sırasıyla diktirmeğe devam ediyordu.

Demek ki bu Goloe Kasabası, önemi şimdiye kadar ortaya çıkmamış bir idari merkez idi. Roma İmparatorlarının heykellerinin rastgele yerlerde diktirilmediğini, ardışık imparator heykelleri diktirme uygulamasının ancak İmparatorluğun merkez

³ J. ve L. Robert, *Bulletin épigraphique (Revue des études grecques)* 1984 no. 384.

⁴ A. Körte, “Inscriptiones Bureschianae”, *Wissenschaftliche Beilage zur Vorlesungsverzeichnis der Universität Greifswald, Ostern 1902* (Greifswald 1902) pp. 21-22 no. 29; Th. Wiegand, *Athenische Mitteilungen* 29 (1904) p. 319; *Inscriptiones graecae ad res Romanas pertinentes IV* (1927) no. 551.

idaresiyle yakın bağlantıya sahip olan kentlere özgü olduğunu biliyoruz. Kuzey Frigya Bölgesinin diğer şehirlerinde benzer bir olaya rastlamıyoruz: ne Synaus'ta, ne Kadoi'da, ne Kotiaieion'da ve ne de yazıtları bol olan Aizanoi'da. İlâveten, Goloe kasabası hiçbir zaman bağımsız bir şehir olmamıştı: var olan bütün kaynaklara göre Goloe'deki yerleşim tarih boyunca komşu Ankyra Sidera Şehri'ne bağlı idi. Ama Ankyra Sidera'nın harabeleri biraz önce gördüğümüz Goloe Kışlası'nın kalıntıları kadar görkemli değildir. Boğazköy'ün yakınlarında, eski Simav Gölüne hakim olan geniş bir tepe üstünde, genel planı bugün ne yazık ki belirsiz, iyi dikkörtgen taşları köylüler tarafından sökülmiş uzun duvarlar (Resim: 9) mevcuttur - bu duvarlar bazı yerlerde çalılar tarafından biraz daha iyi korunmuştur (Resim: 10) - ama ne mermer yapı taşlarını, ne de yazıtları yerinde bulmak mümkün değil. Sonuç olarak, Roma Dönemi'ndeki ilçe Goloe, il merkezi Ankyra Sidera'dan daha görkemli bir yerleşim olarak görünmektedir. Ankyra Sidera Şehri'ne bağlı olan bu Goloe Kasabası neden, sayısı ana şehirden çok daha fazla yazıtlara sahipti ve daha hareketli toplumsal yaşantısının delillerini bize bırakabildi?

Bu sorulara cevap verebilmek için adı geçen yerleşimlerin isimlerini incelememiz lazım. Goloe ismi problem yaratmaz: ilk bakışta bellidir ki, bu isim Abbaitis'li Mysia'lıların kendi dilinden kalma yerel bir Anadolu'lu (muhtemelen Thrak) yer adıdır.⁵ Bölgemiz içinde bu yerel ismin yanına birkaç başka yerel Anadolu'lu yer adı koyabiliriz: Abbaitis'li Mysia'lıların Kadoi Şehri adını, Frig diline ait Aizanoi'u veya Thrak dilinden gelen Kotiaieion'u sayabiliriz. Ama Ankyra Sidera Şehri'nin adı başka. Tabii ki ilk önce Galatya'daki Ankyra Şehri – bugünkü Ankara - aklımıza geliyor. İstenirse, yer adı Ankyra için bir Grekçe etimoloji bulunabilir, çünkü Grekçede *ankyra* kelimesi “çıpa” demektir. Ama iki Ankyra şehri de sahilde değil, Anadolu Yarımadası'nın iç bölgelerinde bulunmaktadır ve bilim adamları tarafından ikisinin de çıpa ile herhangi bir ilişkisi saptanamamıştır. Netice olarak, Ankyra ismini de, tesadüfen şeklen benzer fakat Grekçe “çıpa” anlamındaki kelimeyle ilişkisi olmayan yerel bir Anadolu'lu isim olarak değerlendirmemiz doğru olacaktır.⁶

Ama bizi bugün ilgilendiren Ankyra şehrinin adı ikinci bir kısmı da kapsıyor: Sidera. Grekçe *sidera* kelimesinin anlamı için şüphe yok: Türkçeye tercümesi “demir”. Yani Ankyra Sidera, Galatya'daki daha büyük addaş Ankyra Şehri'nden bu bakımdan farklı, çünkü bizim Ankyra'nın demir ile ilgisi vardır. Tartışmamızda buraya geldiğimizde Ankyra Sidera yani Boğazköy (veya eski adı Kilise Köy) etraflarında bulunan köyler arasında dikkatimizi bir köy elbette çekecek - çünkü o köyün ismi Demirci Köy! İşte bu şekilde bugünkü Türkçe bir yer adı iki bin sene önceki klasik dönemin bir yer adı ile ‘demir

⁵ Bkz. L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen* (Heidelberg 1984) s. 140-140 no. 210.

⁶ Bkz. Zgusta, *Ortsnamen* s. 79-81 no. 74.

kadar sağlam' bir bağlantıya sahip. Bir de Demirci Köyü'nün kuzeyinde Maden Köy isimli bir yerleşim bulunmaktadır.⁷ Demirci Köy, Ankyra Sidera, Synaus ve Kadoi şehirlerini kapsayan Kuzey Mysia Abbaitis Bölgesini bugünkü Selendi (eski adı Silandos); bugünkü Sidaskale (eski adı Saittai); ve bugünkü Kula (eski adı Koloe) şehirlerini kapsayan Güney Mysia Abbaitis (yanlış olarak "Lydia" adlandırılan) Bölgesinden ayıran Demirci Dağı'nın (eski adı Temnos) eteklerinde bulunmaktadır. Bu topoğrafik incelemeden belli olur ki tüm bu yörenin, günümüzde olduğu gibi Roma Dönemi'nde de demir ile ilişkisi vardı.

Gerçekten Demirci Köyü'nün yukarısında uzanan dağ yamaçlarında bol sayıda demir cüruflarını toprak üstünde görmek mümkündür (Resim: 11). Bu cüruflar sadece Demirci Köyü'nün civarında değil, yörenin diğer bazı yerlerinde de bolca mevcuttur. Örneğin, Boğazköy'e yakın olan Maden Köy'ün yukarısında bulunan dağ eteğinde küçük suni bir tepe görülmektedir. Bu tepelik Roma Dönemi'ne ait demir madenlerinden çıkarılmış "pasa" denilen atılmış taş ve topraktan oluşmaktadır ve bu mıntikanın her yerinden yine bol bol demir cürufları toplamak mümkündür. Buranın Roma demir madenleri yer altında uzun galeri şeklinde çalıştırılmıyordu: Konya Hadım İlçesi'nin yukarısındaki Toros Dağları'nın dik yamaçlarında bulunan Roma gümüş ve kurşun madenleri gibi, Ankyra Sidera'nın demir madenleri de yer yer sığ çukurlar şeklinde işleniyordu. Sonraki asırlar boyunca bu sığ çukurlar erozyon tarafından doldurulmuştur ve bıraktıkları, görünebilen tek iz, demir cüruflarıdır.

İşte Ankyra Sidera'nın ismini anlatmış bulunuyoruz. Ama Ankyra Sidera Şehri'ne bağlı olan Goloe Kasabası, bize nasıl ana şehirden daha görkemli kalıntılar bırakabildi? Roma idari kanunlarına göre, altın, gümüş, demir, kurşun, mermer vb. yeraltı varlıklarının tümü devlet malı idi. Roma devleti, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İscehisar (Roma Dönemi'nde Dokimeion) mermer ocaklarında yaptığı gibi, bu yeraltı varlıklarını özel şahıslara kiraya verebiliyordu, ya da, ikinci çözüm olarak, bu yeraltı kaynaklarını, kendi elemanları ile çalıştırıp, özel idare sistemine göre işletebiliyordu. Her iki yerde bulduğumuz ve yorumladığımız yazıtlar bize öğretmiştir ki, Roma İmparatorluğu, İscehisar / Dokimeion mermer ocaklarını kendi yönetimi altında işletiyordu - zaten ocaklardan çıkan tüm yazıtlar Latince'dir - ama Ankyra Sidera Şehri'nin civarında uzanan geniş bölgedeki demir madenlerini o bölgede oturan halka kiralıyordu. Bu sonucu, Ankyra Sidera civarında hiçbir Latince yazıt bulunmamış olmasından da çıkarabiliriz - halbuki Roma İmparatorluğu'nun elemanları tabii ki Latince dilini kullanıyordu. Bu idari farklılığın nedeni de kolay anlaşılır: İscehisar / Dokimeion'daki devasa mermer ocaklarını işletebilmek için epey teknik bilgiye sahip olmak kesinlikle şarttır (gerçekten

⁷ Burada terk edilmiş demir madenleri görünmektedir: bkz. K. Buresch, *Aus Lydien* (Leipzig 1898) s. 147.

bu ocaklardan çıkan yazıtlarda, ara sıra, Roma ordusunun binbaşı rütbesindeki kişilerinin isimleri kaydedilmiştir: bunlar asker olarak değil, teknik mühendisler kapasitesinde görev yapıyordu). Ama Ankyra Sidera Bölgesinde yer yer kazılan demir madenlerinin sığ çukurları, Toros Dağı'nın yamaçlarında kazılan gümüş maden çukurları gibi, fazla teknik bilgi istemiyordu, bu cins madenlerin teknolojisi aslında basittir çünkü. Bu durumda, kira parasını toplamak Roma Devleti için daha kolay ve yeterli bir çözümdü.

Bu bilgilere dayanarak, fotoğrafları yukarıda bulunan Bahtıllı'daki Roma askeri kışlasına dönelim. Kare şeklinde düzgün taşlar ve beton harcı ile inşaa edilmiş bu bina tıpkı küçük bir Geç Roma askeri istihkamıdır. Ama tuhaf bir noktası dikkatimizi çeker: bu bina düz bir ovanın ortasında yer almaktadır (Resim: 12): ağaçlar kalenin yerini gösterir. Askeri maksatlara uygun olmayan bu vaziyet aslında o kadar şaşırtıcı değil, çünkü asırlar boyunca iç Anadolu Mysia Abbaitis Bölgesi Roma İmparatorluğu'na düşman olan hiçbir silahlı kuvvet görmemiştir. Fakat bu bildirinin başlangıcında fotoğrafını verdiğim İmparator Diocletianus'un Asya eyaleti içindeki özel mallarının sorumlusu Marcus Aurelius Rusticus tarafından diktirilmiş Latince yazıt bu kaleden çıkmıştır, sonuçta İmparator Diocletianus'un kahyası Marcus Aurelius Rusticus'un bu kalede belli bir işi vardı. Tercümesi şöyle:

“Hayırlı olsun! Dindar, mutlu, yenilmeyen Aug(ustus), vatanın en büyük rahibi, 7.nci kez *tribunus*, vatanın babası, valilerin kuvvetlerine sahip, çok kuvvetli ve çok dindar ve dünyayı sağlamlaştıran İmp(erator) Caes(ar) Gaius Valerius Diocletianus'un şevketi ve tanrısal ruhuna sadık olan kusursuz efendi: imparatorun Asya eyaletindeki özel mülkiyetlerinin kahyası Marcus Aurel(ius) Rusticus (bu heykeli diktirdi)”

Roma İmparatorluğu'nun her eyaletinde olduğu gibi, Asya eyaletinde de bir vali (*proconsul*) eyaletin başkenti Efes Şehri'nde görevini sürdürüyordu ve eyaletin ikinci idarecisi olarak imparatorun bu eyalette bulunan tüm mülkiyetleri ve gelirlerinin sorumlusu, “İmparatorun kahyası” ünvanını taşıyan *procurator* da, başkent Efes Şehri'nde, valinin yanında oturuyordu. İşte bu yazıtta adı geçen Marcus Aurelius Rusticus, eyalet zirvesinde görevli olan bu *procurator*'lardan biri idi. Bu yazıtta görüyoruz ki beş yüz şehri kapsayan Asya eyaletinin ikinci idarecisi ta Efes'ten Bahtıllı / Goloe'ye kadar bizzat gelmiş ve geldiği anda patronu Diocletianus'un heykelini diktirip bir Roma İmparatoruna gereken mütevazî formülleri içeren onur yazıtını da yazdırmıştır. Bence ihtimal çok kuvvetli ki, Marcus Aurelius Rusticus'un Goloe Kasabası'na gelme sebebi, bu kalenin inşası idi. Bu varsayımımız doğru ise, yazıt ve yapıt aynı döneme aittir ve yazıt binanın tarihini kesinleştirir.

Ama gördüğümüz gibi, İmparator Diocletianus'un heykelinin yanında iki yüzyıl önce İmparator Hadrianus'un heykeli Goloe Kasabası tarafından diktirilmiştir, ve üç yüzyıl önce Goloe Kasabası'nın hayırsever bir vatandaşı Kleandros'un oğlu Diodoros, İmparator Claudius'un heykelini aynı yerde diktirmiştir. İmparator Diocletianus'tan bir kuşak sonra İmparatorlar II.nci Constantinus ve Constans'ın heykelleri de aynen diktirilmiş. Demek ki Goloe Kasabası'nda dört asır boyunca Roma İmparatorlarının heykelleri sırasıyla diktirilip dünya sahiplerini onurlandıran şeref yazıtları kazanmıştır.

Çünkü Goloe Kasabası, Ankyra Sidera'nın civarında, bu şehre kendi ismini veren Roma İmparatorluğu tarafından özel şahıslara kiralanen, geniş bir alanda dağınık, çok sayıda küçük demir madenlerinin idari merkezi rolünü oynuyordu. Görüyoruz ki Goloe Kasabası'nın önemi asırlar boyunca hiç değişmeden devam etmiştir. Aynı sebepten dolayı Ankyra Sidera Şehri'ne bağlı bu kasaba ana şehirden daha zengin idi, çünkü bütün bölgenin demir madenlerinin kira gelirleri buraya akıyordu. Yine aynı nedenle, Goloe'de, imparatorların resmi şeref yazıtları hem Grekçe, hem de Latince kazanıyordu: çünkü bu yazıtlar kısmen (İmparator Claudius'un heykeli gibi) kasabanın özel halkı tarafından, kısmen (İmparator Hadrianus'un heykeli gibi) kasabanın kendi makamları tarafından, ve kısmen de - Geç İmparatorluk devrinde, İmparator Diocletianus'un gerçekleştirdiği tanzimatın sonucunda - Roma merkez idaresinin devlet "memurları" tarafından adanmıştır. İmparator Diocletianus'un bütün imparatorlukta uyguladığı ıslahatlar küçük Goloe Kasabası'nı bile etkilemiştir. Ankyra Sidera Bölgesi'nin demir madenlerinin kira gelirlerinin - ve muhtemelen diğer devlet vergilerinin - İmparatorluğun kuruluşundan beri toplanma merkezi olan Goloe'de biriken devlet hazinelerini herhangi bir tehlikeye karşı korumak maksadiyle İmparator Diocletianus harebeleri günümüze kısmen de olsa ulaşan bu kaleyi, Asya eyaletindeki mülkiyetlerinin sorumlusu Marcus Aurelius Rusticus'a inşaa ettirmiştir. Önümüzdeki yıllarda daha başka yazıtların Bahtıllı'dan çıkmasını böylece ümitle bekleyebiliyoruz.

Resim: 1

Resim: 2

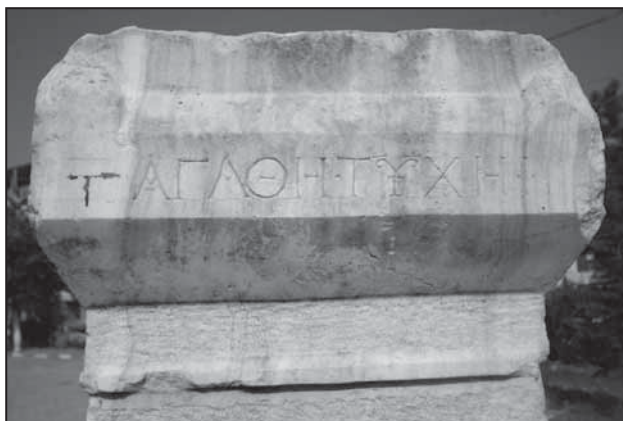
Resim: 3

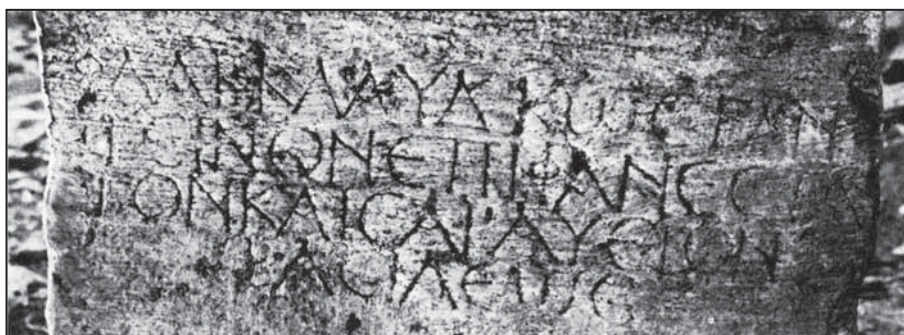
Resim: 4

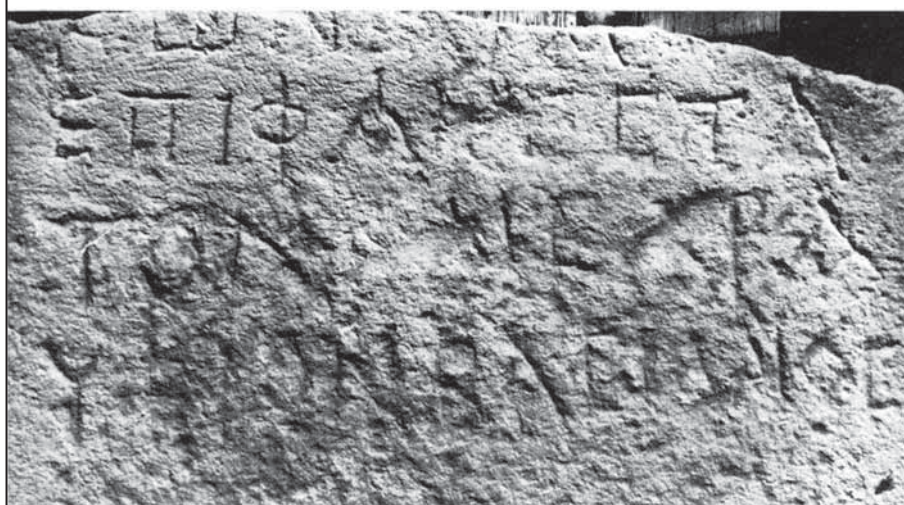
Resim: 5

Resim: 6

1. Statuenbasis für Constantinus II.

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

2009 YILI BYBASSOS ARAŞTIRMASI

Winfried HELD*
Gonca CANKARDAŞ ŞENOL
Ahmet Kaan ŞENOL

Muğla İli, Marmaris İlçesi, Hisarönü Köyü, antik Bybassos ve çevresindeki yüzey araştırması, 24 Ağustos – 2 Ekim tarihlerinde 26 kişilik bir bilim heyetinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.¹

Kampanya, Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) „SPP 1209: Die hellenistische Polis als Lebensform“ („Yaşam Şekli Olarak Hellenistik Polis“) programının üyesi olarak ve TÜBİTAK tarafından finanse edilmiştir.² Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne verdiği izine ve temsilci olarak bize katılan sayın Fariz Demir'e gösterdiği destek için teşekkür ederiz.

* Prof. Dr. Winfried HELD, Philipps-Universität Marburg, Archäologisches Seminar, Biegenstr. 11, D-35037 Marburg
Doç. Dr. Gonca Cankardaş ŞENOL, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-35100 Bornova-İzmir
Doç. Dr. Ahmet Kaan ŞENOL, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-35100 Bornova-İzmir

¹ Yazarların dışında çalışmalara katılanlar: Arkeolog Matthias Nöth, Manuela Tiersch, arkeoloji öğrencileri Sophia Walz, Ben Berressem, Kay Schrameyer, Helen Reinhardt (Marburg), Mina Şakrak, Emel Canoğlu, Mustafa Şenoğlu, Yalçın Tuğrul (İzmir), jeodezi öğrencileri Jakob Geipel, Tobias Schudt, Tobias Blum, Mimar Dipl.-Ing. Christine Wilkening (Cottbus), mimarlık öğrencileri Monica Sanelli, Pia Goldschaldt (Wiesbaden), Bizans arkeolog Patricia Korte (Greifswald); çizim uzmanı mimar Ralf Seidl (Marburg), Jeofizik ekibi: Dipl.-Ing. Christian Hübner, Dr. Birthe Hemeier, Armin Grubert (Freiburg), Jeoloji ekibi Prof. Helmut Brückner, Dr. Ralf Urz (Marburg). Bakanlık temsilcisi olarak, Fariz Demir (Niğde Müzesi) çalışmalara katıldı.

² İnternette www.poliskultur.de sayfası. İlk kampanyalar hakkında bkz: W. Held – G. Cankardaş Şenol – A. K. Şenol, “2005 yılı Bybassos araştırması”, 24. AST 2006 (Ankara 2007) cilt 1, 37-50; id., “2006 yılı Bybassos araştırması”, 25. AST 2007(Ankara 2008) cilt 1, 365-380; id., “2007 yılı Bybassos araştırması”, 26. AST (Ankara 2009) cilt 3, 211-226; W. Held, “Der Hafen von Bybassos”, in: Côtes de Carie et de Lycie : état de la question, Table Ronde, Ausonius, Bordeaux 2007 (baskıda); W. Held – K. Şenol, “Karia Chersonesos’unda şarap üretimin arkeolojik kanıtları”, in: Antik Çağda Anadolu’da zeytinyağı ve şarap üretimi sempozyumu, Mersin Üniversitesi 2008 (İstanbul 2010) 175-183; K. Şenol – S. Walz, Bybassos, Oyuklu Tepe – Reconstruction and Context Analysis of a Hellenistic Press Installation in the Survey Territory of Bybassos on the Carian Chersonesos, in: Antik çağda Anadolu’da zeytinyağı ve şarap üretimi sempozyumu, Mersin Üniversitesi 2008 (İstanbul 2010) 185-197; Ch. Wilkening, Das Hemitheia-Heiligtum von Kastabos - ein Bundesheiligtum?, in: L. Schmidt, A. Bantelmann (Hrsg.), Forschen Bauen & Erhalten: Jahrbuch 2008/2009, (Berlin 2008) 98-105; W. Held – G. Şenol – K. Şenol: 2008 yılı Bybassos araştırması, in: 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Denizli 2009, cilt 3 (Ankara 2010) 215-232; W. Held, Sanctuaries and Local identity on the Karian Chersonesos, EUPLOIA “Carie et Lycie Méditerranéennes: Échanges et identités”, Colloque Bordeaux 5.-7. 11. 2009 (baskıda); W. Held, Hellenistische Grabmonumente auf der Karischen Chersonesos. Plenarkolloquium des SPP 1209 “Die hellenistische Polis als Lebensform”, 26.-28. 11. 2009 (baskıda); proje internet sayfası: http://www.poliskultur.de/43_Bybassos%20und%20Kastabos.html.

Kastabos (BY-FS 36)

Hemithea tapınağında 2007’de başlanan çalışmalara 2009 yılında devam edilerek tapınağın teras duvarların cephelerin 1:50 ölçekli rölöve çizimleri yapılmıştır (Resim: 1). Buna göre tapınağın Kuzey teras duvarın uzunluğu 54,30 m., batı teras duvarının ki ise 33,25 m. olduğu tespit edilmiştir. Duvarın yüksekliği Kuzeybatı köşesindeki en yüksek yerinde, 6,20 m’ye ulaşmaktadır. Duvarda, değişik evrelere işaret olan eklenti yerlerinin olmadığı belirlenmiştir. Poligonal teknikte inşa edilen duvar, uzunluğu 2,5 m.ye varan kireçtaşı bloklardan örülmüştür. Köşelerde, dikdörtgen taşlar kullanılmıştır. Kuzey terasın batı kısmında, ağaç kökleri ve yağmur suların etkisinden dolayı duvar deforme olmuştur. Bu alanda taşların arasında açıklıklar ve arkasında 2 m.ye varan boşluklar tesbit edilmiştir.

2009 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda krepis ve toichobat’ta in situ olan elemanların ince kod ölçümleri yapılmıştır. Bu ölçümlerin hedefi, tapınakta bir kurvatur (hafif eğim) olup olmadığını saptamaktır. Ölçümlerde, tapınağın kuzey, güney ve doğu taraflarında hafif bir eğim (kurvatur) ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, tapınağın mimarisinin, Helenistik Dönem’in en yüksek kaliteli tapınaklara ait özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Tapınak terasının kenarındaki parapet duvarından, kuzeydeki 2008’de saptanan kısımlar dışındaki doğu ve güney taraflarda yeni kısımlar tesbit edilmiştir. Cook ve Plommer tarafından tesbit edilen, naiskoi’un kısmen çalıların içinde korunmuş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, Tapınak terasının güneybatı köşesinde, yeni bir naiskos keşfedilmiştir.

Tapınak terasının altındaki Kuzey yamaçta, 2006 yılında yapılan genel planda henüz bulunmayan birçok duvar kalıntıları tesbit edildi. Kutsal alanın temenos’unu işaret eden geniş bir duvar, tapınak terasından 35-60 m. mesafede, 92 m. uzunluğunda takip edilebildi. Bu çalışmalara arazinin zorluklarından dolayı gelecek sene devam edilecektir.

Ayrıca bu bölgede tapınak ve terastaki anıtlara ait olan birçok mermer yapı elemanları bulunmuştur. Bu parçaların çoğu kırılğan ve aşınmıştır. Önemli buluntuların arasında, bir antefix, bir sima parçası ve İon sütunbaşlıklardan 8 tane parça sayılabilir. Bunlarla, artık tapınağın sütunbaşının rekonstrüksiyonu yapılabilir. Yapı elemanların dışında, üç heykel kaideleri ve mermer heykel parçaları bulunmuştur. Bir yerde, aynı mermer heykele ait olan kireçtaşı kaide ve heykelin kendisine ait 5 parça bulunmuştur. Belirlenen diğer kaideler, bronz heykellere ait olmalıdır.

Jeofizik

200y yılı Jeofizik çalışmaları iki temel amaç üzerine sürdürülmüştür: Bybassos'un limanının ve Bybassos'un Çömlekçi Mahallesi'nin tesbiti. Liman için, bu çalışmalar önceki yılların devamı olarak gerçekleştirildi. Bybassos'un muhtemelen ticari liman olan kuzeyinde (= Limanbaşı Mevkii), Club Rena'ya yakın olan arazilerin ve dikdörtgen Helenistik kule (?)'ye kadar uzanan bölgede jeomanyetik harita tamamlandı. Ayrıca aynı bölgede elektrotomografi yöntemiyle kesitler ölçüldü. Bu bölgede özellikle Helenistik limanın dalgakıranı beklendi fakat bulunamadı. Helenistik Kulenin batısındaki, yamacın kenarındaki tarla duvarının bir kesitte 3,5 m. derine indiği tesbit edildi. Bu sonuç, Helenistik surun devamı olarak değerlendirildi.

Bybassos'un güneyinde askeri liman olabilecek olan (= Kerdime mevkii) iki tarla jeomanyetik yöntemiyle tarandı, ayrıca önceki yıllarda yapılan jeomanyetik planda muhtemelen bir duvar olarak değerlendirilen bir anomali'yi kontrol amacıyla elektrotomografi ile kesit alındı. Ancak, bu bölgeden bir sonuç alınamadı.

Bybassos'un kuzeyindeki ovada (Limanbaşı Mevkii), Marmaris'e giden karayolunun sağ ve solundaki tarlalarda geçen yıl keramik üretimiyle ilgili keramik yoğunlukları tesbit edilmişti. Bu bölgede, jeomanyetik yöntemle ekili olmayan tarlalar tarandı. Sonuç olarak, iki kesin ve üç muhtemel keramik fırını tesbit edildi. Belirlenen yapılar arasında büyük bir mekân seramik atölyelerinin donanımlarıyla ilgili bir tesis olarak yorumlandı.

Çömlekçi Mahallesi (BY-FS 76. 77. 87-96)

Çömlekçi Mahallesi'nde ayrıca arkeolojik çalışmalara devam edildi ve özellikle yeni sürülmüş olan tarlalar yüzey buluntularını toplamak üzere tarandı. Araştırılan tarlalar ve özel buluntuların yerleri GPS ile ölçüldü ve haritaya geçirildi. Sonuç olarak, burada yoğun bir keramik, özellikle amphora üretimi tesbit edildi. Anacaddenin kuzeydoğusunda, erken Helenistik üretim varken (ca. M.Ö. 300-250), sonraki üretimin (ca. M.Ö. 250-150) güneybatıda yoğunlaştığı anlaşılmıştır. Bu alanda kısıtlı bir bölgede, Roma İmparatorluğu ve geç Roma Dönemlerine tarihlendirilen keramikler ele geçmiştir. (M.S. 1.-2. ve 4.-5. yy.)

Kargıcak Tepesi (BY-FS 28)

Kargıcak Tepesi üzerindeki antik yerleşimin tesbitine 2008 yılında başlanmıştır (Resim: 2). 2009 yılı kampanyasında yerleşim haritasını tamamlamak üzere, henüz taranmamış bölgeler taranmış ve gereken kroki çizimleri yapılmıştır. Özellikle güney kısmında bu şekilde evler ve sur hakkında bilgimiz artmıştır. Yeni tesbit edilen duvarlar

ölçüldükten sonra haritaya geçirilmiştir. Ayrıca doğu yamaçta, sur dışındaki alan taranmıştır. Bu alanda tarım üretimi ile ilgili bulgular özellikle preslerle ilgili taşlar (pres yatakları) ve bazı teras duvarları belirlenmiştir. Özellikle pres yatakları, Helenistik çiftliklerdeki preslerden ayrı bir tipolojiye sahip olup arkaik veya klasik dönemlere tarihlendirilmelidir. Aynı bölgede, içi iki veya üç kademeli iki adet tekne tesbit edilmiştir (Resim: 3). Aynı tip havuz, daha önce nekropol alanında bulunmuştur. Başka yerlerden çok nadir bilinen bu havuz tipinden, Kodapa'da çok sayıda bulunmaktadır (ca. 15 tane), ancak işlevleri henüz anlaşılmamıştır. Kargıcakta pres yataklarıyla aynı bölgede bulundukları için, zeytin yağı veya benzer ürünlerin üretimi ile ilgili olduklarını düşünmek mantıklıdır.

Genel olarak, Kargıcak yerleşimi arkaik evreden Helenistik evreye kadar yaşamış olup, yapıların özellikle arkaik ve erken klasik dönemlere ait olduğunu tesbit edilmiştir. İlginç bir sonuç olarak, dördüncü yüzyıl keramiği hemen hemen hiç yoktur, fakat üçüncü yüzyıl keramiğinin tespiti bu yerleşimin, Hekatomnid Dönemi'nde bir hiatus'una işaret etmektedir. Ayrıca bu durum, surlarda tesbit edilen evrelerin tarihlenmesi için önemli bir ipucu da vermektedir. Chersonesos'taki diğer yerleşim yerlerindeki gibi, Kargıcak'da da bir arkaik ve bir Klasik dönem suru tesbit edilmiştir. Klasik dönem evresi, Kargıcak sonuçlarına göre, muhtemelen 5inci yüzyıla aittir. Bu tarih evrelerin benzerliği yüzünden diğer yerleşim yerleri için de geçerli olmalıdır.

Çiftlikler

Orhaniye'de hemen Kızıkkumu üzerindeki bir çiftlik ve çiftliğe ait çok yüksek ve iyi korunmuş olan tarım terasları tesbit edilmiştir (BY-FS 84). Bir tarım terası üzerinde çiftliğin mezar terası bulunmuştur. Terasın içinde ise üç mezarların yan duvarları tesbit edilmiştir. 2009 kampanyasında, mezarın plan, rölöve ve bir kesiti çizilerek terasların kısmen planı ölçülmüştür. Gelecek yıl ölçümlere bu alanda devam edilecektir.

2009 kampanyasında ayrıca önceki yıllarda tesbit edilen, fakat araştırmaları henüz bitirilmemiş üç tane çiftliğin gereken ölçüm ve çizim çalışmaları yapılmıştır. Kastabos yolundaki çiftlikte BY-FS 80'de Helenistik ve Erken Bizans Dönemlerine ait iki evre tesbit edilmiştir. Çiftlik yapısından fazla iz kalmamasına rağmen, iyi korunmuş bir Helenistik ve iki Bizans pres yatağı belirlenmiştir.

2009 yılında Kızılbağlık Ovası'ndaki BY-FS 18 çiftliği de araştırılmıştır. Orada yeniden çift sürmesinden dolayı çok yoğun keramik ortaya çıkmıştır. Aralarındaki amorf parçaları ve curufların burada da aynı zamanda bir keramik atölyesi olduğunu düşünmemize neden olmuştur. Bu buluntu yerinde de kroki, mevcut Helenistik pres yatağın çizimi ve ölçüm çalışmaları tamamlanmıştır.

Orhaniye Ovası'nda, mezarlığın yakınındaki ve 2006'da tesbit edilen Helenistik çiftlikte (BY-FS 59) ölçüm ve çizimler yapılmıştır. Bu alanda, ayrıca tarım terasları geniş bir bölgede ölçülmüş ve üç adet yeni pres ağırlığı keşfedilmiştir. Bu teraslar ve pres parçaları, muhtemelen iki veya üç farklı çiftliğe aittir.

Kapıcıkada (BY-FS 40)

Üç yıl önce bir pazar günü gezisinde keşfettiğimiz, Hisarönü Köyü, Bördübet Mevkii tarafındaki bir yarımada bulunan 'Golden Key' Hotel plajı alanı 2009 yılı kampanyasında araştırılmıştır (Resim: 4). Bu yarımada, antik coğrafyaya göre Chersonesos'un kuzeyindeki Apeiros Bölgesi olduğu için büyük önem taşımaktadır. Apeiros, Chersonesos'tan ayrı ve özerk bir Karya koinon'u (Birlik) idi ve Helenistik Dönem'de, Chersonesos ve Physkos (=Marmaris)'la beraber Rodos'a ait olmuştur.

İki günlük bir yoğun çalışma ile, 7 hektarlık yarımadaanın topoğrafik planı, bütün antik yapıların kroki ve planları alınarak ölçülmüştür. Ayrıca bütün yarımada farklı bölgelere ayrılarak bölgelere göre yüzey keramikleri toplanmıştır. Yarımada, iki parmaklı bir tepe üzerinde, içinde yaklaşık 50 kadar ev bulunan, bir sur ile çevrilmiş bir yerleşim yeri tesbit edilmiştir. Ayrıca, Kuzeybatıdaki burnunda geç arkaik döneme ait birçok keramik ve bir terrakotta parçası bulunduğu için, orada muhtemelen bir kutsal alan vardı. Surların dışındaki, yarımada ve karanın arasındaki tarlalarda, çok yoğun keramik bulundu. Bu bölgede duvar veya başka yapılara rastlamadığımız için, bu keramik yoğunluğun nedeni henüz anlaşılmamıştır.

Yerleşim içindeki keramik, alanın M.Ö. 6.-2. yüzyılların arasında bir kullanımı olduğunu göstermektedir. Evler, Chersonesos'tan biraz farklı bir teknik ile inşaa edilmiştir (Resim: 5). Yumuşak ve kırılğan olan mevcut kahverengi kayayı oyarak bir platform işlenmiştir. Evler ise bu yapının üzerinde inşaat edilmiştir. Ancak, mevcut kayadan yapılara uygun taş çıkartmak çok zor olduğu için ve taş duvarlara az rastadığımız için, muhtemelen duvarların çoğu kerpiç ve/veya ahşaptan olduğunu düşünüyoruz.

Ayrıca, Batıdaki iki burun arasındaki koyda, bir erken Bizans liman tesbit edilmiştir. Bizans limanı, Bybassos'un Bizans limanı ile aynı şekilde kurulmuş olmalıdır: Sahilde özellikle moloz taşlardan oluşan, üzerinde harç ile birleştirilmiş bir rıhtım inşaa edilmiş, kıyı şeridinde dikdörtgen bir sıra küçük yapılar kurulmuştur. Bu limana ait bir yerleşim ise henüz bulunmamıştır.

Antik ismi bilinmeyen bu yerleşim, Bybassos, Köklü Dağ veya Kargıcak Tepesi antik kentleri boyutundadır, ancak savunma sistemi olarak aynı güvenliğe sahip değildir. Yarımadaadaki konumuna göre ve antik limanı henüz tesbit edilememesine rağmen,

bu yerleşim özellikle bir liman kenti olarak kullanılmış olmalıdır. Yerleşime ait tarım arazilerinin ise yaklaşık 1 km. kuzeyinde, içinde Golden Key Hotel'i bulunan ovada olduğu düşünülmektedir.

Jeoloji

Bir günlük çalışma için, Marburg Üniversitesi Fiziksel Coğrafya profesörü Helmut Brückner ve Dr. Ralf Urz araştırmamıza katılmıştır. Limanbaşı mevkiinde, antik dönemde deniz olduğu tahmin ettiğimiz alanlarda, iki yerde delme çalışmaları yapılmıştır (7 m. ve 5 m.). Bu çalışmaların sonucu olarak, deniz kıyısının düşündüğümüzden daha dışarıda olduğu ortaya çıkmıştır. Delmelerde, hemen hemen tamamen dereden gelen alüvyon tabakalar ortaya çıkmasına rağmen deniz ile ilgili bir tabakaya rastlanmamıştır. Fakat bugünkü sahil incelendiğinde taş ve kumum fazla yuvarlanmamış ve deniz kabuğunun çok az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla karotajların verdiği sonuçların net olarak anlaşılabilmesi için daha fazla sayıda sondaj yapılması gerekmektedir.

KERAMİK ÇALIŞMALARI

A. K. ŞENOL

2009 yılı yüzey araştırmalarının ilk bölümünde Ördek bakacak tepesinde jeomanyetik yöntemlerle bulunan seramik fırınının çevresinde BY FS2A olarak isimlendirilen alanda ele geçen seramikler ve Kızılbağlık Ovası'nda BYFS18A ve BYFS18B olarak kodlanan Helenistik çiftlikte tespit edilen seramikler incelenerek envanterlenmiştir. Bu çalışmaların sonucunda Kızılbağlık Ovası'nda BYFS18B koduyla tanımladığımız alanda İ.Ö. 3. Yüzyılın ikinci çeyreğinde aktif olan bir seramik atölyesi bulunduğu anlaşılmıştır. Bölgede ele geçen seramik cürufalarının yanında mühürlü amphora kulplarının yüksek oranda ele geçmiş olması sözü geçen alanın bölgenin önemli ihracat ürünü olan şarabın pazarlanmasında kullanılan bir atölye alanı olduğunu göstermektedir. Burada ele geçen üretici Doros I'e ait dikdörtgen ve yuvarlak iki farklı mühür tipi atölyeyi belirlerken (Env. No. BY 229, 293) üreticiyi tarihleyen eponym Polykles'e ait mühür (Env. No. BY 227) de bölgenin İ.Ö. 3. yy.'ın ikinci çeyreğinde kullanılmış olduğunu gösteren veriler arasında sayılmalıdır.

Yüzey araştırmaları sırasında Bybassos'un sanayi mahallesi olarak yorumladığımız bir alanda arazi çalışmalarımız alanın sınırlarını tespit etmeğe yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bybassos'un kuzeyinde yeralan bölgede özellikle BY FS76 olarak adlandırdığımız alanda ve Bozburun Marmaris karayolunun doğusunda bulunan BYFS 90 ve BYFS91 No.lu alanlarda bulunan aşırı yanmış seramikler ve fırın parçaları daha önceki yıllarda öngördüğümüz amphora fırınlarının yerlerini belirlememize neden

olmuştur (Resim: 6). Jeomanyetik yöntemlerle tespit edilen anomaliler doğrultusunda bölgede intensif yöntemle toplanan seramik buluntuları bu görüşlerimizi doğrulamıştır. Özellikle amphora buluntularından hareketle önerdiğimiz tarihlendirmeler sonucunda sözkonusu alanın kuzeyinde İ.Ö. 4. Yüzyılın sonu - 3. Yüzyılın ilk çeyreği arasında yoğun olarak amphora üretildiği, karayolunun batısında bulunan alanda ise üretimin İ.Ö. 3.yüzyılın son çeyreğine kadar devam ettiği anlaşılmıştır. Ele geçen amphora mühürleriyle de doğrulanan bu tarihlendirme, alanın Helenistik Dönem'in başlarında bölgenin en önemli üretim merkezi olduğunu göstermektedir. Arazide gerçekleştirilen ölçümler sonucunda 4.5 hektarlık bir alanı kaplayan atölyeler topluluğunu Bybassos'un ana sanayi bölgesi olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

BYFS76 No.lu alanda ele geçen seramikler ise bu alanın İ.Ö. 2. Yüzyılın ortaları ve ikinci yarısı arasında bölgede üretimin olmadığı bir dönemde yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Burada bulunan amphora mühürlerinin büyük bölümünün bu dönemde Rodos'tan getirildiği görülmektedir. (Env. No. BY 249, BY 254, BY 255). Ancak bu bölge İ.S. 1.Yüzyılda tekrar atölye alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Helenistik Dönem'deki kadar yoğun olmayan bu üretimin izleri yerel Geç Rodos amphoralarıyla sınırlıdır. Bu alanda İ.S. 5-6. Yüzyıllarda bir yerleşim izleri olarak yorumladığımız Geç Antik Döneme tarihli seramik buluntular ele geçse de bu dönemde sözkonusu bölgenin atölye alanı olarak kullanılmadığı görülmektedir.

BY-FS 28 No.lu alanda yürütülen çalışmalarda Bybassos'un yakın çevresinde bulunan bir Geç arkaik-Klasik Dönem yerleşimi belirlenmiştir. Bölgede, definecilerin yaptığı tahribat sonucu ortaya çıkarılmış çok sayıda seramik toplanarak envanterlenmiştir. Buna göre BY-FS 28 D olarak adlandırılan kutsal alanın yakınında İ.Ö. 6. Yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen skyphos, kylix, hydria, oinokhoe, olpe gibi ince seramikler ele geçmiştir (Resim: 7). Eserler arasında bantlı kylix ve İonia kaselerine ait ağız parçaları yüksek sayıda bulunmuştur. Alandaki araştırmalar sırasında bulunan iki adet gümüş Knidos sikkesi seramiklerin tarihlendirilmeleriyle uyum göstermektedir. Bu bölgede toplanan hayvan kemiklerinin yoğunluğu sözkonusu alanın bir kült alanı olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Kargıcak yerleşiminde ana plan üzerinde yapılan bölünmeler doğrultusunda toplanan seramik envanterlenmiş, fotograflanmış ve amorf parçaların kil kompozisyonlarını belirlemek amacıyla mikroskop altında detay taze kırık fotoğrafları çekilerek veri tabanlarına aktarılmıştır.

Araştırmanın son haftası içinde BY-FS 40 olarak isimlendirdiğimiz Bördübet Golden Key Plajında bulunan yerleşimde araştırmalara devam edilmiştir. Bu alanda topografik ölçümler tamamlanarak seramik toplamaya uygun olarak bölümlendirilmiştir.

Buna göre BY-FS 40 C alanından çok sayıda Erken Helenistik Dönem'e tarihlendirilen günlük seramik ve amphora ele geçerken D ve E bölümlerinden yoğun olarak ince seramik bulunmuştur (Resim: 8). İ.Ö. 4 ve 3. Yüzyılın sonu arasına tarihlendirilen seramikler arasında bulunan megare kaselere ait parçaların dışında İ.Ö. 6. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ağız kenarı firnisli bir amphora da yerleşimin tarihi hakkında önemli bir kriter olarak dikkati çekmektedir. BY-FS 40 G olarak adlandırılan alanda ise yoğun olarak İ.Ö. 3. Yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen ticari amphoraların yanında İ.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen amphoralar ve günlük seramik ele geçmiştir. BY-FS 40 H alanında tespit edilen liman kalıntıları ise bulunan seramikler ve genel mimarî yapısı nedeniyle Geç Antik Dönem'e tarihlendirilmelidir. Yamaçlardan akan seramik ise yerleşimin Geç arkaik dönemden itibaren var olduğunu kanıtlamaktadır. Yarımada'nın burun bölümünde I olarak adlandırdığımız alanda ise Geç Arkaik Dönem'e tarihlendirilen çok sayıda ince seramik ele geçmiştir. İnce seramiklerin yoğunluğu ve alanın yerleşime uygun olmayacak derecede sarp bir topografyaya sahip oluşu BY-FS 40 I alanının bir kutsal alan olarak düşünmemize neden olmuştur.

Bybassos seramik araştırmalarının son günlerinde sezonun en dikkat çekici buluntusu heyetimize gelen bir istihbarat sayesinde tespit edilmiştir. Arapmezarı Koyu'nda kıyıya oldukça yakın bir alanda belirlenen fırın yapısı gerek korunma oranı gerekse dönemi gözönüne alındığında bir yüzey araştırmasının seramik araştırmalarında bulunabilecek nadir buluntular arasındadır (Resim: 9). İlk incelemelerimiz sonucunda fırın yapısının içinden ve etrafından ele geçen seramik buluntuların Erken Arkaik Dönem'e tarihlendirilmesi bölgenin amphora üretimi hakkındaki bilgilerimizi de yeniden değerlendirmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Ele geçen amphora tiplerinin Kargıcak Yerleşiminde kullanılan formlarla aynı seriden ürünler olduğunun belirlenmesi ise bölgenin Arkaik Dönem'den itibaren tarımsal ürünlerini pazarlamak amacıyla üretim yaptığını göstermektedir.

2010 BYBASSOS AMPHORA MÜHÜRLERİ

G. CANKARDAŞ ŞENOL

2009 Bybassos yılı yüzey araştırmalarında bulunan 102 amphora mühüründen 61 adeti Rodos Peraia'sı, 31 adeti Rodos Adası ve 11 adeti de Knidos kökenlidir. Rodos Peraiası buluntuları arasında, faaliyeti ve üretim atölyesine ait çöplükleri ele geçen Peraialı tanınmış amphora üretici Hieroteles'e ait amphora mühürlü kulplarının yanı sıra, Peraia'da faaliyette bulunduğu tarafımızdan önerilen farklı üreticilere ait mühürlü kulplar da ele geçmiştir. Özellikle 18B alanında yürütülen çalışmalarda ele geçen 12 mühür arasında üretici Hieroteles'i tarihleyen yönetici Pausanias I (Env. No. BY 225)

ve Aristeus'un (Env. No. BY 226) adını taşıyan mühürler mevcuttur. Pausanias I'in mühürünün yer aldığı kulpta aynı zamanda Panamos ay adını taşıyan ikinci mühür de bulunmaktadır. Pausanias I, Hieroteles atölyelerinde yapılan kazılarda mühürü ay adı mühürü ile birlikte görülen tek eponymdir. Aynı alanda ele geçen üretici Doros I'e ait mühürler (Env. No. BY 229, 293) ve üreticiyi tarihleyen eponym Polykles'e ait mühür (Env. No. BY 227) (Resim: 10), üretici Doros I'in dikdörtgen ve yuvarlak iki farklı mühür tipine ilişkin örnekleri sunarken, aynı zamanda alanın, yönetici mühüründen hareketle İ.Ö. 3. yy.ın ikinci çeyreğinde kullanılmış olduğunu ve yakın bölgede, Hieroteles'in atölyesinin yanı sıra, olasılıkla, Doros I'in atölyesinin varlığını desteklemektedir.

Alandaki diğer önemli buluntu yine Peraia kökenli bir amphoranın kulpunda yer alan ligatür mühürdür. Bu mühür, olasılıkla İ.Ö. 3. yy. ilk çeyreğinde amphora üretiminde bulunan, dikdörtgen, yuvarlak merkezi noktalı ve kalp formunda mühürlerini bildiğimiz üretici Hermaios I'in en erken mühür biçimine ilişkin bir örnek olmalıdır. Yarım daire formundaki bu mühürde isim kısaltma olarak ERMA(biçiminde yazılmıştır (Env. No. BY 230). Bu mühür olasılıkla, araştırma alanımızda (BY FS 15'de) 2005 yılında ele geçen aynı formda, İ.Ö. 4. yy. sonu-3. yy. ilk çeyreğinde bir yıl yöneticilik yapan Mentaio'sun adını ligatür olarak taşıyan mühürle eşleştirilebilir³. Bu veri, üretici Hermaios I ile eponym Mentaio's bağlantısını ilk kez ortaya koymaktadır.

BY FS 76, amphora mühürleri konusunda yoğun buluntu veren alanlardan birisidir. Ancak bu alanda, Peraia'da amphora üretiminin olmadığı döneme, yani İ.Ö. 2. yy.'ın ortası ve ikinci yarısına tarihli mühürlerin baskın varlığı dikkat çekicidir. Mühürler Rodos Adası üretimi amphoralara aittir (ör. Env. No. BY 249, BY 254, BY 255). Yakın çevredeki erken üretimin alandaki izleri de iki Peraia üretimi düğme formlu iki mühür ile desteklenmektedir (Env. No. BY 251, BY 253).

Yoğun buluntu veren BYFS 87 alanındaki amphora mühürlerinin büyük bölümünün korunma koşulları isimlerin restorasyonuna izin vermemekle birlikte, Peraia ya da Rodos Adası üretimi olduklarının tespiti ve tarihleme çalışmaları gerçekleştirilebilmiştir. Buna göre 12 adeti Rodos Peraisi'nda üretilen amphoralara ait olup 5 adeti düğme formunda mühürlerdir. Restore edilebilen 2 tanesi eponym Mytion ve Isodotos'un adını taşımaktadır (Env. No. 265 ve 266). 5 tanesi ise, üretici Hieroteles'den sonra Hisarönü atölyelerinde amphora üretimini gerçekleştiren Dionysos'un mühür stiline yakın mühürlerdir. Restore edilemeyen 3 adet Rodos Adası kökenli mühürü İ. Ö. 2. yy.ın ortası ve inci yarısına tarihlemek mümkündür. İ.Ö. 3. yy.ın 2. çeyreğinde bir yıl yöneticilik

³ G. C. Şenol – A. K. Şenol - E. Doğer, *Amphora Production in the Rhodian Peraia in the Hellenistic Period*, in: *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Colloquium Atina 2002 (2004) s.354. Mühürlerinin yanında ay adı mühürü olan diğer eponymler, Kallikrates I, Philonidas, Timokleidas, Eukles II, Ksenaretos, Hagesippos ve Sokhares'dir. Bkz. *agm.* s.354, dipnot 8-12.

görevini üstlenen Eponym Polykles'e ait dikdörtgen formlu mühür (Env. No. BY 259), Peraia'da bu dönemde faaliyette bulunan ve dikdörtgen formda mühürler kullanan bir üreticinin amforasına ait olmalıdır.

BY FS 89 alanında ele geçen 4 adet mühür Peraia üretimidir. Üretici Hieroteles ve üreticiyi tarihleyen yöneticilerden birisi olan Kharmokles'e ait mühürlerin (Env. No. BY 238, BY 235) yanı sıra üretici Agathon I'in adını taşıyan yuvarlak merkezi noktalı mühür (Env. No. BY 237), İ.Ö 3 yy.'da Peraia'da faaliyetini sürdüren bir diğer üreticiye işaret etmektedir.

BY FS 90 alanı, amphoralar açısından sezonun en ilginç buluntularını sunmaktadır. Alanda ele geçen 9 adet amphora mühürlü kulpu, tarafımızdan İ.Ö. 3. yy.'ın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir. Buluntuların, biri dışında, tümünün dikdörtgen formlu olması, olasılıkla aynı atölyenin ürünlerine işaret etmektedir. Restore edilebilen iki isim, üretici Damo (Env. No. 289) ve Doros I'e (?) (Env. No. 275) aittir. Rodos mühür kronolojisinde Period Ia-Ib içerisinde faaliyette olduklarını düşündüğümüz bu iki üreticinin atölyelerinin yakın çevrede olması gerektiği kanaatindeyiz. Ele geçen tek yuvarlak formlu mühür ise Peraialı üretici Boethos'un ligatür tarzındaki mühürüdür (Env. No. BY 288) (Resim: 11). Üreticinin dikdörtgen formlu mühürleri, bölgede daha önceki yıllarda yapılan yüzey araştırmalarında da ele geçmiştir⁴.

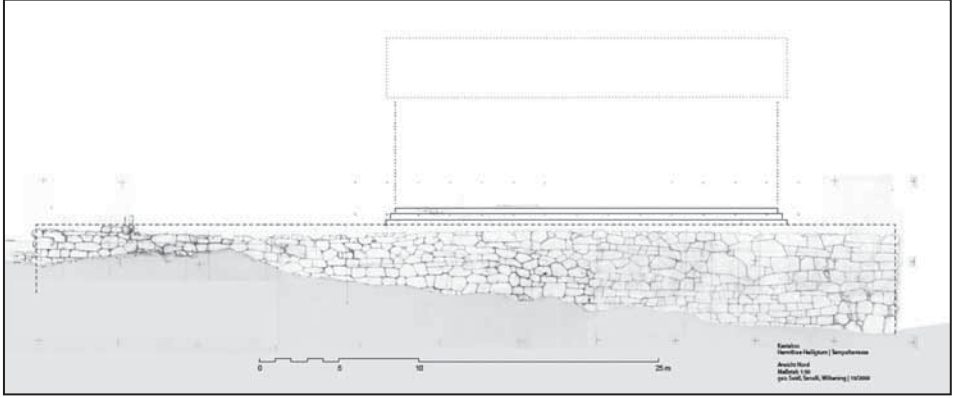
BY FS 91 alanında ele geçen 5 mühürden, sadece İ.Ö. 2. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen üretici Menekrates II'ye ait olanının restorasyonu yapılabilmektedir (Env. No. BY 231). Burada ele geçen dikdörtgen formlu ve İ.Ö. 3. yy.'ın ilk yarısına tarihlenen ancak restore edilemeyen mühürleri BY FS 90'dakilerle ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır.

BY FS 92'de toplam 5 adet mühür ele geçmiştir. Bunlardan 4 tanesi Peraia üretimi amphoralara aittir. İ.Ö. 4. yy. sonu -3 yy. ilk çeyreğine tarihlendirebileceğimiz üçgen formlu amphora mühürü, alandaki en önemli buluntu olup, Peraia'da düğme formlu mühürlerden önce (?) ligatür isim taşıyan mühürlere ilişkin bir örnektir (Env. No. BY 239). Mühür üzerindeki restore edilebilen harfler, olasılıkla Doros I yada daha zayıf bir olasılıkla Hermaios I'in en erken mühür tipi ile karşı karşıya olunduğunu göstermektedir.

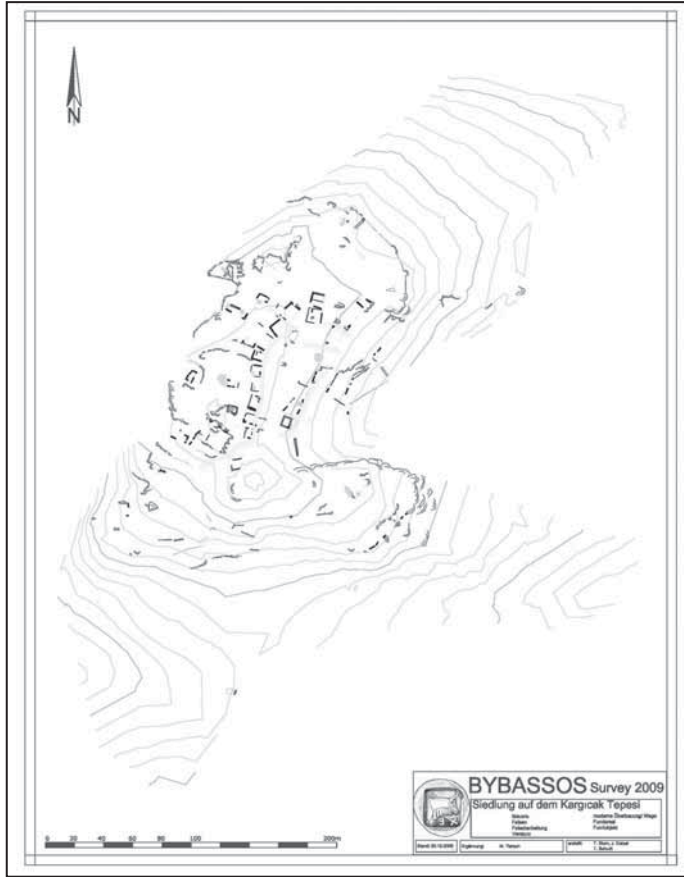
BY FS 94'de ele geçen üç mühürden biri Hieroteles'in adını taşıırken, diğer iki mühürün İ.Ö. 2. yy.'ın ikinci yarısına ait Rodos Adası üretimi oldukları tespit edilmektedir. Biri, İ. Ö. 116 yılında yöneticilik yaptığı önerilen eponym Aischinas'ın adını taşımaktadır (Env. No. BY 277).

Hieroteles Atölyesi'ne ait üç mühür BY FS 97 alanında ele geçmiştir. Restore edilen mühürlerden biri üretici Hieroteles'e (Env. No. 284) diğeri üreticiyi tarihleyen yönetici Philondas'a (Env. No. 285) aittir.

⁴ ŞENOL, ŞENOL, DOĞER 2004, s. 358-359.

Resim 1: Kastabos, tapınak terası cephesi.

Resim 2: Kargıcak Tepesi yerleşimi planı.

Resim 5: Kapıcıkada, kayaya yontulmuş ev.

Resim 6: BYFS 90 No.lu alanda bulunan seramikler.

Resim 7: BYFS28D No.lu alanda bulunan seramikler.

Resim 8: BYFS40E No.lu alanda bulunan seramikler.

Resim 9: Arapmezarı Koyu'nda bulunan fırın.

Resim 10: Eponym Polykles'e ait mühür (Env. No. BY 227).

Resim 11: Üretici Boethos'un ligatür tarzındaki mühürü (Env. No. BY 288).

TAPURELİ A KİLİSESİ'NE AİT MERSİN MÜZESİ'NDEKİ KİREÇTAŞI MİMARÎ PARÇALAR

Ayşe AYDIN*

Ulaşımı zor, geçit vermeyen dağlık bir arazi içindeki İsaurya, Dağlık Kilikya'nın (Kilikia Tracheia) kuzeybatısı ve Suğla Gölü'nün (Trogitis limne) doğusundaki küçük bir bölgedir. Antik Dönem'de korsanların yerleştiği, Diocletianus Dönemi'nde (284-305) ise Dağlık Kilikya ile birleşen İsaurya; 5.yüzyılda Metropolis Seleukeia olan ayrı bir bölge olarak kabul edilmiştir¹.

Bu bölge içindeki küçük yerleşimlerden biri de Silifke'nin kuzeydoğusunda, Lamas nehrinin batısında Gavurburun yakınındaki Tapureli'dir. İki tepe üzerine kurulmuş, ev, sarnıç, işlevi belirlenemeyen yapılara ait kalıntılar Tapureli'nin Helenistik Dönem'den başlayarak yerleşim gördüğünü göstermektedir². Güney yamaçtaki mezarlık içinde kayaya oyulmuş lahitler, mezar odaları ve yapıları yanı sıra, Roma Dönemi'ne ait kabartmalar ve Erken Hıristiyanlık-Bizans Dönemi'ne ait dört kilise kalıntısı, buradaki ilk dikkati çeken eserlerdir. Kiliseler genellikle yazıtları olmadığı için harflerle adlandırılmıştır. Bunlardan B Kilisesi (Tribemis Kilisesi) yerleşimin doğusundaki tepenin güney yamacında, C ve D kiliseleri ise kuzey yamacında yer alır³.

Doğu tepesinin üzerinde ise küçük bir mezarlık ve A Kilisesi bulunmaktadır (Çizim: 1). Üç nefli bazilikal planlı, büyük kesme taşlarla yapılan kilisede 2001 yılında kaçak kazı sonrasında yapılan Kurtarma Kazısı sınırlı bir alanda; bema ile bu bölümün batısında gerçekleştirilmiş, bu kazıdan ele geçen taştan sütun başlıkları, levha ve ambon parçaları yanı sıra mozaik parçaları, çivi vb. buluntuların hepsi Mersin Müzesi'ne getirilmiştir. Buluntular içinde önemli bir grup, farklı işçilik ve bezeme kompozisyonuna sahip kireç taşından sütun başlıklarıdır:

Bunlardan biri korinth tarzında yapılmış iki sıra akanthus yapraklı bir başlıktır. Yaprakların uçları hafif sivri olarak sonuçlanmaktadır (Resim: 1-3)⁴.

* Prof. Dr. Ayşe AYDIN Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 48000 Kötekli-Muğla/ TÜRKİYE ayseaydin70@gmail.com

¹ Çalışmada gereken kolaylığı sağlayan Mersin Müzesi uzmanlarından sayın Filiz Kerem'e (MA); makalenin kütüphane çalışmasının Berlin, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde (DAI) gerçekleşmesini sağlayan PD Dr. Felix Pirson ve Prof. Dr. Hans-Joachim Gehrke'ye çok teşekkür ederim.

F. Hild-H. Hellenkemper-G. Hellenkemper-Salies, "Kommagene-Kilikien-Isaurien", *RBK IV* (1990) 183 vd.; F. Hild-H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien I-II* (1990) 17.

² J. Keil-A. Wilhelm, *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, MAMA III (1931) 94; Hild-Hellenkemper 1990, 426.

³ Keil-Wilhelm 1931, 95 vd.; Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies 1990, 241 vd.

⁴ Y: 25 cm. E: 58 cm. A.Ç: 63 cm.

Diğer iki başlık kırık parça şeklinde bulunmuştur. Bunlar akanthus yapraklarının farklı formlarını yansıtır. Alttaki kırık başlık parçasında akanthus yaprağı yerini yapraktan çıkan dilimlere, yarım akanthus yapraklarına bırakmıştır. Belli aralıklarla bu yapraklarda kıvrımdallar içindeki küçük çiçeklerle düşey olarak ayrılmıştır. Üstteki kırık başlık parçasında ise kompozisyon farklılaşır. Ana damarlarında matkap delikleri olan geniş akanthus yaprakları söz konusudur (Resim: 4-6)⁵.

Sütun başlıkları içinde girlandlı ve figürlü oluşuyla bir başlık, diğerlerinden ayrılır. İlk sıradaki akanthus yapraklarının dışa doğru uçları kıvrılmaktadır. İkinci sıra ise sadece yapraklarla değil, girlandlarla bezenmiştir. Girlandların ikisinin ortasında çiçek motifi, diğer ikisinde ise dağ keçisi figürü yer almaktadır. Başlığın köşelerinde küçük volütlerin altında ise birer kuş motifi bulunmaktadır (Resim: 7-10)⁶.

Kireç taşından yapılmış kırık durumda bulunan levha parçalarında ise dikkat çeken özellik, her iki yüzünde bezenmiş olmasıdır. Silme ya da profillerle çerçeve içine alınan levha alanı içinde orta bölümün kabartma tekniğinde madalyon içinde ya da madalyonsuz haç motifiyle süslediği görülür. Ayrıca Teselya mermerinden bir levha parçası da buluntular arasındadır.

Kaçak kazı sonucunda parça halinde kireç taşından yapılmış bir ambon tabanı, merdiven yan kısımlarına ve ambon üst kuruluşuna ait küçük parçalar ve payeler bulunmuştur (Resim: 11-13; Çizim: 2). Daire planlı, ortası içbükey tabanın üst kenarında dört yuva bulunmaktadır⁷. Bunlar payeler için düşünülmüş olup, buluntular ambonun üst kısmının taban gibi daire değil çokgen planlı olarak düzenlendiğini düşündürür. Zaman zaman bitkisel kompozisyonun üzerinde görülen kırmızı boya izi, üzerinin tamamen boyalı olduğunu göstermektedir. En alt sırada karşılıklı olarak düzenlenmiş yarım akanthus yaprakları ajur (deliği) tekniğinde işlenmiştir. Bunun üzerinde inci dizisine benzeyen bir sıra bordür yer alır. Bu dizinin üzerindeki bölümde ise yine ajur tekniğiyle yapılmış birbirine bağlı olarak kıvrılmış lotuslardan kalan boşluklara iki yaprak ve aralarına birer Arap Sümbülü adı verilen ve baharda bölgede yetişen mor renkteki bir bitki yerleştirilmiştir. Bunun üzerinde ise üç uçlu bir motiften oluşan bordür, üzerinde ise bazı harfleri anlaşılabilen yazıt bulunmaktadır.

HΘHCO[T]OIC.....ΑΠΑΝΤΩΝ ΑΝΗ....

[βο] ἡθησο[ν τ] τοῖς [δοῦλοις] ἀπάντων ἀνῆ [θηκεν]

....“Kullarına yardım et hep beraber diktiler”.....

Yazıtın mevcut bölümünden anlaşılan ambonun adak olarak birden fazla kişi tarafından yaptırıldığıdır.

⁵ Y: 43 cm. E: 56 cm. A.Ç: 53 cm.

⁶ Y: 51 cm. E: 63 cm. A.Ç: 64 cm.

⁷ Y: 30 cm. Ç: 1,23 cm

Ambon tabanının küçük bir bölümü merdiven başlangıcı olması nedeniyle bezemesiz bırakılmıştır. Ambona ait diğer buluntular yan kenarlara aittir. Gerek yan kenarlar, gerekse yine ambona ait payeler üzerinde tabanda olduğu gibi karşılıklı olarak düzenlenmiş yarım akanthus yapraklarından oluşan ajur tekniğinde yapılmış bitkisel bezeme söz konusudur.

Değerlendirme

1. Sütun Başlıkları

3.yüzyıldan itibaren bilinen ince uçlu-dişli akanthus yapraklı sütun başlıkları⁸, Erken Hristiyanlık- Bizans Dönemi'nde ilk olarak İstanbul, Studios Manastır Kilisesi'nde kullanılmış (450-454)⁹, 6.yüzyıl sonuna kadar bu özellikteki akanthus yapraklarının farklı formları başkent atölyelerinde geliştirilmiştir¹⁰. Başkentte özellikle Prokonnesos mermerinden üretilen bu başlıklar başta Yunanistan olmak üzere farklı bölgelere de gönderilmiş, bu özellikteki başlıkları alamayan bölgelerde ise lokal malzeme üzerine yerel atölyelerde taklit edilmiştir¹¹.

Tapureli A Kilisesi sütun başlıklarında akanthus yaprakları çözülmüş, bulunduğu alan içine genişçe yayılmış, zeminin iyice oyulup yaprakların belirmesiyle ışık-gölge etkisi sağlanmış ya da sadece akanthus yaprağından çıkan yaprak dilimleri başlık üzerinde motif olarak kullanılmıştır. Bu özellikteki 6.yüzyıla tarihlenen başlıklara özellikle Suriye'de rastlanmaktadır¹².

Tapureli kazısında ortaya çıkan sütun başlıklarından birinde iki girland içinde birer dağ keçisi, başlığın köşelerinde ise kuş figürleri yer alır. Hayvan ya da hayvan protomuna sahip sütun başlıkları genel olarak iki ayrı grupta değerlendirilir. Bunlardan birinde başlığın alt bölümünde akanthus yaprakları, üst bölümünde ise hayvan figürleri yer alır. Başlık üzerinde, bu iki bölümü birbirinden yatay olarak ayıran herhangi bir unsur yoktur ve bu özellikteki örnekler 5.yüzyıla tarihlenmektedir. Diğer grupta ise üst bölümdeki hayvan protomaları ile alt bölümdeki akanthus yapraklarının arasını sade ya da bezemeli bir şerit ile yatay olarak kesin ayırış söz konusudur. 6.yüzyıla tarihlenen bu başlıklar genel olarak "iki bölümlü hayvan protomlu başlıklar" olarak adlandırılır¹³.

Kilikya ve İsaurya'da ilk grup içine alabileceğimiz hayvan figürlü başlıklar Hierapolis-Kastabala Kuzey Kilisesi, Korykos Cathedral, Meryemlik, Zenon Kilisesi,

⁸ 3.yüzyıl örnekleri için bkz. M. Mansel, *Side. 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmaları sonuçları* (1978) 262 Resim: 289. 270 Resim: 300; C. Strube, "Die Kapitelle von Qasr ibn Wardan", *JbAC* 26, 1983, 85.

⁹ C. Mango, *The date of the Studios Basilica at Istanbul: Byzantine and Modern Greek Studies* 4 (1978) 12 vd.; Strube 1983, 81. 85; C. Strube, *Polyeuktoskirche und Hagia Sophia* (1984) 20 vd. Taf. 2,6.

¹⁰ Strube 1984, 16. 32.

¹¹ B. Brenk, *Spätantike und frühen Christentum* (1977) 189; Strube 1983, 86 vd.

¹² Strube 1983, 71 vd. Taf. 11a, Taf. 12e; Strube 1984, 85 Abb. 147.

¹³ E. Kitzinger, "The Horse and Lion Tapestry at Dumbarton Oaks", *DOP* 3, 1946, 1 vd.; F.W. Deichmann, *Zur Entstehung der spätantiken Zweizonen-Tier-Kapitelle* (1965) 36 vd.

Alahan Doğu Kilisesi'nde bulunmaktadır¹⁴. C. Strube bu başlıklardan özellikle Alahan Doğu Kilisesi'ndeki başlıkları, başkentteki örneklerin sentezi olarak görür. Korinth tarzı başlıklardaki volütler Alahan'da yerini hayvan figürlerine bırakmıştır. Böylece iki bölümlü figürlü başlıklardaki figürlerin, volütler yerine kullanılmasıyla başlıklar "korinthleştirilmiş" farklı bir form oluşturulmuştur. Bu özellikteki başlıklar 6.yüzyıl başına (500-530) tarihlendirilir¹⁵. Diğer başlıklar ise genel olarak 5.yüzyıl ikinci yarısına ya da 5.yüzyıl sonu -6.yüzyıl başına tarihlendirilmektedir¹⁶.

Komşu Suriye'ye bakıldığında ise daha çok iki bölümlü hayvan protomlu başlıklar örnek alınarak yapılan bir grupta dikkati çeken özellik, iki bölüm arasında ayırıcı olarak geometrik ya da üzüm salkımı-asma yapraklı bir şeridin kullanılmış olmasıdır. Bu özellikteki başlıklar da 5.yüzyıl sonu -6.yüzyıl başına tarihlendirilir¹⁷.

Girlandlı başlıklar ise 3.yüzyılda Suriye'de, 4.yüzyıldan başlayarak da Kuzey Mezopotamya'da görülen bir gruptur¹⁸. 5.yüzyıl Suriye kiliselerinde de bu türdeki başlıkların yapımına devam edilmiştir¹⁹. Bu özellikteki başlıklar az da olsa Kilikya ve İsaurya Bölgesi'nde de bulunmaktadır²⁰.

İstanbul kökenli 5.yüzyıl sonu -6.yüzyıl başına tarihlenen bazı başlıklarda ise girland yanı sıra Tapureli örneğinde olduğu gibi hayvan figürüne de yer verilmiştir²¹.

2. Ambon

Bir adak olarak kiliseye yaptırılan Tapureli A Kilisesi ambonu, tek merdivenli ambon grubuna girmektedir. Bugüne kadar Kilikya ve İsaurya kiliselerinde belirlenebilen ambonlarında aynı tipte olması, Anadolu'da daha sık görülen çift merdivenli ambonun bulunmayışı dikkat çekicidir²². Tek merdivenli ambonlarda üzerine çıkılıp, kutsal kitaptan parçaların okunduğu podyum daire, çokgen ya da at nalı formuna sahip olup, bunun bir yönünde ise merdivene ait düz, uzun bir bölüm yer alır. Bu özellikteki diğer ambon podyumları parça ya da bütün olarak Meryemlik Zenon Kilisesi ve Kuzey Kilise, Dağpazarı, Surdışı'ndaki Kilise, Ergenuşağı, Uzuncaburç, Karadede, Misis Mopsuestia

¹⁴ M. Gough, *The Early Christians* (1961) Fig. 23; R. Kautzsch, *Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert*, *Studien zur spätantiken Kunstgeschichte* 9 (1936) 93 Nr. 269; E. Herzfeld-S. Guyer, *Meriamlik und Korykos*, *MAMA II* (1930) Abb. 54. 59; M. Gough, *Alahan. An Early Christian Monastery in Southern Turkey* (1985) 111 Pl. 45.

¹⁵ Strube 1983, 42 Taf. 10, 43.

¹⁶ Kautzsch 1936, 93; Hild-Hellenkemper-Hellenkemper-Salies 1990, 198. 238.

¹⁷ Strube 1983, 64 vd. Taf. 9a-d, 10a.

¹⁸ Kautzsch 1936, 140 vd. 217 vd.; Brenk 1977, 245a.

¹⁹ E. Baccache, *Églises de Village de la Syrie du Nord*, *Album* (1980) 78 Abb. 215. 98 Abb. 263; C. Strube, *Baudekoration im Nordsyrischen Kalksteinmassiv Band. I: Kapitell-Tür- und Gesimsformen der Kirchen des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.* (1993) Taf. 2b, 7b, 21a-c, 25c-d, 37a, 49b, 70a-d, 71c.

²⁰ G. Dagron-D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie* (1987) 235 vd. Pl. LIV, 6; LV, 1.

²¹ *Byzance. L'art byzantin dans les collections publiques françaises* (1992) 40 vd. K. Nr. 8; F.W. Deichmann (unter Mitarbeit von J. Kramer und U. Peschlow), *Corpus der Capitelle von San Marco in Venedig* (1981) 145 vd. Taf. 49.

²² Diğer tipler için bkz. P.H.F. Jakobs, *Die frühchristlichen Ambone Griechenlands* (1987) 44 vd.

ve Silifke’de bulunmuştur²³. Anadolu dışında 5.yüzyıl sonu -7.yüzyıl ortasına tarihlenen tek merdivenli ambonlar Ürdün, Gerasa, Salona ve Yunanistan’da, özellikle de Selanik’te yoğunlaşmaktadır²⁴.

Tek merdivenli ambon tipinin Suriye’ye özgü orta nefte yer alan bemandan geliştirildiği kabul edilir²⁵. Tapureli A Kilisesi ambonu bezeme tekniğinin ajur olması, bezeme kompozisyonunun yarım akanthus yapraklarından oluşmasıyla Yunanistan ve Likya örneklerine benzer. Adı geçen bölgelerde oluşturulan eserler 6.yüzyıl başına tarihlenmektedir²⁶.

3. Levhalar

Profil ya da silme çerçeveler içine alınmış, ortasında madalyon içinde ya da madalyonsuz kabartma tekniğinde haç motifinin yer aldığı levhalara hem Kilikya-İsaurya’da hem de diğer bölgelerde rastlanmaktadır²⁷.

Sonuç

Tapureli A Kilisesi’nde yapılan kurtarma kazısına ait bugün Mersin Müzesi’nde yer alan zengin bezemeye sahip tek merdivenli ambon tabanı, farklı bezemeye sahip sütun başlıkları dikkat çekicidir. Başkent, Suriye ve yerel özelliklerin bir araya getirildiği farklı işçiliğe sahip sütun başlıklarının ve hem formu hem de ince işçiliğiyle grubu içinde özel bir yere sahip ambonun yerel atölyelerde başkent ve Suriyeli örnekleri tanıyan farklı yerel ve /veya gezgin usta grubu tarafından yapıldıkları olası görünmektedir. Motif olarak İstanbul etkisiyle akanthus yaprakları temel alınmış ve yerel malzeme üzerine uygulanmıştır. Ancak bu temel motifin farklı formları işlenirken Suriye Bölgesi kiliselerindeki sütun başlıklarının kompozisyon düzeninden de etkilenilmiştir. Başlıklarda hayvan figürüne yer verilmesi, bu figürlerin girland ile beraber sunumu da yine başkent ve Suriye Bölgesi’nin etkisi olup, böylece farklı unsurlar bir araya getirilerek yeni bir birleşim oluşturulmuştur. İnce işçilik gösteren ambon ise bezeme programını yine başkent ve kendi bölgesi ile yakın çevresinden seçerken, tek merdivenli oluşuyla yine Suriye Bölgesi’nin etkisini göstermektedir.

Bu özellikleriyle Tapureli A Kilisesi’nde bulunan taş eserler yapıyla birlikte 6.yüzyıl başında yapılmış önemli bir taş eser grubu olarak değerlendirilmelidir.

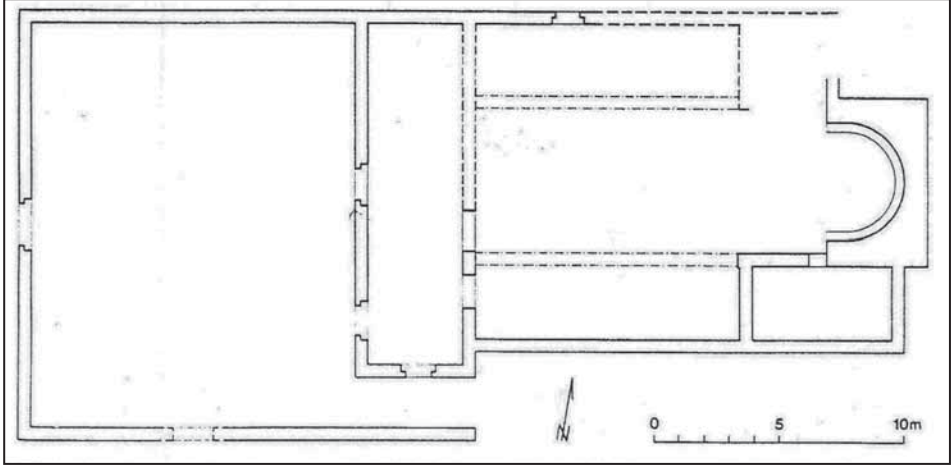
²³ Herzfeld-Guyer 1930, 67 Abb. 65-66, 69, 76 Abb. 72-73; H. Hellenkemper-F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien* 4, (1986) 98 Abb. 150; O. Feld-F.J. Henninger, “Kilikische Ambone”, *IstMitt* 39, 1989, 125 vd. Abb. 1-2, Taf. 15,1-2.

²⁴ Gerasa için bkz. M. Restle, “Gerasa”, *RBK II* (1971) 734 vd. Abb. 5-7; Yunanistan için bkz. Jakobs 1987, 57 vd. 70. Taf. 8a, 10b, 13d, 32a, 27b-d, 28d, 35a, 38b, 39.

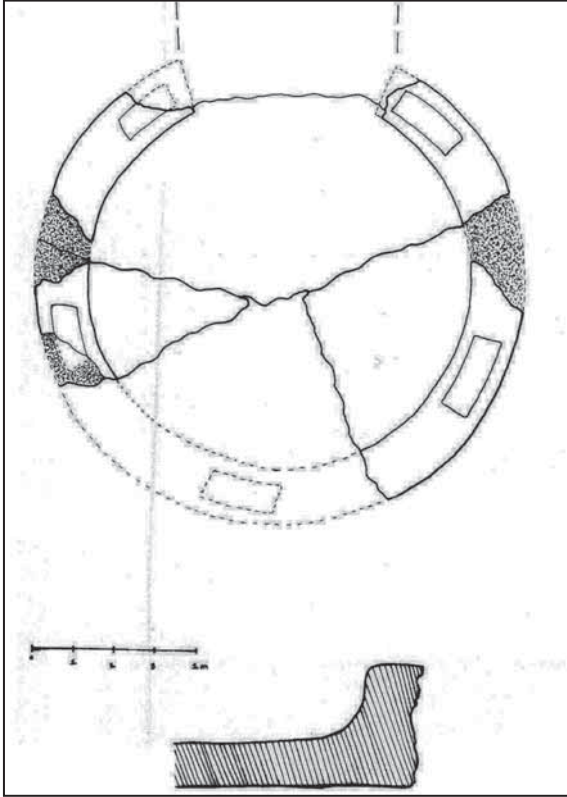
²⁵ C. Descoedres, *Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten* (1983) 65; C. Strube, *Die “Toten Städte”. Stadt und Land in Nordsyrien während der Spätantike* (1996) 44.

²⁶ Jakobs 1987, 280 vd. Taf. 17a-d; U. Peschlow, “Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter”, *IstMitt* 40, 1990, 217 Taf. 41,2.

²⁷ F.W. Deichmann, *Ravenna. Geschichte und Monumente I* (1969) Abb. 55; Gough 1985, Fig. 37; Y. Ötügen, *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien* (1996) 89 vd. Abb. 16a-b, Taf. 11, 1-4; 91 Taf. 11, 5-6.

Çizim 1: Tapureli A Kilisesi'nin planı (F. Hild-H. Hellenkemper-G. Hellenkemper-Salies, "Kommagene-Kilikien-Isaurien", RBK IV (1990) 241 vd. Abb. 23).

Çizim 2: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan ambon tabanı.

Resim 1: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan Korinth başlık.

Resim 2: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan Korinth başlık.

Resim 3: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan Korinth başlık.

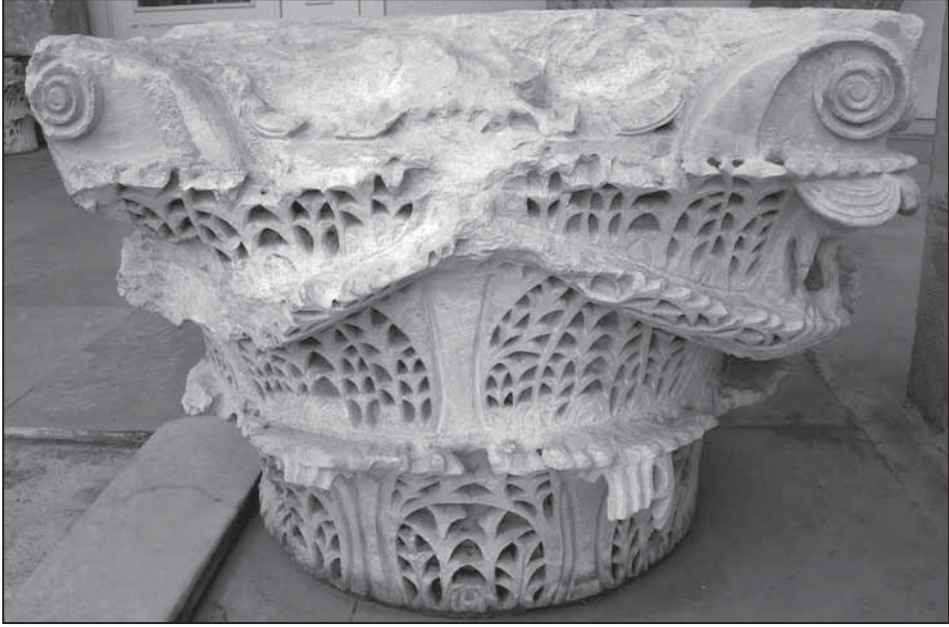
Resim 4: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan kırık başlık.

Resim 5: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan kırık başlık.

Resim 6: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan kırık başlık.

Resim 7: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan girlandlı ve figürlü başlık.

Resim 8: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan girlandlı ve figürlü başlık.

Resim 10: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan girlandlı ve figürlü başlıktaki kuş figürü.

Resim 11: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan ambon tabanı.

Resim 12: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan ambon tabanı, yazıt.

Resim 13: Tapureli A Kilisesi kazısında bulunan ambon tabanı.

ASPENDOS PROJESİ: ASPENDOS ANTİK KENTİ

2009 SEZONU ARAŞTIRMALARI

Veli KÖSE¹

1. Ekip ve Teşekkür

Aspendos Projesi'nin Aspendos Kentinde geçen sezon ilk defa başlattığı araştırmalara T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden sağlanan izinle 2009 sezonunda devam edilmiştir. Türk ve yabancı üniversitelerden geniş ve disiplinler arası bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Doç. Dr. Veli Köse (Hacettepe Üniversitesi) başkanlığında yürütülmüş bu çalışmada, Doç. Dr. Mustafa Türker ve Ali Osman Demirer (Hacettepe Üniversitesi, Jeodezi ve Fotogrametri Bölümü), Yrd. Doç. Dr. Deniz Özkut (Anadolu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık fakültesi, Mimarlık Bölümü), Dr. Lutgarde Vandeput (Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü), Dr. –Ing. Martin Bachmann (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü), Christina Klein, Kerem Özkap, Dr. Harald Stümpel ve Martin Proksch (Kiel Üniversitesi Jeofizik Bölümü), Tuğba Sarıcaoğlu, Adem Yılmaz, Cihan Yıldırım, Bilgehan Karadeniz, Elif Seçer, Elif Şahin, Fatma Demir, Mürüvvet Boğaç, Sabri Aydal, Prof. Dr. Ralf Behrwald (Epigraf, Bayreuth Üniversitesi, Almanya) ve Ilona Dudzinski (Mimar, Almanya) katılmışlardır. Bakanlık temsilcisi olarak Isparta Müzesi'nden sayın Nezahat İşçi görev almıştır. Kendilerine yardımlarından ötürü teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca çalışmamız esnasında çok yardımlarını gördüğümüz Antalya Müzesi Müdürlüğü, Antalya Koruma Kurulu ile Aspendos antik kenti bakanlık ve müze görevli memurlarına özellikle çok teşekkür ederiz. Hepsinden önce pek tabi ki Aspendos antik kentinde bizleri çalışmaya layık gören ve de finansal destek sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız. Son olarak da bu çalışmaya ana kaynak sağlayan TÜBİTAK'a şükranlarımızı sunarız.

¹ Doç. Dr. Veli KÖSE, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-06800 Beytepe-Ankara/TÜRKİYE..

2. Çalışmalar

Aspendos projesinin 2010 yılı çalışmaları 2009 yılında olduğu gibi bir çok farklı konu ve alanlarda gerçekleştirilmiştir. Özellikle kent planı ve gelişimini anlamak için topografik ve arkeolojik harita oluşturma, başlıca anıtsal yapıların detaylı plan ve görünüm çizimleri doğrultusunda relöve ve restitüsyon gerçekleştirme çalışmaları, epigrafik araştırmalar, keramik yüzey araştırmaları ve jeofizik yüzey araştırmaları bunlardan başlıcalarıdır (Resim: 1).

2.1. Urbanizasyon

Kentsel dokuyu anlamak için ilk sezondan itibaren yoğun bir şekilde çalışma sezonlarımızın en önemli ayaklarından biri olan topografik haritanın çıkartılmasına bu sezon da devam edilmiştir. Yoğun çalılık ve bitki örtüsü bu sezon da çalışmalarımızın aktif ve eksiksiz ölçüler alınmasını zorlaştırmış ve bazı hallerde imkansız kılmıştır. 2010'un ilk aylarında, Aspendos'da, ayaktaki bazı yapıların içi, dışı ve yakın çevresinde Antalya Müzesi tarafından kesim yapıldığı müjdesi, gelecek yılki çalışmalarımızın bu konuda daha eksiksiz olacağının habercisidir.

Topografik haritanın oluşturulması için 2009 sezonunda da ilk iş olarak arazide görülebilen yapıların skeç çizimleri yapılmış ve ardından Leica milimetrik hassasiyetindeki GPS 500 real time aletleriyle antik kalıntılar ve bazı detay gerektiren oluşumlar GPS yardımıyla ölçülmeye devam edilmiştir. Kuzey surları ve su kemerlerinin kuzeyde kent içinde kalan kısımları, bazilikanın doğu döşeme blokları, stadion, kent güney kapısının hemen kuzeyindeki düzlük bitirilmiştir. Büyük ve küçük hamam olarak daha önceden literatüre geçen alanlarda kısmen ölçüm yapılmıştır. Aynı şekilde yine bitki örtüsünden dolayı kent içindeki bazı yapılar (örneğin tapınak tepesinin kuzey batısındaki yapı) kısmen ölçülmüştür (Resim: 2 ve 3). Bu çalışmalar esnasında büyük hamamın hemen güneyinde dokimeion sütunlu lahit tipinde kireçtaşıdan bir lahit parçası bulunmuştur (Resim: 4).

Topografik haritadan başka jeofizik yüzey araştırması şehircilik ve kent gelişimini anlamamız açısından çok önemli bulgular vermiştir. Kentin surları içinde ve dışında muhtelif yerlerinde jeofizik yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. İlk etapta bu alanlar manyetik yöntemle yapılmıştır (Resim: 5). Ancak bitki örtüsünün çok olması bu çalışmalar öncesinde ot temizliği yapılmasını zorunlu kılmıştır. Kentin güneyinde sur dışında kalan düzlük arazilerde, büyük ve küçük hamam çevresinde, liman olduğu düşünülen alanda, agorada, stadionun güneyindeki kesimde ve kente girişi sağlayan güney kapısının hemen kuzeyinde jeofizik araştırmalar gerçekleştirilmiştir.

Özellikle kentin güney girişinin önündeki alanda jeofizik yüzey araştırması yapılabilmesi için önce temizlik ve ot kesimi çalışmaları yapılmıştır. Yapılan temizlik sonucu çalıların altında olasılıkla tapınak podyumu olabilecek bir yapı ortaya çıkmıştır. Lanckoronski bu alanda yuvarlak tapınak olabilecek bir yapıdan bahsetmektedir². Bu yuvarlak yapı olasılıkla henüz halen çalılar altında olmalıdır. Ot ve çalı temizliği ve jeofizik yüzey araştırmaları kentin güney kapısından hemen geçtikten sonraki bu alanda dörtgen ve yüksek bir podium ve bu podyumun hemen kuzey batısında başka bir dörtgen yapı temellerini ortaya çıkarmıştır.

2009 yılı jeofizik yüzey araştırmaları küçük ve büyük hamam olarak tanınan yapıların çevresindeki görünümü daha fazla aydınlatmıştır. Bugün düz bir arazi gibi gözüken küçük hamamın hemen doğusuna rastlayan alanın aslında bazı odalarla dolu olduğunu ortaya koymuştur (Resim: 5). Bu odaların hamama mı yoksa daha erken dönem yapılarına mı ait olduğunu ileriki sezon radar tekniği ile yapacağımız jeofizik araştırmaları belirtebilir.

Büyük Hamam diye bilinen yapının çevresindeki jeofizik denemeleri de çok verimli sonuçlar vermiştir. Örneğin palestrasındaki çalışmalarda palestrası içinde bazı duvar kalıntıları bulunmuştur. Palestranın biraz daha güneyine doğru olan kesimde dörtgen ya da U şeklinde bir yapıya ait olabilecek duvar kalıntıları ve bu yapıdan çıkan bazı duvar ya da su kanalı izleri görülebilmektedir (Resim: 5). Bu yapının hemen kuzey batısında dörtgen yaklaşık 13 m. x 13 m. büyüklüğünde planda beyaz gözüken bir iz, bir düz platform ya da podyum benzeri olabilecek belki bir anıttır. Hamam binasının hemen kuzey yanında da bazı duvar kalıntıları dörtgen bir alanı çevrelemektedirler. Kuşkusuz bu çalışmalar doğrultusunda bu yapıların tanımlamaları ve fonksiyonları ancak yapılacak bazı sondajlar ya da geniş alanlı kazılar çerçevesinde kesinlik kazanacaktır.

Jeofizik yüzey araştırmaları gerçekleştirilen bir başka alan şehir planlaması ve kentin yayılımı hakkında önemli ipuçları vermiştir. Projenin ana amaçlarından biri olan kentin düzlükteki yayılımının var olup olmadığı sorusu en azından güneyde aydınlığa kavuşuyor gibidir. Bu alanda jeofizik planda görülen silik V formunda ve hemen altında geçen düzgün kalın çizgi Kiel Üniversitesi'nden jeofizik uzmanı Harald Stümpel'in tecrübeleri doğrultusunda kent suru olma ihtimali çok yüksektir (Resim: 6)³.

² Lanckoronski 1892, 90

³ Benzer izler sayın Harald Stümpel'in Milet çalışmalarındaki jeofizik yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. Milet'teki kent suru olarak düşünülen benzer izler, yapılan sondaj kazıları çevresinde kesinlik kazandığı Herr Stümpel tarafından sözlü olarak belirtilmiştir. Kendilerine bu konuda teşekkürlerimi sunarım.

2.2. Aspendos Nehir Limanı (?)

Bir diğer sonuç hamamın hemen güney doğusundaki alanda herhangi bir duvar izlerine rastlanmayışıdır (Resim: 5). Hamamdan daha aşağı seviyedeki bu alanda belkide Eurymedon nehrinin sık sık taşması ile, burada daha önce var olan kalıntılar sürüklenerek tahrip olmuşlardı. Ancak özellikle manyetik yöntemle yapılmış olan jeofizik planın en güneyinde oklarla gösterilen alanda bulmayı ümit ettiğimiz nehir limanına ait bulgular yer almazken, oklar ile işaretlenmiş olan üç kesitte yapılan elektrik yöntemi bu alanın liman olabileceğini güçlendiren manyetik yöntemin tersine olumlu sonuçlar vermiştir (Resim: 7). Bugünkü ölçüleri ile nehir limanının denizden uzaklığı kuş uçuşu yaklaşık 11 km uzaklıktadır. Benzer nehir limanı diğer pamphylia kenti Perge’de Kestros nehrinin üzerinde tespit edilmiştir⁴.

Pisidya Yüzey Araştırması Projesinin Pednelissos antik kenti ve çevresinde gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları dağlık Pisidya kentlerinin varlıkları ile ekonomik ve siyasi gelişimleri için pamphylia’da limanı olan kentlerin çok önem ihtiva ettiğini göstermiştir⁵. Keza Pednelissos kentinde yapılan keramik yüzey araştırmaları, mimarî gelişimin aksine, kentin sanki bir pampylia liman kentiymiş gibi tüm Akdeniz’den keramik ithal ve ihraç ettiğini göstermiştir⁶. Bu ekonomik gelişim sadece keramik ile sınırlı kalmamıştı. Özellikle teritoryumunda rastlanılan farklı büyüklüklerde ve formlardaki çiftlik, köy, zeytin yağı atelyeleri ve villa türü yerleşmeler, bölgede yoğun bir tarım ve hayvancılık gelirinin olduğunu ve bu gelirin pek tabiki ve özellikle nehir taşımacılığı ile pamphylia kentleri sayesinde sağlandığını ortaya koymuştur. Daha bir kaç onlu yıllara kadar tomrukların, Şütçüler (antik Adada Kenti)’den Pınargözü köyü istikametinde, Kestros’a (Aksu Nehri) akan bugünkü Küçükaksu Deresi ve Gebiz Çayı vasıtasıyla ulaştırıldığı o dönemlere tanık olunan yerel köylülerce anlatılmaktadır. Aynı ekonomik gelişim Eurymedon üzerinde de yaşanmış olmalıydı. Bu yüzden ileriki yıllarda çalışmalarımızı teritoryum araştırmalarında yoğunlaştırıp, Eurymedon’un Pamphylia ve Pisidya ekonomisi ile olan her türlü ilişkisi irdelenecektir. Nehir kuşkusuz sadece Pisidya için olmayıp Aspendos’un kendi ticareti için de söz konusuydu. Şarap, buğday, at yetiştiriciliği ve tuz ticareti ile ünlü Aspendos⁷, bu gelirlerini nehir taşımacılığı ile Eurymedon ağzında yer almış olması ön görülen deniz limanı sayesinde uzak Akdeniz kentlerine ulaştırmış olmalıydı. Keza hem helenistik dönemdeki üç katlı market binası ve hem de olasılıkla şimdilik roma dönemi olduğu düşünülen iki katlı dükkan sırasında

⁴ Martini v.d. 2008, 163-179

⁵ Vandeput – Köse 2008, 32-33; Vandeput – Köse – Jackson 2009, 31-32; Vandeput – Köse 2009, 45-58; Vandeput – Köse 2010, 179-194.

⁶ Vandeput v.d. 2005, 238 Fig. 6.

⁷ Köse 2010, 375.

oluşan agoranın batısındaki yapı, bu zengin ticaretin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. İleriki çalışmalarımızda Eurymedon ağzında deniz limanı hakkında çalışmalara başlanacaktır.

Şüphesiz nehir ve oradan da Akdeniz ve uzak ülkeler deniz ticareti kullanılan tekne ve gemilerin neler olduğu sorusunu akla getirmektedir. Kuşkusuz akıntının ters istikametine rüzgarlar sayesinde ilerlenebildiği, gibi çekme halatlı *caudicaria* ve benzeri teknelerle de kullanılmış olmalıydı⁸. Ticaret gemilerinden başka, Akdeniz kenarında bulunan limana *trireme* ve benzeri savaş gemileri yanaşıyor olmalıydılar⁹. Antik kaynaklardan Xenophon ve Diodoros‘da adı geçen, Aspendoslular ile Atina‘lı general Trasybolos arasındaki savaşta Xenophon Trasybolos‘un gemilerini *trireme* olarak tanımlar¹⁰. Triremeler ortalama 170 kişiden oluşmaktaydı. Thukydides‘in anlattıklarına göre Peloponnessos savaşlarının yirminci yılında Pers donanmasına ait 147 *triera* bulunmaktaydı¹¹. *Triera‘lar* üstüste üç kürekçi sırasıyla giden gemilerdi. Öyleyse bu gemiler belki de nehir limanına kadar ulaşabilmekteydi. Isokrates bu sayının 90 olduğunu söyler¹². Aspendos‘da konumlandığında Atina‘lı Kimon komutasındaki Atina gemilerine karşı koyamamış ve Kimon hem denizde ve hem de karada Persleri Aspendos‘da bozguna uğratmışlardı¹³. Aynı şekilde hem Thukydides hem de Plutarkhos Atina‘lıların 200 *trireme* ile denize açıldıklarından bahsedilirki bu da 2400 savaşçı demektir¹⁴. Savaş durumunda küçük savaş gemilerine, şüphesiz taşıma gemileri de, kentten askerleri ve erzağı nehir limanı ve nehir vasıtasıyla deniz limanına yığma işlevi de sürdürmüş olmalıydılar.

2.3. Anıtsal Yapılar

2009 sezonunda 2008 sezonunda başlanılan kentte ayakta kalmış belli başlı yapıların Totall Station yardımıyla ölçümü; kesit, yan ve ön görüşlerini elde etmek, bir başka ana çalışma ayağını oluşturmuştur. Bu çalışmalar, bu sezon Büyük hamam diye bilinen ancak hemen güney batı yanında bulunan olası kentin nehir liman ile Liman Hamamı olarak artık lanse edebileceğimiz yapıda ve agoranın doğusundaki roma bazilikasının alt yapı konstrüksiyonunda yoğunlaşmıştır. Liman hamamının batı ve kuzey cepheleri ile bazilikanın iki kemerli alt yapısı bitirilmiştir (Resim: 8).

Liman hamamının cephesi tıpkı Aspendos‘daki diğer yapılar gibi konglomeradan yapılmış olup yüzeyleri oldukça tahrip olmuştur. Kemerli yapının bir kaç kattan

⁸ Casson 2002, 144-154.

⁹ Casson 2002, 62-82; Morrison – Coates – Rankov 2000, 127-178.

¹⁰ Xenop., Hellen. 4. 8. 30; Diod., 14. 99.

¹¹ Thuky., 8. 87.

¹² Isok., 16. 18

¹³ Thuky., 1. 100. 1; Plut. Kim. 12-13; Diod. 11. 60-62.

¹⁴ Thuky., 1. 100. 1; Plut. Kim. 12

oluştugu gözlenmektedir. Özellikle odaların üzerleri tuğladan kemerle geçilmiştir¹⁵. Yer yer kemerlerin daha sonraki dönemlerde kapatıldığı gözlenmiştir. Küçük hamam yapısında ise gerek kemerler ve gerekse yapının duvarlarında yoğun tuğla kullanımı söz konusudur. Tuğla, kireçtaşı devşirme bloklar ve konglomera beraber ve karışık bir şekilde kullanılmıştır¹⁶. Konglomera ve tuğlanın beraber kullanıldığı yapıların Aspendos'daki varlığı sayısızdır. Bunlardan en çekicilerinden biri kuşkusuz Aspendos su kemerleridir¹⁷. Agoranın batısındaki bazilika yapısının alt yapı konstrüksiyonunda da aynı ikili büyük rol oynar. Yapının duvar blokları konglomera, ancak çatısı kemerli düzgün tuğla sıralarındandır. Kemerli alt yapının arka duvarından bir kapı ile içerideki bir koridora geçilmektedir. Bu koridor olasılıkla helenistik market binasının bir zamanlar ön yüzünün duvarını oluşturmaktaydı. Bu duvarında arkasına doğru giden bir kanalın, olasılıkla su kanalının varlığı tespit edilmiş ancak henüz kanal hakkında detaylı çalışmaya başlanmamıştır.

2009 sezonunda, özellikle ayakta kalmış görünümünden dolayı ün salmış tiyatro binasının mimarî açıdan incelemesine devam edilmiştir. Mimarî ve arkeolojik belgeleme detaylı ölçekli blok çizimleri gibi klasik yöntemlerle olduğu gibi, üç boyutlu tarama ve fotogrametrik methodlarla incelenen yapının relövesi bitirilme aşamasına yaklaşmıştır. Yapının restitüsyon çalışmaları yakın zamanda tamamlanacaktır (Resim: 9). Böylece var olan çok önceleri gerçekleştirilmiş bazı restitüsyon çalışmalarının doğruluğu da karşılaştırılacaktır¹⁸. Bu yapı hakkındaki çalışmaların daha detaylı sonuçları ileriki yıllarda ayrıca sunulacaktır.

2.4. Keramik Yüzey Araştırması

2009 sezonunda sonraki yıllar daha yoğun olarak yapılacak olan keramik yüzey araştırmalarına bir başlangıç yapılmıştır. İlk olarak keramik yüzey araştırmasının yapılacağı alanların tespiti için gerekli çalışmalara başlanmıştır. Bu alanların seçiminde malesef bitki örtüsü ve açık alanların az oluşu önemli etken rolü oynamış ve arzu edilen alanların sınırlı kalmasına neden olmuştur. Kentin güneyindeki (D ve E alanları) ve batısındaki (C alanı) bir tarlada ve büyük hamam diye bilinen Liman Hamamının önündeki palestra olarak düşünülen portakal ağaçlarıyla dolu alan içindeki bir düzlükte (A ve B alanları) keramikler grit oluşturularak toplanmış, tasniflendirilmiş ve gerekli görülenlerinin çizimleri hem analog ve hem de dijital olarak yapılmıştır (Resim: 10). İlk izlenimlere göre, A ve B alanlarından toplanan keramikler karışık ve uzun bir zaman

¹⁵ Lanckoronski 1892, 91-93.

¹⁶ Lanckoronski 1892, 92-93.

¹⁷ Lanckoronski 1892, 93-94. 121-124; Ward-Perkins 1955, 115-123; Kessener – Piras 1998, 151-154.

¹⁸ Lanckoronski 1892, 102-120.

dilimine dağılan keramik örnekleri sunarlarken, C alanından toplanan keramikler daha tek tip ve bir zaman dilimine ait oldukları izlenimi sunarlar.

1 m. x 2 m. ölçülerindeki 10 adet batı-doğu istikametindeki gritten oluşan C alanından toplanılan keramiklerin sayıları diğer keramik alanlarından toplanılanlara göre çok yoğundur. Keramikler çoğu kırmızı kilden ve etrafı yine kırmızı renkli astarlıdır (red slip) ve ince keramiklerdir (Fine Ware). Çeşitli ebatlarda dudaklı ve dudaksız çanaklar, derin tabak gibi formların yanı sıra, bazı amphora parçaları da bulunmuştur. 1 m. x 2 m. ölçülerindeki 7 adet kuzey-güney istikametindeki A griti ile, yine 1 m. x 2 m. ölçülerindeki 3 adet batı-doğu yönündeki gritten oluşan B alanından toplanılan keramikler oldukça geniş zaman dilimine yayılmış karışık form ve tip sergilerler. Yine çanaklar ve tabak formlarının yanı sıra geniş ağızlı ve boyunlu formları görmek de söz konusudur. Bazı dip parçaları olasılıkla Skyphos ya da benzeri formlara ait olmalıydılar. 1 m. x 2 m. ölçülerindeki 10 adet kuzey-güney istikametindeki E griti ile, yine 1 m. x 2 m. ölçülerindeki 10 adet doğu-batı yönündeki gritten oluşan D alanından toplanılan keramikler çok azdır ve bunların da sadece bir kaç parçası form vermektedirler. Aspendos keramikleri hakkında daha geniş bilgiler, bu çalışmaların ileriki yıllarında daha aydınlığa kavuşacaktır diye ümit etmekteyiz.

2.5. Epigrafik Araştırmalar

2009 sezonunda da epigrafik çalışmalar devam etmiştir. Camiili Köy’de 6 adet yeni yazıtlı helenistik mezar steli, bundan başka dört onur yazıtı ve bir latince yazıt parçası bulunmuş, bunların stampajlarının alınması ile birlikte tüm belgelenmesi yapılmıştır (Resim: 11)¹⁹. Üzerlerinde mezar sahiplerinin isimlerini basit formları ile: “...’nın oğlu...” ya da “...’un kızı...” şeklinde belirtilen bu steller Aspendos’da oldukça yaygın bir kullanım göstermektedirler. Bazen üçgen alınlıklarında çiçek rozet ya da benzeri motifler işlenmiştir. Stellerin oturduğu içinde dörtgen yuvası olan bazı bloklar da bulunmuştur. Böylece orjinal görünümelerini rekonstre etmek söz konusu olacaktır. Bu mezar stelleri genelde bir mezar yanında ya da üzerinde veya yakın çevresinde bulunmaktaydılar. Buluntuların gerek Belkıs ve gerekse Camiili Köy’de bulunması hem güney ve hem de kuzey nekropolünde kullanımına işaret ediyor gibi gözükse de stellerin taşınabilir oluşu bu olasılığı kesin kılmamaktadır.

¹⁹ Brixhe 1976, 271-272 Nr. 135. 136.

2.6. Territorium Araştırmalarına Başlangıç alışmaları

Bir diğerk başlangıcı yapılan çalışmalar, özellikle gelecek seneden itibaren yoğun bir şekilde yapılacak Aspendos teritoryum araştırmalarıdır. Yakın çevresinden başlayıp daha geniş bir daire izelerek bölgedeki tüm antik kalıntılar gezilerek, koordinatları alınacak ve gerekli görünen kalıntılarının detaylı belgelemesi yapılacaktır. Kent Chora sınırı ve yayılım alanının ölçüleriyle kentin ekonomi ve siyasi gelişiminde bu alanların ne kadar önemli olduğunu anlamaya yönelik bu çalışmalar için, bu sezon sadece bir kaç alan gezilmiş ve buradaki kalıntı ihtiva eden alanlar tespit edilmiştir. Daha önce tescili yapılmış olduğu anlaşılan  alana gidilmiştir. şahin tepesi olarak adlandırılan alanda büyük bir yapı grlmştir. Karagl adı verilen mevkide ise sadece az miktarda keramik kalıntılarına rastlanmıştır. Bundan başka Aspendos kentinin güneyindeki bir kayalık üzerinde yer alan kaya mezarı görülüp fotoğraflanmıştır. Yoğun bitki örtüsü ve kayalığın nnn kapalı olması kaya mezarının iinin görülmesine engel olmuştur (Resim: 12). Bu üç alanda bir Explorist XL el GPS'i ile kordinatlar alınmış ve fotoğraflanmıştır.

3. Sonuç

2009 sezonu çalışmaları özellikle jeofizik yüzey araştırmaları doğrultusunda çok önemli sonuçlar vermiştir. Olasılıkla artık Aspendos nehir limanından ve bunun lokalizasyonundan bahsetmek söz konusudur. Keza bir önceki sezon arkeolojik incelememizde de, jeofizik sonuçlarının olduğu alanda liman olabileceğine işaret edilmişti.

Kentin yayılım alanı daha erken dönemlerde bile arazinin düzlüklerine kadar ulaşıyor olmalıydı. Kent ile limanı arasında, roma döneminde, duvarları konglomera, st yapı elemanları genelde tuğladan büyük ölçülerde bir hamam binası yapılmış ve bu hamam olasılıkla kentin güney kapısına bir yolla bağlanmıştı.

Roma Dönemindeki kentin bu zengin görüntüsü, kuşkusuz zengin kent teritoryumundan sağlanan gelirlerin Aspendos nehir limanı ve nehir ticareti yoluyla tüm Akdeniz kentleriyle olan ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Zengin, yoğun ve çok çeşitlilik gösteren keramik repertuarı bu ticaret ağını yayılımının ne denli geniş olduğunun şimdiden ipuçlarını vermiştir.

BİBLİOGRAFYA

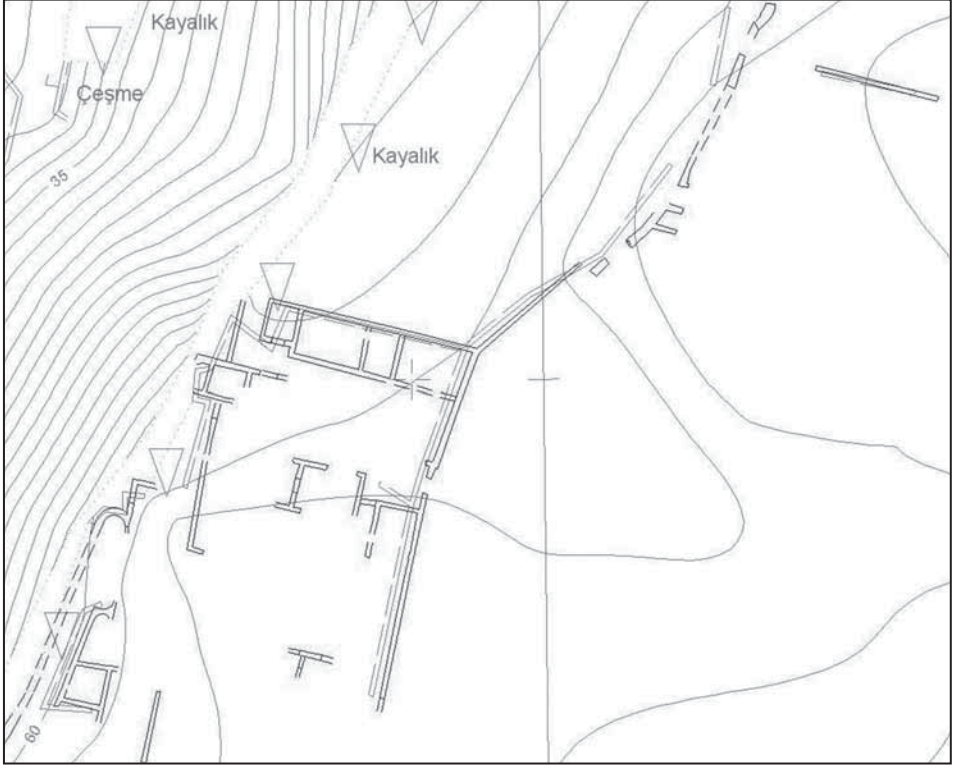
- BRIXHE, C. 1976. *Le Dialecte Grec de Pasmphylië: Documents et Grammaire* (Paris).
- CASSON, L. 2002. *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler* (İstanbul).
- KESSENER, P. – PIRAS, S. 1998. "The aspendos Aqueduct and the Roman-Seljuk Bridge Across the Eurymedon", *Adalya* 3: 149-168.
- KÖSE, V. 2010. "Aspendos Yüzey Araştırması Projesi 2008 yılı birinci sezon çalışmaları", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, 373-394.
- LANCKORONSKI, G. K. 1892. *Städte Pamphyliens und Pisidiens I* (Vienna).
- MARTINI, W. – BRÜCKNER, H. – ESCHBACH, N. – KELTERBAUM, D. – RECKE, M. 2008. "Der Flusshafen von Perge in Pamphylien", *Archäologische Anzeiger* 2008, 1: 163-179.
- MORRISON, J. S. – COATES, J. F. – RANKOV, N. B. 2000. *The Athenian Trireme* (Cambridge).
- VANDEPUT, L. – KÖSE, V. – ZELLE, M. – LAUFER, E. 2005. "Pisidien Survey Projekt: Survey-Kampagne 2003 in Pednelissos", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 235-244.
- VANDEPUT, L. – KÖSE, V. 2008. "Pisidia survey project 2008: research in the territory of Pednelissos" *Anatolian Archaeology* 14, 32-33.
- VANDEPUT, L. – KÖSE, V. – JACKSON, M. 2009. "Pisidia survey project 2009: pottery and more in the territory of Pednelissos" *Anatolian Archaeology* 15, 31-32.
- VANDEPUT, L. – KÖSE, V. 2009. "Pisidia Survey Project 2007: Remains in the territory of Pednelissos", *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, 45-58.
- VANDEPUT, L. – KÖSE, V. 2010. "Pisidia Survey Project: Surveys in the territorum of Pednelissos", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 179-194.
- WARD-PERKINS, J. B. 1955. "The Aqueduct of Aspendos", *BSR* 23: 115-123.

Resim 1: Aspendos 2009 sezonu çalışmaları ve dağılım alanları.

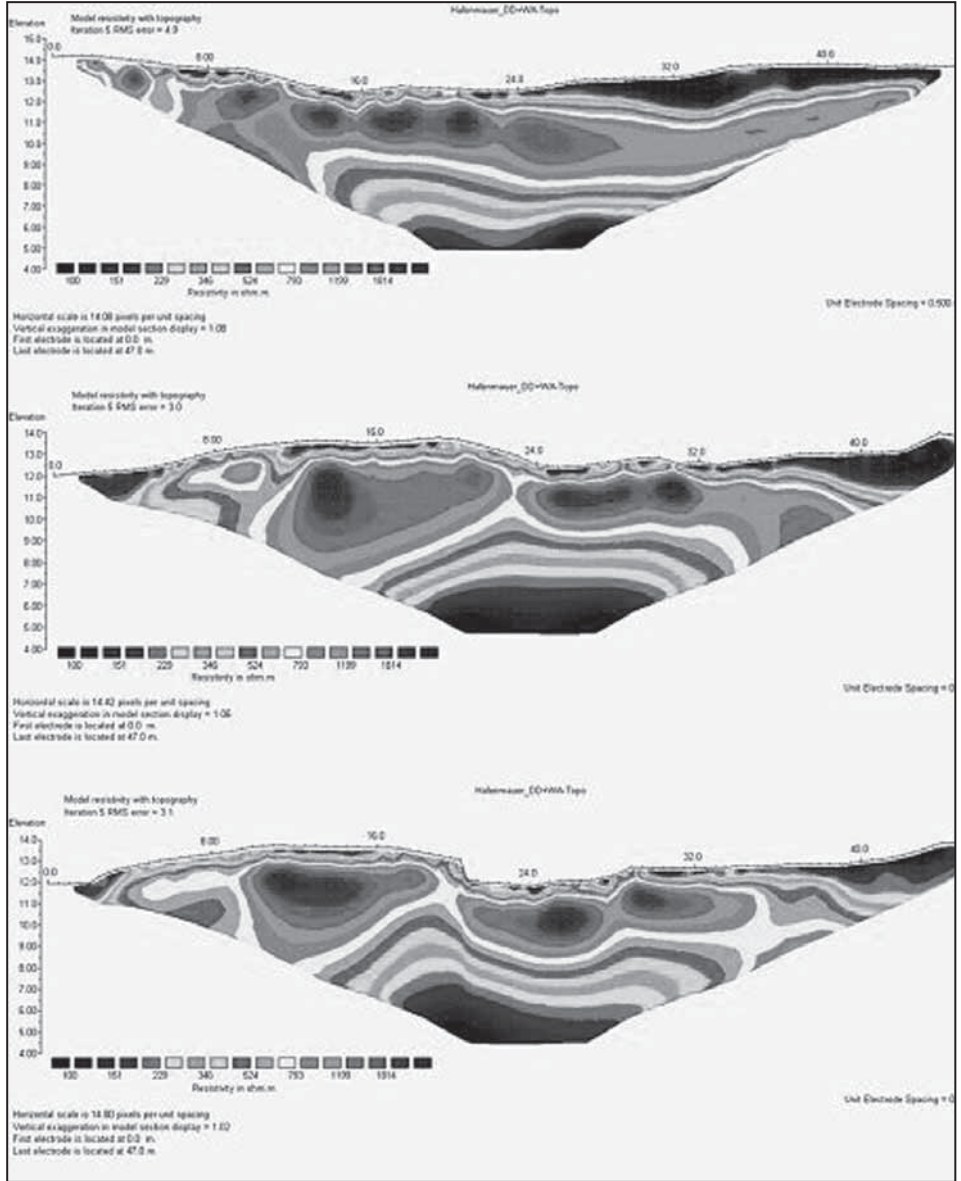
Resim 2: Topografik haritaya işlenmiş 2009 ve 2010 sezonu yapılarının genel görünümü.

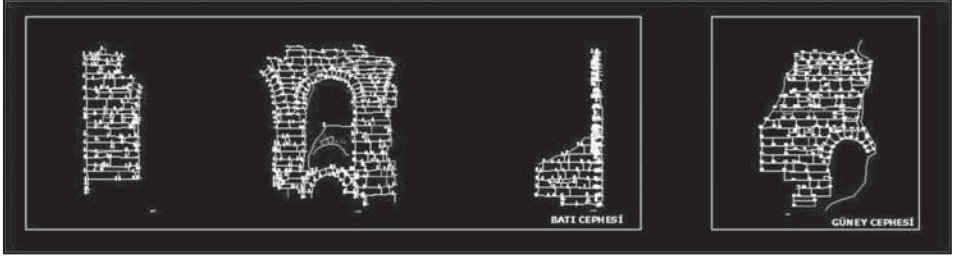
Resim 3: Topografik haritaya 2010 sezonu işlenmiş kentin kuzeybatı kesimindeki bir kompleksin plan görünümü.

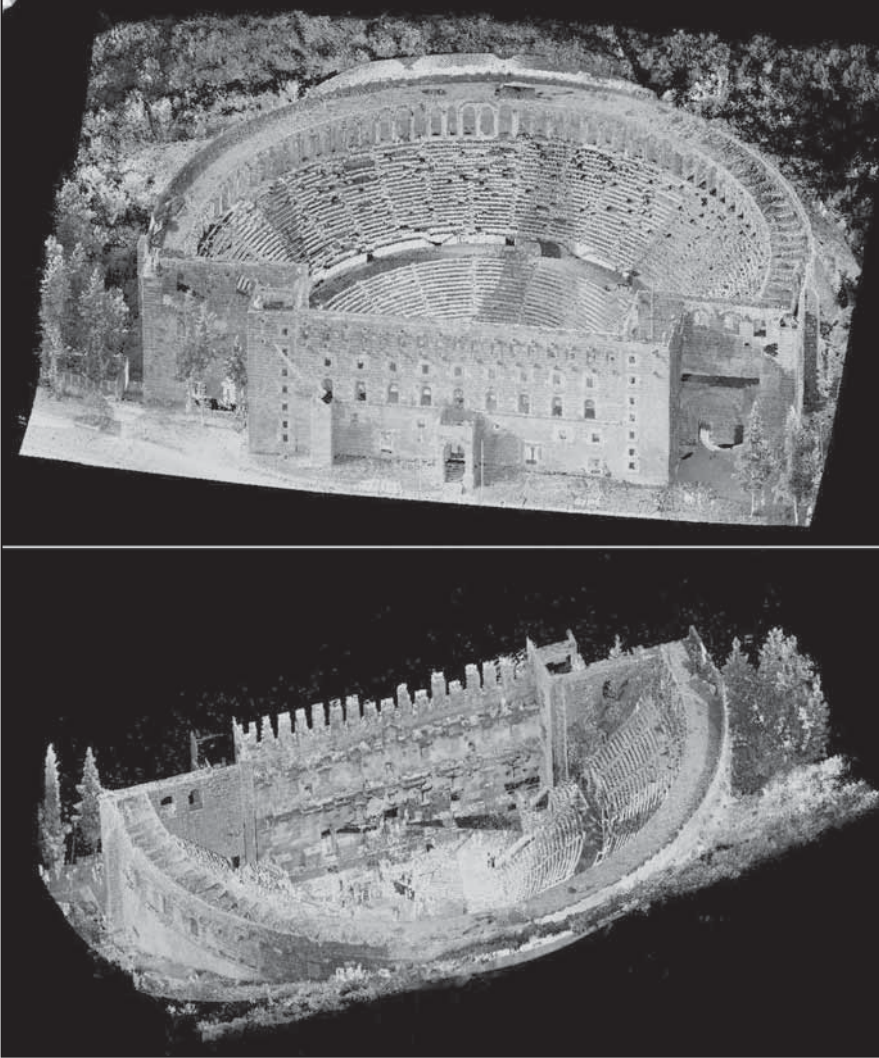
Resim 6: Kentin güneyindeki düzlükte gerçekleştirilen jeofizik yüzey araştırması sonuçlarını gösteren planı. Okların gösterdiği çizgiler taşınmış sur duvarlarının ardında bıraktığı izleri olabilir.

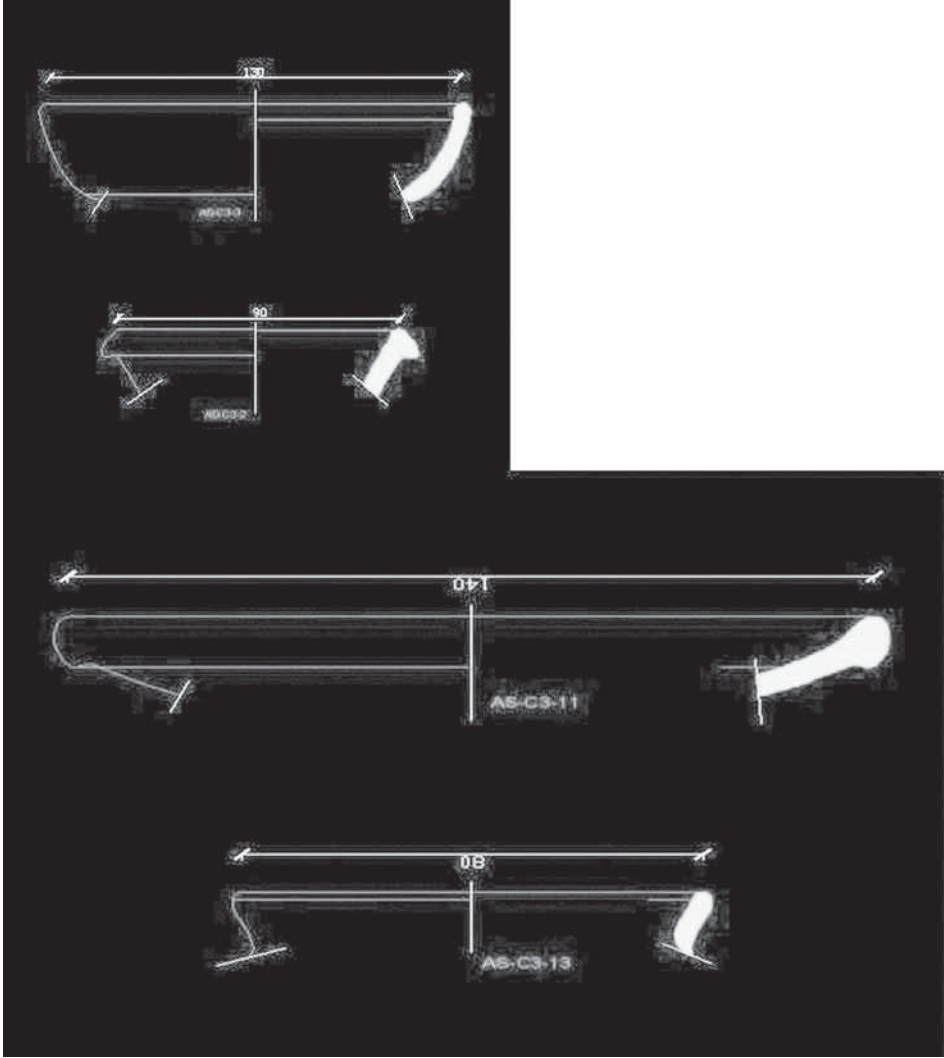
Resim 7: Liman olduğu düşünülen alanın elektrik yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen jeofizik araştırmasının sonuçlarını gösteren bir kesit.

Resim 8: Liman hamamının kemerli güney ve batı cephelerinin bir görünüş çizimleri.

Resim 9: Tiyatro binasının üç boyutlu taraması ile elde edilen nokta bulutu görüntüleri.

Resim 10: Bulunan keramiklerden bir kaç örnek.

Resim 11: 2009 sezonunda bulunan yazıtlı mezar stelleri.

Resim 12: Territorium araştırması esnasında kentin hemen güneyindeki başka bir tepe üzerinde oyulmuş bir kaya mezarı.

HATAY İLİ ANTAKYA, SAMANDAĞI, ALTINÖZÜ ve YAYLADAĞI YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2009

Hatice PAMİR¹

T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 2008 ve 2009 yılı çalışmaları Hatay İli Antakya Merkez İlçesi, Samandağ, Altınözü ve Yayladağı'nda gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımıza 2008 araştırma döneminde Bakanlık temsilcisi Arkeolog-Uzman Mehmet Sönmez Köse, 2009 araştırma döneminde Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Alime Çankaya katılmışlardır.² 2008 yılı araştırma sonuç raporu yayınlanamadığından 2008 yılı sonuçlarını da bu raporda sunmaktayız. Çalışmalarımız aşağıda sıralanan alanlarda gerçekleştirilmiştir.

Antiokeia ad Orontes Nekropol Çalışması

Helenistik ve Roma Döneminde büyüklüğü ve kentsel özellikleri itibariyle çok önemli bir yer tutan Antiokeia ad Orontes ya da günümüzdeki Antakya, Hatay İlinin merkez ilçesinde yer almaktadır. Antik kentin kalıntıları, kentin içinden geçen Asi Nehri (antikçağda Arantu-Orontes-Axios) ile nehrin doğusunda yükselen Habib Neccar (Silpius) dağı arasındaki ova düzlüğü ve dağın batı yamaçları üzerinde antik kenti yayılmaktadır. Antik kentten günümüze ulaşan mimarî kalıntıların tespiti ve belgelenmesine yönelik olarak 2008 yılı araştırmalarında, Habibi Neccar Dağının kuzeydoğu ucunu oluşturan alçak tepe ve yamaçlarda; 2009 yılı araştırmalarında ise kentin güneydoğu nekropolünde çalışılmıştır (Harita 1).

¹ Yrd. Doç. Dr. Hatice Pamir, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 31040 Antakya-HATAY. hpamir@mku.edu.tr

² Çalışmalar T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM, Mustafa Kemal Üniversitesi BAP, AKMED ve Fritz Thyssen Stiftung (2008 yılı)'dan sağlanan mali desteklerle gerçekleştirilmiştir. 2008 yılı çalışma döneminde Arkeoloji Yüksek Lisans öğrencileri olan İnanç Yamaç ve Ratibe Kuzey, Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Lisans öğrencileri Hamdi Bereketoğlu, Gökhan Gür, Yasin Karagöz, Aysel Kılıç, Y. Mimar, Doktora Öğrencisi Ayşe Belgin Henry, Arkeolog Olivier Henry, Harita-Topograf Pascal Lebaoutaillier (IFEA) katılmışlardır. 2008 yılı Antiokeia antik kent şehir suru mimarî analiz , haritalama ve antik kentin su sistemi üzerine Prof. Dr. Gunnar Brands, (Halle-Wittenberg Uni Alanya) Oliver Conradt (TU Cottbus), Dipl.-Ing. Dirk Jerominek (, TU Cottbus), Prof. Dr. Mathias Döring (FH Darmstadt), Christian Klose (FH Darmstadt), Dipl.-Ing. Patrick Keilholz (FH Lübeck) , Prof. Dr. Ulrich Weferling (HTWK Leipzig), Dipl.-Ing. Holger Evers (HTWK Leipzig), Stefan Görnitz (HTWK Leipzig) çalışmışlardır. 2009 yılı çalışmaları ekip üyeleri olan Ayşe Belgin Henry, Doktora Öğrencisi, Ratibe Kuzey Yüksek Lisans Öğrencisi, İnanç Yamaç Yüksek Lisans Öğrencisi , MKÜ Arkeoloji Lisans öğrencileri Yasin Karagöz, Aysel Kılıç, Anıl Doğruluk, Memik Kereci ve Gülşah Çetin' in katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Tüm katılımcılara gönülden teşekkür ederim.

Antik kentin bugüne değin bilinmeyen kuzeydoğu nekropol alanının varlığı 2004 yılından itibaren başlatılan çalışmalarda ortaya çıkarılmış ve mezar anıtları belgelenmiştir. 2008 ve 2009 yılı çalışmalarında, 2004 yılında başlatılmış olan yüzey araştırmasında tespit edilmiş kaya mezar anıtlarının yeniden değerlendirilmesi ve eksik belgelenen anıtlarda çalışma yapılmasının yanı sıra yeni tespit edilen anıtların belgelenmesi ve kentin topografik haritası üzerine yerleştirilmesi olarak gerçekleştirilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar sonucunda kayaya oyulmuş mezar odaları, kaya yüzey üzerine doğrudan oyulmuş mezar yatakları, lahit mezar ve kiremit mezar tipleri belirlenmiştir.³ Kaya mezar odaları kireçtaşı kayalıkların işlenmesi ile biçimlendirilmiş oygu mezarlardır. Mezar odaları genel plan özellikleri bakımından a) doğrudan ana mekâna açılan kapısı olan tek mekânlı, b) kısa bir dromosa sahip tek mekânlı olmak üzere iki ana tip göstermektedir. Mezar odalarının içi kare ya da dörtgen planda, iç arka ve iç yan duvarlar cesedin konulduğu oygu mezar yatakları ise üzeri kemer şeklinde biçimlendirilmiş archosolium tipindedir. Mezarlar genellikle her bir mekânda girişin sağında ve solundaki duvarda birer ve arka iç cephe duvarda bir olmak üzere 3 adettir (Resim: 1). Sadece bir mezar odası tek mekân içinde 7 adet mezar içermektedir. Archosolium tipindeki mezar yataklarının iç derinlikleri 0.45m. ile 0.65 m arasında değişmekte, büyük bir çoğunluğunda cesedin başının konulacağı kısım daha yüksek yastık şeklinde biçimlendirilmiştir. Yastıkların mezar yatakları içindeki konumuna göre mezar odasına girildikten sonra soldan sağa doğru yerleşme hareketi izlenmektedir. Cesedin konulduğu mezar yatakları/sandukalarının üst kısmı ya düz bırakılmış ya da içe doğru profilendirilerek kapak oturtma yuvaları yapılmıştır. Bazı mezar yataklarının üzerinin ise pişmiş toprak kaplama levhaları ve kireç harcı kullanılarak kapatılmış olduğu kaçak kazı toprağı içindeki malzemenin varlığı göstermektedir. Bazı mezar odalarının iç yüz veya dış yüz duvarlarında dikdörtgen ya da kare biçimli, bir kısmının üzeri kemerli küçük boyutlu ölü kültü ile ilişkili oygu nişler yer almaktadır. Mezar odaları herhangi bir yön birliği olmaksızın Habibin Neccar dağının kuzey ucunda yer alan bugünkü adıyla Hamreniye Tepenin batısındaki yamaçlarda küçük iki dere yatağının kenarları boyunca yoğun, yukarı yamaçlara doğru yoğunluğun azaldığı bir yayılım göstermektedir. İki mezar odasında kayaç yüzey üzerine doğrudan boya ile yapılmış duvar resmi ve bir mezar odasının dış cephesinde yer alan kabartma bezemesi, bir mezar odasının cephesinde girişi üzerinde yer alan haç kabartması ve bir mezar odasında belgelenen bukranon kabartması dışında kalan mezar odaları son derece sade bir görünüm sergilemektedir. Mezar odalarının büyük bir kısmı açılmış ve kaçak kazılarla

3 Bu çalışma Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmakta olup Yüksek lisans Öğrencisi Ratibe Kuzey ve diğer ekip üyelerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

açığa çıkan mezar odalarının içinde ve yanındaki toprak dolgu içinden toplanan küçük buluntu örnekleri İ.S. 2. Yüzyıldan başlayan ve 6.yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman dilimine yayılmaktadır.

İkinci mezar tipini ise doğrudan kayaç yüzey üzerine oyulmuş mezar yatakları ve kapaktan oluşan khamosorion mezar tipi oluşturmaktadır (Resim: 2). Bu tipte kayaç yüzey üzerinde mezar yatağı/sandukası belirlenmiş ancak kapak kısmı tahrip olduğundan ve mevcut olmadığından üst kapağının nasıl olduğu hakkında belirsizlik yaratmaktadır. Bu tip mezarlar tekli ve birden fazla gruplar halinde genellikle dere yatağının daha üst kısımlarında kayaç düzeltilenerek elde elde edilen yüzey üzerinde, birden fazla olanlar birbirine paralel olarak kayaya oyulmuşlardır. Herheangi kapak izine rastlanılmamıştır ancak Antiokheia ile çağdaş olan Seleukeia Pieria Doğu Nekropolü'nde de benzer tipteki khamosorion tipi mezarların hemen yanında üzeri hafif kırma çatılı olarak yekpare lahit kapağı şeklinde taş kapakların varlığı Antiokheia' daki bu mezar tipinin varlığını düşündürmektedir. ⁴ Yaygın bir tip olan khamosorion tipi mezarlar Akdeniz bölgesinde ve güneydoğu Anadolu bölgesinde yaygın bir tip olarak görülmekte ve M.S.1. yüzyıldan itibaren görülmektedir. ⁵

Antiokheia kuzeydoğu nekropoldeki çalışmalarımız sırasında toprak kayması ile ortaya çıkan bir lahit mezar Kuzeydoğu Nekropolde ilk belgelenen lahit mezardır ve üçüncü mezar tipini oluşturmaktadır Sade herhangi bezeme içermeyen dikdörtgen kesitli teknenin üzeri düz, iki parçadan oluşan kalın taş plaka ile kapatılmıştır. Hatay Arkeoloji Müzesinin burada yaptığı kurtarma çalışmaları ile ortaya çıkarılan lahitin içinde toprak dolgunun içinde hiçbir şey ele geçmeyişi lahitin toprağa gömülmeden önce soyulmuş olduğunu göstermektedir. Lahitin dolgu toprak zemin üzerine doğrudan oturması lahitin buraya daha üst kottan, orijinal durduğu yerden bir şekilde, belki kayma ile gelmiş olduğunu da akla getirmektedir. Kiremit kullanılarak yapılan basit gömü tipi olan tuğla çatma mezar tipi ise kuzeydoğu nekropolde saptanan dördüncü mezar tipidir. Üç noktada saptanan bu mezar tipinde üç tuğla plakanın yan yana getirilmesi ve gömünün üzerine karşılıklı olarak çatılması oluşturulmuştur. Kuzeydoğu nekropolün varlığından 1932-1939 yılında bahsedilmekle birlikte hiçbir çalışma yapılmadığından bugüne değin tahribata açık bir alan olmuş ve antik kent sit sınırları dışında kalmıştı. Yüzey araştırması sonuçları ile 2009 yılında Adana Bölge Koruma Kurulu' nun aldığı kararla sit alanı sınırları genişletilerek bu alan da koruma altına alınmıştır.

⁴ Altunay, B., 2008 *Seleukeia Pieria Doğu Nekropolü*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁵ Zeyrek , T.H. 2007, “ Yukarı Söğütlü Nekropollerinden Kaya Mezarları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2): 117-144.

Güney Nekropol Alanı Çalışmaları: Silpius Dağı'nın güneybatı yamaçlarından başlayarak, Bağrıyanık Mahallesi ve Daphne yolu boyunca günümüzdeki Sümerler Mahallesi'ne kadar devam eden alan Güney Nekropol olarak tarafımızca tanımlanmıştır. Kuzeyden güneye yamaç boyunca gruplar halinde kayaca oyularak yapılmış mezar odaları bu alana bir nekropol görünümü kazandırır. Burası aynı zamanda şehrin güney sınırlarını oluşturmaktadır. Kentin bu kısmı modern yerleşim alanı içinde kaldığından ancak belli kısımlarda tespit edilebilmiştir. Bağrıyanık-Kışlasaray mahalleri arasında kalan alanda inşaat kazıları sırasında ortaya çıkarılan lahit mezarlar ve kaya mezar odaları bu alandaki mezar tiplerini yansıtmaktadır. Bir inşaat kazısı sırasında ortaya çıkarılan Antakya Lahid M.S. 2. Yüzyıla tarihlendirilmektedir ve Hatay Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir. Kaya mezar odaları ise bir giriş odası ve içinde yer alan dörtgen ince uzun kesitlidikine yerleştirilmiş ölülerin yatırıldığı mezar birimleri olan loculi (tekil locus) ve Kuzeydoğu Nekropolde de tanımlanan içinde 3 archosolium içeren tek mekânlı mezar odalarıdır. Mezar odaları toprak dolgu içerdiğinden Loculi tipi hücreler sadece tek sırası görülerek belgelenmiştir. Akdeniz dünyasında M.S.1. yüzyıldan itibaren Roma dönemi ile birlikte yaygınlık gösteren locus tipi mezar hücreleri catacomb ve hipogaeum içinde sık kullanılan bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁶Aynı aileye mensup bireylerin gömüldüğü bu mezar anıtları birden fazla katlı olarak yer tasarrufu nedeniyle archosolium tipi mezar odalarına göre daha fazla mezar alanı yaratmakta olması nedeniyle sıkça tercih edilmişlerdir. Locus tipi mezar hücreleri mezar odasının yan duvarlarına dik olarak cesedin doğrudan üzerine konulduğu veya pişmiş toprak veya ahşap malzemeden tabutların içine konularak yerleştirildiği dörtgen nişler biçiminde oyulmuşlardır (Resim: 3). Toplam beş kaya mezar odası odası bu tipe ait olarak belgelenmiştir. Bu mezar odaları içinde Ant 282 altı mezar odasından oluşmakta; bir mezar odasında Ant282B güneyde iki, doğuda üç ve kuzeyde iki olmak üzere toplam yedi loculi bir diğeri olan Ant 282 C'de kuzeyde bir, doğuda iki ve güneyde bir adet olmak üzere toplam dört loculi mevcuttur. Bu grup içindeki bir diğer mezar odası bir giriş odası ve bu giriş odasının geçitlerle içinde locus mezar hücrelerinin bulunduğu beş mezar odası bu alanda tanımlanan büyük bir mezar odası görünümü taşımaktadır. Güney nekropolde tanımlanan mezar tiplerinin archosoliumlu mezar odaları, locus tipi hücreler barındıran kayayaya oyulmuş mezar odaları ve lahit mezarlardan oluştuğu görülmektedir.

Antiokeia Antik Suyolları Çalışması

Helenistik ve Roma Dönemleri'nin en büyük ve gelişmiş kentlerinden biri olan

⁶ Hachlili, R 2005, *Jewish Funerary Customs, Practices and Rites in the Second Temple Period*, Brill NV, Leiden, s. 518

Antiokeia için su kentte devam eden renkli yaşamın en önemli unsurlarından biridir. Bu ihtiyacı karşılayan suyolları ağı kentin antik dönemlerdeki gelişmişliğine paralel olarak döneminin teknik gelişmelerini de izleyen oldukça karmaşık bir yapı gösterdiği halde, bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar sınırlıdır ve bu gelişmiş sistemle ilgili pek çok soru bugüne dek cevapsız kalmıştır. Bu eksikliği kapatmak için başlattığımız yüzey araştırmalarımız süresince Antiokeia'nın antik dönem suyolları ile ilgili pek çok kalıntıya ulaşılmıştır.⁷ 2008 ve 2009 yılı çalışmaları Hatay ili Antakya Merkez, Kuruyer Köyü, Dursunlu Beldesi, Sümerler Mahallesi ve Harbiye Beldesi'nde sürdürülmüştür (Harita 2).

2008 yılı araştırmaları kentin başlıca su kaynaklarının yer aldığı bölge olarak önerilen Daphne (bugünkü Harbiye beldesi) ve çevresinde su kaynaklarının belirlenmesine yönelik çalışmalarla başlamıştır. Bu kapsamda biri günümüzde de Antakya Belediyesi tarafından şehir içme suyu kaynağı olarak hali hazırda kullanılan iki noktada su toplama tünelleri tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarla bu geniş tünellerin daha sonra daralarak suyollarını oluşturan tünel ve galerilerle birleştiği ve bu tünellerde toplanan suların böylece kente kadar iletildiği görülmüştür. Harbiye-Antakya arasındaki bölgede hem önceki yıllardaki buluntuların hem de yeni tespit edilen kalıntıların değerlendirilmesi ile suyollarının belli bir yükselti eğrisini koruyarak devam ettikleri görülmüş ve bu alanda suyollarının Roma dönemi suyollarının genel ilkelerine uygun olarak⁸, jeolojik özelliklere göre üç farklı yapı tipinin bir arada kullanılması ile inşa edildikleri anlaşılmıştır. Bu yapılar; derin vadilerde su kemerleri, yamaçlarda substurictio olarak adlandırılan taş ve harçtan örme kanallar ve sarp kayalık alanlarda kayaca oyulmuş tüneller şeklindedir.

Daha önceki çalışmalarda bu suyollarına dair kimi kalıntılar tespit edilmiş olmasına karşın, 2008 ve önceki yıllardaki yüzey araştırmaları ile pek çok yeni kalıntıya ulaşılmış, belgelenmiş ve bu kalıntılar daha sistemli bir şekilde ele alınmıştır. Böylece Harbiye'den Antakya'ya uzanan su kanallarının tek bir hat değil, muhtemelen farklı dönemlerde yapılmış ve farklı yükseltilerde yer alan iki hat şeklinde ilerlediği anlaşılmıştır. Yine bu iki hatta ek olarak muhtemelen bugünkü Dursunlu beldesindeki kaynaklardan beslenen ve buradan başlayan üçüncü bir hat ve bu hatta ait örme kanallar, tüneller ve iki noktada su kemerleri tespit edilmiştir (Resim: 4).

2008 yılı çalışmalarının en önemli sonuçlarından biride daha önce hiçbir çalışmada yer almayan Kuruyer Köyü ve çevresindeki suyolları ile ilgili kalıntıların tespiti olmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalarda 2 sarnıç yapısı, 6 noktada örme taştan

⁷ Antiokeia su yolları üzerine yapılan araştırma yüksek lisans çalışması olarak Araş. Gör. İnanç Yamaç (MKÜ) tarafından hazırlanmaktadır.

⁸ Hodge, A. Trevor, *Roman Aqueducts & Water Supply*, 2005 London.

(substurictio) su kanalları, 2 noktada pişmiş topraktan su iletim döşemleri olan künkler, 2 su toplama havuzu ve 3 su kaynağı tespit edilmiştir. Bu alandaki su kaynakları Silpius (Habibi Neccar) Dağı'nın doğusunda yer alan ve Silpius Dağı ile derin bir vadi ile ayrılan Karaalıdağı Tepe ve Mağara Tepe'den oluşan yükselti üzerinde bulunmaktadır. Bunlardan özellikle Sakalkapan mevkiindeki su kaynağının çıkışında yer alan örme taştan kanal ağzı bu kaynağın antik çağda kullanılmış olduğuna açıkça işaret etmektedir. Karstik bir jeomorfolojiye sahip alanda yöre halkından da alınan bilgilere göre pek çok su kaynağı bulunmaktadır, ancak bunların büyük bölümü modern yapılaşma ve tarım faaliyetleri ile yok edilmiştir. Bölgenin su kaynakları açısından zengin oluşu ve buluntularında işaret ettiği üzere antik çağlarda da kullanılmış olduğu açıktır. Bu düşüncüyü doğrulayan en önemli kanıt Kuruyer Köyü'nün yakınlarında tespit edilen örme taştan su kanalına ait kalıntılardır. Modern yapılaşma nedeniyle çok tahrip olmuş ve büyük bölümü toprak altında olmasına karşın bu su yoluna ait kalıntılar 6 noktada tespit edilebilmiştir. Buna göre kanal Kuruyer Köyünün yakınlarından başlamakta ve yükselti eğrisini takip ederek kuzeybatı doğrultusunda Antiokheia yönünde devam etmektedir. Kanalin büyük kısmı örme taştan substurictio şeklinde inşa edilmiş (Resim: 5) olmakla birlikte kanalın iç kısımlarda kayaca oyulmuş bir tünele dönüştüğü görülmüştür. Bu da kanalın aynı Daphne yönünden uzanan kanallarda olduğu gibi arazi koşullarına göre değişik inşa tekniklerinin bir arada kullanılması ile inşa edildiğini göstermektedir. Kanal ortalama 1 ila 1,30 m. yüksekliğinde ve 0,50 ila 0,80 m. genişliğindedir. Bu su yolu ile ilgi önemli bir diğer özellik ise 2 noktada tespit edilen pişmiş topraktan su iletim döşemleri olan künkler olmuştur. Tarımsal faaliyetler ve modern yapılaşma nedeniyle büyük tahribata uğramış olan bu iletim döşemlerinin muhtemelen Sakalkapan ve Hünkar su kaynakları ile bağlantılı oldukları ve yamaçtan aşağı, yukarıda bahsedilen su yoluna doğru uzandıkları görülmüştür. Bu durum bu iletim döşemlerinin çevredeki kaynaklardan su yolunun beslenmesi için yapılmış ara bağlantılar olabileceğini düşündürmektedir. Bunlara ek olarak bu alanda 2 adet kayaca oyularak yapılmış su toplama havuzu tespit edilmiş ve Antakya kalesi yakınlarında yer alan bir tanesi dairesel planda yaklaşık 43 m. çapında anıtsal ölçülerde, diğeri kayaca oyulmuş 2 sarnıçta çalışmalar sürdürülmüştür.

2009 yılı araştırma döneminde de 2008 ve daha önceki yıllarda tespit edilen su yollarına ait kalıntılar üzerinde ayrıntılı çizim, fotoğraflama, haritalama ve ölçüm çalışmalarına devam edilmiş, aynı zamanda su yollarının geçtiği düşünülen yeni alanlarda kalıntıların tespitine yönelik araştırmalar sürdürülmüştür. Öncelikle, su yolları ağının ayrıntılı bir haritasını çıkarabilmek amacıyla 76 noktada ölçüm çalışmaları yapılmış, elde edilen veriler dijital ortama aktarılmış, katalog, çizim, fotoğraflama ve değerlendirme

çalışmalarına devam edilmiştir (Resim: 6). 2009 yılının önemli verilerinden biri Aziz Petrus Kilisesi yakınlarında ortaya çıkan ve tarafımızdan Ant 387 olarak belgelenen örme duvar ve tüneller grubudur. Önceki yıllarda tespit edilen su yolu hatlarından daha aşağı bir kotta yer alan bu kalıntıların su yolları ile ilişkili en erken düzenlemelerden biri olması muhtemeldir.

Antiokheia Şehir Surları, Su Yolları Belgeleme, Haritalama ve Mimari Çalışmaları⁹

2004 yılından itibaren yüzey araştırmaları arkeolojik kalıntıların belgelenmesi ve mimari kalıntılar üzerindeki analiz çalışmaları ile belgelenen kentsel kalıntıların haritalanması çalışmasına devam edilmiştir. Arkeolojik belgelerin haritalanması çalışmasına 1930lu yıllarda yapılan kazı çalışmalarında elde edilen verilerin işlenmesi de dahil edilmiş ve böylece antik kentin bilinen tüm kalıntılarının yer alacağı bir harita elde edilmiş olacaktır ki bu çalışma halen devam etmektedir.

Antik kentin kuzeydoğu yamaçlarında yer alan dış savunma sistemine ait duvarlar önceki yıllarda belgelenmiş, bu duvarların iç duvarlara 200-400 m. Mesafede paralel olarak uzandıkları tespit edilmişti. Haç Dağı üzerinde 2004 yılı çalışmaları sırasında jeofizik araştırmalarında toprak altı dokusundan yapı kalıntıları ve insula tipi yerleşimin varlığını gösteren yerleşim varlığı belgelenmişti. Bu dış duvar opus quadratum tekniğinde, güneydoğuda bazı noktalarda polygonal duvar olarak örülmüştür (Resim: 7). Dış duvar ile iç savunma duvarı arasındaki ilişkiyi ve bağlantı noktalarını aydınlatmak için dış ve iç duvarın uzanımları üzerinde yapılan araştırma gösterdi ki kentin surları İmparator Justinianus' un bildirdiği İ.S. 540 yılındaki Antiokheia'ya yapılan Pers saldırılarında yıkılan kent surlarının yeniden inşası sırasında surlar içe çekilmiş olduğu beyanını desteklemektedir.¹⁰ Dış duvar olarak tanımladığımız duvarlar en erken Tiberius döneminde yapılmış olmalıdır ve pers saldırıları sonrasında yıkılan şehir surları daha içerde inşa edilmişti ki bu da iç duvarlar olarak tanımladığımız duvarlardır. Bu da kentin büyüklüğünün İ.S. 540 yılından itibaren küçüldüğünü göstermektedir¹¹.

⁹ Bu çalışma Prof. Dr. Gunnar Brands başkanlığında mimari ekip tarafından, haritalama çalışması ise Prof. Dr. Ullrich Weferling tarafından gerçekleştirilmiştir. Harbiye (Daphne) Su Yolları üzerine yapılan çalışmada Prof. Dr. Matthias Döring Antakya-Harbiye arasında kalan kesimde su yolları ve mimari analiz çalışmaları yapmışlardır. Prof. Brands, Prof. Weferling ve Prof. Döring Antiokheia çalışmalarına 2004-2008 yılları arasında katılmışlar ve katkıda bulunmuşlardır bu vesile ile kendilerine teşekkürü borç bilirim.. Bu rapor Prof. Brand s ve Prof. Döring'in verdiği araştırma raporundaki bilgiler ve ekibimizin 2009 yılı çalışma sonuçlarına dayanılarak hazırlanmıştır.

¹⁰ Procopius., II 10.2 p.167.

¹¹ Downey,G.,1961. *A History of Antioch in Syria*, Princeton.

Hacıkürüş Deresi Vadisi ve Demirkapı noktasındaki çalışma Habib Neccar Dağı'nın kuzeydoğu ucunda Haç Dağı (Staurin) ile bu dağın güney bitişiğinde Hacı Kürüş Deresi ile ayrıldığı dağ olan Silpius Dağı yer almaktadır. Staurin(Haç) ile Silpius Dağı arası kentin 6. Yüzyıl tarihinde önemli rol oynayan noktası olmuştur. Procopius'un aktardığı İ.S.540 Pers saldırılarını aktardığı yer olarak yaptığı tanımı, bu noktaya uymaktadır.¹² Demirkapı üzerinde yapılan mimarî analiz çalışmaları bu anıtın 3. İnşa evresi ile pers saldırılarının aynı döneme düştüğünü göstermektedir. Habib Neccar Dağı'nın kuzey ucunda, Hacıkürüş (Parmenius) Deresi'nin ikiye böldüğü tepelik alanın kuzeyinde kalan kısmı Staurin Dağı'nın kuzey batı, kuzey ve kuzeydoğu yamaçları 2004 yılından itibaren yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında kaya mezar odaları ve mezar anıtları ile kaplı olduğu açığa çıkarılmış, tepelik kısmında ise kentin iç ve dış duvarlarının uzandığı yapılan araştırmalarımızda ortaya çıkarılmıştı.¹³ Kentin kuzey doğu kenarında şehir surlarının devamını oluşturan duvarların tipinden Helenistik duvar tipinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Silpius Dağı üzerinde Habib Neccar ziyareti yakınlarında 2007 yüzey araştırmalarında polygonal duvarlar tespit edilmiş 2008 yılı çalışmalarında bu alanın belgeleme ve haritalama çalışmalarına devam edilmiştir. Malalas'da kenti erozyon ve toprak kaymasından korumak üzere Seleukos I zamanında da yamaçlara duvarlar inşa edildiği geçmektedir.¹⁵ Kentin yerleşim alanının Helenistik ve Roma Döneminde büyümesi ve genişlemesi ile kentin bu sorunla karşı karşıya kaldığı açıktır. Bu nedenle kentin genişlediği Silpius Dağı'nın güney kısımlarında bu sorunla karşılaşmış olması ve bunu çözmeye çalıştığı anlaşılabılır. Bu amaçla Silpius Dağı'nın bu yüzünde Habibi Neccar Türbesi'nin olduğu kısımlarda tespit edilen polygonal duvarların kenti erozyon ve su baskınlarından korumak amacıyla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu duvarlardan dört noktada tespit edilmiş ve hepsinin aynı teknikle inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Büyük boyutlu blok taşlar kullanılmış, bir veya iki sırası izlenebilen duvarlardır. En altta yer alan duvar dar bir dere yatağının üzerinde inşa edilmiş, 7,50 m. X 4 m. ölçülerinde, diğer duvarlar ise dik eğimli yamaçta erezyonu engellemek üzere setler halinde inşa edilmiş ancak birkaç sırası izlenebilmektedir. Kalıntılar antik kent haritasına işlenmiş gelecek yıllarda çalışılmak üzere belgeleme çalışması yapılmıştır.

Silpius Dağı'nın güneyinde Habib Neccar Türbesi'nden 80 m. kadar daha yüksekte yer alan ilk kez belgelenmiş duvar Habib Neccar vadisinin kuzeyinde sadece

¹² Procopius II.10.15-17. p.169-171

¹³ Downey 1961.

¹⁴ Winter, F.E., 1971. *Greek Fortifications* , University of Toronto Press; Mc.Nicoll, A.. 1996. *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford Monographs on Classical Archaeology.

¹⁵ Jeffreys, E et al. (1986). *The Chronicle of John Malalas*, 233. Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne.

500 metre kadar izlenebilmektedir. Bu duvarın Antakya Kalesi yönünde uzandığı ve Roma Dönemi suru üzerindeki kule 24 ve Kule 25'e doğru uzandığı düşünülmektedir. Tespit edilen duvarın yüksekliği 2m. ye kadar korunabilmiştir. Duvarda çeşitli boyutlardaki kırık taşlardan ve küçük dere taşları kullanılmıştır. Duvar üzerinde iki noktada merdivenin varlığı belgelenmiştir. Bu duvarın açık bir şekilde taşıyıcı bir duvar olduğu ve bir yolu taşıyan duvar olduğu, üzerinde tespit edilen basamaklar ve bu duvarın üzerinde tespit edilen su kanallarının varlığından anlaşılır (Resim: 8-9). Banket duvar olarak tanımlayacağımız bu duvar Habibi Neccar dere vadisi üzerinden bir köprü ile geçtiği , bu köprünün az bir kısmı kalmış kalıntıları gösterir. Banket ya da taşıyıcı duvarın özenli tekniği Procopius'un Justinan dönemi inşa faaliyetleri İ.S. 540 yılındaki Pers saldırıları sonrası inşa faaliyetleri kapsamında yapılmış olduğu düşünülmektedir. Bu yolun kale ile şehir surları arasında iletişimi sağlayan askeri amaçlı bir yol olduğu ve aynı zamanda kentin güney kısmını su baskınından koruyan set görevi gördüğü de açıktır. Daha geç bir dönemde Haçlı Döneminde kale ile güney kent suru ve şehir merkezi ile bağlantılandırılmak zorunda kalındığında taşıyıcı duvar ya da banket duvar da bu iletişim içinde yer almış olmalıdır. Bu anıtın haritalama çalışması yapılmış, antik kent haritası üzerine işlenmiştir.

Antiocheia Kentsel Teritoryumu İçinde Yer Alan Kırsal Yerleşimlerin Tespiti ve Begeleme Çalışması: Altınözü Gelinler Dağı Nekropolü

2007 yılından itibaren başlatılan Antiocheia teritoryumu içinde yer alan kırsal yerleşimlerin tespiti ve begeleme çalışması Altınözü Yunushanı Köyü civarında gerçekleştirilmiştir. 2008 yılı çalışmalarında Yunushanı Köyü civarında büyük bir yerleşim tespit edilmiş ve bu yerleşimin yanında kayaya oyulmuş mezar odalarından oluşan bir nekropol alanı belgelenmiştir. 2009 yılı çalışmalarının büyük bir kısmı yerleşimin nekropol alanı üzerindeki anıtların belgelenmesine yönelik olarak; ikinci çalışma alanı ise nekropol alanının ait olduğu yerleşimin belirlenmesine yönelik olarak yürütülmüştür.

Altınözü-Yunushan yolunun kuzey yanında uzanan kayalık yama üzerinde başlıca iki kayalık teras yamaç üzerinde şekillendirilmiş olan mezar odalarının alt terasda yer alan mezar odaları doğu-batı yönünde yan yana sıralanmış tek mekânli odalar şeklinde biçimlendirilmiştir. Bunlar Alt 2A, Alt 2B, Alt 2C, Alt 2D, Alt 2E, Alt 2F, Alt 2G, Alt 2H, Alt 2K ve Alt 2M'den oluşan toplam on adet kaya mezar odası olarak belgelenmiştir (Resim: 10). Bu mezar odalarından Alt 2A olarak belgelenen mezar odası diğer mezar odalarından farklı olarak iki katlıdır. Bu mezar odasında cephe, ön giriş ve yan yüzlerde olmak üzere toplam 13 adet stel kabartması belgelenmiş, yedi tanesinde Yunanca mezar

ithaf yazıtı belgelenmiş ancak yazıtların büyük bir kısmı tahrip edilmiştir. Mezar ithaf yazıtları Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar tarafından çalışılmaktadır. Stellerin üzerinde ayrıca bukranion, tabula ansata, kadeh ve rozet kabartmaları mevcuttur (Resim: 11). Mezar odasının içinde batıda iki, güneyde iki ve doğuda iki olmak üzere toplam altı yatak vardır ve nekropol alanındaki tek altı yataklı mezar odasıdır. Yatakların hepsi archosolium düzenlemeye sahiptir, hepsinin bir kenarı tamamen kırık durumdadır.

Alt 2B No.lu mezar odası nekropol alanında steli olmayan ve cephe düzenlemesi sade bırakılan tek mezar odasıdır. Tonozlu bir girişe sahip olan mezar odasının ana mekânına dikdörtgen bir kapı ve kayaca oyulmuş basamakla inilmektedir. Doğuda, güneyde ve batıda olmak üzere archosolium düzenleme gösteren üç yatak mevcuttur.

Tonozlu bir girişi olan Alt 2C mezar odasının cephesinde yan yana ve iki sıra şeklinde küçük boyutlarda kare nişler, giriş kısmının iç yan yüzlerinde batıda bir adet, doğuda ise iki adet olmak üzere toplam üç adet stel kabartması mevcuttur. Bu steller üzerinde rozet ve bukranion kabartması ve mezar ithaf yazıtları tanımlanmıştır. Mezar odasının cephesi tapınak cephe düzenlemesi sahiptir. Girişin doğu tarafında yer alan sütunun önde abakusu ve kaidesi korunmuş, sütun gövde kısmı yok olmuştur. Mezar odası iki adet batıda, bir adet güneyde ve bir adet de doğuda olmak üzere toplam dört adet archosolium tipinde mezar yatağına sahiptir.

Alt 2D mezar odası gerek tonozlu girişi, gerekse tapınak şeklindeki cephe düzenlemesinde yer alan sütunlardan dolayı Alt 2C mezar odası ile benzerlik göstermektedir. Bu mezar odasının dış yüzünde ve iç yan duvarlarında yedi adet stel kabartması tanımlanmış, ancak iki tanesinde yazıt tespit edilmiştir. Stellerde yer alan kabartmalar bukranion ve sepetten oluşmaktadır. Bu mezar odası da archosolium düzenleme gösteren üç yatağına sahiptir.

Alt 2E, Alt 2F, Alt 2 G ve Alt 2H No.lu mezar odaları birbirleriyle çok benzer özelliklere sahiptir. Bu mezar odalarının hepsinde tonozlu bir giriş ve archosolium tipinde mezar yatakları mevcuttur. Mezar odalarının giriş kısımlarındaki dış ve iç yan duvarlarında stel kabartmalarının sayıları bakımından farklılıklar vardır. Alt 2 E No.lu mezar odasının girişinde diğerlerinden farklı olarak kapının her iki yanında, çok küçük boyutlarda, üst kısmı kemerli iki adet küçük niş tanımlanmış, dış cephenin doğusunda tahrip olmuş stel kabartması görülmektedir. Alt 2F mezar odasının dış cephesinde doğuda iki adet, batıda ve kapının batı yan yüzünde birer adet olmak üzere toplam dört adet stel kabartması tanımlanmıştır. Bunlardan bir tanesinde yazıt izleri kısmen korunmuş durumdadır. Stellerin üçgen alınlıkları ve akroter kısımları kırıktır ve gövdede yer alan kabartmalar belirgin değildir. Alt 2 G mezar odasında ise girişin iki tarafında birer tane, kapının doğu

yan yüzünde de bir tane olmak üzere toplam üç stel kabartması bulunmaktadır, bunlardan iki tanesinde kısmen iyi korunmuş yazıtlar yer almaktadır. Alt 2 H mezar odasının giriş cephesi üzerinde sol ve sağ kısımlarında üçer adet olmak üzere toplam altı stel kabartması vardır. Stellerin iki tanesinde yazıt izleri görülebilmektedir. Bu stellerin sadece bir tanesinde iyi korunmuş bukranion kabartması tanımlanmıştır.

Alt 2 K mezar odası gerek cephe düzenlemesi, gerek stel kabartmaları, gerekse iç düzenlemesi bakımından nekropol alanında yer alan mezar odalarından farklı özelliklere sahiptir. Mezar odasının cephesi, iki yarım sütun, arşitrav ve üçgen alınlıktan oluşan tapınak düzenlemesi şeklinde yapılmıştır (Resim: 12). Mezar odasının cephesinde, iç ve yan duvarlarında toplam 13 adet stel kabartması bulunmaktadır. Mezar odasının içerisinde archosolium düzenlemeye sahip üç yataktan doğuda yer alan mezar yatağının tekne kısmının yan yüzünde girland ve tabula ansata kabartması işlenmiştir.

Nekropol alanının üst terasında da mezar odaları bulunmaktadır. Alt 2M olarak belgelenen tonozlu girişe sahip mezar odasının cephesinde üç adet stel kabartması vardır ve birinde yazıt izine rastlanılmıştır. Stel üzerindeki kabartmalardan sadece sepet betimlemesi tanımlanabilecek ölçüde korunmuştur. Mezar odasının kuzeybatısında işlenmiş stel kabartması üzerinde üzüm salkımı kabartması ve yazıt izi tanımlanmıştır.

Nekropol alanın üst kısmında yer alan bahçelik alanlarda intensive yüzey taraması yapılmıştır. Alt 3A ve Alt 3B olarak tanımlanan bu alanlarda ele geçen buluntu yoğunluğu burasının yerleşim alanı olabileceğini düşündürmüştür. Buluntu topluluğunun ilk sonuçlarına göre bu alanın en erken Roma Döneminde kullanım gördüğü, ağırlıklı olarak Bizans ve ardından İslâmi dönemlerde yerleşimin devam ettiği anlaşılmıştır.

Aziz Simon Stilit (St Symeon Stylite) Manastırı ve Hac Merkezi Mimari Analiz ve Rölöve çalışması¹⁶

Aziz Simeon Antakya (Antiocheia)'nın yaklaşık 18 km. güneybatısında, Hatay İli, Samandağ ilçesi Semandağ Mevkii'nde yer alan önemli bir Erken Hristiyanlık hac merkezidir. Asî Nehri'nin kuzeyinde yer alan Semandağ'ın 480 rakımlı tepesinde altıncı yüzyılda kurulan bina kompleksi, Stilit (Stylites) olarak nitelenen, sütun üzerinde çile çekme yöntemini benimsemiş bir keşiş olan azizin sütunu etrafında gelişmiştir (Resim: 13). Altıncı ve yedinci yüzyıllarda aktif olan hac merkezinin Arap akınlarından 11. yüzyıla uzanan zaman aralığındaki akıbeti ile ilgili elimizde kaynak yoktur. 11. yüzyılda bu alanın bir manastıra dönüşmüş olduğu, alanda Melkit Patriği III. Theodore öncülüğünde

¹⁶ Bu çalışma Yüksek Mimar Ayşe Belgin Henry başkanlığında yürütülmektedir ve doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

420 kitap bulunduran bir kütüphane kurulduğu bilinmektedir.¹⁷ Manastırın hangi tarih ve nedenle terk edildiği kesin olarak bilinmese de, Baybars komutasındaki Memlûk akınları (1268) sonrasında manastırdaki yaşamın sekteye uğradığı düşünülebilir.¹⁸

Alanın dış duvarları yaklaşık 20.000 m² bir alanı çevreler, ancak alanda bulunan kalıntıların en önemlileri, yaklaşık 60 X 63 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir düzenlemenin içine yerleşir. Vaftizhane bu ana mekânın kuzeyinde, doğu batı aksında uzanan bir koridorun yatay kenarına bitişik olarak inşa edilmiştir ve apsisi yarı sekizgen planlıdır. Azizin sütununu çevreleyen sekizgen biçimli üstü açık bir mekândan batıya açılan ana girişin yanı sıra, kuzeye ve güneye uzanan iki giriş mekânı daha vardır. Doğuda üç kilise kuzeyden güneye bitişik nizamda sıralanır. Ortadaki bazilika planlı Kutsal Üçleme Kilisesi sütunla doğrudan ilişkisi nedeniyle alanın en önemli kilisesi olarak nitelendirilebilir. Güney Kilise yine bir bazilika olarak tanımlanabilirse de, doğu kısmı üç yapraklı yonca planlıdır. Gerek planlama biçimi, gerekse azizin hayatından edinilen bilgilerin ışığında Djobadze haklı olarak bu kilisenin Azize Martha'nın ölümü sonrasında inşa edilen martirionla ilişkili olduğunu iddia etmiştir.¹⁹ Kuzey Kilise vaftizhaneye ilişkili küçük bir bazilikadır.²⁰ Alanın batısındaki mekânlar, alanı çevreleyen duvarlar ve bu duvarlarla merkezi dikdörtgen düzenlemenin arasında kalan bölgelerle ilgili bilgilerimiz çok sınırlıdır. Merkezi dikdörtgen alanın batısının, Djobadze'nin de iddia ettiği gibi, ilk defa altıncı yüzyılda gündelik yaşama ve gelen hacıların ihtiyaçlarına hizmet verecek şekilde düzenlenmiş olduğu açıktır, ancak bu bölgenin daha sonraki tarihlerde yapılan değişiklikler göz önüne alınarak tekrar değerlendirilmesi gereklidir.

2008 ve 2009 yıllarında gerçekleştirilen mimarî analiz ve haritalama çalışmalarına (Resim: 14) göre yapıda en az dört yapım evresi tespit edilmiştir ki bunlar; a). 6. Yüzyıl öncesi, b). 6 yüzyıl ilk yapım evresi, c). 6. yüzyıl ikinci yapım evresi ve d). Geç Dönemler dir. Altıncı yüzyılın sonundan alanın terk edilmesine kadar devam eden dönemdeki mimarî tamir ve düzenlemeleri çalışmanın bu aşamasında kesin olarak tarihlemek mümkün olmasa da, bazı genel öneriler sunmak mümkündür. Bina kompleksinin 7. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasındaki devamlılığı önemli bir konudur ve mimarî analiz bu konudaki bilgileri ancak

¹⁷ 7. yüzyıldan 11. yüzyıla uzanan döneme ilişkin bilgi verebilecek bilinen bir yazılı kaynak yoktur ve alanda bir süreklilik olup olmadığı sorusu halen cevapsızdır. Kütüphanenin kurulduğu 1034-1042 tarihleri, Djobadze (Djobadze, W. 1986. *Archaeological Investigations in the Region West of Antioch On-The-Orontes*, Franz Steiner Verlag, s. 97), tarafından manastır evresine dair verilen en erken tarih olsa da, bu tarihllemeyi yirmi yıl kadar geri çekmek mümkündür. Galesion'lu Lazaros'un 10. yüzyılın sonunda başladığı ve Galesion'da kendine ait sütuna tırmadığı 1011-1019 tarihleri arasında sonlandırdığı kesin olan hac yolculuğu sırasında Semandağ'a da uğradığı bilinmektedir. (Grenfield, R.P. H. 2000. *The Life of Lazaros of Mt. Galesion*, Dumbarton Oaks, s. 9 & 109).

¹⁸ Moğol akınlarının alana doğrudan zarar verdiğine dair hiçbir kaynak veya veri yoktur.

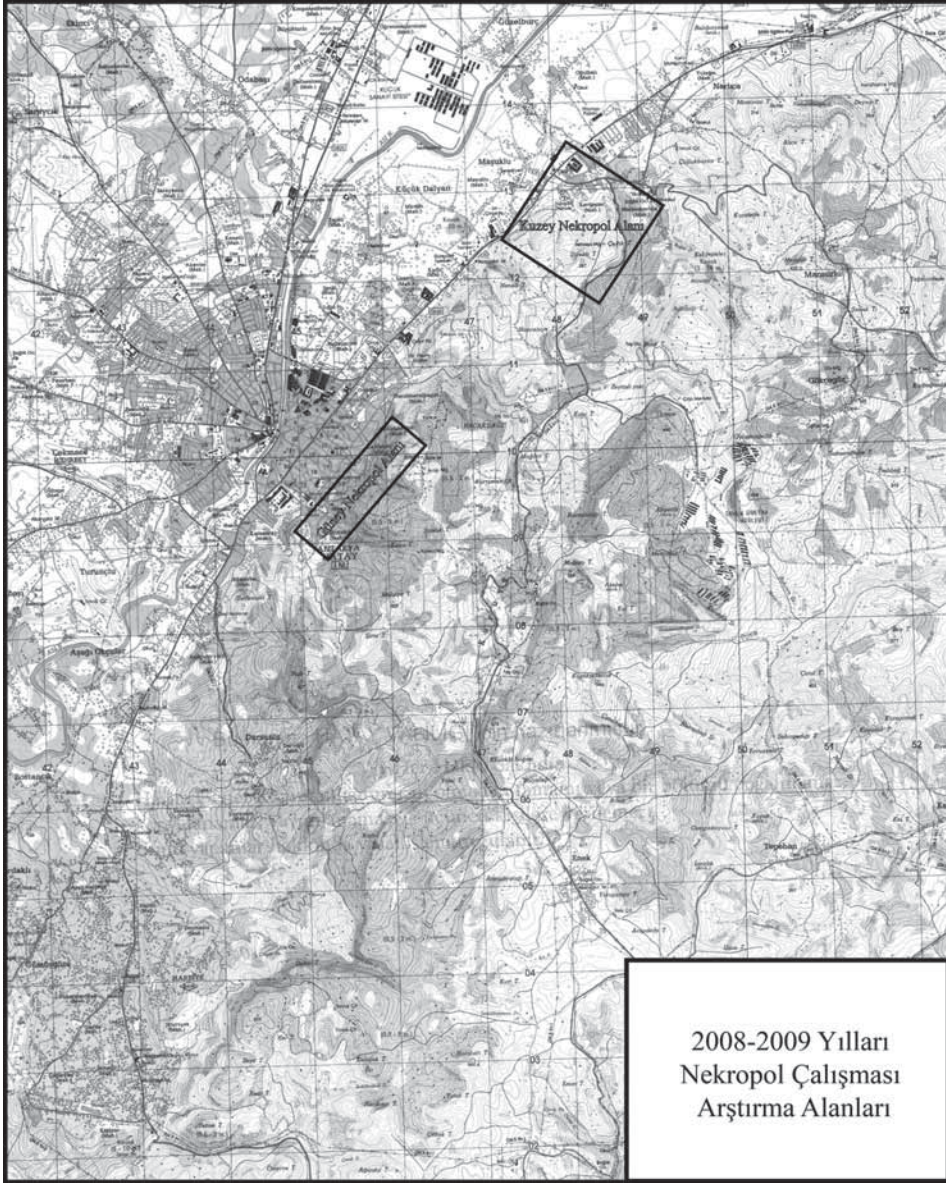
¹⁹ Djobadze 1986, 79-81.

²⁰ *Idem.*, 82.

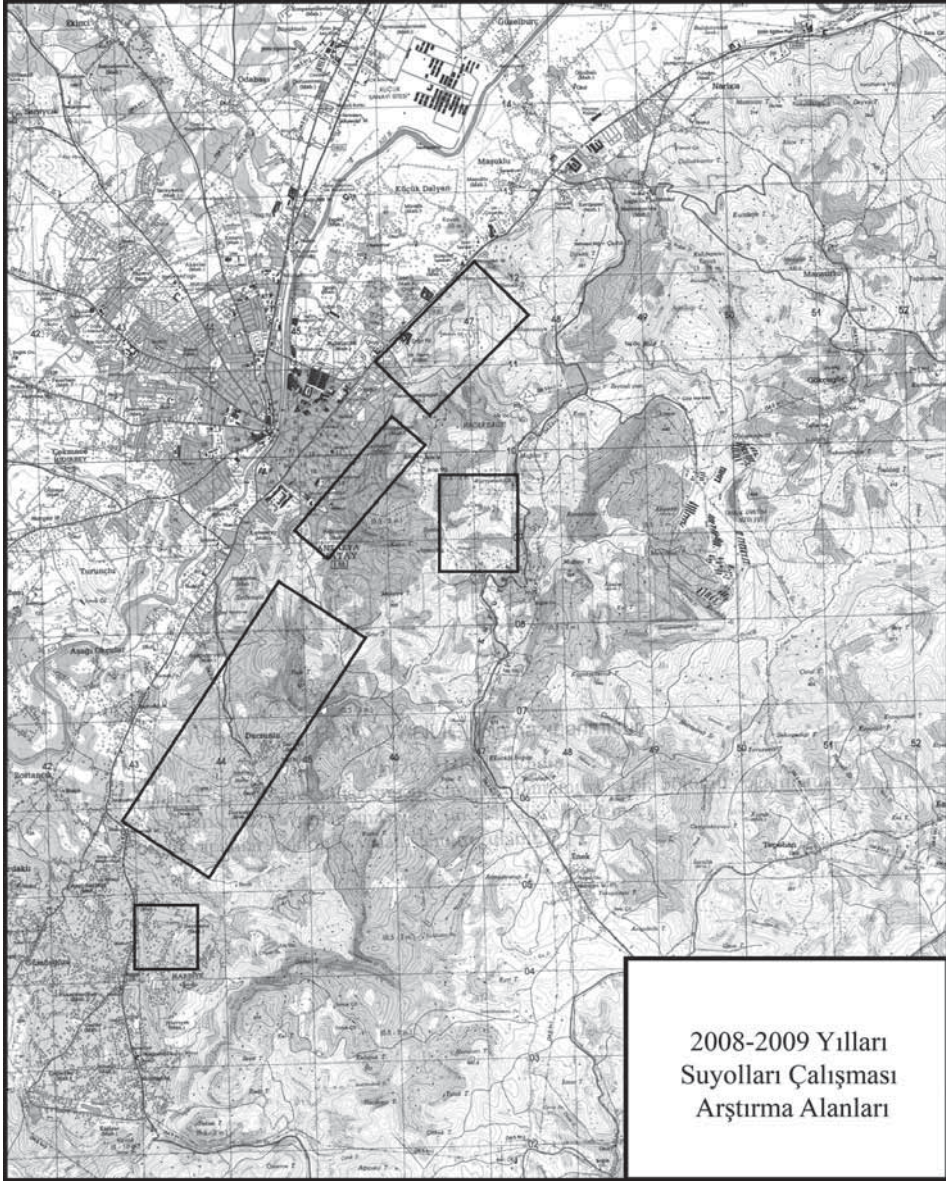
bir noktaya kadar tamamlayabilir. Örneğin, Güney Kilise'nin güney duvarının neredeyse tümünün Orta Bizans Dönemi veya daha geç olarak tarihlenen bir örgü tekniğiyle retore edilmiş olması, en azından bu kilisenin ağır hasar gördüğünü göstermektedir.²¹ Yine Güney Kilise'de bazı geç dönem liturjik düzenlemeler görmektediriz. Bu düzenlemeleri bugün sadece kilisenin duvarlarının üzerine oyulmuş izlerinden okuyabiliyoruz. Komplekste ağır restorasyon görmüş bir diğer yapı ise Kuzey Kilise'dir. Kuzey Kilise'nin bu günkü payeleri spolia kullanılarak oluşturulmuş, doğu duvarı birçok noktada, kimi zaman yeniden örülerek sağlamlaştırılmıştır.

2009 yılı çalışmalarında alanı çevreleyen duvarların kronolojisinin belirlenmesine yönelik mimari analiz çalışmalarına devam edilmiş ve bu konuyla ilgili bazı öneriler sunmak mümkün olmuştur. Erken dönem olarak tanımladığımız duvarlar farklı boyutlarda iri bloklardan kesme taşlarla örülmüştür. Bina kompleksini çevreleyen duvarların hemen hemen hepsi ağır bir geç dönem restorasyonu geçirmiştir. Bunun yanı sıra, alanın manastıra dönüştüğü geç dönemlerde alandaki yerleşimin batıya doğru genişleyerek erken duvarların dışına taştığını ve bu yerleşimi çevreleyen ikinci bir duvar sırasının inşa edildiği tespit edilmiştir. Batı dış duvarı alandaki diğer duvarlardan farklı olarak topografya çizgilerini izler ve bu duvar boyunca in situ erken duvar kalıntısı yoktur. Batı duvarının kuzey ucunda yaklaşık 6,7 m. x 4,7 m. boyutlarında küçük bir kule, güney ucunda ise 17, 76 m. x 12, 35 m. boyutlarında başka bir yapı yer alır. Güney uçtaki bu yapının konumu, biçimi ve boyutları nedeniyle bir başka giriş olduğu düşünülmektedir. Alanın manastıra dönüşmesiyle birlikte erzak taşıyan araçların, dolayısıyla yük ve binek hayvanlarının geçebileceği ve keşişlerin yaşam alanlarına yakın bir girişe ihtiyaç doğmuş olmalıdır. Kapının yapımında kullanılan teknik sadece duvarın geri kalan kısımlarından değil, alanda kullanılan tüm örgülerden de çok farklıdır. Kullanılan rustik bloklar ve bu boyutlardaki bir tonozu inşa edebilmek için gerekli teknik bilgi, bu yapının ya Roma Dönemi'nden kalan bir kalıntı olarak geç dönem duvar örgüsüne dâhil edildiğini, ya da geç dönemlerde nitelikli bir usta grubunun özellikle bu kapı için alana çağrıldığını işaret eder.

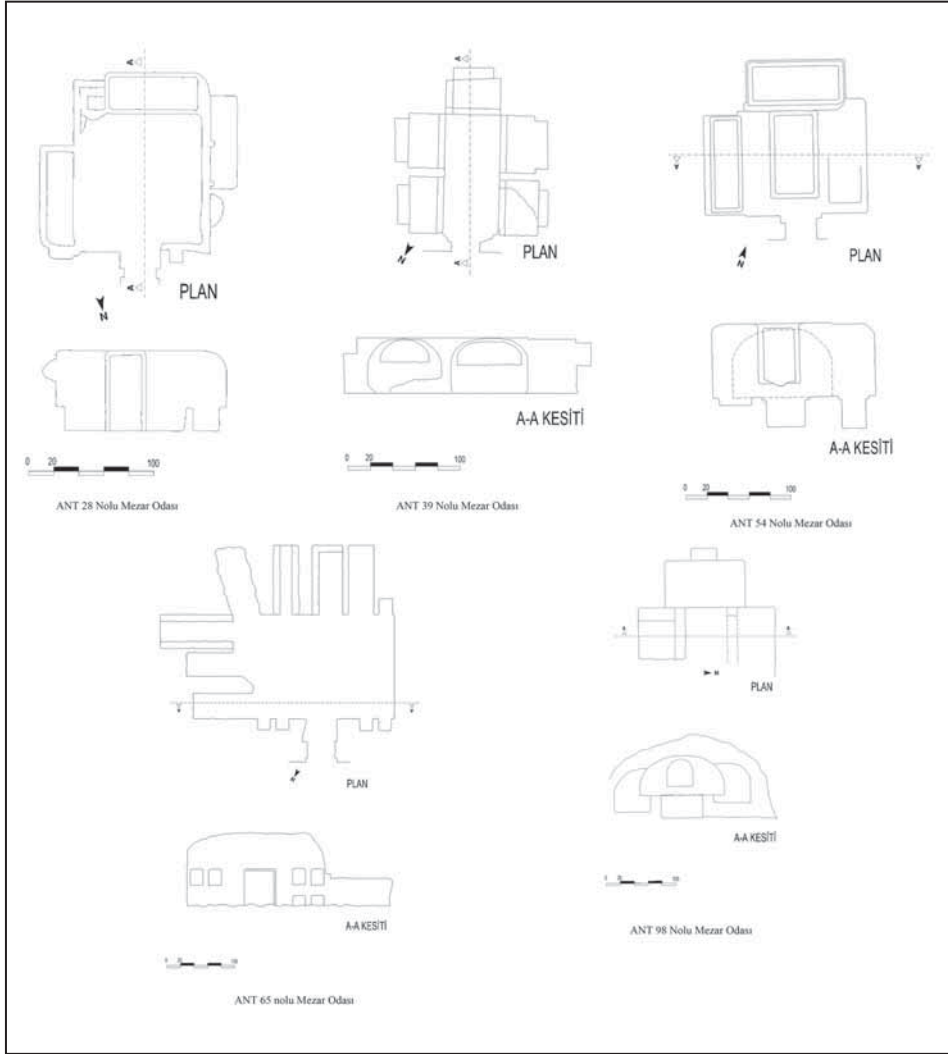
²¹ Aynı teknik 1035-50 tarihleri arasında yapıldığı düşünülen Samandağ/Yoğunluk'ta halen kalıntıları görülebilen "Hayat Veren Haç" kilisesinde kullanılmıştır (Djobadze 1986, Levha 61, şekil 236).

Harita 1: Antiokheia Mezar Anıtları Haritası.

Harita 2: Antiokheia Suyolları Haritası.

Resim 1: Antiokheia Mezar Odası Çizimleri.

Resim 2: Kuzey Nekropol'den Khamsorion Tipi Mezar.

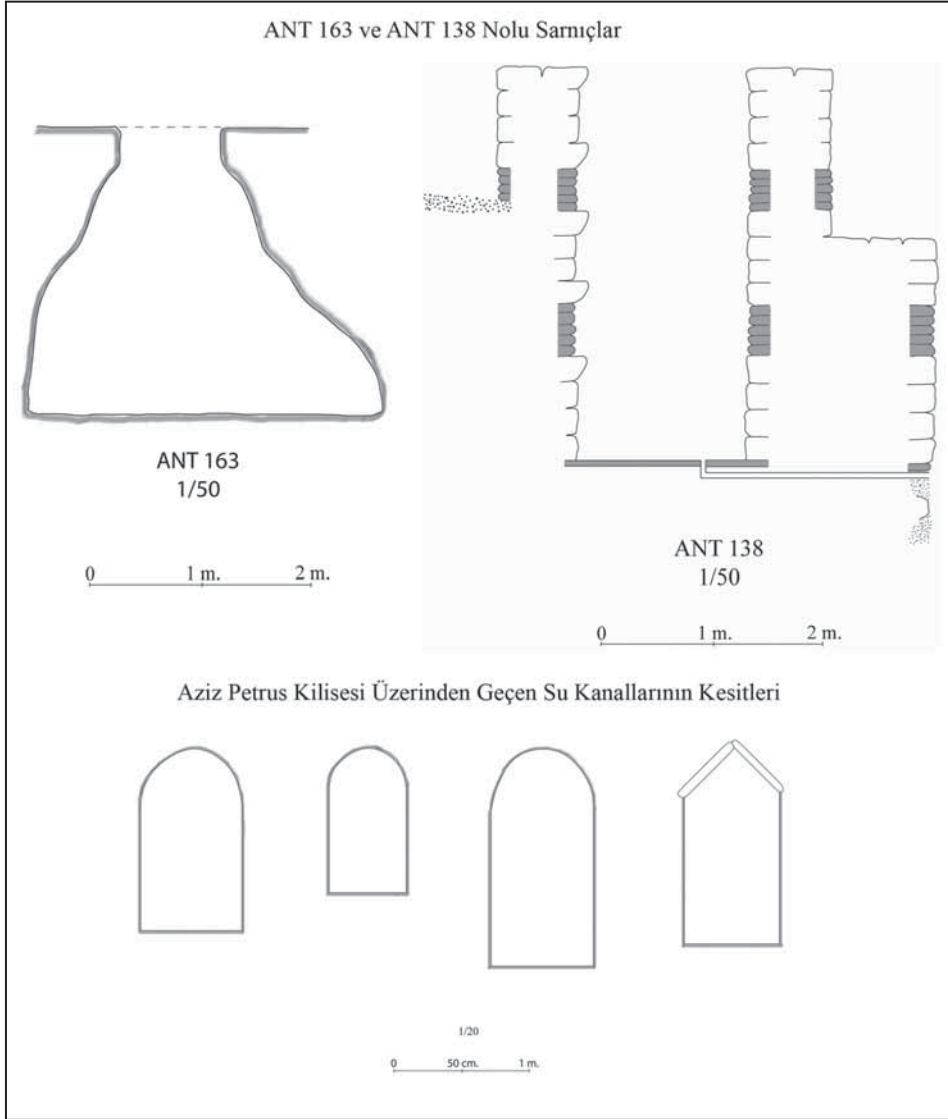
Resim 3: Ant 282'den Loculi Mezar Yatakları.

Resim 4: Dursunlu Suyolu ve Su Kemer.

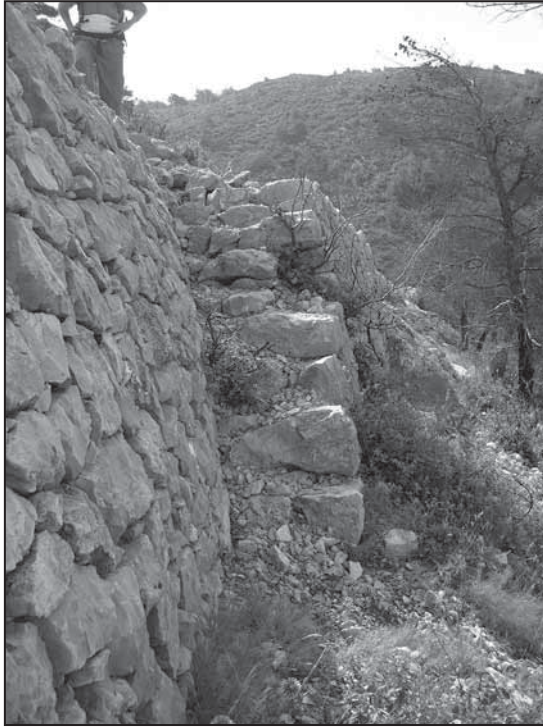
Resim 5: Kuruyer Suyolundan Substructio Örneği.

Resim 6: Sarnıç ve Su Kanalı Kesit Çizimleri.

Resim 7:Geç dönem banket duvar/yol.

Resim 8: Banket duvar üzerindeki basamaklar.

Resim 9: Gelinler Dağı nekropolü kaya mezar odaları.

Resim 10: Gelinler Dağı Alt2 A kaya mezar odası.

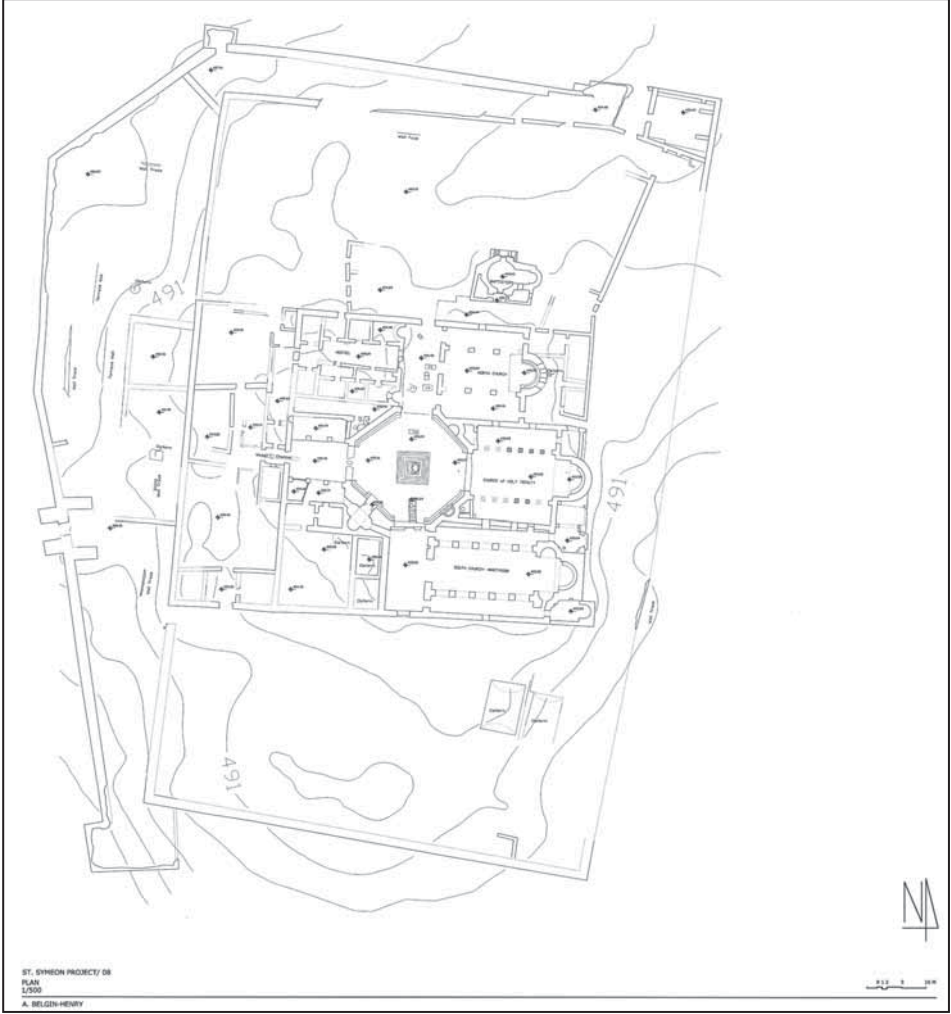
Resim 11: Gelinler Dağı Alt2 K kaya mezar odası.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

Resim 13:Azizin kayadan oyulmuş sütunu.

Resim 14: Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Planı (Y. Mimar Ayşe Belgin Henry).

KAPADOKYA KOMANASI'NDA EPIGRAFIK YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2009

Ferit BAZ*

2009 yılındaki yüzey araştırmamızın konusunu Roma ve Bizans Dönemi'ne ait Adana İli Tufanbeyli İlçesi'ndeki yazıtlar oluşturmuştur¹. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na maddi açıdan desteklenen² araştırmamızda 63 adet epigrafik belge kayıt altına alınmıştır. Bunlardan 53 tanesi mezar; 2 tanesi bina; 6 tanesi miltaşı ve son olarak 2 tanesi fragman yazıtlarıdır.

Komana/Hierapolis Antik yerleşimi; Antitoroslar Bölgesinde, Sarız Nehri'nin kenarında, bugün Adana İli Tufanbeyli İlçesi sınırları içerisinde yer alan bir Kapadokya yerleşmesidir. Antik yerleşimin üzerinde bugün Kayseri'ye uzaklığı takriben 200 km. olan Şarköy adı verilen bir köy yer almaktadır. Antikçağ'da Komana, ününü bir tapınak devleti olmasına borçludur ve bu devletin tarihi Hititler Devri'ne kadar geriye uzanmaktadır. Tapınak devletinin ilahi varlığı savaş tanrıçası Ma idi. Görünüşe göre, ünlü antik coğrafyacı Strabon (M.Ö.63-M.s. 23), Komana'yı bizzat ziyaret etmiştir. Onun verdiği bilgilere göre, Komana'da içinde kadın-erkek karışık olmak üzere, altı binden fazla tapınak kölesi vardı ve bir tapınak devleti olarak Komana büyük bereketli bir alana sahipti. Devletin idaresinden ve bereketli topraklardan tapınağın başındaki rahip sorumluydu³. Olasılıkla, Strabon'un Komana'yı ziyaret edişinden çok kısa bir süre sonra, Kapadokya Kralı I. Arkhelaos, (M.ö. 36–M.s. 17) Komana'yı tapınak devletinden kent devletine (=polis) dönüştürmüş ve o tarihten sonra bu yeni kent devletinin adı Hierapolis olmuştur⁴.

* Yrd. Doç. Dr. Ferit Baz. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Fındıklı/İstanbul/İSTANBUL. Email: feritbaz@yahoo.com

¹ Yüzey araştırması iznini veren T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile araştırma süresince özveriyle çalışan Bakanlık temsilcisi Arkeolog Kürşat Koçer'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

² (Proje No: 200911). Maddi destek vererek araştırmanın gerçekleşmesini sağlayan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na ve Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği'ne candan teşekkürlerimi sunarım.

³ Strab. 12, 2, 3.

⁴ V. W. Yorke, *Inscriptions from Eastern Asia Minor*, JHS 18, 1898, 317 n. 24 = W. M. Ramsay, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Aberdeen 1941, 103, n. 85 = R. P. Harper, *Tituli Comanorum, Cappadociae*, AS 18, 1968, 99, n. 2,01 = F. Baz, *Die Inschriften von Komana (Hierapolis) in Kappadokien*, Istanbul 2007, s. 47, n. 1.

Araştırmacıların Komana/Hierapolis'te ilgisini çeken maddi kültür kalıntıları çoğunlukla kitabeler olmuştur⁵. Ancak onların araştırdıkları alan çoğunlukla antik yerleşim merkezi yani bugünkü adıyla Şarköy olmuştur. Şu ana değin antik yerleşim alanının etrafının araştırılmamış olması; Komana/Hierapolis'in Antikçağ'da sahip olması gereken egemenlik alanının belirlenmemiş olması bizi böyle bir yüzey araştırmasının gerçekleştirilmesine sevk etmiştir. Bu bağlamda Tufanbeyli İlçe sınırları içerisinde yer alan köyler tek tek dolaşmış, köylülerle yapılan görüşmeler doğrultusunda gerek köylerde gerekse köylere bağlı alanlarda kitabeler aranmış, bölgenin tarihi coğrafyasıyla ilgili olarak bölgeden çok sayıda fotoğraflar alınmıştır.

Saha araştırmasına ilkin Tufanbeyli İlçe Merkezi'nde başlanılmıştır. Burada İlçe mezarlığının duvarında bir adet mezar yazıtı, bir evin önünde bir adet bina yazıtı, gene bir başka evin önünde bir adet Geç Antikçağ'dan kalma Hristiyanlık yazıtına rastlanılmıştır. Bu yazıtların orijinal buluntu yerleri hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak bunlar vaktiyle ilçe merkezinde yer alan ve hiç şüphesiz Komana/Hierapolis Kenti'ne bağlı olan kırsal bir antik yerleşime aittir. Burada görülüp de kaydedilen diğer bir yazıt ise İlçe Jandarma Karakolu'nun bahçesinde duran bir dört satırlık bir mezar metnidir. Kaçak kazılar yapan kimselerin yakalanması sonucunda bahçede koruma altına alınan bu yazıtın orijinal buluntu yeri maalesef belirlenememektedir.

Tufanbeyli İlçe Merkezi'ndeki yazıtların kaydedilmesinden sonra çalışmalarımıza Şarköy'de devam ettik. İlçe merkezinin 15 km. kadar kuzeyinde bulunan bugünkü Şarköy'de (Resim: 1) yukarıda da değinildiği üzere, bir zamanlar Kapadokya Komanası ve daha sonraki ismiyle polis devleti Hierapolis'in yapıları yükselmekteydi. Antik binaların üzerine modern yerleşimin inşa edilmesiyle buradaki antik yapılar büyük bir tahribata maruz kalmışlardır. Günümüze ulaşan en önemli yapılar arasında bir tiyatro binası, Alakapı adı verilen bir Roma Dönemi tapınağı, Aurelius Claudius Hermodorus adında Romalı bir senatörün anıtsal mezar binası olan Kırık Kilise bulunur⁶. Yerleşmenin etrafındaki yamaçlarda ise geniş nekropol alanları mevcuttur. Nekropol alanlarında sayıları en az 180 adedi bulunan kaya mezarlar, çok sayıda çukur mezarlar ve tümülüsler yer almaktadır. Şarköy'de yürütülen araştırmalarda çoğunlukla evlerin bahçeleri, duvarları

⁵ W. H. Waddington, *Inscriptions de la Cataonie*, BCH 7, 1883, 125 v.dd.; V. W. Yorke, *Inscriptions from Eastern Asia Minor*, JHS 18, 1898, 306 v.dd.; J. Oehler, *Griechische und Lateinische Inschriften aus Kappadozien*, şurada: H. Grothe, *Meine Vorderasiens Expedition* 1906 und 1907, Leipzig 1911, 71 v.dd.; W. M. Ramsay, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Aberdeen 1941; R. P. Harper, *Tituli Comanorum, Cappadociae*, AS 18, 1968, 93 v.dd.; R. P. Harper, *Inscriptiones Comanis Cappadociae in A. D. 1967 effossae: Titulorum Loci Supplementum*, AS 19, 1969, 27 v.dd.; R. P. Harper, *Tituli Comanorum Cappadociae Iterum Suppleti*, AS 22, 1972, 225 v.dd.

⁶ Aurelius Claudius Hermodorus olasılıkla 4. yy.da Roma devlet kariyeri yapan Komana kökenli birisidir. Kendisi ve mezar yapısı hakkında bkz. F. Baz, *Die Inschriften von Komana (Hierapolis) in Kappadokien*, İstanbul 2007, s. 191-194.

ve köy yollarında bulunmak üzere, toplam 25 adet yazıt saptanmıştır. Bu yazıtlardan 23 adedi mezar; bir tanesi bina; bir diğeri ise ne olduğu kesin olarak belirlenemeyen bir fragman yazıttır. Mezar yazıtlarından bazıları, muhteva ettikleri bazı şahıs isimleri açısından ilginçlerdir. Bir yazıtta, Gaius Oğlu Mamas'ın, kendisine ve Koloba kızı, eşi Kamiope'ye, mezar yaptırdığından bahsedilmektedir (Resim: 2). Buradaki Kamiope ismi yeni bir isim olup, Anadolu kökenli bir isimdir. Gene aynı şekilde Koloba ismi de otokton bir isimdir. Bir başka yazıtta ise Olonpos oğlu Apollos'un kendi kızına yaptırdığı bir mezar söz konusudur (Resim: 3). Olonpos ismi de ilk defa karşımıza çıkan Anadolu'ya özgü bir isimdir.

İlçe merkezinin 14 km. kadar kuzeydoğusunda; Şarköy'ün ise takriben 4 km. kadar kuzeybatısında yer alan Elemanlı Köyü, Komana/Hierapolis'ten sonra bölgede en fazla epigrafik malzemenin bulunduğu yerleşim birimidir. Bunun da en büyük nedeni Şarköy'e yakın olması ve antik yol güzergâhının bu köy üzerinden geçmesi olarak kabul edilebilir. Anlaşılan odur ki, Şarköy'ün etrafını çevreleyen nekropol alanları ve küçük çiftlik yerleşimleri Elemanlı'ya kadar uzanmaktadır. Bu köyün merkezinden 9 adet mezar yazıtı ve 1 adet Miltaş ele geçmiştir. Elemanlı'da bulunan mezar taşlarından bir tanesinde Apollonios ve Ostre adındaki iki kardeşin anneleri Koloba'ya mezar yaptırdıkları ifade edilir (Resim: 4). Apollonios isminin Kapadokya Komana'sı'nda yaygın bir isim olarak kullanılmasının bilinmesine karşın⁷ Ostre ilk defa belgelenen yeni bir otokton isimdir.

Bu köye bağlı Osmanpınarı Mevkii'nde ise kaya üzerine yazılmış beş adet mezar yazıtı tespit edilmiştir. Ayrıca bugün Bağdat yolu adı verilen eski bir Roma yolunun, Elemanlı Köyü'nden geçerek Komana'ya kadar uzandığı sonucuna, bu yol üzerine dikilmiş olan miltaşlarından varmak mümkündür. Köye bağlı Barcın Mevkii'nde 1 adet; Beşiktaş Mevkii'nde ise 4 adet miltaş tespit edilerek, bunların üzerindeki Latince yazıtlar kayıt altına alınmıştır⁸. Bunlardan bir tanesi ilkin başlangıçta Pupienus ve Balbinus Devri'ne ait bir miltaş (= Ms. 238'in ilk yarısı) olup daha sonradan imparator III. Gordianus Devri'nde tekrardan yazılan bir adak-miltaşdır (=Ms. 238'in ikinci yarısı)⁹. Taş üzerinde, *İmparator Mutlu Dindar Marcus Antonius Gordianus'a Vali Cuspidius Flaminius Severus*

⁷ Apollonios isminin yaygın bir şekilde Komana'da kullanılmasına ilişkin olarak bkz. F. Baz, Die Inschriften von Komana (Hierapolis) in Kappadokien, İstanbul 2007, s.319-320 (indeks).

⁸ Hemen belirtelim ki, Miltaşlarının üzerindeki yazıtlar Latince, diğer taşların üzerindikiler ise Grekçe'dir. Miltaşlarının Latince yazılmasındaki amaç, Parthlara karşı olan mücadelede imparatorluğun doğusuna gelmiş olan lejyon askerlerinin ya da Roma idari personelinin bölgede süratli ve rahat hareket etmelerini sağlayabilmek içindir. Gerçekten de Roma İmparatorluğu'nun doğusundaki sınır bölgelerinde yazıtlardaki baskın dilin Latince olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Konuyla ilgili olarak bkz. W. Eck, Latein als Sprache politischer Kommunikation in Städten der östlichen Provinzen, Chiron 30, 2000, 641v.dd.; R. Schmitt, Die Sprachverhältnisse in den östlichen Provinzen des römischen Reiches, ANRW II 29 2, Berlin 1983, 562 v.d.

⁹ Bölgeden ele geçen benzer miltaşları için bkz. CIL III 12198; CIL III 12210.

vasıtasıyla 62 Roma mili yazılıdır (Resim: 5). Burada belirtilen uzaklık, eyalet başkenti Kaisareia'ya göre verilen uzaklıktır¹⁰. Zikredilmesi gereken diğer miltaşı ise İmparator Philippus Araps ve Philippus Iunior zamanına aittir (=M.s 244-249). Yazıtın eksik olan baş tarafının tamamlanması ile birlikte çevirisi şöyledir: *İmparator Dindar, Mutlu ve Yenilmez Marcus Iulius Philippus (Araps) ve soylu Caesar Marcus Iulius Philippus (Iunior), Senatus sınıfına mensup*¹¹ *vali Antonius Memmius Hiero vasıtasıyla, eskimleri nedeniyle çökmüş olan caddeleri ve köprüleri onardılar*¹² (Resim: 6).

İlçenin 20 km. kadar kuzeyinde bulunan Ayvat Köyü'nde Şarköy'den getirildiği söylenen bir adet mezar yazıtı görülmüştür. Ayrıca köyün içerisinde antik döneme ait bazı bağımsız yapı kalıntılarının olduğu saptanmıştır. Tufanbeyli'nin takribi 12 km. kadar kuzeydoğusunda; Şarköy'ün ise 6 km. kadar batısında yer alan Kayapınar Köyü'nün Kayalar adı verilen arazisinde kaya mezarlarının varlığını tespit ettik. Burada yazıtlı dört tane kaya yazıtı görülmüştür. Ancak bunlardan iki tanesi oldukça aşınmış olduklarından okunamamaktadır. Söz konusu bu nekropol alanında Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir lahit ve iki basamaklı bir platform üzerinde yükselen ve içinde adak nişlerinin bulunduğu bir mezar yapısı mevcuttur. Yakın çevrede bu platform ile ilişkili olduklarını düşündüğümüz sütun parçalarına da rastlanılmıştır. Ev bahçelerinde ya da köy meydanında duran günümüze oldukça iyi bir şekilde gelen girlandlı bir lahit, bir sutun başlığı ile üzeri aşınmış ve nispeten düzgün işlenmiş bir mezar steli dikkatlerimizden kaçmamıştır. Bu parçalar, olasılıkla Kayalar Mevkii'nde bulunup köye getirilmiş olmalıdırlar. Köye bağlı Belinbaşı Mevkii, bizim için ayrıca ilginçtir. Burası, etrafı dağlarla çevrili iyi korunaklı düzlük bir arazi olup, üzerinde ev ve mezar kalıntılarının olduğu bir alandır¹³. Definecilerin yoğun tahribatına maruz kalmış olan bu yerleşimde 2 adet kaya yazıtı saptanmıştır. Burada taşlar üzerine oyulmuş nişler, yuvarlak planlı bir mezar yapısı ve kare şeklinde üstü kapaklı mezarlar mevcuttur. Arazi üzerinde yığınlar halinde öbek öbek duran düzgün olmayan şekilsiz taşlar, buradaki antik dönem yapı kalıntılarına ait olmalıdırlar.

İlçenin takriben 10 km. kadar kuzeyinde bulunan Kürebeli Yaylası'nda Körler adı verilen mevkii'de bir adet mezar yazıtı kayıt altına alınmıştır. Ayrıca burada evlerin yakınlarında antik dönemden kalma taşlara da rastlanılmıştır. Bölge sakinlerinin

¹⁰ Kaisareia'dan başlayan yol, Değirmentaş ve Elemanlı üzerinden Komana/Hierapolis'a varmaktaydı ve bu yol üzerindeki taşlarda uzaklık mesafesi Kaisareia baz alınarak veriliyordu. Komana'dan çıkan yol Komana'nın doğusunda sırasıyla Kemer-Dayıoluk-Yalak ve Keklikoluk Mevkiilerinden ilerleyerek Kukussos ve Arabissos antik yerleşmeleri üzerinden Melitene'ye varıyordu. Kapadokya Komanası'nın doğusunda bulunan taşlardaki mesafe ölçüleri ise eyaletin askeri karargahı konumunda bulunan Melitene'ye göre ayarlanıyordu.

¹¹ Buradaki Senatus sınıfına mensup olma ibaresi (=Vir Clarissimus) aynı dönemin diğer miltaşlarında da geçmektedir. Bunun için bkz. CIL III 6919; 6947.

¹² Bölgeden ele geçen aynı dönem miltaşları için bkz. CIL III 6946, 6947, 12199, 12206.

¹³ Aynı durum aşağıda anlatılan Eylembey yerleşimi için de söz konusudur.

ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla; söz konusu bu taşlar, yakınlardaki Damyeri adı verilen bir mevkiiden getirilmişlerdir. Damyeri'nde de üstü tonozlu ve yuvarlak planlı bir mezar yapısı ile kayalar üzerinde adak nişleri tespit edilmiştir. Aynı yaylanın Seyitler adı verilen eğimli bir tepe noktasında ise bazı antik mekânlar görülmüştür. Konut sayılabilecek bazı mekânların içerisinde define arayıcıları tarafından çukurlar açılmış ve bu çukurların yanlarında çok sayıda tuğla ve keramik parçaları kenara bırakılmışlardır.

İlçe merkezinin batısındaki Damlalı Köyü'nün ilçeye olan uzaklığı 4 km.dir. Köyün hem içinde hem de dışında lahitlere ait olabileceğini düşündüğümüz parçalara rastladık. Yakınlardaki tarlalardan çıktığı söylenen bazı sütun parçalar ve mimarî parçaları gene evlerin bahçelerinde veya duvarlarında görebilmek mümkündür. Köydeki cami duvarına bitişik duran mezar yazıtlı bir sütun da bunlardan bir tanesidir.

Tufanbeyli'nin 15 km. kadar kuzeybatısındaki Koççağız Köyü'nün orta kısımlarındaki bir evin bahçesinde üzerinde yazısının tamamıyla aşınmış olduğu bir mezar steli görülmüştür. Aynı evin takribi 200 m. kadar karşısında yer alan kayalık alanda bazı mezarlar tespit edilmiştir. Söz konusu ev ve kayaların olduğu bu bölge, olasılıkla küçük ölçekli bir çiftlik yerleşiminin nekropol alanı olmalıdır. Gene bu köyün sınırları içerisinde, Dedeveli adı verilen Tahtalı Dağları'ndaki ziyarete tırmanmadan önceki düzlükte yer yer çukur mezarlar ve çeşitli yapı kalıntıları görülebilmektedir.

İlçe Merkezi ile Şarköy arasındaki Bolatpınarı Köyü'nde herhangi bir yazılı taş rastlanmazken, köyün içerisinde; ev ve bahçelerin duvarlarında silindirik formlu yapı kalıntıları ve düzgün kesme taşların devşirme malzeme olarak kullanıldıkları görülür.

Bölgede Tufanbeyli İlçe Merkezi'nden sonra gelen ikinci büyük modern yerleşim biriminin adı Bozgüney Beldesi'dir. Beldenin ilçeye uzaklığı takriben 14 km.dir. Beldedeki bazı evlerin bahçelerinde dekoratif amaçlı kullanılan maddi kültür kalıntıları görülmüştür. Bunlar arasında üzerinde haç motifi olan taşlar, sütun başlığı, sütun parçaları ve künk parçalarını zikretmek mümkündür. Bozgüney'e en yakın saptanabilen antik yerleşim birimi ise Bozgüney'in 2 km. kadar kuzeyinde Gölet sahasının yakınında yer alan bir mevkidir. Komana/Hierapolis'e uzaklığı takriben 3 km. kadar olan bu yerde Roma Dönemi'ne ait bazı konut alanları saptanmıştır. Düzlük bir alana yayılan ve Gümenek'ten rahatça görülebilen bu alanda bazı keramik ve tuğla parçalarına rastlanılmıştır. Söz konusu alandan ele geçen tek yazıt ise kaya üzerine stel formunda oyulmuş sekiz satırlık bir mezar yazıttır. Bozgüney'in yakınlarda yer alan başka bir modern yerleşme'nin adı İğdebel Köyü'dür. Burada bazı evlerin önlerinde birkaç blok ve silindirik formlu yapı taşları durmaktadır.

İlçenin 12 km. güneydoğusundaki Yamanlı Köyü'nde köylülerce Cinli Mezar adı verilen ve köyün takribi 1 km. kadar güneyindeki bir alanın, defineler tarafından yoğun bir şekilde talan edildiği anlaşılmaktadır. Adı geçen bölgede bulunan taşların bir kısmının uzun bir zaman öncesinde köye getirilmiş olduğu buradaki köylülerce ifade edilmektedir. Cinli Mezar adı verilen mevkiide küçük yükseklikte olan bir tepe vardır. Bu tepenin üzerinde ve etrafında sonradan açılmış çukurlar ve antik dönemden kalma bazı moloz taşları vardır. Anlatılanlara göre vaktiyle bu bölgede düzgün mimarî yapı taşlarına rastlamak mümkünmüş. Köye getirilen taşlardan bir tanesi bakkal dükânının önünde duran yazıtlı bir mezar sunağıdır. Gene köyün içerisinde geliş güzel yerlere konulmuş olan maddi kültür kalıntılarından bir tanesi camiinin yakınlarında musalla taşı olarak kullanılan yazısız bir sunaktır.

Merkezin 15 km. güneydoğusundaki Kayarcık Köyü'nde bazı antik yapı taşları bulunmakla birlikte, bunların köyün güneydoğu istikametinde yer alan tarlalardan getirildiği köy sakinleri tarafından anlatılmaktadır. Köyde bulunmuş olan 1 adet mezar yazıtının ise köye Sümbüllük/Gölyeri adı verilen bir mevkiiden getirildiği söylenmektedir. Gene aynı güzergâhta yer alan köylerden bir diğeri de Tufanbeyli'nin 18 km. güneydoğusundaki Yeşilova Köyü'dür. Köyde vakti zamanında arazi üzerinde durduğu söylenen bir takım yapı kalıntılarının yerlerinden alınarak köyün mezarlığının duvarlarında sonradan devşirme malzeme olarak kullanıldıkları söylenir. Mezarlığın duvarındaki bazı bezekli ve profilli yapı kalıntıları dikkatlerden kaçmamaktadır. Güneydoğu istikametindeki en uzak yerleşme konumundaki köy ise Kirazlıyurt Köyü'dür. Adı geçen köyün ilçe merkezine olan uzaklığı takriben 30 km. olup, köyün içerisinde bazı yapı taşları bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Kirazlıyurt'un etrafında Antikçağ'da nekropol alanları bulunmaktaydı. Ancak bu alanların da maalesef kaçak kazılardan nasibini aldığı görülmektedir. Bu köyde silindirik bir taş üzerinde bir mezar yazıtı fragmanına rastlanılmıştır.

Tufanbeyli'ye 10 km. uzaklıkta güneybatı istikâmetinde bulunan Damlalı Köyü'nün içerisinde bazı bahçe ve sokaklarda birtakım antik dönem yapı kalıntıları görülmüştür. Ayrıca köyün üst kısımlarında kayaların olduğu mevkiide girişi ve çıkışı birbirinden bağımsız olan bir mağara vardır. Çıkış kısmında kayaların oyulması suretiyle meydana getirilmiş 12 basamaklı bir merdiven düzeneği vardır. Ancak bunun dışında mağaranın içerisinde herhangi yazıt veya niş vb. gözlemlenmemiştir. Mağaranın yan taraflarında kayaların üzerlerinde mezarlar tespit edilmiştir. Kayalık alanın üzerinde görülebildiği kadarıyla düzgün işlenmiş bir niş mevcuttur. Aynı yönde Tufanbeyli'nin 20 km. güneybatısında bulunan Demiroluk adında bir başka köyün hemen içinde halkın Kilise

diye adlandırdığı yapı, aslında günümüze kötü bir şekilde gelmiş olan bir mezar binasından başka bir şey değildir. Gene bu mezar yapısının yakınlarındaki köyün Kayalık Mevkii'nde kayaların üzerine oyulmuş olan adak nişleri saptanmıştır. Bunların dışında köy içindeki evlerin duvarlarında ve bahçelerinde üzerinde haç motifi olan taşlar ile düzgün bezeksiz kesme taşların varlığı tespit edilmiştir. Aynı istikamette yer alan diğer üçüncü bir köy ise ilçeye 35 km. uzaklıkta ve kayalık bir alanın üzerinde, yamaçta kurulmuş olan Hanyeri Köyü'dür. Buradaki en kayda değer buluntu, köyün üst tarafında, asfalt yolun kenarındaki bir kaya üzerinde betimlenmiş olan Hititler Dönemi'ne ait bir kaya kabartmasıdır. Bu kabartmanın olduğu yerden aşağıya köye doğru inildiğinde bazı kayaların üzerine oyulmuş ve aşırı derecede tahrip edilmiş kaya stellerinin izlerine rastlamak mümkündür. Bu güzergâhtaki dördüncü yerleşim ise Tufanbeyli'ye 22 km. uzaklıktaki Ortaköy'dür. Köyün merkezinde herhangi bir yapı veya yazıtta rastlanmamakla birlikte, köyün sınırları içerisinde yer alan Eylenebey adı verilen kırsal mevkiide, tıpkı Belinbaşı Mevkii'sinde olduğu gibi etrafı tepelerle çevrili iyi korunaklı olan düzlük kapalı bir alan söz konusudur. Bu düzlük arazide Roma ve Bizans Devrine ait çok sayıda mekânlar mevcuttur. Yerleşim alanı büyüklük bakımından Belinbaşı ile birlikte Komana/Hierapolis'e bağlı diğer yerleşmelerden ayrılır. Antikçağ'da köy statüsünde olduğuna dair hiçbir şüphenin olmadığı Eylenebeyi yerleşmesinde bazı mekânların tabanının mozaiklerle kaplı olduğu buradaki yaşlı sakinler tarafından dile getirilmektedir. Defnecilerin yoğun şekilde kaçak kazılarına maruz kalan alanda, herhangi bir yazıt ele geçmemiştir. Aynı güzergâhın beşinci ve son köyü Karsavuran Köyü'dür. İlçe Merkezinin 15 km. uzağında bulunan bu köyün camiisinin yanındaki bir evin bahçesinde günümüze sağlam bir şekilde ulaşmış olan bir mezar steli durmaktadır. Üzerindeki beş satırlık yazıt kayıt altına alınmıştır.

Tufanbeyli İlçesi'nin güneyindeki köylerinde yapılan araştırmalarda sırasıyla dört köyde; Pınarlar, Taşpınar, Doğanbeyli ve Eski Güzelim Köyü'nde maddi kültür kalıntılarının izlerine rastladık. İlçe merkezinin 4 km. uzağında bulunan Pınarlar Köyü'nde dört satır yazıtlı bir mezar sütunu cami bahçesinin girişinde ele geçmiştir. Tufanbeyli'nin 6 km. uzağındaki Taşpınar Köyü'nde Çerkeztepe ve Cin Deresi adı verilen mevkilerde yer yer çukur mezarlara ve üzerlerinin yılan dönüşüne benzeyen türden çizgilerle oyulmuş oldukları görülen kayalar tespit edilmiştir. Bu güzergâhtaki üçüncü köy konumunda bulunan Doğanbeyli Köyü'ne bağlı Körnistan adı verilen bir mevkide Kırıkkilise'den sonra, Tufanbeyli İlçe sınırlarındaki günümüze en iyi şekilde ulaşmış olan bir mezar binası yer alır. Tonoğlu mezar yapısının çevresinde yaptığımız aramalar sonucunda, maalesef herhangi bir yazılı belgeye ulaşamadık. Bina, üzerinde başka bir yapı kalıntısının görülmediği düz ovalık bir arazi içerisinde yükselmekte; konum itibarıyla neredeyse

kuzeydeki Gümenek Tepesi'yle aynı eksen üzerinde yer almaktadır. Aynı istikametteki sonuncu yerleşme ise (Eski) Güzelim Köyü'dür. Bu isimle, şimdiki Güzelim Köyü'nün taşınmadan önceki eski toprakları ifade edilir. Hali hazırda hiç kimsenin oturmadığı bu alanda eski okul adı verilen yerin karşısında, tepelik bir alanda kaya mezarları vardır. Söz konusu alanda günümüze çok kötü bir şekilde ulaşmış olan bir kaya mezarı yazıtı kayıt altına alınmıştır.

Sonuç olarak, Komana/Hierapolis Kenti'nin bugün Tufanbeyli İlçesi sınırları içerisinde yer alan egemenlik alanındaki yerleşim birimlerinin niteliğine değinecek olursak, yerleşmelerin yüzölçümü itibarıyla küçük ve kırsal nitelikte oldukları söylenebilir. İyi korunaklı bölgelerde meydana getirilmiş olan Eyllenbey, Belinbaşı ve Bozgüney Gölet alanının yanındaki yerleşmeleri bir kenara bırakacak olursak, diğerleri küçük çiftlik evleri olarak kullanım görmüş olmalıdır. Etrafı batıda Tahtalı; doğuda Binboğa Sıradağları; güneyde Obruk Geçidi ve engebeli arazi ile sınırlandırmış olan Tufanbeyli Düzlüğü'nde antik Komana/Hierapolis insanının tarım ve çiftçilikle uğraştığı kesindir. Alan çoğunlukla ekilebilir ve tarıma elverişli bir yapıdadır. Bu alandan ele geçen mezarlar da örneğin yukarıda anlatılan Körnistan gibi, burada çiftçilik faaliyetleri gerçekleştiren toprak sahibi kimselere ait olmalıdır. Kesin olarak nitelendirebileceğimiz diğer bir durum da bölgenin yoğun bir tahribat altında olduğudur. Tarihi eser kaçakçılarının hedefi haline gelmiş olduğunu gözlemlediğimiz bir bölgeden 63 adet yeni yazıtın araştırma kapsamında kayıt altına alınması bölge tarihinin aydınlatılması açısından bizleri bir nebze de olsa teselli etmiştir.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

Resim 12: Samandağı Aziz Symeon Stylites Manastır ve Hac Merkezi Genel.

KAYSERİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI PROJESİ (KAYAP) 2009 YILI ÇALIŞMALARI SONUÇ RAPORU

Fikri KULAKOĞLU¹
Kutlu EMRE
Ryoichi KONTANI
Sabahattin EZER

Kültepe-Kaniş Kazıları bünyesinde, Kayseri İli sınırları içinde, eski ticaret yollarının ve yerleşimlerinin araştırılmasına yönelik hazırlanan “Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi” (KAYAP) kapsamında yürütülen yüzey araştırmalarının 2009 sezonu çalışmaları, 22 Ağustos 2009-17 Eylül 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir².

2009 yılı yüzey araştırması çalışmalarına, Prof. Dr. Kutlu Emre, Doç. Dr. Ryoichi Kontani, Dr. Sabahattin Ezer, GIS Uzmanı Yuichi Hayakawa, Arkeologlar Gökhan Turan, Bonka Nedeltscheva, Pakize Ercoşkun, Michiko Katayama ve Arkeoloji Öğrencisi Kadriye Ünlü heyet üyesi olarak katılmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nı, Kayseri Müzesi’nden Arkeolog Hasan Elmaağaç temsil etmiştir.

¹ Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu, Ankara Üniversitesi DTCF Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye/Ankara/TÜRKİYE.

Prof. Dr. Kutlu Emre, Ankara Üniversitesi DTCF Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Ryoichi Kontani, Department of Contemporary Sociological Studies, Notre Dame Seishin University, Japan.

Dr. Sabahattin Ezer, Mustafa Kemal Paşa M. Bucak S. No.16 Serinyol-Antakya 31120.

² 2009 yılı Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi’nin gerçekleştirilmesinde katkıları geçen tüm kurum ve kuruluşlar ile yöneticilerine teşekkürlerimizi sunarız. Başta Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Orhan Düzgün olmak üzere, Kazılar ve Müzeler Dairesi Başkanı Sayın Melik Ayaz, Kazılar Şubesi Müdürü Sayın Gökhan Bozkurtlar ve Kazılar Şubesi Müze Araştırmacısı Şeniz Altunel’e teşekkür ederiz. 2008 yılı Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖŞİM Müdürlüğü ile Kayseri Valiliği, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı tarafından sağlanan maddi ve lojistik kaynaklarla gerçekleştirildi. Kayseri Valisi Sayın Mevlüt Bilici çalışmalarımızı her aşamada desteklediler. 2008 yılı Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi’nin başarıyla tamamlanmasında Sayın Vali Mevlüt Bilici’nin bu desteği önemli bir rol oynadı. Kayseri Valisi Sayın Mevlüt Bilici ve Vali Yardımcıları Sayın Fahri Oluk ve Sayın Turgay Ergin’e teşekkürlerimizi sunarız. Kayseri Müzesi Müdürlüğü, 2008 yılı Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi’nin gerçekleştirilmesi için her türlü katkısı yaptı. Çalışmalarımızın sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan Kayseri Müzesi Müdürlüğü’ne, başta Sayın Müdür Hamdi Biçer olmak üzere tüm Müze çalışanlarına teşekkür ederiz. Bakanlık Uzmanı olarak kazılarımızda görev alan Kayseri Müzesi Arkeologu Sayın Hasan Elmaağaç’ın katkıları sayesinde, çalışmalarımız çok daha sağlıklı bir şekilde yürütülebildi. Kendilerine ayrıca teşekkür ederiz.

2009 yılı KAYAP çalışmaları kapsamında toplam 14 merkez ziyaret edilmiştir (Harita: 1). Bu merkezlerden bazıları, daha önce başka araştırmacılar tarafından ziyaret edilmiştir³.

Önceki yıllarda yapılan araştırmaların dışında, Kültepe’de yapılan arkeolojik çalışmalardan elde edilen bilgiler de, Kayseri İli sınırları içindeki yürütülen yüzey araştırmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu proje kapsamında, 2009 yılında aşağıdaki merkezler araştırılmıştır:

1. Eğriköy

35°12’ 38.2’’ E

38°12’ 53.7’’ N

Eğriköy, Yeşilhisar İlçesi’nin, şimdiki adı Yeşilova olan köyün güneyinde bulunmaktadır. Eğriköy’de bulunmuş olan Luwice kitabe, Gelb tarafından yayınlanmıştır⁴. Eğriköy’de toplanan seramik parçaları, Eski Tunç Çağı’ndan Roma Çağı’na kadar olan farklı dönemleri örneklemektedir.

Höyük, Kültepe’nin 80 km. güneybatısındadır. Eğriköy, Erciyes Dağı’nın batıya bakan Develi Ovası içerisinde konumlanmıştır. Ayrıca bu ova, Sultan Sazlığı’nın bir uzantısı olarak kabul edilmektedir. Ancak son yıllarda, Erciyes’deki kar miktarı oldukça azaldığından, Sultan Sazlığı kuruma tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır (Resim: 1).

Eğriköy, eski ticaret yolu bakımından önemli bir yere sahiptir. Höyüğün yakınında bulunan yol, doğudan gelen Yahyalı karayoluna, batıdan ise Kayseri-Niğde karayoluna bağlanmaktadır. Akdeniz’i Orta Anadolu’ya bağlayan yol buradan geçmektedir ve Eğriköy, Toros Dağları’ndan Develi Ovası’na uzanan eski ticaret yolunun tam geçiş

³ Gelb, I. J., 1939, *Hittite Hieroglyphic Monuments*. Chicago; Özgüç, N., 1947, “Kültepe’de Bulunan Hayvan Figürinleri”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi Cilt V, Sayı 1*, 133-137; Özgüç, T., 1948, “Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri-Excavations at Fraktin Near Develi and Researches in Anti-Taurus Region”, *Belleten XII/45*, 260-266/266-267; Özgüç, T., 1956, “Fraktin Kabartması Yanındaki Prehistorik Ev/Prähistorische Haus beim Felsrelief von Fraktin”, *Anadolu/Anatolia I*, 59-64; Özgüç, N., 1957 “Kültepe Kazılarında Bulunan Mermer İdol ve Heykelcikler”, *Belleten XXI/81*, 61-70; Kodan, H., 1987, “Kayseri Müzesi’ndeki Eski Tunç Çağı Defnesi”, *Belleten L/200*, 581-586; Fujii, S., 1995 “Hacıbeyli Höyük: A Pre-pottery Neolithic Site in the Yay-Gözü Lake Basin, Central Anatolia”, *Essays on Ancient Anatolia and its Surrounding Civilizations*, 131-152; Yıldırım T., 1998, “Doğu Kappadokya Bölgesi Yüzey Araştırmalarında Derlenen Seramikler”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi Cilt 38, Sayı: 1-2*, 249, 263; Güneri, A. S. 2005, “Orta Anadolu Höyükleri 1998 Yılı Çalışmaları: Kayseri’de Arkeolojik Keşifler” *Arkeoloji, Anadolu&Avrasya 1*, 47-86; Gelb, I. J., 1939, *Hittite Hieroglyphic Monuments*. Chicago; Girginer, K. S., vd., 2006, “2004 Yılı Adana ve Kayseri Yüzey Araştırmaları (Sarız ve Kozan), 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 24-28 Mayıs 2004 Konya, 2. Cilt. Ankara, 293-308; Girginer, K. S., 2007, “2005 Yılı Adana (Ceyhan) ve Kayseri (Develi) Yüzey Araştırmaları, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 29 Mayıs-2 Haziran 2006 Çanakkale. 2. Cilt. Ankara, 173-189. Özgüç, N., 1947, “Kültepe’de Bulunan Hayvan Figürinleri”, *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi Cilt V, Sayı 1*, 133-137; Özgüç, N., 1957 “Kültepe Kazılarında Bulunan Mermer İdol ve Heykelcikler”, *Belleten XXI/81*, 61-70;

⁴ Gelb, I. J., 1939, *Hittite Hieroglyphic Monuments*. Chicago

noktasında yer almaktadır. Eğriköy'ün hemen yakınındaki Yahyalı'da ise demir ocakları ve İncesu'da çinko ve kurşun işletmesi bulunmaktadır.

Höyüğün, yukarıdan bakıldığında tamamen üçgen şeklinde olması dikkat çekicidir (Resim: 2-3). Yüksekliği 21 m., çapı 250 m.dir. Kuzey ve doğu yamacı oldukça dik olmasına rağmen, güney yamacı ovaya doğru yayvanlaşan bir yapıya sahiptir. Höyüğün üç köşesinde ve tepesinde doğal kayalar görülmektedir. Bu nedenle, doğal kaya üzerine kurulan yerleşme, daha çok kayalığın güney yamacında yoğunlaşmıştır.

Araştırmada derlenen seramikler içerisinde, *Alişar III seramiği* olarak bilinen, el yapımı, saman katkılı ve boya bezekli seramikler dikkat çekmektedir (Resim: 4). Bu tür seramikler, Kültepe Karum IV, III, ve II. katlarında ele geçmiştir⁵. Ayrıca, Kültepe (Tepe)'de tespit edilmiş olan, Eski Tunç Çağı'nın geç evrelerinden de bu seramik çeşidi bilinmektedir.

Toplanan seramik parçaları arasında bulunan üçgen kulplu çanaklar, Kültepe-Karum II. katından çok iyi tanınmaktadır⁶. Bunlar, el yapımı, pişkin ve kırmızı astarlıdır (Resim: 5-6). Gaga ağızlı testi parçaları ise, Kültepe Karum Ib katı ile çağdaştır (Resim: 5-6). Uzun boyunlu vazo ya da testi parçası ise, krem astarlı olup iyice perdahlı ve kalın hamurludur. Olasılıkla, orijinal yüksekliği 50 cm. den fazla olan oldukça iri bir kaptır (Resim: 5-7). Benzer örnekler Kuşaklı'daki Hitit tabakalarından da bilinmektedir⁷.

Eğriköy'de tamamen cüruflaşmış durumda bir kerpiç parçası bulunmuştur (Resim: 7). Bu durum bize, burada şiddetli bir yangının varlığına işaret etmektedir. Ayrıca kömürleşmiş ağaç izlerine de rastlanmıştır. Bilindiği gibi Koloni Çağı mimarisinde teknik olarak duvarlarda kerpiç ve hatıllar bir arada kullanılmıştır. Eğriköy'de bulunmuş olan kerpiç, Kültepe'deki Warşama Sarayı'nda kullanılan kerpiğin tam benzeridir⁸.

Höyük üzerinde yapılan GPR araştırmalarında⁹ en çok dikkati çeken nokta, höyüğün güney doğusunda saptanan kalıntılardır (Anomali-E) (Resim: 8). Bu alanda tespit edilen anomalilerin taş duvar olup olmadığı tartışma konusudur. Ancak kuzey yamaçta, hemen yüzeyde, 50 cm. ile 1 m. büyüklüğünde blok taşlar (6-8 adet) rahatlıkla görülmektedir. Bu taşlar, birbirine hem aynı mesafede, hem de aynı hizada yer almaktadır. Söz konusu taşların bulundukları hat, güneydoğu kesime kadar takip edilirse, Anomali-

⁵ Emre, K., 1989, "Pottery of Levels III and IV at the Karum of Kanesh" *Anatolia and The Ancient Near East (Studies in Honor of Tahsin Özgüç)*, K. Emre, et al., (ed.), Ankara, 111-128, (s. 117-118, 125, fig. 1-18)

⁶ Emre, K., 1963, "The Pottery of the Assyrian Colony Period According to the Building Levels of the Kanış Karum, *Anatolia VII*, 86-99, (fig. 10: Kt. m/K 293, 11: Kt g/K 53)

⁷ Müller-Karpe, A., 2002, "Die Keramik des Mittleren und Jüngerer Hethitischen Reiches", *Die Hethiter und ihr Reich*, Bonn, 256-263, (s. 259)

⁸ Özgüç, T., 1999, *Kültepe-Kanış/Neşa Sarayları ve Mabetleri, The Palaces and Temples of Kültepe-Kanış/Neşa*, TTK, Ankara, (Lev. D:1)

⁹ Bu çalışma T. Kishida tarafından gerçekleştirilmiştir.

E'deki kalıntı ile birleşecektir. Buna dayanarak, Eğriköy'de bir sur duvarının olabileceği iddia edilebilir.

2. Yapı: Roma Mezar Anıtı

35°28' 13.8" E

39°05' 02.9" E

Felahiye İlçesi, Kepiç Köyü sınırları içinde yer almaktadır. Söz konusu yapının Geç Roma Çağı'na ait bir mezar anıtı olduğu bilinmektedir¹⁰ (Resim: 9). Bu yapının yanında doğal kaya üzerinde, Roma Çağı'na ait bir höyük yer almaktadır. Yapı, geçmişten günümüze değin define arayanların ve eski eser kaçakçılarının hedefi olmuş ve bu nedenle pek çok tahribata uğramıştır (Resim: 10). Yapının bir bölümü çökmüş; tonoz üst örtüsü ile arka cephesindeki alınlık penceresi yıkılmıştır. Yapının içindeki ayaklarca taşınan kemer sayesinde, tonozun yıkılması belli bir noktada, kemer hizasında durmuştur. Fakat tonozun çöküşü sırasında, kemerde de statik sorunlar oluşmuş, çökmeler başlamış; kemer tonozdan ayrılmış ve aşağıya doğru sarkmıştır (Resim: 11). Kemerin kilit taşı da dahil olmak üzere ortasındaki üç kemer bloğu parçalanmış ve yerinden kaymıştır. Bu blokların herhangi bir sarsıntı ya da zaman içindeki bozulmaları sonucunda, yerlerinden aşağıya düşmeleri neticesinde, öncelikle kemer tamamen çökecek, ardından yapının tonozundaki yıkılma devam edecek ve yapıdaki tahribat büyük ölçüde artacaktır. Mevcut durumu ile kemerdeki bozulmalar, yapıda ciddi bir çökme tehlikesi yaratmaktadır. Bu şekli ile yapının içine girilmesi can güvenliğini de tehdit etmektedir. Bu tehlikenin yanı sıra, yapıya müdahale edilmemesi durumunda meydana gelecek olası bir çökme, yapının yıkım sürecini başlatacağı gibi, bu çökmelerin ardından yapılacak restorasyon da daha zor ve maliyetli olacaktır. Ayrıca böyle bir yıkım sonucu yapının özgünlüğü bozulacak olmasından dolayı yapı telafisi mümkün olmayan büyük bir zarara uğramış olacaktır. Bütün bu sebeplerden ötürü, bölge için eşsiz olan ve insan eliyle yapılan tüm tahribatlara rağmen halen ayakta duran bu anıtsal yapıya acil olarak müdahale edilmesi ve gerekli koruma önlemlerinin alınması gerekmektedir.

3. Kızıl Höyük

35°31' 18.35" E

39°05' 56.09" N

Kayseri Arkeoloji Müzesi tarafından kurtarma kazısı yapılmış bir tümülüstür.

¹⁰ Grégoire, H., 1909 "Rapport sur un voyage d' exploration dans le pont et en Cappadoce" *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 3-147, (s. 47-48, fig.7-8); Kodan, H.-Günbattı, C., 1992, "Tontar Roma Mezarı" *Türk Arkeoloji Dergisi XXX*, 83-103, (Resim: 19).

Felahiye İlçesi, Kepiç Köyüne yaklaşık 1.5 km., Kepiç-Felahiye yoluna ise 500 m. mesafede, yolun sağında yer alan, 15 m. yüksekliğinde bir tümülüstür (Resim: 12). Kazılarda dromosu ve mezar odası ortaya çıkartılmıştır. Ancak Müze kazılarında sonra defineciler tarafından sürekli tahrip edildiği anlaşılmaktadır (Resim: 13).

4. Beşiktepe

35°32' 17.21" E

39°04' 19.87" N

Felahiye İlçesi sınırları içindedir. Doğal kaya üzerine oturmuş bir höyüktür (Resim: 14). Toplanan az sayıdaki seramik parçaları, burasının Roma ve daha geç dönemlere ait bir yerleşme olduğunu göstermektedir (Resim: 15).

5. Fraktin Höyüğü

35°37' 78.1" E

38°16' 14.3" N

1947 ve 1954 yıllarında T. Özgüç başkanlığında, kazıları yapılan Fraktin Höyüğü, Develi İlçesi, Gümüşören Köyü sınırları içindedir¹¹. Höyüğün üzerinde bol miktarda taş bulunmaktadır. Kazı raporlarında M.Ö. 2. bin yılına ait tabakalarda ele geçen buluntular belirtilmiş¹² olmasına rağmen, araştırmada bu çağa ait seramik parçaları fazla bulunmamıştır. Höyük üzerinden toplanan seramik parçalarının çoğu M.Ö. 1. bin yılına aittir.

Höyüğün güneyinde antik bir yol bulunmaktadır. Bu yolda doğal kaya üzerinde tekerlek izleri seçilmektedir¹³. Ayrıca bölge andezit taş yatağı olarak kullanılmıştır.

Höyüğün güneyindeki Hitit İmparatorluk Çağı Kaya Anıtı da, bu kapsamda ziyaret edilmiştir. Anıtın önünde tespit edilen kaçak kazı izleri gerekli güvenlik önlemlerinin alınması için durum Kayseri Valiliği'ne yazılmıştır.

6. Höyük

35°42' 39.6" E

39°07' 15.3" N

Özvatan İlçesi'nin 12 km. kuzeydoğusunda, Yeni Mahalle'nin 2 km.

¹¹ Özgüç, T., 1948, "Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri-Excavations at Fraktin Near Develi and Researches in Anti-Taurus Region", *Belleten XII/45*, 260-266/266-267; Özgüç, T., 1956, "Fraktin Kabartması Yanındaki Prehistorik Ev/Prähistorische Haus beim Felsrelief von Fraktin", *Anadolu/Anatolia I*, 59-64.

¹² Özgüç, N., 1955 "Frakdin Eserleri" *Belleten XIX/75*, 295-300, (s. 296)

¹³ Özgüç, T., 1948, "Ankara Üniversitesi Adına Yapılan Fraktin Kazısı ve Tetkik Gezileri-Excavations at Fraktin Near Develi and Researches in Anti-Taurus Region", *Belleten XII/45*, 260-266/266-267 (s. 263)

kuzeydogusunda doğal bir kayalığın üzerindedir. Güney yamacındaki doğal tepe’de teraslamalar görülmektedir. Yüzeyde çok az sayıda seramik parçası bulunmuştur. Bunlar arasında Demir ve Roma Çağı’na ait seramik parçaları dikkat çekmektedir. Ayrıca çok az sayıda Eski Tunç Çağı’na ait seramik parçaları da ele geçmiştir.

7. Küçük Höyük

35°42’ 47.2’’ E

39°07’ 34.3’’ N

Özvatan İlçesi sınırları içindedir. Küçük, yayvan ve alçak bir yerleşmedir. Yüzey kısmı traktörle yapılan tarım nedeniyle tahrip edilmiştir (Resim: 22). Yüzeyde hem Eski Tunç Çağı, hem de Geç Kalkolitik Çağ’a ait seramik parçaları toplanmıştır. Kayseri Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen Eski Tunç Çağı Felahiye Definesi eserleri, bu bölgede bulunmuştur¹⁴.

8. Dadağı Höyük

35°19’ 18.2’’ E

38°53’ 08.0’’ N

Kocasinan İlçesi, Dadağı Köyü içinde yer almaktadır. Doğal bir kayalık üzerindedir. Höyük, bazı kısımlarının tahrip olması nedeniyle dörtgen biçimini almıştır. Araştırmada, Eski Tunç Çağı, M.Ö. I. Bin ve Roma Çağı’na ait seramik parçaları toplanmıştır.

9. Yemliha Höyük

35°12’ 19.9’’ E

38°52’ 28.8’’ N

Kocasinan İlçesi, Yemliha Köyü sınırları içinde doğal kayalık tepe üzerinde kurulan oldukça büyük bir höyüktür. Kayseri-Ankara yolu üzerinden de rahatlıkla görülebilmektedir. Höyük, bir sur ile çevrilmiştir. Batısında, bir kapıya ait olabilecek mimarî kalıntılar halen görülebilmektedir. Çok sayıda Roma ve daha geç dönemlere ait seramik parçaları toplanmıştır. Höyüğün batı yamacında büyük kaçak kazı izleri vardır.

10. Karahöyük

35°05’ 22.03’’ E

38°44’ 20.5’’ N

¹⁴ Kodan, H., 1987, “Kayseri Müzesi’ndeki Eski Tunç Çağı Definesi”, *Belleten* L/200, 581-586.

İncesu İlçesi, Karahöyük Köyü'nün içindedir. Kuzey kısmı tamamen tahrip edilmiş olup, halen tarım amaçlı kullanılmaktadır. Yüzeyinde bol miktarda taş vardır. Batı yamacında bir duvar kalıntısı görmek mümkündür. Eski Tunç Çağı'na ait seramikler dikkat çekmektedir.

11. Avgun Höyük

35°05' 29.1'' E

38°59' 42.1'' N

Kocasinan İlçesi, Düver Köyü'nün kuzeyinde yer almaktadır. Kayseri-Yozgat karayolunun kenarındadır. Oval biçimindedir. Hem batı, hem doğu yamacı, defneciler tarafından iş makineleri ile tahrip edilmiştir. Bol miktarda Eski Tunç Çağı sonu ile Orta Tunç Çağı başına ait seramik parçaları toplanmıştır.

12. Çorak

35°05' 29.33'' E

39°00' 50.09'' N

Kocasinan İlçesi, Elmalı Köyü sınırları içinde yer alan alçak bir yerleşmedir. Geç Roma ya da daha geç döneme ait seramik parçaları bulunmuştur.

13. Çadirkaya

35°13' 00.94'' E

38°09' 39.15'' N

Yahyalı İlçesi, Çadirkaya Köyü sınırları içinde yer alan bir yamaç yerleşimidir. Üzerinden Demir Devri ve geç dönem seramik parçaları toplanmıştır. Höyük, köy yerleşim alanı içinde yer aldığından sürekli olarak bir tahribat riski ile karşı karşıyadır.

14. Dededağ

35°24' 08.1'' E

38°10' 0.3'' N

Yahyalı İlçesi, Ağaçaşar Köyü'nün güneyinde, Ağaçaşar Barajı'nın doğusunda bulunmaktadır¹⁵. Doğal bir kayalık üzerinde yeralan yamaç yerleşimidir. Çoğunlukla Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na ait seramikler toplanmıştır. Ayrıca bol miktarda obsidyen parçalar ele geçmiştir.

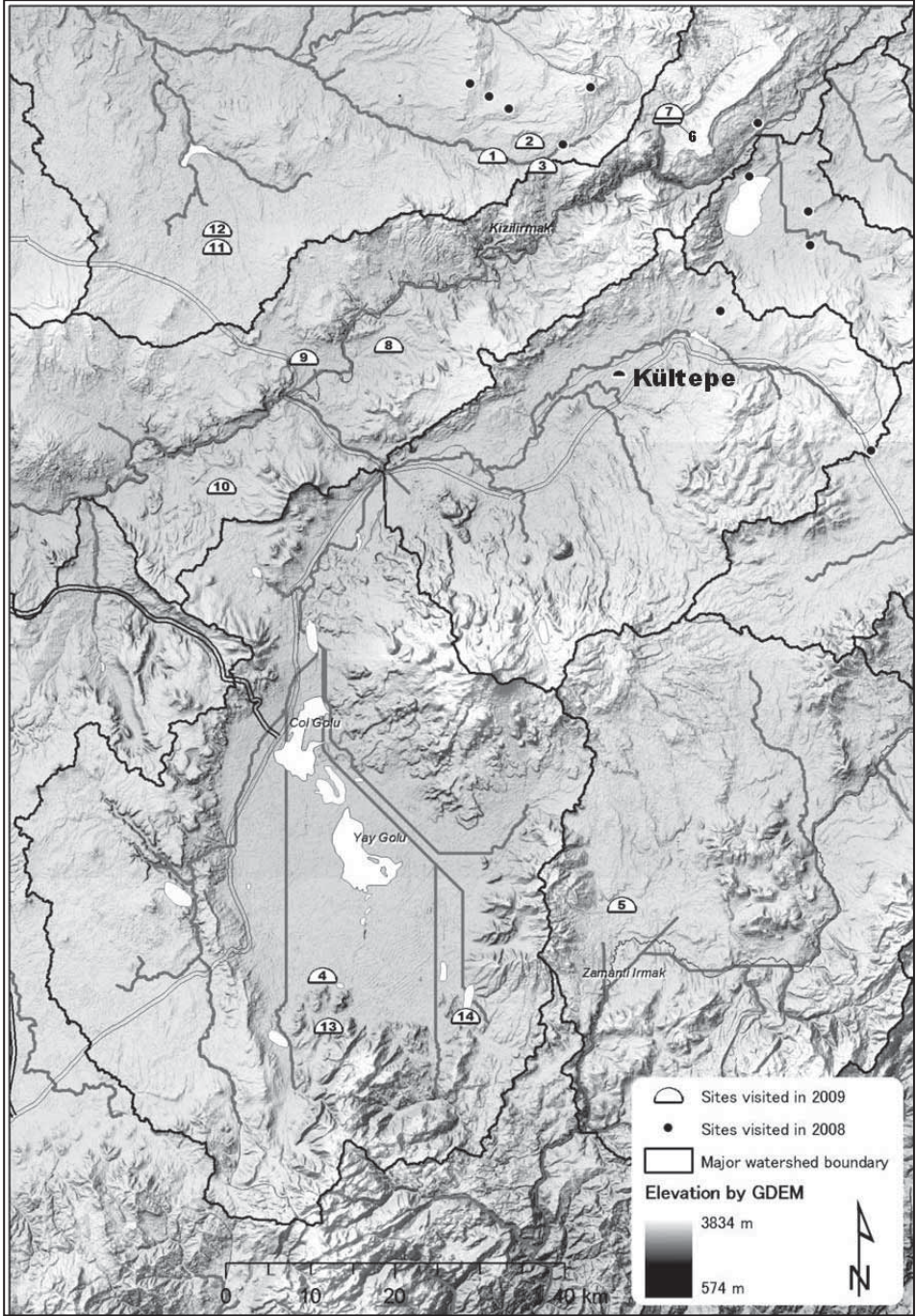
¹⁵ Fujii, S.,1995 "Hacıbeyli Höyük: A Pre-pottery Neolithic Site in the Yay-Gölü Lake Basin, Central Anatolia", *Essays on Ancient Anatolia and its Surrounding Civilizations*, 131-152, (s. 133, fig. 1)

Sonuç

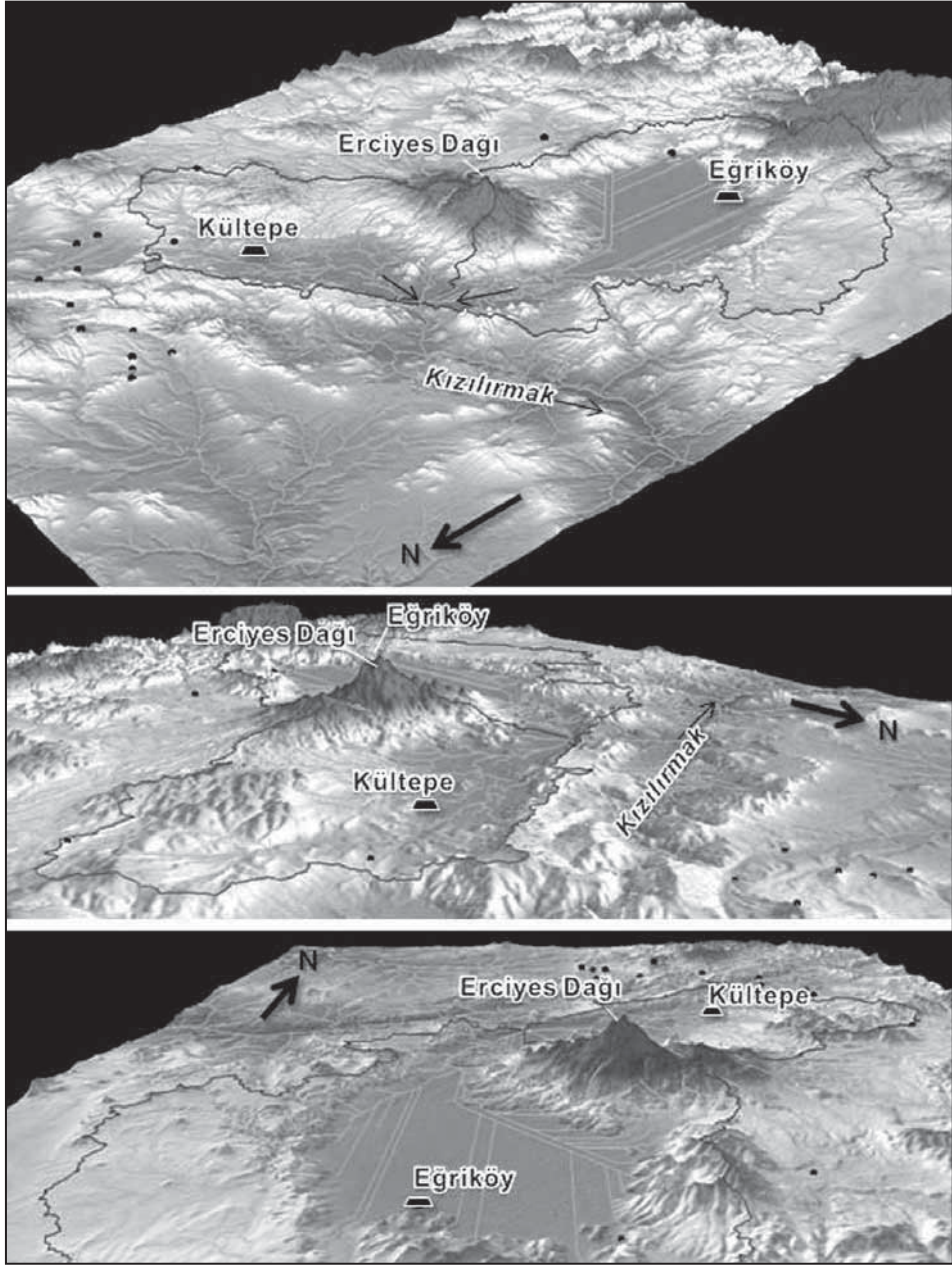
2009 yılı Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi (KAYAP) kapsamında toplam 14 merkez ziyaret edilmiştir. Ayrıca 2008 yılında tespit edilen ticaret yolları ve eski yerleşimler ile, 2009 yılında tespit edilenler arasındaki ilişkiler de araştırılmıştır. Kayseri İli sınırları içinde arazide yürütülen çalışmalarda, bu bölgedeki tümölüs ve höyüklerde çok yoğun bir tahribat gözlenmiştir. Özellikle Felahiye’de bulunan ve Yapı olarak isimlendirilen Roma Mezar Anıtı ile Fraktin Yazılıkaya Hitit Anıtı’nda gözlemlenen yasadışı faaliyetlerin izleri, araştırma Başkanlığımız tarafından, gerekli önlemlerin alınması için, Kayseri Valiliği’ne arz edilmiştir.

Arazi çalışmaları dışında, Kayseri İli sınırları içinde tespit edilen eski yerleşimler ve ticaret yollarının envanterinin çıkarılması ve elde edilen verilerin sistemli bir şekilde kaydının tutulabilmesi için, Araştırma Başkanlığı tarafından özel bir veritabanı sistemi hazırlanmaktadır (Resim: 41). Bu kapsamda, örnek olarak seçilen araştırma güzergâhlarında ve yerleşim alanlarında veri toplama metodları oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmalara, 2010 yılında da devam edilmesi planlanmaktadır.

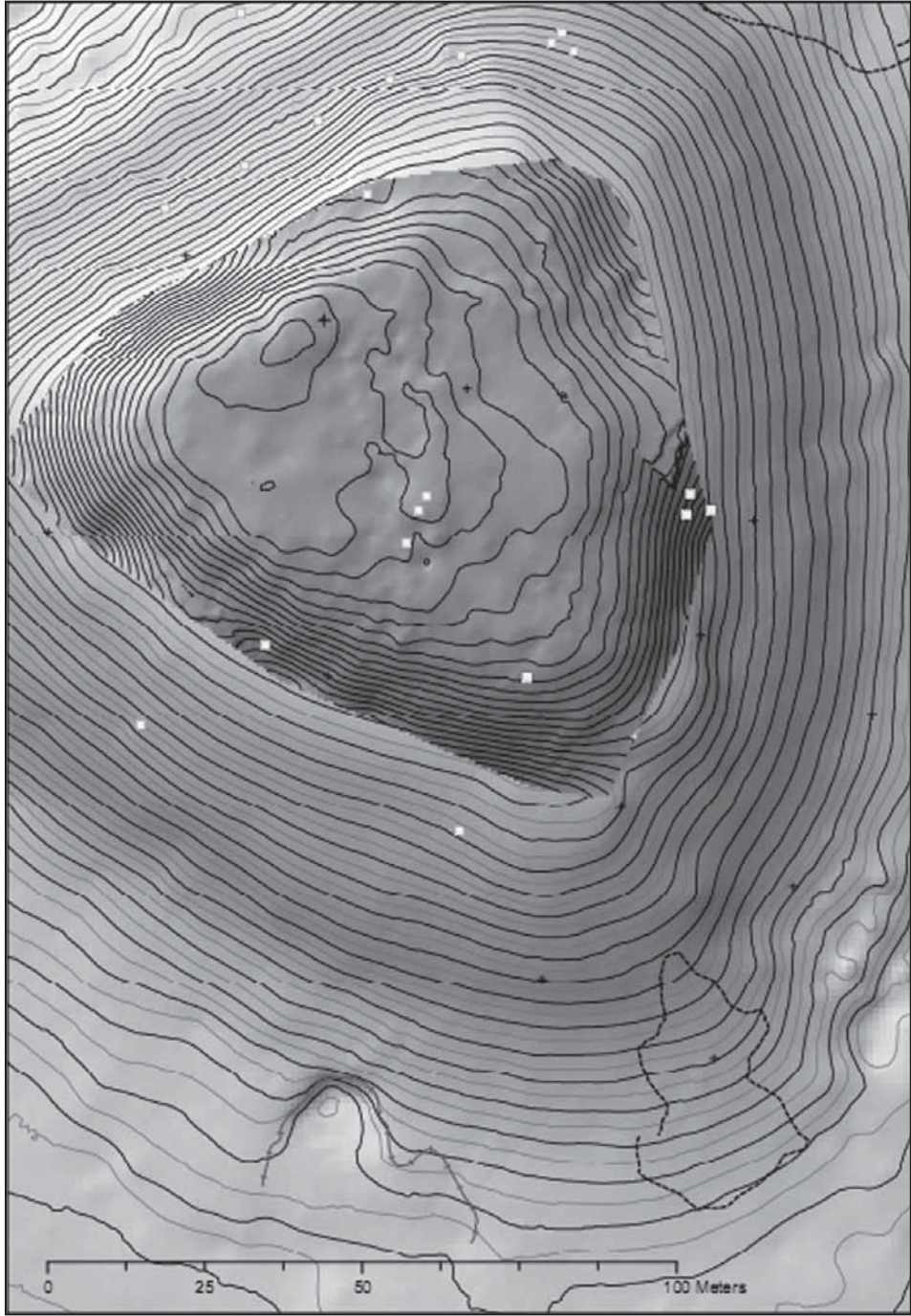
Harita 1 (Metinde Adı Geçen Merkezler): 1. Yapı (Roma Mezar Anıtı); 2. Kızıl Höyük; 3. Beşiktepe; 4. Eğriköy; 5. Fraktin Höyüğü; 6. Höyük; 7. Küçük Höyük; 8. Dadağı Höyük; 9. Yemliha Höyük; 10. Karahöyük; 11. Avgun Höyük; 12. Çorak; 13. Çadıkaya; 14. Dededag.

Resim 1: Eğriköy ve Kültepe.

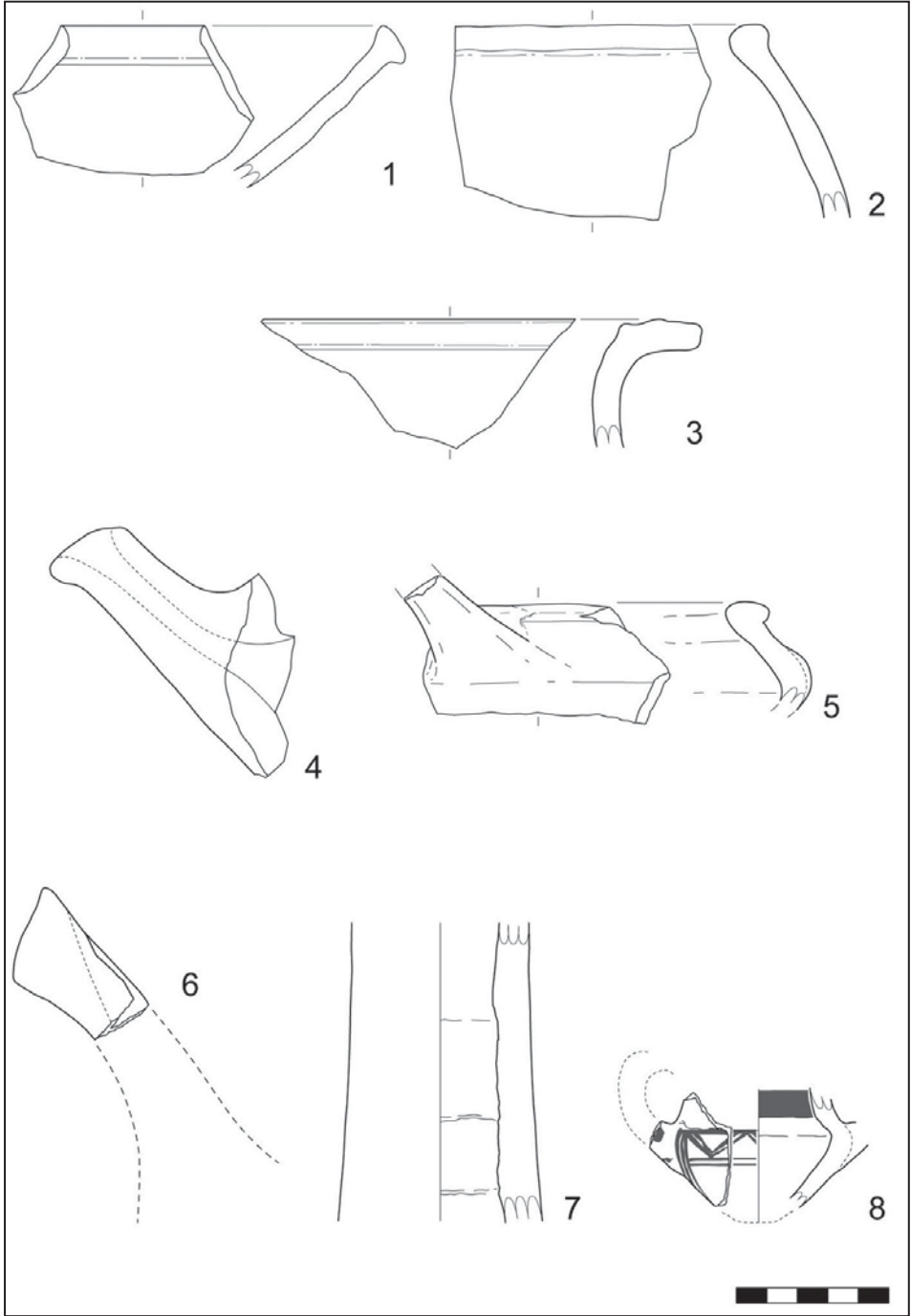
Resim 2: Eğriköy.

Resim 3: Eğriköy topoğrafik haritası.

Resim 4: Eğriköy'den derlenen seramikler.

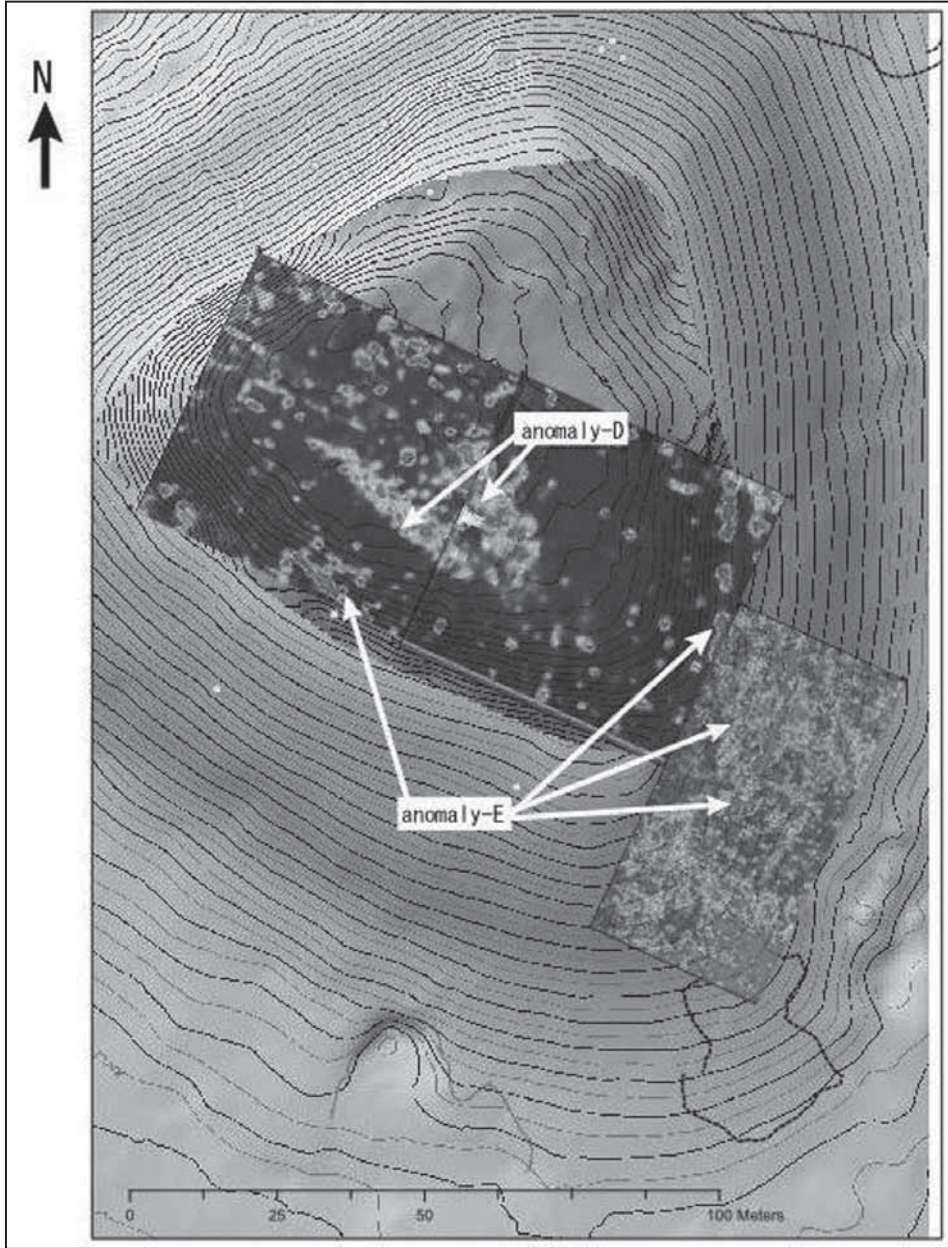
Resim 5: Eğriköy'den derlenen seramikler.

Resim 6: Eğriköy'den derlenen seramikler.

Resim 7: Eğriköy'den derlenen yanmış kerpiç.

Resim 8: Eğriköy, GPR sonucu.

Resim 9: Yapı (Roma Mezar Anıtı).

Resim 10: Yapı içi taban tahribatı.

Resim 11: Yapı kemerinde oluşan sarkma.

Resim 12: Kızıl Höyük.

Resim 13: Kızıl Höyük'teki tahribat.

Resim 14: Beşiktepe.

Resim 15: Beşiktepe'den derlenen seramikler.

ARTVIN-ERZURUM İLLERİ ÇORUH VADİSİ'NDEKİ TARİHİ YOLLAR VE KÜLTÜR VARLIKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2009

Osman AYTEKİN*

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 10.06.2009 tarih ve 110396 sayılı "Artvin İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrasına Ait Türk Dönemi Eserleri ile Erzurum İli, Uzundere, Tortum, Oltu, Olur, İspir ve Pazar Yolu İlçelerinde Sivil Mimarî Yapıları"na yönelik YüzeY Araştırmasına ilişkin onay doğrultusunda ve söz konusu alanlarda; Bakanlık temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü uzmanı Filiz AZEROĞLU gözetiminde ve başkanlığımızdaki ekipçe, 01.07.2009 - 13.07.2009 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma; Kültür ve Turizm Bakanlığı - DÖSİM'in katkılarıyla yürütülmüştür¹.

Bu araştırma döneminde; Ardanoç, Şavşat, Borçka ve Hopa İlçeleri ve köylerinde çalışmalar yürütülmüş olup; 2 kale / kule, 2 camii, 3 kilise, 1 ev, 1 konak, 2 köprü, 1 çeşme, 1 mahsen, 21 mezar / mezar taşı, 1 kitabe, 2 tarihi yol ağı, 1 çermik, 2 mağara ve 5 yayla yerleşmesi incelenmiştir.

ARDANOÇ İLÇESİ

Kutlu Köyü Camii: Ardanoç İlçesi'ne bağlı Kutlu Köyü'nün Cami Mahallesi'nde, köye ulaşımı sağlayan araç yolunun hemen üst yanında yer almaktadır. Batı cephesi yolla çevrelenirken, güney ve doğu yönünde haziyesi dikkat çekmektedir (Resim: 1).

* Yrd. Doç. Dr. Osman AYTEKİN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van/TÜRKİYE

¹ Araştırmamızın gerçekleştirilmesinde katkıları olan; Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkililerine, Artvin Valiliği'ne, Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Bakanlık temsilcisi Filiz AZEROĞLU'na, Yüksek Lisans öğrencisi Tahsin Korkut'a, Yüksek Lisans öğrencisi Kadir ATICI'ya, Mimar Esra Aytekin'e, Y. Emre Aytekin'e, Mali Müşavir Sinan Öztürk'e, Şavşat'tan öğretmen Hamza Yılmaz'a, Ardanoç'tan emekli Tarih öğretmeni Halit Özdemir'e, emekli öğretmen Öznur ALTUN'a, Güreşen Köyü muhtarı Fevzi OCAKBAŞI'na, Güreşen Köyü'nden Adem KALFA'ya, Güreşen Köyü'nden Çay İşletmeni Hamza YILMAZ'a, Başköy muhtarı Murat ÖZÇEPOĞLU'na, Hamurlu Köyü muhtarı Gürsoy ÖZAY'a, Hamurlu Köyü'nden Ali ÖZAY'a, Balcı Köyü esnaflarından Volkan GÖKDEMİR'e, Ardanoç Orman İşletme Müdürü Mehdi Bey ve şoförü Hamdi Şentürk'e teşekkürlerimizi sunmayı borç biliriz.

Yapı üzerinde belirgin bir kitabe bulunmamaktadır. Batı cephesinin güneye yakın köşesindeki bir taş üzerinde tam olarak okunamayan H. 1281 tarihi var ise de cami içerisindeki tanıtım levhasında yapıdan Aşağı Nasırlı Camii olarak söz edilmekte ve 1910 yılında ibadete açıldığı belirtilmektedir.

Yapı, dıştan bir bütün olarak 9.70 x 16.00 m. ölçülerinde olup, kuzeye sonradan eklendiği anlaşılan son cemaat yeri ile 5.70 x 9.00 m. ölçüsündeki harimden oluşmaktadır. Sac örtülü beşik çatıya sahiptir. Ayrıca, son cemaat yerinin kuzey cephesine bitleştirilmiş WC ve sacdan silindirik formlu bir minaresi bulunmaktadır.

1958 ve 1966 yıllarında çeşitli onarımlar geçirdiği tespit ettiğimiz caminin 0.70 m. kalınlığındaki dış cephe duvarları; düzgün sıralar oluşturan ve kireç harcı ile örülmüş birbirine yakın ebatlardaki yonu taşlarından oluşmaktadır. İç beden duvarları sıvalı ve badanalıdır. Düz ahşap tavanlı ve göbek süsüne sahip olan harim tavanı, 9 adet ahşap sütun üzerine oturtulmuştur. Ahşap minber, mahfil korkulukları ve köşkü ile sütunlar ahşap oyma ve acur tekniğindeki süslemelerle hareketlendirilmiştir. Tüm ahşap süslemeler sonradan değişik renklerde boyanmıştır. Harim, batıda altta iki, üstte üç; güneyde iki olmak üzere toplam yedi pencere ile aydınlatılmıştır.

Hali hazırda ibadete açık olan cami, zaman içindeki önemli eklemeler ve onarımlarla günümüze ulaşmış olup bazı değişikliklerle birlikte orijinal durumunu muhafaza etmektedir.

Peynirli (Kaptahor) Köyü Kalesi: Ardanuç İlçesi'ne bağlı Peynirli Köyü'nün Eminağa Mahallesi'nin kuzeyindeki çevreye hakim kayalığın uç noktasında yer almaktadır. Ardanuç merkezinden köye 16 km. araçla gidildikten sonra 15 dakika süren patika takip edilerek ulaşılmaktadır.

Üzerinde herhangi bir kitabesi olmayan ve literatürde rastlanmayan kale, yöredeki diğer kalelerle karşılaştırıldığında Ortaçağ Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

Yapıdan günümüze batı, güney ve kuzey yönlerindeki sur duvarları ile güneybatı ucundaki sarnıç ulaşabilmiştir. Batı duvarındaki surları yaklaşık 7.00 m. yüksekliğinde, 8.00 m. uzunluğunda 0.80 m. kalınlığa sahip olup moloz taş malzemeli ve kireç harcı örgülüdür. Güney yönde ise, 5.00 m. uzunluğunda ve 0.50 m. yükselindeki surlara karşın kuzey yönündekiler 10.00 m. uzunluğa ve 4.00 m. yüksekliğe sahiptir. Bozulmuş olsa da kale girişinin kuzey yönünden sağlandığı anlaşılmaktadır.

Meskûn mahalden uzak ve oldukça tahrip olmuş olan kale tek mekândan oluşan küçük ölçekli bir yapıdır.

Kutlu (Göraşet) Köyü Konağı: Ardanuç İlçesi'ne bağlı Kutlu Köyü'nün Bağlık Mahallesi'nde bulunan yapı, Kutlu Köyü'nden yaklaşık 3,5 km. giderek alçalan bozuk araç yolu ile ulaşılmaktadır. Yapı, vadi içerisindeki 15 haneli Bağlar mahallesinin ortasında ve düz sayılabilecek bir arazi üzerinde inşa edilmiştir.

Kitabesi bulunmayan ve herhangi bir kaynakta adı geçmeyen yapının tarihi, kesin olmamakla birlikte Ortaçağ Dönemi'ne (VIII-IX. yy.) ait olduğu anlaşılmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı yapı, içten 48.00 x 55.00 m. ölçülerine sahiptir. Giriş kapısı, batı cephesinden olup, doğu ve kuzey cephelerinde de daha küçük tutulmuş pencere görünümünde iki kapı daha yer almaktadır. İç mekânı tamamen bozulmuştur. Yer yer 8.00 m.ye yükselen sur duvarlarının önemli bir kısmı ayakta olup, duvar kalınlığı 2.50 m.ye kadar ulaşmaktadır. Yapının en dikkat çeken yönü, 1.45 x 2.00 m. ölçülerinde büyük blok taşların sur duvar örgüsünde kullanılmış olmasıdır.

Günümüzde herhangi bir amaçla kullanılmayan yapı, yörede tespit ettiğimiz kalelerden konum ve yapı tipolojisi açısından farklı bir mimarî tarz sergilemektedir. Bu durumda, asıl tanımlama ancak arkeolojik bir kazıdan sonra sağlanabilir. Şu durumda, Ortaçağ Dönemi'nde yöreye egemen olan Bagratlı kral ailesinin yazlık olarak kullandığı bir konak olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Ustalar (Ustamel) Köyü Gözetleme Kulesi: Ardanuç İlçesi'ne bağlı Ustalar Köyü'nün kırsalında, etrafı çayırliklarla kaplı arazinin uç noktasında ve fazla yüksek olmayan kayalığın üzerinde yer almaktadır (Resim: 2).

Üzerinde herhangi bir kitabesi olmayan ve literatürde rastlanmayan kule, yöredeki diğer kale/kulelerle karşılaştırıldığında Ortaçağ Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

Dikdörtgen planlı tek mekândan oluşan yapı, 2.00 x 3.10 m. taban ölçülerinde olup günümüze yaklaşık 9.00/10.00 m. yüksekliğinde ulaşabilmiştir. 1.00 m. kalınlığındaki cephe duvarları moloz taş malzemeli ve kireç harcı örgülüdür. Kulenin içine, doğu yönündeki yıkık bir açıklıktan girilmekle birlikte, asıl kapısının batı yönünden olduğu 0.60 m. genişliğinde, 1.50 m. yüksekliğindeki açıklıktan anlaşılmaktadır. Üst örtüsü tamamen yıkılmış durumda olan kulenin cephelerine yerleştirilmiş dört adet mazgal penceresi dikkat çekmektedir.

Meskûn mahalden uzak ve önemli bir bölümü günümüze ulaşan kule, küçük ölçekli ve terk edilmiş bir yapıdır.

Mahsen: Ardanuç İlçesi'ne bağlı Hamurlu Köyü'nün Kutat Mevkii'nde, çayırlik içerisinde yer almaktadır.

Yapı üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi, literatüre geçen bilgi de yoktur. Muhtemelen Ortaçağ Dönemi'ne ait olmalıdır.

Önemli bir bölümü toprak altında bulunan ve dıştan algılanamayan yapıya 1.00 m. genişliğindeki bozulmuş durumdaki açıklıktan sürünerek girilebilmektedir. Dikdörtgen planındaki iç mekân; 2.30 m. genişliğinde, 4.40 m. uzunluğunda ve 2.00 m. yüksekliğine sahiptir. Kaba yontu taşlarından örülen beden duvarları ve tonozlu tavanı sağlam durumdadır. Toprak tabanlı zemin, defneciler tarafından kazınmıştır.

Meskûn mahalden uzak ve terk edilmiş durumdaki bu yapının, geçmişte köy evlerinin kileri olarak kullanıldığını bildiğimiz mahsenlerden biri olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Beratlı (Vartelya) Köyü Sugören Mağarası: Ardanuç İlçesi'ne bağlı Beratlı Köyü'nün Saboca Mevkii'nde, geçmişte Ardanuç-Şavşat bağlantılı Uzunçayır patika yolu güzergâhında yer almaktadır.

Mağaraya ilişkin herhangi bir literatüre rastlanmamıştır.

Mağara, Beratlı Köyü'nün kırsalında, araç yolundan yaklaşık 30 dakikalık yayan yürüyüşle ulaşılmakta olup oldukça sağlam durumda olan dik ve yüksek bir kayalığın tabanında bulunmaktadır. İçinden kaynağı belli olmayan oldukça soğuk gür bir su akmaktadır. Yaklaşık 10.00 m. kalaylıkla gidildikten sonra dikleşerek daralmaya başlayan mağaranın tabanında traverten türü oluşumların yanı sıra göletçikler izlenmiştir (Resim: 3).

Tabiat varlığı niteliğindeki bu oluşumun, mağara uzmanları tarafından incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

Yolağzı (Kontrom) Köyü Mağarası: Ardanuç İlçesi'ne bağlı Yolağzı Köyü'nün üst yanında yer almakta olup, ön tarafı yüksekçe bir kayalıkla, üst tarafı ise mera ile kaplıdır.

Mağara ile ilişkin herhangi bir literatüre rastlanmamıştır.

Kolaylıkla ulaşılabilen mağara içine, mera yönündeki bir insanın yatar vaziyette girebileceği yaklaşık 200 m. uzunluğunda ve giderek genişleyip yükselen konuma sahiptir. İçinde yer yer sarkıtların olduğu izlenmektedir. İçinde hangi dönemden kaldığı anlaşılamayan basit taş yığınlarından oluşan temel seviyesinde duvar kalıntıları dikkat çekmektedir. Bize eşlik eden köy sakinleri tarafından mağaranın diğer yönde de kayalığa çıkışı olduğu söylenmişse de tarafımızca burası görülmemiştir.

Tabiat varlığı niteliğindeki bu oluşumun, mağara uzmanları tarafından incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

Barevan Yolu (Patikası): Geçmişte Ardanoç İlçesi'ni Şavşat İlçesi'ne bağlayan yöredeki önemli patikalardan biridir.

Muvahhit Zeki'nin 1927 yılında Osmanlıca olarak basılan ve 1999'da sadeleştirilen "Artvin Vilayeti Hakkında Ma'lumat-i Umumiye" adlı eserinde ilk kez bu patikadan söz edilmekte ve şöyle tanımlanmaktadır: ".....Artvin-Ardanoç merkez kasabalarını Şavşat İlçesi'ne ve daha ötedeki Posof ve Ahıska'ya kadar bağladığından büyük bir önem taşıyan bu patikaya Barevan Yolu denilmektedir. Bu yol Ardanoç Merkez Bucağı'na bir saat uzaklıkta bulunan Yolüstü Köyü önünde Ardahan yolundan ayrılarak Barevan Mevkii'ne ve oradan da Savaş ve Çiftlik Köyleri önünden ve içerisinden geçip Şavşat'a ulaşır. Ardanoç'tan itibaren Şavşat'a kadar mesafe dokuz-on saattir. 1925 yılı İl Genel Meclisi'nin toplantısında bu patikanın şoseye dönüştürülmesine karar verilmiş ve birçok yerinde toprak tesviyesi tamamlanmış ise de maalesef hala tam anlamıyla bitirilememiştir. Yazın ve kışın kapanmayan bu yol, gayet işlek olup yazın araba ile de seyahat yapılabilecek niteliktedir."

İlk kez kullanıma ne zaman açıldığı bilinmeyen bu patikanın; özellikle Artvin-Şavşat karayolunun, Berta Vadisi'nden trafiğe açıldığı 1950'li yıllara kadar önemini koruduğu anlaşılmaktadır. 1925 yılında araç yoluna dönüştürülen bu patikadan tümüyle vazgeçilmediği; Ardanoç-Şavşat güzergâhında yer alan Yolüstü, Anaçlı, İncilli, Cevizli, A. Irmaklar, Kutlu, Çavdarlı ve Çiftlik Köylerine ulaşımında, yeni genişletme ve eklemelerle halihazırda kullanımına devam edildiği izlenmeye çalışılmıştır.

ŞAVŞAT İLÇESİ

Savaş Köyü Camii: Şavşat İlçesi'ne bağlı Savaş Köyü'nün Çağlayan (Cami) Mahallesi'nde, çayırıktan oluşan hafif meyilli arazinin içerisinde yer almaktadır. Taştan inşa edilen yapı tek katlı ve kırma çatılıdır. WC'si ve abdest alma yerleri dışta olup harimin kuzeybatı köşesine yamandırılmış sacdan bir minaresi bulunmaktadır (Resim: 4).

Yapı, harime giriş sağlayan cümle kapısının kemer kilit taşındaki kitabesine göre H. 1286 (M. 1869) tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, cümle kapısının ahşap kanadında H. 1289 (M. 1872) ve minber kemeri alınlığında H. 1289 (M. 1872) iki ayrı tarih daha bulunmaktadır. Bu iki tarih bize, ahşap donanımın inşa tarihinden üç yıl sonra tamamlandığını göstermektedir.

Cami, dıştan bir bütün olarak 11.00 x 17.80 m. ölçülerinde olup kuzeyinde alt kısmı betonarme, üstü ahşaptan oluşturulan önü balkonlu dikdörtgen planlı ek mekândan sonra son cemaat yerine ulaşılmaktadır. Kuzey ek mekândan ve kuzeydoğu köşesindeki baca çıkıntısının yanından iki girişi bulunan ve medrese -ilkokul eğitiminde kullanılmış

olan son cemaat yeri iki katlı olup alt kat 3.96 x 4.10 m. ölçülerinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki odaya sahiptir. Son cemaat yeri geçildikten sonra girilen harim, dıştan 10.50 x 11.00 m. ölçülerindedir ve başlıklı sekiz ahşaptan sütun üzerine oturtulan “U” biçiminde köşklü mahfile sahiptir (Çizim: 1). İçten buraya kuzeybatı köşesindeki iki kademeli ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Yine mahfili taşıyan ahşap sütunlarla irtibatlı olarak mahfil kanatlarına yerleştirilen sekiz adet sütunla taşınan düz ahşap tavanın ortasında çatı dışına yansımayan 4.00 m. çapında kubbe sahiptir. Silmelerle çerçevelenmiş yarım yuvarlak formlu ve üçgen alınlıklı mihrabının hemen sağ yanında ahşaptan minberi, doğu yönündeki ikinci sütuna yamandırılan ahşap vaaz kürsüsü eski önemini korumaktadır. Harim; alttakiler dikdörtgen, üsttekiler mazgal formunda doğuda iki, batıda ve güneyde dörder olmak üzere toplam on pencereye sahiptir.

Yapının 0.75 m. kalınlığındaki dış cephe duvarları, düzgün sıralar oluşturacak şekilde ve geniş derz aralıklara sahip farklı renklerdeki tek tarafı düzeltilmiş yonu taşları kireç harcı ile örülmüştür. Son cemaat yerinin batı cephesinde ahşap arası taş dolma tekniği dikkat çekmektedir. İç beden duvarları sıvalı ve kireç badanalıdır. Harimin taban duvar yüzeyleri ahşap lam biriyle kaplanmıştır.

Caminin minber, mahfil ve kubbe başta olmak üzere içindeki tüm ahşap elemanları yazı, kalem işi, ahşap oyma ve ajur tekniğindeki süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Cevizden yapılmış cümle kapı kanatları hariç tüm ahşap süslemeleri sonradan canlı renklerdeki yağlı boylarla boyanmıştır. Ortasında göbek süsün de yer aldığı ahşap kubbesinin süslemeleri orijinalliğini korumaktadır. Başlangıçtaki ahşap minaresi ile çatısı 1980’li yıllarda saca yenilenmiştir. Son cemaat yerine Cumhuriyet Dönemi’nde eklenen ve içindeki bazı tadilatlarla günümüze ulaşan camii ibadete açık olup önemli ölçüde eski durumunu muhafaza etmektedir.

BORÇKA İLÇESİ

Yeşilköy (Manastır) Köyü Kilisesi: Borçka İlçesi’ne bağlı Yeşilköy Köyü’nün girişinde, üç evden oluşan mahallenin yanındaki düz bir arazi üzerinde yer almaktadır.

Oldukça yıkılmış olan kilise hakkında önemli bir literatüre rastlanmamıştır. Kilise, bazı yerel tanıtımlarda Ruslardan kalma olduğu söylense de, Ortaçağ Dönemi’ne ait olmalıdır.

Yapı tanımlanabilir durumda değildir. Günümüze cephe duvarlarının çok az bir bölümü gelebilmiştir. Hayırsever bir bayan tarafından yaptırıldığı söylenen, Güreşen Köyü’nden Selimiye Mahallesi güzergâhını takip ederek bu kiliseye ulaşım sağlayan kaldırım taşı döşeli patika, halen özelliğini yer yer korumaktadır.

Küçük ölçekli bu kilise, define avcıları tarafından iyice tahrip edildiğinden korunması gerekli kültür varlığı niteliğini kaybetmiştir.

Balcı Köyü Kilisesi: Borçka İlçesi'ne bağlı Balcı Köyü'nün Kilise Mevkii'nde, Borçka-Otingo Çermiği bağlantılı orman yolunun 28. km.de, gidişe göre yolun hemen sol yanında yer almaktadır.

Yapı üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi önemli bir literatüre de rastlanmamıştır. Ortaçağ Dönemi'ne ait olmalıdır.

Yapıdan günümüze sadece doğu cephe duvarından 7.40 m. uzunluğundaki bölümü ulaşabilmiştir (Resim: 5). Bu cephede yer alan yuvarlak kemerli apsis penceresi sağlamdır. 0.85 m. kalınlığındaki duvar, farklı boylardaki tek tarafı düzeltilmiş yonu taşlarının kullanımı ve kireç harcı ile örülmüştür.

Meskûn mahalden uzak ormanlık içerisinde bulunan ve önemli bir kısmı yıkılmış durumda olan yapı, plan seviyesinde incelenecek durumda değildir.

Selimiye (Neziya) Mahallesi Çeşmesi: Borçka İlçesi'ne bağlı Güreşen Köyü'nün Selimiye Mahallesi'nde, çay alımyeri binasını geçtikten sonra hemen mahalle yolunun üst yanında yer almaktadır.

Üzerinde herhangi bir kitabesi olmayan ve literatürde de rastlanmayan çeşmenin Geç Osmanlı Dönemi'ne ait olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Ön cephesi basık kemerle belirlenmiş olan çeşme, 1.60 x 2.60 m. ölçülerinde olup yer yer yıkılmıştır. İşlevini yitirmiş ve terk edilmiş durumdadır.

Kiyakapısı Mevkii'ndeki Taş Köprü: Borçka İlçesi'ne bağlı Güreşen Köyü'nün Kiyakapısı olarak adlandırılan semtte ve Güzelyurt (Başköy) Köyü Deresi üzerinde bulunmaktadır. Suadiye Mahallesi'nden bu yöne doğru devam eden patıkaya geçiş sağlamak için inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Üzerinde herhangi bir kitabesi olmayan ve literatürde de geçmeyen köprünün, Geç Osmanlı Dönemi'ne ait olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Tek gözlü taş köprüler gurubunda olan yapı, günümüze sağlam sayılabilecek durumda ulaşmıştır. Yuvarlak formu kemer açıklığı 5.80 m., genişliği ise 2.20 m.dir. Toprakla kaplanmış geçiş yolu düzdür ve korkulukları bulunmamaktadır. Kemerlerinde daha düzgün olmak üzere kireç harcı ile örülmüş moloz taş kullanılmıştır.

Derin sayılabilecek dere yatağı içerisinde çalılıklarla adete gizlenmiş durumdaki yapı, yeni yol güzergâhlarından dolayı eski işlevini kaybetmiş olarak varlığını sürdürmektedir.

Kesiktaş Mahallesi Köprüsü: Borçka İlçesi'ne bağlı Kesiktaş Mahallesi içerisinde ve Boyalı Deresi üzerinde bulunmaktadır.

Üzerinde herhangi bir kitabesi olmayan ve literatürde de geçmeyen köprünün, Geç Osmanlı Dönemi'ne ait olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Tek gözlü taş köprüler gurubunda olan yapı, günümüze sağlam sayılabilecek durumda ulaşmıştır. Yuvarlak formlu kemer açıklığı 9.60 m., genişliği ise 2.20 m.dir. Eğimli durumdaki geçiş yolu taşla döşelidir ve korkulukları bulunmamaktadır. Kemerlerinde daha düzgün olmak üzere kireç harcı ile örülmüş moloz taş kullanılmıştır.

Derin olmayan dere yatağı içerisinde sarmaşıklarla adete gizlenmiş durumdaki yapı, eski işlevini halen sürdürdüğü görülmektedir.

Otingo Çermiği: Borçka İlçesi'ne bağlı Balcı Köyü'nün sınırları içerisinde olup, Borçka-Otingo orman yolunun 30. km.de, üstü Karçal dağları eteklerindeki yaylara açılan gür ormanlarla kaplı vadinin içerisinde, araç yolunun hemen alt tarafında ve yaylalardan gelen Soğuksu Deresi'nin yatağında yer almaktadır.

Tarihsel geçmişi eskilere dayanan, Rus yönetimi zamanında da işlevini sürdürdüğü kayıtlarda bulunan Çermik (Ilıca), son şekline 1960'lı yıllarda Gökdemir ailesinin yapmış olduğu yan yana ikişer katlı tuğladan barınma yerleri ile kavuşmuştur. Ancak, 2006 yılındaki sel nedeniyle dere yatağında yer alan sıcak su havuzu tamamen toprak altında kaldığından ve barınma konutlarından küçük olanın da yine sel nedeniyle yıkıldığından günümüzde işlevini tamamen kaybetmiştir (Resim: 6).

Mülkiyeti Artvin İl Özel İdaresi'ne ait olan bu ılıcanın, yeniden ele alınıp turizme kazandırılmasında yarar bulunmaktadır.

Selimiye Mahallesi'ndeki Mezar Taşları: Borçka İlçesi'ne bağlı Güreşen Köyü'nün Selimiye Mahallesi Camisi'nin çevresindeki tarihi mezarlıkta 6 adet tarihi mezara ait mezar taşları incelenmiştir.

1 No.lu Mezar: Camiinin karşısında yolun hemen kenarında bulunmakta olup günümüze sadece sarıkla sonlanan baş taşı ulaşabilmiştir. 0.25 x 0.87 m. ölçülerinde olup mermerden yapılmıştır. H. 1253 (M. 1837) tarihli olup erkek mezarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

2 No.lu Mezar: 1 No.lu mezarın solunda yer almaktadır. Günümüze sadece baş taşı ulaşabilmiştir. 0.12 x 0.51 m. ölçülerinde olup mermerden yapılmıştır. H.1137 (M. 1724) tarihlidir.

3 No.lu Mezar: Caminin batı tarafında yolun altındaki mezarlık içinde yer

almaktadır. Baş ve ayak taşları günümüze ulaşabilmiştir. Baş taşı 0.23 x 0.83 m. ölçülerinde olup mermerden yapılmıştır. 0.28 x 0.73 m. ölçüsündeki ayak taşı ikiye ayrılmış durumdadır ve üzerinde herhangi bir yazı bulunmamaktadır. H. 1196 (M. 1782) tarihi taşıyan baş taşı sarıklı başlıkla sonlanmaktadır (Resim: 7).

4-5 No.lu Mezarlar: Camiinin kuzey tarafındaki mezarlık içerisinde yer almaktadırlar. Yan yana olan bu iki mezar da sadece baş taşlarına sahiptir. Sağdakinin üzerinde yazılar mevcut olup 0.25 x 0.78 m. ölçülerine sahiptir. Soldaki ise, 0.23 x 0.67 m. ölçülerindedir. Her ikisi de mermerdendir. Tarih saptanamamıştır.

6 No.lu Mezar: Camiinin doğu yönündeki mezarlıkta yer almaktadır. Mezarın baş taşı 0.24 x 0.85 m. ölçüsünde olup mermerden yapılmıştır. 0.25 x .81 m. ölçüsündeki ayak taşı ikiye ayrılmıştır. H. 1246 (M.1830) tarihi taşıyan baş taşı fesli başlıkla sonlanmaktadır.

Madenli Mahallesi'ndeki Mezar ve Mezar Taşları: Borçka İlçesi'ne bağlı Güreşen Köyü'nün Madenli Mahallesi camiisinin çevresinde bir bölümü orijinal yerlerinde olmayan toplam dokuz mezar/mezar taşları incelenmiştir.

1 No.lu Mezar: Caminin güney yönünde yer almakta olup baş taşı 0.25 x 0.90 m. ayak taşı ise 0.24 x 0.55 m. ölçülerine sahiptir. H. 1229 (M.1814) tarihli olup sonradan buraya konmuştur. Şahideleri mermerdendir.

2 No.lu Mezar: 1 No.lu mezarın sol yanında bulunmaktadır. Baş taşı 0.21 x 0.63 m., ayak taşı 0.24 x 0.60 m. ölçülerine sahiptir. H. 1223 (M.1808) tarihli olup sonradan buraya konmuştur. Şahideleri mermerdendir.

3 No.lu Mezar : 2 No.lu mezarın sol yanında bulunmaktadır. Baş taşı 0.22 x 0.78 m., ayak taşı 0.25 x 0.52 m. ölçülerine sahiptir. H. 1200 (M.1786) tarihli olup sonradan buraya konmuştur. Şahideleri mermerdendir.

4 No.lu Mezar: 3 No.lu mezarın sol yanında yer almaktadır. Baş taşı 0.24 x 0.80 m., ayak taşı 0.22 x 0.35 m. ölçülerine sahiptir. H. 1234 (M.1818) tarihli olup sonradan buraya konmuştur. Şahideleri mermerdendir.

5 No.lu Mezar: Camiinin kuzeybatı tarafındaki mezarlıkta bulunmaktadır. Sadece baş taşı korunmakta olup 0. 16 x 0. 75 m. ölçülerine sahiptir. H.1210 (M.1795) tarihli olup kendi yerinde bulunmaktadır. Baş taşı mermerdendir. 6 No.lu Mezar: Camiinin yanındaki mezarlıkta kendi orijinal yerinde bulunmaktadır. 2.20 m. ölçüsündeki mezarın baş taşı kırılmış olup 0.25 x 0.40 m., aysak taşı ise 0.25 x 0. 90 m. ölçülerine sahiptir. H. 1272 (M.1855) tarihli olup şahideleri mermerdendir.

7 No.lu Mezar: 6 No.lu mezarın yanında olup sadece kırık durumda baş taşı

gelebilmıştır. Baş taşı mermerden olup tarih bulunmamaktadır.

8 No.lu Baş Taşı: Cami yanındaki mezarlıktan camiye getirilerek koruma altına alınmıştır. 0.16 x 0.43 m. ölçüsünde olup tarih bulunmamaktadır. Mermerdendir.

9 No.lu Baş Taşı: Cami yanındaki mezarlıktan camiye getirilerek koruma altına alınmıştır. 0.15 x 0.38 m. ölçüsünde olup tarih bulunmamaktadır. Mermerdendir.

Karçal Dağı Eteklerindeki Yaylalar: Bu araştırma sırasında Borçka-Otingo bağlantılı orman yolu ile Borçka kent merkezine yaklaşık 40-45 km. uzaklıktaki aynı güzergâhta sıralanan 2700 m. rakımdaki Adagül, Balcı (Resim: 8), Aralık, Kaynarca ve İbrikli-Arkaköy-Alaca Köylerine ait yaylalar; bozuk da olsa araçla ulaşılabilen, halen canlılığını ve yöresel özelliklerini korumakta olmalarıyla yayla turizmi açısından önemli potansiyel oluşturdıkları izlenmeye çalışılmıştır. İbrikli-Arkaköy ve Alaca Köylerinin ortak kullanımındaki Beyazsu yaylası, hemen yanı başındaki yaylanın elektrik ihtiyacını da sağlayan, gür ve oldukça soğuk kaynak suyu ile dikkat çekmektedir.

HOPA İLÇESİ

Uzunyol Mahallesi'ndeki Kilise: Hopa İlçesi'ne bağlı Kemalpaşa Beldesi'nin Uzunyol mahallesinde, denize yakın tarla olarak kullanılan düz bir arazi içerisinde bulunmaktadır (Resim: 9).

Kitabesi olmayan ve literatür bilgileri yetersiz olan kilisenin muhtemelen Ortaçağ Dönemi veya sonrasında inşa edilmiş olmalıdır. Bölgedeki diğer kilise yapılarına benzerlik göstermeyişi ile de dikkat çekmektedir.

Yapı, fazlaca yüksek olmayan ve bir bölümü yıkılmış olan çevre duvarı içerisinde yer almaktadır. Ağaçlıklar içerisinde adeta kaybolan yapının ilk görülecek kısmı dikdörtgen formundaki yaklaşık 16.00 m. uzunluğundaki çan kulesidir. Kilise, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir plan içermekte olup birbiri ile irtibatlı iki bölümden oluşmaktadır. Apsisli kısım, 5.30 x 9.00 m. ölçülerinde, tonozlu ve kuzey tarafından yıkılmış durumda kapı açıklığına sahiptir. İkinci bölümü oluşturan batı kısmı da tonozlu ve 5.70 x 5.70 m. ölçülerindedir. Batı cephesinde penceresi yer almaktadır.

Moloz taş ve kısmen de tuğlanın kullanımı ile kireç harcı inşa edilen yapı, günümüzde terk edilmiş durumda ve önemli bir bölümü ayakta durmaktadır.

Halil İbrahim Dışlı Evi: Hopa İlçesi'ne bağlı Başköy Köyü'nün köy camisinin yakınında yer almaktadır. İki katlı ev zaman içerisindeki bazı eklemeler ve tamiratlarla günümüze ulaşmıştır. Sadece yaz aylarında kullanımda olan evin içerisinde etnoğrafik

nitelikte Lütfiye Dişli'ye ait çeyiz sandığı dikkat çekmektedir. Ceviz üstü metal perçinli olan sandık, 0.60 x 0.94 m. ölçülerinde olup yaklaşık 120 yıllık olduğu ve Batum'dan satın alındığı belirtilmiştir. Buna benzer bir ev de, aynı köyün Ergenekon Mahallesi'nde Kemal Bulut'a aittir.

Başköy Köyündeki Mezar ve Mezar Taşları: Hopa İlçesi'ne bağlı Başköy Köyü'nde köy camiisinde 2, Yukarı Alımyeri (Mekulet) Mevkii'nde ise 5 mezar/mezar taşı incelenmiştir. Ayrıca, yine camiide korunan ve nereye ait olduğu bilinmeyen bir kitabe görülmüştür.

1 No.lu Mezar Taşı: Başköy Camii'sinin avlusunda bulunmakta olup, camiinin alt tarafındaki hazireden getirildiği söylenmiştir. Sadece baş taşı korunmakta olup H. 1189 (M.1775) tarihini taşımaktadır. Mermerdendir ve 0.22 x 0.80 m. ölçülerine sahiptir.

2 No.lu Mezar: Başköy Camii'sinin kuzeybatı ucunda yer almaktadır. Ayak ve baş taşları yerlerinden sökülüştür. Mezar, 1.36 x 2.76 x 0.87 m. ölçülerine sahiptir.

3 No.lu Mezar: Mekulet Mezarlığı'nda yer almaktadır. 0.19 x 0.63 m. baş taşı ve 0.17 x 0.60 m. ölçülerinde ayak taşına sahiptir. H. 1235 (M.1819) tarihlidir ve mermerdendir.

4 No.lu Baş Taşı: Mezarlıkta bulunmakla birlikte orijinal yerinde değildir. Sadece baş taşı bulunmaktadır ve 0.18 x 1.04 m. ölçülerine sahiptir. H. 1163 (M.1750) tarihlidir ve mermerdendir.

5 No.lu Mezar: Mezarlıkta kendi yerindedir ve baş - ayak taşları korunmaktadır. Baş taşı 0.24 x 1.04 m., ayak taşı 0.24 x 0.80 m. ölçülere sahiptir. H. 1172 (M.1758) tarihli ve mermerdendir.

6 No.lu Mezar: Mezarlıkta kendi yerindedir ve baş - ayak taşları korunmaktadır. Baş taşı 0.24 x 1.04 m., ayak taşı 0.26 x 0.76 m. ölçülere sahiptir. H. 1190 (M.1776) tarihli ve mermerdendir.

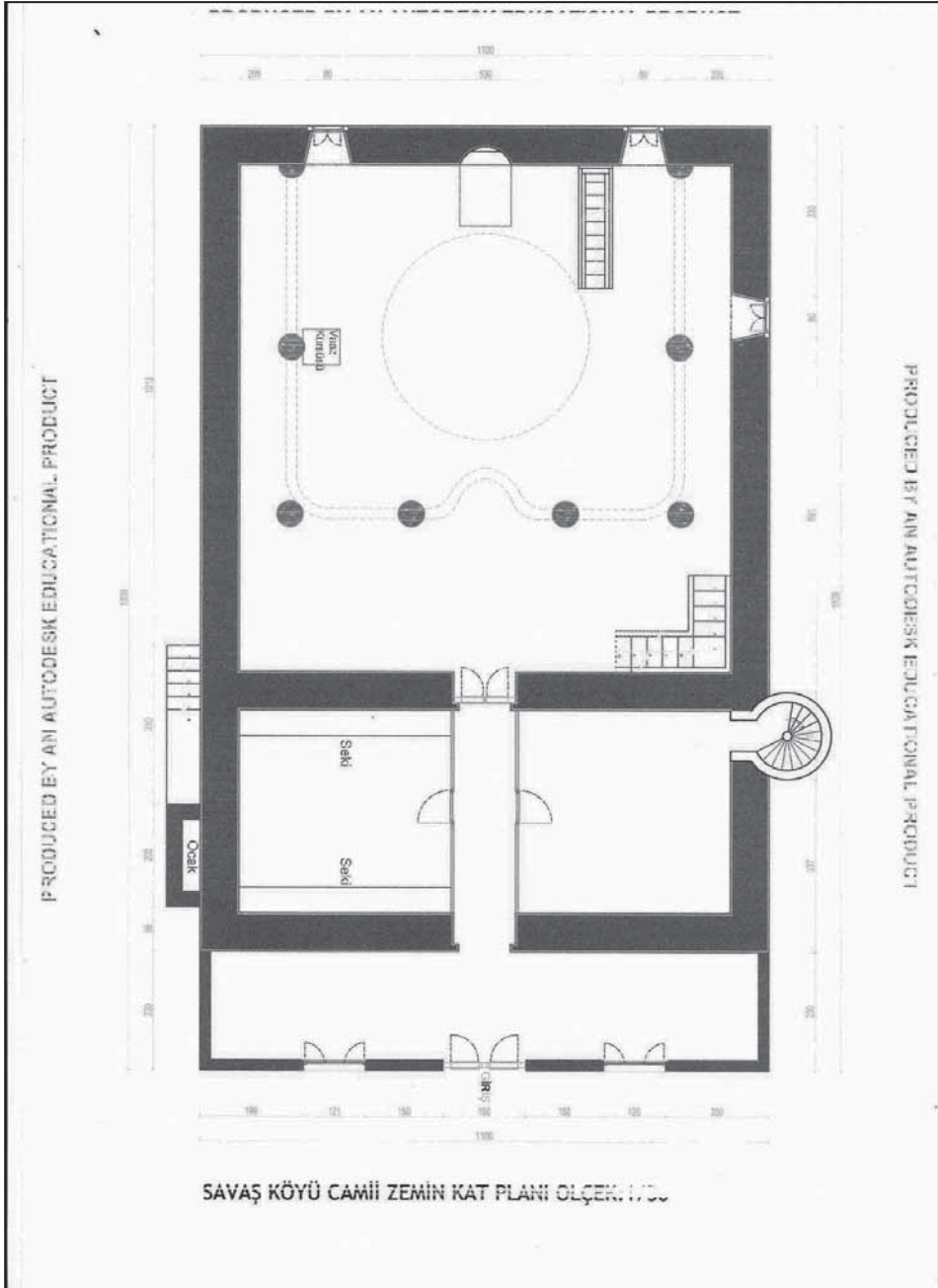
7 No.lu Mezar Taşı: Mezarlığın içerisinde olmakla birlikte yere düşmüş durumdadır. Sadece 0.21 x 0.54 m. ölçüsünde baş taşı ulaşabilmiştir. H. 1175 (M.1761) tarihlidir ve mermerdendir.

Kitabe: Camiide koruma altına alınmış olan kitabenin nereden getirildiği bilinmemektedir. H. 1293 (M.1876) tarihlidir. Mermerden olup 0.33 x 0.36 m. ölçülerindedir (Resim:10).

Eski Rus Yolu ve Personel Taşıyıcı: Rusların bölgedeki idaresi zamanında yaptırıldığı bilinen bu tarihi araç yolu; Hopa'nın Sultanselim Dağı güzergâhı ile Batum-

Hopa bağlantılı olarak işlev görmüştür. Bu yolun, Alman virajı olarak adlandırılan mevkiide ikiye ayrılmaktadır ve Borçka - Murgul üzerinden Arhavi'ye de bağlantısı olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Cefuka Mevkii'nde üçlü kavşak vardır. Biri direk Sarp Kapısı'na, biri Kemalpaşa Beldesine, üçüncüsü ise Borçka-Güreşen (Beğlevan) Köyü'ne ayrılmaktadır. Yaklaşık 50 km. uzunluğundaki bu yol güzergâhının 25. km.de I. Dünya Savaşı'ndan kalma Almanlara ait Zırhlı Personel Taşıyıcısı enkazı bulunmaktadır (Resim: 11). Güzergâhın tespiti için, Hopa-Yoldere Köyü'nden giriş yapılarak Başköy Köyü'nden geçilerek Sultanselim Dağını takiple Hopa-Kemalpaşa Beldesine inilmiştir. Halen işler durumda olan tarihi yol, orman taşımacılığında kullanılmaktadır.

Sonuç olarak; 2009 yılı yüzey araştırması verimli geçmiştir (Resim: 12). Artvin'de henüz ulaşamadığımız kültür varlıklarına rastlanmış olmasıyla, araştırmalara birkaç yıl daha devam edilmesinde fayda bulunmaktadır.

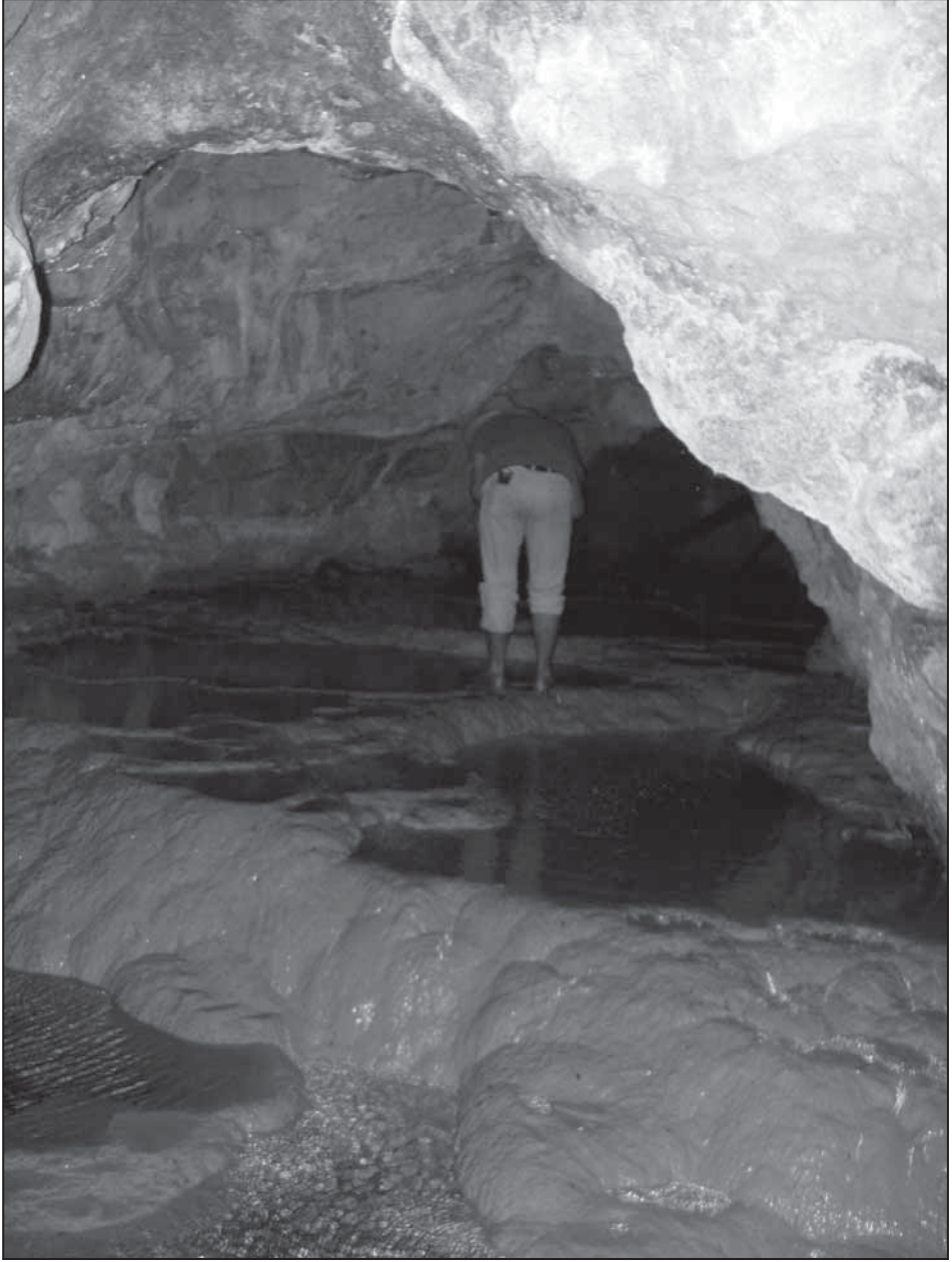
Çizim: 1

Resim 1: Kutlu Köyü Camii.

Resim 2: Ustalar (Ustamel) Köyü, Gözetleme Kulesi.

Resim 3: Beratlı (Vartelya) Köyü, Sugören Mağarası.

Resim 4: Savaş Köyü Camii.

Resim 5: Balçı Köyü Kilisesi.

Resim 6: Otingo Çermiği.

Resim 7: Selimiye Mahallesi'ndeki Mezar Taşları-3.

Resim 8: Balcı Köyü Yaylası.

Resim 9: Uzunyol Mahallesi'ndeki Kilise.

Resim 10: Başköy Köyü'ndeki Kitabe.

Resim 11: Eski Rus Yolu ve Alman personel taşıyıcı.

Resim 12: Araştırma ekibi.

SAROS KÖRFEZİ KIYISINDA YENİ PREHİSTORİK YERLEŞİMLER: PIRNAL HÖYÜK VE KARABÜVET HÖYÜK VE DİĞERLERİ: 2009 YILI ARAŞTIRMASI

Onur ÖZBEK*

GİRİŞ

Gelibolu Yarımadası'nın yakın geçmişte yapılan ilk sistematik arkeolojik araştırması, 1980'li yılların başına dayanır. Yarımada 1980'li yıllarda Mehmet Özdoğan başkanlığında İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Bölümü'nden bir ekip tarafından araştırılmıştır (Özdoğan 1982). Aslında, David French 1960'larda Akbaş Höyük ve Asartepe'yi incelemiş ve yarımada'nın ortalarında yer alan bu iki yerleşim yeri hakkında yayınlarında çok kısa bilgi vermişti (French 1964). Özdoğan'ın araştırması ile ilgili yayınlarda yer alan bir haritada, bu ekibin arazide ulaşamadığı boş yerlerin olduğu görülmektedir. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencileriyle yapılan 2009 araştırmasında, işte bu daha önce araştırılmadığını düşündüğümüz arazilerden Saros Körfezi bölgesi tarandı.

Gelibolu Yarımadası'nın kıstağı olan bölgede Adilhan, Kadıköy ve Kavak yerleşimleri yer alır. Bu bölgede Adilhan, Kalealtı ve Şadırlı yerleşimleri, Korudağ yükseltilerinin hemen eteklerinde, tarıma elverişli düz alanların denize ulaştığı bir coğrafyada sınır oluşturular (Resim: 1). Bahsedilen bölgede daha önce hiçbir yüzey araştırması yapılmadığı, ortaya çıkarttığımız iki yeni önemli prehistorik yerleşim yerinden anlaşılmaktaydı. Araştırmalarımızın amacı özellikle Neolitik ve öncesi kültürlerin izlerini araştırmaktır. Daha önceki yıllarda bölgenin Erken Neolitik kültürlerini temsil eden Hacı Hüseyin Höyüğü bulmuş ve buluntuları yayınlamıştık. Bu araştırmada ise 2009 yılında Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem'e ait iki yerleşim yeri bulunmuştur. Ayrıca bu yıl, Gelibolu Yarımadası'nda bulunan Neolitik ve Kalkolitik höyüklerde çok sayıda bulduğumuz jaspel taşı endüstrisine ait aletlerin ham madde kaynağını bulmuş olduk. Burası Eceabat İlçesi, Kabatepe Limanı yakınlarında bulunan ve adını "Azmak Dere

* Yrd. Doç. Dr. Onur ÖZBEK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Terzioğlu Kampüsü, Çanakkale/TÜRKİYE (ozbekonur@yahoo.com).

Prehistorik taş alet üretim atölyesi” olarak verdiğimiz bir yerdir. Yeni bulunan üç höyük (Pırnal Höyük, Karabüvet Höyük, Yeniçeşme Höyük) ise, bölgenin Erken Kalkolitik’ten Geç Tunç Çağı’na kadar olan bir dönemini temsil etmesi nedeniyle önemlidir. Dördüncü höyük olan Teknekaya ise Demir Çağı’nda iskân edilmiş olmalıdır. Bu yeni bulunan höyüklerden özellikle Pırnal Höyük ve Karabüvet Höyüğü, Erken Kalkolitik hatta Geç Neolitik Dönemi veren buluntuları üzerine dikkat çekmek isteriz. Bu iki höyük, bölgenin Neolitik’ten Kalkolitik Döneme geçişi hakkında bize ileride daha fazla bilgi verecektir.

2009 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI: SAROS KÖRFEZİ’NDE YENİ PREHİSTORİK YERLEŞİMLER

Pırnal Höyük

2009 yılı araştırmasında bulunan Pırnal Höyük, Adilhan’a bağlı bölgede bir tarım arazisinde yer alır (Resim: 2). Mevkii olarak en yakınında Menekşe Deresi vardır. Küçük çam ağacı toplulukları, burada Korudağı’nın ağaç topluluklarının parçalı bazı örtülerinin kalıntıları gibi görünmektedir. Ancak Korudağı’nda olduğu gibi bu orman örtüsünün bazı bölümlerinin geçmişteki ağaçlandırma çalışmaları ile yeşillendirildiği unutulmamalıdır. Pırnal Höyük, güneyinde bulunan ve yine yanındaki Papazın Pırnal Mevkii’ne (1:25.000’lik haritalarda) yakınlığı nedeni ile araştırma başkanı tarafından bu şekilde adlandırılmıştır. Yaklaşık 150 metre çapında (120x150m.) yükseltisi zaman içinde tarımsal aşınım nedeniyle azalmış ve neredeyse bazı yerlerde düzleşmiş bir yerleşimdir. Deniz seviyesinden 70 metre yükseklikte yer alan bu nokta, Ege Denizi’nin, kuzeyinin doğu ucunu oluşturan Saros Körfezi’ne hâkim bir yüksekliktedir. Bu höyük üzerinde yaptığımız toplama sırasında yoğun olarak deniz kabukluları (Resim: 3), Erken Kalkolitik (belki de Geç Neolitik) ve Erken Tunç Çağı çanak çömlek (Resim: 4.5.6), yontma taş endüstri (Resim: 7) ve sürtme taş endüstri (cılalı taş baltalar, vurgaçlar, havan eli parçaları) bulunmuştur (Resim: 8). Pırnal Höyük pişmiş toprak malzemesi içinde özellikle bir kaç parça, hamuru özenle hazırlanmış mal diğerlerinden daha eski görülmektedir. Ancak genele bakıldığında, çanak çömlek grupları arasında özellikle Toptepe Höyüğü’nün erken tabakalarına ait çanak çömlek malzemesi ile büyük benzerlikler vardır.

Karabüvet Höyük

Bu çalışmada bulunan Karabüvet Höyük (Resim: 9), Karabüvet Deresi’ne yakınlığı nedeniyle (1:25.000’lik haritalarda) bu şekilde adlandırılmıştır. Yerleşmenin kapladığı alan yaklaşık 140 metre çapındadır (90x140 m). Diğerleri gibi herhangi bir belirgin yükseltisi olmayan bu yerleşme, deniz seviyesinden yaklaşık 39 metre yüksektir.

Bu höyük üzerinde de Pırnal Höyük'tekine benzer şekilde yoğun olarak deniz kabukluları görülmüştür. Yaptığımız yüzey toplamalarında daha çok Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı çanak çömlek (Resim: 10), yontma taş endüstri (Resim: 11) ve sürtme taş endüstri (cılalı taş baltalar, vurgaçlar, havan eli parçaları) bulunmuştur (Resim: 12).

Yeniçeşme Höyük

Yeniçeşme Höyük, 1:25.000'lik haritalarda mevkii olarak Yeniçeşme Mevkii'ne yakın olduğundan bu şekilde adlandırılmıştır. Yaklaşık 140 metre çapında (100x140 m) yükseltisi olmayan bir höyüktür (Resim: 13). Deniz seviyesinden yaklaşık olarak 42 metre yüksekte yer alır. Bu höyük üzerinde yoğun olarak deniz kabukluları, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı çanak çömlek, yontma taş endüstri ve sürtme taş endüstri (cılalı taş baltalar, vurgaçlar, havan eli parçaları) bulunmuştur. Toplanan çanak çömlek arasında özellikle ağız kenarları Kalkolitik ve Erken Tunç Çağına işaret etmektedir.

Teknekaya Dere

Literatürde yer almayan yeni bir yerleşme olan Teknekaya Dere yerleşmesi, 2009 yılı araştırmasında bulunmuştur (Resim: 14). Yerleşme üzerinde genellikle Demir Çağı ve Roma Çağı malzeme görülmüştür. Mevkii olarak en yakın Teknekaya Deresi'ne yakın olduğundan bu şekilde adlandırılmıştır.

SONUÇ

Gelibolu Yarımadası'nda 2009 Yılına kadar sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında yaklaşık 1700 kilometre karelik bir alan taranmıştır. Bu çalışma sırasında daha önce araştırmadığımız Saros Körfezi ile Korudağ yükseltilerinin başladığı Çanakkale İl sınırı bitimindeki alanlarda bölgenin Neolitik-Kalkolitik Dönem geçişine ışık tutabilecek iki yeni buluntu yerini prehistorik yerleşmeler envanterine dahil ettik. Adını Pırnal Höyük ve Karabüvet Höyük olarak koyduğumuz bu iki yerleşim, ileride arkeolojik kazılarla bilim dünyasına daha kesin bilgiler sunacaktır. Bu iki höyük üzerinde yaptığımız toplamalarda bulduğumuz çanak çömlek parçaları üzerindeki baskı ve çizi bezek uygulamalar, coğrafi olarak yaklaşık 100 km. uzaklıktaki Mehmet Özdoğan başkanlığında 1989'da kazılan Toptepe ile benzerlikler göstermektedir (Özdoğan 1990, Özdoğan ve Özbaşaran-Dede 1991). Bölgenin Erken Kalkolitliğini temsil eden ve Özdoğan tarafından Toptepe Kültürü olarak adlandırılan bu yerleşmeden elde edilen radyokarbon yaşlandırmalar M.Ö. 5200'lere gitmektedir. Parzinger ve Özdoğan daha önce bu kültürün ürünlerinin Trakya'nın Doğusuna ve Ege Denizi kuzeyine kadar görüldüğünü işaret etmişlerdi (Parzinger ve

Özdoğan 1996, Özdoğan, Parzinger ve Karul 1997).

Saros Körfezi'nde birbirine ve denize neredeyse eşit uzaklıkta üç prehistorik yerleşim olan Pırnal Höyük, Karabüvet Höyük ve Yeniçeşme Höyük'te ortak olan bir başka nokta bu yerleşimlerde çok sayıda deniz kabuklusuna rastlanmasıydı. Örneğin Karabüvet Höyük üzerinde toplanan çok sayıda deniz kabuklusu arasında tanımlanabilenler *Ostrea murex*, *Ostrea edulis* ve *Spondylus gaederopus* türleriydi. Bu deniz kabuklularının höyükler üzerindeki yoğunlaşması, bunların yaşanılan dönemde denizden yoğun şekilde toplandığını, sadece besin olarak değil başka amaçlarla da bu kabukların tüketildiğini göstermektedir. Bir çok araştırmacı da Neolitik Dönem'de (M.Ö. 5500-4400) özellikle Balkanlarda *Spondylus*'un uzun mesafe ticarete çok önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

Gelibolu Yarımadası kıstağında 2009 yılında yaptığımız araştırmada bulduğumuz özellikle Pırnal Höyük ve Karabüvet Höyük'ün çanak çömlek buluntularına göre göreceli en erken yaşam tarihi, Erdoğan'ın "3. Evre" olarak adlandırdığı M.Ö. 5600-4500 yılları arasına denk gelebilir (Erdoğan 2003a, 2003b). Bu dönem bu coğrafyada Beşiktepe-Kumtepe IA kültürü ile de temsil edilebilir. Toptepe kazısına göre yapılan radyokarbon yaşlandırmalarda en fazla örnek M.Ö. 5200-5300 tarihlerini vermektedir. Toptepe'de sadece Tabaka 4 de M.Ö. 5400'leri vermiştir (HD 13591-13339). Kırklareli'nde yine Mehmet Özdoğan tarafından yürütülen Aşağı Pınar kazılarında, Tabaka 3 de Toptepe çanak çömleği ve Balkanlar'ın Karanova III-IV çanak çömleği birlikte bulunmuştur (Özdoğan 1999).

Gelibolu Yarımadası'nda 2009 Yılında yürüttüğümüz çalışmada Tarihi Milli Park Sahası ile birlikte Saros Körfezi sahası içinde bulunan Adilhan, Kocaçeşme gibi yerleşim birimlerine yakın alanlarda ve Edirne İli sınırlarına yakın alanlarda çalıştık. Daha önceki yıllarda araştırılmayan ve batıda Edirne İl sınırı, doğuda Tekirdağ İl sınırı olan bölgede özellikle batı bölgelerinde yeni höyükler bulundu. Bu höyüklerin ilerde tescil edilmesi için işlemlere başlandı. Bu sene böylece üçü Kalkolitik ve Tunç Dönemi höyükleri, biri Demir Çağı, biri de büyük bir olasılıkla Holosen Dönemi başında Prehistorik topluluklarca kullanılmış bir ham madde kaynağı ve atölyesi bulundu.

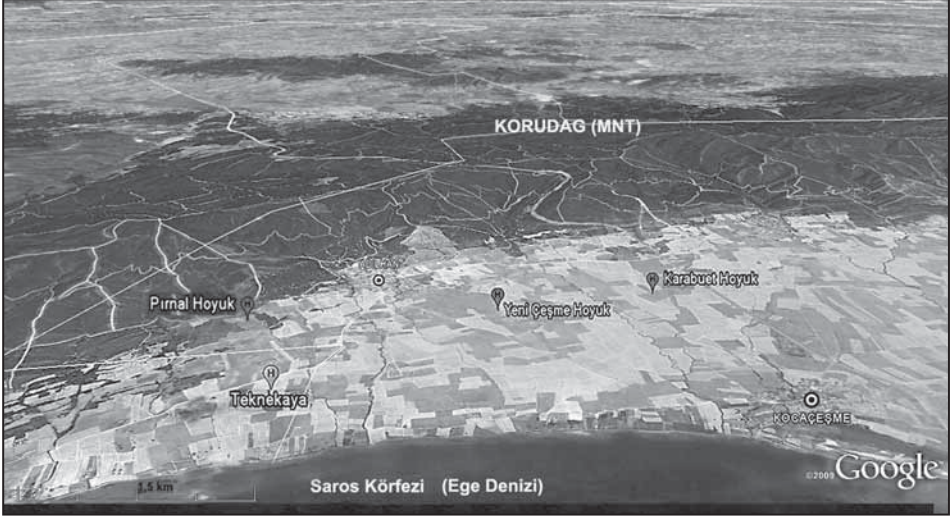
TEŞEKKÜRLER

Bu proje 2006 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri ve 2007, 2008 ve 2009 Yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM tarafından desteklenmiştir. Projemize katkı sağlayan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü-BAP Komisyonu'na ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yardımlarından ötürü

teşekkür ederiz. 2006 Yılından beri sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarında bilimsel projemizi gönülden benimseyerek çalışmalarımızda bize ellerinden gelen her türlü yardımı esirgemeyen 2006 yılı Bakanlık temsilcimiz Arkeolog Sayın Serkan Atalay'a, 2007 yılı temsilcimiz Arkeolog Sayın Aynur Uğur'a, 2008 yılı temsilcimiz Arkeolog Sayın Nihan Çiftçi'ye, 2009 yılı temsilcimiz Arkeolog Sayın Nil Koçak'a, arazideki jeolojik araştırmalarda bize en önemli katkıları sağlayan Sayın Doç. Dr. Alper Baba'ya ve Sayın Dr. Kenan Erol'a teşekkürü borç biliriz. Ayrıca bu yıl ekibimizde çalışan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Cihan Avcı, Aykut Gezgin, Elif Günay ve Gülçin Günyol'a özverili çalışmaları için gönülden teşekkür ederiz. Çanak çömlek malzeme hakkındaki yardımları için Sayın Yrd. Doç. Dr. Derya Yalçık'a, Sayın Doç. Dr. Burçin Erdoğan'a, çizimler konusunda da Burcu Birinci, Melek Kuş ve Hande Köpürlüoğlu'na da teşekkür etmek isteriz.

KAYNAKÇA

- ERDOĞU, B. 2003a Karşılaştırmalı Tablolara göre Anadolu Kronolojisi, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri C14 Veritabanı, Ege Yayınları, 15-27.
- ERDOĞU, B., 2003b Visualizing Neolithic Landscape: Early Settled Communities in Western Anatolia and Eastern Aegean Islands”, *European Journal of Archaeology* 6 (1), 7-23.
- FRENCH, D. H. 1964 Recent Archaeological Research in Turkey, Surface Finds, *Anatolian Studies*: XIV, 37.
- ÖZDOĞAN, M. 1990 1989 yılı Marmara Bölgesi Araştırmaları ve Toptepe Kazısı. *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 345-76.
- ÖZDOĞAN, A., 1999 Çayönü, in Özdoğan, M. Başgelen, N. (eds.), *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilisation, New Discoveries* Arkeoloji ve Sanat Yay., Ancient Anatolian Civilisations Series, 3, 1999 İstanbul, 35-63.
- ÖZDOĞAN, M., MIYAKE, Y. ve N. ÖZBAŞARAN DEDE, 1991 An Interim Report on Excavations at Yarımburgaz and Toptepe in Eastern Thrace. *Anatolica*, XVII, 59-121.
- ÖZDOĞAN, M., PARZINGER, H. ve N. KARUL, 1997 Kırklareli Kazıları, Aşağıpınar ve Kanlıgeçit Höyükleri. *Arkeoloji ve Sanat*, 77, 2-11.
- PARZINGER, H. ve M. ÖZDOĞAN, 1996 Die Ausgrabungen in Kırklareli und ihre Bedeutung für die Kulturbeziehungen zwischen Anatolien und dem Balkan vom Neolithikum bis zur Frühbronzezeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 76, 5-29.

Resim 1: Saros Körfezi'nde 2009 yılında araştırılan yerler ve yeni bulunan höyükler.

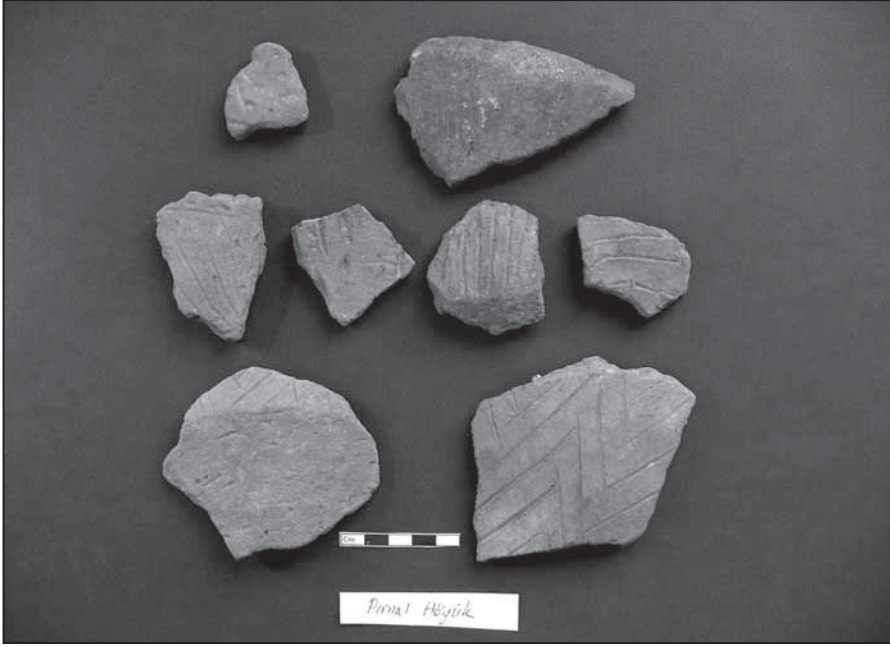
Resim 2: Pıral Höyük: uzeyden güneye görüş-ileride Saros Körfezi.

Resim 3: Pırnal Höyük'te bulunan değişik tür deniz kabukluları.

Resim 4: Pırnal Höyük çanak çömlek malzemesinden örnekler.

Resim 5: Pınar Höyük çanak çömlek malzemesinden örnekler.

Resim 6: Pınar Höyük çanak çömlek malzemesinden örnekler.

Resim 7: Pınal Höyük'te bulunan yontma taş endüstrisinden örnekler.

Resim 8: Pınal Höyük'te bulunan sürtme taş endüstrisinden örnekler.

Resim 9: Karabüvet Höyük: kuzeyden güneye görünüş.

Resim 10: Karabüvet Höyük çanak çömlek malzemesinden örnekler.

Resim 11: Karabüvet Höyük yontma taş endüstrisinden örnekler.

Resim 12: Karabüvet Höyük'te bulunan sürtme taş endüstrisinden örnekler.

Resim 13: Yeniçeşme Höyük: kuzeyden güneye görünüş.

Resim 14: Teknekaya Dere: batıdan doğuya görünüş.

EDİRNE MÜZESİ'NDEN GEÇ HITİT DÖNEMİ ORTOSTATLARI

Şengül AYDINGÜN¹
Hasan KARAKAYA²

Edirne Müzesi Müdürlüğü'ne 2007 yılı 11 Mayıs tarihinde Hamzabeyli sınır kapısında yakalanarak teslim edilen iki Geç Hitit Dönemi Ortostat³ kabartması çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Edirne Müzesi Müdürlüğü tarafından ortostatların emniyet ve Kültür ve Turizm Bakanlığı aracılığıyla Türkiye geneline fotoğrafları dağıtılmış ancak, bugüne kadar hiçbir bilgi ulaşmamıştır. Bu nedenle menşei belli değildir. Çalışmamızda eserlerin teknik ve stilistik özelliklerinden yola çıkarak tanımlamak ve kaynağını bulmak amaçlanmıştır.

SUNUM SAHNESİ

Kırmızımsı Bazaltik-andezit taşından ilk Ortostat 55X48 cm. ölçülerinde parçalanmış bir ziyafet sahnesinin parçası konumundadır (Resim: 1). Eldeki sahnenin merkezinde, başında yuvarlak bere bulunan ve boyun hizasına kadar inen dalgalı saçlara sahip bir kişi yer almaktadır. Yandan betimlenen figür, badem biçimli gözlere, büyük bir burna, küçük dudaklara ve belirgin bir çeneye sahiptir. Figür elinde tuttuğu kap ile içki sunumu yapar gibi görünmektedir. Bu haliyle figürdeki sanatsal işçilik Aramlaşmış Geç Hitit üslubu özellikleri göstermektedir. Sunum yapan kişinin yarım kollu uzun bir giysiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ortostatın alt kısmı figürün kalça hizasından aşağıya doğru verev biçimde kırık olduğundan ayaklar belirgin değildir. Sunum yapanın sol elinde uzun ağızlı, sepetkulplu, geniş gövdeli, konik dipli bir kap bulunmaktadır.

¹ Dr. Şengül AYDINGÜN, Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE. sengulaydingun@kocaeli.edu.tr

² Hasan KARAKAYA Edirne Müzesi Müdürü, Edirne/TÜRKİYE. karakayahasan@yahoo.com, Bu makalenin hazırlanışında değerli görüşlerini aldığımız Prof. Dr. Sayın A. Muhibbe Darga'ya ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu'na özel teşekkürlerimizi iletiriz. Ayrıca çizimleri hazırlayan Edirne Müzesi Arkeologu Şahan KIRÇIN'a teşekkür ederiz.

³ Hitit ve Asur Saraylarında ve tapınaklarında duvarlara dayanan blok biçimli kabartmalı taş eserler.

Sol elinin ayası dışarı doğru dönüktür. Yüzük ve orta parmaklarından kavramış olduğu sepetkulplu kabı tutuşu onun karşındaki kişiye karşı zarif bir sunum gerçekleştirdiğini göstermektedir. Diğer sağ kol göğüs hizasına doğru yukarıya kalkmıştır ve eli bükülü durumdadır. Sağ kolun duruşu da saygısal ifadenin bir başka göstergesidir (Çizim: 1). Kabin biçimi, Kültepe⁴, Maşat⁵ ve İnandık'ta bulunan sepetkulplu uzun gaga ağızlı kaplara çok benzemektedir⁶. Ayrıca Kargamış'da ele geçen⁷ Prens ya da zengin Kargamış'ının yelpaze ile serinlerken müzik eşliğinde yapılan içki sunumu sahneli kap ile de benzerlik göstermektedir⁸. Kap bir yandan da Frig dönemi kaplarını da anımsatmaktadır⁹. Bu tür bir Frig kabı, Karatepe ortostatlarından Banket sahnesindeki içki sunucusunun elinde görülmektedir. İçki sunucularının kıyafeti de Edirne'deki otostatdaki sunucu ile aynı tarzdadır. Akurgal'a göre bu tür kaplar M.Ö. 700 tarihlerinde Frig dünyasında moda olan özgün biçimlerdir¹⁰. Fakat, Anadolu'da M.Ö. 2. bin aşından itibaren Asur'lu kolonistlerce tanıtılan ve Eski Hitit Dönemi'nde de yaygın biçimde kullanılan kapların gerçek kökenini güneyde aramak lazımdır. Sunak masasının karşısında içki sunulan önemli bir kişinin olduğu sanılmaktadır. Ancak karşı bölüm kopmuştur. Sunak Masası üzerinde üst üste dizilmiş üç adet bazlama tarzında ekmek ve hemen önünde soyulmuş ve pişmiş biçimde kuşgillerden (tavuk, piliç bıldırcın) bir hayvan eti bulunmaktadır. Berlin Pergamon Müzesi'nde yer alan altından bir kolyede de sunak masası üzerinde bazlama biçimli dizili ekmekli et yiyen kadın görülmektedir. Başka sunum masaları üzerinde de bazlamalar görülmektedir¹¹.

Sunak masasının ayakları iki yanda dikeyde düz bir biçimde hazırlanmış ve enine kısa bir bağlantı ile masa güçlendirilmiştir. Masanın tablasının altından tam ortadan dikey olarak inen oymalı bir aks ise mobilyaya ayrı bir estetik sağlamıştır¹². Asur Ticaret

⁴ T. Özgüç, 2005.

⁵ T. Özgüç, 1978, Lev. Pl. 50,1-2.

⁶ T. Özgüç, 1982, lev.49,5 V.

⁷ Woolley, Lawrence, 1921, Plate B.30, b.

⁸ E. Akurgal, 1995, Resim 98 a.

⁹ Bu tür bir Frig kabı, Karatepe ortostatlarından Banket sahnesindeki İçki Sunucusunun elinde de görülmektedir. İçki sunucusunun kıyafeti de Edirne'deki sunucu ile aynı tarzdadır. Ancak kaptaki yivli çizgilerden dolayı Frig kabı olarak tanımlanmaktadır. Akurgal'a göre bu tür Frig kapları M.Ö. 700 sıralarına tarihlenmektedir (Akurgal, 1995, şek. 130 ve 138).

¹⁰ Akurgal, a.g.e., s. 98.

¹¹ Geç Hitit Dönemi'ne ait pek çok kabartma sahnesinde masa üzerinde ekmekler betimlenmiştir. Malatya, Kargamış, Zincirli, Karabuçlu (Zincirli) Maraş, Adana Karatepe kabartmalarında ekmekler üst üste düzenlenmiştir.

¹² Yemek ya da sunak masalarının Anadolu'da Asur Koloni çağı ve Eski Hitit Dönemi'nden itibaren kullanılmakta olduğu çeşitli sanat eserlerinden anlaşılmaktadır. Ancak, Anadolu kökenli sahnelerdeki masaların ayakları sütun biçimindeyken (Bkz. İnandiktepe Vazosu, Alacahöyük Ortostatları, Eskişehir Yağrı Kabartması, Fraktin Kaya Kabartmalarındaki sunak masaları), Asur kökenliler üç ayaklıdır.

Kolonileri Çağı'na ait Kültepe¹³-Kaniş mühür ve baskılarında ve yazıtlı kil bullalarında¹⁴ ve Anadolu'nun değişik yerlerinde ele geçen Suriye kökenli mühürler ve baskılarında¹⁵ da yer alan sunum sahneli betimlerde de sunak masaları genellikle ortadan inen oymalı bir dekorasyonla gösterilmektedir. Anadolu'nun güneydoğusundaki Geç Hitit Şehirlerinden Kargamış¹⁶, Zincirli¹⁷, Maraş¹⁸, Karatepe¹⁹, Sakçagözü²⁰, Ördek Burnu²¹, T. Rifa'at²² gibi yerlerde ele geçen benzer kabartma örnekleri ve mühür baskılarında sık görülen bu resmediş biçimi Edirne Müzesi'nde korunan ortostat parçasındaki sunum masası hakkında yorum yapabilmemizi sağlamaktadır.

Korsaabat Durşarrukin'de ele geçen II. Sargon'un Tanrı Sibittiye adadığı kireç taşı sunak masası dönem masaları hakkında bilgi vermektedir. Berlin Pergamon Müzesi'nin Mezopotamya seksiyonundaki salonlarında da böyle bir masa parçasına ait olduğunu sandığımız metal ve fildişinden parçalar sergilenmektedir.

SFENKS (KARIŞIK YARATIK)

Ölçüleri : 77 X 84

Malzeme : Bazaltik- andezit²³.

Edirne Müzesi'nde korunan ikinci ortostatda üst sırada birbiri ile bağlantılı on dört adet nar sırası altında yandan betimlenmiş insan başlı, kanatlı ve aslan gövdeli yürür biçimli bir sfenks bulunmaktadır (Resim: 2) .

Ponpon biçimli ve öne doğru kıvrımlı boynuzlu bir miğfer ya da külah bulunan insan yüzlü baş, boyun belirtilmeden doğrudan gövdeye bağlanmaktadır. Kaşlar ve badem biçimli gözler oyularak ifade edilmiştir. Arkada omuzlara inen düzgün kesimli dalgalı saçlar uçlarda kıvrım yaratılarak bırakılmıştır. Önde iki sıra perçem arasından kulak dışarı doğru çıkmıştır. Yüzde aşağı doğru hafifçe kazınarak belirtilmiş bıyık ve alt dudak altından aşağıya doğru kıvrımlı sakallar inmektedir.

Aslan biçimli gövde ön kısımda yele şeklinde olup bunu kuş tüyüne benzer pul pul kazınarak gövdenin alt kısmına kadar inen küçük tüyler izler. Gövdenin arkasına altı

¹³ N. Özgüç, 1965 ve 1968

¹⁴ N. Özgüç, 2001

¹⁵ Erkanal, 1993, lev.15, 30 ,

¹⁶ Woolley, Lawrence, Hogarth, , 1914, Plate B.14, I:10; Akurgal, 1995, resim.98 a

¹⁷ Ortmann, 1971, 549, K/2, Tafel 66; Tafel, B/6; Struble ve Herrmann 2009 16-49, figure 8.; Kohlmeyer, 2009, 214.

¹⁸ Orthmann, 1971, taf. 45 B/7, B/10 B/14, B/15; taf. 46, B/17, B/20, b/19; taf. 47,C/1 , c/4, c/5; taf. 48, D/1

¹⁹ Akurgal, 1995, Resim 139

²⁰ Orthmann, 1971, taf. 51, C/1

²¹ Orthmann, 1971, taf.48,g,

²² Orthmann,1971, taf. 48,i

²³ Seyhan, 1971

sıra halinde giderek genişleyen ve uzayan tüyler kanadı oluşturmaktadır. Kanat uzunluğu gövdeyi geçmekte, yukarı kıvrılmış yılanbaşı uzun kuyruğun bir bölümünü örtmektedir.

Kanadın altında uzayan gövde üzerinde enine aşağı doğru inen beş sıra çizgi aslanın kaburgalarına işaret etmektedir. Yandan betimlenmiş bacaklar ikisi önde ikisi arkada olmak üzere yürür gibi gösterilmiştir. Bacak eklem yerlerinde üçü boncuk dizisi görülür²⁴. Arka bacaklar kalçadan itibaren güçlü ve adaleli işlenmiştir. Arka bacakların diz hizasından itibaren kıvrımları vardır. Sivri pençeler yaratığın güçlü yürüyüşüne destek olmaktadır (Çizim: 2).

Edirne Müzesi Ortostatındaki karışık yaratık saç ve sakal tipiyle Asur ve Arami etkileri taşımaktadır. Bıyıklı ve sakallı oluşu Hitit geleneğine ters düşmektedir. Ponponlu külahı ve kulak önünden aşağıya doğru sarkan saç örgü parçası özgün Aram modasıdır²⁵. Bu tür Sfenks başları Geç Hitit Kentlerinde Aram Kralı Barrakab (M.Ö. 730) Dönemi'nde başlamıştır²⁶.

Sfenksimiz bu haliyle Asur ve Arami sanatının en yüksek etkilerini taşıyan Gaziantep İlinin kuzeydoğusunda Keferdiz Köyü yakınlarındaki. Sakçagözü²⁷ (Coba Höyük) ortostatları ve kabartmaları ile oldukça benzerlik göstermektedir.

Sakçagözü'nün saraya giriş kapsının iki yanına yerleştirilmiş A/4 ve A/12 numaralı sfenksler neredeyse aynı biçiminde yapılmışlardır²⁸. Ancak burada tek fark Sfenkslerin kanat sırası yedi yerine dokuzar adettir. Edirne Müzesi Sfenksinin başının üzerinde bir dizi nar sırasının varlığı da ikinci bir ayırım nedenidir.

Sakçagözü'ndeki kazılarla Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne kazandırılan heykel altlığı biçiminde tasarlanmış iki çift karışık hayvan kabartması en yakın benzer olarak bize bir başka değerlendirme olanağı sunmaktadır. Bu yaratıklar sakalları dışında neredeyse tıpatıp biçimde Edirne'de korunan Ortostattaki sfenks ile benzeşmektedir. Saç biçimi, perçemler asından dışa çıkan kulaklar, burun, iri gözler, kanat biçimi, göğüs hizasında işlenmiş yelenin tüy biçimde işlenme detayları, gövdenin uzunluğu ve kaburga kemiklerinin tasarımı, gövde altında saç örgüsünü hatırlatan kısa tüyler ve güçlü adım atışı aynı biçim ve stilde işlenmiştir.

Sakçagözü'nde ele geçen diğer kabartmalarda da sfenkslerin yüzündeki sakal biçimleri, kanatları, aslanların yeleleri aynı tarzda işlenmiştir.

²⁴ Akurgal'a göre bacak eklemlerindeki üçlü boncuk dizleri Güney doğu Anadolu'ya has bölgesel bir üsluptur (1995).

²⁵ Akurgal, 1995, Resim 119

²⁶ Akurgal 1995, şek. 104-105

²⁷ Burada birçok kabartma ve heykeller bulunmasına rağmen, bu eserler üzerinde yazı olmadığı için bu krallığın o dönemki adını bilemiyoruz.

²⁸ Ortmann, 1971, 529-532.

Sakçagöz otostadları dışında en yakın benzerleri arasında Zincirli²⁹’de ele geçen bir G/1 numaralı sfenks yer alır. Buradaki örnekle Edirne Müzesi örneği baş dışında gövde ve kanatlar tam bir benzerlik gösterir. Kanat sırası bile aynıdır. Ancak Sfenksin başında ponponlu ve boynuzlu külah yerine çiçekli bir taç yer almaktadır. Yüzde de sakal ve bıyık yoktur.

Bir başka Sfenks biçimli ortostat ise Kargamış’taki kazılarda ele geçen çift başlı (aslan ve insan) kanatlı yaratıktır³⁰. Edirne örneği yine öncelikle, üst sıradaki nar sıralı kabartması dışında ve tek başlı olmasıyla diğerinden ayrılmaktadır. Kargamış ortostatındaki sfenks hem insan hem de aslan olarak iki başlıdır. Kargamış Sfenksi’nin çift boynuzlu miğferi, sakalsız ve köşeli yüzü, büyük burnu ve kulakları arkasından inen iki sıra örgülü uzun saçları onun Hitit ve Luvi özelliklerini gösterir. Ayrıca, Edirne örneğinin göğsündeki yeleleri ve kanat işlenişi ile gövde üzerindeki kaburga detayları Kargamış’tan farklıdır. Edirne Sfenksi’nde kartal biçimli kanat daha uzun tutulmuştur. Bunun yanında ön bacakların duruşu aynı olsa da arka bacaklar farklı olarak adımlanmıştır. Pençelerin işlenişi de Edirne Müzesi örneğinde daha detaylı anlatılmıştır. Her iki örnekte de sfenksin yürüdüğü kabartma da bir düzlem vardır. Ancak Edirne Müzesi Ortostatı’nda düzlem daha dar tutulmuştur. Yaratık bu haliyle Kargamış taş kabartma sanatının genel işçilik özelliklerinden farklıdır. Ancak yaptığımız incelemelerde ortostatın üzerinde bulunan nar dizisinin başka Geç Hitit merkezlerindeki sanat eserleri içinde benzerinin olmaması da ilginçtir. “Nar” motifinin bir tek bir kullanıldığı yer vardır. O da Kargamış- Cerablus’taki Tanrıça Kubaba otostadlarında, Tanrıçanın sağ elinde görülür.

Ancak yine de stilistik ayırım nedeniyle³¹ Edirne Müzesi Sfenksi’nin üretim yerinin Kargamış olması uzak bir olasılıktır. Daha güneyli etkiler taşıdığı açık olan Sfenksin Emar’da ele geçen bir kabartma bezekli pişmiş toprak parçasında oturur durumdaki insan başlı kanatlı bir karışık yaratıkla da benzeştiği görünmektedir³².

Bu nedenle Edirne Müzesi’nde yer alan Ortostatları Aramışmış Geç Hitit ürünü olarak görmekte ve M.Ö. 730-700 arasına (M.Ö. 8. yüzyıl sonu) ve geliş yerinin de Güney Doğu Anadolu’nun Suriye sınırına yakın Gaziantep-Kahramanmaraş arasındaki bir geç Hitit merkezi olabileceğine kanaat getirmektediriz.

²⁹ Orthmann, 1971, 547 G/1 taf. 64/b

³⁰ Orthmann, Woolley, Lawrence, Hogarth, 1914, pl. B. 14 I:10

³¹ Akurgal’a göre; Kargamış Kupaba Kabartması Geç Hitit Dönemi’nin Geleneksel Akım II. Stilinde yontulmuştur. 1995, Resim 95

³² Betina Faist/ Uwe Finkbeiner, 2002, 193, pic. 6 .

KAYNAKÇA

- AKURGAL 1995 E. Akurgal. *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir.
- DARGA 1992 M. Darga. *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- ERKANAL 1993 A. Erkanal. *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*, Ankara.
- FAIST- FINKBEINER 2002
- B. Faist- U. Finkbeiner. Emar, Eine syrische Stadt unter hethitischer Herrschaft, *Die Hethitier und Ihr Reich Das Volk Der 1000 Götter*, 2002, Bonn, 193, pic. 6.
- KOHLEMEYER 2009
- The Temple of Storm God in Aleppo During the Late Bronze and Early Iron Ages, *Near Eastern Archeology*, vol, 72, No:4, 190-202
- ORTMANN 1971 W.Ortmann. *Untersuchungen zur spathethitischen Kunst*, Bonn. 529-532.
- ÖZGÜÇ 1965 N Özgüç., *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu, Seals and Seal Impresions of Level Ib From Karum Kanish*, Ankara.
- ÖZGÜÇ 1968
- N. Özgüç. *Kanis Karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları, Seals and Seal Impressions of Level Ib From Karum Kanish*, Ankara.
- ÖZGÜÇ- TUNCA 2001
- N. Özgüç, Ö. Tunca. *Kültepe Kanis Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar, Sealed and Inscribed Clay Bullae*, Ankara.
- ÖZGÜÇ 1978
- T. Özgüç. *Maşat Höyük Kazıları ve çevresindeki Araştırmalar, Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity*, TTK, Ankara.
- ÖZGÜÇ 1982 T. Özgüç. *Maşat Höyük II*, Ankara.
- ÖZGÜÇ 2005 T. Özgüç. *Kültepe*, YKB, İstanbul.
- SCHOLEN, FINK 2009a
- J. D. Scholen, A.S. Fink. New Excavations at Zincirli Höyük in Turkey (Ancient Sam'al) and Discovery of Inscribed Mortuary Stele, *Bulletin of The American Schools of Oriental Research*, 1-13.
- SCHOLEN, FINK 2009b
- Searching for Ancient Sam'al: New Excavations at Zincirli in Turkey, *Near Eastern Archeology*, vol, 72, No:4,203-219.

SEYHAN 1971 İ. Seyhan. Volkanik Kaolinin oluşumu ve Andezit problemi, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, sayı: 76, (124-135)

STRUBLE, HERRMANN 2009

An Eternal Feast at Sam'al: The New Iron Age Mortuary Stele from Zincirli in Context
Bulletin of The American Schools of Oriental Research, 15-49.

WOOLLEY, LAWRENCE, HOGARTH, 1914

C. L Woolley, T. E. Lawrence, D. G. Hogarth, *Carchemish Part I*, London.

WOOLLEY, LAWRENCE, GUY 1921

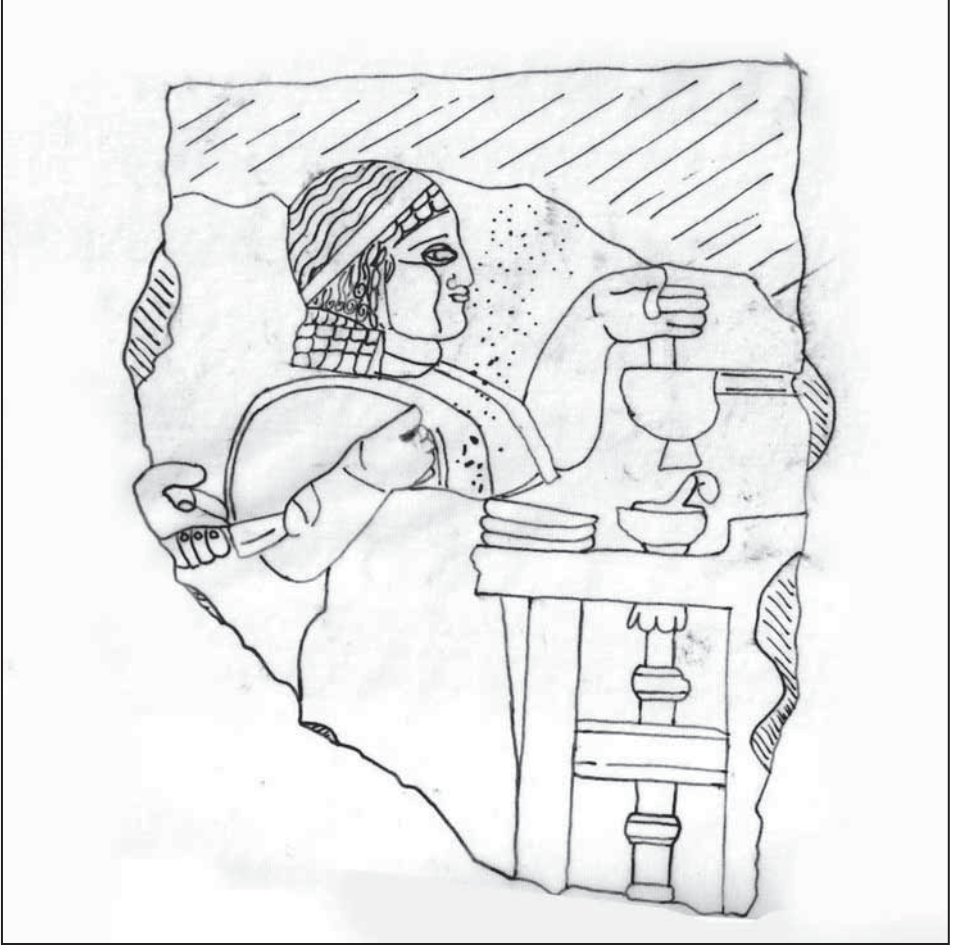
C. L Woolley, T. E. Lawrence, P. L. O. Guy *Carchemish Part II*, London.

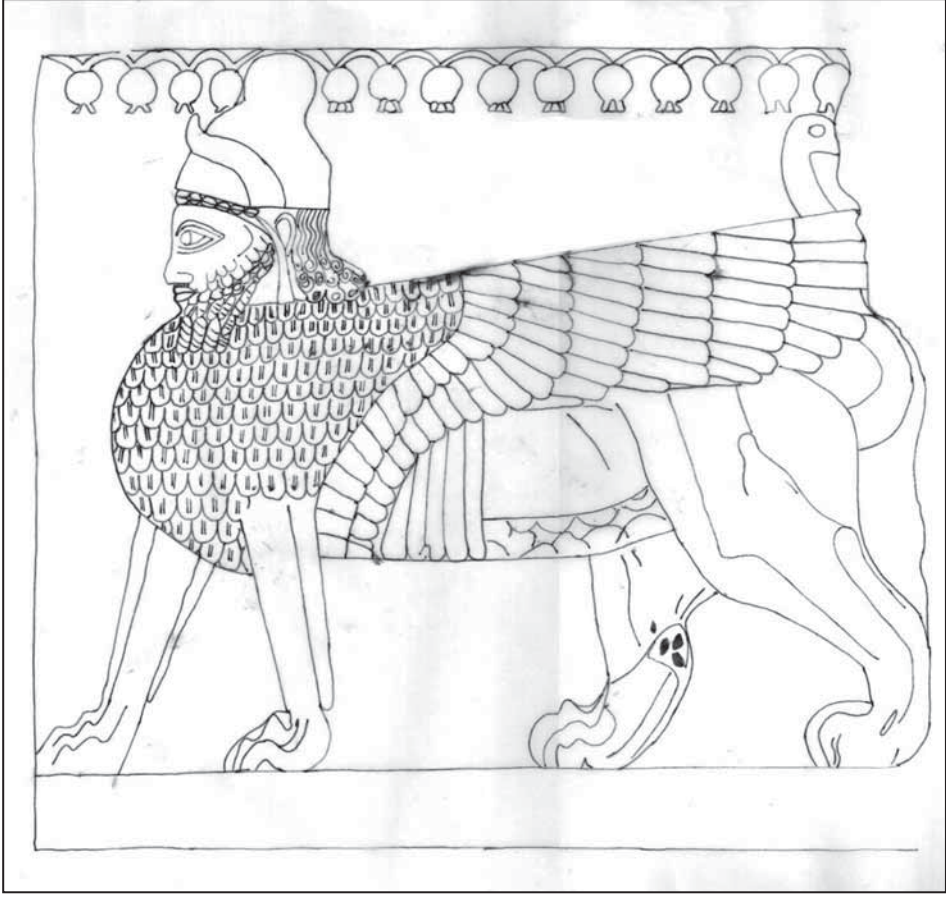
Resim 14: Teknekaya Dere: batıdan doğuya görünüş.

Resim 14: Teknekaya Dere: batıdan doğuya görünüş.

Resim 14: Teknekaya Dere: batıdan doğuya görünüş.

Resim 14: Teknekaya Dere: batıdan doğuya görünüş.

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm.lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD’ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:), olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD’ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası

Ulus/Ankara

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımızın www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- 1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in italic character.
- 2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- 3- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- 4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- 5- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- 6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note: The books of the Symposium is available on www.kultur.gov.tr

